

М.К. Аммосов аатынан Хотугулуу-Илинги федеральной университет
Олонхо научнай-чинчийэр института
«Үөһээ Бүлүү улууһа (оройуона)» муниципальной оройуон
Үөһээ Бүлүү улуунун култуураҕа уонна духуобунай сайдыыга департамена
Үөһээ Бүлүү улуунун норуот айымньытын киинэ
Саха Өрөспүүбүлүкэтин «Олонхо ассоциацията» общественной тэрилтэ
Саха Өрөспүүбүлүкэтин култуураҕа уонна духуобунай сайдыыга министиэристибэтэ
Олонхо тыйаатыра
О.Д. Федорова аатынан Үөһээ Бүлүү улуунун киин библиотеката

К.Н. Никифоров-Лөкөчөөн

ХАБЫТТА БЭРГЭН МОХСОБОЛЛОЙ БООТУР КҮН ЭРБИЙЭ АЛГЫСТАР ТОЙУКТАР

Дьокуускай
Дани-Алмас
2022

УДК 398.22(=512.157)+821.512.157-343.4 Никифоров-Лөкөчөөн
ББК 82.3(2=634.1)+84(2=634.1)6-5

М.К. Аммосов аатынан Хотугулуу-Илинги федеральной университет
Олонхо научнай-чинчийэр институтун Учуонай Сэбиэтэ бэчээккэ бигэргэппитэ

Редколлегия:

*Р.Н. Анисимов (бас редактор), Ю.П. Борисов, А.Ф. Корякина, Р.В. Корякина,
С.Д. Львова, Т.К. Никифорова, М.Т. Сатанар, Л.С. Тойтонова,
Л.Н. Герасимова (эпипэттиир секретарь)*

Бэчээккэ бэлэмнээтилэр, комментарийы суруйдулар:

Р.Н. Анисимов, Л.Н. Герасимова, Т.К. Никифорова

Кирии ыстатыйаны суруйда:

А.Ф. Корякина

«Хабытта Бэргэн» (1982 с. К.Н. Никифоров сурукка түһэриитэ)
«Мохсоҕоллой Боотур» (1997 с. К.Н. Никифоров сурукка түһэриитэ)
«Күн Эрбийэ» (2010 с. К.Н. Никифоров сурукка түһэриитэ)

Рецензэннэр:

*О.К. Павлова, ф.н.к., ХИИТКУ доцена
Г.Е. Саввинова, ф.н.к., ОНЧИ ү.н.ү.*

Никифоров, Кирилл Никонович.

Н62 Хабытта Бэргэн, Мохсоҕоллой Боотур, Күн Эрбийэ: олонхолоор, алгыстар, тойуктар /
К.Н. Никифоров-Лөкөчөөн; редколлегия: Р.Н. Анисимов (бас редактор) [у.д.а.]; бэчээккэ
бэлэмнээтилэр, комментарийы суруйдулар: Р.Н. Анисимов [у.д.а.]; кирии ыстатыйаны
суруйда А.Ф. Корякина; М.К. Аммосов аатынан Хотугулуу-Илинги федеральной уни-
верситет Олонхо научнай-чинчийэр института [у.д.а.]. — Дьокуускай: Дани-Алмас,
2022. — 688 с.

Агентство СІР НБР Саха
ISBN 978-5-91441-363-4

К.Н. Никифоров-Лөкөчөөн – олонхо үгэс буолбут ньымаларын тутта сылдьар аныгы кэм
биллиилээх олонхоһута, алгысчыта, тойуксута. Кини олонхолоор, алгыстара, тойуктара
тыла-өһө баайынан, толорор искусствота абылыр күүһүнэн дьон-сэргэ киэн биһирэ-
билин ылбыта. Кинигэбэ Кирилл Никонович үс олонхото, араас кэм тэрээһиннэригэр
толорбут алгыстара, тойуктара, драмата, олонхолорунан спектакль буолбут сценарийдара,
идэлээх дьон үрдүк сыанабыллара, олоҕун туһунан ахтыылар киридилэр.

Кинигэ олонхону уонна норуот тылынан уус-уран айымньытын чинчийээччилэргэ,
кэрэхсээччилэргэ, үөрэтээччилэргэ, уһуяаччыларга, студеннарга аналлаах.

© Олонхосут Никифоров К.Н., 2022

© НИИ Олонхо СВФУ им. М.К. Аммосова, 2022

© Анисимов Р.Н., Герасимова Л.Н., Никифорова Т.К., составители, 2022

© МР «Верхневилуйский улус (район)», 2022

© Министерство культуры и духовного развития РС(Я), 2022

© АУ РС (Я) «Театр Олонхо», 2022

© МАУ «Центр народного творчества» МР Верхневилуйский улус (район), 2022

ISBN 978-5-91441-363-4

© Оформление. ООО «Компания «Дани-Алмас», 2022

І. ӨБҮГЭ ҮТЭҢИН ҮЙЭТИТЭЭЧИ

ХРАНИТЕЛЬ И НОСИТЕЛЬ УСТНОГО НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА ЯКУТСКОГО НАРОДА КИРИЛЛ НИКОНОВИЧ НИКИФОРОВ – ЛЁКЁЧЁЁН

А.Ф. КОРЯКИНА

старший научный сотрудник

Научно-исследовательского института Олонхо

Северо-Восточного федерального университета им. М.К. Аммосова,

кандидат педагогических наук

Как известно, в первоначальном своем бытовании олонхо сохранялось, передавалось из поколения в поколение, творчески развивалось, благодаря существованию в народной среде признанных народом знатоков эпоса, которые перенимали от старшего поколения эпическое наследие, сохраняли его в своей памяти, чтобы передавать его новым поколениям. Эпическая традиция была всегда достоянием единичных одаренных, специально обученных представителей народа.

Вилуйская группа районов испокон веков славилась своими именитыми олонхосутами, в ней утвердилась своя эпическая традиция. По данным А.А. Кузьминой-Дмитриевой, больше всего олонхосутов жили и творили в Нюрбинском районе – около 100 сказителей [Кузьмина, 2014]. В Вилуйском районе были известны Т.П. Гоголев, О.Т. Мальцев, Н.С. Николаев и др. В Сунтарском и Верхневилуйском районах – Н.С. Александров – Ынта Никиитэ, Я.В. Васильев – Тага уола Ырджанг Джаакып, М.З. Мартынов и др.

Один из продолжателей эпических традиций своего народа, Кирилл Никоневич Никифоров, родился в 1938 году в деревне Лёкёчёён Вилуйского улуса. Кирилл Никоневич застал сказительское искусство известных олонхосутов Т.П. Гоголева, А.Д. Ксенофонтова – Аманааскы Ёлёксёя и др. Кроме этого, территориально близко от него существовал другой очаг устной сказительской традиции – Кобяйского улуса. То есть, будущий олонхосут рос в живой эпической среде.

В старину во многих улусах Якутии существовали потомственные роды кузнецов, шаманов, мастеров по дереву, сказителей и т. д. Кирилл Никоневич – из известного в Вилуйском улусе рода «Айах ууһа» (досл. добывает на жизнь, работая ртом); т. е. это был род потомственных сказочников, певцов, носителей обрядов, олонхосутов. Как сам Кирилл Никоневич вспоминал, в его роду олонхо сказывали бабушка Оппуроса, родственники Петр Кириллович

Иванов, Марк Гаврильевич Иванов – Табасыт. Маленький Кирилл рано лишился родителей, и ему, научившемуся кое-как писать, пришлось оставить школу. Красочный, безмерно богатый язык, прекрасный музыкальный дар, красивый голос, богатое воображение перешли ему от талантливых предков. В молодые годы Кирилла Никоновича уже не было эпической среды и олонхо особо не поощрялось в обществе. К.Н. Никифоров прославился как спортсмен: профессионально занимаясь легкой атлетикой, стал многократным чемпионом по бегу на длинные дистанции, установил несколько рекордов. И только уже в зрелом возрасте – в 80-е годы – в нем проснулся природный дар сказительства: в 1982 году стал сказывать свое первое олонхо «Хабыр Киирсиилээх Хабытта Бэргэн», позже он сделал самозапись олонхо. В 2012 году это олонхо было опубликовано Научно-исследовательским институтом Олонхо Северо-Восточного федерального университета им. М. К. Аммосова, по подготовке научного сотрудника Р.Н. Анисимова. Как писал известный эпосовед И.В. Пухов, «олонхо, насчитывающие 10–15 тысяч строк, считались средними» по объему. Олонхо «Хабыр Киирсиилээх Хабытта Бэргэн» К.Н. Никифорова состоит из 11873 стихотворных строк, т. е. оно относится к олонхо со средним объемом.

Впоследствии, в репертуар К. Н. Никифорова вошли еще 2 олонхо. Он удостоился звания «Ийэ олонхосут».

Сюжетно-композиционная структура олонхо «Хабыр киирсиилээх Хабытта Бэргэн» («Неистово воюющий меткий стрелок Хабытта»): устойчивость эпической традиции

Сюжетно-композиционная структура сюжета олонхо «Хабытта Бэргэн» строится с соблюдением канонов традиционного олонхо:

1) Во вступительной части сначала идет «Уос аһар ырыа» (букв. рот открывать). По предположению А.А. Кузьминой, «такую песню поют вследствие глубокой веры в магическую силу олонхо» [Кузьмина А. А., 2014, с. 99]. Затем описывается земля Хахаарытта, на которой живут айыы аймага Моруот Боотур и Кыыс Кылаарытта – род шамана Дабдака, племя, родственное добрым божествам (родина, жилище, богатство), портреты героев, рождение главного героя Хабытта Бэргэна и его сестры Кылаан Куо [1–1931 ст.];

2) Завязка сюжета: причиной боевого похода богатыря айыы становится похищение родной сестры героя Кылаан Куо женщиной абаасы Кыыс Ытылба, с намерением выдать её замуж за своего брата – богатыря абаасы Адалга Буурая [1932–2336];

3) В развитии сюжета описываются бурное взросление Хабытта Бэргэна; появление богатыря абаасы Адалга Буурая, его сообщение о том, что Кылаан Куо у него и он женится на ней, его угроза Хабытта Бэргэну не следовать за ним; указание шаманки Айыы Иэхэлимэ Куо сражаться богатырям на каменной горе у Уот Кудулу байгала; прощание Хабытта Бэргэна с родителями перед уходом, получение их благословения; благословение шаманки Иэхэлимэ Куо; встреча Хабытта Бэргэна с Духом дороги Ап Салбаныкы, победа над ним; благословение стерха и передача золотого яйца с живительной водой; благословение шамана Дабдака, его предсказание, советы; бои богатыря Хабытта Бэргэна против представителей племени абаасы: с Кыыс Ытылба, Будулга Буураем, Уот Салбаныкы, его победа над врагами [2337–7398];

4) кульминация: битва Хабытта Бэргэна с богатырем абаасы Арсан Бураем и победа над ним [7399 -8517];

5) в развязке описывается возвращение Хабытта Бэргэна со спасенной им сестрой Кылаан Куо. По дороге ему встречаются шаманки айыы с благословениями и абаасы с проклятиями. Прибытие в родную землю Хахаарытта. Праздник-уруу Хабытта Бэргэна с Айыы Куо, Элэс Бэргэна с Кылаан Куо [8518–11873].

Сохраняя преемственность локальных традиций своего Виллойского региона, К.Н. Никифоров в начале олонхо поет вставное песнопение-тойук «Уос аһар» (букв.: «рот открывает»). Это обращение автора к своим соплеменникам – людям айыы аймага: «*Айбыт айымныбын / Күнүм дьонугар, / Аһыныгас санаалаах / Амарак дьоннордоох Айыым дьонугар / Анаатаһым буоллун!*» [ХБ, с.31–32]. ‘Произведение свое Посвящаю людям я Племени Земли солнца, Людям айыы аймага – Тем, кто добр сердцем, Сердоболен и отзывчив’ [пер. автора].

Мотив описания эпического времени в зачине традиционный: *Былыргы дьыллар былдьаһыктааһын саһана, / Урукку үйэм охсуһуулаах уорһатыгар...* [ХБ, с. 32] ‘На далекой вершине дальних лет, на древней вершине буйных времен...’ [пер. автора].

Далее следует распространенный для эпосов всех тюрко-монгольских эпосов мотив подробного описания благодатной местности Хахаарытта Эбэ Хотун Срединного мира. Безмерная фантазия, богатство и красочность языка олонхосута создают перед восхищенным слушателем живую картину мира: *Күн сириң үрдүгэр, / Айыы арһаһыгар / Сандаарар халлааннаах / Уйгулаах олохтоох / Олонхо дойдутун курдук / Улуу да алгыстаах дойду / Баар да буолар эбит!* [ХБ, с. 46]. ‘На солнечной земле / На святом ее хребте / Красуется же / Со светлым небом, / Изобильная земля / Подобно земле олонхо’ [пер. автора]. На этой красивой земле изначально счастливо, не зная никаких бед, ни в чем не нуждаясь, живут супруги Моруот Боотур и Кыыс Кылаарытта. Здесь примечательно присутствие во всех описаниях самого олонхосута, который восхищенным взглядом смотрит вокруг: *Киэн нэлэмэн тиэргэннэригэр / Килбэйэр киинигэр / Киирэн көртүм дуо, доһоттор...* [ХБ, с. 50] ‘Стоя на широком их дворе, обозрел их постройки, друзья мои’ [пер. автора]. ‘*Истибиччэ дөссө истиэххэ, көрбүччэ дөссө көрүөххэ*’ [ХБ, с. 52]. Слушать, так слушать, смотреть, как смотреть [пер. автора]. *Бэри диэн бэркиһээтим, / Сөрү диэн сөхтүм* [ХБ, с. 52] ‘Восхищения мои бескрайны, удивлениям моим нет границ’ [пер. автора]. В олонхо К.Н. Никифорова священное дерево-береза по виллойской традиции называется Аар Кудук Хатынг («Великое Дуб-Дерево»).

Описание жилища начинается с изображения огромной сэргэ-коновязи, которая в якутских семьях является символом благополучия и гостеприимства хозяев: *Ус күннүк сиртэн иһиллэр, / Үгүрүөлүү олорор / Өксөкү кыыллаах, / Ботугуруу олорор модьугулаах, / Кэпси олорор кэбэ көтөрдөөх, / Тойон Дьаһыл сэргэни / Туруоран кээстэр* [ХБ, с. 51]. ‘Наверху огромного сэргэ – кричащий Ёксёкю, который виден издалека; сова, которая шепчет; кукушка, которая рассказывает’ [пер. автора].

Используются всевозможные сравнения, метафоры при описании надворной обстановки: *Атара дьоруо ат / Аһылаан эргийэр / Аарыма уһун улахан / Ампаардаахтар эбит* [ХБ, с. 53]. ‘Таков по длине амбар, что бегая вокруг него, запыхается скакун’ [пер.автора]. *Баранар баһыгар / Мангаас ынах мангыраатаһына / Кырдаайы сангатын курдук / Кыыкынаан иһиллэр / Баһа-атаһа биллибэт / Баламат улахан /*

Ходуна изнин сана / Хотонноохтор эбит [ХБ, с. 52]. ‘Коровник у них, как покосный луг: с того конца мычание коровы слышно, как жужжание комара’ [пер. автора]. Убранство дома также красочно.

После описания надворных построек олонхосут традиционно приступает к описанию несметных богатств семьи: *Арынан алла сытар / Ача күөх оттоох, / Үүт көлүкэлээх, / Сүөгэй бадарааннаах* [ХБ, с. 54]. ‘На полянах у них трава лоснится от жира; Озеро у них молочное, земля у них сливочное’. Чудесное рождение богатыря от родителей преклонного возраста – мотив традиционного олонхо. В олонхо «Хабытта Бэргэн» не имевшая ранее детей Кыыс Кылаарытта в свои 90 лет рождает двойняшек – мальчика и девочку. Для приёма родов приглашается Айыысыт кётөгёйчю – повивальная старуха, которая проводит обряд родов: благославляет и просит у Айыысыт – богини плодородия – легких родов и детей. Скоро на свет появляется красивый, здоровый мальчик, вслед за ним рождается девочка-красавица. У мальчика высокая миссия защищать своих соплеменников от нашествий рода абаасы. Чудесно рожденный мальчик растёт фантастически быстро, не по годам, а по часам.

В завязке – похищение девушки: душу новорожденной Кылаан Куо забирает дочь абаасы Кыыс Ытылба, чтоб впоследствии выдать ее замуж за своего брата.

С благословления родителей Хабытта Бэргэн отправляется в боевой поход для спасения сестры. Физическая мощь, внешняя красота богатыря описываются с использованием формульных выражений, сохранением стиля, идущего из единой древней традиции: *Хастаммытынан тиит курдук / Халын суон харылаах, / Сууламмытынан тиит курдук / Суон болгуо сотоолоох, / Хатын мастар үөрэбэ-стэрин/ Хардарыта туппут курдук / Бычырыстаҕас быччыннаах./ Үс былас өрөйөр өттүктээх,/ Бизс былас биэкэйэр бишлээх,/ Аҕыс былас дараҕар сарыннаах* [ХБ, с.97]. ‘Руки как лиственница, очищенная от коры, Ноги толстые как лиственница, очищенная от коры, Мышцы, как скрещенные стволы берез, Бедрa в три маховых сажени, Талия в пять маховых сажений, Плечи как в восемь маховых сажений’ [пер. автора]. Богатырь на своем пути встречает много преград, которые создают для него Аартык иччитэ Ап Салбаныкы (Хозяин дороги), шаманка абаасы Кыыс Ытылба, ворон Будулга Буурай. Богатырю айыы навязываются в жены похотливые представительницы абаасы – шаманки Иэн Кэдэрик, Жирикинэй Куо, Кыыс Кысыйа, чтобы отвлекать Хабытта Бэргэна от предстоящих схваток с богатырями абаасы.

Одержимый желанием спасти свою сестру, Хабытта Бэргэн бесстрашно преодевает все преграды. При этом ему помогают: родители, которые провожают сына в дальний путь с благословлением; шаманки Иэхилимэ Куо, Арчылаан Куо своим благословлением и советами; стерх, который передает вечную оживляющую воду; шаман Дабдака своими советами, благословениями, предсказанием будущего богатырю Хабытта Бэргэну; птички клесты, предупреждающие о бедах. Главный и верный друг и помощник у богатыря – это конь. Этот мотив с древним происхождением сказители донесли до нас со времен, когда наши предки только создали и развивали свое олонхо на общем фоне эпического творчества родственных народов Сибири и Центральной Азии [Окладников, 2013, с. 9]. В отношении Хабытта Бэргэна к своему коню отражается любовное отношение хозяина к коню: когда надо, советуется, просит о помощи, целует при прощании. Конь по указу хозяина превращается в скалу, чтоб создать преграду врагу

своего хозяина; в пуховый пестрый мяч, чтоб богатырь мог легко спрятать его; дает нужные советы перед схваткой с богатырем абаасы. Описание езды коня с помощью красочных гипербола, сравнений – особая песня, которая занимает 110 строк [ХБ, с.133–135]: *Астаах матаҕа саҕа / Баламат улахан туйаҕынан / Сир ийэ сиксигиттэн / Тингилэхтээн тирэммитэ, / Чонгоро күөл буолан, / Көмүс мөһүүрэнэн / Күөгэйэ мэндээрэн хаалла. / Туура тэппитэ / Эбээн эмээхситтэрэ буолан, / Хобу-сиби кэпсэтэн, / Хообурҕаһа хааллылар* [ХБ, С.133]. ‘Равной котомке с едой огромными копытами с края матушки Земли, что потоптал он, став речным водоемом золотой мешурой плавно пролился. То, что выдернул, став старушками эвен шепча, сплетничая, разговаривать остались’ [пер. автора].

Одержав победу над всеми врагами-богатырями абаасы, Хабытта Бэргэн спасает от беды сестру Кылаан Куо. Победителя-богатыря Хабытта Бэргэна дома ждет праздник в его честь. Во время праздника богатырь айыы Элэс Бэргэн сватается к Кылаан Куо. Девушке понравился богатырь, она дает свое согласие стать его женой. Проводится обряд благославления. Шаман Дабдака объявляет о том, что суженой Хабытта Бэргэна является красавица Айыы Куо, она Верхними божествами предназначена стать женой его. Праздник постепенно превращается в уруу – свадьбу Хабытта Бэргэна и Айыы Куо, Элэс Бэргэна и Кылаан Куо.

Как мы рассмотрели, в тематическом содержании и сюжетно-композиционной структуре текста «Хабытта Бэргэн» сохраняются все каноны традиционных олонхо: сюжетная канва, сюжетообразующие мотивы, последовательность эпизодов и ситуаций.

Олонхо К.Н. Никифорова названо именем главного героя, что является тоже традицией якутского олонхо. В сложном имени героя содержится информация о богатыре: Хабыр Киирсиилэх – жестокий в сражении, Хабытта – по звучанию от слова «хабыллар тыастаах», говорится, обычно, о громае, например, «этинг тыаса хабылла тютэ». Бэргэн – меткий, имя которое «очень часто дается положительным богатырям и героям как якутских олонхо, так и героического эпоса других тюрко-монгольских народов» [Пухов, 1962, с. 23]. Получается, герой олонхо и жесток в бою, и грозный всадник, и меткий стрелок.

По рассказам самого Кирилла Никоновича имя героя связан одним историческим преданием: на участке Балаганнах наслег Нам жил когда-то удививший своей ловкостью Манчаары Василия молодой парень Хабытта. Об этом рассказывали старики. Манчаары под конвоем двух страж казаков, проезжая через Верхневилуйск, Вилюйск в Марху, был с почетом встречен в Балаганнахе богатой семьей Василия Докторовы (Ногноойук). Манчаары поблагодарил хозяев за угощение, гостеприимную встречу. Потом изъявил желание посмотреть кого-нибудь из физически сильных молодых, сказав, что он любит веселье. Хозяева обратились к сильному и резвому молодому человеку – сыну Легонтия Хабытта Хабырыылу (Гавриилу Иннокентьевичу Кардашевскому). Молодой человек согласился. По требованию Хабытта к 10 столбам привязали рядом 10 оседланных лошадей. Хабытта с разбегу пробежал по седлам 9 лошадей, потом ловко встал на седло десятой лошади, при быстром беге скакуна-лошади объехал местность Балаганнах. Манчаары был очень доволен: крепко обнял Хабытта, поцеловал и похвалил: «Хорош, молодой человек, в нынешнем времени».

Таким образом, современный олонхосут К.Н. Никифоров не отстает от канонов олонхо, придерживается преемственности традиций, сохраняя сюжет,

композицию, мотивы. При этом олонхо имеет свои особенности: в нем отсутствуют устойчивые для древних олонхо мотивы о сотворении мира, заселении Среднего мира племенами ураангхай-саха. В описании священного дерева К.Н. Никифоров, оставаясь верным традиции Вилюйского региона, создает образ священной березы Аар Кудук Хатынг, одного из вариантов Аал Луук мас. Отмечается характерное для олонхо более позднего периода Вилюйского региона влияние шаманизма, присутствует сильный образ Дабдака, который принимает участие в жизни, во всех действиях главного героя. Миссию посыльного Сорук Боллура выполняет кыталык – стерх. Несколько отличает олонхо «Хабытта Бэргэн» окончание развязки: если многие традиционные олонхо заканчиваются, в основном, всеобщим ликованием – праздником в честь богатыря, спасшего людей айыы, в олонхо К. Н. Никифорова вносится мотив продолжения рода человеческого (зачатия ребенка), что не меняет общую картину.

Таким образом, олонхо К.Н. Никифорова «Хабыр Киирсиилээх Хабытта Бэргэн» по сюжету, мотивному составу, системе образов не отступает от канона традиционного якутского героического эпоса. Это, безусловно, традиционное олонхо современного олонхосу.

Олонхо «Айдааннаах айаннаах Ала Буурай аттаах Мохсоҕоллой Боотур». Древний эпический мотив участия небесных божеств в устройстве жизни в Среднем мире

В сюжете олонхо «Айдааннаах айаннаах Ала Буурай аттаах Мохсоҕоллой Боотур» («Шумно едущий на пестро-буром коне Мохсоҕоллой богатырь») одним из устойчивых мотивов, сохранившихся с древних времен, является мотив создания жизни в Среднем мире верховными небожителями. В содержании данного мотива отражаются воззрения народа саха о происхождении и устройстве Вселенной. В олонхо о заселении Среднего мира племенами айыы, созданием жизни в Среднем мире и жизнеустройством в нем племен айыы занимаются небесные божества во главе с Юрюнг Аар Тойоном. Мифологические образы небожителей созданы в соответствии с религиозными представлениями народа саха о роли божеств в происхождении Вселенной.

В научное изучение мифологических образов в представлении народа саха свой вклад внесли участники Второй Камчатской экспедиции И. Линденау (первая половина XVIII века), академик А.Ф. Миддендорф, русские исследователи И.А. Худяков, Р.К. Маак, В.Л. Серошевский, Э.К. Пекарский (40-е годы XIX века). Вопрос впоследствии был изучен якутскими исследователями А.Е. Кулаковским, П.А. Ойунским, А.П. Окладниковым, И.В. Пуховым, Г.У. Эргисом, Н.Е. Емельяновым, К. Уткиным, А.И. Гоголевым и др.

В современной фольклористике в связи с происходящими трансформациями в эпическом наследии народа актуально выявление в эпических текстах позднего периода степени преемственности, сохранения традиций, определение общих и специфических сторон в традиционной и современной формах бытования якутского олонхо. В этих целях в статье проводится сравнительный типологический анализ текста олонхо К.Н. Никифорова «Мохсоҕоллой Боотур» с составленным Н.В. Емельяновым сюжетом эпического текста олонхо М. Н. Ионовой-Андросовой «Потомки Юрюнг Айыы Тойона» по ее же записи в конце XIX в. [Емельянов, 1980, с. 16–20].

Тематика и сюжет олонхо «Мохсоголлой Боотур» не отличаются от традиционного олонхо: в нем воспевается боевой подвиг богатыря Мохсоголлой Боотура, который он совершает ради защиты соплеменников от нападений племен абаасы.

В *зачине* время и место происходящих событий указаны по канонам: «на далекой вершине давних лет» существовала по богатству и красоте, похожая на рай, Срединная земля. На этой Срединной земле есть прекрасная местность по названию Улуу Күндэ Эбэ Хотун (Великая Кюндэ-матушка).

В олонхо К.Н. Никифорова Божество Юрюнг Аар Тойон, живущий на самом высоком ярусе девятиярусного неба, решает, что такая красивая, богатая земля, как Күндэ Эбэ Хотун, не должна пустовать, она должна быть заселена племенами айыы. По эпической традиции Юрюнг Айыы тойон выступает устроителем жизни в Среднем мире: он принимает решение спустить туда детей добродетельной женщины Туналы Куо: десятилетнего мальчика и семилетнюю девочку. Мальчику Верховное божество Юрюнг Аар Тойон предопределяет судьбу родоначальника и защитника племен айыы, а девочке – судьбу приумножать, расширять род племен урангхай саха.

У М.Н. Андросовой-Ионовой главное Божество Юрюнг Айыы Тойон с женой Аджынга Сиэр живут на нижнем краю восьмиярусного неба. У них девять подобных журавлям сыновей, восемь подобных белым стерхам дочерей. Они имеют многочисленный народ – улус Кюн Джёлют, родней их являются шаманки Айыы Намысын. Юрюнг Айыы Тойон поселяет на Срединной земле своих сыновей и дочерей. Старшего сына, Чынгыс Хаана, он поселяет на Трехъярусном небе и назначает его властителем судеб тридцати девяти племен Среднего мира и двадцати семи племен Нижнего мира. Второй сын, Джёсёгёй Айыы, по указанию отца поселился на границе неба и земли, у трех берез, и назначен божеством коней, обитающих в Среднем мире. Страной Кытай Бахсылы назначена страна, находящаяся на границе Среднего и Нижнего мира, он стал великим кузнецом для племен трех миров и духом-родоначальником всех кузнецов. Стать всевидящим оком и всеслышащим ухом людей Среднего мира приказано Сээркээн Сэсэн. Он поселился в дуплистом дереве на северном мысе моря Нудулу Уот. Местом, где должен жить писарь всех племен трех миров Усун Джурантаайы, отец выбрал Трехъярусное небо. Детей Аан Уххан Эсэ Кюёна Кёгёччер Хатан Тэбиэрийэ Быыра Бырджа, Джиэрдилэ Бахсылы и Ньяаджы Джангха отец предназначает быть добрыми духами-хранителями благополучия людей Среднего мира: Аан Уххан Эсэ Кюёна Кёгёччер Хатан Тэбиэрийэ Быыра Бырджа должен выполнять функцию духа-хозяина огня, Джиэрдилэ Бахсылы Ньяаджы Джангха – духа-хозяйки дома и хлеба. Так все дети Юрюнг Айыы Тойона становятся покровителями племен айыы.

В олонхо К.Н. Никифорова Божество Аар Тойон созывает совет Верхних Божеств, объявляет о своем намерении. Он срочно посылает Элэс Бэргэна за Туналы Куо с детьми. Вскоре все трое предстают перед Аар Тойоном и другими небесными Божествами. Юрюнг Аар Тойон говорит: «Вот перед вами дети, которые будут расширять будущее племени айыы аймага, умножать отцовский род, плодить материнское племя на Срединной земле. Мальчик с яркими, как звезда, круглыми огненными глазами обещает быть в будущем лучшим из лучших мужей. А девочке не дашь семи лет – ростом на две руки выше матери, с длинной, черной косой до колен, она будет матерью лучших якутов. Ярусом

ниже нашего есть земля, называемая Срединной землей, на которой может установиться богатая, изобильная жизнь. Вот на этой земле твои дети будут умножать отцовский род, будут увеличивать материнский род». Юрюнг Аар Тойон спрашивает у каждого Божества, что он может сделать для создания жизни на Срединной земле. Каждое Божество говорит в своих благопожеланиях об участии в устройстве жизни в Срединной земле. Первым держит слово Джылга Хаан, он как вершитель судеб, благословляет, чтоб будущая судьба детей была безоблачной, чтоб не было болезней на земле. Туналы Куо высказывает о своем беспокойстве, что на незнакомой земле дети ее будут испытывать беды. Тогда их благословляет Ахтар Айыысыт – богиня чадородия и материнства: «Твои дети будут пускать корни на этой прекрасной земле: у них родятся дети – продолжатели потомства, они будут нянчить на коленях своих детей. Так будет продолжаться человеческий род». Ее продолжает Эджэн Иэйиэхсит, тоже богиня плодородия: «Сестра наша, почитаемая всеми Аан Алахчын Хотун, вселила души в тела твоих детей, и это значит, что она сама будет покровительствовать твоим детям. Они будут корнями связаны с Божеством Аан Алахчын, что будет залогом их крепкого здоровья». Кюрё Джёсёгёй, покровитель конного скота, благословляет, чтоб дети были богаты рогатым и конным скотом. Ала Мылахсын, богиня рогатого скота, выделяет детям долю из рогатого и конного скота, чтобы на Срединной земле они жили богато, не испытывали нужды. Он ставляет, чтоб они поставили священный столб – сэргэ среди двора, куда будут привязывать коней – детей Джёсёгёй айыы. В своем напутствии она говорит, чтоб не забывали угощать Хатынг – Березу Ньяаджы Ньянхва, Баай Баяная – духа-хозяина природы, покровителя охотников, Кюёх Боллох Тойона – духа вод, покровителя рыболовов, Джиэрдэ Бахсы – духа-покровителя домашнего очага, Тойона Тюсюмэл Иччи – духа сэргэ-коновязи, Джэсэн Турантайы – духа длинной дороги, Аан Тарбаасына – духа проезжей дороги. А божество Хотой Айыы нарекает мальчика Айдааннаах айаннаах Ала буурай аттаах Мохсоёллой Боотур (Мохсоёллой Боотур с пятнистым конем), девочке дает имя Сэгэйэ Куо. Улуу Суорун вселяет дух обладающего волшебством языка особой силы. Сюнг Джаасын Тойон обещает время от времени призывать дождь, чтоб было изобилие на земле. Высокопочтенные Одун хаан и Чынгыс Хаан благословляют детей не поддаваться случайным бедам, чтобы, думали только о прекрасном будущем.

Главным Божеством в олонхо Никифорова, как у Андросовой, является Юрюнг Аар Тойон. В обоих олонхо он выступает как инициатор создания жизни, поселения племен айыы в Срединном мире, к нему относятся с почтением, с ним не пререкаются: его слово – закон.

Имена некоторых небесных божеств совпадают с незначительной разницей: Джёсёгёй Айыы – Кюрё Джёсёгёй, Ньяаджы Джангха – Ньяаджы Ньянхва, Джиэрдилэ Бахсыла – Джиэрдэ Бахсы.

У К.Н. Никифорова нет имен, встречающихся у М. Андросовой: Чынгыс Хаан, Кытай Бахсыла, Сээркээн Сэсэн, Нудулу Уот, Усун Джурантайы, Аан Уххан Эсэ Кюёна Кёгёччер Хатан Тэбиэрийэ Быыра Бырджа.

Олонхо Кирилла Никоновича богато именами божеств, которых нет у Андросовой: Джылга Хаан, Ахтар Айыысыт, Эджэн Иэйиэхсит, Аан Алахчын Хотун, Ала Мылахсын, Баай Баянай, Кюёх Боллох Тойон, Тойон Тюсюмэл Иччи, Джэсэн Турантайы, Аан Тарбаасын.

Большинство божеств, в основном, выполняют одинаковые функции в создании жизни в Срединном мире. У М. Н. Андросовой: Чынгис Хаан властвует над судьбами тридцати девяти племен Среднего мира и двадцати семи племен Нижнего мира. Джэсөгёй Айыы – божество конного скота Среднего мира. Кытай Бахсылы – родоначальник кузнецов племен трех миров. Сээркээн Сэсэн выполняет функцию всевидящего ока и всеслышащего уха людей, у Усун Джурантаайы обязанности писаря всех племен трех миров. Аан Уххан Эсэ Хатан Тэбиэрийэ Быыра Бырджа – дух-хозяин огня, один из самых часто встречающихся и почитаемых мифологических образов в олонхо, Джиэрдилэ Бахсыла – дух-хозяйка и покровитель дома, Ньяаджы Джангха – дух-хозяйка хлева, она покровительствует всему рогатому скоту.

У К.Н. Никифорова небесные божества выполняют функции: Баай Баянай – покровительствует природе и охотникам; Аан Алахчын Хотун вселяет души в тела детей, она сама покровительствует людям айыы; Күөх Боллох Тойон – дух воды, покровитель рыболовов; Джиэрдэ Бахсы – дух-покровитель домашнего очага; Тойон Түсюмэл Иччи – дух сэргэ-коновязи; Джэсэн Турантайы – дух длинной дороги; Аан Тарбаасын – дух проезжей дороги. Хотя имена названных божеств отсутствуют в раннем тексте олонхо Андросовой, они часто встречаются в других традиционных олонхо.

В олонхо М.Н. Ионовой-Андросовой судьба детей Божества Юрюнг Аар Тойона предопределяется их отцом. В олонхо К.Н. Никифорова «Мохсоголлой Боотур» благопожелания верховных небожителей отражают зависимость судьбы людей айыы от решений небесных божеств.

Таким образом, сравнение имен божеств, их функций при создании мира, занимаемых мест некоторых божеств в иерархии мифологических существ раннего текста олонхо М.Н. Андросовой-Ионовой и текста олонхо современного бытования К.Н. Никифорова показало: в обоих олонхо устойчив мотив зависимости судьбы человека от благопожелательных божественных предопределений. В образах небесных божеств, в именах некоторых божеств, в мотиве участия их в устройстве жизни Срединного мира в олонхо К.Н. Никифорова соблюдается преемственность. Он, как олонхосут-знаток эпических традиций, является последователем традиционных олонхосутов.

Олонхо «Күдэннээх кутуруктаах Күдэн кугас аттаах Күн Эрбийэ бухатыыр» (Богатырь Кюн Эрбийэ). Преемственность эпических традиций

В олонхо К.Н. Никифорова «Күдэннээх кутуруктаах Күдэн кугас аттаах Күн Эрбийэ бухатыыр» (Богатырь Кюн Эрбийэ) говорится о славном боевом походе богатыря айыы Кюн Эрбийэ против племен абаасы.

В зачине – описание времени происходящих событий: «Далеко за вершинами Древних лет тревожных...» [1–6 ст.]. Описывается Срединный мир с его красивой природой: обильно растут трава, деревья колыхаются от ветра, птицы поют [7–80 ст.].

Живут на одной из долин Срединного мира, купаясь в изобилии, Масара Баатыр Тойон с женой Арылы Куо Хотун. Сына зовут Богатырь Кюн Эрбийэ, дочь – Сирэлимэ Куо. Когда мальчику исполнилось десять лет, Масара Баатыр Тойон, говорит ему, что он появился в этом мире с назначением стать защитником

родной земли от рода абаасы и приумножить племя айыы. А дочка, которой исполнилось двенадцать лет, создана Божеством Иэйэхсит Ийэ Хотун с предназначением стать матерью большого племени айыы [81–220 ст.].

Завязка. Однажды шаманка Айыы Нуолур рассказывает о том, что увидела во сне богатыря по имени Куосарыылаах хоннохтоох, Куочай кугас аттаах Орулуос Боотур (Богатырь Орулуос Боотур), который по настоянию и благословиению Старца Улуу Суорун едет свататься на Сирэлимэ Куо. Сирэлимэ Куо говорит о своей готовности выйти за Орулуос Боотура. Родители начинают готовиться к встрече зятя. Прибывают богатырь с родителями. Описывается свадьба – уруу с благопожеланиями Верхних божеств, родителей Орулуос Боотура – Бэриэт Бэргэн Тойона и Кыыс Кыламантай Хотун, родителей Сирэлимэ Куо – Масара Баатыр Тойона и Арылы Куо Хотун [220–560 ст.].

В развитии действия Богатырь Кюн Эрбийэ живет в своей прекрасной земле, возглавляя свое племя, богато, в изобилии. Когда подходит время, его сестра Сирэлимэ Куо рождает девочку [560–585 ст.].

Вдруг появляется шаманка абаасы Чагылла Куо. Она заявляет, что рождение дочери Сирэлимэ Куо в их роде абаасы ждали 3 века, чтобы выдать замуж за богатыря абаасы Уот Мэнгистэй Боотура. Она отбирает душу девочки и, проглотив одним разом семь кобыл и девять жеребят, исчезает. К тому времени богатырь Кюн Эрбийэ не мог стоять на ногах, он был тяжело болен. Масара Баатыр Тойон обратился за помощью к шаманке Айыы Нуолур. Шаманка зовет своих помощников – птиц, благословляет Духа Огня Бырджа Бытык, просит благословения у божеств Айыысыт Хотун, Иэйэхсит Хотун, Кюрё Джёсёгёя, угощает Духа огня. Айыы Нуолур отправляется к Улуу Суоруну, у которого узнает, что шаманка абаасы Чагылла Куо, используя свое волшебство, вселила ящерицу в суставы Богатыря Кюн Эрбийэ, чтобы лишить племена айыы в будущем защитника. Улуу Суорун поручает шаманке Айыы Нуолур просить помощи у Духа огня и говорит: «Прогоните к Верхним божествам ящерицу с больных ног Кюн Эрбийэ. Тогда мы превратим ее в белую мглу, улетучим, как росу». Возвратившись, шаманка Айыы Нуолур, камлая, отгесняет к небу ящерицу с больных ног Кюн Эрбийэ. После этого благословляет Богатыря Кюн Эрбийэ стать защитником племен людей айыы. Кюн Эрбийэ встает на ноги, кланяется шаманке, благодарит ее. Кюн Эрбийэ и Орулуос Боотур готовятся отправиться в боевой поход для спасения дочери Сирэлимэ Куо. Дальше описывается мотив обеспечения богатырей богатырьскими доспехами. Родные провожают богатырей с благословениями. По дороге им встречается рожденный матерью преждевременно старик в торбозах из беличьей лапки, в шубе из хребтовой части беличьей шкуры, который, по его словам, и не человек, и не абаасы. Он, рассказав чудесную историю своего появления на свет, предсказывает богатырям схватку с Чагылла Куо, которой будут помогать ее сыновья–богатыри абаасы. Старик сказал: «Если победите этих абаасы, спасете свою девочку». Он благословляет богатырей и дарит свое оружие Орулуос Боотуру. Богатыри оказываются в стране абаасы, где их встречает Чагылла Куо, она предлагает себя Богатырю Кюн Эрбийэ в жены. Услышав отказ, она загорается огнем, и начинается ожесточённая схватка. Схватка описывается в духе эпических традиций эмоционально, с изображениями бахвальства богатырей перед боем, их ругательств, применения волшебств. Во время битвы Орулуос Боотур, выстрелив из лука, подаренного стариком, пробивает одним

разом сердце, печень Чагылла Куо. Услышав крик матери, появляются сыновья Чагылла Куо. Они вступают в схватку с богатырями айыы, чтобы отомстить за мать. Описывается яростная схватка. Богатыри айыы одерживают победу [586–2128 ст.]

Кульминация. В следующей схватке богатырей айыы с Уот Мэнгистэй Боотуром, с главным богатырем из рода абаасы, описываются мотивы чудесных превращений, расправы над телом побежденного врага, угощения телами богатырей абаасы духов дорог, помощи богатырям вестника птички-клеста. По указанию птички-клеста, богатыри находят женщину абаасы Кыыс Кыскыйа, которая встречает богатырей с чороном в руках, угрожая убить у нее ребенка, богатыри узнают, что душа дочки Сирэлимэ Куо спрятана в горном ущелье на земле абаасы. Богатыри айыы, раскидав камни, открывают дорогу в ущелье. Разбив каменную дверь, входят в пещеру и обнаруживают спрятанную в берестяном сосуде с плесенью душу дочки Сирэлимэ Куо [2129–2721 ст.].

Развязка. Богатыри с победою возвращаются домой. Дома Кюн Эрбийэ благословляет Сирэлимэ Куо и Орулуос Боотура; шаманка Нуолур выполняет обряд вселения души дочери Сирэлимэ Куо в ее тело, очищения тела от грязи земли абаасы. Масара Баатыр Тойон и Арылы Куо Хотун, Бэриэт Бэргэн Тойон и Кыыс Кыламантай Хотун благословляют Сирэлимэ Куо и Орулуос Баатыра. Семеро шаманок камлают, передают молодым благословления Ахтар Айыысыт и Иэйэхсит Ийэ Хотун. В подробностях описывается свадьба-уруу. В олонхо отсутствует мотив сватовства и женитьбы главного богатыря – Богатыря Кюн Эрбийэ, именем которого названо олонхо. Он участвует в устройстве жизни сестры и выступает богатырем-защитником племен айыы аймага [2722–3237 ст.].

Как показал анализ, как знаток эпических традиций, в строении сюжетной композиции К.Н. Никифоров строго придерживается установленных канонов и не допускает трансформаций.

В олонхо Н.К. Никифорова наблюдаются редко встречающиеся в современном сказительстве полузабытые эпизоды из древних олонхо. В образной системе обнаруживается интересный образ старика – то ли человека, то ли абаасы. Питается насекомыми-ящерицами. Одет в торбоза из передней лапки белки. Богатырям Кюн Эрбийэ и Орулуос Боотуру рассказывает, что родился от шаманки Среднего мира по имени Лангхара, которая забеременела неизвестно от кого: то ли от жителя Верхнего мира, то ли от абаасы Нижнего мира. Ребенок, не родившись еще, оказался очень шустрым, резвым, что никак не умещался в ее утробе. Мать, не вытерпев, родила пятимесячного мальчика. Ребенок оказался таким шалуном, что не уживался ни с кем из ровесников. Тогда мать надела сыну торбоза, сшитые из белой лапки белки, посадила его на крылья орла, и решила, пусть сам выберет место жительства. И сказала следующее напутствие: «С людьми айыы будь человеком айыы, с людьми абаасы будь абаасы». Вот уже 300 лет старик одет в эти торбоза, страдает от тесноты обуви. Встречает богатырей добродушно, указывает им дорогу в Нижний мир, дает советы. Образ этот – мифический, дошедший до нас через многие века, претерпевая разные изменения. Можно предположить, он из тех образов, о которых писал Е.М. Мелетинский: «...мифический герой с чудесным мифическим происхождением из популярных сказаний о «детстве» и его взаимоотношениях с не признающим его небесным отцом» [Мелетинский, 1995, с. 262–276]. Похожие образы встречаются и в якутских олонхо. Образ ста-

рика напоминает по внешности старика «тиин курдук чэрэллэн турар» Сээркээн Сэсэна, похожего на белку, живущего с женой под землей из олонхо «Джырыбына Джырылыатта». Образ полуабаасы, получеловека присутствует в сказительстве позднего периода (Богатырь Харыаджылаан Бэргэн из литературного олонхо «Буура Дохсун» С.С. Яковлева – Эрилик Эристиина) и др. Как считает А.А. Кузьмина: «В период угасания эпосотворчества <...> сформировалась промежуточная прослойка образов полуайыы-полуабаасы» [Кузьмина, 2014, с.101].

Описан мотив редко встречающийся в якутской эпической традиции – мотив вселения шаманкой абаасы в тело богатыря айыы насекомого-ящерицы. Богатырю Кюн Эрбийэ помогают излечиться от недуга шаманка Айыы Нуолур, небесное божество Улуу Суорун.

Включение в свое олонхо полузабытых образов и мотивов ранних и поздних напластований свидетельствует о К. Н. Никифорове, как о знатоке и древних, и поздних эпических традиций.

Таким образом, результаты изучения эпического творчества К.Н. Никифорова с целью выявления преемственности, устойчивости и трансформаций в нем, приводят нас к выводу: сказитель, как большой знаток традиций эпического наследия, умело оперируя заданными каноническими традициями построения сюжетов и мотивов, образов, как моделями эпического нарратива, создает свои олонхо. Он в своём эпосотворчестве показал себя как последователя традиционных олонхосутов.

В заключении можно утверждать, что якутское олонхо, возникшее и сформировавшееся во времена тесных исторических, культурных связей с тюркскими и монгольскими народами, благодаря таким сказителям современности, как К.Н. Никифоров, в наши дни сохраняет свои архаичные особенности и тем самым свою уникальность.

ХАБЫР КИИРСИИЛЭЭХ ХАБЫТТА БЭРГЭН (олонхо)

Дьэ дуо...

Улуу дойдум уорҕатыгар,
Киэн дойдум киэлитигэр
Күн күбэй ийэттэн
Уол оҕо төрөөммүн,
Түөһүн сүмэтин эмэн,
Улаатан киһи хара буолан,
Бал күүс тэринэммин,
Алаһа бараан дьыэлэнэн
Аал уоту оттоммун,
Киэн нэлэмэн тиэргэннэнэн,
Кэнчээрини тэнитэн,
Оҕо-уруу үөскүтэн¹,
Аҕа ууһун ааттатан,
Ийэ ууһун сураҕырдан,
Олох олортум аатыгар
Хойутун кэлэр
Оҕо билэ дьоннорбор
Кэнэҕэски үөскүүр
Хомуһуннаах тыллаах
Хоһооммор холбоон,
Ыллам-дьэллэм
Ырыабар ыпсаран,
Алгыстаах тылбынан этэммин
Айбыт айымньыбын
Күндү санаалаах
Күнүм дьонугар,
Аһыныгас санаалаах
Амарах дьоннордоох
Айыым дьонугар
Анаатаҕым буоллун!

¹ Лит. үөскэтэн

- Былыргы дылым
Былдаһыктаағын сағана
Урукку үйэм
Охсуһуулаах уорҕатыгар
Ойон тахсар
Күндэл манган күннээх,
Ымайбытынан быган тахсар
Сырдык ыраас ыйдаах,
Саккыраан түһэр самыырдаах,
10 Итии-куйаас тыыннаах,
Эти-хааны аһар
Эрэли ыраас салгыннаах,
Улаҕата-ундаара көстүбэт
Улуу киэн хочолорун туорааммын,
Саас-сайын кэллэҕин ахсын
Саамал кымыс саадырыннанар,
Үттээх сүөгэй сүүдүрүннэнэр,
Араҕас арыы чалбараннанар,
Ахсаана биллибэт
20 Алаастарын ааһыталаан,
Бу маннык ытык Эбэ Хотунга
Туойар туонатыгар,
Килбэйэр киинигэр киирэн,
Хонон-өрөөн ааһахха диэммин,
Тумул тыатын туораан,
Кэнкил кэрэ тыатын
Кэтэх өттүнэн киирэн,
Тоҕус томтор үрдэлин
Дьөгдөйөр саалыгар тахсан,
30 Балаҕаннаах дьиэ саға буолан
Багдаллан туран,
Улуу ньуурун уу харахпынан
Ууран-туган көөртүм
Маннык эбит доҕоттоор:

- Былыргы дьыллар
Быстар улаҕаларыгар
Олох олорон ааспыт
Ытык-мааны кырдыаҕастарбыт
Аллаах аттарынан
40 Атара сэлиинэн сылдьаннар
Аҕыс үйэ устата
Ааҕан сиппэтэх
Аламай элбэх алаастардаах эбит.
Туруу бараан дойдум
Дохсун уоланнара
Тоҕус уон саастарын

Туолуохтарыгар дылы
Тоххоолоһон билбэтэх
Толомон элбэх толооннордоох эбит.

50 Эбэ Хотун бэйэтэ буоллаҕына,
Отут көс усталаах,
Тоҕус көс туоралаах
Хахаарытта Эбэ Хотун диэн
Сарсыардаангы тахсар күн саһарҕатыгар
Эбэрэһэ долгуну түһэрэн,
Күөх мөһүүрэнэн
Күөгэйэ мэндээрэн,
Намылуйан-наскыйан
Аатыран-аарыгыран сытар эбит.

60 Хаалдыктаах бэйэм ханкыйан,
Хоолдуктаах бэйэм хонкуйан
Бу Эбэ Хотун
Ангаарыйар арҕаа өттүгэр
Көмүс тиэрбэс харахпынан
Анаарытан көөртүм:

70 Саас буолан,
Икки хардан эһэлэр*
Арҕахтарыттан тахсан,
Сиэннэрин былдьаһан,
Хааннаах анаҕастарынан
Хардарыта түсүһэ тураллары курдук,
Халын хара тыалар
Ханыылаһан киирэннэр,
Бу Эбэ Хотун

80 Үс гыммыт бииригэр дылытын
Кыыс-дьахтар
Толору томтоҕор түөһүн курдук
Тоҕу үтэн киирэн,
Уһуга биллибэт,
Улахата көстүбэт
Улуу тумул буолан,
Тунаара мэндээрэн турар эбит.

Бу улуу тумул
Дьоллоох туонатыгар,
Киэн киэлитигэр,
Килбэйэр киинигэр,
Томтойор туоһахтатыгар*
Туох дьон киэннэрэ
Дьохуннаах дьорҕоотторо,

90 Киһи киэннэрэ кииллээхтэрэ,
Саха киэннэрэ саарыннара
Олох олон,
Ааспыттар эбит диэн,
Тоххоолоһон билбитим:

Быралыйан сүппүт
Былыргы дьылым
Былдыһыктааһын сағана,
Уостан сүппүт
Урукку үйэм

100 Охсуһуулаах уорҕатыгар,
Торбуйах сонноох
Тордохуулааһын² сағана,
Сылгы таҕастаах
Сырсыылааһын сағана,
Халлаан суола хайыһардаах,
Үргэл сулус көлөлөөх,
Аан дойду аарыма кырдыаһаһа,
Орто дойду
Улуу ойууна,

110 Дабдака кырдыаһас ағатын ууһа
Бу Эбэ Хотун
Убаһас уутуттан,
Диринг далайыттан,
Хара тыатыттан
Бултаан-алтаан,
Аһаан-сиэн,
Саллар саастарыгар,
Үллэр үйэлэрин тухары
Таптаабыттарынан таалалаан,

120 Көңүллэринэн көччүйэн,
Буур тайах этинэн
Бохсуо бырахсан,
Халын хаһанан
Хабылык оонньоон,
Арыынан аһаан,
Сыанан сығалаһан,
Баһан ылар курдук
Баламаттык байан,
Сомсон ылар курдук

130 Солоҕойдук бултаан,
Алаас быһаһаһын саға
Алаһа бараан дьиэлэнэн,
Чэлгиэн халлаан саға
Дэлэгэй тэлгэхэлэнэн,

² Рук.: тордохуулааһын

- Наадал хара түптэлэнэн*,
Хара түүлээби
Ханьылаан үөскэтэн,
Үрүн түүлээби
Үөрдээн үмүөрүтэн,
140 Байан-тайан,
Оҕо-уруу төрөтөн,
Кэнчээрилэрэ кэнээн,
Ыччаттара ууһаан,
Мутугунан быраҕар
Мунгур үйэлэригэр
Тумуу-сөтөл диэни билбэккэ,
Аатыран-аарыгыран этэннэ
Олох олон ааспыттар.
Кинилэр диэтэх дьонтон
150 Оҕо-уруу төрөөн-үөскээн,
Үнүгэс тардан хаалтара
Күн бүгүнүгэр дылы
Унаар буруолара
Үөһээ үрдүк халлаанга
Тунаара кетөн,
Аал-Луук мас
Силиһинии-силиргэжинии,
Мутугунуу-мутукчатыныы
Үүнэ-үөскүү тэнийэ
160 Олороллор эбит.

- Ол да иһин,
Дьон-сэргэ билэринэн,
Бу охтон бараммат мастаах,
Уолан бүппэт уулаах,
Кэртэн биэрбэт киһилээх
Бу улуу тумул
Дабдака кырдыаҕас аатынан
Суол суоллаах эбит.
Хоолдуктаах бэйэм хонкуйан³,
170 Хоту диэки өттүн
Өгүрүк-төгүрүк көөртүм:

Сир ийэ сиксигиттэн сиэтэн,
Аан дайды арҕаһыттан тардан,
Аҕыс уон аҕыс
Алаастартан тардыһан,
Сэттэ уон сэттэ
Силээннэртэн* сиэтиһэн,
Халын таас хайалары,

³ Рук.: хонкунан

- Хаар тыалары
180 Хаба ортолорунан
Хайыта сүүрэн,
Очуос хайалары
Очурдарын көннөртөөн,
Буор хайалары
Буом сирдэринэн*
Тоѳута көтөн,
Далай түгэѳиттэн тардыланан,
Сир ийэ сиксигиттэн
Силистэнэн-мутуктанан,
190 Аан ийэ сирим
Түктүйэлээх түгэѳиттэн*
Түөн курдук тардан,
Айыыһыт аартыга буолан,
Үс сүллэр
Сүүнэ үрэхтэр холбоһоннор,
Хахаарытта Эбэ Хотун
Хоту улахатын⁴
Ортотугар дылы,
Аарыма атыыр үөрдэрин
200 Сур бөрөлөр
Сырсан көбүөхтэтэн
Иһэллэрин курдук
Балкыйар баалынан,
Күргүөмнээх долгунунан
Куба үөрүн курдук
Кубарыйа көбүөхтээн,
Тоѳу үтэн киирэн,
Аатыран-аарыгыран
Сыталлар эбит.
- 210 Илин диэки өттүн
Ингнэх гынан көөртүм:
Манчаары от
Баһылаан үүммүт,
Локуора күөх от*
Дьоһуннаан тахсыбыт,
Ача күөх от
Охтуор дылы
Олуһун үүммүт,
Хатын мас ханыыласпыт,
220 Ыччат мас ыксаласпыт
Налыы-намчы кытыллаах
Кэриитин иһинэн
Иирэ талахтар

⁴ Лит.: улаҕатын

Иэнигийн үүммүтгэр,
Тирэх мас гэнийбит,
Ырға талах ыксаласпыт,
Үөт мас
Үлүһүйэн үүммүт.

- Утун сағатынан,
230 Улағаа куолайынан
Сиибиктэ ото сиппит*,
Өлөн ото өнүйбүт*.
Ити анараа өттүн
Арыя баттаан көөртүм:
Самаан сайын кэлэн,
Күөгэл көнө хонууга
Дьоллоох ыһыах түһүлгэтигэр
Кыыс дьахталлар
Ыксалаһа хаамсаннар,
240 Ласпалдьыйар самыыларын
Хамсатан,
Суоһалдьыйар
Суһуохтарын намылытан,
Түөстэрин мөтөтөн,
Эмиийдэрин тэрэтэн,
Кэрэ-нарын мөссөөннэрин⁵
Тупсара киэркэтэн,
Оһуоһайдаан унаарыта,
Эһиэхэйдээн энээритэ
250 Сылдьалларын курдук,
Кэри кэрэ тыалар
Кэккэлэһэн киирэннэр,
Хаһаарытта Эбэ Хотун
Киэн киэлитин,
Кэрэ көстүүтүн
Өссө тупсаран,
Тумул тыа буолан,
Тунаара-мэндээрэн
Тураллар эбит.

- 260 Бу кэрэ тумул
Кэтэх кырдалыгар,
Былыргы дьылым
Былдаһыктаах мындаатыгар,
Урукку үйэм
Охсуһуулаах уорҕатыгар,
Кыргыс үйэтин
Кыһалҕалаах кэмигэр,

⁵ Рук.: мөрсөөннэрин

- Быһағынан бырахсар,
Оџунан ууннарсар,
270 Батыйанан
Батарыта-хайыта түсүһэр,
Үнгүүнэн үөлсэр
Кэм кэрдиис сағана –
Аан дойду дьонун
Ағастара буолбут
Иэхэлимэ Куо удаған
Ағатын ууһа
Тоџус хаамыы усталаах,
Сэттэ хаамыы кэтиттээх
280 Торџо ураһа туттан,
Дугуйук диэн
Тонгус бэрдэ
Төрүт хаан
Кус быһый, ат бөџө
Күүстээххэ көрүнгнээх,
Быһыйга былааннаах,
Эр бэртэрэ,
Элик үтүөлэрэ
Кыргыһа кэлтэрин,
290 Кыаммат өтгүлэрин
Кыһыл хааннарын тоџон,
Кыанар өтгүлэрин кыйдаан,
Өлөрсө кэлбиттэрин
Өһүөннээх өтгүлэрин өлөртөөн,
Кэскиллээх санаалаахтарын
Киэр үүртэлээн,
Аан дойдуларыгар
Аатыран-аарыгыран,
Олох олон ааспыттара.
- 300 Соџуруу диэки өттүн
Үөрбэ-дьүөрбэ харахпынан*
Өтөрө-батыры⁶ көөртүм:
Сизги дьабыл дайдыттан
Ситимнэнэн-туһахтанан,
Урааннаах уксулџаланан,
Нэлэһийэн-хотойон
Арыынан алла сыгар
Ача күөх оттоох,
Сүөгэй бадарааннаах
310 Үүт көлүкэлэрдээх,
Алыс киэн-куон
Арыылаах диэн алаас

⁶ Лит.: өтөрү-батыры

Күннүк сиртэн күдээрийэн,
Омурџаннаах сиртэн тунаарыйан,
Аатыран-аарыгыран
Сытаахтыыр эбит.

Бу аарыма алааһы аатырдан,
Кыталык кыылым
Кынкыначчы ыллыы-ыллыы

- 320 Кынатын түүтэ
Кыптый буутун курдук
Кылбайа элэйиэр дылы
Көтөн күпсүйэн
Кытылын кытыгытын булбатах,
Туруйа көтөрүм
Лонкуначчы туойа-туойа көтөн,
Тоџус уон тоџус
Хонук устата көтөн
Тоџойун уһугун булбатах*.

- 330 «Аан ийэ дойдуга
Сир-уот барахсан
Ананан-айыллан
Үөскүүр да буолар эбит», – диэммин,
Сөџүү диэни сөџөн,
Бэри диэн бэккиһээн
Аарыма дьүһүнүн
Арааран көөртүм,
Толомон киэн ньуурун
Тоһоџолоон көрөөрү,

- 340 Анараа саџатын диэки
Анаарытан көөртүм:
Самаан сайын барахсан
Салаллан кэлэн,
Айыыһыт ааттыга аһыллан
Икки өнгүрэмэр оџустар*
Сүүллэрэ киирэн
Хара туран буорга
Өттүктэһэ-өттүктэһэ
Харсан лачыгыратыһа

- 350 Сылдьалларын курдук,
Хайыр таас хайалар
Киэн ийэ сири
Сырдык ыраас халлаанна
Силбэһиннэрэ холбоон
Ханыылаһа хабыдыһан киирэннэр,
Хахаарытта Эбэ Хотун
Аңар энгеринэн
Аймаһыйан-айдааран киирэннэр,

Дирин далай уутугар тийэ
360 Уруктанан-улуутуйан,
Yөhээ үрдүк халлаанга
Өрө үүнэн тахсан,
Туруук таас тумул буолан,
Кинкиниир киэн халлаан
Иитин-саҕатын үмүрү тардан,
Улуу тумул буолан
Килэдийэ киэптээн турар эбит.

Бу улуу тумулга
Былыргы быдан дьыл
370 Быралыйар мындаатыгар,
Урукку уорааннаах үйэ
Охсуһуулаах уорҕатыгар,
Үс саха барахсан
Yөскээн-тэнийэн,
Үнүгэс тардан эрдэҕинэ,
Түөрт саха түөрэҕэ түһэн,*
Кэскилэ кэнгээн
Тэнийэн-ууһаан эрдэҕинэ,
Биэс буут
380 Бэрилиир мээчик оонһуурдаах,
Үс хаамыы үрдүктээх
Орулуу-оролуу көтөр оноҕостоох,
Тонг тииттэри тоһоҕо курдук
Тостурута тыытар,
Ириэнэх мастары
Иэмэх курдук тутар,
Хааннаах анаҕастаах
Хардан эһэлэри
Сабырҕахтарыттан* ылан
390 Сабыта сынһан өлөртүүр,
Буур тайахтары, табалары
Муостарыттан булгурута сөрөтөлөөн,
Быһах-сүгэ диэни туттубакка,
Уон тарбаҕынан,
Куорам далай ытыһынан
Бултаан-алтаан,
Аһаан-сизн,
Аан дойдуга ангардастыы аатыран,
Суон улууска сураҕыран,
400 Киэн сиргэ кэпсэлгэ барар
Күүстээххэ көрүннээх,
Быһыйга былааннаах
Буор сир буулаҕа бухатыыра –
Мээрикээн Бэргэн диэн

Саха киэнэ саарына,
Киһи киэнэ киргиллээҕэ
Олох олорон ааспыта үһү.

- Ити кэлин өттүгэр
Далайтан тардыылаах*,
410 Сир ийэттэн ситимнээх,
Айыы сириттэн айдарыылаах
Киэн улуу далай
Уһун уорсунугар,
Кинкиниир киэн изнигэр
Туох көтөр-сүүрэр
Тохтоон-торолуйан,
Төрөөн-ууһаан
Ааһаллар эбит диэн
Уңуоргу саҕатын диэки
420 Одуулаан көөртүм:
Халҕаһа* курдук хааһыланан
Чөккөөкү үөрэ чөмөхтөспүт,
Моонньоҕон-көҕөн мустубут,
Анды үөрэ алыстаан мустаннар,
Күүстээх кынаттарынан
Күөччэхтии ытыйсан,
Үрдүлэригэр түсүһэн
Үөмэхтэһэ устаннар,
Аһаан-сиэн аймалаһа,
430 Уста сылдыбаллар эбит.
Өссө үөс далайын диэки
Өндөс гынан көөртүм:
Хаңалас хааһа ханыыласпыт
Хонгор хаастар
Холбоһо-холбоһо устубуттар,
Кыталык кыыл кыттыспыт,
Эриэн түөс элбээбит,
Харах ылбатынан,
Санаа тийбэтинэн
440 Эбэ Хотун киэн киэлэтигэр
Көрүлүү-көччүйэ
Сылдыбаллар эбиттэр.
Аны туран, доҕоттоор,
Убаҕас уутугар,
Киэн киэлэтигэр
Туох баайдаах эбит диэн
Билгэлээн-бигээн билбитим,
Бил балык
Биллиргэччи оонньообут,
450 Хатыыс балык ханыыласпыт,

Халты тутуллаар хаһалаах
Холбо күрдьэх* саҕа
Соболоох эбит.
Сул дулун курдук
Сордонун үөрэ
Хара сыыр анныгар
Халҕаһалыы мустубуттар,
Мундута-күөнэҕэ
Буһарбыт курдук.

- 460 Билбиччэ барытын билиэххэ диэн,
Хара тыатын, халын сийин диэки
Хаалдыктаах бэйэм
Хайыһан көөртүм:
Бугул-таҕыл иэннээх
Үрэхтэригэр⁷, силээннэригэр,
Эргэнэ хара тыатыгар*,
Лаанкы ойуурун* баһыгар
Тайах-таба талбыттарынан
Көҥүлүнэн көччүйэн үөскээбиттэр.
- 470 Эгээр силик тыатыгар
Саталаах таас хайаларын
Халын сыһаһаларын кытыытынан,
Буор хайаларын модьоботунан*
Эһэтэ-бөрөтө
Элэннэһэ сырсыбыттар.
Улаҕата-уһуга биллибэт
Элэдэһин кэтит тыатын,
Иһирик ойуурун⁸ иһигэр
Саарбата-саһыла
- 480 Сатайан үөскээбит эбит.
Бэс тыаларын
Билиилэрин быһыһыгар
Аарыма мастаах
Аар тайҕатын саҕатынан
Бэдэр кыыла
Мэнээктээн үөскээбит.
Ыччат мас ыксаласпыт,
Хатын мас ханыыласпыт
Кэрии сийин*
- 490 Кэтэх саҕаларынан,
Томтордоох тоҕойдорунаан,
Улаҕаа саҕаларынан
Тилигирэс тилэхтээх,
Тиэриилээх кутуруктаах,

⁷ Рук.: үрэхтэрин

⁸ Рук.: ойуурдарын

- Чэрэгэр кулгаахтаах
Тиингэ тилийэ үөскээбит.
Кыгыл тыаларын
Ырҕа талах* ыпсылҕанын
Бараммат бастарынан,
500 Кэрискэ үрэхтэрин* киэн салааларынан,
Күнкүстээх үрэхтэрин*
Көхсүлэрин быыһыгар
Кырынааһа-солондото
Ыһан кээспит курдук
Кытара-кылбайа сырсыбыттар.
Күн сириҥ үрдүгэр,
Айыы сириҥ арҕаһыгар
Сандаарар халлааннаах,
Уйгулаах олохтоох
510 Олонхо дойдутун курдук
Улуу да алгыстаах дойду
Баар да буолар эбит диэн,
Бэри диэн бэкиһээтим,
Сөрү диэн сөхтүм.

- Бу маннык
Охтон бараммат мастаах,
Уолан бүппэт уулаах,
Бастахха бараммат баайдаах,
Тохтоххо хороммот дьоллоох,
520 Уостубат уйгулаах,
Быстыбат быяннаах,
Кэрээбэт кэҕэлээх,
Өрөөбөт өтөннөөх*,
Баараҕай баай таһаалаах
Бу маннык дойдуга
Дьон-сэргэ олохсуйдун,
Оҕо-уруу төрөттүн,
Дьоллорун-соргуларын
Булуннуннар диэн,
530 Айылҕа барахсан
Анаан-минээн айдаҕа буолуо.
Оннук уһуннук толкуйдаан
Бу Эбэ Хотун
Айгыр-силик айылҕатын
Барыла-барҕата биллибэт
Балысхан баайын,
Кэхтибэт кэрэ бэйэтин,
Туох дьон киэнэ дьорҕоотторо,
Киһи киэнэ кииллээхтэрэ⁹,

⁹ Рук.: киһлээҕэ

- 540 Саха киэнэ саарыннара¹⁰,
[Баһылаан олоролор эбитий диэтэххэ:]
Алаһа бараан дьиэлэнэн,
Киэн нэлэмэн тиэргэннэнэн,
Наадал хара түптэлэнэн,
Тойон сэргэ туруоран,
Аар Баҕах анһан*,
Кыталык үнкүүлээбит
Кылбаа манган кырдалыгар,
Атааннаах-мөнгүөннээх*
- 550 Аан ийэ дойдуга
Аңардастыы аатыран,
Туруу бараан дойдум
Туналһаннаах ньууруттан
Үөһээ үрдүк халлаан
Үлүскэннээх үтүөлэрэ
Киэн нэлэмэн халлаан
Килбэйэр кииниттэн
Кэлэн баран кэрэһилэтэр,
Ыраас халлаан
- 560 Кырымах кытылыттан кэлэн,
Сүбэлэтэн-амалатан барар
Араас хочо ыырдаах,
Нэлэмэн хочо тэлгэхэлээх,
Улаан халлаан уһаайбалаах,
Арыы хара тыа саҕа
Араҕас наадал түптэлээх,
Саха киэнэ саарыннара,
Киһи киэнэ кииллээхтэрэ,
Дьон киэнэ дьорҕоотторо [эбиттэр].
- 570 Биэс оҕус тириитэ бэргэхэлээх,
Үс оҕус тириитэ үтүлүктээх,
Отут оҕус тириитэ олооччулаах,
Алаас быһаҕаһын саҕа
Алын таҕастаах,
Толоон быһаҕаһын саҕа
Догдоко сонноох*;
Хатыыс балык хабаҕынан
Ханыылыы тутулан хатарыллыбыт,
Хатын маһынан ханыылаһыннарар,
- 580 Уон тиит киилинэн*
Тупсаҕайдык оноһуллубут
Орулуу көтөр оноҕостоох
Ох саалаах,
Охсуһууну билиннэҕинэ,
Көрсүбүтүгэр барытыгар

¹⁰ Рук.: саарына

- Үс тиити үрдүнэн көстөн
Өтөрү түһэр үнгүүлээх,
Кыргыһыны биллэҕинэ,
Кыыныттан тахсан,
590 Иннигэр-кэннигэр
Ыһытыты-ыһытыты
Кылыйан кыыралдытар,
Буурдаан унаарытар
Сытыты быһый быһыччылаах*,
Көрөн көрсүһэ,
Күрэс былдыһа
Өлөрөөрү-өһөрөөрү,
Алдытатаары-сааратаары
Ааттаан-суоллаан кэлбит
600 Араас дойду ааттаахтара
Аарыгыран-аатыран
Иһэллэрин биллэҕинэ,
Бара охсон батары түһэр
Баламат улахан батыйалаах,
Сул дүлүгү
Туруору туппут курдук
Суон болгуо* сотолоох,
Аарыма хатын маһы
Хардарыта уурталаабыт курдук
610 Хатыллаҕас былчыннаах,
Харылаах
Тиит мастары
Тиэритэ тэппит курдук
Тииһиллэҕэс ингиирдээх,
Биэс былас биэкэйэр бииллээх,
Үс былас өрөйөр өтгүктээх,
Аҕыс былас дараҕар сарыннаах,
Тоҕус мастаах оночону
Туруору туппут курдук
620 Добун кэтит көҕүстээх,
Түөрт быластаах оту
Түөрэ аспыт курдук
Түөрэм түөлбэ түөстээх*,
Куртуйах көтөр
Кутуругун түүтун курдук
Куударалаах баттахтаах,
Эрийэ тардар эрбэхтээх,
Сөрүү тутар сөмүйэлээх,
Холбо күрдьэх курдук
630 Куорам далан ытыстаах,
Көлүйэ күөл курдук
Төгүрүччү көрбүт харахтаах

- Моруот Боотур диэн оҕонньордоох.
Саарба тириитэ сангыйахтаах,
Үүс тириитэ үтүлүктээх,
Бэдэр тириитэ бэргэнэлээх,
Аҕыс уон аҕыс
Аарымат оҕустар тириилэринэн
Аттаһыллан тигиллибит
- 640 Алын танастаах,
Отут уус дьахталлар
Оностон олорон
Оһуордаан-ойуулаан,
Оһорон-тутан тикпит
Түүнүктээх түнэ этэрбэстээх.
Айах ууһун аатырбыт уустара
Кутан чочуйан оһорбут
Икки буут көмүс
Илин-кэлин кэбиһэрдээх,
650 Биэс бууттаах биһилэхтээх.
Ньилбэгинэн оһсуллар,
Тилэҕинэн соһулар
Килбиэн хара баттахтаах,
Эттээх иэдэстээх,
Сыалаах сынгаахтаах,
Биэкэлдьийэр бииллээх,
Ласпалдьыйар самыылаах,
Мөтөгөр түөстээх,
Тэрэгэр эмиийдээх,
660 Кылбаа манан ньуурдаах,
Хара тыа кэтэҕэр
Хаххаланан үөскээбит
Хара саһыл кутуругун
Хайыта бысталаан,
Хардары-таары ханыылаан
Уус киһи уурталаабытын курдук
Обугур-чобугур уостаах,
Хахаарытта Эбэ Хотун
Халын хара тыатыгар
670 Хаххаланан-харыстанан үөскээбит
Түөһүгэр күннээх,
Кутуругар хоболоох,
Кэрэмэс саһыл тириитин
Кэккэлэччи уурталаабыт курдук
Дьаргыл көнө хаастаах,
Тахсан эрэр күн
Саһарҕатын курдук
Арыы саһархай харахтаах,
Баран эрэрин көрбүт киһи

- 680 Бағатын ыйытынаары
Батыһыах курдук,
Көрсүбүт эрэ киһи
Көрсүүлэспит киһи диэн
Көбүйүөх курдук,
Үтүө-мааны мөссүөттөннээх
Кыыс Кылаарытта диэн
Оҕонньордоох эмээхсин
Олороллор эбит.
- Бу маннык улуу дьон
- 690 Туох-ханнык тутуулаах,
Ханнык-хайдах баайдаах
Эбиттэр диэн көрөөрү,
Киэнг нэлэмэн тиэргэннэрин
Килбэйэр киинигэр
Киирэн туран көртүм дуо,
Доҕоттоор:
Киэнг нэлэмэн тиэргэннэрин
Килбэйэр киинигэр
Чолбон сулус курдук
- 700 Чокулуон* чолбон харахтаах,
Күөгэлдьийэ долгуйар
Өрүкүйэр көбүллээх*,
Айгырастаах үүннээх,
Тангалайдаах көнтөстөөх*,
Кыһыл көмүс кычымнаах*,
Үрүң көмүс үүннээх,
Удьурҕай мас ойоҕостоох,
Сырдык көмүс
Сырайдаах туттарыылаах,
- 710 Ыраас көмүс ынгыырдаах
Көлүнэр көлөлөрүн,
Миинэр мингэлэрин
Айаннатан кэлэннэр
Баайдыннар диэн,
Хахаарытта Эбэ Хотун
Ханас халдыаайытын тэллэбэр
Бүгэн-таҕан үүммүт
Халыдыйар хатырыктаах,
Күөх нуоҕал мутуктаах,
- 720 Буур тайах силиитин курдук
Арыы саһаххай эттээх
Аарыма улахан маһынан
Үс күннүк сиртэн иһиллэр,
Үгүрүөлүү олорор
Өксөкү кыыллаах,

Ботугуруу олорор модьугулаах*,
Кэпсии олорор
Кэҗэ кэтөрдөөх
Тойон Дьяҗыл сэргэни
730 Туруоран кээспиттэр.
Ол икки кытыытыгар
Чороон иһит төбөлөөх
Дьөһөгөй оҕотун төбөтүн
Дьүһүнүн түһэрэн,
Кытыылыы туруортар.

Өссө дьүүллээн көөртүм:
Алаһа бараан дьиэлэрин
Анараа өттүн диэки
Ас уурарга диэн анаан
740 Алта сириэнэн быыстаан,
Икки сириэнэн ааннаан,
Атара дьоруо ат
Аҕылаан эргийэр
Аарыма уһун улахан
Ампаардаахтар эбит.

Алаас саҕатын диэки
Кырдал кытыытын кыйа
Кыһын буоллаҕына – кырыарбат,
Сайын буоллаҕына – саппаҕырбат,
750 Сүүһүнэн сүөһү киирдэҕинэ –
Сүтэн хаалар,
Баранар баһыгар
Мангаас ынах* мангыраатаҕына –
Кырдаайы саңатын курдук
Кыыкынаан иһиллэр,
Баһа-атаҕа биллибэт
Баламат улахан,
Ходуһа иэнин саҕа
Хотонноохтор эбит.

760 Истибиччэ¹¹ дөссө истиэххэ,
Көрбүччэ¹² дөссө көрүөххэ:
Аарыма тиит
Анараа өттүгэр,
Кырдал сирим
Килбэйэр киинигэр
Самаан сайын кэллэҕинэ,
Өнгүрүк куйаас түстэҕинэ

¹¹ Рук.: *истиэххэ*

¹² Рук.: *көрүөххэ*

Үрүн астарын уурарга анаан,
Аар тайжа агарын сажа
770 Кыдымах мууһа* кытыылаах,
Тон буор тутуурдаах,
Кур мууһа күрүөлээх,
Аҕыс уон аарыма мастарынан
Аттаһыллан онгоһуллубут,
Тоҕус уон тоҕус
Толомон бөдөн маһынан
Систээн онгоһуллубут
Умуһахтаахтар эбит.

Айан киһитин быһыытынан,
780 Амтаннаах аһы
Аһыахпын баҕара санаан,
Оҥочо айағын сажа
Оҥойон көстөр,
Айа курдук аҕайан сытар
Аанынан көөртүм,
Түгэх өттүн диэки
Төҥкөс ҕыммытым:

Амтаннаах ас арааһа,
Үрүн ас үчүгэйэ,
790 Сыһыы¹⁵ быһаҕаһын сажа сиргэ
Сыалаах эт эгэлгэтэ,
Толоон быһаҕаһын сажа сиргэ
Тон ас арааһа чохчоломмут.
Чалбараан чабычактарга
Үрүттэммит үүт,
Бадаччы көтөбүллэр
Баҕас-ыаҕас аайы
Аһыйбыт сүүдүрүннээх сүөгэй,
Курбуһах иһиттэргэ*
800 Куруламмыт арыы,
Эгэлгэ ас элбэҕиттэн
Бэри диэн бэккиһээтим
Сөрү диэн сөхтүм.

Ити кэлин өттүгэр
Эргийэ түһэн
Тохтон хороммот дьоллоох,
Бастар бараммат баайдаах,
Арыынан алла сытар
Ача күөх оттоох,
810 Үүт көлүкэлэрдээх,
Сүөгэй бадарааннаах,

¹⁵ Рук.: саһыы

- Алыс киэн-куон
Арыылаах диэн алаастарын
Арыйа баттаан көөртүм:
Улаан ньуурдаахтар,
Орохтоох систээхтэр,
Хоппо курдук
Хороҕор кутуруктаахтар,
Хотоҕор хонуруулаахтар,
820 Сиринэн соһуллар
Силиэ көмүс сизлээхтэр
Силигилээн үөскээбиттэр.
Алаас-алаас аайытын
Айаас соноҕостор*,
Сурулуур сур
Дьаҕыл атыырдар
Көнгүл көччүйэн
Астына-бастына,
Ача күөх оттон
830 Аһы-сии сылдыбаллар.
Кубаланг манган кулуннар¹⁴,
Улахан кугас убаһалар
Сыһы-сыһы аайытын
Хоройо сизлбиттэр,
Хонуу-ходуһа ахсын
Хороҕор муостаахтар
Хотоҕостуу субуллубуттар,
Үрүйэ-үрэх аайытын
Үрүн түүлээхтэрэ үмүөрүспүттэр,
840 Алаас-алаас ахсын
Атыыр оҕустара айаатаабыттар.
Быһатын этгэххэ,
Үрүн сүөһүлэрэ
Үрүн тунах курдук
Үмүөрүһэн үөскээбиттэр,
Хара эриэн сүөһүлэрэ
Хара тыа маһыны
Ханыылаһан тэнийбиттэр.

- Таһырдьаларын таарыйа
850 Көрдүм диэммин астынан,
Киэн нэлэмэн дьиэлэрин,
Көмүс уруктарын
Көрбүт киһи диэн,
Тоҕус мастан туттарыллыбыт,
Аҕыс аарыма мастан
Аттаһыллан оноһуллубут,

¹⁴ Рук.: кулуттар

- Аарыма атыыр оѳус
Аттаан сытарын курдук
Суон кэтит боруоктарыттан
- 860 Алта эр бэтгэрэ
Тирэнэ-тирэнэ
Тонг омурѳан устата
Ахчарынан аһан биэрбиттэригэр,
Айыылаах ааспатах,
Кирдээх киирбэтэх,
Буруйдаах чугаһаабатах
Боруоктарын атыллаан
Килиэ-халаа дьиэлэригэр
Киирэн кэлэн,
- 870 Уон хаамы усталаах
Оронноругар олонорон,
Ньир бараан дьиэлэрин
Эргиччи көөртүм:
- Баайтаһын ынах саѳа*
Баламат модьу маһынан
Байааттаннаабатын диэн
Мананалаабыттар¹⁵ эбит.
Тиит киэнэ чиргэлинэн,
Мас киэнэ маанылааѳынан
- 880 Лаһыгыраччы-баһыгыраччы
Иккилии хоһунан истиэнэлээбиттэр.
Үрдүк кырдалга
Үс сыл устата
Хастаан-хаѳылаан хатарбыт
Кулун киинин курдук
Кубарыччы куурбут маһынан
Үс хос гына үрүттээбиттэр.
Үс саһаан үрдүктээѳинэн
Сул маһы хоонньоһуннаран,
- 890 Түөртүү маһынан төгүрүктээн,
Биэстии маһынан
Биттэх уурталаан,
Өѳүллүбэтин диэн
Кырыылаах маһынан
Кыбытык уурталаан
Өһүөлээн кээспиттэр.
Үөһээ үрдүк дыабын халлаантан*
Өнөйөн көрөр түгэннэригэр
Дьян-дьяһах
- 900 Ингэн-тонгон кириэ диэннэр
Хатан тимир хампырыяр,

¹⁵ Лит: баѳана

- Ыстаал тимир сынтарыйар
Халҗаһа хайыр тааһынан
Халыччы тэлгэтэн үрүттээбиттэр.
Аллараа дойдуттан
Көстүбэт биистэрэ
Адағыран аатыран
Тахсар күннэригэр
Дьайбатын диэннэр
- 910 Дьапталҗа тааһынан дьаптайан
Муосталаан бочугураппыттар¹⁶.
Сылдыарга сыыдам,
Үктэнэргэ үчүгэй буоллун диэннэр
Туой буорунан тутуурдаан,
Кипсэ буору киллэрэн,
Хайыта барыа диэннэр
Хорон оту холбоон,
Кус түүтүнэн туттарыылаан,
Куорсун түүтүнэн кунустаан*,
- 920 Имэрийэн-томуруйан,
Килэччи-халаччы
Киэргэтэн кээспиттэр.
Ол үөһээ өттүнэн
Тэппэрээх уус
Тэрээх сүгэтинэн
Баай тииттэри
Хаба ортотунан
Хайыта охсон,
Тэлитэ-хайыта суоран,
- 930 Күөбүллээн күрдүргэтэн*,
Уйаннаабат гына ууран,
Кэдэннээбэт гына кэккэлэтэн,
Ардыаннаабат гына ыпсаран
Муосталаан бочугураппыттар.
Улаҗаа диэки өттүн
Унаарытан көөртүм:
Эрбийэ Бэргэн уус
Сытыгы быһый чокороонунан
Сыыйа сылбыччы суоран,
- 940 Уон хаамы усталаах,
Тоҕус хаамы туоралаах
Орон онортообут эбит.
Дьизэбит дьайынҗын* быыһынан
Куһаҗан тыын
Куотан кириэ диэннэр,
Ньыгыл ыас буорунан
Хардыы халынҗынан

¹⁶ Рук.: бочугураппыт

- Тэпсэн ньээккэлээн кэбиспиттэр.
Аржаалата хоту өттүнэн
- 950 Аржаа халлаан анныттан
Ынырык ыарахан ыарыы
Ыгыллан тахсан,
Сиик буолан симэлийэн,
Дьян буолан
Тарџанан кириэ диэннэр,
Халџаһа¹⁷ тааһынан
Хаххалата хайыннаабыттар.
Истиэнэтин ахсын
Иккилии сиринэн
- 960 Сарсыардаангы саһарџаџа
Сандал манган күммүт
Сандаара ойон таџыстаџына,
Алаһа бараан дьиэбитин
Сырдык-дыргыл
Сырдаттын диэннэр,
Түөлбэ чүөмпэ саџаны
Дьөлүтэ бысталаан
Түннүктээн кээспиттэр,
Чургул хатын*
- 970 Туоһунан туттаран,
Ситиинэн тигэн*,
Кылынан кытыылаан,
Тааһынан танган,
Дэлэгэй дэлгэм түннүгү
Дьэргэтэн кээспиттэр.
Илин энгеринэн
Күнүскү түөттүүргэ
Сандал манган күммүт
Сардангата сандаара
- 980 Тыктын диэннэр,
Айыылаах аспатах,
Буруйдаах киирбэтэх
Ааннарын уңа-хангас өттүнэн
Ойута быһан,
Алта хос туоһунан аттаран,
Өннөөх тааһынан киэргэтэн,
Көстөөх сиртэн
Күндээрэ көстө турар
Түөлбэ түннүгү
- 990 Күндээрдэн кээспиттэр.
Күндэл манган күммүт
Аџыс сандалџаннаах халлаан
Алгыстардаах анныгар

¹⁷ Рук.: халаџаһа

- Араҕас алын тэллэбэр
Кытара кыыһан кириитэ
Кыымнаах сырдыга
Килиэ-халаа дьиэбитин
Манан сырдатан
Киирдин диэннэр,
1000 Дьиэлэрин арҕаа эркинин
Тоҕус сириэнэн тобулута охсон,
Туой хара тыаҕа
Үүммүт үтүө хатын
Халын туоһунан туттаран,
Өстүөкүлэлээн күндээрдэн,
Күнүстээҕэр сырдаппыттар.
Олорор сирбиттэн
Уҥа диэки өттүгэр
Уларыта көөртүм:
1010 Түөлбэ күөл саҕа төгүрүк,
Аһыылларыгар аналлаах
Аҕыс атахтаах
Араллаан остуоллаахтар эбит.
Ол нөҥүө өттүгэр
Долбурҕаннаах долбуурдарыгар
Саламаат кутарга аналлаах
Саймарык кытыя*,
Кымыс кутарга
Кыйыа иһиттэр*,
1020 Күөрчэх кутарга
Күөлбэ иһиттэр,
Кытыя иһиттэр кыстаммыттар,
Симии иһиттэр симиллибиттэр,
Чороон иһит тоҕуоруспут,
Хамыйах бөҕө ханыыласпыт.
Уҥа диэки олорор
Уолан уолаттар
Улар саҕа буолан,
Хангас диэки олорор киһи
1030 Хабды саҕа буолан,
Кэтэҕириин диэки олорор дьон
Кэҕэ саҕа буолан
Кэчигирээн-кэккэлээн
Көстөллөр эбит.
Көрбүт эрэ сөҕүөх
Бастын мааны
Балаҕана буолан биэрдэ.
Улаҕа диэкиттэн
Уон саһааннаах,
1040 Аан диэкиттэн

- Абыс саһааннаах сиргэ
Тобус быластаах
Суодал улахан
Оһохтоохтор эбит.
Алта аарымаат оҕустар
Ахчарыһан тардар
Курун тыа кураанах маһынан
Хайыта-тырыта сынньан
Ураатыгар дылы*
- 1050 Оттон кээстэхтэринэ,
Көҥкөлөй көҥдөй ураатынан
Кытарах кытыт* саҕа
Кыымнар кытыастан тахсан,
Кытыл уңуор
Тагнары санньыйан
Күлүмнээн-күндээрэн,
Үс күннүк сирин
Сырдатан-сыдыаайан
Түһэллэр эбит.
- 1060 Уостуганнаах ураатынан
Уот салбаныкы төлөһнөр
Өрүтэ мэҥийэн тахсаннар
Сарсыардаангы сарыал курдук
Саҕах кытыгытын
Сандаарда сырдатар эбиттэр.

- Манньык дьону этэн эрдэхтэрэ:
«Саха киэннэрэ саарыннара,
Киһи киэннэрэ кииллээхтэрэ,
Дьон киэннэрэ дьорҕоотторо» – диэн.
- 1070 Ол да иһин,
Үтүө сурахтара
Үс үтүмэннээх дойдуга,
Албан-дыаһах ааттара
Аан ийэ дойду
Арҕаһыгар тийэ
Аатырбыттар эбит.
Аһыныгас санаалара,
Үтүө суобастара
Орто туруу дойду
- 1080 Толбоннордоох ньууругар
Тойук буолан долларһуйбут,
Үтүө-мааны дьүһүннэрэ
Үгүс дойду үрдүнэн
Сэһэн буолан тэнийбит,
Ырыа буолан ылламмыт.
Бу улуу дьоннорбут

- Былыргы ыйаагынан,
Урукку онгоһуунан
Ағыс саастарыттан холбоһон,
1090 Алаһа дьйэлэнэн,
Аал уоттанан,
Киэн нэлэмэн тиэргэннэнэн,
Наадал хара түптэлэнэн,
Ыал буолан,
Эһэ тириитэ тэллэхтэригэр,
Куба нуолур сүөрҕаннарын анныгар
Оҕо дьон оонньоон-көрүлээн,
Уһун түүн уохтарын харатан,
Күн кылгаһын билбэккэ,
1100 Түүн уһунун умнан,
Убураһан-сыллаһан,
Көрүлээн-көччүйэн аһарбыттар.
Саллар саастарыгар,
Үллэр үйэлэригэр
Баайтаһын биэ
Таманын сыатынан маанылаан,
Сөрүүн сүөгэйнэн
Күөмэйдэрин чөллөрүтэн,
Тамахтарын ханнаран,
1110 Саамал кымыһынан
Санааларын көннүөрдэн,
Таптаабыттарынан таралыйан,
Көңүллэринэн көччүйэн,
Көстөөх сиртэн
Оонньоуллара-күлэллэрэ иһиллэн,
Көрү-нары көбүлүттэн тутан,
Амтаннаах аһынан
Астына аһаан-сиэн,
Өрөйөн-чөрөйөн,
1120 Орто туруу дойдуга
Тутулуга суох туругуран,
Сир ийэ иэнигэр,
Аан дойду арҕаһыгар
Аарыгыран-аатыран,
Олорбуттара үһү.

- Ол эрэри оҕолоор,
Эдэр саастарыгар эбиллибэтэхтэр,
Оҕо саастарыгар оҕоломмотохтор.
«Олохпутун салҕыыр
1130 Оҕото суох буоллубут» – диэн
Санаа бөҕөҕө ылларан,
Толкуй бөҕөҕө түһэн,

- Айыыһыт Хотунтан
Аатһа сатаабыттар,
Күн күбэй ийэгтэн
Көрдөһөн көрбүттэр.
Аҕыс уона саастарын ааһан,
Тоҕус уоннарын туолаллара
Тарбахха баттанар,
1140 Сөмүйэҕэ көрдөрүллэр
Төгүрүк түөрт ый хаалбытын кэннэ,
Олонхо буолан баран
Омуннаах буолааччы,
Сэһэн буолан баран
Эбиилээх буолааччы,
Арай туран,
Алаһа бараан дьыэ
Аҕа баһылыга,
Аҕалара оҕонньор,
1150 От ыйа ортолоон турдагына
Биир үтүө күн
Аһымньыта киирэн,
Аһыан-сиэн баҕаран,
Арыынан алла сытар
Ача күөх оттоох
Арыылаах алааһын
Анараа саҕатыгар
Дьаһыллаах атыырын үөрүттэн*
Алта баайтаһын биэтин
1160 Астаан-үөллээн
Аһаан-сиэн кээстэ.
Аҕыс иһит аҕарааны*
Ингэри далай иһигэр
Көнгүс үрэх сүүрүгүн* курдук
Көнгү-хангы куттан кээстэ.
«Иһим түгэҕэр,
Очоҕоһум төрдүгэр
Тутум саҕа очоҕос
Кураанах хаалла» – диэн,
1170 Үс ыаҕас сүөгэйи
Үксэнэн кээстэ.
Аһаабыт-астыммыт
Киһи быһыытынан
Имин хаана кэйдэ,
Сиһин хаана сылыйда,
Ол-бу буолуоҕун баҕаран,
Ойоҕун диэки көрбөхтөөтө,
Оронун диэки одуулаамахтаата,
Кытта кырдыаһын кытта

- 1180 Ибир-сабыр кэпсэттэ.
Уолаттар-кыргыттар
Көрөн көбүйүөхтэрэ диэн
Уоттарын умуруордулар,
Хаппахчыларын аанын
Халыр гына саптылар,
Үөһээ танастарын үрэйдилэр,
Аллараа танастарын
Адьяһын уһулан
Ороннорун улаҕатыгар уктулар.
- 1190 Оҕонньор киһи
Эһэ тэллэх үрдүгэр,
Куба нуолур суорҕан анныгар
Көбүйбүтүн омунугар
Көхсүн хаана куурда,
Сүрөбү сэлибирээтэ,
Тыына кылгаата.
«Аны, бу эмээхсин,
Ханнык эдэр киһи буолангын
Эргичиннээбэккэ сыт» – диэн
- 1200 Улаҕаа диэки хайыһан
Утуйан хаалыа диэн,
Сэрэнэн-сэрэнэн
Эттээх сириттэн имэрийдэ,
Наадалаах сириттэн таарыйда,
Тутум түүлээх сириттэн
Туппалаан көрдө,
Айыыһыт аартыгын диэки
Айанныан баҕарталаата.
Иитигэҕэр-аһатыаҕар
- 1210 Хаан киирэн
Ханаччы таттарда,
Өрөһөтүн диэки
Өрө көрөн табыста.
Онуоха туран,
Кыыс Кылаарытта барахсан
Тахсан эрэр күн саһарҕатын курдук,
Күлэ мичилийбитинэн
Хайыһа түстэ да,
«Ээ, сэгэрим оҕото,
- 1220 Ингэри далай иһим түгэбинэн,
Кудулу далай куттаҕым аннынан
Иэйэхсит Хотун
Бэйэтинэн киирэн,
Иэйэн-куойан көбүтэн эрэр,
Олохпутун саҕалыыр
Оҕолоноору гыннахпыт дуу?» – диэтэ да,

- Өрөйөр өрөһөтүгэр,
Тарайар тараһатыгар
Кытта кырдыабын
- 1230 Тардынан кээстэ.
Кинилэр дьон
Сыл устата сылласпатах,
Биз сыллаахтан билсибэтэх,
Абыс сыллаахтан араһыбыт курдук
Омуннаахтык оонньоотулар.
Наадабытын ылыстыбыт диэн,
Улаҕаа диэки хайыһан
Утуйан хаалбатылар,
Үс түүннээх күн
- 1240 Үөһээ уостарыттан
Үс аҕаар хамыйах,
Аллараа уостарыттан
Алта аҕаар хамыйах хаан
Тахсыар дылы
Омуннаахтык оонньоотулар.
Кинилэр дьон
Оонньообут омуннарыгар
Уон хаамыылаах оронноро
Баҕа курдук бахчаннаата¹⁸,
- 1250 Чоку курдук чохчонноото,
Киил маһа кэдэҥнээтэ,
Турар сириттэн
Тутум кэрингэ сыҕарыйда,
Ытаһата тулунна*,
Туората хамнаата.
Ити кэнниттэн оҕонньор киһи
Эт киһи элэйэн,
Сыа киһи сылайан,
Улаҕаа диэки хайыһан
- 1260 Утуйан хаалла.
- Өр да-өтөр да
Утуйбутун билбэккэ
Уһуктан кэлэн:
– Хайа, эмээхсиэн,
Сарсыардааны түөттүүр
Саҕаланна дуо? – диэбитигэр,
– Хайа, оҕонньоор,
Эдэр сааскыттан
Эстибит да эбиккин,
- 1270 Утуйбутун отут хонно.
Хата сылайбытын,

¹⁸ Рук.: баччаннаата

Утаппытын буолуо, – диэн,
Өнүрэмэр оҕус баһын саҕа
Мөһөкө-мөһөкө арыылаах,
Улахан биэ кымыһын
Тоҕус бууттаах чороонго
Дьалкылдьытан аҕалан биэртин,
Моруот Боотур
Кудулу далай куттаҕар,
1280 Ингэри далай иһигэр
Көнгүс үрэх сүүрүгүн* курдук,
Куллугураччы-халлыгыраччы
Сүүрдэн кээстэ.

Ити кэнниттэн дуо, доҕоттоор,
Кыыс Кылаарытта барахсан
Хат буолан ханайар,
Ыйыгар тийэн ынайар,
Алтыс ыйыгар
Алтахтаан хаамар,
1290 Сэттис ыйыттан
Сиэтиигэ сылдыар,
Тохсус ыйыттан
Тобуктаан сылдыар буолар.
– Бачча сааһыран баран
Оҕо үөскээтэ,
Унга-ханас өттүбүнэн
Улуунахтарын ньиргиэрэ
Утуппат-олоппот буолла, – диэн
Сэбээн эмээхситтэргэ
1300 Сэһэргиир буолла.

Муннук-ханнык аайы
Оҕонньоттор-эмээхситтэр
Ботугураһы буолбуттар:
– Хотуммут барахсан
Кырдыар сааһыгар,
Олорбут үйэтигэр
Оҕо-уруу төрөтөн,
Уларыһаары гыннаҕа, – диэн
Айыыһыт барахсантан
1310 Ааттаһар буолбуттар.
– Хотуммут-Кыыс Кылаарытта
Уһун күн устата
Утуйар буолла,
Уол оҕолоноро дуу? – диэн,
Сиппит өттүлэрэ
Сибикилиир буолтар.

- Чугас ыаллара
Чуннуу көрө сылдьан:
– Сырдык күнтэн бэссибэккэ
- 1320 Сыта сынаҕалыыр буолбут,
Кыыс оҕолоноро дуу? – диэн,
Сыта-тура
Сыымайдыыр буолтар.
- Кыыс Кылаарытта барахсан
Дьылҕа айыы ыйааҕынан
Күн-түүн аастаҕын ахсын
Иһэ-хоонньо улаатан,
Алтыс ыйыгар
Алтахтаан хаамар,
1330 Сэттис ыйыгар
Сиэтиигэ сылдьар,
Тохсус ыйыгар
Тобугар тийэ чохчойор,
Такымыгар тийэ такыллан
Эһэ тириитэ тэллэбэр,
Саарба тириитэ суорҕаныгар,
Куба нуолур сыттыгар
Сыта сыынаҕалаан,
Күнүн-түүнүн,
1340 Бүтэрэр буолбут.
Кэмэ-кэрдийһэ кэлэн,
Тоҕус ый тоҕус хонуга буолан
Кыыс талыыта киирэн,
Хотун талыыта киирэн,
Ходьонготон киирэн барбыт.
Суорҕанын иһигэр
Суунаҕалыы мөнүстэ,
Сыттыгын үрдүгэр
Сыынаҕалыы хамсаата,
1350 Ийэ-хара көлөһүнэ
Иннинэн-кэннинэн сүүрдэ,
Тараһатын ингиирэ тардыалаата,
Өрөһөтүн ингиирэ
Өрүтэ тутта,
Суратын ингиирэ*
Хаамтарбат-хамнаппат гына
Такыччы тардыалаата.
Буом буомчалара*
Сыты быһыччынан
1360 Быһыта-хайыта быһар курдук
Быстах да буоллар
Быһымах ыарыы киирдэ,

- Иннин-кэннин булбата,
Өйө-дьүүлэ көттө,
Санаата-оноото¹⁹ арабыста.
Кудулу далай куттағын аннынан,
Ингэри далай иһин түгэжинэн,
Унга-хангас өттүнэн
Ибир-сабыр, бүллүр-иллир
- 1370 Бүтэйдии бүгүлэхтээтилэр.
Ол аайы эмээхсин эрэйдээх
Ынчыга ыраатта,
Энгэлгэнэ элбээтэ,
Тунгуй этэ-сиинэ
Тулуйбат быһыыта буолла,
Өрүһүнэн ыла-ыла
Өрүтэ тыыммахтаата,
Эргичиннии-эргичиннии
Эҕирийбэхтээн ылла.
- 1380 Тэллэҕин үрдүгэр
Тэбиэлээмэхтэннэ,
Оронун үрдүгэр
Олохчохтоото,
Күүһүн мунһунан,
Тыынын ылынан
Тоҕус кыталык кыргыттары
Ыҕыттаран ылан:
– Ороммор олордун, – диэтэ.
- Тоҕус кыталык кыргыттар
- 1390 Тэйэн-тэбэн кэлэн,
Өйөөн-убаан өндөтөн,
Куба нуолур сыттыгар
Өйөһнөрө олортулар.
Ити кэлин өттүгэр
Кыыс Кылаарытта барахсан
Кытта кырдыаҕын диэки
Хамныы тэрбэйэр
Хара хаастара хамнаан,
Аламай маҕан сарыал
- 1400 Атылыыта буолбут
Хара тыргыл харахтара
Уоттаах мичээринэн оонньоон,
Кэрэмэс саһыл уорҕатын
Кэккэлэччи туппут курдук
Килбиэн кэрэ издэһэ кыыһан,
Киирбит күн саһарҕатын тэнэ
Кытара тэрбэйэн олорон,

¹⁹ Рук.: *соноото*

- Уран тарбахтаах уус киһи
Ойуулаан-оһуордаан
- 1410 Онкула суох онгортун курдук
Кэчигир таас тиистэрэ
Хонгурах хаары
Ойо быспыт курдук
Туртаннаан,
Субурдук диэн
Соруктаах буола олорто үһү:
- Дьэ-дуо, доһоруом,
Харахпынан таптаан,
Сүрэхпинэн сөбүлээн,
- 1420 Истин дууһабынан иэйэр-куойар
Кытта кырдьыбытыам,
Мин этэр тылбын
Икки чуор кулгааххынан,
Көрөн-истэн олоҕо эрэ!
Айыы хаан аймаҕар
Айыллыбыппыт аатыгар,
Албан-салбан ааппытыгар,
Уо-чуо сурахпытыгар
Иһит эрэ!
- 1430 Иннинэн сирэйдээҕи,
Бокуйар сүһүөхтээҕи,
Борон ураанхайы,
Айан-тутан үөскэтэн,
Айхаллаан биэрэр
Айыыһыт хотун ийэбит
Аймахтаһар күнэ буолла,
Алаһа бараан дьээбитигэр
Аал уоппут аттыгар
Дуолан холумтаммытын
- 1440 Эргийэ хаама сылдьан
Эбэрдэлиир кэмэ кэллэ.
Иэйэхсит Ийэ Хотуммут
Олохпутун салгыыр
Оһолорбут барахсаттар
Куттаах сүрдэрин
Уна хонноһун иһигэр
Ымыы чыычаах гынан уктан,
Ыксалаһа чугаһаан
Көмүс түөспүтүгэр
- 1450 Көтөхтөрөрө буолла.
Ырааххын чугаһатааччы,
Чугаскын аҕалааччы,
Тиэтэл сырыылаах

Лэкэттэ уолгун
Айыыһыт көтөҕөөччүнү
Ааттаһан-көрдөһөн
Аҕалтара тарт!
Кэлэн,
Көмүс чыычаахтарбытын
Уруйдаан-тускуллаан,
1460 Уо-хаан түөһүгэр көтөҕөн,
Алҕаан-силээн,
Иэйиэхсит Ийэ Хотуну
Атаарыан үһү диэтин.

Эмээхсин киһи
Этэн бүтэрин кытта,
Алаһа бараан дьыэ
Аҕа баһылыга
Моруот Боотур
Иһиттим дуу, истибэтим дуу
1470 Диэбит курдук,
Тоҕус бууттаах тайаҕынан
Ньыгыл таас муостаҕа
«Лос» гына охсорун кытары,
Ийэ сирэ иннэх гынна,
Туруу бараан дойдута
Долкулдьуйан²⁰ ылла.

Уҥа орон баһыгар
Утуйа сытар
Сорукка сылдыар
1480 Сорук боллур,
Илдьиккэ сылдыар
Илин-кэлин сүүрэр
Тиэтэл сырыылаах
Лэкэттэ уол
Тойонун иннигэр
Лэкэрис гына түстэ.

Онуоха туран
Моруот Боотур
Субурдук диэн соруктаах,
1490 Ити курдук диэн тыллаах
Буола олорто үһү:
– Ахтар Айыыһыт аҕаспыт,
Түгэҕэ көстүбэт,
Уһуга биллибэт,
Арылы аартыгын арыян,

²⁰ Рук.: толкулдьуйан

- Төлкө бөжөнү түһэрэн,
Тускулбутун туһаайан,
Кэскилбитин тэнитэн
Аймахтаһар күнэ буолла,
1500 Киэнг нэлэмэн дьиэбитигэр,
Сун уорук уйабытыгар,
Аал уоппут аттыгар
Эрбэй Иэйэхсит эдьийбит
Ыксалаһа чугаһаан
Эбэрдэлиир кэмэ кэллэ.
Олохпутун салгыыр
Оҕолорбут барахсаттар
Куттаах дууһаларын
Сылаас ньээккэ уйа онорон
1510 Олохтуура буолла.
Киэнг нэлэмэн тиэргэммитигэр,
Алаһа бараан дьиэбитигэр
Дьоллоох дьоро күн
Тосхойон кэллэ.
Толору дьоллоох түөспүтүгэр
Олохпутун салгыыр
Оҕолорбут барахсаттары
Көтөбөр күммүт үүннэ диэтилэр –диэн эт.
Суһал соҕустук хомунан,
1520 Сур тураҕас аккын
Тута охсон ылан,
Ох курдук оностон,
Сап курдук сабыланан,
Айыыһыт көтөбөөччүнү
Аҕала тарт!
Айанныыр ааттыккын²¹
Аһаарытан эттэхпинэ,
Субу самантан
Тус илин диэки туһаайдаххына,
1530 Сарсыардааны тахсар күн
Сандаарыйа тахсыытын туһунан
Хаһаарытта Эбэн
Ханас өттүнэн
Сиэллэрэн-сигилдьитэн,
Ойдорон-ууннаран истэххинэ,
Күөх от күөгэйэ үүммүт,
Манчаары от баһылаан тахсыбыт,
Локуора күөх от
Торолуйан тупсубут
1540 Арылы киэнг аартык
Арыллан-аһыллан кэлиэбэ.

²¹ Лит.: аартыккын

- Онон сыыдам соѳустук
Сыыттаран истэххинэ,
Арыынан аллар
Ача күөх оттоох,
Аңардастыы алгыстаан үүммүт
Үс салаалаах үкэр от
Үүнэн-үрдээн тахсыбыт
Арыы-сыа сыттаах
- 1550 Алыс киэн арылы алаас
Аңаарыйан-сырдаан көстүө.
Ортотун туһунан
Үрдүк арыы тыа
Үллэн-баллан көстүө.
Ол арыы ортотунааҕы тумулугар
Күлүм сырдыгынан
Күндээрэ турар
Толомон бөдөн туорахтардаах,
Күөгэйэ нусхайбыт
- 1560 Күөх солко мутукчалаах,
Алта аарыма тииттэр
Сиртэн халлаанга тийэ
Силигилии сириэдийэ үүнэн
Тураллара буолуо.
Ол тас таһаатыгар
Сарсыардаангы
Тахсар күн саһарҕатыгар
Көмүс мөһүүрээни* түһэрэн,
Күөгэйэ мэндээрэ сытар
- 1570 Көлүйэ күөл үрдүгэр
Күн уотуттан
Күндээрэ күлүмнүү турар,
Илин диэки энэринэн
Киирэр ааннаах,
Хоту өттүнэн хотонноох
Көмүс уорук күндээрэн көстүө*.
Онно тийэнгин,
Сэрэнэн-сэрбэнэн,
Күн өттүнэн
- 1580 Күөйэ хааман киирэнгин,
Эппитим курдук эт!

Оҕонньор киһи
Суо-хаан соруудаҕын
Этэн бүтэрин кытта,
Илдьиккэ сылдыар,
Илин-кэлин сүүрэр,
Сорукка сылдыар

- Сорук-боллур уол
Тингилэбин тыаһа «тэп» гынна,
1590 Аан тыаһа «лап» гынна.
Чыпчылыйан баран
Көрүөх иннигэр,
Сангаран баран
Истиэх ыккардыгар,
Сыыдам сырыылаах
Сыарҕа тыаһа «сыр» гынна,
Туйах тыаһа «чубугур» гынна.
- Ити кэлин өттүгэр
Кирири-тахсыы,
1600 Кэлии-барыы буолла.
Сир симэбин курдук кыргыттар,
От-мас иччилэрин курдук
Уолан уолаттар,
Сээккээн сэхэннээх эмээхситтэр,
Олонхонут-остуоруйаһыт офонньоттор
Абыс атахтаах аһыыр остуолга
Толору томтоҕор астаах
Сир иһити сириэдиттилэр,
Сөн сүөгэй²² сөлөгөйдөөх,
1610 Араҕас арыы далбардаах
Кытах саҕа кытыйалары
Кырыы-кырыытынан уурдулар,
Кэриэн ымыйалары кэккэлэттилэр,
Чороон иһити чоҕуоруттулар.
Киэн нэлэмэн тиэргэн кытыытыгар
Кур оҕустары* охтордулар,
Ахталы байтаһыны* астаатылар,
Халын хаһалааҕы,
Суон сааллааҕы охтордулар.
- 1620 Ити икки ыккардыгар,
Киэн нэлэмэн тиэргэн иһигэр
Туйах тыаһа чобугураата,
Сыарҕа тыаһа сырылаата.
Онуоха туран,
Алаһа бараан дьизэ
Аҕа баһылыга
Моруот Боотур
Самманнык диэн сангалаах,
Ити курдук диэн
1630 Соруктаах буола олордоҕо:
– Тоҕус толомон уолаттар,

²² Рук.: сүөнэй

- Ойон тэбэн тахсан
Тэһииннэ тутун,
Сэттэ кыталык кыргыттар,
Киирэр суолга
Күөх отто тэлгэтин!
Кирдээх киирбэтэх,
Айыылаах ааспатах,
Буруйдаах чугаһаабатах
- 1640 Аангытын аһан
Айыыһыт көтөҕөөччүнү
Аал уот иннигэр
Айахта тутун,
Алгыста этин,
Уохтаах кымыһынан
Уоста тутун,
Арыылаах кымыһынан
Айахта тутун,
Ас баһар хамыйахта
- 1650 Аҕалан биэрин!
Амтаннаах ас үрдүнэн
Аал уоту аһатын,
Күбэй Ийэ Хотуну
Күндүлээтин-маанылаатын!
Курун тыа маһынан
Суо-дьаа оһоххутун
Суостуганнаахтык оттун,
Кыымна кытыаһыннарын,
Төлөннө күөдүтүн!
- 1660 Кэс ынах аһынан*
Тэнсиктэ таһаарын*,
Сизллэ биэрин,
Амтаннаах астан аһатын! – диэн,
Соруктаах буола олордоҕо.

- Алта эр бэттэрэ
Тонг омурҕан устата
Тобуктуу-тобуктуу тирэнэн,
Ахчарыһан ааннарын
Аһан биэрбиттэригэр,
- 1670 Аҕыс кыталык кыргыттар
Айыыһыт көтөҕөөччүнү
Долгулдьуйар тонголоһуттан,
Биэкэлдьийэр биилиттэн
Өйөөн-убаан киллэрэн,
Сэттэлээх эһэ тириитэ
Олбоххо олордон кээстилэр.

Айыы хаан аймағын
Абырыах мөссүөннээх,
Хаар манан баттахтаах
1680 Айыыһыт көтөҕөөччү кырдыаҕас
Аргый аҕай налыйан туран,
Үөһээ үрдүк танаралартан
Үгэн-сүктэн көрдөһөн,
Аан ийэ дойду айыыһыттарыттан
Ааттаһан, аал уотун иннигэр
Айхалы, Уруй-туску этэ-этэ,
Күндү көмүс күөмэйин
Көбүөхтэтэн ыллыы-туойа олордо:

– Айхал-мичил!
1690 Уруй-тускул!
Кэнэҕэски үөскүүр
Кэнчээри ыччаттары
Айан тутан күндүлүүр,
Таллан ходуһа саҕа
Дьоллоох дьылбэхтээх,
Тоҕой тумул саҕа
Толору томтоҕор түөстээх,
Нуолур солко курдук
Сытыары сымнаҕас түһэхтээх*,
1700 Аҕыныахтаах ытыстаах,
Биһиктээх оҕо бэриктээх,
Кыһыл оҕону кытыннарар
Ньылбаа манан сэбэрэлээх
Айыыһыттарым барахсаттар,
Дьэ, дуо...

Тус бэйэҕитигэр туһаайан,
Барыгытын маанылаан,
Бүттүүннүтүн күндүлээн,
Амтаннаах ас үрдүнэн
1710 Кэһии тутан кэлэммин,
Аһатан маанылаан эрэбин!
Күлүм гынын!
Мичик гынын!
Сэгэйэ үөрүң!
Күбэй Ийэ Хотуммут
Алгыстаах санаағын анаангың,
Айыыһыт аартыгың
Арыя тардангың,
Күндэл күүстээххэ,
1720 Буулаҕа буойунҕа
Күммүт сириң көмүскүүр
Көмүс чыычаахта күндүлээ,

Хойутун уһуур-тэнийэр
Кэскиллээх киэн саннаалаах
Кыыс оҕо кылааннаағына
Уруйдаан-айхаллаан
Көмүс ийэҕэ күндүлээ! – диэн
Алгыы-алгыы
Аал уотун аһатта,
1730 Астынан-бастынан
Халадаай ырбаахытын көннөрүттэ.

Сэттэ кыталык кыргызтарынан
Аргыый аҕай өйөттөрөн,
Нарын-намчы киэргэллээх
Хаппахчы иһигэр
Намылуйан-наскыйан,
Айыыһыт көтөҕөөччү
Ааны аһан аһа турда.

Кыыс Кылаарытта барахсан
Айанын талыытын тулуйбакка,
1740 Айакалыы-айакалыы
Оттоох оронго олохчохтоото,
Уһа-хаһас чанчыгыттан
Көлөһүнэ-балаһына
Көһүс үрэх сүүрүгүн курдук
Көһү-хаһы түстэ,
Сиһин ороһунан
Сиикилээн уутунуу*
Сирилэччи сүүрдэ.
Оттоох орон үдүгэр
1750 Маһнаһы айыыһыттанар
Кыыс оҕолуу
Кэдэрийэ-кэдэрийэ кэдэннээтэ,
Кырыытынан буола-буола,
Ытыы-ытыы ыһытаата,
Суратын имэриннэ,
Иһин туппахтаата,
Уоскуйа быһыытыһан,
Уон хаамылаах оронугар
Үргэл сулус диэки
1760 Өрө көрө сытан,
Үсүһүн үнүөх гыммытыгар,
Оттоох орон үрдүгэр
Оноһостоох саатын туппутунан,
Санһын байаатынан охсулар,
Куртуйах көтөр
Кутуругун түүтүн курдук

Куударалаах баттахтаах
Уол оџо барахсан
Олоро түстэџэ.

1770 Айыы сириh көрбүт киhи
Этин-хаанын ытаан тэниитиэхтээх диэн,
Айыыhыт көтөџөөччү
Уол оџо барахсаны
Киэн тиэргэн саџа
Ньилбэгэр сытыаран,
Сымнаџас ытыhынан
Сыбырџаччы таhыйда.

Уол оџо уйа-хайа суох
Ытыыр сангатыттан

1780 Очуос хайалартан
Олорор оџо саџа таастар
Ойута ыстангалаатылар,
Үөhээ үрдүк халлаан
Үлэнгнээн ылла,
Туруу бараан дойду
Долгулдьуйарга дылы гынна.

Сэттэ кыталык кыргыттар
Үөрэн-көтөн өрө мэнийэн,
Уол оџону көтөџөн марахачытан,

1790 Аџата оџонньорго аџалан биэрдилэр.
Киэн нэлэмэн ньилбэгэр
Оџо барахсаны олордон баран,
Үөрэн үөhээ уоhун
Үмүрүччү тутунна,
Хараџа уоттанна,
Бытыга сэпсингнээтэ,
Иэдэhin хаана кэйдэ
Уонна маннык диэн
Саhгалаах буола олоорто үhү:

1800 – Оџобут барахсан
Окко түспүт онгоhуута,
Сиргэ түспүт сэрэбэйэ
Этэнгэ буолаџына,
Аан ийэ дойдутун
Үөhээ биис уустара
Былыт быстыбытынан,
Халлаан хабыр тымныытыттан
Хайыта барбыт хайаџаhынан
Түөстэрин бүүтэџэр*.

1810 Арџастарын кэкэтигэр* дылы

- Таннары бычыалаан
 Дьан-дьаһах ытталлара
 Тохтуо этэ, доҕоттоор!
 Оһол таҕыстаҕына
 Олонголоһо сырсар,
 Өлүү-сүтүү буоллаҕына
 Өрөгөйдөрө үрдүүр,
 Ыарыы-ынчык буоллаҕына
 Ытыстарын таһынар,
 1820 Хаан-сиин таҕыстаҕына
 Саһыгыраһа үөрэр
 Обот-соллон биистэрэ
 Күн күбэй сирбитин
 Үргүөр буолан үргүйэллэрэ,
 Алдыатыылаах аргыар буолан
 Таннары аргыйаллара
 Тохтуо этэ оҕолоор.
 Улаатан, киһи-хара буоллаҕына,
 Дьонун-сэргэтин
 1830 Очурга оҕустарбакка,
 Тэхтиргэ тэптэрбэккэ,
 Былаҕайга былдыаппакка,
 Өлүүгэ-сүтүүгэ үтүрүтүрбэккэ,
 Алдыархайга ааннаппакка
 Халын тыа курдук
 Халын хахха буолуо этэ,
 Суон дурда²³ курдук
 Дурда-хахха буолан,
 Күнүн сириин күөнүнэн* көмүскээтин!
 1840 Аны, мантан антах
 Эккин курдук эрэнэр
 Эрэллээх киһилэниэхпит!
 Уруй буоллун!
 Айхал буоллун! – диэн баран,

 Аал уотун иннигэр
 Аргынньахтаан олорон*,
 Урукку сиэринэн
 Эрийэ тутар эрбэҕэр,
 Сөрүү тардар сөмүйэтигэр
 1850 Чох хоруотун ылар,
 Оҕотун сүллэр сүүһүгэр
 Бэлиэ-кэм онордо
 Уонна субурдук диэн
 Аат ааттыы, суол суоллуу олордо:
 – Сэттэ сэллиэлээх куртуйах

²³ Рук.: турда

- Ситэн-хотон көрбөт
Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас аттаах,
Түөрт атахтаағы
1860 Түөртэ ойуппат,
Икки атахтаағы
Иннигэр түһэрбэт
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн буоллун! –
Диирин кытта,
Айыы дьоно бары
Атахтарыгар туран:
– Үгүс үйэлэр усталарыгар
Үс саханы үөскэттин,
1870 Түөрт саханы төрөттүн,
Ураанхай сахалар
Уһуу турарбыт туһугар
Уруй-айхал буоллун! – диэн
Алгыс тылын этэ туртара үһү.
- Үөрэн-көтөн, мичил аллайан,
Моруот Боогур
Уол оҕо барахсаны
Тоҕус толоромон уолаттарга
Туттаран кээстэ.
1880 – Көмүс дьиппиэ хоһугар
Ильдэн сытыарын,
Көнүлүнэн көччүйдүн,
Хаана-сиинэ тарҕаннын
Этэ-сиинэ чэбдигирдин! – диэн
Этэн бүтэрин кытта,
Кыыс оҕо ытыыр саната
Тиэргэнтэн иһилиннэ,
Халлаанга сатараата,
Үөрүү-көтүү өрөгөйө буолла.
1890 Чугастаағы дьоно
Тоҕуоруһан кэллилэр,
Аймах-билэ дьонноро
Айгыр-силик астылар,
Төбүрүөннүү түһэн*
Түһүлгэ тэрийдилэр.
Амарах санаалаах
Аан дойду дьоно
Адаарыһа түмсэн,
Орто туруу дьабыл дойду
1900 Дьохун дьонноро
Тоҕой-сэлэ онгорон,

- Иэйэхсит Хотунна
Истинг иэйиилээх тылы,
Баржа махталларын
Этэ туртара үһү.
– Сылаас тыын уйалаах,
Итии эркин дьйэлээх,
Төрүүрү төлкөлүүр,
Тэнийэри тэлгэһэлиир
- 1910 Иэйэхсит Хотуммут барахсан,
Истинг-киэн санаан
Сымнаан-сылаадыан,
Сайынгны сарсыарда
Ыраас сырдык халаанга
Сандаара чэмэлийэн тахсар
Күлүмүрдэс күннээбэр ыраас
Көмүс күөрэгэйи
Илэ бэйэбинэн күндүлээбиккэр
Уруй-айхал!
- 1920 Иэйэхсит Ийэбит,
Илин халлаан энгэриттэн
Итии салгын тыал илдьиттэнэн,
Илгэ быйан аргыстанан,
Илэ-бааччы бэйэбинэн
Иэнигийэн-мичилийэн түһэнгин,
Уол оҕо уһуктаабын,
Киһи киэнэ киргиллээбин
Айыы сиригэр анаан биэрбиккэр
Айхал-мичил!
- 1930 Уруй-тускул буоллун! – дии
Туртара үһү.

- Онтон туран, доҕоттоор,
Сылаас-сымнабас
Налыы-намчы илиилээх,
Абыныахтаах ньилбэктээх*,
Далбар-нарын санаалаах
Айыыһыт көтөбөөччү
Далбардаан эмээхсин
Уу долгун сарыы быыһы аһан,
- 1940 Намылыйан-наскыйан тахсан,
Дьоллоох-соргулаах
Кыыс оҕо кылаан бэрдин
Көмүс түөһүгэр
Көтөбөн таһааран,
Аал уотугар
Үс төгүл сүгүрүйдэ,
Кыыс оҕо барахсаны

- Ньылбаа манган сирэйн
Хоруонан бистэ.
- 1950 Ситилигин ситэрэн
Сэттэ кыталык кыргыттарга
Утары уунан эрдэжинэ,
- Таһырдыа дуо, доҕоттоор,
Халын хаптаһыны
Хайыта сынньар курдук
Хабыр тыас хайыта барда,
Түннүгүнэн-үөлэһинэн
Сааллар чаҕылҕан чаҕылымда,
Сүллэр этин лүһүгүрээтэ,
- 1960 Арҕаа диэжиттэн
Нүһэр хара былыттар
Өрө үтэн таҕыстылар,
Ала холорук,
Аан туман
Таннары сатыылаата,
Очуос хайалартан
Кунан оҕус саҕа таастар
Тоҕута ыстананнар
Таннары саккыраатылар,
1970 Кытарах ынах саҕа таастар
Кыыгыныны көтгүлэр,
Уулаах бургунас таастар
Куугунуу көтгүлэр,
Толомон бөдөн мастаах
Аар тайҕа маһа-ото
Иэмэх талах курдук
Сиргэ тийэ нимси сыттылар,
Күөллэр-өрүстэр уулара
Таска таһымнаан таҕыстылар,
1980 Соххор содуома буолла*.
Баһа-атаҕа биллибэт
Алдырхайдаах
Аан дархан буолла.
Туруу бараан дойду
Үт туманынан бүрүлүннэ,
Аата-ахсаана биллибэт
Алдырхай ааннаата,
Үксэ-дьүүлэ биллибэт
Үлүгэр үксээтэ.
- 1990 Орто дойду барахсан
Оһолго охсулунна.
Дөйө тонмут түөлбэ сирдэр
Ооҕуй оҕус бадараанныыр

- Кутаннас кутата буолла.
Халлаанга тийэр хайалар
Хайыта бараннар
Дойду барыта
Тордуйалаах уу курдук
Долгулдьуйа хамсаата.
- 2000 Аҕыс тараах дьяаны
Улаҕата көстүбэт,
Уһуга биллибэт
Халҕаһа хайыр хайата
Маардаах аппа буолан
Бадараана баллырҕаата.
Быһатын эттэххэ,
Ааны аспат
Алдьархай буолла,
Дьийэттэн тахсыбат
- 2010 Иирээн буолла.
Ити ыккардыгар
Өһүө баһа өндөс гынна,
Сааллар чабылҕан
Уот курду буолан
Дьиз иһигэр киирэрин кытары,
Дьэс сыта дьизнигийдэ,
Алтан сыта тарҕанна,
Ыһлаах сыт ыксатта,
Холонсо сыта
- 2020 Холорук буолан
Тыыннааҕы тыыннарбата,
Харахтааҕы көрдөрбөтө,
Сүһүөхтээҕи туруорбата,
Дьизни сиксигинэн
Иэнигийэ эргийдэ.
Ол бириэмэҕэ
Содуомнаах сойуо тынҕырахтаах
Түүлээх илии
Өһүө баһынан
- 2030 Иэнигийэн киирэн,
Кыыс оҕо барахсан
Түөһүн иһиттэн
Чыыбыргыы сылдыар
Куттаах сүрэҕин
Куду харбаан ылаат,
Хоппурус* буруотун курдук
Субурус гынан хаалла.

Айыы дьоно барахсаттар
Өйдөрүн-төйдөрүн булуна

- 2040 Өйдөөн-дүүллээн көөртөрө,
Ураа үүтүнэн
Абааһы бииһин
Аҕыс уон аҕыс албастааҕа,
Тоҕус уон тоҕус
Куотар кубулҕаттааҕа,
Көстүбэт бииһин
Күтүр түөкүнэ,
Түүн буоллаҕына
Түлүгүрүү сүүрээччи,
2050 Борук буоллаҕына
Барыннаан барааччы
Кыыс Ытылба обургу
Икки бастаах
Далан өксөкү буолан
Кубулунан-кубулҕатыран,
Ураа үрдүгэр
Чохчоннуу-чохчоннуу
Бизс былас үһүннаах
Мэлэкэй үһун тылынан
2060 Чакыр таас тумсун
Чууп-чаап сотго-сотто,
Хааннааҕынан хаахтаата,
Өһөхтөөбүнэн өбүйдэ,
Куһаҕанынан хотуолаата.
Буспатах мунду минин курдук,
Будук-бадык хараҕынан
Бурулус-ирилис көрдө,
Тангалайын чангырҕатта,
Түүтүн онһунна,
2070 Куорсунун көннөһүннэ,
Онһунна-тутунна
Уонна субурдук диэн
Иэмэ-дьяама суох
Тойук дуомнаах
Буола олоорто үһү:

– Иэхэйикпин-куохаайыкпын,
Иэдээникпин-куудааныкпын!

- Кырдык этэбин,
Оонньоон этэбин,
2080 Килбэйэн турар,
Кирдыги кэпсиибин.
Аарт-татай,
Икки харахтаахтар
Истэллэр-истибэттээр,
Көрөллөр-көрбөттөөр!

- Айыы хааным аймахтара
Кыыс оҕолоноргутун
Үс үйэ тухары
- 2090 Көһүттүм да этэ, да этэ!
Дьэ эбитэ дуо...
Кыыс оҕоҕут куттаах сүрэҕин
Эрийэ тутар эрбэхпинэн²⁴,
Сөрүү тутар сөмүйэбинэн²⁵
Куорам далай ытыспар
Тутар күннээх эбиппин,
Эбиппин да, эбиппин!
Бу дьолу-соргуну!
Арҕаһыттан тэһииннээх
- 2100 Айыы-хаан аймаҕыныын
Аймахтаһар күммүт буоллаҕа.
Орто дойду
Оройдорунан оонньуур
Орой мэниктэрин кытары
Уруурҕаһар дьон буоллахпыт.
Көстүбэт кыһа обургу
Көрдөр харахпыт дьүккэтин,
Көтүрдэр²⁶ тииспин миилэтин,
Көрдөрбүтүнэн халты харбатан
- 2110 Баран эрэр диэйэбит.
Санарҕаамаҥ-санньыйымаҥ,
Самахытын хамнатымаҥ,
Эрэнин, итэҕэйин!
Кыыс оҕоҕутун
Уллунах устата
Туора тутуохпут суоҕа,
Харыс устата
Хаамтарыахпыт суоҕа.
Убайдаатар убайым
- 2120 Адалҕа Буурай
Төһө эрэ үөрэр,
Сүргэтэ көтөҕүллэр.
Тэллэххэ сытар
Тэҥнээҕэ суох,
Хонноххо сытыарар²⁷
Холооннооһунан тутайан,
Эдьийдэригэр-балыстарыгар
Хонор-өрүүр буолла.
Ол да иһин,
- 2130 Кыччаҕар кыргыттар,

²⁴ Рук.: эрбэхтэр

²⁵ Рук.: сөмүйэбэр

²⁶ Рук.: көтүрдэр

²⁷ Рук.: сытар

- Оччоѳор уолаттар
 Төрүүр-ууһуур буолулар.
 Илии тутуурдаах,
 Өттүк харалаах
 Тийэр киһи буоллум.
 «Тоѳо уһаатын?» – диэн
 Тоххоолоһо тоһуйуо.
 Ыксаатым, тиэтэйдим
 Да диэтим, да диэтим.
- 2140 Кэс тылбын кэпси и түһүүм,
 Истэ болѳойун!
 Кыыс оѳоѳут онун туолуута
 Уруу-тары тэрийиэхпит,
 Онно сулуутун ыллара
 Аймах-билэ дьоннорбутуттан
 Хайа охсубут анарбыт тахсыа.
 Үс хонукка үксэнэр
 Амтаннаах аһылыкта
 Киэнг нэлэмэн
- 2150 Сьһыыгыт ортотугар
 Тоѳус саһааннаах
 Торѳо ураһа саѳа гына
 Чохчолоон тоһуйаарын!
 Алааскыт анараа саѳатыгар
 Аѳыс ампаар аста
 Сытытан-ымытан
 Аранастаан уураарын!
 Сэрэппэтэѳэ диэйэѳит,
 Сьһыы-сьһыы аайы баар
- 2160 Сыспай сиэллээххититтэн,
 Хонуу-хонуу аайы баар
 Хороѳор муостааххытыттан,
 Баайгытыттан-дуолгутуттан,
 Дьонгутуттан-сэргэѳититтэн
 Лэп гыммыт аһарын
 Бэлэмнээн уураарын!
 Иһиттигит-истибэтигит,
 Да диэтим, да диэтим!
 Айан киһитэ аралдьыйаары
- 2170 Суол киһитэ уталытаары гынным! – диэтэ да,

Кыыс оѳо куттаах-сүрэѳин
 Уһа хонноѳун анныгар
 Харыс кэрингин хайа быһан,
 Кичэллээх соѳустук
 Кистээн кээстэ.
 Өрө көтөн тахсан,

- Алаас анараа сағатыттан
«Айан киһитэ аччыктыам,
Суол киһитэ тутайыам», – диэн,
2180 Ағыс атыыр үөрүн
Тоғу харбаан ылла да,
Ингэри далай иһигэр,
Кудулу далай куттағар
Ыстаабакка да,
Ыйыстан кээстэ.
Аһаатым диэн амтанын билбэтэ
Уонна тус арҕаа диэки
Холлоҕос уота буолан*,
Субурус гынан хаалла.
- 2190 Орто дойду дьонноро
Киэн нэлэмэн тиэргэннэрин
Ортотугар туран,
Санаарҕаан-санныйан туран
Истибиттэрэ,
Алдьархайга ааннаппыт,
Үлүгэргэ түбүлэммит,
Издээнгэ тэбиллибит
Айыы оҕото барахсан²⁸
Утуйан баран уһуктубут курдук
2200 Этэ-хаана эймэһийэн,
Ийэ сириттэн тэйэн,
Аан дойдутуттан араһсан,
Аргыардаах айан суолун
Арыһан иһэн,
Хомойон-хоргутан
Ыллаабыт ырыата,
Туойбут тойуга
Манньык буолан биэрбит:
- Ыйы-ыйыбын
2210 Аай-аайбын!
Чыныс²⁹ Хаантан онгоһуулаах,
Көмүскэс санаалаах
Күнүм сириҥ дьонноро,
Истэҕиэт-истибэккиэт!
Күн күбэй Ийэ Хотунум,
Алаһа бараан дьийэм
Аҕа баһылыга ағам оҕонньор,
Орто туруу дойдуга
Киһи-хара буолан,

²⁸ Рук.: *барахсаттар*

²⁹ Рук.: *Чыгыс*

- 2220 Оџо тәрөтөн, киһи-сүөһү
Төрдө буоллун диэннгит
Айан-туган төрөппүккүт!
Айыыһыт аартыгын арыян,
Күнүм сириҥ көрөн
Үөрдүм-көттүм да этэ.
Ону баара,
Көстүбэт бииһин
Аҕыс уон аҕыс ааһар
Албастарыгар түбэхэн
Айыылаах айанныыр,
- 2230 Сордоох тобулар
Тоҕус моһуоллаах
Тоҕо холорук
Аллараа дойду
Айдааннаах ааттыгын
Арыян истэҕим,
Ый-ыйбын,
Аай-айбын!
Мин муннааҕы
Ыр-дьаар сыттаах,
- 2240 Тыһы тыймыт тыннаах*
Түп гынар түптүрдэрин
Түгэбэр түһэрэн,
Уу ньуолдьаҕай
Эппин-хааммын алдытан,
Тыыммын-быарбын уларытан,
Илэ сиир абааһы буоламмын,
Айыы оҕотун
Аатыттан ааһан эрдэҕим.
Көстүбэт бииһин-ууһун
- 2250 Аҕыс хос ааннарын
Кимим кэлэн алдытан,
Туохтаах буоламмын
Тоҕус хос ааннарын
Тоҕута сынньан,
Сиидэһиннээх ингирдээх
Илбистээх илиитинэн
Систэрин үөһүн
Сиритэ тыытан,
Былдыаан-талаан
- 2260 Быыһаан ылыа баарай!
Аны кэлэн муннаах,
Аан ийэ дойдум
Араҕас далбарын,
Күнүм сириҥ
Күөгэйэр дьүһүнүн,

- Ийэлээх аҕам барахсаттары,
Айыым дьонун,
Күндү санаалаах
Күнүм сирин дьонун,
2270 Ама аны хаһан
Амтыын дойдуттан*
Адьяһын араһсан,
Төһнөн таһсан
Көрүөм баарай?
Түөрт түптүргәннээх
Үөдән түгэбиттән
Быһһанар да
Күннээх буолаһпына,
2280 Тэхтиргэ тэптэриилээх,
Хабыр хапсыһылаах,
Хаан тохтуулаах буоһу.
Айыым сирин дьонһоро
Алдьанар-сааранар,
Эстэр-быстар
Быаларыгар-туһаһтарыгар
Айылыбыт эбиппин
Мин мунһаах.
Оо, абакһам да
Баар буоһар эбит!
2290 Ыһй-ыһйбын!
Аай-аайбын!
Убайдаатар убайым
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргән,
Мин эрэйдээх
Этэр тылбын
Истэһиэн-истибэһкиэн!
Саһгам дуораана
Саһа буоһан тиһйэр буоһлаһына,
2300 Икки чүор куһгааһһынан
Истэ сэгэһэн тур эрэ!
Кыыс оһо буоһаммын
Кырыһа оонһуом этэ диэммин
Саһры сыһһын ылтым,
Барбыт сирим устатыгар
Кырыһа-кырыһа быраһыам.
Буутун этэ мунһутаатаһына,
Сиһин этэ ситтэһинэ,
Холун этэ хойунһаһына,
2310 Балыстаах этим диэн,
Күнүн сирин көрдөрүөм диэн,
Барбыт сирбин

- Батыһар күннээх буоллаххына,
Ити кырадаһыннар
Ымыы чыычаах буоланнар
Иннигин ыйыахтара,
Суолгун тобулуохтара.
Бар дьонум барахсаттар,
Быдан дьылларга быраһаайдарын!
- 2320 Күнүм дьоно барахсаттара
Хас сааспар, ханнык үйэҕэ
Килбиэннээх кэрэ сирэйгитин,
Арыынан алла сытар
Ача күөх оттоох
Күөрэгэй чыычаах көрүлээбит,
Ымыы чыычаах ыллаабыт
Арыылаах алааһым барахсаны
Көрүөм баарай?! – диэн,
Кыһыл оҕо эрдэҕиттэн
- 2330 Кыһалҕаҕа түбэспит
Кылаан Куо
Санаарҕаабыт ырыата
Тус арҕаа диэки
Кырдаайы санатын курдук
Кыыгынаан түһэн,
Киирэн бара тураахтаата.
- Айыы сириҥ дьонноро
Хардан эһэ түүлээх анаҕаһын
Хардарыта туһут курдук,
- 2340 Хара суор таннары халаатаабат
Хара дыабын ааттык диэки
Уулааһынан көрөн сукуллан тураннар,
Ый устата ытастылар,
Хонук иһигэр холбураатылар*.
Аһыыр астара
Амтана биллибэтэ,
Утуйар уулар көттө,
Олорор олохторо уларыйда,
Саныыр санаалара
- 2350 Астарынааҕар кылгаата.
Үс хонук иһигэр
Оҕонньордоох эмээхсиннэ
Сүүмэх баттахтарыгар
Үрүн тунах түстэ,
Илин астара манхайа боронсуйда,
Такымнарыгар тийэ такыйдылар,
Тобуктарыгар тийэ токуйдулар,
Кырдыы кыһалҕатын биллилэр,

- Сорсуйар сорун көрдүлэр,
2360 Ытыылларыгар-сонгууларыгар
Икки көмүскэллэрэ*
Сааскы уолбут ойбон курдук
Оңгойон көһүннэ.
Кыыс Кылаарытта барахсан
Сыта сыынаҕалаата,
Кылгас күн биирдэ,
Уһун күн иккитэ
Уон хаамыы усталаах
Оронуттан оронон
2370 Уот диэки кэлэр буолла.
Көрөллөрө көмүс чыычаахтара
Соҕотох уол оҕолоро буолла.
Алаһа бараан дьиэ
Аҕа баһылыга
Моруот Боотур
Эр киһи буолан
Кытта кырдыаҕын сааратан
Саңгалаах буола олордоҕо:
- Күнгэ көрбүт көмүс далбарым,
2380 Айманыма-муннаныма алыс,
Биһиги дьон
Кэнникибит кэхтиэ,
Олохпут огдолуйуо суоҕа.
Орто туруу дойду
Уорааннаах уорҕатыгар
Наахара хааннаахтары,
Чаҕаан дьүһүннээхтэри,
Күүстээххэ көрүгнээхтэри,
Быһыйга былааннаахтары,
2390 Үрдүк ааттаахтары,
Үтүө мөссүүннээхтэри,
Улуу бэттэри кытары
Күөн көрсүһэр,
Күрөс былдыһар киһилээхпит.
Сиһин этэ ситтин,
Холун этэ хойуннун!
Хойутун-хойут
Холоонноохторун кытары
Хоннох үллэстэр,
2400 Тарбах тардыһар,
Урут күүстээхтэри кытары
Ириэнэх мас курдук
Иирсэн-киирсэн көрүү,
Тонг мас курдук

Туруулаһан көрүө.
Киһи киэнэ киргиллээҕэ,
Саха киэнэ саарына,
Бугуйун булларбат
Бухатыыр киһи буоллун!

- 2410 Онуоха туран,
Итини истээт,
Уол оҕо барахсан
Оттоох оронтон
Ойон түстэ да,
Үөрүүтүтүн буор муостаҕа
Лиһир-лаһыр экирээбитигэр,
Баҕаналара байааттаннаан,
Өһүөгүн баһа
Өгдөҥнөөн ылаттаата.
- 2420 Киэн нэлэмэн тиэргэнигэр тахсан
Эмник кулуттары
Экирэтэн-кууһуннаран,
Куулаҕа* тиэрпэккэ
Кутуруктарыттан тутта,
Аарымат атыыр оҕустары
Суон муостарыттан ылан,
Кэннилэринэн үтэн
Туорута ойутта.
Олонхо буолан баран
- 2430 Омуннаах буолар,
Сэһэн буолан баран
Эбиилээх буолар.
Уол оҕо оройунан дугунан
Биир хонон биирдэнэн,
Икки хонон иккилэнэн,
Үс хонон үстэнэн,
Хастаммытынан тиит курдук
Халын суон харылаах,
Сууламмытынан тиит курдук
- 2440 Суон болгуо сотолоох,
Хатын мастар үөрэҕэстэрин
Хардарыта туппут курдук
Быччырыстаҕас быччыннаах,
Үс былас өрөйөр өттүктээх,
Бизс былас бизкэйэр бииллээх,
Аҕыс былас дараҕар сарыннаах,
Кэбиһиилээх оту
Тиэрэ кэбиспит курдук
Кэтит көҕүстээх,
- 2450 Түөрт быластаах оту

- Түөрэ аспыт курдук
Түөрэм түөлбэ түөстээх,
Куртуйах көтөр
Кутуругун түүтүн курдук
Куударалаах баттахтаах,
Хара саһыл тириитин
Хардарыта туппут курдук
Халын хойуу хаастаах,
Хатааһын чолбонун* курдук
- 2460 Хадаардыны сирэйдээх-харахтаах,
Бухатыырга мосуоннаах,
Күүстээххэ көрүгнээх,
Быһыйга былааннаах,
Харахтаах эрэ киһи
Хайгыы көрүөх киһитэ
Үүнэн-үөскээн тахсан истэ.
Кини киһи
Уон сааһын чугаһыгар³⁰
- 2470 Буутун этэ мукутаан,
Сиһин этэ ситэн,
Холун этэ хойдон,
Быччындын көрө-көрө быыппастан,
Харытын көрө-көрө хабырыттан,
Очуос хайалар
Оройдоругар тахсан
Ойуоккалыы оонньоур,
Хайыр таастарынан
Хабылык оонньоур,
Көһөкө таастары
- 2480 Көтөбө-көтөбө быраҕаттыыр,
Хара тыаҕа тахсан
Хаппыт мастары
Хайыта тутаттыыр,
Ириэнэх тииттэри
Иирэ талах курдук
Эрийэ тутаттыыр,
Хара тыа хардан эһэтин
Сабырҕахтарыттан ылаттаан
Сабыта сынньыталыыр,
- 2490 Сис тыаларга тахсан,
Сэттэлии буур аттары
Ситэттээн ылан
Ситэттилээн киирэр,
Хахаарытта Эбэтин
Илин энэригэр
Омурҕаннаах сиртэн тунааран,

³⁰ Рук.: чугаһыыр

- Күннүк сиртэн күндээрэн көстөр
Кындья ыраас кырдалыгар
Уоннуу саһаанынан
- 2500 Олук уурталаан,
Күннүк ыраах сиртэн
Сүүрэн күскэлийэн кэлэн,
Кылыйан кыыралдыгар,
Буурдаан унаарыгар,
Эбэ хотунун тоҕус томторун
Дьөгдөйөр саалыгар туран,
Ахсыс тумул анараа саҕатыгар
Умсаахтыы сылдыар куоҕастары
Этитиилээх оноҕоһунан
- 2510 Эпсэритэ ытыалыыр,
Баардаах оҕунан
Баай тииттэри
Батарыта ыппыта –
Уңуоргу өттүнэн
Ойон тахсан,
Уңуоргу тыа
Улаҕаа өттүн диэки
Куһуура көтүтгэ³¹.
- Ити курдук сылдьан биирдэ
- 2520 Самаан сайын саҕаланьыта,
Күөгэл көнө хонуу
Көбөрө чэлгийиитэ,
Сандал манан халлаан
Сандаара сырдыыта,
Күөгэл ыраас күн
Күөгэйэ ойон тахсыыта,
Толоон быһаҕаһын саҕа
Толомон улахан оронуттан
Ойо эккирээн туран,
- 2530 Киэн нэлэмэн тиэргэнин таһыгар
Алын таһаһын аллара түһэрэн,
Бизс бууттаах
Бэрилиир мээчик саҕатын
Миэтэннэтэн таһааран,
Көхсүнэн буолан
Көлүйэ күөл саҕаны
Көнү-хангы көбүрэттэ турдаҕына,
Арҕаа ааттык
Анараа саҕатын анныттан
- 2540 Амырыын куһаҕан сыт
Анылыйан ааста,

³¹ Рук.: көтүттэрдэ

- Ити кэлин өттүтэн,
Тус аржаа диэжиттэн
Толомон бөдөн былыттар
Тоѳу күөнтээн таѳыстылар,
Хаардаах-самыырдаах
Халѳаһа халын былыттар
Халыйа уһуннулар.
Торбуйах саха толоннор*
- 2550 Тон буору тобулута түстүлэр.
Таллан куоѳас саѳа
Таннары саккыраатылар,
Лоскуй-лоскуй тон лоһуордар
Тоѳута түстүлэр.
Сэттэ хонуктаах силлиэ
Үөһээ үлүскэннээх халлаантан
Таннары үрэн түстэ,
Аѳыс хонуктаах
Аргыардаах айдааннаах ардах
- 2560 Аллараа дойдуттан
Өрө үтүрүллэн тахсан,
Орто дойдуну
Ортотунан куталдытта,
Тоѳус хонуктаах
Толонноох холоруктаах хаар
Аан ийэ дойдуну
Аѳыс иитин-саѳатын
Атыяхтаах уу курдук
Аймаһырда-аймаата.
- 2570 Кураанах сир
Кутаѳа кубулуйда,
Куба баһа халлаанҥа тийидэ*.
Күбэй ийэ сир
Өһөх-хара былытынан
Күлүгүрэ сабылынна,
Арыынан алла сыгар
Ача күөх оттоох
Алаастар-сыһылар
Буордаах туманынан
- 2580 Бурукучуя көмүлүннүлэр.
Эрһэлээх үөстэрдээх*,
Эмпэрэ үрдүк биэрэктээх,
Эркин туруу тыалардаах,
Хаймыыланан киирэр
Халын сис тыалардаах
Хахаарытта Эбэ Хотун
Убаѳас уута, киэн киэлитэ

Көрүөхтэн түктэритик
Көбүөхтүү түлүттэ.

- 2590 Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн:
– Туох буолла бу,
Ханнык быһыыныһ,
Ханнаағы кэбий? – диэн,
Өйдөөн-дьүүллээн көөртө:
Аржаа халлаан
Аанын анныгар олохтоох
Көстүбэт биийин
Күтүр күүстээһэ,
2600 Абааһы биийин атамаана
Адалжа Буурай
Үс хонуктаах алдьархайы
Таннары миинэн
Соххор холорук доһуһуолланан,
Аан алдьархай аргыстанан,
Тоһус холлоһос
Холорук доһордонон,
Хаанынан көрөн,
Хабыр дьүһүннэнэн,
2610 Киэн халлаан киэлитин³² уларытан,
Убаһалаах биэ сажа
Уулаах былыт дугуйданан,
Өнүрэмэр оһус сажа
Дэлби ыстанар
Дэриэспэ таас тэбиилэнэн,
Харсыылаах оһус сажа
Хара таас хайыта барар
Хатан хаһыыланан,
Сандаара күлүмнүүр
2620 Сааллар чаһылжан
Таннары сапсыырданан,
Сүллэр этин сүгэһэрдэнэн,
Түгэх дойдуттан
Үөгүтэ дуораһыйан,
Ол дойду улаһатыттан
Уллунажа ньиргийэн,
Хааннаах хара чуоһур былыты
Ханас илиитинэн
Хайыта сынһан,
2630 Уна өттүнэн уулаах былыты
Тоһута охсон,
Анардастыы аатыран,

³² Рук.: киэлитин

- Соџотохтуу сураџыран,
 Сэттэ сиринэн
 Сиритэ сытыйан³³,
 Аџыс сиринэн
 Ангылыа айгыраан,
 Халлаан түгэџиттэн
 Хайа хайдыбытын курдук
 2640 Хааннаах айаџа ангылыан,
 Сытыйбыт тирии курдук
 Сылластыгас сырайа
 Сыллаччы таттаран,
 Сүлүгэс курдук сүүһүн
 Оройор ортотугар
 Оһон эрэр ойбон курдук
 Сиикэй-чэлкэх хараџа
 Буспатах мунду
 Минин курдук,
 2650 Барбатах балык
 Минин курдук,
 Дьэс алтан уутунуу
 Дьэбиннэџинэн көрөн,
 Былыт быыһынан
 Быган тийиэн кэлэн,
 Хабыр Киирсиилээх
 Хабытта Бэргэн иннигэр
 Тон тиити
 Туруору туппут курдук
 2660 Суодас гына түстэ.
 Уонна субурдук диэн
 Тойук дуомнаах,
 Ити курдук диэн
 Ыпсарыта суох
 Ырыа дуомнаах
 Буола турбута үһү:
- Ар-дьяалы!
 Арт татай!
 Диэтэџим дуу...
- 2670 Арџаһыттан тэһииннээх
 Айыы аймаџын оџолоро,
 Күн сирин күндү күтүөтэ
 Аџыс үйэ тухарыттан
 Аатыран-аарыгыран
 Айаннаан кэлэрин
 Билбэккэ-көрбөккө олороџут,
 Абаларын көр эрэ!

³³ Рук.: сытыйбыт

- Истэллэр-истибэтгэр,
Көрөллөр-көрбөттөр!
- 2680 Мин диэтэх киһи
Хайа хайдыбытын курдук
Амаан-дьамаан аяхпын
Аппанната сэгиннэтэн
Сэнэргиирбин иһит!
Баҕа үөн баччаннаабыт,
Чоку үөн чохчоннообут,
Тыймыыт үөн тыыланнаабыт,
Күлгэри үөрэ көхчөннөөбүт,
Күндү көмүс ырыалаах
- 2690 Күөмэйбин көбүөхтэтэн көрүүм.
Дьэ, даллайдаргын да
Далай акаары,
Хончойдоргун да
Хонг кураанах мэйии,
Мин диэтэх киһини
Билбэккэ турар буоллаххына,
Кэрэ кэпсэлбин истэн
Кэкэллэн тур!
Баҕар, маннык эр бэрдин,
- 2700 Хантан хааннаах,
Туох дойдуттан тууралаах
Уол оҕо барахсангын? – диэтэргин,
Сырҕан эһэлэри
Сыһыары уурталаабыт курдук
Сылластыгас сирэйдээх,
Хаһы ойбонун курдук
Хаһырыстаҕас хааннаах,
Хара сыыр хайдыбытын курдук
Харалҕан харахтаах*,
- 2710 Буор хайаны буурҕа үрэн
Болторустаҕас томтор
Тоҕойдонон кииртин курдук
Мурун дуомнаах,
Кэнкил тыа кэтэх өттүгэр
Сүүһүнэн сүөһү
Сотуун өлүүгэ* түбэхэн
Сытыйа-ымыйа
Сыталларын курдук
Дьяардаах-дьяахтаах,
- 2720 Ааспыт сирэ
Ангылыйан хаалар
Амаан-дьабаан аяхтаах,
Уон сыл устата
Уу сыстыбатах

- Хара суор
Хаһыты олорорун курдук
Хаһырыттаҕас хатааллаах,
Тутум түүлээх,
Харыс кирдээх
- 2730 Чохчоннуу олорор чоку курдук
Тобулута сытыйбыт
Сылластыгыс сырайдаах,
Хоруолаах сыгынаҕы
Хороччу туппут курдук
Дьэс алтан дьүһүннээх,
Дьэбиннээх иэдэстээх
Уол оҕо үһүктээх,
Киһи киэнэ кииллээҕэ,
Дьахтар талытын дьаабылыыр,
- 2740 Кыыс кылааннааҕын кынар
Сэптээх үчүгэйэ,
Дьүһүннээх тупсаҕайа,
Арсан Буурай диэн аҕалаах,
Түөһүн бүүтэҕэр
Хаардаах булгуннаах саҕа
Халыһа сылдыар эмиийдээх,
Содуомнаах тыллаах,
Сойуо тумустаах,
Түүлээх сэби
- 2750 Төрдүтэн түөрэ быһан
Утарыта уурталаабыт курдук
Түүрчэй кыламаннаах,
Киил маһы кэдэччи туппут курдук
Иэрэгэр иэҕиилээх,
Хатын маһы ханаччы тарпыт курдук
Хатарыылаах хатан тынырахтаах,
Силлиэ сиксийбитин,
Буурҕа ытыйбытын курдук
Ордуулаах үһүн
- 2760 Тимир чыллырыыт баттахтаах,
Аҕыс айаан*
Аппангыыр аппатын курдук
Күннүк сиртэн күнкүлүйэр
Ыыр-дьаар сыттаах,
Көйүллүбүтүнэн ойбон курдук
Көҕөрөйүн таһыттан
Кыыбаҕалаах-кыдыараннаах,
Кынсар сэбин
Кытыы өттүнэн
- 2770 Туспа-туора үүнэн тахсыбыт
Соҕотох содуомнаах атахтаах,

Дяхтар киэнэ талыытыттан
Төрөөн-үөскээн тахсыбыт,
Кэдэрги кэмэлдьилээх,
Туора быһыылаах,
Халтай сырыылаах,
Күонньай кугас аттаах
Адалҕа Буурай диэммин, – диэн баран,

- Хайа хайдыбытын,
2780 Сыыр быстыбытын курдук
Сыллаллан туран,
Хааннаах хараҕын
Дьүүлэ-дьаабыта суох
Сүүрэлэтэ турда.
Амаан-дьамаан
Айаҕын аппагнатан,
Уһун чорботон,
Тылын таһааран:
– Нохоо, мин этэрбиттэн
2790 Өһүргэммитэ буолан
Өрөлөһө сылдьаайаҕын!
Ыстаангын уһуламмын
Иэннээх тириигин
Илдьи таһыйыам,
Көндөй көхсүгүн
Көнкөлөй оностуом,
Ийэбэр эппэтэх ийиилээх тылгын,
Аҕаҕар эппэтэх
Ааттаһыылаах көрдөһүүгүн
2800 Эппэтэҕин да иһин этитиэм!
Онно ээххин эппэт буоллаххына,
Эдэр сааһын эмэҕириэр дылы
Энэлгэн энэрдием,
Айака аргыстыам,
Дьойоко доҕордуом,
Үллэр үйэн тухары
Хаалдыккын хангас диэки
Хаанньыры хайыһыннарыам,
Хоолдуккун уна өттүгэр
2810 Умсары тутуннарыам,
Кэдириги кэмэлдьилиэм,
Сырайгын сытытыам,
Дьүһүнгүн уларытыам,
Харыс сири халбарыппакка,
Тутум сири уталыппакка
Дууһаҕын сүтэриэм,
Тыыннгын иһиллиэм!

Оройдоттун дуо, нохоо?
Оройунан көрбүт
2820 Олоп-чолоп уол оҕо? – диэн баран,
Кэлбит наадатын
Кэпсээн кээдиргии,
Сангаран хаахыргыы турда турбута эбитэ үһү.

– Истэҕиэн-истибэккиэн,
Көрөҕүөн-көрбөккүөн!..
Кыһыл оҕо эрдэҕиттэн
Кыһалҕаҕа түбэспит
Кылаан Куо Кыыс оҕоҕутун
Күнүн сириҥ көрөрүн кытта
2830 Эдьиийдээтэр эдьиийим,
Аҕастаатар аҕаһым –
Ытылба Куо удаҕан
Көрдөрбүтүнэн туран
Уоран-талаан ылан,
Мин диэтэх киһийдээн
Харанга хаппахчыбар,
Түппүргэннээх түгэхтээх
Түүнүктээх түлэй-балай
Харанга ыыспабар
2840 Саһыаран-харыстаан,
Талбытынан тараннатан,
Көҥүлүнэн көччүтэн,
Тыймыыт тыыннаан,
Кэдэрги кэмэлдһилээн,
Хадаар хааннаах,
Өһөс көрүҥнээх
Өлүү уутугар сөтүөлэтэн,
Өлбөт тыыннаан,
Хара хааннаан,
2850 Өлүннүк таҕаһынан*
Талбытынан таҕыннараран,
Куонһай уңуоҕунан киэргэтэн,
Ойоҕос уңуоҕунан оҕуруолаан,
Сис уңуоҕунан симээн,
Дьахтар киэнэ талыыта,
Кыыс киэнэ кылааннааҕа,
Сандал ыраас сэбэрэлээх,
Илбис мэнэгэй санаалаах,
Хаанынан хатаҕалаан,
2860 Өһөҕүнэн үтэлээн,
Хардастыбат хатан уңуохтаатыбыт,
Сыйыллыбат сындааһыннаатыбыт.

- Кэдэрги³⁴ кэмэлдылээн
Икки атахтаағы,
Иннинэн сирэйдээҕи,
Айыы хаан аймахтарын
Иирэр мэнэгэй күрдүк
Көрөр онороммут,
Иннин ыламмыт,
2870 Санаатын саймаардан
Ойох ыларга онгоһуннум.
Аччыгыһы сааһыттан амаммытым,
Оҕо сааһыттан
Ойох ыларга онгостон,
Олох озорордуу онгоһуннум.
Кэргэн ылар туһунан
Кэпсэтиитэ бүппүтэ.
Холонгсолоох хоннохпор хорҕотон,
Хотун ойох онгостон,
2880 Тэллэххэ сытан тэнгнэхэрбит,
Оронго сытан холоһорбут
Аҕыйах кэм хаалла.
Айыы дьонун кытары
Аймах-уруу буолар
Кэлтэрийбэт кэпсэтиитин кэпсэтэ
Сэттэ уон сэттэ дьэхэлдыт
Ходоҕойдоох хоноһолоох,
Тоҕус уон тоҕус толоромон
Торҕоот дүнгүрэттэрдээх
2890 Сирим иэнин, дойдум урсунун
Дьонум быһа охсубут быһаҕаһын,
Хайа охсубут анардарын
Туруу-дьаҕыл дойдуга
Тоҕо үүрэн таһааран
Ылалдыт-хоноһо онортуом!
Айыы хаан аймахтара
Аскыт-үөлгүт амтаннаах буолуо,
Аҕыйах киһини аһатар инигит?
Эһиги дьон албан-дьаһах ааккыт
2900 Аан ийэ дойдуга
Араҕас далбарыгар,
Киэн киэлитигэр
Аатырбыта³⁵ бэрт,
Дьонуннаах толоромон сураххыт
Добун киэн сиринэн
Сээккээн сэхэнньиттэр
Сэхэннэригэр киирэн

³⁴ Рук.: кэдири

³⁵ Рук.: аатырдыбыккыт

- Дуорайбыта бэрт,
Хонор хоноһоһутун хоргутаайабыт,
2910 Өрөппөккө өһүргэтэйэбыт,
Баайгытыттан матыаххыт,
Дьонһутуттан эстиэххит,
Сиргит-уоккут сиигэ сүтүө,
Хара тыаһа хамныыргыт,
Добун толооннорго хороннуургут,
Сыспай сиэллээхтэргит,
Хороһор муостаахтаргыт
Күдэнгэ көтүөхтэрэ,
Былаһайга былдьатыахтара.
2920 Сэрэппэтэһэ³⁶ диэйэбыт,
Энньэбыт өлүүтүн
Дьонһут-баайгыт аһарын
Эһигили-бугулу диэбэккэ,
Тэнгэ аһаардаангыт
Боскуйа от* саһаны
Мунһан олороорун,
Эһит тыл эричиз буолуохтаах!
Барһа баһаам малааһыны
Тэрийэргэ бэлэмнэһинг! – диэн,
2930 Күтүөт киһи көтөһүллээри,
Айан киһитэ айаннаары
Айгыстан эрдэһинэ,

- Айыы оһото
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Иһиттиэм-истибэтиэм,
Көрдүөм-көрбөтүөм
Диэбит курдук,
Киил мас курдук
2940 Кинэччи таттарда,
Хаана оонһоото,
Хааһа хамнаата,
Дохсун дьолуо санаата
Дохсунуран киирдэ,
Эһэлээх тыллары
Этэ түһүөн баһарда.
Түөһүн быччынһара
Төлүтэ мөһөн таһсаары
Түллэннэһэн ыллылар,
2950 Тарбахтарын иһиирдэрэ
Такыччы тардыалаата,
Хаппыт мас курдук

³⁶ Рукописка: Сэрэттэһэ...

- Халын суон харытын
Хатан ингирдэрэ
Оллоруттан тахсаннар
Сүһүөх-сүһүөхтэригэр сүүрэлээтэ,
Балык ингиэрэ
Эриллэ-эриллэ иэнинэн оонньоото,
Сототун сындааһыннара
- 2960 Лынкыныы-лынкыныы чункунаата,
Хатан мас курдук
Ханыччы таттарда,
Чуор мутук курдук
Чоноччу тутунна,
Сирэйэ-хараҕа
Сизэрэ уотунуу сирдьигинээтэ,
Үс өргөстөөх үнүү курдук
Өтөрү-батыры көрдө.
Уора-кылына киирэн,
2970 Уһуутаталаан ылла,
Тэбиэһирбит омуногар
Дэриэспэ таастары
Тиэритэ анньыалаата,
Халҕаһа таастары
Халбарыччы үтүрүйтэлээтэ
Уонна көстүбэт бииһин
Күтүр күүстээҕин
Адалҕа Буурай тонг күөнүгэр
Торҕо сэлиинэн
- 2980 Тоҕо астаран тийэн,
Саабылаан батас төбөгүнүү
Батары көрөн туран
Субурдук диэн тойуктаах,
Ити курдук диэн
Ырыалаах буола турбута үһү:

- Дьэ-дуо, диэтим да,
Аҕыс күннүк сиртэн
Агсылҕаннара иһиллэр,
Сэттэ күннүк сиртэн
- 2990 Сибизэннэрэ биллэр
Түүннү түлүрбэхтэр,
Дьиннээх сиэхситтэр,
Өссө, көр да мань!
Хаһаанҕы үйэлэргэ
Айыы аймағын кытта
Абааһы бииһин ууһа
Ойох ылан,
Аал уоттанан,

- Алаһа бараан дьиэлэнэн,
3000 Оҗо төрөтөн
Олох дизни олоубуттарын
Истэн-билэн,
Өссө суо-хаан соруқтаахпын –
Кэргэн кэпсэтэ,
Кэскил тэринэ
Анаан-минээн
Айаннаан кэллим диэбит
Буола-буола буор сирэй,
Бурҗалдыы сото!
3010 Иттэннэри уураммын
Иэнгин хастыам,
Умсаннары уураммын
Уодьугангын онгоруом,
Айыылаах ааккын алдыатыам,
Илбистээх эккин-сиингин
Миэстэнэн арааран,
Ааһар ыттар
Аһылыктара онгоруом.
Бүтүн бэйэбин бүдүрүтэн,
3020 Салбын мөссүөнгүн алларытан,
Дуолан күүскүн тоһутан,
Көндөй көхсүгүн көнү охсон,
Хара хаангын халытыам,
Аҗыс уон аҗыс ааһар албаскынан,
Тоҗус уон тоҗус куотар кубульбаккынан
Мин диэтэх киһи
Эрийэ тутар эрбэхпиттэн,
Сөрүү тутар сөмүйэбиттэн,
Куорам далай ытыспыттан
3030 Куотуом дии санаама!
Аан дойдугуттан,
Аймах-билэ дьоннугуттан
Күнүн сириттэн сүтэриэм,
Тыыннын иһиллиэм! – диэн,
Айыы оҗото барахсан
Этэн бүтэрин кытта...

- Үөһээ үрдүк халаанга
Кынат тыаһа кыыгынаата,
Куорсун тыаһа куугунаата,
3040 Былыты быыһынан,
Халлааны таһаатынан
Тоҗус томторҗонноох дүнгүр
«Дом-дом» тыаһаата.
Куочай кугас кулун кутуруга

- Сытыгы быһый былаайах*
 Дүнгүр үрдүгэр
 Түлүгүрүү мөхсөн,
 Үөһээ дойдуттан тагнары
 Кыыһаана кылыгыраан*
 3050 Орто дойду улуу удаҕана
 Иэхилимэ Куо бэйэтинэн
 Үөһээ үрдүк халлаан
 Өрөйөр өрөһөтүгэр
 Эргийэ көтө сылдьан:
- Орто дойду одун күүстээбэ
 Хабыр Киирсиилээх
 Хабытта Бэргэн,
 Аллараа дойду
 Өлүү күтүр күүстээбэ
 3060 Адалҕа Буурай,
 Эһиги диэтэх дьон
 Албан дьаһах ааккытыгар
 Анаан-минээн
 Оһоллоох орто дойду
 Олобун туһугар
 Эттээх хааммынан
 Иэйэн-куойан туран,
 Сүһүөхтээх бэйэкэм
 Сүгүрүйэн-көрдөһөн эрэбин.
 3070 Дьэрэ, мин киһи этэр тылбын
 Икки чуор кулгааххытынан,
 Көмүс тиэрбэс хараххытынан
 Көрөн-истэн турун эрэ!
 Дом эрэ дом!
 Эһиги дьон сыалыһар быарыныы
 Сылаанныйа сымнаан,
 Күннээх халлаан курдук
 Күлэ мичилийинг,
 Ыйдаах халлаан курдук
 3080 Ымайа үөрүң эрэ!
 Орто дойду одун күүстээбэ
 Хабыр Киирсиилээх
 Хабытта Бэргэн,
 Айыың сириң
 Араҥаччылыырга ананан төрөөбүтүң,
 Күнүң сириң көмүскүүргэ
 Үрдүк Айыыһыттар
 Иэйэхсит Ийэ Хотунтан
 Үтүмэх уһун үйэлэргэ
 3090 Көрдөһөн түһэрбиттэрэ.

- Эн киһи киэпкин-киэлигин киллэримэ,
Уордайбыккын уҕарыт,
Кыыһырбыккын кыйдаа!
Субу манна
Охсуһар күннээх буоллахытына,
Дьолуо манган халлаан
Туналҕаннаах ньуура алдьаныа.
Аан ийэ дойдун
Атыйахтаах уу курдук
3100 Аймана дьалкыйыа,
Оһоллоох орто дойдун барахсан
Ортотунан куталдьыйан,
Дьоллоох туоната
Аҕыс иилээх-саҕалаах иэнэ
Аймаһыйа дьалкыйыа,
Кэлэр кэскил кэхтиэ,
Оройо биллибэт
Алдьархай аангыа,
Айыын дьонноро аймаһыйахтара,
3110 Кэнэҕэски үөскүүр
Кэнчээри ыччаттарбыт
Кэскиллэрэ кэхтиэ!
Саманна кыргыстахытына,
Обой-соллон уустара
Эстэн эрэрбитин биллэхтэринэ,
Хаан салаары, өһөх уобаары
Хара суор буолан
Халыахтаһа көтүөхтэрэ,
Илбис-мэнэкэй сиэхситтэрэ
3120 Сүрэх-быар сүмэтин обороору
Сүллүкүүн курдук
Сүлүгүлдүһэ сьссыахтара.
Өлүү-сүтүү биистэрэ
Бу орто дьаһыл дойдугар
Хааннааһынан хаахтыахтара,
Үөһнээҕинэн сөтөллүөхтэрэ,
Сир үөнүнэн силлиэхтэрэ,
Ыарыы-сүтүү элбиэҕэ,
Оһол-дэн улаатыа,
3130 Илбис иирээн үксүө! – диэн,
Саҕалаах буола сырытта.

Тоҕус томторҕонноох
Толоон быһаҕаһын саҕа
Дүптүргэннээх³⁷ дүнгүрүн
Дүүгүнэччи тыаһатан,

³⁷ Рук.: түмтүргэннээх

Куочай кугас кулун кутуруга
Сытыы быһый былаайабынан
Быычыгыначчы охсо-охсо:

- Өссө төгүл мин киһи
- 3140 Этэр тылым хоһоонун
Орой-мэник оройгутунан,
Сүллэ-мэнэкэй төбөбүтүнэн
Истэн-өйдөөн турун эрэ!
Субу самантан
Тус хоту бардаххытына,
Уот кудулу байҕал
Улаҕаа таһаатыгар
Одун Хаан уолаттара,
Үйэлэригэр куттамматах
- 3150 Ол дойду одьунааттара,
Олох диэни олорботох
Далан өксөкүлэр,
Таарыйан ааспатах,
Алдьархайдаах-адынаттаах
Аллараа биистэрин уустара
Үөһээ үрдүк чыпчаалын
Өрө дабайан тахсыбатах,
Ыстаал тимир сынтарыйар,
Хатан тимир халтырыйар,
- 3160 Халҕана таас хайаҕа тийиэннит
Күөн көрсүһүн, күрэс былдьаһын!
Эһиги дьон киирсэргитин
Ол дойду тулуйдаҕына тулуйуо,
Мин диэтэх киһи
Ытык тылбын ылыммат буоллаххытына,
Хайаҕытын да харыстыам суоҕа,
Сэрэппэтэҕэ диэйэҕит,
Дьүкэн үөдэн түгэҕэр
Түгнэри төлкөлүөм,
- 3170 Кэбэл сир кэтэҕэр
Баскытын батарыам!
Санаабыппын толорон арахсар
Одьунааттаах удаҕаммын,
Толорбот күннээх буоллахпына,
Аан дойдум дьоно
Алтан-дьаһах ааппын алдьатыахтара,
Дьохун бараан солوم сууллуо.
Дьэрэ, нохолоор, эппиэтин
Этэ-тыына охсун! – диирин кытта,

- 3180 Көстүбэт биинин
Күтүр күүстээбэ
Иһиттим дуу, истибэтим дуу
Диэбит курдук,
Адалҕа Буурай:
– Мин диэн күтүөт оҕо буоллаҕым,
Истибэттээх буолуом дуо?
Мас хайдыбытын курдук
Көнө-судургу оҕобун,
Эдьийбит эппит тылын
- 3190 Истибэт буолуом дуо?
Ойох ылаары сылдьан
Охсуһар санаам суох,
Көмүс чыычааҕым
Көһүтэн иэдэйдэбэ,
Бардыым-бардым.
Хата ити, орой мэник уолу
Иһитиннэрэрин биллибэт,
Хахсааттаах халлаан курдук
Таннары хайылаах,
- 3200 Түгнэри сүллүөхтээх
Төлкөлөнөн төрүөбүттэн
Оҕо быһыылаах.
Дьэ, нохойдоон,
Анаммыт сирбитигэр айаннаатым,
Ыйыллыбыт сирбитигэр ыксаатым.
Батыһар күннээх буолаххына,
Аан дойдугуттан арахсыан,
Күнүн сириттэн сүтүөн.
Өһөскөр буоланҕын
- 3210 Өлө сытаайаҕын,
Уһун суолбун ирдээн
Ситэр күннээх буолаххына,
Бэйэбиттэн бэйэн хоргутунаар,
Уот кудулу байҕал
Хомуһуннаах таалатыгар
Ириэнэх талах курдук
Иирсэрбит буолуо,
Хаппыт талах курдук
Хабырыйсан көрүөхпүт,
- 3220 Хата, мин бардым – диэтэ да,
Эргийэ биэрдэ,
Хааннаах өһөбүнэн хаһытаата,
Хара суор буолан,
Турар сириттэн
Түөлбэ күөл саҕаны
Түөрэ тирэнэн,

- Хамсаабыт сириттэн
Хаардаах хайа сағаны
Хайа тирэнэн
3230 Көтөн күккүрүү турда.
- Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Барбыт сирин диэки
Батары көрөн туран:
– Дьэ, бэйикэй!
Көстүбэт биийин
Күтүр күүстээҕэ
Аҕыс уон аҕыс ааһар албаскынан,
Тоҕус уон тоҕус куотар кубулҕаххынан
3240 Куотуонг суоҕа,
Сүүтүк буолан сүтүөҥ,
Иннэ буолан ииниэнг суоҕа!
Сыыһа туппат,
Халты харбаппат
Эрийэ турар эрбэхпинэн,
Сөрүү тутар сөмүйэбинэн
Түөһүм бүүтээҕэр,
Арҕаһым кэкэтигэр
Өрө мөхтөрөн таһааран,
3250 Чоку үөн курдук
Чоноччу туттаммын,
Сириэм сиргэ сирэйгинэн быраҕыам,
Тыынгын иһиллиэм,
Дууһаҕын ылыам,
Харыс да сирин
Халты харбатыам суоҕа,
Ириэнэх мас курдук иирсэрбит,
Тонг мас курдук
Тутуһарбыт буолуо! – диэтэ да,
- 3260 Арыынан алла сытар
Ача күөх оттоох
Арыылаах алааһын ортотугар
Аһы-сии сылдьар
Миинэр мингэтин,
Көлүнэр³⁸ көлөтүн
Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас атын
Торҕо сэлиинэн
Тутан таһааран,
3270 Кэпсии олорор кэҕэлээх,

³⁸ Рук.: көлгүнэр

- Кэрдиис кэрэ ойуулаах,
 Чороон иһит уһуктаах
 Тойон сэргэтигэр
 Тоҕус төгүл туомтуу баайда,
 Онтон ордубутун
 Өркөннөөх көнтөһүн
 Үс төгүл сөрүү бырахта.
 Алаһа бараан дьиэтин
 Арҕаа өттүгэр турар
- 3280 Аҕыс ааннаах
 Тимир килиэ ампаарын
 Аһа баттаата да,
 Күдэннээх кутуруктаах
 Күдэн кугас атын
 Сэбин-сэбиргэлин
 Көтөҕөн-сүгэн ыадалытан аҕалан,
 Көнө Көҕөччөй көмүс ууһа
 Уһааран-кутан,
 Таптайан,
- 3290 Ойуулаан-оһуордаан онорбут
 Үрүн көмүс үүннээх суларын
 Суһал түргэн соҕустук
 Уурбут-туппут курдук
 Кэтэрдэн кээстэ,
 Кириктэй уустара
 Кичэйэн-киэргэтэн онорбут
 Киэргэллээх кичимин
 Кэтэрдэн кээстэ,
 Аатырбыт Айах уустара
- 3300 Айан-толкуйдаан,
 Уһааран-кутан онорбут
 Көнчүөтчүлээх көмүс ыңгыырын*
 Эттээх иэнигэр,
 Үрдүк мындаатыгар,
 Суон саалын чугаһыгар
 Лоп-бааччы олордон кээстэ,
 Боппруктаан* болтотто,
 Кычымнаан кычыгыратта,
 Сиэлин кутуругун
- 3310 Аарыма тиит мас курдук
 Атара тиистээх тарааһынан
 Ньылбаарыччы тараата.
 Сытыы быһый быһыччатын
 Сыыйа тардан ылан,
 Хаппар кунгун харыс кэрингин
 Хайа быһан көртө –
 Хаан-сиин аҕылаабыта,

Саалын диэжиттэн
Тэллэх сағаны тэлэ быһан көртө –
3320 Сиик-симэһин тахсыбата.
«Айанныырга ааттаах,
Ойдорорго-ууннарага
Оруобуна буолбут» дии санаата.

Кини киһи
Киэбэ-киэлитэ алдьанан,
Омуна да омун дуу...
Тизэргэнин таһыттан
Тэйиччи турар
Тимир килиэ ампаарыгар
3330 Ириэнэх буору иэччэҕэр дылы,
Тон сири тобугар дылы
Тоҕу үктээн,
Сүүрэн багдалытан тийээн,
Аанын да аһар бокуойа суох
Хангас өтгүн
Хайа көтөн киирэн,
Бухатыыр киһи
Таннар таҥаһын
Сулбу-салбы ылан,
3340 Килэччи-халаччы киэптии
Кэтэн кээстэ,
Кыргыска туттар
Кырыылаах кынчаалын ылла.
Өлөрсүүгэ туттар
Үс тиити үрдүнэн көстөр
Өтөрү түһэр үнгүүтүн ылла,
Тоҕус уон тоҕус бууттаах
Чомпо сүлүгэһин
Хангас диэжиттэн харбаан ылан,
3350 Хонноҕор кыбынан кээстэ.
Орто туруу дойду уустара
Отут хонукка толкуйдаан,
Сэттэ хонукка сипсигэн,
Уон хонук устата
Кыыс дьахтар
Кытарар хааныгар
Уһаараан-хатаран онгорбут
Саабылаан батаһын
Сыыйа тардан ылла да,
3360 Тизэргэнин ортотугар,
Тойон сэргэтин таһыгар,
Ийэлээх аҕатын иннигэр
Балаҕаннаах саға дьыэ буолан

- Багдаллан туран:
– Иэримэ дьийэм барахсан
Иэйэхситэ³⁹ буолбут ийэкэм,
Алаһа бараан дьийэм
Аҕа баһылыга
Аҕам оҕонньор,
3370 Ситэн-хотон киһи буолан,
Көмүс унгуохпутун көтөҕүмээри
Сииккэ сизлэ, хаарга хаама
Атах мээнэ барда диэннгит
Хоргутар-хомойор буолуман!
Көстүбэт күүстэр
Күлүктэнэн тахсаннар,
Аан ийэ дойдубутугар
Аан талҕаны
Таннары сатыылаатылар,
3380 Күн ийэ дойдубутун
Тобуктарыгар дылы
Тоҕу хаамаллара,
Иэччэхтэригэр дылы
Илдьи тэпсэллэрэ буолла,
Эстэр-быстар кэм-кэрдиис
Кэлэрэ буолла.
Көнгүл өттүлэринэн
Уоран-талаан барбыт
Кыһыл оҕо эрдэбиттэн
3390 Кыһалҕаҕа түбэспит
Кылаан Куо балтыбын
«Улаатта, ситтэ-хотто,
Оронно сытар ойох,
Тэллэххэ сытар тэнгнээх буолла,
Аны аҕыйах кэминэн
Сулуутун-энньэтин ыла,
Хайа охсубут аңарбытын,
Быһа туппут быһаҕаспытын ыла,
Көтөн-күөрэйэн
3400 Тахсар буоллубут,
Көһүтүн-күүтүн!» – диэтэ
Көстүбэт күтүр күүстээҕэ
Адалҕа Буурай,
Үөҕэн-үрэн барда.
Ириэнэх суолун ирдээн,
Тонг суолун тордоон
Сырайын сытыттаһпына,
Аатын алдыаттаһпына сатанар.
Кинилэр дьон буулаатахтарына,

³⁹ Рук.: Ийэхситэ

- 3410 Кэнэҕэски үөскүүр
Кэнчээри ыччаттарбыт
Кэлэр кэрэ кэскиллэрэ
Үгүс үйэлэргэ кэхтиэҕэ,
Төрүүр-үөскүүр оҕолорбутун
Төлкөлөрүн түгнэриэхтэрэ,
Туруу бараан дойдубут
Сир сибиир киэн нэлэмэн иэнэ
Сииктиин симэлийиэ,
Орто туруу дойдубут
- 3420 Тоҕус үйэ тухары
Туманынан бүрүллүө.
Айыым дьонун арангаччылаары,
Күнүм дьонун көмүскээри
Аан ийэ дойдум
Араҕас далбарыттан арахсан,
Оҕо сааспар оонньообут-күлбүт
Хахаарытта Эбэбиттэн,
Арыылаах алааспыттан арахсан,
Ийэ сирим илгэ быйангыттан
- 3430 Тэлэһийэн-тэйэн айанныыр буоллум.
Уол оҕо барахсан ханна
Хаһынна хаампатаҕай,
Сииккэ сизлбэтэҕэй?
Тоҕус уон тоҕус сиринэн
Тосто-госто көнөр
Дорҕоонноох-дьалхааннаах,
Айыылаах айанныыр
Айдааннаах-моһуоллаах
Аартыгын арыян
- 3440 Айанныыр буоллум.
Ир суолун ирдээн,
Тор суолун тордоон,
Алта үйэ тухары
Аңардастыы аатырбыттарын
Үөһээ үтүмэх халлаан
Урут мындаатыгар
Үс салаалаах
Өлүү-сүтүү үктэллээх,
Хааннаах өһөх төбөлөөх,
- 3450 Өлөр сирдэрин өтөрү түһэр
Үнүү үөрбэ буолан,
Аллараа саҕахтарыттан
Алта сиринэн арахсар салаалаах
Аптаах атара буолан*,
Көбөн-күөрэйэн тахсан,
Аҕыс таалар быардарын,

- Сүллэр сүрэхтэрин,
Тыынар тынгаларын
Хааннаах халарык онорон,
3460 Добун халлаан туонатыгар,
Киэнг халлаан изнигэр
Ый ыһыаҕа, күн күдэнэ онорон,
Күлэ-күлэ күллэрин таптайыам.
Өстөөхтөрбүн өһүөннүү,
Саастаахтарбын самнара иликпинэ,
Аан ийэ дойдубар,
Аймах-билэ дьонноробор,
Аҕалаах ийэбэр
Хаалдыктаах бэйэм хайыһымыым,
3470 Эт бэйэм эргиллимиим!
Этэнгэ сылдьан
Эргиллэн кэллэхпинэ,
Сырдык сыдыайбыт,
Күн төрүөбүт,
Түүрт добдурҕаннаах
Көмүс хайатын
Чомчойор төбөтүгэр
Алтан унгооххутун арангаччылыам⁴⁰,
Көмүс унгооххутун көтөҕүөм!
- 3480 Санаабыт санаатын
Этэн-тыынан бүтээт,
Айан аартыгын арыяары туран:
– Аралдьыйар сатаммат,
Содуомнаах баҕайыны
Сонордоору туран,
Суол киһитэ
Уталыйара-уһуура куһаҕан,
Алаһа бараан дьиэбит
Аҕа баһылыга
3490 Аҕам оҕонньор,
Айан-тутан төрөппүт
Иэримэ көмүс дьиэбит
Итии-сылаас тыыннаах
Иэйэхситэ буолбут
Күн көмүс ийэкэм,
Этэрдээх буоллаххытына
Этэ-сангара охсун! – диэн,
Этэн бүтэрин кытта,
- Аҕата оҕонньор айгыстан туран,
3500 Субурдук диэн тойуктаах,

⁴⁰ Рук.: араччылыам

- Сити курдук диэн
Айдааннаах айан суолугар
Атаарар алгыс тыллаах
Буола турта үһү:
– Дьэ, дуо...
Уолан уол оҕом,
Күн сиригэр төрөөн кэлэн
Киһи буолан уларыйбыппыт
Көрдөр харахпыт дьүккэтэ,
3510 Көтүрдэр тииспит миилэтэ,
Тэптэр сүрэхпит чопчута
Эн эрэ бааргын
Күн сиригэр көрүөххүттэн,
Баччыр оҕо эрдэххиттэн
Дьылҕа Тойон
Чыныс Хаан ыйааҕын толорон,
Буор туруу дойдубут
Бухатыыра буоллун диэммит,
Дьян-дьянах таарыйбатын диэн,
3520 Хатааһын сулуһунан харабыллатан,
Тоҕус быластаах от саҕа
Дьоллоох уйа онгорон,
Ахтар Айыы Арчыһыттарынан
Амтаннаах аһы асатан,
Аҕыс сиэллээх хамыйагынан аһатан,
Киһи-хара гынан улаатыннарбыппыт.
Айыы-хаан аймаҕын
Албан ааттааҕа,
Күн улууһун
3530 Бүтүн күүстээҕэ буоллун диэн
Айыыһыт Ийэ Хотун
Анаан-минээн айбыта.
Үгүс киһини үөскэттин диэн,
Түөрт саханы төрөттүн диэн
Үрдүк Айыыһыт аймахтара
Төлкөлөөн түһэрбиттэрэ.
Оҕобут барахсан,
Аҕыс уон сиригэр арахсыылаах
Айдааннаах айан суолун
3540 Арыяр кэмин кэллэ,
Тоҕус уон сиригэр
Тосто-тосто көнөр,
Ытырыык ыт ырдыгынаабыт,
Хахай кыыл хаһытаабыт,
Иирэр мэнэрик
Имэннирэн туран этиппит
Содуомнаах суолун

- Тобулар күнүг кэллэ,
Адъарай биистэригэр
3550 Атаѳастатар буолаайаѳын.
Өһөх-хаан халыйбыт
Үлүү дүбдүргэнэ дойдулаах,
Аан талѳа таннары сатыылаабыт
Айдааннаах сирдээх-уоттаах,
Борук буоллаѳына –
Боругулдьюһа сүүрэр,
Харанга буоллаѳына –
Халты харбатар
Түүнгү түөкүттэргэ
3560 Түһэн биэрэр буолаайаѳын.
Аламай манган күнүг
Айгыраары гынна,
Арылы манган халлаангар
Хара суордар
Халааты кетөннөр
Хаан тахсарын,
Өһөх тохторун
Көһүтэн күнчүөтээн эрэллэр.
Бар дьонун барахсаттар
3570 Олохторо огдолдуйбатын,
Дьоллоро кэhtiбэтин!
Күүс эстэрэ,
Күнгэһэ бистара буолла*.
Уоттаах тыллаах
Утары сангарбатын,
Быстах санаалаахтар
Былаѳайдара былдыабатын!
Охтоохтон охтума,
Саалаахтан самныма,
3580 Алгыс курдук айаннаа,
Уруй-тускул тосхойдун,
Саргы-дьяалы салалыннын! –
Диэн алѳаан-силээн
Бүтэрин кытта,

- Күн-күбэй ийэтэ эмээхсин
Оѳонньорун кэнниттэн
Оронон тахсан,
Тоѳус бууттаах
Чороон иһиккэ⁴¹
3590 Өнгүрэмэр оѳус төбөтүн саѳа
Мөһөкө-мөһөкө арыылаах
Улаан биэ кымыһын

⁴¹ Рук.: иһиккэ

Дьалкылдытан аҕалан
Чороон аях туппутун,
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Хап-сабар ылан,
Инэри далай иһигэр,
Кудулу далай куттаҕар
3600 Көдьүс үрэх сүүрүгүн курдук
Көнү-хангы куттан кээстэ.

Уонна Кыыс Кылаарытта барахсан
Субурдук диэн алгыс тыллаах,
Ырыалаах-тойуктаах
Буола турбута үһү:
– Дьэ, дуо...
Көмүс чыгычааҕым,
Күн сириҥ көрүөххүттэн
Түөһүм сүмэтинэн,
3610 Эмиийим үүтүнэн
Аһатан-маанылаан,
Харбаабыккын хайа тутар,
Туппуккун туура тардар,
Хатарыылаах тимир курдук
Хатан ингиирдээх,
Сырдык ыраас сэбэрэлээх
Уол оҕо буулаҕа буйун,
Көрбүт эрэ бары
Ордугургуу саныыр,
3620 Күүстээххэ көрүҥнээх,
Быһыйга былааннаах,
Ураанхайтан ордуктара,
Киһи киэнэ кииллээҕэ,
Саха киэнэ саарына буола
Үүнэн-үрдээн таҕыстыҥ.
Буутун этэ мунгутаан,
Сиһинг этэ ситэн,
Хара хааны халыйа сүүрбүт
Алдьархайдаах-амырыннаах
3630 Аллараа дойду ааттыгын
Арыйан айаннаары тураҕын,
Аан ийэ дойдугуттан арахсар
Аламай күнүн аҥаарыйда,
Туруу иилээх-саҕалаах
Күн ийэ сиргиттэн
Тэйэн тэлэһийэр кэмин кэллэ.
Ымыы чыгычаах ыллаабыт,
Күөрэгэй чыгычаах көрүлээбит,

- Көтөр-сүүрэр мустубут
3640 Толуу дьонун дойдугуттан,
Арчыланан үөскээбит
Аан ийэ дойдугуттан,
Сарыал сырдык күн
Таннары сатыылаан тахсар
Саргылаах сайылыккыттан,
Кылыя оонньообут кырдалгыттан,
Сырса оонньообут сыһыгыттан,
Куоталаһа оонньообут
Ходуһаһыттан араһсан,
3650 Айдааннаах ааттыгы
Арыяр күнүн үүннэ.
Ағыс суол ааттаахтарыгар
Айыын дьонун
Ааттарын түһэримэ,
Тоһус кулукулаах
Торһон айан урдустарыгар
Дьонгун-сэргэһин атаһастатыма,
Иннинг ибирэ суох,
Кэннинг кэбирэ суох буоллун!
3660 Көрбүтүм эрэ көмүс чыычааһым,
Күн ийэ сылаас сүрэһинэн
Аймаһыйан туран,
Ис сүрэхтэн иэйэн
Алгыс тылын этэн,
Атааннаах-мөһүөннээх айанна
Атааран эрэбит.

- Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Ийэлээх аһатын кууһан ылаттаан,
3670 Сылайыахтарыгар дылы сыллаата,
Уоскуйуохтарыгар дылы убураата.

- Ити турдаһтарына,
Илин халлаан
Аллараа дьырбыыта*
Арыллан нэлэйдэ,
Итини кытта
Итии салгын илгийдэ,
Орто дойду улуу удаһана
Үөһээ үрдүк халлаан
3680 Үөмэр өрөһөтүттэн
Кыталык көтөр курдук
Кылбаара көтөн кэлэн,
Айыы оһото бараһсан иннигэр

- Тоѳус томторѳонноох дүнгүрүн,
 Кутуу көмүс ойуулаах,
 Дьирбиэн көмүс киэргэллээх,
 Дьөһөгөй оѳото барахсан
 Уу долгун кутуругуттан оноһуллубут
 Манган дэйбииринэн
- 3690 Куһаҕан сыт сыстыбатын,
 Ылары-сүтүү ыксаласпатын диэн,
 Эргийэ-хаама сылдьан,
 Этин-хаанын илбийдэ уонна:
 – Мин диэтэх –
 Орто дойду удаҕана
 Иэхилимэ Куо эдьийдээтэр эдьийин,
 Оѳом барахсанҥа
 Айдааннаах айан суолун
 Арыя тардар кэмгэр
- 3700 Алгыс тылын этэр күнүм
 Аҥааттан кэллэ! – дии-дии,
 Дом-дом туойбута
 Тоѳой-сэлэ иэнинэн
 Дуораһыйан иһилиннэ,
 Киэргэлэ-симэѳэ
 Күөгэйэн тахсар
 Күн уотугар
 Күлүмүрдүү оонньоото.
 Дьаргыл таас былаайаѳынан
- 3710 Дьалыһыта-дьалыһыта,
 Дорѳоонноохтук охсо-охсо,
 Дом-дом туойбут тойуга,
 Эппит алгыс тыла
 Маннык эбит:
- Бастар бараммат баайдаах,
 Тохтон хороммот дьоллоох,
 Аллаах ат бадараанныыр
 Араѳас далбардаах,
 Киэн нэлэмэн иэnnээх
- 3720 Ийэ сириҥ барахсанҥа,
 Унаар-мунаар урсуннаах
 Орто туруу дойдугар,
 Айыыҥ дьоно барахсаттарга
 Алдьархайынан ааннаабыт
 Абааһы аймаѳыттан
 Күөҥнүҥнэн көмүскээ!
 Түөрт уон түөрт
 Түллэр түктүйэлээх
 Төрөөбүт дойдугун

- 3730 Түөскүнэн көмүскээ!
Күннүк сиртэн
Күдээрийэн көстөр
Алдьархайдаах айдааннаах
Аартыгы арыяннын
Этитиилээх эрбэххинэн,
Тардыылаах тарбаххынан
Систэрин үөһүн тарт,
Тойон болуо сүрэхтэрин
Тоҕута тыыталаан,
3740 Кыыс бэрбээкэйигэр дылы*
Кыһыл хааннаарын кэс!
Сииктээх халлаанга сизэлбэттэрин,
Хаһыгнаах халлаанга
Хаампаттарын курдук онор!
Саастаахтарын самнар,
Өстөөхтөргүн өһөр,
Этэнгэ сылдьан эргилин!
Амарах санаабынан
Айманыа туойдаҕым буоллун.
3750 Доом эрэ доом!!!
Алтан далбарайбытын,
Көмүс чыычаахпытын,
Кыһыл оҕо эрдэбиттэн
Кыһалҕаҕа түбэспит
Кылаан Куо балтыгын
Күнүн сириҥ көрдөр!
Түөрт саханы төрөттүн,
Үс саханы үөскэттин,
Алаһа бараан дьиэлэннин,
3760 Аал уоту отуннун,
Алтан сэргэни астын!
Оҕобут барахсан,
Төбөн үрдүгэр дылы
Төлкөн түстэннин,
Саннын байаатыгар дылы
Саргын салалыннын,
Тойон түөскэр дылы
Дьолун тосхойдун! – диэн
Иэхэлимэ удаҕан барахсан
3770 Алҕаан дьалыһыган,
Туойан долларута-доллоһута,
Дом-дом охсо-охсо,
Илин халлаан
Энгэрин диэки
Элээрэ көтө турда.

- Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Ийэ сириг эргийэ көрөн туран
Үс төгүл сүгүрүс гынна,
3780 Үс өргөстөөх көнтөһүн
Тойон бомуо сэргэтиттэн*
Өһүлэ тарта да,
Иэбиилээх ингэһэтиттэн* тирэнэн
Миинэр минэтигэр,
Көлүнэр көлөтүгэр,
Харалдыктан көппүт
Харалаабыт улар* курдук
Килбиэ көмүс ынгырыгар
Хап гына олоро түстэ да,
3790 Атааннаах-мөнгүөннээх
Аржаа ааттык
Дүлэй-далай иэнин диэки
Салайа тутан кээстэ,
Ыйдангалаах халлаан
Ыпсылғананы улафатыттан
Эргитэн афалан
«Кыыс» гына кымныылаата.
Дьөһөгөй офото барахсан
Айдааннаах айанга
3800 Турбутун билэн,
Тартафар тангыытын
Дьянтаччы туттан
Тыбыыран дьырылаппыта –
Үс күн үрэхтэр
Үөмэр үрдүлэринэн
Ой дуораана буолан,
Хос-хос хоһуойдаһа иһиллэн
Сатары таржаата.
Ингэрситэн илигирэппитэ –
3810 Сэттэ сиинэ иэнинэн
Хос-хос хоһоон буолан
Доллоһуя дуорайда.
Сонофос ат барахсан
Турбут сириттэн
Уохтаах онофостуу
Көрүөх иннинэ
Субурус гынан хаалла.
- Астаах матафа сажа*
3820 Баламат улахан туйафынан
Сир ийэтин сиксигиттэн
Тинилэхтээн тирэммитэ –

- Чонгоро күөл буолан,
Сарсыардаангы тахсар күн
Саһарҕата тахсыыта
Эбэрэнэ долгуну түһэрэн,
Көмүс мөһүүрэнэн
Күөгэйэ мэндээрэн хаалла.
Туура тэппитэ –
Эбээн эмээхситтэрэ буолан
- 3830 Хобу-сиби кэпсэтэн,
Хообурҕаһа хааллылар.
Түөрт түөрэм туйағынан
Түөрүтэ тирэммитэ –
Бадарааннаах аппа буолан
Балтараа күннүк сиртэн
Быллыргыыра иһиллэ хаалла.
Очуос хайаларын оройдорун
Ойута тэбэн ааспыта –
Кунан оҕус саҕа таастар
- 3840 Куугунуу көттүлэр,
Киэбин-киэлитин ылынан,
Сиэлэн-хааман сигилдьиттилэр.
Силлиэтэ-холорууга –
Сир-сибиир иэнинэн
Икки атахтаах
Иннинэн сыҕарыйбат
Аан таталҕа
Айдаана буолла.
Улуу өрүстэр-күөллэр
- 3850 Диринг далайдарыттан
Убаҕас уулара кытыы диэки
Ыгыллан-аһыллан таҕыстылар.
Өрүтэ ыстаналаабытыгар –
Өлүү сирин түгэбиттэн
Төбөлөрүн быктаран,
Быһаҕастарыгар дылы
Быган көрдүлэр.
Ойон-уунан бартын көрөн,
Орто дойду дьонноро
- 3860 Одуулаан көрөн туран:
«Кулан Дьөһөгөй айыыһыттар»
Төгүрүк түөлбэ саҕа
Бүтэй туйахтаағы,
Өркөн чуор кулгаахтаағы,
Уоттаах уһуктаах харахтаағы,
Сыйыы сыспай сиэллээҕи,
Улаан ньуурдаағы
Оҕобут барахсанга

- Анаан-минээн миинэр мингэ,
3870 Көлүнэр көлө гыннын диэн,
Өлүүлээн-чаастаан
Анаабыт да эбиттэр» – диэн,
Айыы дьонноро
Астыммыт быһыынан
Ибир-сабыр кэпсэтэ хааллылар.
Халдыаайытыгар хара улара
Ханыылаһан-ханаһан хаампыт,
Хара тыатыгар
Тайаҕа-табата
- 3880 Ханайа сиэлбит,
Эркэнэ хара тыатыгар
Эһэтэ-бөрөтө элэннээбит
Хахаарытта Эбэтин
Хангас халдыаайытынан
Харса-хабыра суох
Хардырҕаччы көтүтэн ааста.
Күннүк сиртэн
Көҕөрөн көстөр
Күндэ эбэтин
- 3890 Күн ортото
Күлүмнэтэн ааста.
Аргыар силик сыттаах,
Аргыардаах салгыннаах,
Кытыытыгар кыталык кыылым
Кынкыначчы ыллаабыт,
Тумулугар туруйа көтөрүм
Чугдаара туйбут,
Килбиэннээх киэн
Алаастарын-сыһыыларын
- 3900 Сыыттаран ааста.
Айанныырга астык,
Сылдьарга сыыдам буоллун диэн,
Көҕөрө мэндээрен көстөр
Үрдүк мэнгэ халлаанга
Өрүһүспүт курдук
Өрө көтүтэн таһыста,
Тоҕус хаттыгастаах
Дьолуо манган халлаан диэки
Дьулугурутан истэ.
- 3910 Сааллар чаһылған сайсыырданан
Сүллэр этингии лүһүгүрээн,
Сындыыс курдук сыыйыллан,
Холлоҕос уотунуу субуруйан,
Кулгаабын тыаһа
Булдугар түһэн иһэр

- Кыырт көтөр курдук
Куугунаан иһилиннэ.
Ити курдук өр да, өтөр да
Айаннаабытын билбэтэ,
3920 Кыһыныгар тиййбит,
Кырыа дьянха буолбут
Саппаҕырбыт халлаан
Самырынан-хаарынан
Сабыта илгийдэ,
Саас кэллэҕэ дии санаабыта,
Өксүөннээх күннэр
Көхсүгэр билиннилэр,
Хаһыгнаах түүннэр
Хаарыйталыыр буоллулар,
3930 Кырыалаах сассыардалар
Кыһайталаан аастылар.
Иппит иһирэх ийэ сириттэн,
Аһаппыт аан дойдутуттан
Арахпыта ырааппыт,
Амтыын кириэс ааттыгар*
Астаран тийдэ,
Ааттык иччитин иннигэр
Хорус гынан тохтуу түстэ.
- Онуоха буоллаҕына,
3940 Ааттык иччитэ
Ап Салбаныкы обургу
Быһыы-таһаа быакайан,
Олоҕо суох
Хоһоонноох тылынан
Ыллыы-ыллыы
Ходьойо сизллэ,
Иирэр мэнэрик курдук
Бэбигирии бэбээрдэ,
Дьуодьас гына-гына
3950 Иччитэ суох соҕотох хараҕынан
Элээр-мэлээр көрүтэлээтэ:
– Айыы оҕото, хон мэйии,
Кураанах төбө,
Араҕас арыы далбардаах,
Сөҥ сүөҥэй сүүдүрүүннээх
Орто туруу дойдугуттан
Дьохун олохпутун,
Киэн кэскилбитин
Кэһиэм диэнгин
3960 Күөрт ыт күлүүтүгэр,
Эриэн ыт элэгэр ытаары

Аттанан-аарыгыран
Иһээхтиирин буолуо дуо?
Баччаанҥа дылытын
Уоттаах харахтаах
Утары көрбөтөҕө,
Уһуктаах тыллаах
Утары сангарбатаҕа.

Эн бу, бэҕэһээни⁴² бэтэнээски,

- 3970 Уоскар уоһахтаах,
Хараххар хааннаах
Ньюолдыаҕай уол кэлэнгин
Ийэ сирдэрин
Иннэри үктээн,
Өһөхтөрүн булкуйан,
Хааннарын кэһэн,
Кылаан Куо балтыгын
Ирдэһиэм диэн иһээхтиигин,
Эрдэ-сылла этинг-хаанын
- 3980 Сэймэктэнэ илигинэ,
Дьыэҕэр баппакка
Дьэллигирэн кэлбит буоллаххына,
Кэлбит сиргинэн кэбэлий!
Аны бу дойдуга
Хаалдыктаах бэйэн хайыспатын,
Эт бэйэн эргиллибэтин! – дии-дии,
Улаханы сангарбыт
Киһи курдук туттан
Кутаа уот курдук
- 3990 Куллугуруу илгиһиннэ,
Аллаһыллыбытынан ойбон курдук
Алын сэбин түүтүн
Тыырт-таарт тарбанна,
Өлүннүк танҥа дуомун
Көһнөрүммүтэ буолла,
Тимир чыллырыыт баттаҕын
Тиэрэ-таары тарааммыта буолла.

- Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
- 4000 Өйдүүр өйө өрүкүйдэ,
Уолугун үүтүнэн
Уһуутуу тыыммахтаата,
Аартык адьынаата
Тыла кыһыытыттан,
Уоһа туустааҕыттан
Хаана-сиинэ алдьанна,

⁴² Рук.: бэһэнни

Айдааны тардаары
Айаннаабытым да баар диэн,
Уруктаагынан көрдө,
4010 Уордайа санаата,
Хатан ингирдэрэ
Хатылла-хатылла лынкынаатылар,
Иэнин иниирэ
Эриэн үөн курдук
Эриллэннии мөнүстэ,
Хаппыт мас курдук
Ханаччы таттарда,
Сирэйэ-хараҕа уларыйда.

Орто дойду уустара
4020 Отут хонук устата
Уһааран оңорбут
Сытыы кылыһын
Сыйа тардан ылла да,
Ааттык иччитэ
Ап Салбаныкыны
Хаһытыты түһэн баран
Төбөтүн оройунан,
Түөһүн харагынан,
Хара быарын,

4030 Тыынар тынатын,
Сүллэр сүрээбин,
Саатар сэбин,
Самағын туорайынан
Хаһытаппытынан
Хайа охсон таһаарда да,
Хангас илиитинэн
Хап сабардык
Харбаан ылла,
Үөһээ үрдүк халлаанга
4040 Күдээритэ бырахта.
Ап Салбаныкы обургу
Үөн-көйүүр буолан
Үрэл гынан хаалла.

Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн:
«Санаммыт санаа,
Ылыммыт былаан биир,
Кэннибинэн кэхтиэм,
Иннибинэн чугуруйуом кэриэтин
4050 Биир сымыыт ханна сытыйбатаҕай,
Уол оҕо төрөөн

- Ханна хаһынга хаампатабай,
Сииккэ сизлбэтэбэй?» –
Дии санаата да,
Тон ингирдээх тобулбатах,
Ириэнэх ингирдээх
Иэччэбин атылланнатан
Харыс сири халбарыйбатах,
Дохсун дьолуо санаалаах
4060 Хаһаангы да үйэбэ
Аартыгын булан-тобулан
Айанныам диэбэтэх,
Санаатын уурбатах,
Үөдэһиннээх да өнүйбэтэх,
Сырыылаах да сындаһыйар,
Бэрт да мэлийэр,
Түөрт да атахтаах
Сындааһына сыыйылар,
Күүһэ өһүллэр,
4070 Аата алдьанар,
Ото-маһа охтубут,
Сирэ-силээнэ синнибит,
Кыыс дьахтар кытарар
Алын танһаһа ыйаммыт,
Абааһы кыһыһын
Аппанһыыр ыыр-дьаар сыттаах,
Алын сэбэ дьүөккэлээх,
Олорор оҕо саҕа
Обот-соллон көтөрдөөх
4080 Айдааннаах аартык устун
Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас атын
Өрө мөхтөрөн
Өрүкүтэн таһаарда,
Салайа баттаата.

- Айаннатар быһыһынан
Дьөһөгөй оҕото барахсан
Иччим соруйбутун
Истиэм суоҕа дуо диэбиттии,
4090 Сизлэн-хааман сигилдьиттэ,
Көтөн-сүүрэн күөрэйдэ,
Сизлбитин омунугар
Сизлэ-кутуруга
Сирили куугунаата,
Тэбиэриһэн туран тирэннэ,
Кыһыйа-кыһыйа кыырайда.
Онтон көтөр курдук

Өрүһүспүттүү өрө көттө,
Кырбый көтөрдүү
4100 Кыырай халлаанга
Кыһыгырайан тағыста,
Туох да тохтоппот
Дохсун айана буолла...

Ити курдук
Туохха да тохтообокко
Айаннаан аарыгыран иһэн
Дьөһөгөй оҕото барахсан
Дьөрбөс гына түстэ.

Хабыр Киирсиилээх
4110 Хабытта Бэргэн
Анды көтөрүм
Хабаҕын сыатын
Халыччы уурбут курдук
Арылы киэн халлаан
Алын тэллэҕин диэки
Ангаарыйан көөртө:

Кыталык кыыл
Кыҥкыначчы ыллыы-ыллыы
Кыырай халлаан кырсынан
4120 Кырылыы көтө сылдыан,
Саманнык диэн сангалаах,
Ити курдук диэн
Иһитиннэриилээх буола сырытта:
– Аргыардаах айаннаах,
Холорук курдук
Холуон сырыылаах,
Сындыыс курдук
Сыыдам сырыылаах
Айыы оҕото,

4130 Сизги нэлэй аартыгы*
Силэйэ тэптэрэн иһэҕин да,
Иннигэр туох-ханнык көһүтэрин
Тугу билиэн баарай?...
Арҕаа халлаан
Нүһэр үөдэнин түгэҕэр олохтоох
Адалҕа Буурай бухатыыр
Сотору кэминэн
Күтүөт буолабын диэн,
Иэдээни таһаараары
4140 Иэрийэ үөрэр,
Хаан таһаараары

- Хабырбатынан күлэр,
 Халын аймахтарын таһааран
 Алдырхайы аангнатаары,
 Иэдээни онгороору сылдыр.
 Үс саха үтүөтүн эһэр,
 Түөрт саха төрүөбүн түгнэрэр,
 Ийэ сирбитин иннэри үктээри,
 Аҕыс дойдуну алдыатаары,
 4150 Сэттэ сири сингнэрээри,
 Тоҕус дойду дьолун тоҕоору,
 Аатыран-аарыгыран
 Тахсаллара буолла.
 Сотору кэминэн сор-содуом,
 Хаан тохтуулаах
 Хабыр киирсии
 Буолара буолла.
 Күммүт сириин көмүскүөх,
 Аан дойдубутун арангаччылыах
 4160 Эккин курдук эрэнэр киһибит
 Эн эрэ бааргын,
 Кытаат! Ыгылый! Тизтэй!
 Өстөөххүн өһөр,
 Саастааххын самнар!
 Дьолун аатын дорҕооно
 Торҕон айан суолун аайы*
 Аатыран-аарыгыран иһилиннин!
 Албан-дыаһах аатын
 Аан дойдун урсунан
 4170 Аңардастыы аатырдын,
 Уруйун улааттын,
 Тускулун тосхойдун!
 Алгыстаахтык айаннаа,
 Саргын салалыннын! – диэн,
 Эргийэ көтө сылдьан
 Кыталык кыыл барахсан:
 – Үөһээ үрдүк халлаантан
 Аһыныгас аан дойдун дьонноро:
 «Өлөр күнэ үтүрүйдэбинэ,
 4180 Хаалар күнэ хабырыйдағына
 Маны иһигэр истин,
 Таһыгар ағыныахтаннын»
 Диэн ыппыттара – диэн баран,
 Көмүстүү күлүмнээбит,
 Күннүү күндээрбит
 Көмүс сымыыты
 Ыһыктан кээспитин,
 Хабыр Киирсиилээх

Хабытта Бэргэн
4190 Сыыһа тутуох,
Халты харбыах
Киһи буолуо баара дуо,
Хап гыннараран хабаан ылан,
Хаппар кунгун
Харыс курдугу
Хайа быһан
Кичэллээх собуустук
Кистэнэн кээстэ.

Кыталык кыыл
4200 Икки төгүл эргийэн,
Үс төгүл сүгүрүйэн баран,
Тус илин сайынҥы күн
Тахсыытын диэки
Кынатын тыаһа
Кыыгыныы көтө турда.

Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн:
«Айыытын сиригэр айаннаата,
Күнүн сиригэр көтө» – диэн,
4210 Обуруо саҕа буолуор дылы
Адыылаан хаалла.

Күндү санаалаах
Күнүн сиригэр дьоннорун,
Амарах санаалаах
Аймах-билэ дьоннорун
Санаан-ахтан кэлэн
Сүрэхэ долгуйда,
Амарах санаата
Аймаһыйан ааста.

4220 Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас атын
Иккис ааттыгын диэки
Салайа тутан кээстэ.

Дьөһөгөй оҕото
Өлүү-хаан ааттык диэки
Сындыстыы сыыйылан,
Кустуктуу субулан,
Хаардаах халын былыттары
Күүстээх-уохтаах күөнүнэн
4230 Көнгүтэ солоон,
Толонноох былыттары

- Тоџута көтүтэлээн,
Саппахтаах халлаан
Хараарар дьирбиитин* диэки
Үргэл сулус диэки
Өрө көтүппүт омунугар
Көстүбэт биистэрин дойдуларын
Дьөллөр түгэбин уһугуттан
Атахтарын тыаһа
- 4240 Аргырданан⁴⁵ иһилиннэ.
Толонноох-тобурахтаах былыттары
Тоџута көтүтэн ааспыттара,
Уолан киһи
Уолугун үүтүгэр дылы
Саппахтаах самыыр
Саба түстэ.
Түөрт сүллэр этинг былыттарын
Түөрүтэ кэбэн кээспиттэрэ,
Сааллар чаҕылҕан
- 4250 Таннары сапсыйан түһэн,
Ол дойду дьонун
Урааларын үтүнэн
Быр-дьяар сыттаах
Быспаларын дуомун
Уотунан уматта,
Кыымынан кытыаһыннарда,
Сиргэмтэх киһи силэ
Сиргэ тийбэккэ симэлийдэ.
- Хабыр Киирсиилээх
- 4260 Хабытта Бэргэн
Айдааннаахтык айаннаан,
Сата баһын тардан
Иһэбин диэн санаата суох
Ол-бу диэки одуулаһа иһэн,
Үөһээ үрдүк халлаан
Өрөһөтүн хайа тыыран,
Дүңүр тыаһа дүгүнээн,
Былаайах тыаһа быдыгыраан,
Кыыһаан тыаһа кылыгыраан,
- 4270 Чугаһаан кэлтин көрө түспүтэ:
- Халлаан суола хайыһардаах,
Үргэл сулус көлөлөөх
Аан дойду аарыма кырдыаҕаһа
Орто дойду улуу ойууна –
Дабдака Кырдыаҕас

⁴⁵ Рук.: аргырданан

- Муус дьанха буолан,
 Чонкуйа кырыаран
 Төрөөбүт төрүт дойдутугар
 Төһөнөн иһэр эбит,
 4280 Быстах былыкка⁴⁴
 Быһаҕаһыгар дылы
 Быган тийиэн кэллэ.
- Хабыр Киирсиилээх
 Хабытта Бэргэн
 Тонҕ былыты тобугар дылы
 Тоҕу тирэннэрэн,
 Ириэнэх былыты
 Иэччэҕэр дылытын
 Илды тирэннэрэн
 4290 Хорус гына тохтуу түстэ,
 Ытык кырдыаҕас
 Ыксатыгар кэлэн,
 Түөрт бараа хара күлүгэр
 Үһэн-сүктэн көрдөһө турда:
 – Аҕыс уон аҕыс аһар албаһтаах,
 Тоҕус уон тоҕус
 Куотар кубулуҕаттаах,
 Өлүннүк таһаһа өлбүкэлээх,*
 Кыыс дьахтар
 4300 Кытарар хаана утахтаах,
 Хара санаалаах
 Абаһы аймаҕа,
 Көстүбэт түөкүттэр
 Аймах-уруу буолаарылар
 Айдаан бөҕөнү аарыгырдар,
 Төлкөлөөх түөрэхпитин түһнэрэр,
 Иитэр сүөһүбүт күрүөлэппэт,
 Олохпутун салгыыр
 Төлкөбүтүн түстүүр буоллулар.
 4310 Кэнчээри ыччаттарбыт
 Кэскиллэрэ кэхтэрэ буолла.
 Дьоллоох дьолуо дойдубут
 Дьоло-соргута тохтор,
 Аламай манан күммүт
 Алын тэллэҕэр
 Албан-дьаһах аатын
 Алдыатар буоллулар.
 Орто дойдум олоҕун көмүскүүргэ
 Одун Хаантан онгоһуллан,
 4320 Ытык Хаантан ыйаахтанан,

⁴⁴ Рук.: *былытка*

- Үөһээттэн ыйыллан,
Үрдүктэн айыллан,
Охтубат онгоһууланан,
Төлкөлөнөн түспүтүм,
Аан дойдубун арангаччылыы,
Көстүбэт күүстээбин кытары
Күөн көрсө, күрэс былдыһа
Айаннаан иһэбин.
Тойон убайым,
4330 Тоғус дойду домньута,
Ағыс дойду алгысчыта буоллағын,
Хоммут уоскун хоннорон көр,
Өрөөбүт уоскун өһүлэн,
Айдааннаах-мөһүөттөөх
Айаным суолугар
Туох туора турарын
Дьаргыл таас былаайаххынан
Дьалбыйан эппэккин ээ, – диэн
Көрдөһө-ааттаһа турда.
- 4340 Аан дойду аарыма кырдыаһа,
Орто дойду улуу ойууна
Аргыардаах арҕаа халлаан
Алын тэллээгин диэки
Уоттаах чолбон курдук харағынан
Хааннаағынан көрдө,
Көхсүн этиттэ,
Аат санаам тутунна,
Уулаах былыкка ортотугар дылы
Быһар быһаһа быган туран,
4350 Дабдака Кырдыаһас:

– Күн сирин көнгүлүн иһин,
Кэрэ кэскил
Кэнтиккэ оғустарбатын туһугар
Туруулаһан көмүскүү
Айаннаан иһэр айыым оғотугар
Көрүүлэммэт буолуом дуо?
Доом-эни-доом!!!
Доом-эни-доом!!!
Күочай кугас кулун кутуруга
4360 Сытыы быһый былаайаһым
Чоргуйа туойтар,
Тоғус томторҕонноох
Толоон быһаһаһын саға
Дүбдүргэнтөөх дүнгүрүм
Дүрбүйэн дүүгүнээ,

- Одун Хаантан онгоуулаах
Ойуун аатырбытым,
Ытык Хаантан ыйаахтанан
Ыраагы көрөргө ыйыллыбытым,
4370 Сэттэ съл устата
Энэлгэн энэрдэммитим,
Аҕыс съл устата
Айака аргыстаммытым,
Дьойоко доҕордоммутум.
Онтон ылата ойуун аатыран,
Этэр тылым эмтээх,
Сангарар сангам саталаах буолта.
Дьээрэ,
Иннибин сирдээччилэрим,
4380 Ойоҕоспуттан манааччыларым,
Кэннибиттэн батыһааччыларым
Үмүөрүһэ мунньустан,
Үөрдүһэн кэлин!
Көрүүлэнэр күммүт
Көбөн-күөрэйэн кэллэ,
Хара суор доҕорум,
Халаахтыгы көтөн кэлэн
Ханыылаһан көр,
Кырбый көтөрүм кэлэн
4390 Кытгыһа оҕус,
Сангарар сангам саталаннын,
Туойар тойугум дорҕоонноннун,
Доом-эрэ-доом!!!
Дьээрэ,
Күн сирин күүстээҕэ,
Аан дойду аарыма бухатыыра,
Мин киһи энсилгэннээх тылым
Этэр хоһоонун
Икки чүөр кулгааххынан
4400 Истэн тур эрэ,
Айдааннаах айанын суолун
Ангаарытан көрүүм эрэ:
Иккис-үһүс ааттыккын
Этэнгэ ааһыан,
Төрдүс ааттыккар тийийигэр
Абааһы кыыһын аппанныыр
Сэбин уңуоҕа дьүөккэлээх,
Хоруо буолбут
Хонкуйа куурбут мастаах,
4410 Торолуйбатах оттоох-мастаах
Дойдуга тийийигэр,
Хангас диэки халдыы соҕус

- Хабарџаны быспыт курдук
Хара хаан сүүдүрүүннээх
Ааттык аллараа дойду диэки
Таннары санньылыиан түһүө.
Ону оломун булагнын*
Ойдорон-ууннаран истэххинэ,
Дьахтар киэнэ талыылара,
4420 Кыыс киэннэрэ кылааннаахтара
Иннигэр-кэннигэр
Иилинкэй буолуохтара,
Амтаннаах аһынан
Айах тутуохтара,
Сылаах аһынан сыгалыахтара,
Улаан биэ кымыһынан
Утахтан диэхтэрэ,
Кэргэн ыл диэн
Кэпсэтэ сатыахтара,
4430 Ойох ыл диэн
Сырайгыттан сыллыахтара,
Уоскуттан убуруохтара,
Санныгар ыйаастыахтара,
Түөскэр көтөхтөрүөхтэрэ.
Онно эрэ кыһаллар буолаайағын,
Айан киһитэ аралдьыйбакка
Айанныы тураар
Доом-эрэ-доом!!!
Доом-эрэ-доом!!!
4440 Алтыс аартыгын
Анааттан көстүүтэ
Үс күннүк сиртэн
Күлүгүрэн-барыаран көстүө,
Тобус үйэ тухары
Кулун кутуругун курдук
Кубарыйа куурбут,
Этин түспүтүн курдук
Эрийэ хаппыт мутуктара
Тобута сытыйан тооронон түспүт,
4450 Хаардаах хайа
Хайыта барбыт
Дьаппатын курдук
Көндөйүн иһиттэн
Хааннаах өһөбүнэн
Хаахтыы олорор
Хара суордар
Быһаҕастарыгар дылы
Былтаннаһа олороллоро буолуо.
Ол мас анныгар

- 4460 Айдааннаах-моһуоллаах
Арҕаа халлаан
Аанын анныгар
Аатыран аарыгыран олорор
Адалҕа Буурай бухатыыр
Убайдаатар убайа
Арсан Буурай бухатыыр.
Ол дойдуга олоһуруоһуттан,
Аан дойду айыллыаһыттан,
Көстүбэт биһэ үөскүөһүттэн
- 4470 Үөһээ өттүнэн үрүң чыычааһы
Аһара көтүппэккэ,
Аллараа өттүнэн
Сур күүдээҕи аһарпакка,
Орто дойду үтүө дьоннорун
Уңуохтарын урусхаллаабыт,
Ааттык харабыла буолан,
Уотунан уһуура сытар.
Уот кыһыл таныылаах
Алтан-дьаһах сытынан
- 4480 Амаан-дьамаан
Айаһын аппаннатан,
Түөрт сиринэн салаалаах
Моойдоох баһа
Тоһус сиринэн токуруйан,
Боскуйа от саға буолан
Үллэн-баллан сытара буолуо.
Доом-ини-доом!
Ол дойду барбатах балык
Минин курдук
- 4490 Барык-сарык дойдута.
Күнэ-ыйа күлүгүрэн киириитэ
Тонг күөс быстыҥа
Нуктаан ылааччы,
Ол бириэмэҕэ тонг күөҥнүнэн
Тоһу астаран тийэҥҥин
Уһугуннарбакка өлөрдөххүнэ,
Аатын алдьаныа,
Эриэн ыт элэгэр,
Күөрт ыт күлүүтүгэр барыан.
- 4500 Кыргызска туттар
Кыырыктаах кынчаалгынан
Ахсыс ойоһоһун ардынан
Уһуктарың курдук
Курдары түһэн көрөөр.
Кини обургу үөмэн тийибэт
Үс күннүк сиртэн

- Үөгүтэ иһиллиэх курдук
 Хатан үлүгэрдик
 Хаһытаан ылыаҕа,
 4510 Ол бириэмэҕэ
 Өлөрсүүгэ туттар
 Өтөрү түһэр үнүүгүнэн,
 Сүүһүн ортотунан
 Оһон эрэр ойбон курдук
 Сиикэй чэлкэх баастааҕа буолуо,
 Эр бэрдэ
 Элик үтүөтэ буолларгын,
 Ону таба тайанан,
 Сири сэттэ бэчээтинэй гына
 4520 Батары түһээр,
 Хамнаабат буолуор дылы
 Хам баттаар,
 Уол оҕо уйанын-хатанын биллиэ.
 Арсан Буурай
 Аҕыстаах атыыр оҕус курдук
 Үңкүрүйүө-күөлэһийиэ,
 Инчэҕэй эттээх иэнэ кэдэнниэр дылы
 Хахайды хаһытыа,
 Уотунан уһууруо,
 4530 Төлөнүнэн үрүө.
 Сыһа-халты тутуннаххына –
 Бэйэбиттэн бэйэн кэмсинээр,
 Мөлтөөн-өһүллэн биэрдэххинэ,
 Бэйэбин мэниэстиэ,
 Орто аан ийэ дойду
 Очурга оҕустарыа,
 Иэдээнгэ түбэһиэ.
 Мин эттим – эн иһиттин,
 Толоруута эйиэнэ,
 4540 Кэлэр суолун
 Кэбирэ суох буоллун,
 Айанныр суолгар
 Алдьархай ааннабатын,
 Этэнгэ сылдьан
 Ийэ сиргэр эргиллэн кэлээр
 Көрсөр үтүө күн
 Күөрэйэн тахсыар дылы, – диэн баран,
 Орто дойду улуу ойууна,
 Аан дойду аарыма кырдыаҕаһа
 4550 Халлаан суола
 Хайыһарын кэтэн,
 Үргэл сулус
 Көлөтүгэр олорон,

Кыыһаана кылыгыраан,
Дүрбүөн этин тыаһын курдук
Дүнгүрэ дүгүнээн
Орто дойдутун диэки
Аа-дьуо айанныы турда.

- Хабыр Киирсиилээх
- 4560 Хабытта Бэргэн
Айанын салҕаан,
Абааһы кыыһын
Аппангыыр сэбин уңуоҕа
Адаарыччы ыйаммыт,
Тоноҕос уңуоҕа дьүөккэлээх*
Тойон дьолуо ааттыгы
Уһугун көрбөккө,
Улаҕатын билбэккэ айаннатан,
Көнчөх кус курдук*
- 4570 Көтүтэн унаарыппытыгар,
Күдэн таһаан көттө.
Уулаах былыттары улаҕатынан,
Үөмэн тийибэт
Үрдүк былыттары
Үөһээ сабаларынан,
Сүллэр этингнэри
Үмүрү тарпыта,
Аллараа дойдулар
Таннары дьааһыйдылар.
- 4580 Сэттэ силлиэлээх холорук
Сири-дойдуну сиксигиттэн
Күөрчэх курдук
Тоҕо ытыһан таһаарда.

- Сата ыллаата,
Сатанах салгынгна оонньоото,*
Көстүбэт бииһин дойдута
Улаҕатыттан түллэннээтэ,
Уһугуттан хамсаата,
Анынттан айгыраата,
- 4590 Аргыардаах ахсым
Айантан тулуйбакка
Өлүү биистэрэ
Ыыр-дьаар сыттаах дьиэлэрин
Алтан дьаарын курдук
Сыттаах ааннарын аспакка,
Сытар сирдэрин анныгар
Сыланхайдаһан киирдилэр,
Муннуктары буллулар,

- Мангана анныгар,
4600 Кэлии үүтүгэр киирэ сатаатылар,
Өлөөрү өкчөнгнөөтүлэр,
Тыыннара быстаары тыылланнастылар.
Туох ааттаах сорбутугар
Содуом турда диэн
Ыксаан ытаспыт омурнарыгар
Соҕотох харахтара
Ойбон уутун курдук
Онойо уолла,
Көмүскэлэрин унуоҕа
4610 Көндөйө эрэ хаалла.

- Айыы оҕото
Иннибэккэ-туттубакка
Өрө мэнгитэн истэҕинэ,
Хоту холоруктаах халлаан
Илбистээх энэриттэн,
Иирээннээх түгэҕин диэкиттэн
Ый-хай ырыа,
Аам-саам айдаан,
Ырыа диэҕи ырыатган атын,
4620 Кутуруу диэҕи
Кутуруутган атын,
Хоһооно-тойуга биллибэт
Хобо чуораан аргыстаах,
Тыһы тыймыт тыыннаах,
Амтана суох оттоох,
Тоҕута түспүт толоонноох,
Чоху үөн чохчоннообут,
Баҕа үөн бахчаннаабыт
Маар-аппа сирдээх,
4630 Дэриэтинньик үөрэ
Тэпсэнэлии оонньообут
Киэн нэлэмэн тиэргэннээх,
Күлүкү курдук
Куугунуу эргийэ олорор
Урут өттө үмүрүйэ синньиир,
Аллараа өттүнэн
Ардахтаах халлаан
Аарыгыран ааһар,
Дьэс алтан наннаһын дьиэлээх,
4640 Сиикэйи сизхтэрин баҕаран,
Систэрин үөһүн
Сиритэ тыытыһар дьонноох,
Арҕаа халлаан
Аһаарыйар ааттааҕа

- Аатырбыт удаҕана
Кыыс Ытылба обургу,
Анараа дойдуга атаарыллыбыттара
Аҕыс уон сыл буолбут,
Ол дойдуга утаарыллыбыттара
4650 Отут сыл буолбут дьон
Аҕыра сытыйбыт танастарынан
Алын сэбин саптан,
Өлбүттэрэ үс үйэ буолбут дьон
Өлүннүктэригэр туттуллубут
Одьуо-дьаар сыттаах
Онон-манан тангас дуомнаах,
Суодал хара түөһүн
Соҕотох эмийийин дуомун,
Таллар тараһатын,
4660 Килэнниир киинин,
Түүлээх түгэбин
Маанымсыйдаҕым буолан,
Онон-манан, элэнг-сэлэнг
Толугуругар тохтообут
Торбуйах тириитинэн,
Ибилиттэ сылдыар
Илдьиркэй таҕаһынан сабан,
Үчүгэйимсидэҕим буолан,
Быһыы-таһаа быакайан,
4670 Дьүһүн-бодо сылбыйан,
Уһун дуома толлойон,
Сирэйин дуома сириттэн,
Моонньун күөкэтэн,
Айыы оҕотун иннигэр
Биил баттанан биэкэлдьийдэ,
Өттүк баттанан өкчөрөнгөөтө,
Сирэйэ-хараҕа сылланнаата,
Сыыҥа-сыраана сыннылыйда.
Ыпсарыыта суоҕунан
4680 Ыллаабыта буолла,
Хоһооно суоҕунан
Хобдьоорон барбытыгар,
Илин өттүгэр
Икки аһыыта килэннээтэ,
Аллараа сынгааҕар
Абына-табына тиийэ
Адыгыраан көһүннэ.
Хайа хайдыбытын курдук
Хааннастыгас сирэйэ
4690 Хаппыт олооччу курдук*
Түүрүллэ-түүрүллэ түллэннээтэ,

- Бпса-ыпса ардыаннаата.
Сыыр быстыбытын курдук
Сылластыгас уоһа
Уон былаһынан уунаннаата,
Ыыр-дьяар сыттаах айаҕа
Ыллаабыта буолан ырдыаннаабытыгар,
Былтанһыны быгыһалаабытыгар,
Алтан аалыытын курдук
- 4700 Үар ынырык сыт
Аһылыс гынан ааста,
Тулатыгар турар киһи
Тумнастыах дьяабыта,
Аттыгар сылдыар киһи
Атаһын тэнниэх курдук.
Ыпсарыта суох ырыатын,
Хоһооно суох тойугун
Холбоон-илбээн эттэххэ
Манһык эбит:
- 4710 – Көрөбүөн-көрбөккүөн,
Кыыс оҕо кылаан бэрдэ,
Дьяхтар киэнэ талыыта
Этэн-тыһынан,
Сангаран-ингэрэн эрэбин.
Айыы сириһ аһаарыһар ааттааҕа,
Орто дойду дуулаҕа күүстээбэ,
Ыйданалаах халлааныһ
Ыпсылһаныһ түгэбиттэн
Ыксаан-тыһаан,
- 4720 Тиэтэйэн-саарайан
Хаһыһнаах халлааныһ
Арыллар түгэбиттэн,
Оройор ортогуттан,
Килбэйэр кииниттэн,
Тиэтэйэн-саарайан,
Аатыран аарыгыран,
Айанһаан иһээхтиигин.
Бу дойду уораанһаах улаҕатыттан,
Кыыдаанһаах кыһыһыттан
- 4730 Хатан тимири халтарыһар,
Ыстаал тимири сыһтарыһар,
Харалыы тохто турар
Халыһ сис хайаларыһ
Хайдах туораанһыһ
Харыс сири халбарыһдахһына,
Тутум сири хаамтахһына
Аддырҕа кыылар

- Амтангын да билбэцкэ
 Айахтарын аһарыахтара,
 4740 Онтон хайдах ордон
 Ағыс уон ағыс аһар албастаах,
 Тоғус уон тоғус куотар кубулҕаттаах
 Көстүбэт бииһин
 Күтүр күүстээҕин
 Адалҕа Буурайы
 Дьэбиннээх эркиннээх,
 Түүнүктээх түгэхтээх,
 Муус дьанҕа муннуктаах,
 Алтан дьаара сыттаах,
 4750 Айдааннаах ааннаах,
 Улуу уораҕайыгар тийэнгин
 Уоруйағын тутан,
 Уодьуганын тардан,
 Айытын-харатын этитэн,
 Хара хаанын кэһиэм,
 Субай хаанын тоғуом,
 Өһөхтөөх бөлөнөх хаанын
 Тоғу сүүрдүөм диэнгин,
 Анысханнаах халлаанын
 4760 Арҕаа таһаатыттан
 Ханан баран булаары
 Айаннаан иһээхтиирин буолуой да?
 Билэҕиэн, айаннаан иһэр
 Айанын ааттыгар
 Тоғойдорун аайытын
 Торҕон бөрөлөр тоһуурдаах,
 Буомнарын аайы*
 Үстүү бастаах
 Өксөкү⁴⁵ кыылар көһүтэллэр?
 4770 Ону барытын тон күөнгүнэн
 Тоғу силэйэн айаннаан,
 Убайдаатар убайбын кытта
 Күөн көрсүһэн,
 Күрөс былдьаһан,
 Уһун уһуоҕун урусхаллаан,
 Халын этин хайытан,
 Көндөй көхсүн дьөлөрүтэн,
 Тыһнар тынатын быһан,
 Хара быарын хайыта сынһан,
 4780 Сүллэр сүрээҕин тохтотон,
 Кэлтэгэй ыйдаах-күннээх
 Курус бараан дойдутуттан
 Өһөх хаан олбохтоох,

⁴⁵ Рук.: өксөкү

- Тыһы тыймыыт тыыннаах,
Эриэн үөн эмэгэттээх,
Баҕа-чоху баайдаах,
Үөн-көйүүр аһылыктаах,
Өлүннүк дьон өлбүкэлээх,
Удьуор иирээки уруулаах,
4790 Хаан салбаныкы удьуордаах,
Уотунан уһуура сытар долгуннаах
Уот кудулу байҕал
Аҕата буолан айыллыбыт –
Уот мэниэстэй аҕатыттан
Өлөрөн-өһөрөн арааран
Өрөгөйбүн үрдэтиэм,
Кылаан Куо балтыбын
Былдыаан-талаан ыламмын,
Күнүм сириҥ көрдөрүөм,
4800 Аал уоту отуннарыам,
Аан дойдутун арчылатыам диэн,
Иһээхтиигин дуо
Кураанах төбө?
Хонг мэйии даллайдаргын да
Дар акаары!
Сорго түбэхээри
Соруннаһын буолуо,
Сах-салбаныкы аһылыга буолаары
Сананнаһын, нойоком!
4810 Хата, олохтоох тылы
Оройгунан иһит,
Кэскиллээх санааттан
Кэннигинэн кэхтимэ.
Хата, оҕо сааскыттан
Ойох ылынан
Оҕо-уруу төрөттөххүнэ,
Олох олодоххуна,
Быдан сирдэринэн
Быралыйбыгыҥ да иһин,
4820 Кэннигэр кэтэх санаата суох,
Олоххор охсуута,
Сырыыга сындамыйыта суох
Буолуон этэ, нохойдоон!
Хата, миигин кэргэн кэпсэт,
Оҕо ньуолдыаҕай эрдэхпиттэн
Айыы дьонунуун аймахтаһыахпын,
Күн сиригэр көнгүл үөскээбит
Буор сир
Буулаҕа бэртэригэр
4830 Кэргэн тахсан

- Олохпун булунуохпун
Олуһун да баҕарар этим.
Биһиги холбостохпутуна
Олохпутун-дьаһахпытын,
Дьиэбитин-уоппутун
Чуо-чэмээр
Тутар этибиэт.
Кыччаҕар⁴⁶ кыргыттарданыхпыт,
Оччоҕор уол оҕолонуохпут,
4840 Модьууннаах торбостонуохпут,*
Хабырҕаларын мунунан
Хардырҕаччы тыынар,
Хоолдуктарын уңуоҕа
Хобурҕаччы тыаһыыр,
Таастарын уңуоҕа
Хаппыт сыгынах курдук
Хараара үллүбүт
Хара маңаас
Ынахтарданыа этибит.
- 4850 Астаабыт аһым
Амтаннаах буолуо,
Айаххынан аччыктатыам суоҕа,
Атаххынан тонорон
Ааппын алдыатыам кэриэтин
Хатыс быанан
Хабырҕабар мааныам.
Дьэ, нохоо,
Сирбитэ буолан силлэнгнээмэ,
Сөбүлээбэтэҕэ буолан
- 4860 Сөллөннүү турума.
Талбыккынан таралытыам,
Көңүлгүнэн көрүлэтиэм.
Уол оҕо оонньообутугар,
Эдэр киһи эрийбитигэр
Эмсэҕэлээбэт эрэппин, – дии-дии,
Түүлээх түгэҕин
Тыырт-таарт тарбанна,
Эттээх сирин имэриннэ.
«Баҕардахпыан-көбүйдэхпиэн» – дии-дии,
- 4870 Өрүтэ ыстаналаата,
Мэтэх-мэтэх гынна,
Ходьох-ходьох ойдо.
– Мин киһи этэр тылбын
Истибэт буолаххына
Кэнэҕэскитин кэнэҕэс,
Хойуккутун хойут

⁴⁶ Рук.: ыччаҕар

Хотунчай дьахтары
Хоонньоһуон суоҕа,
Кыыс дьахтары кытта
4880 Кынсыам дии санаан,
Самаххын да туруорума,
Санааҕын да хамнатыма!
Санаатын барытын
Эппит киһи быһыытынан
Элээр-мэлээр көрдө,
Куодьас-иэдьэс хамсанна.

Онуоха туран,
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
4890 Кыыһырбытын омунугар
Ыһыытаталаан ылла,
Абарбытын абатыгар
Үңүү-батас биитинии
Өтөрү-батыры көрүүлээтэ,
Харахтара хардарыта сүүрэлээтэ,
Өттүгүн быччыннара
Өрүтэ түллэннээтилэр,
Иэнин ингиирэ
Эриллэ-эриллэ чикчигинээтэ,
4900 Киил мас курдук кэдэрингээтэ,
Хатын мас курдук ханарыгнаата,
Быһыыта уларыйда,
Таһаата алдьанна:

– Көр да мань!...
Абаккам-сатакам баар эбит!
Хааннаах хара булгунньах саҕа
Хара чоҕой санаалаах,
Алта арсыын усталаах
4910 Албын-дьаһах айахтаах,
Сэттэ былас усталаах
Тыһы тыймыыт тыллаах,
Түптэ кутурук,
Түөкэй бэлэс,
Соҕотох харахтаах,
Сойуо тумустаах,
Албын-дьаһах айахтаах
Абааһы кыыһа ойохтоноору
Орто аан ийэ сирбиттэн
Атааннаах-мөңгөөннээх,
4920 Аҕыс уон сиригэн араһсылаах,
Тоҕус уон сиригэн тоҕойдоох

- Айдааннаах айан суолун
 Арийан иһэр үһүбүөн?! – диэт,
 Добун уустара
 Туттарга тупсаҕай,
 Туһаайбытын барытын
 Хара быардарын,
 Сүллэр сүрэхтэрин
 Туора аспатын диэн,
 4930 Алҕаан-силээн анаан,
 Уһааран-кутан онгорбут
 Сытыгы быһый кылыһынан
 Тоҕус туналҕаннаах халлаан
 Туһаарар ньууруттан,
 Аҕыс халлаан аһаарар
 Арҕаа саҕатыттан
 Иирбит курдук эрийэн аҕалан
 Кыыс Ытылба удаҕаны
 Оройун туһунан
 4940 Омуннаахтык охсон кууһуннарбытыгар,
 Кини обургулаах
 Аһар албаһынан
 Халбас гынан биэртин,
 Дүнгүрдэри-былаайахтары
 Холонсолоох дьаардаах
 Хотоннуур эмэхэтин,
 Саатар сэбин кэлин энэрин
 Быта курдук*
 Быһа охсон таһаарда.
- 4950 Кыыс Ытылба обургу:
 «Абытай-халахай,
 Хаарыаннаах сэппин
 Иитиэхпин-аһатыахпын» – диэн,
 Кэдэрис гынан эрдэбинэ,
 Хабыр Киирсиилээх
 Хабытта Бэргэн
 Халлаан хайдыаҕынан,
 Сир синниэҕинэн
 Хаһытыгы түһэн баран,
 4960 Иккиһин эрийэн аҕалан
 Далааһыннаахтык далайбыта:
 Түөһүн бүүтэҕин,
 Арҕаһын кэҕэтин,
 Сүллэр сүрэҕин,
 Хайҕахтаах хара быарын,
 Саатар сэбин
 Самаҕын туорайынан

- Хайа охсон таһаарбытыгар,
Кини обургу
4970 Киһи эрэ буоллар
Күүһэ-уоҕа өһүллэн,
Хааннааҕынан хаахтаата,
Өһөхтөөҕүнэн үөгүлээтэ,
Киэн нэлэмэн халлаан
Үөгүлүүр түгэбиттэн
Илбис иэнэгэй
Иирэр сиксигиттэн
Сааллар чаҕылҕаны
Таннары дапсыйан ылла,
4980 Тоҕус дохсун холорук
Тоҕу ытыллан түстэ,
Ый быыһа көстүбэт
Ыыс-быдаан буола.
Ол быыһыгар
Чирбэ курдук чиккэннээн,
Тыймыыт курдук тыыланнаан
Хахсааттаах халлаан
Киэн киэлитигэр
Күн күдэнэ,
4990 Ый ыһыаҕа буолан
Ыһыллан-симэлийэн хаалла.

- Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Өстөөҕүн өһүөннээн,
Санаатын ситэн,
Айан киһитэ аралдьыйбакка,
Суол киһитэ уталыйбакка
Айаннаан-астаран
Тумул сирдэри туораталаата,
5000 Хайыр таас хайалары
Халыһыта көтүтэн ааһыталаата,
Кэнсик-мунсук
Ыыр-дьаар сыттаах сирдэри
Сыйыталаан ааста,
Тоҕус томторҕонноох,
Дорҕоонноох тоҕойдоох,
Хаан-сиин халыһыта устубут
Өһүөннээх-мөһүөннээх
Өлүү сиригэр
5010 Өнөс ғына түстэ.

Өйдөөн-дьүүллээн көөртө:
Өлүннүк унгоҕун

- Хааннаах хабырѳаны
Туора ытырбытынан
Хара мангаас суордар
Халаахтаһа көтөн аастылар,
Соѳуруу соххор халлаан
Ангаарыйар анараа
Саѳатын диэки
- 5020 Түһэн бара турдулар,
Суо-хаан дойду буолан биэрдэ.
Халаан уута үүрэн-үтүрүйэн
Халытан аѳалтын курдук
Унгуох бөѳө урусхалламмыйт,
Кыайан тоѳо кэһиллибэт
Толунһыан тонголох унгуоѳа*,
Сингнээһин курдук
Сис дьардыамата,
Хайыр курдук
- 5030 Хары унгуоѳа,
Өлүү бөѳө үтүрүйбүт,
Алдырхай бөѳө ааннаабыт сири
Эргиччи издээн буолбут диэн,
Уу хараѳынан
Одуулаан көрөн баран,
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Ханна оонһоото,
Быһыыта алдыанна,
- 5040 Киил мас курдук
Кинэччи таттарда,
Үөл мас курдук
Өрө үллэн таѳыста.
Таас тийһин хабырыммыта
Чокуур уота буолан,
Хара-бараан түүн
Сындалыта сырдатта,
Кыһыырбытын омунугар
Уолан быччыннара
- 5050 Уһулута ойуоккаластылар,
Киэн көхсө кыараата,
Уһун санаата кылгаата,
Көхсүн-быарын кэнэтээри
Үс төгүл үөгүлээбитигэр,
Аѳыс төгүл хаһытаабытыгар
Хайыр таас хайалара
Хайыта ыстаннылар,
Туруук таас хайалара
Түгэбиттэн түөрэ түллэнгээтилэр.

- 5060 Миинэн иһэр минэгиттэн,
Көлүнэн иһэр көлөгүттэн,
Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас атыттан
Орулуос кус курдук
Ойон түстэ да,
Күн диэкинэн
Үстэ эргийэ хаамтарда,
Үөһээ бохсуотуттан*
Үстэ таптайда,
- 5070 Эттээх самыытыттан
Имэрийтэлээн ылла.
- Кыһыл көмүһүнэн
Кылабачыччы ойууламмыт,
Иэҕии көмүс киэргэллээх
Үмүрү холбонон оҥоһуллубут үүнүттэн
Эрийэ тутар эрбэҕинэн,
Сөрүө тутар сөмүэтинэн
Иилэ тутан ылан баран,
Субурдук диэн саналаах,
- 5080 Ити курдук диэн
Ырыалаах буола турда:
– Дьэ дуо...
Аналаах атым,
Айдаана суох аһарбат,
Кыргыһыта суох ыппат
Дуолан дойду буолуо.
Кутун кубулуйдун,
Биһиги даҕаны
Аһар албастаах,
- 5090 Куотар кубулуҕаттаах
Айыы аймахтарын
Ааттаахтара буоллахпыт.
Дьохсооттуу турар
Тойон туруук хайа,
Халлаанга тийэр
Халын сис хайа буол –
диэбитигэр,
Күдэннээх кутуруктаах
Күөдэн кугас ат
- 5100 Көрөн баран чыпчылыыах,
Истэн баран өйдүөх иннигэр
Араҕас манган халлаанга
Харалы тохто турар
Хайыр таас хайа буолла,

Дьылға манган халлаанга
Сымара таас хайа буолан,
Үллэн-үүнэн тағыста.

- Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
- 5110 Атах устата атыллаан эрдэбинэ,
Этэн баран эҕирийиэх⁴⁷,
Көрөн баран
Чыпчылыыах иннинэ
Түүнүн-күнүһүн биллэрбэт
Дьүрбүөн-түрүлүөн буолла.
Түгэх улуу дойду
Түөрт туттарыыта
Төлө түһүөх курдук
Анысханнаахтык-айдааннаахтык
- 5120 Айгыраан ылаттаата,
Сэттэ күннээх силлиэ,
Ағыс хонуктаах ардах
Таннары сатыылаата,
Тоғус сүллэр этингэр
Холбоһо түһэннэр
Тоғо дьинигийбиттэригэр,
Хахай тириитин
Халыччы тарпыт курдук,
Уулаах былыттар
- 5130 Уһулута ойуолаан тағыстылар,
Тон тобурах тоғу түстэ,
Хара былыттар
Халыйан тахсыбыттарыгар
Хаардаах ардах
Туой сирдэри тоғу түстэ,
Сииктээх силээннэри
Сииритэ түһэн,
Улуу үрэх буолан,
Унньулуһа үһүннулар.
- 5140 Хара мангаас суор
Үөһээ үрдүк халлаантан
Супту сурулаан түһэн,
Арсыын үһүннаах дабыдалын
Сахсас гыннарда,
Кэдэрийэ-кэдэрийэ олохчохтоон
Очуос хайа үрдүгэр
Олоро түстэ да,

⁴⁷ Рук.: эҕирийиэх

Субурдук диэн
Сангалаах буола олордо:

- 5150 – Чууп-чаап,
Чулуп-чалып,
Ким диэн киһийдээн
Кэпсээн эрэбин диэтэргин,
Арҕаа халлаан
Анныллар баһыгар,
Тоҕус кулукулаах халлаан
Ыпсар баһыгар олохтоох
Буор сирэй
Будулҕа Буурай диэммин.
- 5160 Аймахтаатар аймахпар,
Аҕыс уон ааһар албастаах,
Тоҕус уон куотар кубулуҕаттаах,
Көстүбэт бииһин
Күтүр күүстээҕэр
Адалҕа Буурайга
Аан дойдубун арангаччылыах⁴⁸ буоламмын,
Хардастар сүһүөхтээхтэр,
Силгэ-иниир эттээхтэр,
Борон ураанхайдар,
5170 Бокуйар сүһүөхтээхтэр
Бу содуомна түбэспит
Сордоох-муннаах
Сототун унгоҕа ыйдарыылаах,
Айдааннаах ааттыкпытын
Уолар уулаах, охтор мастаах,
Көҕөрөр унаар кырыстаах,
Күөгэйэр налыы эйгэлээх
Орто туруу дойдуттан
Ынырыллыбатах хоһоолор
- 5180 Күүс өттүлэринэн
Күөнтүүр күннэригэр
Уодьугуннарын тардыам,
Кэлбиттэрин кэмсиннэриэм диэн,
Кэс тылбын кэпсээбитим.
Хата, нохойдоон,
Мин этэр тылбын
Истэн-көрөн түр эрэ!
Бииһиги улуу дьаалылар
Бэрингнээбити мэлиппит,
5190 Барыннаабыты бараабыт,
Ытырбыппытын ыппат,
Күөммүтүгэр киирбити

⁴⁸ Рук.: арачылыах

- Күлүкпүтүгэр сөрүүр,
Аттыбытыгар чугаһаабыты
Анныбытыгар баттыыр,
Кыһыл оҕо эрдэспититтэн
Кытарар хаан утахтанан
Улааппыт одьунааттарбыт.
Хата, эрдэ-сылла
- 5200 Уһаппакка-тэниппэккэ,
Өһү-сааһы таһаарбакка,
Иннигин биэрбэккэ,
Иирээни таһаарбакка,
Адалҕа Буурай убайбыт
Тэллэххэ сытар
Тэннээх доҕордоноору,
Хоонньуга сытар
Холоонноох ойохтоноору
Утуйар диэни умунна,
- 5210 Айыы сиригэр тахсан
Ааты түһэн биэрбэт
Аһамһы дьоннор наадалар,
Күрэс былдыһаһарга,
Күүс кээмэйдэһэргэ,
Тарбах тардыһарга
Талыы дьоннор наадалар,
Онно сорука сылдыһарга
Сорук-боллур уол
Буоларын буоллар!
- 5220 Мин көрдөхпүнэ,
Суо-хаан дьүһүннээххин,
Быыра ох курдук
Быһыйга былааннааххын,
Көнө-көрсүө күөннээххин.
Ити мин үтүө тылбын
Ылыммат күннээх буолаххына,
Халын тириигин хайытыам,
Субай хаанһын,
Көхсүг өһөбүн
- 5230 Чуубургуур уот мэнэгэй
Уһуктаах тумсубунан
Кубарыйа куурбут
Кур туос курдук
Буолуоххар дылы
Супту оборуом.
Өһөгөйдөөх өттүкпэр
Өрө мөхтөрөн таһааран,
Сытар ынах саҕа
Сымара хара тааска

- 5240 Сырайгынан быраған,
Иэннинэн таралытан,
Үрдүк унгоохун
Үөрөҕэсти оонньоом,
Ийэбэр эппэтэх
Энэлгэннээх иэйиигин истиэм,
Аҕаҕар сангарбатах
Айдааннаах ааттаһыыгын истиэм!
Үтүө тыл биир!
Туох дииргин
- 5250 Эҕирийиэх иннигэр этэ оҕус,
Чыпчылыыах иннигэр
Чыыбыргыы оҕус! – диэтэ да,
Көҕөрөр күөх халлаанга
Өрө көтөн таххан,
Эргийэ көтөн
Күпсүйэ сырытта.

- Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Кыыһыран-урдайдан,
5260 Балаҕаннаах дьиэ саҕа буолан,
Багдаллан туран,
Субу маннык диэн
Тыллаах-өстөөх буола турдаҕа:
– Көр да маны!
Түүннү түлүрбэхтэр,
Хаан эмэгэттэр,
Ааһар суол албыннара,
Кэлэр суол кэхтилэрэ,
Уһун суол урдустара!
- 5270 Аанһанан арахсыбат
Атын айыы оҕотун,
Сүгүнүнэн сүктүбэт
Сүдү уол оҕону
Тыыттааххыт буолуо!
Уоруйаҕын туттарбатах,
Уодьуганын таттарбатах
Адалҕа Буурай убайгытын
Ир суолун ирдээн,
Тор суолун тордоон,
- 5280 Ситэр күннээх буоллахпына
Тохтоппокко-уһаппакка
Торҕон ньуурун
Тоҕута сынһан,
Хаалдыктаах бэйэтин
Хаанһары тардан туран

- Хаанын тоѳуом,
Сөһүргэстэтэн туран
Сүннүн үүттөм,
Тилэх тэпсэн, күөн көрсөн,
5290 Иккиттэн биирбит
Айдааннаах айан суолугар
Аарыгыра аттаныахтааппыт!
Эн баѳас хаксааттаах
Хара мангаас суор,
Сир хайа ортогугар
Сиһим үөһүн тардан,
Тыыммын иһиллээн,
Аймах уруу дьонгор
Аһыныгас санаалаах
5300 Айыы аймағын,
Күндү санаалаах
Күн сирин дьонун
Бүтүн күүстээѳин,
Кыайдым-хоттум диэнгин
Аатыраары сылдыағын дуо?!
- Хантан да ылбытын билбэтэ
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Оноѳостоох ох сааны
5310 Ойутан таһааран,
Үрүн былыты үөһээ өттүнэн,
Хара былыты
Анараа саѳатынан
Хара мангаас суор
Көтөн күпсүйэ сылдыарын
Кыһаан-кыһаан баран,
Этииһилээх элбэрээѳин
Ыһыктан кээспитэ,
Хара дьайдаағы
5320 Халты ааспат,
Буруйдаағы-айыылаағы
Уолугун үүттүүр
Оноһуулаах оѳо
Үрдүк мэнгэ халлаанга
Хаардаах былыттары
Хайыта көтөн,
Уулаах былыттары
Устальы сыыйан,
Өрө күһууран тахсан,
5330 Хаһытаппытынан-ыһытаппытынан
Хангас дабыдалын*

Суон төрдүнэн
Тоѳу көтөн
Одун халлаан улаѳатын диэки
Оноһуѳа көтө турда.

- Кини обургулаах
Түбэспэтэѳэр түбэһэн,
Табыллыбатаѳар табыллан,
Дэриэспэ таас хайалар
5340 Хайыта ыстанан
Харылыы тохтуохтарыгар,
Сиксиктэрин түгэѳиттэн
Дьинигийэн ылыахтарыгар дылы,
Хаһытаан хайа барда.
Омуннаахтык орулаабыта –
Тохсус добун халлаан
Оройугар олохтоох дьоно
Түптүр үөдэн түгэѳэр
Түһэ-саһа сатаатылар.
5350 Өйө-мэйэ туймааран,
Киһи эрэ буоллар
Тааһы бырахпыт курдук
Таннары танкынаан,
Тинилэхтээххэ ньиргийбэт,
Күүстээххэ күөрэлэммэт,
Хаһыгыты олорор
Хахай кыылын саѳа
Хаһырыа таас сири,
Түөлбэ күөл саѳаны
5360 Дьөлө түһэн сытан,
Чолоннуу-чолоннуу
Тура сатаата,
Көппөннүү-көппөннүү
Көтө сатаата.
Чуубугуруур тумсуттан,
Аппанньыр айаѳыттан
Хааннаах симэһин
Халыйа тоѳунна,
Ынчыктыырын, кыланарын быыһыгар
5370 Ыыр-дьаар тылынан
Ыһаара сытта:
– Чулуп-чалып,
Чууп-чаап,
Абаккам да баар эбит!
Инники туттубакка эһиннэхпин,
Дьизэѳэ баппатах дьэллик,
Далга баппатах далаѳа*,

- Оройунан көрбүт
Орто дойду оџото
- 5380 Оңоһуулаах оноџоскунан
Оңкубалбын* тоһутан,
Эриэн ыт элэгэр,
Күөрт ыт күлүүтүгэр ыыттын,
Олохпун эстин,
Үйэбин кылгаттын!
Аңкыбалым* баарыгар
Унаар-мунаар дойдуларбын
Улаҕаларынан көтөрүм,
Аан дойдубун
- 5390 Аҕыйах дапсыныынан
Ааһыталыыр буоларым,
Адалҕа Буурай убайбар
Ырааҕын чугаһатарым,
Чугаһын аҕаларым.
Сааллар чаҕылҕаны
Самнары баттыах,
Сүллэр этиңи
Түгнэри кытаахтыах,
Киэнг халлааны ингнэри үктүөх
- 5400 Курдук сананарым.
Алдьархайдаах аллараа дойдубун
Анаар-минээр ньуурун
Арыяа көтөр буоларым,
Үлүскэннээх үөһээ дойдуну
Кэтит мындаатынан
Кэрийэ көтөрүм.
Абаккам да баар эбит!
Иннибин сарбыйдын,
Кэннибин кэҕиннэрдин...
- 5410 Дьэ, нохоо,
Алаһа дьэини тэринэн,
Аал уоту оттунан,
Төрөтөр оџоҕун
Төлкөлүүрүң саҕана,
Иитэр сүөһүгүн
Иччилиирин саҕана,
Кыыс оџон кыптыйынан,
Уол оџон оноџостоох саанан
Оонньууларын саҕана,
- 5420 Холумтаның оройунан,
Оһоҕун түгэҕинэн
Моонньоох баспар дылы
Күөрэйэн тахсан,
Уоллаах кыыскын,

- Хотун ойоххун
Кутгаах сүрэхтэрин,
Тынар тынгаларын,
Көрөр харахтарын
Аҕыс кырыылаах
5430 Алдыатыылаах тумсубунан
Супту оборуом,
Туос тордуйа курдук
Кубарыта куурдуом!
Оһоллоох орто дойду
Орой мэнигэ
Алыс сананангнын
Кэнэҕэски олоххун
Очурга оҕустун,
Тэхтиргэ тэптиг!
5440 Мин обургулаах
Хара санаабынан
Түптүр үөдэн түгэҕэр
Түгнэри төлкөлөөтөҕүм буоллун!
Баһын саллайдын,
Кутуругун суптуйдун! – диэн
Сангалаах буола-буола,
Кэтэҕинэн тэйдэ.
Тиэрэ ханарыйан эрдэҕинэ,
Хабыр Киирсиилээх
5450 Хабытта Бэргэн
Өтөрү түһэр үгүүтүнэн
Көхсүн хараҕынан
Дьөлө түстэ.
Өрө ханарытан таһааран,
Суккуллар бэлэһин диэки
Утааран кээспитин,
Үрдүк дьүрүс халлаантан
Хомпоруун хогойдор
Таннары сурулаан түһэннэр,
5460 Хап гына хабан ыланнар,
Кыккахтаах халлаан*
Кырыы өттүнэн,
Хахсааттаах халлаан
Ханас энэринэн
Хаһыытаһа-хаһыытаһа
Халаахтыы көтө турдулар.
- Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Урдайбытын уҕарытан,
5470 Кыһырыбытын кыйдаан,

- Тус соғуруу көрөн
Суодаллан туран,
Миинэр мингэтин,
Көлүнэр көлөтүн,
Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас атын,
Дьэллик манган халлаанынан
Холлоҕос* уотун курдук
Субуруйа көтөөрү,
5480 Кыккаҕа суох халлаанынан
Кырбый көтөрдүү,
Кыһыгырайа көтөөрү сылдыбыт:
– Туруу дьаҕыл дойдунан
Доллоһуйа көтөр күммүт
Күөрэйэн үүнэн таҕыста.
Көй хойуу салгыны
Күүстээх күөммүтүнэн
Көнгү үтүрүйэр,
Сайыы манган халлааны
5490 Түөспүт бүүтэҕинэн,
Арҕаспыт кэҕэтинэн
Сайы тарыйан
Айанныыр буоллубут,
Айаммыт анаара,
Суолбут чиэппэрэ буолла.
Араҕас манган халлаанга
Халын халҕаһа
Таас буолан тураргын
Өлүү сириттэн
5500 Өрө үүнэн,
Сымара таас хайа буолбуккун
Күдэннэ көтүт,
Туманга муннар.
Айан дьоно аралдьыйаары,
Суол дьоно уталыйаары гынныбыт –
Диирин кытта,
Иһиттим дуу, истибэтим дуу
Диэбит курдук,
Күдэннээх кутуруктаах
5510 Күдэн кугас ат барахсан
Нуолур солко сиэлэ субулан,
Кутуруга унааран,
Таныыта тартайан,
Кулгааҕа чөрөйөн,
Түөрт түөрэм туйаҕа
Адаарыйбытынан бу тийэн кэллэ.

- Айыы оҕото барахсан
Өркөннөөх үүнүттэн
Хап сабар хапан ылла,
5520 Харалдыктан көппүт
Хара улар курдук
Хап гына түстэ,
Тус хоту диэки
Салайа тутан кээстэ.
Күлүмэх соҕустук
Күдээриччи көтүттэ,
Аргыардаахтык
Атара сэлиинэн айаннаата.
Кыһынын кырыатынан,
5530 Сааһын саппағынан,
Күһүнүн өксүөнүнэн
Көтөн күпсүйдэ.
Орулуос кус*
Кынатын тыаһын курдук
Куугунуу куһугурайда,
Былыттаах халлаан быһыһынан
Быыра охтуу сурулаата,
Этигиилээх оноҕостуу элээрдэ.
Аллараа дойду
5540 Дэриэспэ таас түгэхтээх
Кыһыл уотунан кыынньа сытар,
Төлөннөөх кымынан
Түллэнни сытар
Күөллэрэ-өрүстэрэ
Аргыардаах айантан
Түгэхтэриттэн түлүннүлэр,
Тоҕойдорун төрдүттэн
Тоҕу ытыллан табыстылар.
Хатан тимир халтырыйар,
5550 Чоруун тимир токуруйар,
Тимир дэгиэ хайыылаах,
Уһуктаах тимир курдук
Ойоҕос уңуохтаах
Балыктарын дуома
Синнибит биэрэгин
Сиксигэр тахсан
Атаары аппаннастылар,
Хонууга-тоҕойго тахсан
Арҕастарын уңуоҕа адыгыраата,
5560 Систэрин уңуоҕа
Силбэх буоллулар,
Кутуруктарын уңуоҕа
Кубарыйа куурдулар.

Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн:
«Ыыр-дьяар сыттаах
Көстүбэт бииһин
Ыыспаларыгар тийэммин,
Кыһыл оҕо эрдэбиттэн
5570 Кыһалҕаҕа түбэспит
Кылаан Куо балтыбын
Быһаан-талаан
Ылыам баарай» – диэн,
Ыксыы санаан
Кытаанахтык кымньыылаата,
Ингэһэтинэн имнэннэ.

Дьөһөгөй оҕото барахсан
Толон самыыр добуһуоллаах
Тон былыттары
5580 Тоҕута көтөн,
Эбэрэһэ былыттары*
Тэлитэ тэбэн,
Ааһа көтөн,
Айаннаан дайбатан истэ.

Ый устата айаннаан
Сындалыйбыта билибэтэ,
Хонук устата айаннаан
Холбураабыта көстүбэтэ,
Өр да, өтөр да
5590 Айаннаабытын өйдөөбөтө.

Өһүргэс дьахтар
Өттүгүн уңуоҕа,
Тыллаах дьахтар
Сыһааҕын уңуоҕа ыйаммыт
Чупчурҕаан удаҕан
Саатар сэбэ саламалаах,
Өлүү уолун
Өттүгүн уңуоҕа дьүөккэлээх,
Ыыр-дьяар сыттаах-сымардаах
5600 Дойдуга тон күөнүнэн
Тоҕу астаран кэлэн,
Унаар-мунаар дойдуну
Ундаардаан көртө:

Үс күннүктээх сир
Нөнгүө кирбиитигэр
Кулун киинин курдук

- Кубарыйа куурбут,
Тоѳус толомон салаата
Тоѳута сытыйан түспүт,
5610 Өхөтөөх хаанынан
Өѳүйэ турар курдук
Хайыта барбыт хайаѳастара
Харааран хаһарыктыян көһүннэ.
Тимир үөрбэ түүлээх,
Хара чуллуруут тумустаах,
Түөртүү дэгиэ тынырахтаах,
Кырыылаах кынаттаах
Хара суордар
Быһаѳастарыгар дылы
5620 Былтаннаһа олороллор эбит.
Үөһээ үрдүк мэнгэ халлаанга
Өрө үүнэн тахсыбыт
Үс аарыма салаата
Былыргы үйэлэргэ
Былаѳайга былдыаппыт киһи
Сототун унгоѳун курдук
Кубарыйа куурбута
Былыттаах халлааны быһыһынан
Үс күннүк сиртэн
5630 Кубарыйа-баланыян көһүннэ.
Бу сүдү мас анныгар
Арѳаа халлаан
Аанын анныгар олохтоох,
Көстүбэт бийһин
Күтүр күүстээѳэ
Адалѳа Буурай бухатыыр
Убайдаатар убайа
Арсан Буурай
Аан дойду айыллыаѳыттан,
5640 Ол дойду олоѳуруоѳуттан,
Көстүбэт бийһэ үөскүөѳүттэн,
Абааһы аѳатын ууһа айыллыаѳыттан,
Үөһээ үрдүк халлаанынан
Үрүн чыычааѳы көтүппэккэ,
Аллараа өттүнэн
Сур күүдээѳи аһарбакка
Аартык харабыла,
Суол иччитэ буолан сытар.
Уот төлөнүнэн
5650 Уһуура сытар
Амаан-дьамаан айаѳын
Ампаар айаѳыны атытан,
Түөрт лаѳыа моойдоох баһа

- Тоѳус сиринэн токуруйан,
Аѳыстаах атыыр оѳус
Аттаан туран эрэрин курдук
Аарыма баѳайы
Үллэн-баллан сытарын
Айыы оѳото
- 5660 Көмүс тизербэс хараѳынан
Үс күннүк сиртэн
Өрө көрөн таһаарда,
Эрдэ дии санаан,
Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас атын
Хангас диэки халыта эргиттэ.
Илбис кыыһа
Иирэр мэнэрик
Туос Дьэһиэттэй
- 5670 Дьэһитин таһынан,
Түнгүр ойуун
Түөлбэтин кэнниттэн,
Хобочуйа хоһууннарын
Хотонун таһынан ааһан,
Чуоралды удаѳан
Тумулун кэтэѳэр
Тохтуу биэрээт
Көрсө түспүтэ,
Кунан оѳус саѳа
- 5680 Култаѳар таастардаах,
Сытар ынах саѳа
Сымара таастардаах,
Хардан эһэлэр
Хардарыта түсүһэ
Туралларын курдук
Халлааны хаххалыыр
Харанга хаспахтардаах
Хахха сири булан,
Аналлаах атыттан
- 5690 Ойон түһэн
Эргитэ тарта да:
«Эѳирийиэх иннигэр элэс гын,
Көрүөх иннигэр төкүнүс гын,
Тооромос таас буолан
Толур гын» – диэт,
Эттээх самыытыгар,
Сыалаах байаатыгар
Куорам далай ытыһынан
Лап гына охсубутугар,
- 5700 Ата барахсан

Тооромос таас буолан
Хаспах иһигэр
Толугур гынан хаалла.

Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Сытыы быһах кылаанын курдук
Кырыылаах тааска,
Үчэһэ төбөтүн курдук
Үөрбэ таас үрдүгэр
5710 Үс күнү мэлдьи
Үнкүрүйдэ-күөлэһийдэ,
Сүллэр сүрэх ытырыылаах
Хомпуруун хотой буолан
Үөһээ үрдүк халлаан мындаатыгар
Өрө көтөн тахсан,
Арсан Буурай үрдүнэн
Түһүөхчэ түспэккэ сылдьан,
Көрө-истэ сырытта.

Нуктуур кэмэ чугаһаабытын билэн,
5720 Томтор сири булан
Логлос гына түһээт,
Айыы оҕото
Бэйэтэ-бэйэтинэн буолла.
Үс мутук үрдээбит,
Киэбэ киэлитэ киирбит,
Үөмэр-хаамар диэни
Билбэт киһи буолла.

Торҕо сэлиинэн
Тоҕу астаран кэлэн,
5730 Өлөрсүүгэ туттар
Өтөрү түһэр үнүүтүнэн
Харды арыттаах,
Арсыын кэтиттээх
Ахсыс ойоҕоһун ардынан
Тон сиргэ тоһоҕолуу саайда.
Көстүбэт күүстээбэ
Сытар сымара тааһын үрдүттэн

Орулуу түһэн баран
Ойон туран эрдэҕинэ,
5740 Сүүһүн ортотунан
Оһон эрэр ойбон курдук
Сиикэй чэлкэх бааһыгар
Батары түһэр батыйатынан
Убугар дылы укталаан ылла.
Эрчимнээх илиитинэн,

- Баардаах баппаҕайынан
Сыһа туппакка,
Халты харбаабакка,
Туппутун туурбат,
5750 Ылбытын ыһыктыбат
Киһи буолан биэрдэ.
Арсан Буурай обургу
Хангас өттүнэн
Хаһыыты-хаһыыты
Халбарынны сатаата,
Унга өттүнэн
Орулуу-оролуу
Умса бүгүллэннээтэ,
Урбачыа эргичиннээтэ.
5760 Кини обургулаах
Өлөр мөнгүүтүгэр
Икки атахтаах,
Иннинэн сирэйдээх
Тулуйбат дьулаан
Быһыта буолла.
Хатан хапсыһыларыгар
Хайа-хайаҕа
Хардарыта анныста,
Мыраан-мыраанга
5770 Ыбылыта сыһыннылар,
Хаппыт мас хатырыгын
Хайыта тарпыт курдук
Хара былыттар халыһан тахсан
Тобурахтаан тунаартылар.
Силээхтэ киһи силэ
Сиргэ тийбэт
Сордоох содуом,
Буурҕа бурукучуйда.
Аартык абааһылара
5780 Бара сатаан
Манана үүтүн кэйдилэр,
Миинэ сылдьан алта хос
Аалы тимир
Халын хахха тириитин
Хайыта-тырыта сыстылар.
Эрчимнээх илиитинэн
Үһүс ойоһонун үлтү анһан,
Хааннаах быарын,
Сүллэр сүрэҕин,
5790 Чиккэннии-чиккэннии
Төттөрү түүрэ тардар.
Сиһин үөһүн

- Көгүрү тардан таһааран,
Хааннары-сииннэри
Таннары саккыраппытынан
Аарыма мас
Дьохсооттуу турар
Тойон мутугар
Иилэ кэбэн кээстэ.
- 5800 Өлөр үөһүн таттаран,
Сыйыллаһас сымара ингирдэрэ,
Хардастыбат хатан быччыннара
Түллэннии-түллэннии
Түүрүтэ тарта,
Түөрт далаһа баһа
Харахтарын симэн
Сул дүлүн курдук
Сукуллан сытан,
Хаппыт матаһа курдук
- 5810 Харбыллан сытан,
Бүтэһик тыһынынан
Ыпсарыта суох
Ырыалаах буола,
Сааһыта суох
Сангалаах буола сыппыта эбитэ үһү:
– Орто дойду орой мэнигэ,
Айдааннаахтык айаннаан иһэргин
Аһыс күннүк сиртэн
Анаарытан көртүм.
- 5820 Бу буолуом быатыгар
Өйүм-санаам бааллыбыт,
Уолан уол оҕоҕо
Уодьугаммын таттаран*,
Күүспүн өһүлтэрэн
Өлүөм-сүтүөм диэбэтэҕим.
Илбистээх эккитин
Ибили сынньыам,
Көндөй төбөһүтүн
Төкүнүтэ оонһуом,
- 5830 Хара хаанһытын
Сылгы сиэлин курдук
Сыйа оонһуом,
Эрдэ-сылла этэбин,
Соргулаах суолбар
Туорай-мэһэй буолуман!
Араскааттаах ааттыкпар
Атаххытын быктарыман! –
Диэн үөгү былаастаах
Сангаран-ингэрэн

- 5840 Тыына-хабылла турда.
– Тоҕус чочумааттах хайаларын
Тоҕута көтөн,
Аҕыс чампарыктаах хайаларын*
Хампарыта атыллаан
Айаннаатахпыт буоллун, –
Диирин кытта,
Миинэр мингэтэ,
Көлүнэр көлөтө,
Күдэннээх кутуруктаах
- 5850 Күдэн кугас ата
Тыбыыран тырылата-тырылата,
Аналлаах доҕоругар
Сиэлэн дьиһигийэн кэлэн,
Сырайыттан сыллаата,
Муннулаах уонунан
Суунаҕалыы битийдэ.
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Үөрүүтүгэр буолан
- 5860 Тардыстар далаҕатыгар,
Миинэр мингэтигэр
Холунуттан туппакка,
Уол оҕо барахсан
Өстөөбүн өһөрөн,
Саастааҕын самнаран,
Айанныыр аартыгын
Тобулар суолун ыраастаан
Саргыта салаллан,
Өрөгөйө үрдээн,
- 5870 Үс төгүл үрдээбиккэ дылы,
Түөрт төгүл
Төлөһүйбүккэ дылы буолла.
Очуос хайа үрдүгэр
Ойутан тахсан,
Миинэр мингэтиттэн
Сулбу ыстанан түстэ да,
Биил баттанан
Биэкэллэн туран,
Саманнык диэн
- 5880 Сангалаах буола турбут:
– Көрөллөөр-көрбөттөөр,
Истэллээр-истибэттээр,
Аҕыс суол атамааннара,
Түөрт суол түөкүннэрэ,
Туспа дойду дьорҕоотторо,

- Тэгил дойду дэриэтинньиктэрэ,
Ньүдү балай санаалаахтара,
Оѳуруктаах албаскытынан
Орто дойду оѳотун
5890 Очурга оѳустараары,
Тэхтиргэ тэбээри
Санаммыккыт да баар!
Айыы аймахтарын
Атаѳастыаххыт суоѳа...
Үйэттэн-үйэлэр тухары
Кыайбыттар кыайа туруохпут,
Хоппуттар хото туруохпут!
Суолбун мэхэйдээмэн,
Аартыкпын хаадьылааман! – диэн бүтээт,
5900 Көлөркөй көнтөһүттэн
Иилэ хабан ылла,
Айанныыр быһыынан
Салайа тутан эрдэбинэ,

- Соноѳос ат барахсан
Астаах матаѳа саѳа
Баламат улахан туйаѳынан
Тон сири тобугун үүтүгэр дылы
Тоѳу⁴⁹ тирэнэн туран,
Иһин түгэѳиттэн аттаран
5910 Инэрсийэн дьирилэттэ,
Тыбыыран дьырылатта,
Сахалыы саңара,
Киһилии кэпси,
Ураанхайдыы онолуѳа турда:
– Анньаһа-анньаһа!
Аан дойду ааттаахтара,
Анаабыт аналлаах атаһым,
Орто туруу дойду дьонноро,
Дьылѳа хаантан ыйаахтанан
5920 Орто туруу дьаѳыл дойдуга
Дьөһөгөй айыыттан көрдөһөн
Күнүн сириҥ көмүскүүр,
Айыытын сириҥ арангаччылыыр
Буулаѳа буойуннанныбыт.
Тардыстар далаһа,
Миинэр мингэ гыныа диэн
Анаан-минээн түһэттэрбиттэрэ.
Толомон киэн суолу
5930 Тоѳу айанныыр доѳорум,
Этэр тылым хоһоонун

⁴⁹ Рук.: тоѳо

- Икки даллан кулжааххынан
Истэ сэргэжэлээн түр эрэ!
Улаан-дбулаан халлаан
Суккуллар бэлэһинэн
Хахай кыыл тириитин
Хастыы тардан ылан,
Аргыннахтыы бырахпыт курдук
Адаар-будаар сирдэринэн
Таннары куугунаан истэхпитинэ,
5950 Толомон бөдөн томтордор
Логлоруһа үүнэн туралларын курдук
Тоҕус күннүк сиртэн
Томтойо үллэн көстөр,
Алта күннүк сиртэн
Аргыара биллэр
Аат моҕойдоон
Аартыгын аастахпытына,*
Кур сылгы ойоҕоһун унгоҕунуу
Кубарыйа куурбут
5950 Курунах мастардаах,
Тосту куурбут
Долоҕодоһун* бөҕө
Тоҕу ааннаан үүммүт,
Улаан биэ уллугун ааһар
Дулжа маар сирдэрдээх,
Атыыр сылгы
Арҕаһын ааһар аппалардаах
Аам-даам
Алаастарын аастахпытына,
5960 Кыдьымах курдук
Кырыы-кырыытынан үүммүт
Кыһыылаах кытыан кытыылаах
Кырдалларын аастахпытына,
Хатыылаах от
Ханыылаһан үүммүт
Халдыаайыларын аастахпытына,
Бағаналыы тэбинэн турар
Баччыр оҕо саҕа*
Баҕа үөн баччаннаабыт,
5970 Күлгэри үөн
Күлүгүлдүһэ сүүрбүт,
Чиэрбэ чиккэннээбит,
Тыймыыт тыыланнаһа элэннээбит,
Көйүүр бөҕө көпчөһнөөбүт,
Хомурдуос хончоннообут,
Унгуоргута көстүбэт,
Улаҕата биллибэт,

- Аллараа түгэбэ
Алтан саарынгга анньыллар,
5980 Бырахпыты быктарбат,
Түспүтү төнүннэрбэт,
Обот соллон долгуннаах
Убаҕас уутугар,
Дирин далайыгар
Көтөр кынаттаах көнчөхтөөбөтөх
Хара тыатыгар,
Харалдыгар-сыһытыгар
Хамсыыр харамай
Ханыылаһан үөскээбэтэх
5990 Уот кудулу байҕалга
Тон күөммүтүнэн
Анньылла түһүөхпүт.
Унуоргутун буларгар
Кырыылаах кынаттаах,
Алтан харчы курдук
Арылхай харахтаах,
Уһуктаах тумустаах,
Ылбытын ыһыктыбат
Кырыылаах тынгырахтаах,
6000 Суптугур тумустаах,
Лыхаҕар моонньулаах,
Быс-араҕас түүлээх
Кырбый көтөр буолан
Кыырайа көтөн,
Унуоргу кытылын буларгар
Үөһээ үрдүк халлаан
Улаан-дьулаан ньууруттан
Уот Салбаныкы
Үс өркөннөөх
6010 Өтүү быа буолан*
Үлтү сөрөөн ылаары
Таннары сыыйыллан түһүө,
Тааһы бырахпыт курдук
Таннары сурулаан түһэн,
Уот кудулу байҕал ньуура
Саабылаан батас биитин саҕа
Хаалыар дылы түһэн баран,
Үөһээ үөмэр халлаан
Өрөһөтүн үрдүгэр дылытын
6020 Өрө көтөн тахсаар.
Онно табылыннахпытына,
Инникитин да
Саргыбыт салаллыа,
Кэскилбит кэниэбэ,

- Алгыстаахтык айаннаахпыт,
Охтоох охторуо,
Саалаах самнарыа суоҕа.
Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас ат
- 6030 Санаабыппын сангардым,
Биттэммиппин биллэрдим.
- Астыммыт санаата
Арҕаһыгар оонньоото,
Дуоһуйбут санаата
Дууһатыгар билиннэ,
Соруттарбакка-санаттарбакка
Суор көтөр суолдьуттаах,
Иирэр мэнэрик сирдьиттээх,
Кэнэҕэски кэһиилээх,
- 6040 Алын сэп аһылыктаах,
Көллө сэп үтэлээх
Өрүкүйэ Хобуохчай
Күөччэхтии ытылла,
Мээрикээнни эргийэ олорор
Тимир дьиэтин
Тиэргэнин таһынан
Аат хахайдаан аартыгы
Арийан айаннаата,
Уоттаах тыына уҕараабатах,
- 6050 Сөлөһүннээх күүһэ өһүллүбэтэх,
Тон буору тобугун хараһынан,
Ириэнэх буору иэччэҕин хараһынан
Ибили тирэнэн,
Ойоро оломо көстүбэтэ,
Түһэрэ дьүүлэ биллибэтэ.
Тартаҕар таныгыттан
Холлоҕос уота
Холодуйан таһыста.
Хара арылхай хараһын уоттара
- 6060 Халлыбыт халлаанна көстөр
Хатааһын чолбонун курдук
Чоҕулуһа сырдаатылар,
Үрүн ньылбаа сиэлэ
Өрүкүйэ көттө,
Өлбөөдүйбүт өгнөөх
Өһөх хаанын
Өрүтэ ыһыталаабыт курдук,
Өлүү будулу халлаанын
Өрөйөр өрөһөтүн
- 6070 Киэн киэлитигэр,

- Унун урсунугар
Өрө мэнийэн тахсыытыгар
Ыыс быдаан холорук
Сиппэҕэ хаалан,
Күн ийэ сири
Күнэ-ыйа көстүбэт буолуор дылы,
Аан туман
Аарыгыран түстэ.
Ити курдук,
6080 Күдэн холорук быыһынан
Көнчөх кустуу көттүлэр,
Аан туман быыһынан
Аргыардаахтык айаннаатылар.
Дьөһөгөй оҕото
Буурай ньуолах көбүлүн*
Айдааннаах дэмнээх
Бурҕачыйа көтөр буурҕа,
Кыырайа көтүтэр тыал
Бурайа оҕуста,
6090 Силэллэ көтөр сиэлин
Силлиэ холорук
Сирилэччи үрэн
Силэйэ оҕуста,
Ааспыт сиригэр
Сааллар чаҕылҕан саалынна,
Охсор этинг
Оройун үрдүнэн оонньоото,
Быдан дойдуга
Быралыйбыттарын биллилэр,
6100 Тэгил дойду* суккуллар бэлэһигэр
Тэлэһийэн иһэллэрин өйдөөтүлэр.
Туохтан тууралаах,
Хантан хааннаах,
Кимтэн кииннээх киһи
Айаннаан аарыгыран иһэрин
Илэ эттэринэн,
Суккуллар дууһаларынан
Биллиннэр диэн,
Хабыр Киирсиилээх
6110 Хабытта Бэргэн
Көлүнэр көлөтүн,
Миинэр мингэтин,
Кыыгыныы күүһуурап
Кылаан кымньыытын
Тахсар саһарҕа
Анараа саҕатынан
Эрийэ охсон таһааран,

- Ойоѳоһун туһунан
Унаардан аһарбытыгар,
6120 Дьөһөгөй оѳото
Күннүк сириһэн күдээрийдэ,
Омурѳаннаах сириһэн
Ойдо-уунна.
Кинилэр дьон
Айаннаабыттара айдааннанна,
Ойдорбуттара омуннанна,
Хайыр таас хайаларыттан
Хара ынах саѳа,
Дэриэспэ таастартан
6130 Тингэһэ бургунас саѳа
Лоһуор бөдөн таастар
Буурѳаѳа буккулуннулар,
Күдэнгэ көттүлэр.
Сэттэ иирэр силлиэ,
Аѳыс айдааннаах аргыар
Ол дойду дьонун баайын,
Отун-маһын,
Сириһ-уотун
Иэдьэгэй курдук эрийдэ,
6140 Күөрчэх курдук ыттыда.
Аѳыс айдааннаах этин
Үөһээ дойдуттан
Адаѳытан тахсан,
Тон лоһуор тобураѳынан
Үрдүк тиити
Үөһээ өттүнэн,
Хайыр таас хайаны
Аллараа таһаатынан
Ньимиччи түстэ.
6150 Ол кэнниттэн,
Алаас быһаѳастыгытын
Быһыта баттаабыт курдук
Быстах былыттар тахсан,
Үрдүк киһини
Өттүгүн хараѳынан,
Орто киһини
Килбэйэр киининэн
Аар дархан алдьархайдаах
Ардах түстэ.
6160 Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Күдэннээх кутуруктаах,
Күдэн кугас атын

- Үс хос хоһуомньулаах*
Өркөннөөх көнтөһүн
Биз тарбаҕар
Бихилэхтии эриннэ,
Айах уустара
Аалыы көмүһүнэн аттаран,
6170 Кыһыл көмүһүнэн кытыылаан,
Буор көмүһүнэн буорумньулаан,
Үрүң көмүһүнэн
Уран тарбахтаах
Көнө Көнөттөй уустара
Уулаах көмүһүнэн
Уһааран-ойуулаан онгорбут
Атыыр ат
Кычымахтаах ынгырдарыттан
Ыксары тутуста,
6180 Кэпсээннэ киирбит
Кэнтик уустара
Күөс ангарын саҕа
Кутан уһааран онгорбут
Күңгэһиттэн тирэннэ.
Айаннаабыт омуннарыгар
Кулгаабын тыаһа
Арылыас кус
Кынатын тыаһын курдук
Куугунаан истэ.
6190 Сирэйин-харабын
Бургунас ынах муоһа
Булгурута барар
Бутурҕан тымныытыгар,
Хахсааттаах тыал
Хайыта,
Тымныы тыал
Быһыта курбуулаата.
Айахтаах бөҕө
Аанай-туонай
6200 Тылын эппит,
Күдэн күүстээхтэр
Күңгэһэлэрэ быстыбыт,
Суон иниирдээхтэр
Суоллара сүппүт,
Чуор-хатан
Туруйалаан чугуйбут,
Аҕыс абааһы кыыһын
Ахтатын
Айдааннаах айан суолун
6210 Арыя баттаан айаннаата,

- Сындалғаннаах сырыыттан,
Унньуктаах уһун суолтан
Сылаатын таһаара таарыйа,
Ингэри далай иһигэр
Ингэринэ сылдыбыт,
Сүллэр сүрэбэр
Сөнгүөрдэ сылдыбыт
Санаатын сааһылаан
Хабыр Киирсиилээх
- 6220 Хабытта Бэргэн
Кингир-ханыр
Ыллы-туойа истэбэ.
Ол ыллаабыт ырыата,
Туойбут тойуга
Манньык эбит доҕоттоор:
- Уол оҕо буолан төрөөммүн,
Аан ийэ дойдубун
Арангаччылыырга айылламмын,
Күнүм сириҥ
- 6230 Көмүскүүргэ төлкөлөнөммүн,
Сиһим этэ ситэн,
Холум этэ хойдон,
Буутум этэ мунгутаан,
Киһи-сүөһү үөскээбит,
Киэнг кэскил чэчирээбит
Арыынан алла сытар
Ача күөх оттоох,
Үүт көлүкэлэрдээх,
Сүөгэй бадарааннаах
- 6240 Арыылаах алааһым барахсантан
Көстүбэт биистэриттэн
Иэһи-күүһү ситиһээри,
Үрүҥ көмүс куйахпын
Үллэччи кэтэммин,
Хааннаах батаспын
Халлаан диэки тутаммын,
Саалаах саадахпын
Санньыбар сүгэммин,
Кэһэхтээх охпун*
- 6250 Кэннибэр иилинэн,
Өргөстөөх үнүүбүн
Өрө тутаммын
Арахсан айаннаан истэбим.
Көй үгүс ырыалардаах
Күндү көмүс чыычаахтаах,

- Самаан сайын
Салаллан кээлтигэр
Хара эриэн оѳустар
Хардарыта түсүһэн
- 6260 Харса сылдыбалларын курдук
Кэри кэрэ тыалардаах,
Тамайа сизлдыт табалаах,
Ланкыр муостаах тайахтаах,
Көнчөх кус көрүлээбит,
Хонор хаас холбоспут,
Куба көтөр мустубут,
Араҕас быйан аллыбыт,
Бастахха бараммат баайдаах,
Төлкөлөөх түөрэх түгнэстибэтэх,
- 6270 Алгыстаах аан аһыллыбыт
Хахаарытта Эбэ Хотуммуттан
Дьоллоох туонатыттан тэйэн,
Атын дойду ааттыгынан
Айаннаан истэҕим.
Иэримэ дьиэбит Иэйэхситэ
Ийэбит эрэйдээх
Тоҕус ый тоҕус хонукка
Инэри далай иһин түгэбэр,
Кудулу далай
- 6280 Куртаҕын анныгар
Хорҕотон үөскэппит,
Кыһыл оҕо эрдэҕиттэн
Кыһалбаҕа түбэспит
Кылаан Куо балтыбын
Көстүбэт биистэрин
Күтүр күүстээхтэрин кытары
Күөн көрсөн,
Күрэс былдыһан,
Хаан хапсан халбарытыһан,
- 6290 Быһаан ылан күнүн-сирин
Көрдөрөрүм буоллар,
Күн өркөн ууһугар,
Айыым аймахтарыгар
Уруй-тускул буолуо этэ.
Айыым дьоно
Албаабыттарын курдук
Кэскилим кэхтибэтэ,
Түгнэри төлкөлөммөтүм,
Тагнарны дыһахтамматым буоллар, – диэн,
- 6300 Кингир-хангыр
Ыллы-туойа истэ.

- Ити курдук өр да, өтөр да
Айаннаабытын билбэтэ.
Кэнсик-мунсук сыттаах,
Кэтэбинэн ааннаах дьизлээх,
Кэһиэр-моһуор дьоннордоох
Кээхтийэ аҕатын ууһун
Кэтэх өттүлэринэн,
Кулуку төбө,
6310 Хобо чуораан куолаc
Аргыардаах айан суолун
Анаара туойар
Өһөх өлбүргэлээх,
Кыыс дьахтар
Кытарар хаана утахтаах,
Кэс тылын кэмсинэ туойан
Кэтэбинэн тиэйэр,
Олохтоох тылым диэн
Оллоонноон олорон
6320 Онолуяа туойар
Уот кутаа аях
Өрүкүйэ Хобуоччай удаҕан
Уоругун улаҕаа өттүнэн,
Аҕыстаах атыыр үөрүн
Атахтаһыннара баайталаабыт курдук
Абына-табына киэргэллээх,
Оһон эрэр ойбон курдук
Ойута барбыт дүнгүрдээх,
Холондоорон өлбүт сүөһү*
6330 Холун уңуоҕун
Өлүннүк тириитинэн
Быһыта-ойута баайталаабыт
Былаайах дуомнаах,
Хобо чуораан куоластаах
Хоохтуйа ойуун
Ходуһатын таһынан
Этииһилээх⁵⁰ ох курдук
Элэннэтэн ааһан
Айаннаан кэлбит.
6340 Атыыр иигин курдук
Кытара дьэһиэрбит уулаах
Уот мэһиэстэй байҕал
Үс күннүк сиртэн
Өлбөөдүйэн көһүннэ.

Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн:

⁵⁰ Рук.: этиһилээх

- Дьэ эбитээ...
- Көстүбэт бийһин
Күтүр күүстээҥин кытта
- 6350 Күөн көрсөр,
Күрэс былдыһар
Күнүм тийэн кэллэҕэ.
Ыыр-дьаар сыттаах
Ыыспаҕын ыһан эрдэҕим,
Барынныыры барыы иликпинэ
Барыам суоҕа,
Атын дойду ыччата,
Туспа дойду оҕото
Түөһүллэн түһэн кэллим,
- 6360 Сүгүнүнэн сүктүбэтим,
Аанньанан арахпатым буолуо.
Хайдах эрэ
Хаппыт талахтыы хатыһабыт,
Ириэнэх талахтыы иирсэбит,
Халын тириигин хайытан,
Хара хаангын тоҕобун,
Умсаннары уураммын
Уодьугангын тардаммын,
Субай хаангын
- 6370 Көнүс үрэх сүүрүгүн курдук
Көнү-ханы сүүрдэбин.
Түөһүм бүүтэҕэр,
Арҕаһым кэҕэтигэр
Үөгүлэппитинэн-хаһыытаппытынан
Холоруктуу эргийэн,
Буурҕалыы ытыйан таһааран,
Уот дуопсун очуостаргар,
Аҕыс тараах хайаларын
Хаспаҕар таһааран,
- 6380 Хабарҕаҕын хайа быһыам⁵¹.
Алын хаан удаҕан
Көрүүлэнэригэр көтөн,
Кыыларыгар кыырайан тахсар
Аатырбыт хайатын үрдүгэр
Тас уорҕатынан быраҕан,
Иэннин хастыам,
Тыыннын иһиллиэм.
Тоҕус тоҕойдоох суол
Тохтуур томо кэллэ,
- 6390 Аҕыс адаардаах аартык
Арахсыта кэлэр күннээх эбит.

⁵¹ Рук.: баһыам

- Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас ат барахсан
Ахсаабакка айаннаан,
Тохтообокко дьулуруйан,
Уот Мэнгистэй байҕал
Лоһуор бөдөн дьоннор
Хоруолаах хокуосканан
Дьалтаҕар таныларыгар
- 6400 Сиритэ-хайыта
Анньыһа⁵² туралларын курдук
Хонкугур төбөлөөх
Хохудал мастардаах,
Үөмэх-дьяамах дьоннор
Үөхсэ-үөхсэ үтүргэхтэнэ,
Этиһэ-охсуһа туралларын курдук
Үмүрүйэн киирбит тумулардаах,
Таас тараҕай дьоннор
Лаһыгыраһан тураннар
- 6410 Такыр тарбахтарынан
Тардыалаһа-тардыалаһа
Кытах түөстэригэр
Кырбаһа туралларын курдук
Кыйыы үрдүк хайалардаах
Кыдымахтаах кытылыгар,
Уутун кытытыгар
Тонг күөнүнэн
Тоҕо анньан кэлэн
Тохтуу биэрдэ,
- 6420 Түөрт түөрэм туйағынан
Бағаналыы тирэнэн
Бадьаллан турда.
«Кэлиэхтээх сирбитигэр кэлибит,
Аҕалыахтаах сирбэр аҕаллым» –
Дизбит курдук,
Иһин түгэбиттэн ингисттэн,
Ингэрсийэн дьырылатта,
Хангас атағын
Хардары уурунан
- 6430 Уоһун-муннун сотунна,
Дууһатын сынньатан,
Тыынын таһааран,
Көхсүн түгэбиттэн таттаран,
Өрө тыынан кэбистэ.
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Омуннаах соҕустук

⁵² Рук.: анньыала

Ойон түһэн,
Өркөннөөх көнтөһүн
6440 Өрө тутан туран,
Доржоонноох соѳустук
Тойук туойа,
Ыпсарыылаах соѳустук
Ырыа ыллыы турбута үһү:

– Содуомнаах суол бөѳөнү
Тон күөммүтүнэн тобулар
Соргулаах соноѳоһум,
Айдааннаах айан бөѳөнү
Атахпытынан айанныыр
6450 Аналлаах атым,
Адьярай биистэрин
Ыыс буруолаах
Ыыспаларыгар кэллибит,
Дьяар сыттаах
Дьяахтарын буллубут,
Иэримэ дьиэбитигэр
Эргиллэрбит ыраах,
Алаһа дьиэбитигэр
Айанныырбыт тэйиччи.

6460 Саргым салалыннаѳына,
Соргум улааттаѳына,
Биитэр өлөр-хаалар күммэр,
Өйбүн булунан
Өндөйөр күннээх буоллахпына,
Үстэ хоруотаан
Үөйэн-ахтан ыгырдахпына,
Тэйиччи да сырыттаргын
Тийэн кэлэнгин
Ыгыыргар олордоор.

6470 «Һай» диэн сангарар,
«Дорообо» диэн тонхоннуур
Кыаѳым да суоѳун иһин,
Сандал манган күннээх,
Дугуйан хаамар дьоннордоох
Орто туруу дойдубар,
Сэттэ салаалаах
Сирэм от сириэдийбит
Араѳас арыы быйаннаах,
Үрүн тунах үллүктээх,*
6480 Уйгу быйан олохтоох
Киэн кэскил
Чэчирии силигилээбит,
Киһи-сүөһү

- Киэн кэскиллэммит,
Уһун уйгуламмыт
Хахаарытта Эбэ Хотунум
Илин энгэрин
Иилии эргийэ сытар
Арыылаах алааһым
- 6490 Килбиэннээх ньууругар,
Түөлбэ күөл саҕа
Төлкөлөөх туонатын буллараар –
Диэн баран,
Суон саалыттан,
Модьу моонньуттан
Кууһан туран,
Аллараа уоһуттан
Алта аһар хамыйах,
Үөһээ уоһуттан
- 6500 Үс аһаар хамыйах
Хаан халыйан тахсыар дылы,
Сыллаан-убураан ылла.
Илин халлаан энгэрин диэки
Салайа тутан кээспитэ,
Турбут сириттэн
Этитиилээх ох курдук*
Элэс гынан хаалла,
Холлоҕос уотун курдук
Субурус гынан суола сүттэ.
- 6510 Халлаан оройун
Хастыы тардан көппүтүгэр,
Уу ньуолах сиэлэ
Үрүн былыттары
Үмүрү тардан ааста,
Уулаах былыттары
Умса эргиттэ.
Сааллар чаһылҕан
Таннары сапсыйан
Үрдүк сир мастарын
- 6520 Үчэһэ маһыныы үрэлиннэрдэ.
Ону көрөн,
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн:
«Соргулаах соноһоһум,
Аналлаах атым,
Оһолдьуйан көстөр
Орто дойдугар,
Анааран көстөр
Аан дойдугар
- 6530 Этэннэ тийэнгин,

Ача күөх отунан аһаан,
Көнгүс үрэх уутунан утахтанан,
Харыс кэрингэ
Харта сыалан,
Бүтэй бүөрдэн,
Суон сааллан!» – диэн
Алгыстаах буола хаалла.

- Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
6540 Үөрбэ таас үрдүгэр
Үс түүннээх күн
Күөлэһийэ эргийдэ,
Өнө-дьүһүнэ уларыйда.
Куһуулар куорсуннаах,
Кыһыыра көтөр кынаттаах,
Сойуо тумустаах,
Хардары харбыыр тынгырахтаах,
Уот чолбон харахтаах
Кырбый көтөр буолан,
6550 Барбатах балык минин курдук
Будук-бидик ньуурдаах
Уот мэниэстэй байҕал
Үрдүк үүнэр өрөһөтүгэр
Өрө көтөн куһугуруйан табыста.
Сапсыннаһын ахсын
Сата баһын сатарытта,
Тоҕус дохсун холоругу
Тоҕу ытыйан таһаарда.
Күнэ көрөн күндээрбэтэх,
6560 Ыйа тахсан сырдаабатах
Уот мэниэстэй байҕал
Кутаа салбаныкы долгуна
Уңуоргу саҕатынан,
Биттэриктээх билиитинэн*
Түллэр түгэбиттэн,
Айдааннаах анныттан
Түллэнни көбүөхтээн,
Кыымынан кытыаста,
Уотунан уһуура сытта.
6570 Хачыр-кучур хахтаах
Хаахынай балыктара
Хайыыларын аппанната-аппанната
Диринг далайдарыгар тимирдилэр.
Соҕотох харахтаах,
Таныыларын үрдүнэн аяхтаах
Тимир дьырики балыктара

- Дьэс эмэгэт курдук
Эргийэ кулаачыктанан,
Уот кутаа долгунга
- 6580 Ингэн-сүтэн симэлийдилэр.
Ити курдук кырбый көтөр
Айаннаабыта айдааннанна,
Үөһээ дойдуга
Үлүгэр буолла.
Аллараа дойдуга
Айдааны аҕалан
Айаннаан истэҕинэ,
Аҕыраабатах аргыардаах,
Уҕараабатах холоруктаах
- 6590 Арҕаа халлаан
Нүһэр үөдэнин түгэҕиттэн
Ыыр-дьаар сыттаах
Холоруктаах буурҕа
Таннары сатыылаата.
Икки атахтаах
Иннин көрбөт,
Тыынар тынгалаах
Тыынын кыайан ылбат
Алдьархайдаах аан халарыга
- 6600 Аргыйан-аарыгыран кэллэ,
Айыы оҕотун
Иннин-кэннин биллэрбэккэ
Иригирэ эргийдэ.
Ол быһыыгар,
Алын өттүгэр
Сараһын тириитин
Салама курдук ыйаммыт,
Үөһээ өттүгэр
Өлүннүк таһаһын
- 6610 Өлбүргэли иилиммит,
Быһар быһаҕаһыгар дылы
Быртах тириитэ
Бытырыыстаах киэргэллээх,
Сотуун тириитэ
Сон дуомнаах,
Саатар сэбин
Самах тириитинэн самаммыт,
Кэлин өттүн
Кэли курдук эмэхэтин
- 6620 Кэнэҕэскинэн киэргэтиммит,
Көстүбэт биһин
Күтүр удаҕана
Өрүкүйэ Хобуохчай обургу

- Чачаххай куолаһа
 Унаарар киэн халлаан
 Кэтэх өттүттэн
 Долборугун төрдүгэр*
 Тоғус хонукка туран,
 Хоргуйан өлбүт
- 6630 Торбуйах тириитэ дүнгүрүн,
 Ырыганнаан өлбүт
 Ыт буута былаайағынан
 Дүбдүр-дабдыр охсон,
 Хахайдыы хаһыгытаан,
 Бөрөлүү улуйан,
 Айыы оҕотун
 Оройун үрдүнэн
 Тоғус дохсун холорук буолан,
 Таннары дапсыйан түстэ.
- 6640 Хабыр Киирсиилээх
 Хабытта Бэргэн
 Өрүкүйэ Хобуохчай обургу
 Чачаххай куолаһын
 Өйдөөн-дьүүллээн истибитэ
 Маннык эбит доҕоттоор:
 – Иһиликпин-таһылыкпын,
 Истэллэр-истибэттэр,
 Көрөллөөр-көрбөттөөр!
 Айдааннаах айаннаах
- 6650 Айыы оҕото
 Сирбитин-уоппутун сингнэрээри,
 Дьоммутун-сэргэбитин тохтоотоору,
 Кэскилбитин кэнээри,
 Төрүөхпүтүн төннөрөөрү,
 Аллараа дойду
 Аймана дьалкыйар
 Айдаанын онгороору,
 Кыһыл оҕо эрдэҕиттэн
 Кыһалбаҕа түбэспит
- 6660 Кылаан Куо балтыгын
 Убайдаатар убайбыттан
 Адалҕа Буурайтан
 Арааран бараары,
 Айдааны таһаараары,
 Айаннаан-аарыгыран
 Иһээхтиирин баар ээ!
 Дьэ, нохоо, мин диэтэх,
 Өрүкүйэ Хобуохчай
 Этэр тылларбын
- 6670 Эт кулгааххынан иһит,

- Сагарар сагабын
Санаабынан салаттар,
Истибэтэбин да иһин иһитиннэриэм,
Көрбөтөбүн да иһин көрдөрүөм.
Хара дапсын дүгүрүм,
Сэттээх-сэтэлээх
Дорҕоонноох тыаһын
Уолан уол оҕо
Уолугун үүтүнэн
- 6680 Умсары ытыллан,
Таннары дапсыйан түс эрэ.
Дүпдүргэннээх дүгүрүм,
Уйуһуя куйааран,
Түгнэри хойуостан түһэн
Түгнэри төлкөлөө.
Көхсүн харабынан,
Сиһин уорҕатынан,
Сүллэр сүрэфинэн,
Тыһнар тынатынан,
- 6690 Хара быарынан,
Суккуруур дууһатынан
Көйө охсон түһэн,
Харыс устата халбарыйыма,
Сүөм устата сыҕарытыма.
Быттах тириитэ
Быһый былаайабым,
Таннары ханарыйан
Таллан таас хабырҕатынан
Түгнэри дапсыйан тахсан,
- 6700 Төбөтүн сиигинэн
Өйүн-санаатын
Үлтү булкуйан таҕыс.
Ыйы-күнү билбэккэ
Ыһытыты сылдьан
Күн устата
Күлэ мэнэриктэт,
Куба лахсыыр тыллаа,
Куналы дьэллик тойуктат.*
Ийэлээх аҕатыгар
- 6710 Кэл дьэбэр санаалаах
Иирэр мэнэрик гынан
Хааннаах санаабын,
Кырыыстаах тылбын толорон,
Сэттэ сизэмэх илбиһинэн
Эппит⁵³ этиибин,
Санаабыт санаабын толорон,

⁵³ Рук.: эттий

- Орто аан ийэ дойдутугар
Хамса умнаһын курдук
Хам кэлгийэн,
6720 Иннибин сирдээччилэрим,
Ойоҕоспуттан одуулааччыларым,
Кэннибиттэн кэтээччилэрим,
Киэн тиэргэнигэр,
Алаһа дьиэтигэр
Илдэ охсон биэрин! – дии-дии,
Өрүкүйэ Хобуохчай
Хара дапсын дүнгүрүн
Өрө-таннары тута-тута
Охсон долоһутан эрдэбинэ,
- 6730 Сир ийэ хотун
Отун-маһын симэбин удаһана
Арчылаан Куо,
Холоругунан эриллэр
Хомуһунан аргыстаах,
Сиккиэр тыал сиппэт
Сэттээх тыллаах,
Абыс халлаан анныгар
Анардастыы аатырбыт,
Тоҕус добун дойдуга
6740 Соҕотохтуу сураҕырбыт
Иэхилимэ Куо
Иккиэ буолан этэн баран
Эбирийиэх иннигэр,
Көрөн баран
Чыпчылыыах иннинэ,
Үөмэх үрдүк халлаан
Үрүт мындаатыттан
Таннары дапсыйан түһэннэр,
Түөлбэ күөл саҕа
6750 Тоҕус томторҕонноох дүнгүрдэрин
Куочай кугас кулун
Кутуруга былаайахтарынан
Лүнкүнэччи охсон,
Дүрбүйэн-дарбыян түстүлэр.
Айыы удаһаттара
Сотолорун ортотунан охсуллар
Солко нуолур бытырыыстара
Илин-кэлин түсүһэн,
Эккирээтэхтэрин ахсын
6760 Эйэм-дэйэм оонньоото.
Көхсүлэрэ көстүбэт
Үрүн көмүс киэргэллэрэ

- Тахсар күн сарыалыгар
Күлүмүрдүү оонньоон,
Кылыгыры тыаһаатылар.
Хангас илиилэригэр
Өрүөстээх бастаах*,
Моҕотой эриэнэ ойуулаах,
Өнгүрэмэр оҕус
- 6770 Уорҕатын тириититтэн
Уһаты-туора
Ууннара тардыллыбыт,
Киэргэллээх киил маһынан
Иилэнэн онгоһуллубут,
Аҕыс улуус
Анараа саҕатыттан,
Тоҕус дойду
Тумара улаҕатыттан
Дорҕооно иһиллэр
- 6780 Дьүөрбэ дабаан
Дүнгүрдэрин тутан,
Уҥа илиилэригэр
Куочай кугас кулун
Кутуругун тириитин
Хаппыт киилгэ
Хам сыһыарыллыбыт,
Эти-сиини иэнигитэр,
Хара санааны халбарытар
Хоноҕор дьолуо былаайахтарынан
- 6790 Иччилээхтик иэнигийэ охсон,
Дорҕоонноохтук доһоһута тыаһатан,
Өрүкүйэ Хобуохчай удаҕаны
Эргийэ көтө сылдьан
Саманнык диэн санҕалаах,
Ити курдук диэн
Тыллаах буола сылдыбыттара үһү:
– Доом эни доом...
Биһиги дьон,
Орто дойду улуу удаҕаттара
- 6800 Өрүкүйэ Хобуохчай
Ыыр-дьяар ааккар
Ала буурҕа аргыстанан,
Силлиэ-холорук сирдьиттэнэн,
Толон-буурҕа доҕордонон
Көбөн-күөрэйэн таҕыстыбыт.
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэннэ
Эппит эҕэлээх тылларгын,
Кырыылаах кырыыскын

6810 Этгээх хаангьттан
Иэстэстэхпит буоллун!
Доом ини доом...

Иэхэлимэ Куо,
Арчылаан Куо удаҕаттар
Хааннаах айаҕы,
Кунньалы дьэллиги,
Дьэс эмэкэти,
Чыллыргыыр тыкаарары
Өрүкүйэ Хобуохчайы

6820 Эргийэ сылдьан
Дүнүрүн түөрэ оҕустулар.
Быртах тириитэ былаайаҕын
Былдаан ыланнар,
Амтыын кириэс
Алдыатыылаах абааһы
Ааттыгын диэки
Атааран кээстилэр.
Бэйэтин буоллаҕына,
Толоон быһаҕаһын саҕа

6830 Добдурҕалаах дүнүрдэригэр
Түһэрэн ылан,
Тыһы тыймыт курдук
Тыылланната мөнгүһүннэрдилэр..

Кини обургулаах
Аҕыс уон аҕыс албаһынан,
Тоҕус уон куотар кубулҕатынан
Хара бастаах,
Эриэн дьүһүннээх
Үөн-көйүүр буолан

6840 Көбүөхтээн тахсыбытын,
Өрө көтө сылдьаннар,
Уот мэниэстэй байҕал
Ортотун туһунан
Дүрбүөн-дарбаан дүнүрдэрин
Түөрэ тутан кээспиттэригэр,
Хара бастаах үөннэр
Хаардаах саппах буолан
Уот мэниэстэй байҕалга
Таннары саккыраан түһэн

6850 Симэлийэн сүтэн хааллылар.

Айыы сириҥ отун-маһын удаҕана
Арчылаан Куо
Иэхэлимэ Куолуун:
– Көстүбэт бииһин уустара

- Айыы аймаҕар
Кэнэҕэскитин даҕаны
Хаалдыктаах бэйэҕит хайыспатын,
Хоолдуктаах бэйэҕит хонкуйбатын,
Кэннигит кэбэлийдин,
6860 Иннигит суптуйдун! –
Диэн сангара-сангара,
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэни
Эргийэ көтө сылдьан:
«Бүгүҥнү ааттаах күҥҥэ
Алгыстаах айахпыт
Аһыллара буолла,
Хомуһуннаах куолайбытыттан
Хоһоон тыллара
6870 Хостоноро буолла,
Илбистээх тыллар
Изнигийэллэрэ буолла!» – дии-дии,
Алгыстаах буола сырыттылар:

- Доом ини доом!
Тоҕус томторҕонноох дүгүрбүт
Доом эни доом!
Дүрбүйэ-дарбыяа лүҥкүнээ,
Дьаргыл таас былаайахпыт!
Быыра ох курдук
6880 Быстыбакка-ойдубакка
Дүрбүөннээх дүгүрбүтүн
Отут күннүк сиртэн
Дорҕооно иһиллэр гына
Дирбийэн-дарбийан биэр!
Доом эни доом!!!

- Одун хаан оҥоһуутунан,
Чыҥыс хаан ыйыгытынан
Туойбут тойукпут,
Саҥарбыт саҥабыт,
6890 Илбистээх тылбыт
Саталаах салгынҥа
Саамайданан хаалбата.
Урутун даҕаны
Алдырхайга түбэспит
Айыы хаан аймахтарбытын
Абырыыр буоларбыт.
Көстүбэт биистэрэ
Күммүт дьонугар
Күүс өттүлэринэн
6900 Күөнтээн киирдэхтэринэ,

- Күйэ-көтө сылдьан
Көмөлтөлөөх буоларбыт.
Доом эни доом!!!
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Этэр кэскиллээх тылбытын
Эгэли эгэлгэтин
Икки чуор кулгааххынан
Илэ-чахчы ингэрэн,
6910 Истэ сэргэбэлээ эрэ!
Өстөөххүн төннүбэт
Өлүү уутугар утаардыбыт,
Өрөһөлөөх үрдүк халлаанга
Өрө көтөн тахсан,
Өстөөххүн өһөрө,
Саастааххын самнара
Алгыстаахтык айаннаа!
Ытык эдьийдэринг
Киэнг айан суолгар
6920 Албаан-албаан
Атаарар кэммит кэллэ.
Туруук очуос курдук
Дьолгун тускулаан,
Саталаах собуустук
Сангаран-ингэрэн эрэбит.
Доом эни доом!!!
Көстүбэт бийһин
Күтүр өһүөннээхтэрэ,
Тобус уон тобус
6930 Куотар кубулуһаттаахтара
Кэннигэр кэбири кээспэтиннэр,
Иннигэр ибири бырахпатыннар,
Кэскиллээх санаанг кэхтибэтин,
Соргулаах суолун,
Саргылаах санаанг
Аһаҕас аан курдук
Арыллан иһиэхтин!
Өксөкүлээх үөһээ халлаан
Өрүкүйэ ытыллар күөнүгэр
6940 Суккуллар бэлэһинэн
Дьулусханнык тайаара көт!
Дьолун туораабатын,
Кэскилинг кэхтибэтин,
Аан дьааһык санаанг аралдьыйбатын.
Көстүбэт бийһин ууһа
Айыылара-харалара,
Сэтэлэрэ-сэлээннэрэ туолла.

- Сүүхүгэр туоһахталаах,
Түөһүгэр күннээх
6950 Күөх көбөччөй атыыр буолангын
Күөн көрсөн,
Күрэс былдьаһан көр!
Тоһуттугас муостаах,
Толуу көрүҥнээх,
Лонкунас айаннаах
Атыыр оҕус буолангын
Үөрбэҕинэн үөлүс,
Саадаххынан самнарыс,
Уһуктааххынан ууннарыс!
6960 Толоон быһаҕаһын саҕа
Дохсун долгуннаах,
Балаҕаннаах дьыэ саҕа
Балкыллар бааллаах
Уот мэҥиэстэй байҕалы
Кыһыгырайа көтөн,
Кытытытын булан,
Санааҕын ситэн,
Кыһыл оҕо эрдэбиттэн
Кыһалҕаҕа түбэспит
6970 Кылаан Куо балтыгын,
Аана биллибэт
Алдьархайга түбэһиэн,
Үрдэ биллибэт
Үлүгэргэ түбэһиэн иннинэ,
Төрөөбүт төрүт буоругар
Төнүннэрэ сатаа,
Аан ийэ дойдутугар
Аҕала сатаа!
Дьол тосхойдун,
6980 Айхал аргыстастын,
Эҕэрдэ энэрдэстин! – диэн,
Алҕаан-силээн,
Унаар-мунаар урсуннаах
Орто дойдуларын диэки
Куугунуу көтө турдулар.

- Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Сайыһа көрөн,
Саманнык диэн
6990 Саҥалаах буола хаалла:
– Аһыныгас санаалаах
Айыым сиригэр
Айыллан үөскээбит

Эдвийдээтэр эдвийдэрим,
Баһа-атаға биллибэт
Барға махтал буолуохтун!
Айыым сиригэр
Кэтит кэскиллэ тэрийинг,
Улуу дойдум үрдүнэн
7000 Урағас тийибэт
Уйгутун олохтоонг,
Этэнгэ сылдьан
Эргиллэн тийиэхпэр дылы
Быдан дьылларга быраһаайдарың!

Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Уот мэниэстэй байғал
Уңуоргу уорабайын,
Ытыллағас кытылын
7010 Үүн тиэрбэс харағынан
Өтөрү-батыры көрбүтүнэн
Көшпүтүн омунугар
Кынатын тыаһа кыһыгыраата,
Куорсунун тыаһа куһугураата
Өлөрсөр санаатын өһүлбэккэ,
Туруулаһар санаатын
Дьукку туораппакка.

Айдаан аргыстаах,
Иэдээн илбистээх
7020 Уот салбаныкы байғал
Улуу буюмнарыгар,
Аарыма арыыларыгар олохтоох
Кэтэхтэринэн харахтаах,
Дьулайдарынан кулғаахтаах,
Кэңириилэринэн аяахтаах*,
Көстүбэт бийһин күүстээхтэрин,
Абааһы бийһин атамааннарын
Эдвийдээтэр эдвийдэрэ,
Иирэр мэнэрик идэлээх
7030 Илбис кыыһа
Иэн Кэдэрик удаған
Билэ охсон, ағыс айдааны,
Уон түрүлүөнү түһэрдэ
Аймах билэ дьонугар:
– Тугу билэн-көрөн
Олоһон-чолоһон олоробут!
Амтаннаах ас сыта
Арғаа диэкиттэн ангалыйда,

- Илин диэкиттэн диэлийдэ.
- 7040 Турун-олорун,
Төбөлөөххүтүн түмүн,
Кылааннааххытын сытыылаан! –
Дии-дии, хобуох-ибиэх ойдо,
Ходьой-идьэй экирээтэ
Уонна субурдук диэн
Ыллыы-туойа,
Ыһа-тоҕо сырытта:
– Иэхэликпин-таһаалыкпын!
Иэхэйикпин-чуохайыкпын!
- 7050 Сэттэ сэллиэлээх куртуйах
Ситэн-хотон көрбөтөх
Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас аттаах,
Икки атахтааҕы
Иккитэ ойуппат,
Түүрт түүрэм туйахтааҕы
Түүртэ көтүппэт
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн,
7060 Тус бэйэҕэр туһаайан
Дорообо буоллун!
Албан дьаһах аатын
Аҕыс дойду анаарар изнигэр
Ангаардастыы аатырбыт,
Дуолан дьохун аатын
Тоҕус дойду урсунугар
Дорҕоон буолан дуораһыйбыт.
Айыы сири
Аарыма бухатыыра аатыран
7070 Айаннаан иһэргин,
Аҕыс хонук анараа өттүгэр
Буор буомчаларым
Кутум-сүрүм билбитэ.
Ким бэйэлээх кыыс дьахтар
Аһар суолум айаҕар
Дорообонон тонхойдун,
Баһыыбанан маанылаатын,
Таҕылын таһаараары,
Көбүйбүтүн мүлүрүтээри,
7080 Кыыбаҕатын кыларыттараары
Күндүтүк көрүстэ диэн
Ыйытар буоллаххына,
Аллараа аҕыс бииһин ууһун
Аатырбыт удаҕана
Иэн Кэдирик диэн

- Кыыс оҗо кылааннааҗа,
Дьахтар киэнэ талыыта буолабын.
Эн диэтэх бухатыыр киһини
Ону-маны оройдотор буолуохпуттан
- 7090 Кэтэстим да этэ.
Илэ бэйэҕин, эт дьүһүңнүн
Көрүөм да баар эбит.
Дьэ эрэ, орой мэник
Уол оҗо үһүктээҗа,
Биһиги диэтэх дьон
Орто дойду оҗолорун
Оройдорун тобулан,
Күүстэрин эһэн,
Күңгүһүлэрин быһан
- 7100 Күлэ-күлэ күллэрин көтүтэрбит,
Адаҕыйбыт аан дойдуларыгар,
Торолуйбут туруу дойдуларыгар
Төһүнүбэт курдук төлкөлүүрбүт,
Эн да буолларгың
Сабаҗа дьалхаан тэһиингин
Салайа баттыырың биллибэт,
Алгыстаах ааттыккың
Арыя баттыам диэмэ!
Ороһуолаах уулаах,
- 7110 Ойон тэмтэйэр күннээх,
Ымайбытынан тахсар ыйдаах
Уолан бараммат уулаах,
Охтон бүппэт мастаах-оттоох
Орто туруу дойдугар
Ымыы чыычааҕың ыллыырың,
Күөрэгэй чыычааҕың көрүлүүрүң,
Амарах санаалаах
Айыың дьонун
Үөрбэ-дьүөрбэ харахпынан
- 7120 Көрүөм диэнгин,
Санааҕың да хамнатыма,
Дууһаҕың да үһүгүннэрима.
Эн диэтэх киһи
Халың наадан,
Суон соругун
Кыһыл оҗо эрдэҕиттэн
Кыһалҗаҗа түбэспит
Кылаан Куо балтыгың
Биһи диэтэх дьонтон
- 7130 Былдыаан-талаан бараары,
Суон соруктанан,
Айдааны аһаңгың

- Айаннаан иһэҕин.
Аймах билэ дьоннорум
Ааты-суолу түһүмэн,
Уол оҕо уһуктааҕын
Уодьуганын тардыахпыт,
Уһукта-тура охсун! –
Диирин кытта,
7140 Кынчыатаһа-кынчыатаһа
Кыдыйсан өлөр,
Өөбүргэһэ-өөбүргэһэ
Өлөрсүүнэн үлүһүйбүт
Содуон хаан аймахтара,
Ойууннара-ичээннэрэ
Туора сыт тумулларын
Туораабытын билэннэр,
Атын сыттаах
Аарыма арыыларын
7150 Ааһан иһэрин көрөннөр
Дүнгүрдэрин былдыһан,
Былаайахтарын тардыалаһан
Сириттэбэс таныларыгар
Хааннаах хокуосканан
Сиритэ-хайыта анныстылар,
Сирэйгэ силлэстилэр,
Харахха хаахтастылар.

- Илбис иирээки кыргыттара,
Суон модуол уолаттара
7160 Хаан салаары
Хамыйахтарын хаһыстылар,
Үтэн-үөлэн сиэри
Үтэхэлэрин үрдүгэр түстүлэр.

- Ити икки ардыгар
Иэн Кэдэрик абааһы кыһа
Өлүү быатын
Өттүгүн хараҕар дылы
Өрө туппутунан
Эриэн обуруос быаны*
7170 Уоһугар уктан,
Эргийэ сылдьан
Энэлийэ туойа,
Ыыр-дьаар тылынан
Ыыстыы-хомуруйа сырытта⁵⁴:

– Иэбээйикпин диэтэҕим дуу,

⁵⁴ Рук.: сытта

- Куудаайыкпын диэтэҕим дуу,
Көрөллөөр-көрбөттөөр,
Истэллээр-истибэттээр!
Хон мэйии, дар акаары
- 7180 Орто дойду улар мэйиилээҕэ,
Аллараа дойду
Уолуктарынан айахтаахтарын
Умсарыта уурталыам,
Оройдорунан харахтаахтарын
Уодьуганнарын тардыам диэн,
Тоҕус кудьяар кулукулаах,
Добун холорук салгыннаах
Аан дойдубутун алдьатаары,
Анаан-минээн
- 7190 Түспүт буоллаххына,
Бу дойду ундаарыгар
Иннэ гынан ииннэриэхпит,
Сүүтүк гынан сүтэриэхпит!
Онтон ортоххуна,
Оһоллоох оҕуруос бынанан
Хамса умнаһын курдук
Хамнаабат гына
Хам кэлгийэн,
Үйэҕэр төннүбэт
- 7200 Үөдэн-таһаан түгэҕэр
Төлкөҕүн түгнэриэхпит,
Саппахтаах халлаанга
Таннары дьяаһыйыахпыт!
Онно сөбүлэммэт буоллаххына
Ытык тылбын ылын,
Сүөргүлээх тылбар сөбүлэн!
Атын сиргэ айыллыбыта,
Туспа дойдуга олохтоох диэн
Аһынан абыраары,
- 7210 Суон дьяанылыһан
Тыл этэн эрэбин.
Мин диэтэх,
Дьахтар киэнэ талыыта
Туойар тойукпун,
Торҕо томоон хоһооммун
Тоҕус үүттээх
Дуолан үтүө долоҕойгор
Тута баҕас турууй!
Этэр энгсилгэннээх тылбын
- 7220 Икки иэдэскэр илдэ сылдыар
Эт сэргэх кулгааххынан
Истэн тур эрэ!

- Ол тугуй, диир буоллаххына,
Үс хонуктааҕыта
Айанын аргыара,
Көппүтүн күпсүөнэ биллэн
Этим аһыллыбыта,
Санаам сайа охсуллубута.
Кэтэһэн-кэтэһэн кэлтэгэй буоллум,
7230 Көһүтэн-көһүтэн өннүөм көһүдэ*,
Чугаһыра буоллар диэн,
Соллонум көппүтэ.
Кыыс оҕо буоламмын,
Кынсыахпын баҕаран
Кыыбаҕам кыйманнаабыта.
Айыы дьонун алыс сөбүлүүбүн,
Амтаннаах аһынан аһатыам,
Сүүдүрүүннээх аһынан күндүлүөм.
Хата, миигин кытта барыс
7240 Тимир холорук дьиэбэр,
Айан киһитэ ааспытын буолуо,
Суол киһитэ тутайдаҕын буолуо.
Амтаннааҕы аһаттахха,
Итиини иһэтгэххэ,
Сылаастык утуттахха,
Сылаан таҕыстаҕына,
Эдэр киһи барахсан
Оройун тымыра оонньооҕа,
Имин хаана
7250 Ииримтийэ сүүрэлиэ,
Уохтаах мэник санаан
Мэйиигин эргитиэ,
Кыдьаранын көбүө,
Кыыбаҕан тиллиэ.
Содуоннаах ороммутугар
Омуннаахтык оонньоохпут,
Саталлаахтык сапсыахпыт,
Уһун уубутун умнуохпут.
- Уолуйа мэниэстэй
7260 Оруннааҕы онгорбут,
Саталааҕы санарбыт быһыынан,
Эргим-ургум эриллэннээтэ,
Куймах-иймэх туттумахтаата.

– Мин үтүө тылбын
Ылыммат буоллаххына,
Бэйэбиттэн бэйэн хоргутуон,
Бэрт киһи бэйэбинэн кэлэн биэрдин

- Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн.
7270 Акаарыгар ааһа барангын,
Тобугар чохчойор,
Тингилэҕэр ииктиир
Сии кырбас балтыгын ирдэһэн,
Урааннаах Уот мэниэстэй байбал
Уһук хоту дыбадытыгар
Уйаланан олорор
Убайдаатар убайбын
Туустаах тылгынан тумалаан,
Кыһыылаах тылгынан кыыран,
7280 Хаанын хамнатан,
Амааннаах айаҕар
Аһылык буолаайаҕын,
Соҕотох тиһигэр
Сокууска буолаайаҕын, – диэт,
Өрө көппүтэ буолан иһэн,
Өлүү оҕурук быатын
Тоғуста сөрөөтө,
Сэттэтэ эрийдэ да,
Айыы оҕотун диэки
7290 Атааран кээстэ.

- Өлүү оҕурук быата
Тардыллыбыт чаачардыы
Чиккэйбитинэн эриллэ түһэрдии,
Сөрүү түһэрдии
Үс сиринэн өбүллэн
Түһэн эрдэҕинэ,
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Өлүү оҕурук быатын
7300 Саппахтаах сатыы манган халлаан
Сардангалаах саҕатын анныттан
Сыгыты кылыһынан
Салайа тутан аҕалан,
Быһаҕаһын түһунан
Быһа охсон эрдэҕинэ,
Кини обургулаах
Сэттэ сиринэн
Эриллэ түһэн баран,
Кырбый көтөр барахсаны
7310 Икки кынаатыгар
Сигирии курдук эриллэн*,
Кутуруктары-айахтары
Кумуччу ылан эрдэҕинэ,

Халты харбатан,
Сыыһа туттаран,
Төбөтүн сиигинэн
Тааһы бырахпыт курдук
Таннары сурулаан,
Уот Салбаныкы
7320 Байҕал уута
Сытыы кылыс
Кылаан биитин саҕа хаалтын кэннэ,
Өрө мэтэрийэн үөһээ халлаанна
Өрө күһугурайан таҕыста.

Өлүү оҕурук быата обургу
Сыыһа туттан,
Халты харбаан
Төбөтүн сиигинэн
Халҕаһа хайа курдук
7330 Дохсун долгун быыһыгар
Чоп гына түспүтэ,
Оспут ойбон курдук
Сүтэн-оһон хаалла.

Кини обургулааҕы быыһаары
Кунньалы Куочай удаҕан
Ойуун киһи
Оройун хаппаҕа дүнгүрүн
Быраҕан биэрэ сатаата да,
Уот Салбаныкы байҕал
7340 Ылбытын ыһыктыбат,
Түспүтү төнүннэрбэт
Ингэри далай иэнигэр
Ингэринэн сүтэрэн кээстэ.

Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Хайыһан да көрбөккө,
Хаанын да хамсаппакка,
Модун байҕал унуоргу
Тоҕус мэнгэһиктээх
7350 Чохчордоон кытыла
Ураанньыктаах ат сылгы ойуутун курдук
Унааран көстөрүн диэки
Кыһыйан-абаран кыһыгырайа көттө.
Кини киһи Көҕөччөй уус
Күөрдүн уотунуу*
Аҕыс харахалаах
Дабын халлааны

Хайа суруйан түспүт омуногар
Добун халлаанга дылы
7360 Тоѳу үүнэн тахсыбыт
Күкүр таас хайалар
Күрүлүү тоѳуннулар.

Амаан-имээн дойду
Аймана сатарыйда,
Көстүбэт биийин
Торѳо дьолуо дойдута
Күөрчэх курдук күөгэлдьийдэ,
Хаппыт мастаах тыалара
Хааһахтаах ындыы курдук
7370 Халбарыйталаан ылла,
Толооннорун дуома
Тоѳута түөрүлүннэ,
Сис тыалара сингэн бүттэ.

Өлүү кыргытара
Алып-чарай тылларын
Туора соспутунан
Аллараа ааттыгынан
Айанныы сатаатылар,
Оттон орпугтара
7380 Үөһээ халлаанга
Өрө көтө сатаатылар.
Адьярай уолаттара
Кыанар өттүлэрэ
Барар сирдэрэ баранан,
Бадарааннаах аппаѳа
Бастарын батара сатаатылар,
Оѳолоро-кырдыаѳастара
Киирэр сирэ суох буолан,
Кэлии үүтүн кэйдилэр,
7390 Төбөлөрүгэр оѳустаран
Иирэн-кутуран илгистэн,
Харахтара көрөр сиригэр
Сэтгэлии буолан симилиннилэр,
Амаан-дьамаан айахтарынан⁵⁵
Хаһыытаһа-хаһыытаһа
Хайыта тыытыстылар,
Эт бэргэн харахтара
Эни-мээнэ буолла.

Хабыр Киирсиилээх
7400 Хабытта Бэргэн

⁵⁵ Рук.: айахтарын

Киһиттэн тахсыбыт киһи эрэри
Киэн куйаар халлаан
Кэтит өрөһөтүн
Кэдилгэхтээн сапсыһан,
Ураанхай оҕото эрэри
Улуу дойдулары туораталаан,
Көстүбэт бииһин
Тоҕус томторҕонноох
Туруук таас хайаларыгар
7410 Логлос гына олоро түстэ.

Олорбут очуос хайата
Тоҕо ыстанан түстэ,
Сэттэ силлиэ холорук
Сингнэри баран сипсийдэ,
Тоҕус туман холорук
Тоҕо ыстанан түстэ.

– Көр да маны!
Абааһы бииһин ааһар албастаахтара,
Алыһын эбитин!
7420 Сирдиин-уоттуун
Сибияннээх эбиттэр!
Билигин сиргитин тэнниэм,
Сибияннгитин эһиэм,
Күнгэһэбитин быһыам,
Күүскүтүн өһүлүөм! – диэтэ да,
Илиэһэй биистэрэ
Иччитэ бэрт диэн
Хаалдыктаах бэйэлэрэ хонкуйбатах,
Хатан тимир халтарыһар,

7430 Өргөстөөх үнүү үлтүрүйэр,
Кылаан биилээх сынтарыйар,
Өлөр өлүү биистэрэ
Өрө дабайан тахсыбатах
Хала сыатын курдук халтырхай,
Өрөһө сыатын курдук
Өрө үүнэн тахсыбыт,
Кэтэх унуоһун курдук
Кэрис мырааннарыгар,
Ааттаах арҕас хайаларыгар
7440 Дагдас гына олоро түстэ.

Олоһун онгостон,
Оруннаан олорон
Ол дойдуну одуулаан,
Эргиччи көрөн

Эриллингнэтэн кэбиспитэ,
Кыыс дьахтар кытарар хаана
Кынчыастар кытыллаах,
Субай хаан субулла сүүрүгүрбүт
Уһун киэн урсуннаах,
7450 Кыргыһыылаах кынчыа дойду
Кынчыатана сытар эбит.

Түптүр үтүгэн дойдуттан кэлэн
Түһэхтээх бөҕө бүдүрүйбүт,
Уллунахтаах унуоҕа урусхалламмат,
Күүстээх бөҕө күөрэлэммит.
Илбис кыыһа иэнигийэн
Иэрийэ-иэрийэ күлбүт,
Оһол уола ойон тура-тура
Орулаабыт оһоллоох дойдута эбит.

7460 Эһэр өттүн эриччи тутан
Эргиччи көрбүтэ:
Хомуһуннаах ойууннар
Оллоонноон олорон
Оһолуһа туойбүт,
Угаһылаах удаһаттар
Уһун үйэлэрин тухары
Дьорҕоно сотолоох* тохтуур,
Улаан ньуурдаах ураанһайдар
Уһаты хаампатыннар диэн,
7470 Айыһы санаалаахтар унуохтара
Арыһы-даккы буоллуннар,
Көмүскэстээх санаалаах
Күн сириһ дьонноро
Көнө дьулугур унуохтара
Күөрэ-даккы буоллуннар диэн,
Тоһус хонукка чоһчойо-чоһчойо
Дьулааннаах дойду буоллун диэннэр,
Үстээх оһо өлбүгэтинэн,
Кыыс дьахтар кытарар хаанынан
7480 Илбистээх илиилэрин сууна-сууна
Оһолуһа туойбүт,
Угаһылаах тыллаах удаһаттар
Уһа-тиллэ мэнэрийбит
Дьулааннаах дойдута эбит.

Аллараа дойду аһыс ойууттара
Алһаан-силээн,
Бизстээх оһо биэриилээх,
Тоһустаах оһону толук туттан,
Аһаан-минээн айан кээспит

7490 Ааттыктара ангайан көстөр эбит.

Ол диэки эт бэйэтэ эргиллэн көөртө:

- Бур-бур буруо быыһынан
Булгунньах хайа
Бугдуллан сытар диэбитэ,
Көрүөхтэн түктэри
Көстүбэт бииһин күүстээбэ,
Тоҕус быластаах оту
Туора туруорбут курдук
Уот кутаа оттунан,
7500 Айыы дьонун аҕалан,
Күн улууһун күттүөннээхтэрин
Күүһүнэн түһэрэн,
Сэттэ кыыс дьахталлары систэриттэн,
Тоҕус толомон уолаттары
Тоноҕосторуттан тобулута үөлүтэлээн,
Алта аарыма дьоннору
Атахтарыттан хатаан,
Үөлэн-буһаран, аһаан-сиэн,
Аҕа-дьяҕа буолан,
7510 Амтаһыйан-салбанан,
Отуутун иннигэр,
Оргулун таһыгар
Аргынньахтаан олонор,
Дьэс солуур саҕа
Дьэһиэрбэ чэлкэх хараһынан
Элэс-былас,
Эрилис-бурулус
Булкуйбалаан ыла-ыла,
Сиикэрик диэн сиргэммэккэ,
7520 Хааннаах диэн ханһаарбакка,
Сылыйбыт өттүлэриттэн
Сыыйыта быһан ылан,
Сылланната олордо.

Борулуйбут өттүлэриттэн

- Бохсуо сағалары
Бобута тута-тута боллонготон,
Ингэри далай иһин дуомугар,
Кудулу далай куттаһын түгэбэр
Уңуохтары-бүлтэстэри
7530 Бүтэйдии ыйыста олордо,
Биэриэбэр тийбэккэ
Уот салбаныкы тыла
Уот диэки уунанһы олордо,
Амаан-дьямаан айаҕа

Аһатыаҕар тийбэккэ
Ас диэки аппанһыны олорто.

- Ону көрөн доҕоттоор,
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
7540 Киил мастыы кинэччи таттарда,
Хаппыт мас курдук
Ханаччы иэбиллэн таҕыста,
Дьэс алтан курдук
Дьэбидис гына түстэ,
Көмүс аалыытын курдук
Көҕөрүс гынна,
Сүүһүн үрдүнэн
Суон тиит курдук
7550 Суоллам хаан тымырдара
Тыгыалыы оонньоотулар,
Уохтаах хаана
Уолугун үүтүнэн,
Уллуһаҕын хараҕынан
Дьырылыы тыргыллан киирдэ,
Хаппыт мас курдук хатыһар,
Иирэ талах курдук
Иирсэр санаата
Сииһин уорҕатынан
Иэнигийэн киирдэ.
7560 Көстүбэт бииһин
Түһэхтээххэ түөрэннээбэтэх,
Тинилэхтээххэ ньиргийбэтэх,
Күллэм күүстээхтэргэ күөрэлэммэтэх
Аан ийэ дойдуларын
Атаҕынан тинилэхтээн
Айдааны тарта.

- Хансыктаах халлааннарын диэки
Хайыһан туран
Хаһыытаан бытарыппытыгар,
7570 Тоҕус сүллэр этин
Киэн халлаан килбэйэр кииниттэн
Тоҕо лүһүгүрэйэн түһэн,
Тон мууһунан тобурахтаата,
Хаардаах ардах түстэ.

Айыы оҕото барахсан
Үөрбэ таас үрдүгэр,
Хайар таас дьапталҕатыгар
Үс түүннээх күн

Күөлэһийэ эргийдэ,
7580 Өрүтэ тэйиэ ккэлээтэ.

Өһөх хаанга хатарыллыбыт
Өркөннөөх үнүүтүн
Өрө туппутунан,
Хааннаах батыйатын
Унга хонноһор олуйа кыбынан,
Өргөс кылааннааһын
Дөйбүүр онгостон
Оһоллоо улуу очуоһу,
Кыргыһыылаах кырыы хайаны
7590 Бадараан курдук
Батарыта тирэнэн,
Хаар курдук
Хардырхаччы хааман
Абааһы ааттааһар,
Көстүбэт күүстээһэр
Тонг күөнүнэн
Тоһо солоон кэллэ да,
Уоттары-күөстэри
Тоһута ыһан, ый ыһыаһа,
7600 Күн күдэнэ гынна.

Онуоха туран, көстүбэт күүстээһэ
Көрбөтөһүн көрөн,
Истибэтэһин истэн,
Оройго бэрдэрбит оһус курдук
Ололлон турда,
Туох диэһин булбакка
Турулус-ирилис көрдө.

Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
7610 Кыһыһырбытын кыларыппакка,
Уордайбытын уһарыппакка,
Санаабытын төлөрүппэккэ туран
Саманнык диэн сангалаах,
Ити курдук диэн тыллаах
Буола турбута үһү:

– Хаардаах булгунньах саһа
Хара дьай сүгэһэрдээх,
Хара хаан ытырыылаах,
Өһөх хаан утахтаах,
7620 Сүрэхтээх быар үтэлээх
Күтүр дойду түөкүнэ,

- Абааһы сири́н албына,
Көстөр дьүһүнүн көлгөйөн,
Таһыттан көстөрүн дагдайан
Соххор харах, сойуо тумус.
Хайа киһи хамнаабытыттан,
Туох дьахтар
Инниир тараһатын тэ́нитэн
Инэри далай иһигэр
- 7630 Ууланан-хаарданан,
Унуохтанан-иниэхтэнэн тахсыбыт
Уол оҕото
Кэтит үтүгэн түгэҕэр
Түһэн кэ́линг диэтэргин,
Айыы сири́н арҕаһа буолбут
Моруот Боотур диэн аҕалаах,
Саамал кымыс саадырыыннаах,
Араҕас арыы далбардаах,
Сөҥ сүөгэй сүүдүрүүннээх,
- 7640 Кыыһан тахсар күннээх,
Арыылаах алаас арчыһыта буолбут
Кыыс Кылаарытта диэн
Күн күбэй ийэгтэн
Күнүм-сири́н көрөрбөр
Айыыһыт Ийэ Хотунум
Айыын дьонун арангаччылаар,
Күнүн дьонун көмүскээр диэн,
Алҕаан-силээн төрөппүтэ,
Аҕыс иилээх-саҕалаах
- 7650 Араҕас манан халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүтүм,
Ураанхай саха дьоннорун
Кэхтибэт кэскиллээри,
Самныбат саргылаары.
Аатын-суолун кимгиний
Диэн ыйытар буоллаххына,
Сэттэ сэллиэлээх куртуйах
Ситэн-хотон көрбөтөх
Күдэннээх кутуруктаах,
- 7660 Икки атахтаағы
Иннигэр түһэрбэт,
Түөрт түөрэм туйахтаағы
Түөртэ ойуппат
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн диэммин.
Эн диэтэх арҕаа халлаан
Аанын анныгар олохтоох,
Хахсааттаах санаалаах,

- Халты харбатар кэмэлдбилээх
7670 Арсан Буурай бухатыыр,
Үтүө ааккар, үрдүк соруккар
Аҕыс уон аҕыс сириэнэн,
Арахса-арахса көнөр
Көмнөбүрбүт суолларынан
Көтөн-күөрэйэн кэллим,
Ир суолгун ирдээн,
Тор суолгун тордоон.
Мин киһи этэр тылым
Ис хоһоонун икки
7680 Таас чаллах кулжааххынан,
Оройун үүтүнэн
Истэ сэргэҕэли тур эрэ!
Дьэ, буо...
Хонг мэйии, хонго төбө
Мин бэйэлээх киһи
Айыым-харам суоҕун үрдүнэн
Уоран кэлэн урусхаллаата,
Сэрэппэккэ кэлэн сиэтэ диэйэҕин,
Хаһаангы үйэҕэ көстүбэт биистэрэ
7690 Айыы аймаҕын
Аймах-уруу оностубуттарын
Билэнгин-көрөнгүн,
Кыһыл оҕо эрдэбиттэн
Кыһалҕаҕа түбэспит
Кылаан Куо балтыбын
Былдыан-талаан кэлэнгин,
Орто туруу дойду дьонун
Огдолутарга соруннун,
Айыы дьонун
7700 Атаҕастыырга сананнын,
Туох-ханлык ирдэбилэ-иһэ
Суох буолуо дии саныыгың дуо?
Кылаан Куо
Убайдаатар убайа,
Эргиллэн көрдөбүнэ
Эт уруута,
Хайыһан көрдөбүнэ
Хаан уруута
Илэ бэйэбинэн,
7710 Эт дьүһүммүнэн кэлэн турабын.
Тутум сири чугуруйуом суоҕа,
Харыс сири халбарыйыам суоҕа,
Алын күүскүн алларытыам,
Үрүт күүскүн өһүлүөм,
Хара хаангың кэһиэм,

- Суккуруур дууһабын,
Суккуллар бэлэскин тутуом,
Аймах билэ дьонгор
Эриэн ыт элэгэр,
7720 Күөрт ыт күлүүтүгэр ытытам,
Ат гынан аһаһыам,
Оҕус гынан мииниэм,
Күлэ-күлэ күлгүн таптайыам,
Эккирии-эккирии эккин сэймэктиэм,
Боскуйа бугул саҕа
Буруйгун-айыыгын
Буунталыырым буолла.
Төрүт уустарын
Төлкөлөрүн түгнэриэм,
7730 Куотар былыт кубулҕаххын,
Аһар былыт албынгын
Аһар кэмим кэллэ.
Элбэҕи эгэлгэлээбэккэ,
Этин-сиининг эчэйэ илигинэ,
Хараҕын-сирэйин халымыр эрдэҕинэ,
Уһаппакка-тэниппэккэ,
Кыһыл оҕо эрдэҕиттэн
Кыһалҕаҕа түбэспит
Кылаан Куо балтыбын
7740 Эрийэ тутар эрбэхтээх,
Сөрүү тутар сөмүйэлээх
Уораан далан ытыспар
Ууран кула тарт!
Санаабыт санаабын аралдьыппат,
Өйдөөбүт өйбүн өһүлбэт киһибин,
Аһыйах тыл минньигэс,
Элбэх тыл сымсах.
Аан дойдугуттан арахсыан,
Күнүн сириттэн сүтүөн иннигэр
7750 Кэс тылгын кэпси оҕус! – диэн,
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Үнүүлээҕинэн-батастааҕынан
Кубулуппакка көрөн турда.

- Онуоха туран көстүбэт күүстээҕэ
Истибэтэҕин истэн,
Көрбөтөҕүн көрөн,
Хабыалы оморор
Хааннаах этин
7760 Ханҕас илиитин таһынан
Хаһыйан кээстэ,

Сии олорор силгэлээх унгуоѳун
Илиитин таһынан илгэн кээстэ.
Ойон турда, суодагыс-издэгис ойдо.

- Өйдөөбөтөх киһи
Өлөрдүү куттаныах курдук,
Түрбүөннээх түгэх дойдута
Төлүтэ түһүөх курдук
Төлкөтө дьүүлэ суох
- 7770 Үөгүлээн сатарытта.
Кингэ-хаана киирэн
Киил мас курдук
Кинэччи таттарда,
Буор хайа саѳа
Босхойо үлүннэ.
Оройун ортотунан
Олорор оѳо саѳа тымырдар
Ойуоккалаһан таѳыстылар,
Оһон эрэр ойбон курдук
- 7780 Соѳотох хараѳа
Буурѳа түспүтүнүү
Боролус-ирэлис гынна,
Сүүлэ киирбит оѳустуу
Сүөдэллэн турда.
Хааһах саѳанан
Хааннааѳынан хаахтаата,
Үөннээѳинэн-күрдьэѳэлээѳинэн
Өбүйэ-өбүйэ силлээтэ.
Үллэр үйэтигэр,
- 7790 Саллар сааһыгар
Харахтаабатаѳын харахтаан,
Көрбөтөбүн көрөн,
Үс салаалаах тарбахтарынан
Түүлээх түһэѳин охсунна.
Сыраана сынньылыһан,
Сыһыга субуруйан,
Өттүк баттанан,
Түһэх туттан
- 7800 Өрө мэнийбэхтээн баран,
Амаан-дъамаан айаѳа аппаннаан,
Ыллаабыта буолан
Хахайдыы хаһыытыы,
Ыттыы ырдыанһыны турда:

– Аар дъаалы,
Аарт-татай диэтэѳим дуу!
Чооруос да саѳа буоллар

- Тойук дуомнаах ээ,
Өгүрүө да саҕа буоллар
Үөбүүлээх буоллаҕа!
- 7810 Чээн, барахсаным сьыһа,
Сэппэрээк мастан быкпакка туран
Сэрэтэрдээх-сэрбэтэрдээх ээ,
Алтан чаан айаҕым
Амтаннын да билиэ суоҕа,
Ырдьанныыр тииспэр
Ыстал да буолуон биллибэт.
Көлүйэ күөл саҕа
Көндөй дьөлгүө күөмэйбэр
Атаххыттан ыламмын
- 7820 Аллараа диэки атаардахпына
Тоорохойдуу толугуруон.
Хардары харбаан ылан,
Хонгкуннуур хоолдьуккун
Хаанньары эрийэн,
Тыынгын иһиллиэм,
Дууһаҕын тутуом,
Бөгүөхтэтэ тыыннарыам.
Манай аллаах
Хантан хаһан көрөнгүн
- 7830 Сэнэбиллээх буолан
Сэрбэллэн тураахтыыгын?
Тарга дагдайан,
Бөлөнөххө бөскөйөн
Бардамын көрүөн!
Бу дойдуну буулаабыт
Мин диэтэх киһи
Тумара далай дойдубуттан,
Аҕыс бүүрүктээх түгэҕиттэн
Көбөн күөрэйэн тахсыбыт суоҕа,
- 7840 Түгнэри төлкөлөнөрө,
Таннары дьааһыйыллара.
Балтым диэхтиигин да,
Такымыгар олорор,
Тинилэҕэр ииктиир
Кырбас саҕа
Кыыс оҕону батыһан
Уһун унуоҕун урусхалланар,
Халын этин хайдар буоллаҕа.
Кыһыл оҕо эрдэҕиттэн
- 7850 Кыһалҕаҕа түбэспит
Кылаан Куо балтын
Отут хонугунан уонун туолар,
Ойох ыларга оруобуна,

- Кэргэн ыларга
 Кэпсэтиитэ бүппүтэ,
 Ээжин эппитэ, тылын биэрбитэ.
 Сөбүлүүрэ бэрт буолан
 Харыс сири халбарыппат,
 Сыллыы-сыллыы сыынаҕалыыр,
 7860 Кууһа-кууһа:
 «Орто дойду
 Улай ньууругар
 Уллунахпын үктэннэrimэ,
 Аан ийэ дойдубар
 Атахпын быктарыма,
 Көстүбэт биийин дойдута
 Уонунан ордук,
 Эн курдук эр бэрдин
 Үллэр үйэбэр,
 7870 Саллар сааспар
 Хантан хаһан булаары,
 Мантан бардахпына
 Эрэ суох эриччи хатыам,
 Таптыыра суох
 Такычы тардыам,
 Иһэгэй энгэрдээх
 Оҕо иһирэх бэйэм
 Иинэ хатан өлүөм диир», – диэн
 Сымыйалаан сылланһыны турда.
 7880 – Хата, нохойдоон,
 Аҕыйах кэминэн
 Уруу-тарыы тэринэргэ,
 Айыы дьонунуун аймахтаһарга,
 Дьонум-сэргэм, уруум-тарыым
 Айа охсубут анара
 Көрсүһэ-уруурҕаһа тахсыахтаахпыт.
 Эрдэттэн сэрэтиилээх,
 Уруккаттан онгоһуллубут дьыала.
 Айыы дьонунуун
 7890 Албан ааттаахтык
 Аймахтаһыа этибит,
 Үрдүк үтүөлээхтик
 Көрүлээн-нарылаан,
 Үөрэн-көтөн араһыа этибит.
 Онно олохпун-дьаһахпын көрөргө
 Бэйэм оннубар
 Бастын баһылык буолуон,
 Тоҕус уон тоҕус
 Модьууннаах торбосторбун,
 7900 Сэттэ уон сэттэ

Сийн сиэппит
Баһаам элбэх баайбар
Бас-көс буолуон,
Эдэр киһи кыыбаҕан киирэн
Кынсыаххын баҕардаххына,
Баар суох бастын балтыбыныын –
Дьирикинэй Куолуун
Имэнгит ааһыар дылы
Иирэ талах курдук имитистэххитинэ,
7910 Сылайыххытыгар дылы сылластаххытына,
Күнү-ыйы билиэн суоҕа, – диэн
Ыллаабыта буолан ырдыанныы,
Солуута суох соллоннуу турда.

Онуоха туран дуо, доҕоттоор,
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Үрдүк сүүһүттэн
Күөрт ыт саҕа
Көлөһүннэр сүүрдүлэр,
7920 Хараҕыттан-сирэйиттэн
Хатат уотун курдук
Кыһыл кыымнар кытыаһыннылар,
Хахсааттаах хадаар тыллары
Хаһан да истибэтэх буолан
Хаана-сиинэ алдыанна,
Быһыыта-таһаата уларыйда.
Үйэлээх сааһыгар
Өйүгэр оҕустарбатах
Өһүөннээх тылларын истэн,
7930 Өйө-дьүүлэ суох өһүргэннэ.
Уллунаҕын анныттан
Уоттуу умайда,
Түөһүн иһиттэн
Төлөннөөх хадаар санаалар
Төлүтэ ойон таҕыстылар.
Үөһээ үрдүк халлаан
Өрөйөр өрөһөтө
Үлтү ыстаныар дылытын
Үөгүлээн өрөһөлөнө турда:
7950 – Көрдөрбүтүнэн туран мэлдьэхтээх,
Түүн сырыылаах
Түптэ кутуруктарга,
Сутуруо сулбуруттар
Сорук боллур,
Этэрбэс куурдар
Эстэрээпэ буолуом кэриэтин,

- Уол оҕо ханна оноҕоһун ыйаабатаҕай,
Биир сымьыт
Ханна сытыйбатаҕай, – диэн
- 7950 Биир бигэ санааны санаат,
Орто туруу дойду
Килбэйэр киинигэр,
Оройор ортотугар олохтоох
Оруолдьун уустара
Уһааран тардан онорбут,
Сүүлэ киирбит
Күрэн оҕус саҕа
Сүүнэ улахан сүлүгэһинэн
Хол дойду холооннооҕун
- 7960 Чаан олгуй саҕа
Тараҕай таас оройугар
Таптарбын ханнык диэн,
Орулуу түһэн баран
Охсон чаҕылыннарбытыгар,
Көндөй дүлүн тыаһыныы
«Дүн» ғына түстэ.

- Кырдаайы сизтэ диэн кыһаллыбата,
Оҕустардым диэн уолуйбата,
Таптардым диэн тарбаммата.
- 7970 Аптаах салбаныкы киэргэллээх,
Алдьатыһыыга анаан
Аллараа дойду уустара
Абылаан онорбут,
Кыыс оҕо кытарар хааныгар,
Өлүннүк өһөҕөр хатарыллыбыт,
Түөрт өтөрү түһэр,
Таннары тардар үһуктаах
Өтөрү-батыры түһэр үнүүтүнэн
Үөлэн кээһиэх курдук
- 7980 Өрүһүттэрбэккэ-аһаттарбакка
Түһүтэлээн барда.

- Сур кырынаас курдук
Сулбурхайдык тутунна,
Арҕаҕыттан тахсыбыт
Хардан эһэли
Хайыта тыытыахтык
Харса-хабыра суох
Ырыта-тырыта тыытыахтык
Хаһытыты-хаһытыты түһүтэлээтэ.
- 7990 Аппа хайдыбытын курдук
Амаан-дьамаан айаҕыттан

Аалыылаах анньыы курдук
Абына-тамына тииһин быыһынан
Чағытаары-салыннараары
Чалахайынан тибиирдэ,
Хааннаағынан хахтаата.

- Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Тэгил дойдуттан тэннээх,
8000 Хол дойдуттан холоонноох
Киһи буолан биэрдэ.
Аһаран биэрэ-биэрэ,
Кэбирэх сирэ буолаарай диэн
Уһун субуйа батаһынан
Уу дьулайга укпалаата.
Ыксалаһан ыла-ыла
Хангас ойоҕосторун аннынан
Хатан төбөлөөхтөрүнэн
Хайыта анньыстылар.
8010 Хайдахтаах хара быарбыт
Бу туһунан буолуо диэн
Өргөстөөх үнүүлэринэн
Өтөрүтэ түһүстүлэр.
Курунах мас курдук кумаластылар,
Иэмэх мас курдук
Иэхсэн имитиһэн бардылар.
Ол дойду түгэбиттэн түөрэлдьийдэ,
Улаҕатыттан уоралдьыйда,
Очуос хайалара
8020 Ортотунан уолан
Сиргэ тийэ симэлийдэ,
Халҕаһа таас хайалара
Хабырыта баран,
Дэлбэритэ ыстанан,
Турбут сирдэриттэн
Турута ыстанан түстүлэр.
Уот салбаныкы муоралара
Ортотунан уораһыйбытыгар,
Иччилээхтик ингиэтиммитигэр,
8030 Түгэбинэн дьөлө ыстанан
Бадараана баллыргыы хаалла.
Түптэ түрүлүөн,
Аата ахсаана биллибэт
Аҕыс айдаан буолла.
Үөһээ үрдүк халлаанга
Хара эбириэн былыттар
Ханыылаһан тахсаннар

- Хайыта ыстанан,
Тоѳус хонуктаах толону,
8040 Аѳыс хонуктаах ардаѳы,
Сэттэ хонуктаах силлиэни
Таннары дапсыйан тѳхэрдилэр.
Көлүйэ күөллэрин уута
Күөрчэх курдук ытылынна,
Тыймыыт үөнэ тыыланнаата,
Күлгэри үөнэ көнчөгнөөтө,
Баѳа үөнэ бадараанна балланнаата.
Барбатах балык минин курдук
8050 Бадык-бүдүк дойдулара,
Айдааннаах аартыктара,
Оһол уолаттара
Онолуйа туойбут тумуллара
Сирдиин симэлийдилэр,
Оннулуун сүттүлэр.
Кытылыыыр кытыт саѳа
Кыдымахтаах ардах
Хотугу хомуһуннаах халлаан
Холоруктаах ньууруттан
Өрө ытыллан тахсан,
8060 Алта тараѳай мыраан
Арѳастарын үрдүгэр тиййэ
Хомуһуннаах холорук буолан
Умсары сатыылаата.
Сиккиэри-силлиэни тулуйбакка,
Кыпчырдаан аѳатын ууһа
Кыанар өттүлэрэ
Кыбычаан сири буллулар,
Онтон орпуттара,
Оѳолоро-дъахталлара
8070 Тыыннарын былдьаһан
Куймангны-куймангны
Сул туос курдук
Кубарыччы таттардылар.
Оѳонньотторо-эмээхситтэрэ
Олорбут сирбитигэр
Унгуохпут хааллын диэннэр,
Эриэн быанан
Баѳаналарын төрдүгэр
Бааллыбытынан өллүлэр.
8080 Уһун унгуохтара урусхал буолан,
От ураһа саѳа буолан
Уруллан таѳыста,
Кылгас унгуохтара
Кыдымах буолан,

- Хайыр синниэ буолан
Анхайдарынан-аппаларынан
Халыһыйа уһуннулар.
Ланҕа ойууннара
Умуллан хаалбыт
- 8090 Уотун иннигэр
Түөрт түүннээх күн
Дүнүрүн таһыйан
Түптээҕи быһаарбата.
Аҕатын уһун дьоно-сэргэтэ
Аартыгы булбакка,
Аппанһы-аппанһы
Аппытынан өллүлэр.
Онтон орпуттара
Сылааһы булбакка,
- 8100 Сымара таастар быыстарыгар
Сыппытынан өллүлэр.
Ланҕа ойууннара:
«Мин да ордон» — диэн,
Кэрэх мастарын
Аллараа салаатыгар
Эриэн быанан моонһугар
Бохсуолуу баанан
Моннон өллө.
- Икки аарыма бухатыырдар:
8110 «Алдьархайы онгордубут» – диэн,
Аралдьыйа быһыытыбакка
Үөгүлэхэ-үөгүлэхэ,
Өттүктэхэн ыла-ыла
Өрүтэ быраһыстылар,
Хаһыытаһа-хаһыытаһа
Халбарытыһа сырыттылар.
Тон буору
Тобуктарың хараһар дылы
Тоһута үктээтилэр,
- 8120 Ириэнэх сири
Иэччэхтэригэр дылы
Иэдьэгэй курдук тэбистилэр,
Кыырыктаах кыргыһы
Кытаанаҕа буолла,
Охсуһуу киэнэ
Одьунаата турда.

Аҕыс уон хонук устата
Арахсыбакка-сынһаммакка
Тура тэбинэн туран,

- 8130 Тонг күөннэринэн
Тоѳута түсүхэ сырыттылар.
Хааннааѳынан
Хаһыытаһа-хаһыытаһа,
Өһөхтөөѳүнэн
Үөгүлэхэ-үөгүлэхэ,
Тоѳус уон тоѳус бууттаах
Үрдүк тыаны үрдүнэн көстөр
Сүлгүөхтээх сүлгүгэстэринэн
Таллан таас оройдоругар
- 8140 Олоро түһэ-түһэ охсуспуттара,
Хомуллубут хобордоох курдук
Ньыѳалла лэппэйбитин
Илиилэрин таһынан
Элитэлээн кээстилэр.
Хааннаах батастарынан
Батарыта түһүспүттэрэ
Аѳыс ойоѳосторун ардыгар
Хатанан хаалтын
Тосторута тыытан ылан,
- 8150 Төбөлөрүн үрдүнэн
Күдээритэн кээстилэр.
Уһун сула батастарынан
Хара быардарын
Хайыта сыстыстылар,
Нохтолоох тойон сүрэхтэрин
Тобулута түһүстүлэр.
Халлаанга тийэр
Халѳаһа хайаларынан
Хаххалана-хаххалана,
- 8160 Өлүү таалатын
Өһөхтөөх ньууруттан
Өрө көтөн кэлэ-кэлэ,
Кинилэр диэтэх дьонноһор
Кытах түөстэриттэн
Кытаѳастыы ылса-ылса,
Тэбиэн тириитин саѳаны*
Тэлитэ тыытыстылар,
Улаан биэ хоолдьюктаах
Баһын саѳаны
- 8170 Ойута тардыстылар.

Кинилэр да буоллаллар
Бүтэһик күүстэринэн,
Биэстии бууттаах
Бэрилиир мээчиктэринэн
Биэртэлэспиттэрэ —

- Ол да тулуйбата,
Балтанан охсуллубут курдук
Балаччы ньыҕалынна.
Бадарааннаан турар
- 8180 Таллан эбириэн оҕус саҕа
Баламат улахан
Балбаанкы сүлүгэстэринэн
Сөһүргэстэһэ-сөһүргэстэһэ
Сүннүлэригэр биэртэлэстилэр,
Сыстыһа-сыстыһа
Сырайга саайыстылар,
Тумса тутааҕа туллубутун
Тумул улаҕатын диэки
Туора элиттилэр.
- 8190 Сыңдалҕаннаах сырыыттан,
Омсулҕаннаах охсуһууттан
Эт дьон элэйэн,
Уңуох дьон уйадыан
Хайаларыгар даҕаны
Хааһахтарын түгэҕэр
Халбас гынар сэниэ хаалбатах.
Тэбиэлэстэхтэрин ахсын
Тэмтэрийэр буоллулар,
Охсустахтарын ахсын
- 8200 Олоро түһүтэлээтилэр.
Анньыһартан akkaастаннылар,
Охсуһартан уурайдылар,
Айахтарын былас аттылар,
Харахтарын харыс көрдүлэр.
Сэк гынар сэниэлэрэ эстэн,
Дук гынар күүстэрэ бүтэн,
Үөһэ тыына-тыына
Үллэнгнэһэ турдулар.
Кытах түөстэриттэн,
- 8210 Кытаҕас курдук ылсыбытынан,
Сул тиит курдук
Суулан түстүлэр.

- Ханнаағылара кэлэн
Хамыйыахтара баарай,
Туохтара кэлэн
Туруору тардыа баарай?
Аллараа өттүлэриттэн
Сиик силбэһин ылан,
Түүнүктээх муох
- 8220 Түнэ этэрбэс курдук
Түөрэ үүнэн тағыста,

Үөһээ өттүлэриттэн
Хаар-самыыр ылан,
Ыар нүһэр сыт
Ыраактан аңылыйда.

- Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Өр да, өтөр да
Сыппытын билбэтэ,
8230 Утуйбут курдук уһуктан кэллэ.
Хангас харафын аһан,
Кыламанын быыһынан
Кылатан көртө:
Хаан салаары,
Өһөх сиэри
Хара маңгаас суордар
Дьолюо маңган халлаантан
Хаһыытаһа-хаһыытаһа
Таннары халааран түһэннэр,
8240 Үтүрүһэ-үтүрүһэ
Үөһээ өттүлэригэр түһэн,
Олорор оҕо саға эти
Ойута тонсуйан ылаттаатылар,
Ысталлаах соҕус өттүлэриттэн
Ытыра-ытыра тардыалаатылар,
Суор-тураах уйата диэн
Манна буолбут.

- Ол курдук, далбааран-налыан сыттафына,
Тоҕус домдурҕаннаах
8250 Дьолюо маңган халлаантан
Тойон көтөр
Тоҕо ааннаан кэлэн,
Хабытта Бэргэнгэ
Хара быарын түһунан
Дабдас гына түстэ да,
Силлэр сүрэҕин
Тобулу баттаан баран,
Уот чупчурҕан тумсунан
Субай хаанын
8260 Улууох курдук гынан эрдэҕинэ,
Күүһүн мунньунан,
Күдэҕин киллэринэн
Хангас диэки өттүгэр
Халбарыс гынна,
Тыын киллэринэн,
Үөһүн таттаран

Үстэ-түөртэ үөгүлээн ылла,
Киэн көхсө кэнээтэ,
Саныыр санаата
8270 Саптааҕар кылгаабыта
Сайа охсулунна.

Аттыгар сытар
Адъарай ааттааҕын
Хайыһан көрбүтэ,
Сыыр быстыбытын курдук
Сылластыгас уоһа
Хайа хайдыбытын курдук
Хайыта быһыта куурбуттар,
Түүлээх түөһүн ортотуттан
8280 Үүнэн тахсыбыт илиитэ
Кулун киинин курдук
Кубарыйа куурбут,
Самаҕын туоратыттан
Сатала суох тахсыбыт
Соҕотох содьорон атаҕа
Сул баҕана курдук
Сукуллан-бакыллан сытар эбит.
Сүүһүн ортотуттан
Үүнэн тахсыбыт соҕотох хараҕа
8290 Оһон эрэр ойбон курдук
Онойо уолан түспүт.
Сүрэхтээх-быарын
Сүлүһүннээх тумустаах,
Соллонноох айахтаах
Хара манаас суордар
Курдарыта тонсуйбуттара,
Умуһах ааныны оҥойбут.

Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн:
8300 «Күтүр дойду күүстээҕэ
Өлөр үөстээх,
Быстар тыыннаах эбит» –диэн,
Манньыйа-астына санаата.
Ханас илиитин хамнатан,
Хаппар кунгун хаһынан
Өлбөт мөңө уутун
Өрө ойутан таһааран
Иһигэр истэ,
Таһыгар аҕыныахтанна.
8310 Этэ-сиинэ сымнаата,
Хаана-сиинэ сылыйда,

- Киэбэ-киэлитэ киирдэ.
Утуйан турбут
Уолан уол оҕолуу
Ойон-тэбэн турда,
Этин-сиинин уһугуннаран
Эрчимнээхтик хамсанна,
Анысханнаах аллараа дойду
Ангаарыйар ааттаабын
- 8320 Суһаллык супту хааман тийэн
Чомпой бэргэһэтин
Тоҕута тыытта,
Хара суор тириитэ хаалтыһын
Хайыта тыытта,
Кур ыт тириитэ курун
Уһулу тардан ылла,
Кэрэххэ тутуллубут
Эриэн оҕус тириитэ сонун
Энгэрдэри-илиннэри,
- 8330 Сиэхтэри-сағалары
Хайа тардан ылан
Иннин диэки элээртэ,
Ыыр-дьаар сыттаах
Өлүннүк тириитэ ыстаанын
Ый ыһыаға, күн күдэнэ онордо.
Моҕой тириитэ моойторугуттан
Үгүрүөлүү түһээт,
Өрө мөктөрөн таһааран,
Быһахха-биилээххэ наадыйбакка
- 8340 Уолугун үүтүнэн
Онҕубалыгар дылы уган,
Сүллэр сүрээбин,
Тыынар тынгатын,
Быардары-сүрэхтэри
Быһыта тардан ылан,
Кыырай манган халлаан
Кырсын диэки
Кыыратан кээспитин,
Хомпуруун хотойдор
- 8350 Хобуох-ибиэх тумустарынан
Хап гынан хабан ыланнар,
Быстах былыкка ильдэн
Быһыта-хайыта тыытан,
Сиэн-аһаан симэлитэн кээстилэр.

Көстүбэт бииһин
Күтүр күүстээбэ
Сырата быстан,

Сылбаата эстэн,
Тыынын былдьаһан,
8360 Иһин түгэбиттэн ингизттэн,
Хабаҕын түгэбиттэн таттаран
Кингир-хангыр
Сангалаах буола сытта:

– Аа...айакабын даа...
Өлөллөрө-сүтэллэрэ,
Ылдьаллара-ынчыктыыллара
Манньык буолар эбит.
Этэнгэ сылдьар кэммэр
Түһээн түүлбэр
8370 Оҕустарбат этим.
Орто дойду орой мэнигэр
Албаскын билбэккэ
Акаарыбар тэптэрэн,
Уоруйахпын туттаран,
Уодьугаммын таттаран,
Бу айылаах буолаҕым.
Киһи курдук эрдэхпинэ
Алдьархайдаах аан дойдум
Аппанньыр аартыгынан

8380 Үстэ мэнийэр
Үрдүк кирбиитинэн,
Үөһнээх бэлэһинэн
Илэ бэйэбинэн сылдьан.
Түбэспит абаккабын ньии!
Орто дойду орой мэниктэригэр
Оройбун тобулларыам диэн
Хаһан санаабытым буолуой?

Аа...айакабын даа...
Аан дойдубар
8390 Алдьархайы ааннаттым,
Тобугар олорор,
Тингилэҕэр ииктиир
Кыыс дьахтар туһугар
Дьайынмын таттардым,
Оройбун тобуллардым.
Аамай-туонай абаккам эбит!

Ол да иһин,
Ийэлээх аҕам эрэйдээхтэр
Этэр буолаллара:
8400 «Айыы кыыһын аҕалыма,
Күн оҕотун күрэтимэ,
Кэһнэ ирдэбиллээх,
Суола солуоннаах буолуо.

- Аџан ууһунан
Аймаџын да буоллар
Чупчурџаан Куо диэн
Тоџус дойду улахатын
Холоруктаах ньууругар,
Аџыс дойду анараа саџатын
- 8410 Анысханнаах иэнигэр
Төрөөн-үөскээн төлөһүйэн сытар.
Ону барангнын ойох ыл!» – диэн,
Элэ-билэ тылларын эппиттэрэ.
Ону истибэккэ,
Күнүм сүттэ,
Күүһүм эһиннэ,
Уһун уңуоџум урусхалланна,
Кылгас уңуоџум кыраланна,
Эттим-бүттүм, – диэн эрдэџинэ,
- 8420 Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Чаан олгуй саџа
Быттаах баттаџын
Көндөй төбөтүн
Быта курдук
Быһа тардан ылан,
Содуомнаах айдааннаах
Хоту халлаан
Ииримтийэн көстөр
- 8430 Ис тардыытын диэки
Элээрдэн кээспитин,
Кыдбараннаах-кыыбаџалаах
Кыыс Кыскыйа
Удаџан сиргэ тиэрдэеккэ
Ситэн ылан,
Түптүр дүнүрүгэр
Түһэрэн ылла:
– Астына-бастына аһаабатаџым
- 8440 Аџыс хонуктан орто,
Уон олой-молой уолаттарбар,
Сэттэ илэй-балай кыргыттарбар
Үтэн-үөлэн үтэһэлээн көрүөм,
Хонг мэйиитин хостуом,
Халын куйахатын хастыам,
Үөрүү-көтүү буолла! – диэн,
Ыспатын диэки
Ыһылла-тоџулла турда.

Түөһүн бүүтэџэр,
Арџаһын кэџэтигэр

- 8450 Үөгүлүү түһэн баран,
Өрө көтөҕөн таһааран,
Өйө санаата
Өрүкүйүөр дылытын,
Эргитэн-элээрдэн баран,
Таллар таас оройунан
Дэриэспэ таас дэлбэрийиэр,
Халҕаһа таас
Хайа ыстаныар дылы
Абааһы бухатыыра
- 8460 Таллан эбириэн баҕа курдук
Тас уорҕатынан
Баллах гына түстэ.
Түспүт күүһүгэр
Түптүр үтүгэн дойду
Түгэҕиттэн түлүннэ,
Таһаатынан дьалкыйда.
Кини обургулаах тыына быстыбакка,
Дууһата тахсыбакка
Хатыыс балыктыы халбарыннаата,
- 8470 Сордоннуу хойуолланнаата,
Тыһы тыймыттыы тыыланнаата.
– Аны, аныаха дылы
Өлбөт үөстэммикин,
Быстыбат тыыннаммыккын, –
Диэтэ даҕаны,
Астаах матаҕа саҕа
Алын сэптэри,
Сийин үөһүн
Сиирэ тардан ылан,
- 8480 Былыттаах халлаанга быыраалабытын,

Собуруу соххор холорук халлаан
Суккуллар бэлэһиттэн,
Суураллар куолайыттан
Тоҕус дохсун холорук
Тоҕо ытыллан түһэн,
Кыыс Кыскыйа удаҕан обургу:
– Аналлаах атаспын,
Көйүөр көмүс курдук
Күндүтүк саныыр
- 8490 Көмүһүм барахсаны,
Өлөр-хаалар күннүн
Өйүм-санаам сабыллан
Билбэккэ хаалан,
Былаҕайга былдыаппыт абаккабыан,
Ый-ыйбын,

- Аай-айбын!
Бу астаах матаҕа саҕа
Алын сэбин
Санаан-ахтан кэллэхпинэ
- 8500 Туттар туруу сэп гыным,
Көрдүүр-көҕүйэр кэммэр
Көһнөрү сытыахтааҕар
Көрүлүүр күндү
Сэп оностуом, – диэтэ да,
Умсары харбаат,
Арҕаа халлаан аннын туһунан
Көтөн күпсүйэ турда.
Көндөй көхсүн,
Илиитин-атаҕын
- 8510 Хамса умнаһыны
Хам кэлгийэн,
Лоһуор бөдөн маһы
Силистэри-силиргэхтэри
Логлу тардан ылан,
Хаба ортогунан
Хайа тардан хам кыбыппыта,
Үс хонукка үөгүлүү хаалла.
- Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
- 8520 Өстөөҕүн өһөрөн,
Саастааҕын самнаран,
Өрөйөр өтүгэр дылы
Өрөгөйө үрдээн,
Сааллар санныгар дылы
Саргыта салаллан,
Өрөйөн-чөрөйөн туран,
Саманнык диэн санаатын
Саңара турбута үһү:
– Орто аан ийэ дойдум барахсаны
- 8530 Оһолго охсубут,
Аһаардастыы атаҕастаабыт
Абааһы бийһин уһун
Аҕа уустаах аймах дьонун
Күннэрин сириттэн сүтэрдим,
Сиик гынан симэлиттим.
Түспүт төһнүбэтэх,
Барбыт малыйбыт,
Киирбит мэлийбит
Кэлтэгэй кэскиллээх
- 8540 Дорҕоонноох дойдуларын

- Сирдэри тэнгээтим,
Удьурдары урусхаллаатым.
Күн ийэ сирим
Өлбүттэрин өрүһүйдүм,
Утуйбуттарын уһугуннардым,
Көй ыраас салгынын
Көйүөрдэ ырааһыттым,
Кэнэҕэһин үөскүүр
Кэнчээри ыччаттар
- 8550 Кэхтибэт кэскиллэрин онгордум,
Саха омук аатын
Самнан биэрбэтим,
Күн улуһун аатын
Уол оҕо буоламмын
Умсан-түһэн биэрбэтим.
Иэримэ дьиэм
Иэйэхситэ ийэм,
Алаһа бараан дьиэм
Аҕа баһылыга
- 8560 Аҕам оҕонньор,
Бар дьонум,
Санааҕытын толордум,
Күн күбэй балтыбын
Күнүн сирин көрдөрөр
Буоллум, – дии санаата да,
Ыраах сир
Ыйданаран көстөрүн диэки
Одуулаан турбахтаата,
– Балтым барахсан
- 8570 Бу туһунан
Баара буолуо, – диэтэ.

- Уһуоргу кирбиитэ
Аалыылаах эрбии тиийин курдук
Адаарыйан көстөрүн
Оччо сири өр гыныа дуу,
Өтөр гыныа дуу,
Атара сэлиинэн астаран тийэн,
Кээхтиэй ойуун тумулун
Кэтэх өттүнэн,
- 8580 Ийэлэрин иһиттэн
Иирбитинэн төрүүр
Инсэ-мэнэгэй дьонноох,
Холуон холорук дойдулаах
Ходон Дьоруо удаҕан уораҕайын
Улаҕаа өттүнэн,
Баҕа үөнэ бахчаннаабыт,

Чоху үөнэ чохчоннообут,
Тыймыыт үөнэ тыылангнаабыт
Эриллэ Чохчой томторун үрдүгэр,
8590 Боскуйа от саҕа буолан,
Богдос гына түстэ,
Үнкүрүйдэ-күөлэһийдэ,
Ураанхай саха мургуна
Уһугунан-дугунан тура түстэ.

Биэс бууттаах бэрилиир мээчигин
Үрдүк мэнгэ халлаан диэки
Өрө туппутунан,
Хаан сүүрдүн диэн
8600 Хас да сиринэн хаймыылаах,
Өлөрсүүгэ туттар,
Үс тиит тыаны
Үрдүнэн көстөр
Өтөрү түһэр үнүүтүн
Өрө туппутунан
Баһын үрдүнэн дайбаатаан
Бэйэтэ бэйэтинэн буолла.

Халлаан диэки хантайан туран
Миинэр мингэтин,
Аналлаах атын,
8610 Дьөһөгөйүн оҕотун
Үстэ төхтөрүйэн ыңырда.

Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас ат барахсан,
Кэтэһэн турбут курдук
Дохсун холоругу
Тоҕо ытыһан,
Ахсым сырыылаах былыты
Аргыстанан-айаннаан,
Астаах матаҕа саҕа
8620 Баламат бөдөн туйахтара
Субу адаарыйбытынан
Сиккиэр тыалга
Сиэлэ элээрэн,
Кутуруга субуруйан,
Икки тартаҕар таныытыттан
Кутаа уот төлөнө уһууран,
Туһааннаах доҕорун
Тус иннигэр тура түстэ.

Хабыр Киирсиилээх
8640 Хабытта Бэргэн:

– Үөрүү-көтүү үктэллээх,
Саргы-дьяалы аргыстаах
Айаммытыгар турдахпыт,
Аналлаах атым, – диэт,
Үс өркөннөөх өрүүлээх
Эрийи көмүс тэһииниттэн
Эрийэ тутан ылла.

- Аһаары гыннабына
Атабыттан ойон тахсар,
8650 Кыргызһыны биллэҕинэ
Кыыныттан кыбылла-кыбылла тахсар
Сытыы быһый быһыччатын
Сыйа тардан ылан,
Миинэр мингэтин,
Көлүнэр көлөтүн
Халын-халын сирдэриттэн
Харыстыы кэрини
Хайыта быспыта,
Хаан тахсыбата,
8670 Этгээх сирдэриттэн
Элийэ быспыта,
Симэһин тохтубата.
Харыс кэринэ халынаабыт,
Тутум кэринэ тупсубут.
Атара сэлиинэн айаннатан иһэн,
Көҕөн күс көлүйэ күөлтэн
Көтөн тахсыбытын курдук
Эрийи көмүс ынгырыгар
«Хап» гына хатана түстэ.
8680 «Күн күбэй балтым
Бу туһунан буолуо» – диэн,
Илбистээх илиһэй бийһин ууһун
Уот Чупчурҕаан ааттыгын тутуһан
Айаннаан аарыгырда,
Ойдорон ууннарда.
Аһан иһэр анды үөрүн
Кынатын тыаһын курдук
Кулҕааҕа куугунаата,
Сирэйин-харабын
8670 Инчэҕэй ардах ибили сыста,
Тобурахтаах голон
Тобулута сыста,
Оһоллоох оломнорун,
Тулааһыннаах тумулаттарын
Тобугун төрдүгэр дылы
Тоһута тэбистэрдэ.
Хайыта тэптэрбитэ

- Харсыылаах хара маҥаас
Кунан оҕус саҕа
- 8680 Тон буорунан тобурахтаата,
Синин уорҕатынан
Силээхтэ киһи силэ
Сиргэ тийбэт
Силлиэтэ сирилээтэ.
Атаҕын аннынан,
Хонноҕун быыһынан
Тон мастары тоҕута ытыйар,
Ириэнэх мастары
Иэмэх курдук тутар,
- 8690 Аҕыс айдааннаах
Ала холорук аргыстанна.
Уот мэҥиэстэй байҕал
Улаҕатыттан уораһыйда,
Тимир дьирики балыктар
Баалга оҕустаран,
Хара сиргэ быраҕыллан
Хаппыт мас аайы
Ханьыларыттан ыйанан,
Кубарыччы куурдулар.
- 8700 Систэрин уңуоҕа
Сиибэх буолла,*
Ойоҕосторун уңуоҕа
Оттоох бугул саҕа
Оргулланан таҕыста,
Тыыммыт тыыннара
Аҕыс балаһалаах
Ардахтаах толон буолан,
Абааһы биийин
Таллан таас оройдорун
- 8710 Тон күөс айаҕын саҕаны
Тобулута түстэ.

- Экчэри хаппыт эмээхситтэр,
Олойо кырдыбыт оҕонньоттор
Тойон өһүөлэриттэн
Тонголотхоруттан өйөнөн,
Ыстааннарын быатынан
Ыйана сатаатылар.
Онтон орпуттара
Уот Чупчурҕаан удаҕан
- 8720 Хотун эдьийдэриттэн
Хангас харахтарын
Хаанынан ыты-ыты:
– Харыһый, абыраа!

Өлөр күммүт үтүрүйдэ,
Хаалар күммүт хабырыйда,
Ыл буолар ыыспабыт сабылынна.
Олохпут огдолдьуйда,
Төрөтөр оҕобут
Төлкөтө түгнэһиннэ,
8730 Иитэр сүөһүбүт
Иититтэн эһиннэ,
Төлкөлөөх олохпут түгнэһиннэ.
Хотун удаҕан эдьийбит,
Торҕон ыт тохтообот,
Эккэ ыт эккэлээбэт
Дьаабы дьалхаан буолла.

Көстүбэт биистэрэ
Күргүөмнээн туран,
Халлаан диэки хантайан
8740 Хотун эдьийдэриттэн
Уот Чупчурҕаан удаҕантан
Көрдөһө-ааттаһа турдулар:
– Ааттаһар да ахсааннаах,
Көрдөһөр да күттүөннээх,
Сүгүнүнэн сүктүбэт сүдү киһи
Айан суолун арыһан иһэр.
Кини диэтэх киһини
Уус тылбынан угуйуом,
Угаайы өйбүнэн иирдиэм,
8750 Оҕочо кутурукпар
Олордуом дии санаама.
Аны кинини
Кыа хаанын тоҕор,
Кыһыл этин кырбастыыр,
Халын тириитин хайытар,
Чиргэл уңуоҕун кыралыыр
Киһибит суоҕун билэҕин.
Убайдаатар убайын
Адалҕа Буурай
8760 Ийэлээх аҕата эппитин истибэккэ
Алҕас сананан,
Тутах өйдөөн
Суон сураҕа сууралынна,
Аата-суола алдьанна,
Аан дойдутуттан араҕыста,
Күнүн сириттэн сүттэ.
Сор соннуу илигинэ эрдэ-сылла
Кыһыл оҕо эрдэҕиттэн
Кыһалҕаҕа түбэспит

- 8770 Кылаан Куо балтын
Түүнүктээх түктүйэтиттэн,
Хараңа хаспафьттан
Таһаара охсон биэр.
Итиннэ сөбүлэспэтэххинэ,
Айыы оҕото
Алаһа дьибитин алдыатаары,
Аал уоппутун умуораары,
Ааппытын-суолбутун сүтэрээри,
Арыы түһүлгэбитин түннэрээри,
8780 Алтан сэргэбитин алдыатаары,
Кэнчээри ыччаттарбытын
Кэскиллэрин кэжиннэрээри,
Айан аартыгын арийан иһэр.
Хотун удаған эдьийбит,
Күн өттүгүн күйэ
Хаампакка туран,
Көрдөһөн эрэбит
Ый-ыйбыт...
Аай-айбыт...
- 8790 Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Ахсаабакка айаннаата,
Тохтообокко дьурулуйда,
Этитиилээх оноҕос курдук
Эриэн-быраан дойдularы
Элэс-былас айаннаата,
Добун-имэн тоҕойдору
Тоҕута силэйэн сикситтэ.
Соргулара тохтубут,
8800 Соллонноро көппүт,
Кыыбағалара кыйманнаабыт,
Сидьин бийһэ сириэдийбит,
Аһай бийһэ ааннаабыт,
Быртаһ бийһэ былааспыт,
Күдэн холорук дойду устун
Түһэн-баран истэ.
Үөһээ өттүгэр үөгү иһилиннэ,
Аллараа өттүгэр
Айдаан билиннэ,
8810 «Ол тугуй?» – диэн иһиллээбитэ,
Үөһээ халлаан үрүт мындаатыттан,
Үрүн былыттары ханас өттүлэригэр
Хаһыйа анһа-анһа
Күдэн холорук кыргыттар
Оһох салбаныкы айахтарыттан

- Тыһы тыймыыт тылларын
Былас кэрингэ быктаран,
Үөгү-хаһыы былаастаах
Өрөһөлөрүгэр дылы өнгөйдүлэр.
- 8820 Аллараа өттүттэн хайа хайдыбытынан,
Сир синнибитинэн,
Очуос ойдубутунан
Соҕотох харахтарынан
Оччойо-оччойо одуулаатылар.
Кыырар мэнэрик удаҕаттар
Түөлбэ күөл саҕа
Түрбүөннээх лүн-хаан дүнгүрдэрин
Түннэри харбаабытынан,
Өлүннүүккэ туттуллубут
- 8830 Туора дьорҕоо муостаах
Кунан оҕус өттүгүн уңуоҕа
Этигиилээх эмтэркэй былааһахтарынан
Илбистээхтик этиттэрэ охсо-охсо
Хатааһын сулуһугар
Хатанан олорон,
Хантайа-хантайа хаһыытаатылар,
Үргэл сулуска
Үөмэхтэһэн олорон үөгүлээтилэр:
- Иэдээн буолла!
- 8840 Иһилик таһылык!
Иэхэйикпитин,
Куохаайыкпытын,
Хотун эдьийбит
Чупчурҕаан удаҕан,
Биэстээххиттэн билгэлиир,
Үстээххиттэн көрүүлэнэр,
Иккилээххиттэн ичээмсийэр бэйэн
Ханна халты хааман
Хараҕын сабылынна,
- 8850 Тыллаах-өстөөх
Тылын тылбылынна,
Дьэллик манган халлаанҕа
Дьиэрэһийэ чугдаарар бэйэн
Куолаһын сарбылынна,
Утуйбут да буоллаххына,
Сутаакы тириитэ суорҕанҕын
Туура тэп,
Ордуулаах оронгуттан,
Ыылаах ыыспаҕыттан
- 8860 Түөһүллэн түһэн тахсан,
Алдырхайтан абыраа,

- Өлөртөн өрүһүй!
Хас үйэ устатыгар
Көстөр дьүһүммүт,
Үтүөкэннээх бэйэбит өлбөөдүйэр,
Ыксаабыт да ылбат,
Көрдөөбүтү да көбүппэт,
Кыыбажалаах да кынсыбат
Дьолоуо соргубут
8870 Тохторо буолла.
Хотун удаҕан эдьийбит,
Эйигиттэн алта мутук намыһах,
Сэттэ мутук итэҕэс буоламмыт
Көрдөһөн-ааттаһан эрэбит.
Эйигиннээҕэр үс мутук
Үрдүкпүт буоллар,
Бэйэбит да мэңгистиэ этибит,
Көрдөспөккө да
Күнүн сириттэн көтүтүө этибит.
8880 Кырыыстаах тылгынан
Кынчыатана ыһылын,
Сэттээх-сэлэлээх тылгынан
Кэбирдэ кэбис,
Уоттаах хараххынан
Умсары дьааһый,
Этэн-тыгынан эгилдьитэн
Соргулаах да буоллар
Сорго содуомна тэп,
Уохтаах кылыннаах да буоллар
8890 Умсары кыраан,
Баҕа курдук бакаалат,
Чоку курдук чохчонгот.
Кыайдаххына эн кыайыан,
Хоттоххуна эн хотуон!
Айыы оҕото баҕайы
Кырымах ыраах ыырыттан
Кыйданан түһэн,
Охсуһаары оботуран,
Кыргыһаары кыдьыгыран,
8900 Иирээни тардан,
Имири эһээри истэҕэ,
Ыксаа, тиэтэй, ыгылый!

Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Кыһыны кырыатынан,
Күһүнү өксүөнүнэн,
Сааһын саппағынан,

- Сайынын сылааһынан,
Тон күөнүнэн тоҕо астаран,
8910 Көгүтэн-күпсүтэн,
Айаннатан-атаралатан истэ.
Хоромньулаах хоту халлаан
Хотойор улаҕатыттан,
Түллэр түгэбиттэн
Буордаах сыгынаҕы
Булгурута тарпыт курдук
Буучугурас эриэн былыттар
Буркучуһан таҕыстылар,
Таллар таас чаҕылҕаттар
8920 Уһуутуур уот курбуу буоланнар,
Сири сиксигинэн,
Дойдуну улаҕатынан
Харахтаах хараҕын аспат,
Сүһүөхтээх сүһүөҕэр турбат
Түөрт сүллэр этинг охсуллан,
Аҕыс айдаан,
Тоҕус түрүлүөн ортотугар
Уот мэниэстэй байҕал
Таһынан дьалкыйда,
8930 Кытыынан бискэлдьийдэ.

- Арбааттан хоту
Сэтгэ өлүннүк дьоннор
Ойоҕосторун уңуоҕа кэрэһилээх
Аам-саам аартык диэки
Көнүс үрэх буолан
Көрөн турдахха көнү түстэ.
Хохообул ойуун ходуһатын
Хордоҕойун хотооһунан
Холдьоһуйа уһунна,
8940 Сүңкэн үрэх буолан
Сүллүүлэнэн сүүрүгүрдэ.
Уот тумарык быыһыгар
Чүпчурҕаан удаҕан обургу
Дьөлөккөй дүнгүрүн
Дор-дар охсо-охсо,
Кыыһыран абаран кынчыатанан
Кутуран куллугураата,
Ыллаан ыыра бара сырытта:

- Истэллээр-истибэттээр,
8950 Көрөллөөр-көрбөттөөр!
Атан өлөн эрэр
Аймах билэ дьоннорум,

- Умса түһэн эрэр урууларым,
Алыс айманыман,
Солуута суох суксуруһуман!
Биттээх бэйэм
Билэ сыппытым,
Аптаах албаспынан
Ангаабыллаан көртүм.*
- 8960 Айдааннаах айантан алларыян,
Сындалҕаннаах сырыыттан сылайан,
Ордуулаах ороммор
Отут хонукка
Утуйуохтаах этим.
Үрдүбэр үөгүлээннит,
Ойоҕоспор ордоотоон,
Кытыыбар кыланан,
Сылаам тахсыбата,
Сынньана түспэтим.
- 8970 Мин диэтэх,
Хотун удаҕан эдьиийгит
Уот Чупчурҕаан
Туойар тойукпун,
Сагарар саҕабын
Сааһылаан истин,
Акаарылар, ангалалар!
Кылаан Куо кыыстарын
Үтүөнэн биэрэн үтүөмсүйүөм,
Эйэнэн биэрэн эйэргэһиэм суоҕа.
- 8980 Ас киэнэ амтаннааҕынан,
Танас киэнэ маанытынан,
Сото унуоҕунан сокуускалаан,
Өлүннүгүнэн өлбүргэлээн
Айаҕынан аччыктата,
Атаҕынан тонгоро иликпит.
Аҕыс хос таас дьайыҥнаах,
Түөрт харыс
Түүнүк үллүктээх,
Хара дьай хаттыктаах,
- 8990 Халҕаһа таас хаспахха
Хатанан сытар.
Хата, эһиги обургулаахтар,
Сылааах эккэ сымсаҕай,
Хааннаах эккэ хамаҕай,
Симэһиннээх эти
Сирбэккэ сиир буоларгыт,
Хаан иһэргэ
Хайдыбыт хамыйаххытын,
Кыа хаан кутарга кытыяаҕытын,

- 9000 Үөлэн-үтэн сииргэ үтэһэбитин,
Быһарга-оторго
Сытыы-быһый быһыччабытын
Көрүөх иннинэ
Көрдөөн булун
Доом ини доом!!!
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн,
Миннийэлиир диэтэх
Хотун удаҕан дьахтар
- 9010 Дьаардаах сыттаах
Дьабыммыттан тахсан,
Олорор оҕо саҕа быттаах
Ороммуттан оронон,
Орто дойду оҕото
Айдааны тардаары,
Иирээни тэрийээри
Иниэттэн тахсыбыккын истэн,
Аллар айанын төрдүгэр,
Дьулурхай суолун ортотугар
- 9020 Туорай-мэхэй буоллум.
Хоммут уоспун хоннорор,
Өрөөбүт уоспун өһүлэр
Күнүм күндүөтээн кэллэ.
Ол туох туһунан туойаары,
Кэпсээн кэҕийээри
Гыннын диэтэргин,
Күн күбэй балтыбын
Күнүн сириг көрдөрүөм диэн
Көбөн күөрэйэн түһэнгин,
- 9030 Бар дьоммутун бараатын,
Халын хаххабытын,
Суон дурдабытын,
Тойон убайбытын
Арсан Буурайы
Тыынын быстын,
Күнүн сириттэн сүтэрдин.
Дьэ дуо...
Эттээх хаанныттан
Иэстээтэҕим буоллун,
- 9040 Кылааннаах өргөстөөх тылбынан
Кыраан кылыһытан эрэбин!
Аллараанан куоттаххына
Албаан ылым,
Үөһэнэн көттөххүнэ
Өбүрүйэн ыламмын,
Аптаах дүнгүрбэр

- Күөлэһийэ оонньооммун,
Сүллэр сүрэҕин хаанынан
Таас таҥалайым хаппытын
9050 Чаллырҕаччы аҕыныахтыам,
Туустаах тыллаах тумуспунан
Субай хаанҕын
Чуубурхаччы оборуом,
Оһоллоох одун олоххун
Дохсун холорукпар сөрөөммүн
Аллараа дьааһыйдаҕым буоллун!
Кыһыл оҕо эрдэҕиттэн
Кыһалҕаҕа түбэспит
Кылаан Куо балтын
9060 Аны аҕыйах хонугунан
Уон сааһын туолар.
Өлүү уутугар сөтүөлэтэн,
Тыһы тыймыыт тыыннаан,
Утары көрбүтү
Умсары кырыыр,
Аҕа ууһун аймах дьонун
Олохтору эһэр оноруохпут.
Им сүтгэҕинэ илэ сылдыар,
Күлүк-балык буоллабына
9070 Күлүгүлдүйэ сүүрэр
Илэ дэриэтинньик ғынан,
Өлбөт үөстээн,
Быстыбат тыыннаан,
Орто дойдутугар таһааран,
Күнүн дьонун
Төрүөхтэрин түгнэттэриэхпит,
Имири⁵⁶ эстэриэхпит,
Ааһар былыт албына,
Көтөр былыт көлдүнэ
9080 Оноруохпут.
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн,
Аппанһыыр айағын үүтүнэн
Ингэри далай искин,
Кудулу далай куттаххын,
Сүллэр сүрэххин курдатты
Түстэҕим буоллаҕа үһү!!! – диэтэ да,
Төбөтүн сиигинэн
Айыы оҕотун көрдө көрөөт,
9090 Уот салбаныкы айағын
Былас аппытынан
Таҥнары сурулаан түһэн истэҕинэ,

⁵⁶ Рук.: *имири*

- Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Өндөл манган халлаан
Аһаҕас аан саҕа
Аһыллыар дылытын,
Таас тииһэ
Көмнөх хаар курдук
9100 Көнүрүттүөр дылытын
Хаһыытаан сатарытта,
Өлөрсүүгэ туттар,
Үс тиити үрдүнэн көстөр
Өтөрү түһэр үнүүтүн
Уот салбаныкы айаҕар
Уун утары тоһуйан биэртигэр,
Айаҕын үүтүнэн
Муос хабарҕатын курдат,
Хара быардары,
9110 Сүллэр сүрэхтэри,
Аллаһыллыбытынан ойбон саҕа
Алын сэбин,
Тор түүлээх томторҕотун
Тоҕу анһан таһаарда.

- Кураанах маска
Курдаттыы үөлүллүбүт
Тыймыыт үөннүү
Тыылланһы мөнүстэ.
Ыһыытаппытынан-хаһыытаппытынан
9120 Тоҕус добун тоҕойдоох,
Хоту диэки хотолуйан киирэр,
Ыыр-дьаар сыттаах,
Ыспа борук салгыннаах,
Ытык тириитэ ыйдарыылаах,
Сотуунһа өлбүт сылгы
Сототун унгоҕа дьүөккэлээх,
Айыылаах харалаах,
Сордоох содуомнаах
Барынһыра бараммыт,
9130 Сүөдэнһиирэ сүппүт
Аартык суол төрдүгэр
Кулун киинин курдук
Кубарыччы хаппыт ытык маһы
Үчэһэли охсон төбөлөөн,
Сириттибэт сириттэн
Сиһин үөһүттэн сиирэ анһан,
Төбөтүн оройунан

- Дьөлө ойутан таһаарда.
Көрөн турдагына,
9140 Таммах хаан тохтубата,
Кутурук унуоѳунуу
Кубарыччы куурда,
Сул туостуу түүрэ таттарда.
Кини обургулаах
Быстар тыына,
Өлөр үөһэ быстан биэрбэккэ,
Имик-самык иһин түгэѳэр
Ырыа дуома ырыалаах
Буола хаалбыта үһү:
9150 – Иэѳээйикпин-куудааныкпын,
Иһилик-таһылык,
Алдырхайбын сатакабын!
Аһар албастаах,
Куотар кубулѳаттаах этим,
Икки атахтаахха
Иннибин биэриимэм диэбитим,
Өлөр-быстар быатыгар
Айыы дьонун албаһыгар киирэммин
Аатым-суолум алдыанна,
9160 Суолум-иһим остоѳо,
Биһигини өлөрөн-өһөрөн
Өрөгөйүм үрдээтэ,
Саргым салалынна диэмэ,
Нохой оѳом!
Икки издэскэр ингнэ сылдыар
Эт кулѳааххынан иһит:
Уоллуурука оѳокойун
Оноѳос саанан
Ооньнуурун саѳана да,
9170 Тилэѳэр ииктиир,
Такымыгар олорор
Кыыстыырыка оѳон
Кыптыйынан кырыйа
Ооньнуурун саѳана да,
Алаһа дьийэн аннынан
Сур кырынаас буолан
Сургулдьуйан тахсаммын,
Истэринэн киирэммин
Таарымталаан таралытыам,
9180 Борук-сорук буолуута
Дууһаларын тутуом,
Аллараа дойдуга атаартыам,
Толугурдаах торбосторгун
Таһнары таакыр баттахтаах

Хотон иччитэ буоламмын,
Сыптарын өлүү гынаммын,
Сыгытаахтыыр инибин да,
Баайгын-дуолгун барыам,
Аангын аңатыам,
9190 Урааҕын кырыардыам!!!

Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Кыраата диэн кыһаллыбакка,
Куһаҕаны эттэ диэн курутуйбакка,
Өстөөхтөрбүн өһүөннээтим,
Саастаахтарбын самнардым диэн
Санаатыгар да оҕустарбакка,
Буспатах мунду минин курдук
Бадыа-бүдүө дойдунан
9200 Харгыс хайаларга хааттарбакка,
Иирэр мэнэриктэр
Иэнигийэн ыллаабыт,
Обот соллонг удаҕаттар
Онолуһа туойбут,
Барбыт баһыллыбатах,
Кэлбит төннүбэтэх
Кинкиниир киэн ааттыктарга
Кииртэлээн истэ,
Хоту халлаан түгэжин диэки
9210 Түһэн киирэн барда.

Ол уорааннаах дойду
Үлүскэннээх халлаанын
Үрүт өрөһөтүнэн
Өрө мэнитэн истэҕинэ,
Сэттэ сэллиэлээх куртуйах
Ситэн-хотон көрбөтөх
Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас ат
Кэриэн иһит саҕа
9220 Чэрэгэр кулҕааҕын
Дьөрбө курдук чөрөс гыннарда,
Тартаҕаргыыр таныытынан
Тыбыыран тырылатта,
Иһин түгэҕиттэн
Инэрсийэн дьигиһиттэ.
Туох буолла диэн
Көмүс тиэрбэс хараҕынан
Иннин-кэннин көрүннэ,
Истигэн сэргэх кулҕааҕынан

- 9230 Истэн сэгэлдьиппитэ,
Соџуруу халлаан
Суһуктуйар ньууруттан,
Илин халлаан
Дьиримниир иэниттэн утарыта
Кылбаа манган кыталыктар
Кылбаара көтөн кэлэннэр,
Чыпчылыыйах ыккарда,
Көрүөх түгэнэ
Аатын оргууй сангарыллар,
9240 Кистээн кэпсэтиллэр
Айыы сирин аарыма удаџана
Иэхэлимэ Куо илэ бэйэтинэн
Буола түстэ да,
Кэлбит наадатын кэпси турда:

– Доом ини доом...
Араџас чэчир айылџалаах,
Тоџустаах толуу сылгыны
Тобугунунан охсуллар
Солко нуолур быйаннаах,
9250 Араџас далбара,
Өлгөм быйанга
Өттүк хараџынан үнүүлээх,
Күн ийэ сирбититтэн
Тонголохпунан охсуллар
Кыыһааммын кылыгыратан,
Ньилбэкпинэн ооньуур
Бытырыыс киэргэлбин нусхалдытан,
Тоџус томторџонноох
Дуораһыйа ыллыыр дүнгүрбүн
9260 Кириэстээх киэргэлиттэн тутан,
Кулун кутуруга былаайахпынан
Сыйа охсоммун,
Аџыс уон аџыс
Адаардаах суолу арийаммыт,
Ааккын ааттаан,
Кырыылаах кынаппытыгар уйдаран,
Уһуктаах тумсубутунан,
Модун түөспүтүнэн
Тонг былыттары
9270 Тоџута силэйэн,
Хаардаах былыттары
Хаһыйа анньан,
Ала буурџа аргыстанан,
Толон самыыр доџордонон
Кэс тылбытын кэпси,

Алгыстаах тылбытын анаан
Өрүһүйэ-көмүскүү кэллибит.

- Нуоралдын Куо удаҕан
Уҥа өттүнэн дугунан,
9280 Хангас өттүнэн халыйа хааман,
Саманнык диэн
Сангалаах буола сырытта:
– Сиир сиэхситтэр
Күммүт сириҥ көмүскэлин,
Синин үөһүн сэймэктээн,
Кыл тыынын быһан
Очурга охсубуттара дуу диэн,
Ир суолгун ирдээн,
Тор суолгун тобулан түстүбүт.
9290 Мин диэтэх,
Нуоралдын Куо удаҕан
Эдьийдээтэр эдьийбэр
Элээн буолан,
Санным хараҕынан охсуллар
Айгыр киэргэлбин айгыратан,
Такыммынан охсуллар,
Таһаабынан хамныыр
Сарыы танас киэргэлбин
Сайбалдыта оонньотон,
9300 Аҕыс күннүк сиртэн
Дуораана-дорҕооно
Дуораһыйан иһиллэр дүнгүрбүн
Түөрт түмүллэр төрдүттэн,
Алтан быарыгыттан тутаммын,
Киил мас киэргэллээх,
Чэгиэн тирии тириилээх,
Алгыстаах-дьаныардаах
Быһый дугуй былаайахпын
Быыралата оонньооммун
9310 Айдааннаах архана ааттыктары
Арыя туойан кэллибит.

Иккиэ буоланнар
Дорҕоонноох дүнгүрдэрин
Тоҕус көстөөх сиртэн
Дуорааннара дуораһыйар дылытын
Охсон доҕунаттылар,
Домноох-алгыстаах
Оргууй кутуран куугунаттылар.

– Доом-эни доом,

9320 Доом- эни доом!

Эгил-тэгил дайбанан,
Тэбис-тэнгэ охсон,
Этэн-тыгнан бардылар.
Кинилэр дьон
Хамнанан барбыттарыгар,
Сүүлээх сүүнэ этингнэр
Өрө күһүгүрэйэн тағыстылар,
Най хара былыттар
Таннары сатыылаатылар:

9330 – Күн ийэ сирбит
Күтүр күүстээбэ
Иирээннээх илбискэ
Иэдээннэ түбэстэбэ диэбиппит,
Албан-дыаһах аатын
Аар-саарга аатырбыт,
Көстүбэт биистэрин
Халбас хараларын,
Хангылларын сыһыппыккын,
Өндөл дьүрүө халлаан

9340 Үтүө бэртэрин кыайан
Үрдүк аатын ааттаммыт.
Ол да буоллар,
Доом-эни-доом
Оһоллоох-моһоллоох суолга
Билбэккэ оройунан түһүө,
Атабын уган алдыаньа,
Алдыархайга ааннатыа диэн,
Сэрэтэ-сэрбэтэ түстүбүт.

Субу самантан
9350 Арбаалата хоту
Анысханнаах ала холорук
Таннары сахсыллан,
Түнгнэри эргиллэн тахсар
Айдааннаах ааттык
Анараа сабатынан көрдөххүнэ,
Хаанга хатарыллыбыт,
Өһөххө сөтүөлээбит
Саабылаан батас
Килбэйэр биитэ

9360 Килэйэн көстөр сиригэр тийдэххинэ,
Эгили-бугулу араһыылаах,
Муннаах-сордоох
Мунан өлөр,
Кыһына-сайына биллибэт,
Ириэнэх сайын илгийбэтэх,

- Чонкуруун тогус ыйтан ордук
Тобурах ардах догунуоллаах,
Тибиинэн тибилыйбит,
Ардагынан аатырбыт,
9370 Атырдыах ыйыгар
Ахсым айаас ат
Атагынан кэһиллэр хаардаах,
Силээхтэ киһи силэ
Сиргэ тийбэккэ тонор
Томороон тоһуттаҕас⁵⁷ тонгоруулаах,
Соһо чуоғур халлаан
Онолуйар ортотунан
Аргыардаах салгыннаах,
Ыыр-дьаар сыттаах
9380 Хара Чуоғур ааттык
Арыллан түһэн
Барыа диэтэхпит дуу.
Доом-эни-доом!

- Аан дойду аарыма удағана –
Иэхэлимэ Куо этэн-тыынан
Эгэлдытэн барда:
– Хааннаах эт аһылыктаах,
Сытыйбыт собулға сокуускалаах
Хара манаас суордар
9390 Сиикэйи сиэри,
Сытыйбыкка ымсыыран,
Таннары халахтаан
Түһэн иһэллэрин курдук
Хаардаах дыаннаах-дыаһахтаах
Аартык араһсан барыа.
Онно бардаххына,
Оройдорунаан көрбүт,
Алдыатар-сааратар адынааттаах,
Дордуос быһыылаах,
9400 Хобо чуораан тойуктаах
Соллон ағатын ууһа
Дьоһумсуйан-дьоһуннанан олоролор.
Ону батыстаххына
Олоғун огдолдуйуо,
Иннин сарбыллыа,
Очурга оғустарыан,
Тэхтиргэ тэптэриэн,
Былағайга былдыатыан диэтэҕим дуу.
Ханас диэки өттүгэр
9410 Сур бөре тириитин

⁵⁷ Рук.: тоһутаҕас

- Сулбуччу уурбут курдук
Ухун ааттык арахсыа.
Итинэн бардаххына,
Иирэр мэнэгэй ыарыылаах,
Иэччэбин төрдүнэн
Ибили сытыйан,
Дьангы-дьаһаҕы тарҕатааччы
Илиэһэй кыһа иирэр мэнэрик,
Холорук хоолдьук
- 9420 Тирбэҕэ быанан
Моонньун төрдүттэн
Час курдук ыйылы ылларан,
Сэттэ былас тыла
Сиргэ тийэй сыннылыыан,
Соҕотох хараҕа
Таһыгар ыгыллан тахсан,
Кинкиниир киэнг халлаан
Килбэйэр киинин диэки
Килээриччи көрөн,
- 9430 Тонг мас мутугун тоһоҕо онгостон,
Тонгон токуллан турара буолуо.
Итинэн бардаххына
Кэлэр кэскилинг кэхтиэ,
Дьоллоох олоҕун тохтуо,
Айангар араллаанга түбэһиэн,
Суолгар сор тоҕоһуо.
Уһаты сырыылаах
Улаан уол оҕолор
Уһаабатах суоллара,
- 9440 Ат бөҕөлөр, кус быһыйдар.
Урукку дьыллар
Охсуһуулаах уорҕаларыттан,
Ааспыт үйэлэр
Айдарыылаах арангатын саҕаттан
Ингиир ситин илистибит,
Ухун уңуох урусхалламмыт,
Илбистээх иирээн иэнигийбит,
Оһоллоох содуомнаах,
Айдааннаах арахсыылаах
- 9450 Айан суола буолуо
Диэтэҕим дуу.
Айан киһитэ аралдьыйбакка,
Суол киһитэ уталыйбакка
Айаннатан-астаран,
Ойдорон-ууннаран истэххинэ,
Ыпсыыта-дьүүлэ биллибэт,
Хабырҕа кэрдиинин курдук

- Түһүүлээх-тахсыылаах,
Торѳоннообут бөрө
- 9460 Тоноѳонун унгоѳа тонгуулаах,
Ыарыыга өлбүт ыт ырдьанныыр
Тиистээх сынгааѳа ыйдарыылаах,
Таллан таас хайалар
Хаһырыалаах аппаларынан
Кинкиниир киэн халлаан
Килбэйэн көстөр
Кирбиитин кытыгытынан
Кыргыһыылаах кырыы таастаах,
Хадаардаһыылаах хара таастаах,
- 9470 Үнүүнү-батаһы
Өрө туппут курдук,
Үөһээ халлаанга
Өрүһүспүт курдук
Өрө үүнэн тахсыбыт
Чаргыл таас таһаалаах
Дойду киэнэ дьулааннааѳа буолуо.
Итинэн бардаххына,
Көстүбэт биистэрэ
Ийэ хара сирдэрин
- 9480 Иэрийэр түгэѳэр,
Суккуллар бэлэһигэр,
Суураллар куттаѳар
Сиик гынан симэлититиэхтэрэ,
Күдэн гынан көтүтүөхтэрэ.
Ол дойдуттан
Көбөн күөрэйэн тахсан,
Истэринэн-билэринэн
Олох диэни олорбут суох.
Ити курдук, сындыыстыы сыыйыллан,
- 9490 Этитиилээх ох курдук
Элэнгэтэн истэххинэ,
Алтан дьэргэл аартык
Аһаарыйан көстүө.
Иннигэр-кэннигэр үөрэ-көтө
Орто туруу дойдун
Нэлэй күөх сыһыларыгар,
Эргэнэ хара тыаларыгар
Дэлэйэн тэнийэн үөскээбит
Кыһыл аалыы киэргэллээх,
- 9500 Толору томтоѳор түөстээх,
Оѳуруо хара харахтаах,
Чөмчүүк таас төбөлөөх,
Кырыылаах тумустаах,
Күндү көмүс көѳүс түүлээх,

Тэрэгэр тэрбэс кутуруктаах,
Алтанынан арангалаабыт,
Уулаах көмүһүнэн
Ууран тутан онгорбут курдук
Кырыылаах кылгас атахтаах
9510 Ырыаһыт ымыы чыычаахтар
Ыллаан дырылатыахтара,
Туойан дырулатыахтара.
Кинилэри батыстаххына,
Күн күбэй балтыгын
Күнүн сирин көрдөрүөн,
Киэн кэскил тэнийиэ,
Дьол-соргу улаатыа...

Нуоралдьын Куо,
Иэхэлимэ Куо удаҕаттар
9520 Саманнык диэн сангалаах,
Субурдук диэн сүбэлээх
Буола турбуттар:

– Доом эни доом...
Этэнгэ сылдьангын
Түөрт уон түөрт
Түллэр түктүйэлээх
Төрөөбүт төрүт дойдугун
Түөскүнэн көмүскээ,
Кэнэҕэски үөскүүр
9530 Кэнчээри ыччаттарга
Төлкөтө төрүттээ,
Тускута туһаай,
Өстөөхтөн охтума,
Саалаахтан самныма,
Сэттээх тыллаахтар,
Кырыыстаах санаалаахтар
Иннигэр ибири бырахпатыннар,
Эн Одун хаантан оноһуулаах,
Чыныс хаантан ыйаахтаах,
9540 Охтор оноһуута суох гына
Иэйэхсит Хотун бэйэтинэн
Иэйэн-куойан айбыта.

Айыы сирин аарыма удаҕаттара
Алҕаан-силээн баран,
Үөһээ дойдуга
Өрө көтөн тахсан,
Тоҕус томторҕонноох дүнгүрдэрин
Иччиилээхтик-саталаахтык

Охсон донунапыттарыгар,
9550 Бй кыыһа барахсан
Ымайбытынан илэ-бодо
Көтөн күөгэйэн түстэ,
Күн кыыһа күлүм аллайбытынан
Кылбаара көтөн кэлэн,
Астыныар-бастыныар дылытын
Айыы аһынан аһаттылар,
Күн аһынан күндүлээтилэр.

Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
9560 Үс төгүл үүннэ,
Бизс төгүл эбилиннэ,
Хаана сырдаата,
Хараҕа уоттанна.

Күн кыыһа күнүгэр көттө,
Бй кыыһа ыйыгар айаннаата.
Айыы удаҕаттара
Кыталык кыыл буолан,
Үрдүк халлаан үрүт мындаатыгар
Көтөн-халыһан тахсан иһэн:
9570 «Өлөр күнүн үтүрүйдэбинэ,
Хаалар күнүн халбарыйдагына
Искэр иһээр,
Таскар ағыныахтанаар,
Күн күбэй балтыгын
Астыныар дылы аһатаар,
Иһигэр иһэрдээр.
Сырдык сэбэрэтин,
Кылаан дьүһүнүн
Сууннун-сотуннун», –
9580 Диэн бараннар,
Ымыы сыммытын саҕа
Өлбөт мөнгө уутун үөһэттэн
Ыһыктан кээспиттэрин,
Сыыһа туттуо,
Халты харбыа баара дуо,
Хап гына хабан ылан,
Сытыы быһый быһыччатын
Сыыйа тардан ылан,
Хаппар күнүн,
9590 Харыс кэрингин
Хайа быһан кичэллээхтик кистэннэ.
Айыы удаҕаттара барахсаттар
Ситиликтэрэ ситэн,

Санаалара туолан,
Кылбаа манган кыталык буолан
Аан ийэ дойдуларыгар
Аргыйы аҕай айанныы турдулар.

- Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
- 9600 Кыһынын кырыатынан,
Сайынын самырынан,
Күһүнүн көңсүөнүнэн,
Сааһын саппағынан
Ааттаммыт ааттыктары
Айдаан аргыстаах айаннаан,
Мунура уһуга биллибэт
Аҕыстыы сириэн арахсылаах
Ааттыктары ааһыталаата.
Тоҕустуу сириэн
- 9610 Тостор тоҕойдордоох
Торҕо⁵⁸ айан суолун
Тоҕута кэстэрэн ааста,
Сэттэли сириэн
Сэтиилэнэн киирэр
Сис хайалары
Сиксиктэрин сиритэ үктэтэн ааста.
Туох ханнык бүтэр уһуктаах,
Баранар бастаах буолар дииллэрэ.
Суола бүтэн тукалаан,
- 9620 Айанын ааттыга бүтэн
Хайыр таас истиэнэҕэ
Кытах түөһүнэн,
Ыы муннунан кэтилиннэ.

- Хайа диэки хаамтардахпына
Кыһыл оҕо эрдэбиттэн,
Кыһалҕаҕа түбэспит
Кылаан Куо балтыбын
Булабын диэн булкулла санаан,
Туруору тутан толкуйдуу,
- 9630 Сытыары тутан сыымайдыы,
Санааҕа ылларан
Саамайдыы турдағына,
Илинтэн-арҕааттан,
Хотуттан-соҕурууттан
Кытара кыһар түөстээх
Ымы чыычаахтар
Көтөн-дайан кэлэннэр,

⁵⁸ Рук.: торҕон

- Эргийэ сылдын ырыалаах
Буола сылдыбыттара үһү:
9640 – Дьэ дуо, чычып-чычып...
Улуу тойон убайбыт
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн,
Иэйэхсит Ийэбит
Иэйэн-куойан күндүлээбит,
Айыыһыт Хотун эдьийбит
Айан-тутан айбыт,
Эдьийдээтэр эдьийбит,
Кыһыл оҕо эрдэбиттэн
9650 Кыһалбаҕа түбэспит
Кылаан Куо эдьийкээммит
Кэс тылын эппитэ:
«Кэнэҕэс кэрэһит буолаарын,
Айыы оҕото аллараа бииһигэр
Адаҕыйан айыллыбыт
Арсан Буурай аймахтара
Амырыннаах ааттыктарынан
Түүнүктээх түктүйэлэригэр
Түһэрбиттэрэ диэн.
9660 Киһи буолар
Кэскиллээх буоллахпына,
Кэннибэр кэнтикпин батыһан
Кэлэр күннээх буоллахтарына,
Ааспыт сирбин арыаллаарын.
Айыыһыт Хотун мээнэ айбат,
Иэйэхсит Хотун мээнэҕэ иэйбэт.
Түөрэккэй төлкөтө,
Кэлтэгэй кэскилэ
Суох буолуохтаахпын».
9670 Дьэ дуо, чычып-чаап
Сырдык диэн быстыбатын,
Күн диэн көрбөтөх,
Хардан эһэ тириитин
Хастыы тардан сыһыарбыт курдук
Халын түүнүктээх үрүттээх,
Үһүн үйэлэргэ ууллубатах
Муус дьанҕа истиэнэлээх,
Аллараа түгэҕэ
Атаҕы сабар
9680 Ардах уулаах
Ый быыһа харанга ыыспаҕа
Үс хос өлүү сыабынан
Үлтү кэлгийэн олорор.
Өлөр күнэ үтүрүйдэ,

- Киһи буолар кэскилэ кэктэрэ,
Саха буолар саарына
Сарбыллара буолла.
Ыксаа, тизтэй, ыгылый!
Чычып-чаап...
- 9690 Аҕыс уон ааһар албастарынан
Хараххын баайаннар,
Дьохдоҕоркоон мөссүүннээх
Туруйа көтөрүм
Дьохуннанан хаампыт
Добун кырдалыгар,
Кынтаҕар быһыылаах,
Кырыппанан куоластаах*,
Кынгынас ырыалаах,
Кылбаа манган мөссүүннээх,
9700 Кытарар кырыылаах тумустаах
Кыһыл дыабанг атаҕынан
Кынталдытан хаампыт
Кыырпах кир сыстыбатах
Тунал күөх томторун
Дьогдойор саалыгар,
Килбэйэр киинигэр
Көмүс уорук көстүө.
Тонг күөнгүнэн
Тоҕу астаран тийдэххинэ,
9710 Көстүбэт кыһа
Илэ дэриэтинньик
Куонньалы Куо
Дьахтар талыта кубулунан,
Кубулҕатыран көрсүө.
Иннин ыллаххына,
Хатыылаах хаппахчы аанын
Хара мангаас суордуу
Үстэ хаһытаат,
Ханас өттүттэн хайа тэбээр.
9720 Ойоҕонунан оһоллоох
Кырыыс кынчай,
Уот Кутаалай
Удаҕан бэрдэ тахсан кэлиэ.
Халты харбаатаххына,
Сыһа туттаххына
Бэйэҕиттэн бэйэнг кэмсиниэн,
Оһолго охсуллуон,
Тэхтиргэ тэбиллиэн.
- Ымыы чыгычаахтар
9730 Ыллаан-туойан,

Этэн-тыынан бүтээт,
Илин-аржаа элэс-былас
Көтө-дайа турдулар.
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Итиччэни истэн баран
Көрөн туруох киһи буолуо дуо,
Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас ата барахсаны
9740 Үүнүттэн-тэһииниттэн
Эрийэ тутар эрбэжинэн,
Сөрүү тутар сөмүэтинэн
Эрэллээхтик эрийэ тутта,
Субу туһунан буолуо диэн,
Хоту халлаан
Суккуллар бэлэһин диэки
Туһулуу тутан кээстэ.

Сылбархай сырыылаах
Сытыы быһый кымньыытын
9750 Энсиллэр анараа халлаан
Саҕатыттан эргитэн аҕалан
Хаардаах хайалар төбөлөрүн
Хайыта охсон ааста,
Турар чучумаат таастары
Турута оҕуста,
Омунуран-төлөнүрэн
Омуннаахтык ойуталаата,
Кыһыран-кыбдыгыран
Кытаанахтык айаннаата.

9760 Ат сылгы барахсан
Ол дойду
Баҕа үөнэ бахчаннаабыт,
Чоку үөнэ чохчоннообут,
Хомурдуос үөнэ хончоннообут
Маардарын-сыһыыларын
Тоҕус түһүмэхтээх
Добун холорук онгорон
Үөһээ үрдүк халлаанна
Өрө ытыйан таһаарда.
9770 Үрүң былыттары үрдүлэринэн,
Эбэрэһэ былыттары эскининэн
Элиэ көтөрдүү
Элээрэ көттө,
Кырбый көтөрдүү
Кыһыгырайа айаннаата.
Кинилэр дьон

- Өр гыныхтара,
Өтөр гыныхтара дуу,
Албан-дъайаан ааттыгы аһан,
9780 Силээхтэ киһи
Силэ сиргэ тийбэт
Силлиэтин сирдьиттэнэн,
Тоҕус добун холорук
Доҕуһуолланан-доҕордонон,
Аҕыс айдааннаах
Аан туман аргыстанан,
Ол дойду туойар туоната буолбут
Туруук таас хайаларын
Уу чэчэкэйин
9790 Оройун ортотугар
Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас ат
Баабыр кыыл курдук*
Бағаналыы тэбинэн
Турунан кээспитэ үһү.

- Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Улаан-дъулаан дойду
Уһугун туһунан уу хараҕынан
9800 Одуулаан көөртө:
Тунал күөх ньуурдаах,
Толуу-мааны тумулардаах,
Кыһан киирэр күннээх
Араҕас чэчир аллыбыт
Самаай сайын салаллыбыт.
Улаҕата-уһуга көстүбэт
Унаар-мунаар урсуннаах
Толуу мааны толоон ортотугар
Көмүс уругу көрө түстэ.
9810 Миинэр мингэтиттэн
Сур кырынаастыы
Сулбурхайдык ойон түстэ.
Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас атын:
«Түү мээчик төкүнүй!» – диэбитигэр,
Чыпчылыһыах иннигэр
Эриэн түү мээчик
Эрийэ тутар эрбэҕэр,
Сөрүү тутар сөмүйэтигэр,
9820 Куорам далай ытыһыгар
Төкүнүс гына түспүтүн,
Түөһүн бүүтэҕин,

- Арбаһын кэбэтин
 Харыс кэрингин
 Хайа быһан,
 Кичэллээх соҕустук
 Кистэнэн кээстэ.
 — Адьарай биистэрэ
 Аны-аныаха дылытын
- 9830 Албыннардын эбитин,
 Кубулҕат куймуурдар,
 Аһар былыт албыннара,
 Көтөр былыт көлдүүннэрэ,
 Эһиэхэ албыннатаары
 Аан дойдубуттан
 Арахсан кэлбэтэҕим,
 Ситэн да сизэхит суоҕа,
 Утары да көрөн
 Умса ууруоххут суоҕа,
- 9840 Орто аан ийэ дойду
 Кинкиниир киэн изнин
 Кэлэр кэскилин
 Кэнэҕэс да кэҕиннэттэриэм суоҕа,
 Дьоллоох дьолуо дойдум
 Дьолун-соргутун тохторуом суоҕа!
 Үөскүүр-үөдүйэр
 Биир бигэ санааны ылынан,
 Харсыылаах атыыр оҕустуу
 Харса-хабыра суох
- 9850 Сүүрэн-хааман күскэлийэн,
 Өр өтөр гыммакка
 Көмүс уорукка
 «Тин» гына тийэн кэлэн,
 Көртө дуо, доҕоттоор:
 Көстүбэт бийһин дойдутугар
 Маннык кэрэ дойду
 Баар диэн албыннааман,
 Кубулунан куотуоххут суоҕа.
 Тыһы кыталыкка тэннээх,
- 9860 Чөмчүүк таас курдук көрбүт
 Көрүөхтэн түктэри үчүгэй
 Кыыс оҕо кылааннааҕа
 Сиринэн соһулар
 Сэттэ былас уһуннаах
 Нуолур солко суһуоҕун
 Күнгэ күлүмүрдүүр
 Көмүс тарааҕынан
 Көннөрүнэ олорор эбит.
 Суккуллар дууһалаах,

- 9870 Тэбэр сүрэхтээх
Этэ изнигийиэх,
Санаата аралдьыйыах,
Уйулҕата хамсыах курдук
Кэрэ истин бэйэлээхтик
Дьэргэлдьиччи-дьэрэличчи көрбөхтөөтө.
Өссө сынан сыаналаан көөртө:
Хаһыҥнаах сассыарда хаампатах,
Хара сиргэ сылдыбатах,
Сииктээх сиргэ сиэлбэтэх,
9880 Дьыбардаахха тыымматах,
Былыттаахха быкпатах,
Сиикэйи-буһууну сиэбэтэх,
Хааннааҕы-симэһиннээҕи⁵⁹ аһаабатах,
Уураһаахха айылаах
Обуйукаан уостаах,
Сыллаһаахха айылаах
Сырдык ыраас сырайдаах,
Көбүтүөххэ айылаах
Көмүс-мөтөҕөр түөстээх,
9890 Имэрийиэххэ айылаах
Эттээх эмэһэлээх,
Тэргэн ый дэлэччи
Көрөн турарын курдук
Дэлэгэй дэлгэм көрүҥнээх.

- Эдэр киһи эйэргэһиэн баҕаран
Сүрүөҕэ долгуйан,
Сүһүөҕэ хамсаан,
Амарах санаата
Иэйэн-куойан киирэн,
9900 Сыста түһэн сыллаһааҕын баҕарда.
Хонноҕун анныттан
Кууһан эрдэбинэ,
Этэн баран эҕирийиэх иннигэр
Эргичис ғынарын кытта,
Холорук энэрдээх,
Хомуһун илбистээх
Үрдүк былыт үмүрү тардылынна,
Икки бастаах,
Уот моҕой тыллаах
9910 Илэ дэриэтинньик илэ бэйэтинэн
Буола түстэ даҕаны,
Куймас ғынан куота көтөн,
Эриллэ түһэн атаҕын-илиитин
Хамса умнаһыныы

⁵⁹ Рук.: симэһиннээҕи

Хачыгыраччы эрийдэ,
Харытын унгоѳа
Хардарыта барда,
Буутун унгоѳа
Булгуруйуох курдук буолла.
9920 Моонньун төрдүнэн
Муос хабырѳатын ыйылы ылла.
Уот чолбон хараѳа
Уһуллара буолла,
Хаана-сиинэ
Хараастан барда.

Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Соһуйбута ааһан,
Уолуйбута уоскуйан,
9930 Үс ньүкэн үөдэн түгэѳэ
Түллэнниэр дылытын
Үөгүлээн сатарытаат,
Быта курдук быһыта тыылынна,
Орто дойду улуу уустара
Сэттэ хонукка сипсигэн,
Тоѳус хонукка толкуйдаан,
Ый отут хонукка
Хардан эһэ өһөхтөөх хааныгар
Ханарыйыар дылы хатарыллыбыт
9940 Сытыы быһый кылыһынан
Хагдан от курдук хайыталаата,
Эриллэн кэлэ-кэлэ
Эрийдэѳин ахсын
Элийэ охсуталаата,
Эмэх мастыы илды сыста.

Кини обургулаах
Ааһар албаһынан,
Куотар кубулѳатынан
Быстыбыта салѳанан-силбэһэн
9950 Кутаа уотунан кууспахтаата.
Хардары харбаан ылан,
Моонньун төрдүнэн
Быһа охсубута
Үс күннүк сиргэ тийиэн
Төкүнүс гына түстэ.
Кэлин кутуруга
Сир синнибитинэн,
Хайа хайдыбытынан
Сур кырынаас буолан
9960 Субурус гынан хаалла,

Кини обургулаах
Икки төбөлөрө
Түөлбэ күөл саға сиргэ
Төкүнүйэ сылдьан,
Ый-хай ырыалаах буолтара үһү:

- Абытайбын-халахайбын,
Абатын эминэ тугуй!!!
Албынна түбэхэн алдьаннахпын,
Үтүөмсүйэбин диэн өллөхпүн.
- 9970 Бээһээнниттэн билбитим,
Битим тарпыта,
Дьибэр киллэрбэккэ,
Сылааспын биллэрбэккэ
Анныбар баттаан,
Албан аатырыам дии сананан
Бу айылаах буолбут абаккабын!
Чолбон дьолуо хараҕым сабыллан,
Икки чуор кулгааҕым бүөлэнэн,
Эгэй-тугуй эмэгэттерим
- 9980 Эпшэтэх мунгарын эбитин.
Аны кэлэн кимим
Хара тыыммын
Хаххалыа баарай,
Өлүөр эппин өрүһүйүй?
Ити такымыгар олорор,
Тингилэҕэр ииктиир
Айыы кыһын
Аймах-уруу оҕостоору
Алдьаммыт абабытын!
- 9990 Аҕа уустуун,
Аймах дьоннуун
Ааппыт алдьанна,
Көмүс уңуохпут көмүөл буолла,
Алтан уңуохпутун араҕастыыр,
Кэриэс тыл хаалларар
Кэрэхэлиир кинини ордорботун.
Хапса буурай аймахтарбыттан
Түптүр үтүгэн түгэҕэр
Түһэн орпуккут буолаарай,
- 10000 Быдан дьылларга быраһаайдарын,
Кэнэҕэһин кэнэҕэс
Айыы сириҥ дьонунуун
Аймахтаһахпыт диэн,
Хаалдыктаах бэйэҕит хайыһымаарын,
Хоолдыктаах бэйэҕит хонкуйумаарын.
Эппит тылбын истибэтэххитинэ –

- Үөһээ өттүгүттэн
Үрүн түүнүгү,
Аллараа дьайынгытыттан
10020 Аҕыс илии халыгнаах
Хара дьяассыны үүннэриэхтэрэ.*
Өлөр күнүм үтүрүйдэҕинэ,
Өттүкпүттэн өйүөхтээх,
Харысхаллаах санаалаах
Халын элбэх аймахтаах
Буолуохтаах этим,
Хаалар күнүм хабырыйдағына
Харыһыйар-харыстыыр
Хаан уруулардаах этим.
10020 Соххор харахтаах,
Соҕотох атахтаах
Орпотох сорун,
Мин да ордоммун
Абааһы бийһин хаһан ааттатаары,
Көстүбэт бийһин хаһан көмүскээри!
Өлөрбүккүн ситэри өлөр,
Сизибиккин ситэри сизэ!!!

- Хааннаах айаҕа
Хабыргыы сыппыта үһү.
10030 Айыы оҕото сүннүүн үүтүнэн
Үс салаалаах үөрбэнэн
Тон сиргэ тобулу саайда,
Ириэнэх сиргэ илдьи аста.
«Өлөрүөх буоллар сүгүн өлөрбөтүн,
Аһар көтөр аһылыга,
Сир үөнүн сизэнэ гыннын» – диэн
Хаһыытыы-хаһыытыы хаалта үһү.

- Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
10040 Өстөөҕүн өһөрөн,
Саастааҕын самнаран,
Саннын байаатыгар дылы
Саргыта салаллан,
Өттүгүн хараҕар дылы
Өрөгөйө үрдээн,
Илин арҕаа диэки
Эргиччи көрүтэлээбитэ:
Били көмүс уорук диэбитэ
Көрүннүк буолан биэрдэ,
10050 Сэттэ уон сэттэ
Сотуунна өлбүт сүөһү

- Сототун унгоѳа истиэнэлээх,
Өлүннүк унгоѳа үрүттээх,
Арѳас унгоѳуттан
Аттаһыллан онгоһуллубут ааттаах
Көѳүс унгоѳа түннүктээх,
Ойоѳос унгоѳа оронноох,
Лаѳыр ланха сыбахтаах,
Сиккиэр тыалга синнээри,
10060 Ардах түстэѳинэ
Алдьанаары турар
Дьиэлэрин дуомун
Ый ыһыаѳа,
Күн күдэнэ гынна,
Күдэн таһаан үрэйдэ.
Киирэр сир,
Тахсар хайаѳас көрдөөн
Дьиэлэрин элээмэтин
Эргийэ көрбүтэ,
10070 Оһохторун улаѳатынан,
Муннуктарын түгэѳинэн,
Түгэѳэ биллибэт
Дьөлөккөй хайаѳас
Чөһөрүйэн көстөрүнэн,
Хааннаах хабырѳаны
Хайа быспытты
Хара аппа устун,
Үс тыаны үрдүнэн көстөр
Өргөстөөх үнүүтүн
10080 Өрө туппутунан,
Чомпой сүлүгэһин
Куругар кыбытынан,
Хаанга хатарыллыбыт,
Өһөххө буспут
Саабылаан батаһын тайахтанан
Лиһир-лаһыр хааман,
Линкир-ланкыр үктэнэн,
Иннигэр түбэспити
Иннэри үктээн,
10090 Суолугар турбуту
Тоѳута көтөн,
Харангаѳа харбылалаһан,
Борукка буккуллан иһэн,
Тиһилик тимир аанга
Ыы түөһүнэн ыксалаһа түстэ.
«Тугуй бу?» – диэн
Толкуйдуу турдаѳына,
Сир түгэѳин сиккигэр

- Кыыс оҕо ытыыр-ыллыыр сангата
10100 Уллунаҕар билиннэ,
Сүһүөҕэр охсулунна,
Өйүгэр-санаатыгар оонньоото.
- Ый-ыйбын,
Аай-айбын...
Мин ээйдээх хаһан
Хара сиргэ хаамаммын,
Сииктээх сиргэ сиэлэммин,
Албас дугуй туттаммын
Күн күлүмэ көстүбэт,
10110 Ый сырдыга тыкпат
Түүнүктээх түктүйэҕэ,
Муустаах муостаҕа,
Дьэбиннээх истиэнэҕэ
Кыыс оҕо буолбут буруйбар
Түүрэ кэлгиллэн олорор сорбуон...
Ый- ыйбын,
Аай-айбын...
Бу кэриэтин
Ахтар-саныыр Айыһыттарым
10120 Айбатаххыт буоллар ньи,
Астык буолуо этэ,
Үөһээ үрдүк танаралар
Үөскэппэтэххит буоллар ньи,
Үчүгэй битэ буолуо.
Сонум саҕатыгар дылы
Сорго соннонон,
Энэрбэр дылы
Эрэи энэрдэнэн,
Харыһыйарым эрэ
10130 Хараҕым уута,
Көмүскэтэрим эрэ
Көмүскэм уута
Буолан олордоҕум.
Үс дойду үрдүнэн
Үчүгэй аатыраммын
Үлүгэргэ түбэспит,
Киирэр күн килбиэнигэр,
Тахсар күн сарыалыгар тэннэнэммин
Кылгас үйэлэммит,
10140 Тутах олохтоммут сорбун.
Ама, бу мин курдук
Аҕаттан айыллаат,
Ийэттэн иэйиллээт,
Кыһыл оҕо эрдэҕиттэн

- Кыһалҕаҕа түбэспит,
Сорго сонноммут,
Дьоллоро тохтубут
Баалара буолуо дуо?
Туохтаах буоламмын тугум,
10150 Ханныктаах буолан ханныгым
Тунгуй бэйэбин туура былдьаан,
Күнүм сириҥ көрдөрүө баарай?
Икки хонук иһиттэн
Атаҕым тингилэҕинэн,
Сиһим тоноҕоһунан
Ньиргиэр иһиллэр буолла,
Көстүбэт күүстээҕэ
Күүс өттүнэн
Көҥүлбүн ылаары,
10160 Санаатыҥ ситээри
Гыннаҕа дуу?
- Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Кэп туонууну истибитэ
Кэтэҕинэн киирдэ,
Нохтолоох тойон сүрээҕэ
Толугуруу мөнүстэ,
Хайҕахтаах хара быара
Хамсыы-хамсыы түлүннэ,
10170 Киирэр киэбэ сирэйигэр оонньоото,
Быыппастар быччыҥа
Быта курдук быһыта ыстанна,
Түөһүн ингиирэ
Түллэннии-түллэннии
Түүрүтэ тарта,
Түспүт аппатынан
Өрө сүүрэн күскэлийэн таҕыста,
Хара-мангаас суордуу
Хаах-хуух хаһытаата,
10180 Таннары сүүрэн
Батыччахтаан кэлэн,
Тимир килиэ халҕаны
Хангас өттүн хайа тэппитэ,
Үлтү ыстанан үрэл гынна,
Буруо буолан бурҕас гынна.
Оччо буолту көрөн туруох
Киһи буолуо дуо,
Хара лаҕыар хаппахчы ортотугар
Тон тоһоҕо курдук
10190 Тура түстэ.

- Быр-дьяар ыыспа иһигэр
Хабарҕата хатта,
Куолайа куурда.
Кыһыл оҕо эрдэҕиттэн,
Кыһалҕаҕа түбэспит
Кылаан Куо
Абааһы аһар албастааҕа,
Куотар кубулҕаттааҕа
Күн киһитэ буолан кубулунан
- 10200 Киирдэ диэн кутталыттан
Тангара табатын курдук
Нарын-намчы мөссүөнэ
Өлбөөдүйэн-тымныйан,
Көҕөрө өлөн барда,
Киирэр күн курдук
Килбиэннээх издэһэ
Хаана тохтоон
Харааран барда,
Уран чобоон уостара
- 10210 Кубарыйа-кубарыйа көҕөрдө,
Чөмчүүк таастыы күлүмүрдээбит,
Күдээриччи көрбүт
Ама чаҕаан харахтара
Туолбут толору ыйдыы
Тунааран барда.

- Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Түүнүктээх уорукка,
Дьэбиннээх истиэнэҕэ
- 10220 Хам сааллыбыт сыабы
Төрдүттэн түөрэ тарта,
Атахтаах таба турбатах
Чоку көхсүнүү килэрийбит,
Тон сиргэ тобулу сааллыбыт
Тоһоҕолору тоҕута тыытта,
Илиититтэн-атаҕыттан
Алып салбаныкы быаны
Быта курдук быһыта тыыталаата.

- Кылаан Куо балтын
- 10230 Түөһүгэр көтөхтө,
Ньилбэгэр сытыарда,
Хаппар кунгуттан,
Өттүгүн хараҕыттан
Өлбөт мэнэ уутун

Өрө ойутан таһааран,
Сотуун тириитэ сонун уһулла,
Халлаан чалахайа таңһын
Хайыта тыытта,
Иһигэр иһэртэ,
10240 Таһыгар ағыныахтаата.
Кылаан Куо кыыс оҕо
Уһун түүн утуйбуттуу
Уһуктан турда.

Үөрүүлэригэр буолан
Тон күөс быстынга
Тохтоон турдулар.
Хангас ойоҕосторун иһигэр
Хаххаланан сылдыар
Нохтолоох тойон сүрэхтэрэ
10250 Толугуруу мөңүстэ,
Түөстэрин бүүтэҕэр
Бүгэн үөскээбит
Хайҕахтаах хара быардара
Хамнаталаан ылла,
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн:

– Дьэ буо...
Кыһыл оҕо эрдэххиттэн
Кыһалҕаҕа түбэспит
10260 Кылаан Куо балтым,
Убайдаатар убайың
Эт бэйэбинэн,
Илэ дьүһүммүнэн
Бу кэлэн турабын.
Өлөрбүн-өһөрбүн
Утуйарга уураммын,
Дууһабын тумулга ыйааммын,
Сиикэй эппин сэймэктэтэн,
Тыыннаах эппин тырыта сыстаран,
10270 Өлө сыһа-сыһа өрүһүллэн,
Хахсааттаах халлааны
Хайа тэлэйэн,
Ааспыт сирим аайы
Алдырхайынан ааннаан,
Торҕон дьолуо суоллары
Тоҕута солоон,
Адъарай аймахтарын
Харанга хаайыларыттан,
Түүнүктээх түктүйэлэриттэн

10280 Төлө туттардафым.
Оҫо буолан үөскээбит
Орто дойдугар,
Киһи буолан иччилэммит
Ийэ дьяфыл сиргэр айаннаатыбыт.
Түөрэккэй төлкөттөн төлөрүттүм,
Халын алдьархайтан харыстаатым.
Арыы тыа саҫа
Араҫас илгэ аллыбыт,
Үрдүк томтор саҫа

10290 Үрүн тунах үллүбүт,
Күөх чэчир тэнийбит,
Ымыы чыычаах ыллаабыт,
Күөрэгэй чыычаах көрүлээбит
Арыылаах эбэбитигэр
Айаннаатахпыт буоллун!

Түөрт быластаах оту
Түөрэ аспыт курдук
Түөрэм түөлбэ түөһүгэр
Көтөҫөн ылан,
10300 Обуйуктуур уоһуттан
Бото тутан убураата,
Кылбаа манан сырайыттан
Ыга тутан сыллаата.

Кыһыл оҫо эрдэҫиттэн
Кыһалбаҫа түбэспит
Кылаан Куо
Алгыстааҫынан арылыччы көрдө:
– Дьэ дуо...

Үөрүү-көтүү,
10310 Дьол-соргу!
Эдэр сааспыттан
Итэҫэс айыыланан
Күнүм сириң
Күндүтүн көрдөрбөккө,
Көстүбэт биистэрэ
Күүстэринэн күрэтэн,
Үс ньүкэн үдэннэрин түгэҫэр
Хааннаах хандылы кэтэрдэн,
Хаайыллан сыппыт абаккабын!

10320 Айыы хаан аймаҫар
Айыллан үөскээбитим эрэ баар,
Күн күбэй ийэкэм
Түөһүн сүмэтиттэн күндүлэммэккэ,
Аҫам барахсан амараҫын билбэккэ,

- Күн айыы оҕолорун кытары
Оҕо ньуолдыаҕай күммэр
Күлэн-үөрэн оонньоон
Үөскээбэтэх абаккабын!
Түһээн дуу, илэ дуу?
10330 Убайдаатар убайым
Күн өркөн улууһун
Күтүр күүстээҕэ,
Айыы хаан аймаҕын
Аарыма ааттааҕа
Күнүн сириҥ көмүскээн,
Айыыҥ сириҥ араҥаччылаан⁶⁰,
Үрүн тыыммын өрүһүйдүн,
Хаалар тыыммын харыстаатыҥ,
Добун кэрэ мөссүөҥнүн
10340 Көрөр күнүм баар эбит.
Махтал! Баһыыба!
Уруй - тускул!
Айхал - мичил буолуохтун!

- Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Түөһүн бүтэҕиттэн,
Арҕаһын кэҕэтиттэн
Түү мээчиги ойутан таһааран
Үөһэ күдээриппитэ,
10350 Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас ат
Тыбырыбытынан-ингэрсийбитинэн
Иччитин иннигэр
Дьирэс гына түстэ.

- Балтын илиитин иһигэр ылан
Имэрийбитэ-томоруйбута,
Харалаабыт отон саҕа буолтун
Атын уҥа кулгааҕар укпута,
Мэйиитин диэки мэлис гынна.
10360 Хатыы көмүс көнтөһүн
Хаба тардан ылла,
Оһуордаах ойуулаах ынҕырыгар
Хап гына хатана түстэ.
Аҕыс иилээх-саҕалаах
Атааннаах-мөҥүөттөөх
Айыы сириҥ ангаардаан ааһар,
Орто дойдуну
Ортотунан дьураадыһар,

⁶⁰ Рук.: араччылаан

Дьаргыл дьаҕыа айан суолун
10370 Арыяа тэлэннэр,
Айаннаабытынан бардылар.

Ат сылгы барахсан
Соруттарыыта суох
Сонумардык ойдо,
Айаннаабыт омурнарыгар
Сааллар чаҕылҕан
Самыытыгар дапсыйда,
Сүллэр этин
Көхсүлэригэр лүгсүйдэ.
10380 Ардахтаах былыт аргыарданан,
Толонноох былыт доҕуһуолланан
Күдэн холорук ортотунан
Күдээрийэ көттүлэр.
Аан дьалхаан күдэн
Аргыстаһан иһэн аара хаалла,
Ситиэм диэбит силлиэ
Сиппэккэ сир диэки симэлийдэ,
Сизэлэ-кутуруга
Сирэлийэ көттө.

10390 Уһун унгуох урусхалламмыт,
Кылгас унгуох кыстаммыт,
Хара хаан халыйбыт,
Эт-сиин сэймэктэммит,
Атах-илии араһыбыт,
Сото-мүһэ тостубут,
Барынныыллара бараммыт,
Кэнчээрилэрэ кэтибит,
Кэскиллэрэ эстибит
Көстүбэт бийһин дойдутуттан,

10400 Үс ньүкэн үөдэн түгэбиттэн
Өрө сүүрдэн таһсыбыттара,
Аан ийэ дойдулара
Араҕас чэчирэ аһас ғына түстэ.
Илин диэкиттэн
Итии салгын илгийдэ,
Сылаас салгын сырайдарын сылытта,
Күн кыыһа күлэ-үөрэ көрүстэ,
Ый кыыһа ымайа тоһуйда.

Уйгу быһан унаардаах,
10410 Кэрэ кэскил иэннээх
Айыыһыт айанныыр ааттыгынан
Төрөөбүт төрүт дойдуларын
Дьоллоох суолун тутан,
Арыынан алла сытар

- Ача күөх оттоох
Арыылаах алаастарын
Айылгылаан ааттыгын арийан,
Хахаарытта Эбэ Хотуммут
Ханайар хаба ортого
- 10420 Бу туһунан буолуо,
Уулунан-хааланан,
Унгуохтанан-эттэнэн
Күн сириҥ көрбүт
Көмүс уруктарыгар
Көҥү-хангы күүстээхтик
Үрүҥ былыттары
Үөһээ дьайыҥнарынан,
Ардах былыттарын
Аллараа таһааларынан
- 10430 Алгыстаахтык айанныы турдулар.

- Күн сириҥ дьонноро
Көһүтэллэригэр көхсүлэрэ богдойдо,
Кэтэһэллэригэр кэтэхтэрэ кэлтэйдэ.
Аан дойду аарыма удаҕана
Иэхэлимэ Куо эдьийдэрэ
Аал уотун иннигэр
Аргынньахтаан олорон
Аам-саам тутунна,
Үс былас үһүннаах
- 10440 Үрүҥ көмүс баттабын
Үрэйэ ыста,
Аал уотун амтаннаах ас үрдүнэн
Аһата-аһата
Саҥалаах буола олорто:
– Илбистээх этим тарта,
Алгыстаах айабым,
Хомуһуннаах куолайым
Этэн эгэлдьитэр
Кэмэ кэллэ диэтэбим дуу,
- 10450 Абыс хараҕалаах арбаа
Айан суолун төрдүгэр
Ытык мас төбөтүгэр олорон,
Ийэ сирбин эргитэ
Аан дойдубун ангаарытан көөртүм:
Туура тэбэр
Туйах тыаһын иһиттим,
Иэйиэх-куойуох санааларым
Изним үүтүнэн изнигийэн киирдилэр.
Чэ эрэ, нохолоор, хотуйдаар,
- 10460 Оронгутун булун,

- Олоххутун онгорун,
Аал уоккутун,
Аан дойдугут иччилэрин
Айыылаах аһаабатах,
Буруйдаах чугаһаабатах
Амтаннаах ас үрдүнэн
Айахта тутун!
Алгыста этин!
Доом-эрэ-доом!
- 10470 Айаным аргыстара,
Суолум доѳотторо,
Көтөр кынаттарым,
Сүүрэр сүһүөхтэрим,
Ахтар Айыыһыттарым,
Илбистээх айаммар
Иннибин ирдээччилэрим,
Моһоллоох кэммэр
Ойоѳоспуттан өйөөччүлэрим,
Кэнтиктээх айаммар
- 10480 Кэннибиттэн батыһааччыларым,
Кэлин бэттэх буолун!
Күн сиригэр
Кыыс дьахтар
Инэри далай иһин түгэбэр,
Кудулу далай куттабын анныгар
Тоѳус ый тоѳус хонук устата
Үөскэтэн-үүннэрэн,
Төрүүр гына төлкөлөөбүт
Алгыстаах Ала Мылахсын
- 10490 Хара күлүккэр ааттаһан эрэбин.
Күнүм сириҥ дьолугар
Өрөгөй күнэ үүнэрэ,
Саргы дьаалы салаллара буолла.
Тоѳус сүһүөх кыыһааннаах
Соммун кэтэммин,
Сэттэ сүргүөх кыыһааннаах
Тангаспын таннаммын
Илбистээх тылбынан
Төлкө түһэрэр,
- 10500 Түөрэх олордор күнүм үүннэ,
Ньюолдыаҕай мэнэрик
Туойарым буолла,
Сатыы мэнэрик
Саҥарыах санааларым
Сайа охсон киирдэ.
Доом-эни-доом!
Үтүө битим үмүрүтэ тарта,

- Үөрүү буолаары гынна,
Истэ сэргээн,
10510 Көрө болҗойун!
Күммүт күнгэхэтэ,
Олохпут көмүскэлэ
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Алгыспыт курдук
Айдааннаах аартыгы арийан,
Торҗон суолу тобулан,
Өһүн-сааһын ситиһэн,
Санныгар дылы
10520 Саргыта салаллан,
Өттүгэр дылытын
Өрөгөйө үрдээн,
Өлүү ньүкэн түгэбиттэн
Кыһыл оҗо эрдэбиттэн
Кыһалҗаҗа түбэспит
Кылаан Куо балтытын
Айыыларын сиригэр
Атахтара үктэннэ,
Алгыстаах айан суолун тутан
10530 Кэннилэрэ кэбири,
Иннилэрэ ибири билбэккэ
Иһэллэр диэтэҗим дуу,
Үөрбүт бэлиэлэрэ
Өттүгүм үүтүнэн,
Чугаһаабыт бэлиэлэрэ
Оройум үүтүнэн
Охсуллан ааста диэтэҗим дуу!
Доом ини дом!
Оҗолорбут дьоллоругар,
10540 Өнөр үөскэмнэригэр,
Үрдүк ааттарыгар
Иэйэхсит Ийэ Хотуммут,
Айыыһыт аҗаспыт
Илэ бэйэлэринэн
Айхаллаабыт сангалара
Кулгааҗым үүтүнэн
Охсуллан ааста диэтэҗим дуу!
Доом-ини-дом!
Уруй! Айхал!
10550 Айхал! Мичил буолла!
Бар дьоммут бары кэлин,
Күн дьоно үмүөрүһэ түмсүн!
Ый устата ыһахта тэрийин,
Отут хонукка

- Оонњуута олохтоон,
Кэнэҕэһин кэнэҕэс,
Хойуккутун хойут
Үүнэр үтүө көлүөнэ
Саньылларын туһугар
10560 Сэттэ уон сэттэ
Сэлэ сэргэтэ туруорун,
Аал уоту
Аан дойду иччилэрин аһатар
Алгысчытта бэлэмнээн!
Ураанхай сахалар төрүппүт
Уһуран тэнийэрин туһугар
Унаар буруота ууһатын,
Айбыт Айыыһыттарбыт
Астыналларын курдук,
10570 Иэйэхсит Ийэкэбит
Иэйэрин курдук
Эриэн ситии хатангыт,
Эриэккэс киэргэл түһэрэн
Сэлэ аайы тардын!
Үөһээ үрдүк Айыыһыттар
Үөрэллэрин курдук
Сиэллээхтик ас сытына
Сириэдитэ таһаарын!
Дьиэ таһыгар,
10580 Тэлгэһэ иһигэр
Тэһиин тугааччыта бэлэмнээн!
Айыы дьоно үөрэн-көтөн,
Үмүөрүһэ түмсүн!
Уруй буоллун!
Туску буоллун!

- Кэлии-барыы,
Ыңгырсыы,
Кэпсэл-ипсэл,
Онтон-мантан мунһустуу,
10590 Билэ-көрө сэргэҕэлээһин,
Сөбүү-махтайыы,
Сүпсүлгэн буолла.

Алаһа бараан дьиэ
Аҕа баһылыга
Аҕалара оҕонньор
Моруот Боотур
Саманнык сангалаах,
Ити курдук диэн
Дьаһалталаах буола олордо:

- 10600 – Көтөр кынаттах
Үстэ түһэн сынньанан
Тийээр сиригэр,
Тоғус дойду улағатыттан
Тоғу тардан туойар
Дорғоон тойуксуту ыңыттарын!
Отут хонук устата
Олорбутунан утуйа-утуйа
Олонхолуур Орулуос оғонньору
Сэлиик атта
- 10610 Сэтиилэнэн тиэйэн ағалын!
Айхаллаан алғаатағына
Аал уотун иччитэ
Аңаарыгар дылы тахсан,
Иһийэн олорон иһиллиир,
Уруйдаан-тускуллаан эттэҗинэ
Сэттэ тыһы кыталыктар
Үрдүк томторго түһэн үтүктэр
Албан алгысчыты ағалтарын!
Сэттэ силээн баһыгар
- 10620 Ампаар аңара аска астыммат
Аһамныт Көнө Көөһөкөһү, –
Диэн эрдэҗинэ,
Сорукка сылдьар
Сорук боллур Лэкэттэ уол:
«Ол кырдыбаһаһы
Туох ата-оҕуһа
Кыайан ағалар?» – диэбитигэр,
Моруот Боотур:
– Тэрээх сүгэлээх
- 10630 Тэллэриис ууһу ыңырын!
Алта акка анаан
Киил маһы кэтэччи таттаран,
Уоннуу айахтаан
Сылбырҕа сырыылаах
Сыарҕата онгрон ағалтарын!
Киһи-сүөһү
Күн сириҥ үрдүгэр
Үмүөрүһэн, үөрэн-көтөн
Олороллорун тухары
- 10640 Көрө-үөрэ сырыттыннар диэн,
Сэттэ уон сэттэ
Сэлэ сэргэни туруортарын!
Кэнэҕэски үөскүүр
Кэнчээри ыччаттарбытыгар
Хойутун хойут
Кэрэ бэлэх буоллун диэн,

- Алта уон алта
Сиэллээх сэлэни астарын!
Күммүт көрөн
10650 Күлэ үөрдүн,
Ыйбыт көрөн
Ымайа үөрдүн,
Орто туруу дойду
Өрөйөр ортотугар,
Килбэйэр киинигэр
Дирбиэннээх-дарбааннаах,
Үөрүүлээх-көтүүлээх
Үс күннүк сиртэн
Үөмэн тийибэт
10660 Арыылаах Эбэ Хотуммутун
Иилии эргийэ
Түһүлгэни түһэринг!

- Симэхсин эмээхсин
Сүүс ынах киирдэҕинэ
Сүтэн хаалар
Сүүнэ улахан хотонун
Ортолуу күрдьэн иһэн,
Этэ тардан иэнэ кэдэннээтэ,
Хааһа тардан
10670 Сирэйин дуома
Ханас өтүгүр хаанньары тарта.
Силэ бырданалаан,
Энэлэйэ аһыллан,
Сыалдьата сылбырыйан,
Саахтаах күрдьэҕин
Таннары тайахтанан,
Оһох төрдүнээҕи аанынан
Ойон киирэн иһэн,
Мэник оҕолор мээнэ бырахпыт
10680 Талкылара сытарыттан
Хара быарынан,
Тас иэнинэн түһэн,
Үс ойоһоһун үлтү түһэн,
Ыарыытын тулуйбакка
Ынчыктыы сытан,
Саманнык диэн
Саңалаах буолбут:
– Иһэллэр диэтим буолбат дуо!
Кылар да буолларбын
10690 Кылатарым үчүгэй,
Алаа да буолларбын
Атыны араарааччыбын.

- Мин даҕаны эдэр-сэнэх сылдыаммын
Этим-сииним баарыгар
Баардаахтар маппатахтара,
Ыйыгталаһааччыларга ыллам буоларым,
Көрдөһөөччүлэргэ көнүллүүр буоларым.
Кырдыар кырыыһыгар,
Сорсуйар соругар түбэһэн,
10700 Үүтүм-хайаҕаһым бүөлэнэн,
Кыыбаҕалаахтар кыһаллыбат,
Көрдөһөөччүлэр күндү
Буолтарын иһин,
Хараҕым көрөр,
Кулгааҕым истэр.
Оҕолорбут барахсаттар
Хахаарытта Эбэбитин
Хаба ортогун аастылар.
Олоп-чолоп уолаттар-кыргыттар,
10710 Ончу долуой итэҕэйбэккит
Тахсан... – диэн иһэн,
Иэнин ингиирэ тардан,
Мууска бырахпыт балыктыы
Эриллэ тэйэ сытта.
Тоҕус толомон уолаттар
Мөтөрүһэн кэлэннэр,
Саах күрдьэр күрдьэхтэри
Саҕатыттан ыланнар,
Оттоох күкүргэ олоттулар.
10720 Киэн нэлэмэн тиэргэнгэ
Аар баҕах аттыгар,
Тойон сэргэ тулатыгар
Туйах тыаһа чубугураан кэллэ.
Тэһиин туттааччылар
Тэлэкэчиһэн таҕыстылар,
Үөрүү-көтүү,
Үмүөрүһүү буолла.
Аан дойду аарыма бухатыыра,
Күн сириҥ бүтүн күүстээҕэ
10730 Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Күдэннээх кутуруктаах
Күүдэн кугас атын
Уҥа кулгааҕыттан
Орулуос сымыытын
Ойутан таһааран,
Үөһээ халлаанҥа күдээриппитэ,
Кыһыл оҕо эрдэбиттэн

Кыһалбаҕа түбэспит
10740 Кылаан Куо
Кыыс оҕо кылааннааҕа
Тиэргэн ортотугар
Дьирэс гына түстэ.

Аан дойду дьоно аймалаһа,
Күн сириҥ дьонноро
Күүгүнэһэ түстүлэр.
Аллараа уостарыттан
Алта хамыйах арыылаах,
Үөһээ уостарыттан
10750 Үс хамыйах үүттээх
Хаан аллан тахсыар дылытын
Сылластылар-убурастылар.

Кылаан Куо
Арыынан аллар
Ача күөх оттоох,
Үүт көлүкэлэрдээх,
Сүөгэй бадарааннаах
Арыылаах алааһын
Кытыы өтгүн
10760 Кыһа сылдьан:
– Дьэ буо...

Итии салгынынан
Иэйэ сытар
Ийэ сириҥ барахсан,
Араҕас далбар сытынан
Аңылыһа турар
Аан дойдум,
Айыыһыт Хотун айхаллаабыт,
Иэйэхсит Хотун эҕэрдэлээбит,
10770 Аллар быһаннаах,
Толору уйгулаах
Арыылаах алааһым,
Кэскиллээх киэн киэлигэр
Көхсүттэн тэһииннээх,
Аһыныгас санаалаах
Айыы дьоно айыллан ууһаабыт,
Нэлим сиэллээх дэлэйэн үөскээбит,
Ураа муостаах ууһаан тэнийбит,
Орто туруу дойдубар

10780 Олохсуйан-улуутуйан үөскээбит
Хахаарытта Эбэ Хотунум,
Күөрэгэй чыычааҕым көрүлээбит,
Ымыы чыычааҕым ыллаабыт,

- Араҕас быйангынан маанылыыр,
Иэйэхсит суола тэлэллибит,
Айыыһыт ааттыга аһыллыбыт
Алаастарым-сыһыыларым,
Кыһыл оҕо эрдэспиттэн
Кыһалҕаҕа түбэспит
- 10790 Кылаан Куо оҕоҕутуттан
Сүһүөхтээх бэйэм сүгүрүйэн,
Тэбэр сүрээҕим иэйиитинэн,
Сахалыы санаабынан
Нөрүөн нөргүйдэҕим буоллун!
Оҕо мунутук санаабар
Сиргэ түспүт сэрэбэйим,
Окко түспүт оҕоһуум
Манньык эбит буоллаҕа диэбитим,
Ону баара,
- 10800 Дьоллоох уол оҕо
Убайдаах буоламмын,
Көстүбэт биийин
Ньүкэн үөдэнин түгэбиттэн
Алдьархайга ааннаппакка,
Былаҕайга былдьаппакка,
Араҕас быйан айыллыбыт,
Киэн кэскил чэчирээбит
Төрөөбүт буорбар,
Айыым төрүт дьонугар
- 10810 Аҕалбытын иһин,
Сүһүөхтээх бэйэм сүгүрүйэбин!

- Күн сириҥ көрдөрбүт
Күн күбэй ийэтэ
Кыыс Кылаарытта,
Омурҕан устата
Оронон туран,
Түөрт салаалаах
Талах маска
Түөһүттэн төһүүлэнэн туран,
- 10820 Уруй-айхал этэн,
Ыллыы-туойа турда:
– Дьэ дуо, доҕоттоор,
Түөһүм сүмэтинэн,
Эмийим үүтүнэн
Арчылаан аһаппатах,
Көмүс күөрэгэйдэрим,
Көрдөр хараҕым дьүккэлэрэ,
Көтүрдэр тиийим миилэлэрэ,
Сүллэр сүрээҕим чопчуларын

- 10830 Көрөр күндү күн үүннэ.
Айыыһыт аҕаспыт,
Иэйэхсит Ийэ Хотуммут,
Аҕыс таталҕалаах ааттыгы арыйар,
Тоҕус тоҕойдоох суолу тобулар,
Көхсүттэн тэһииннээх
Күнүн улууһун
Көхсүнэн көмүскүүр
Күдэн күүстээҕи
Күндүлээбиккит туһугар
- 10840 Алгыс тыллаах айхал буоллун!
Кыырт көтөр курдук
Кыһыгырайа көтөн тийэн,
Эрэйи энэргинэн тэлэн,
Өстөөхтөргүн өһөгөйдөөн,
Саастаахтаргын самнаран,
Кыһыл оҕо эрдэҕиттэн
Кыһалҕаҕа түбэспит
Кылаан Куо балтыгын
Иэримэ дьиэтигэр эргилиннэрдиг!
- 10850 Уруй! Уруй! Уруй!
Албан дьаһах аатын
Тоҕус добун дойду устун
Дорҕоон буолан дуораһыйдын!
Киэн сибиир иэнинэн
Алгыстаах эппитин курдук
Аатын аарыгыран иһилиннин!
Самнан биэрбэт
Саргыбыт салалыннын,
Охтон биэрбэт
- 10860 Дьолбут соноото!
Үрүмэ долгуннаах
Үөһээ дойдуттан
Үтүмэх санаалаахтар
Төбөбүт оройун дьөлө түһэн,
Түөрэхпитин түгнэрбэтгиннэр,
Аллараа дойдуттан
Аҕыс бийһин уустара
Адаҕыйан тахсаннар,
Аймах-уруу дьоннорбутун
- 10870 Атаҕастыыр буолбатыннар!
Чэйин, үтүө санаалаах
Күммүт сириң дьонноро,
Кэнчээрилиир ыччаттарбыт
Кэскиллэрин туһугар,
Оҕо-эдэр дьоннорбут
Олохторун туһугар,

- Төрүүр оџолорбут төлкөлөрө
Төнноүбэтин туһугар,
Төлкөлөөх түһүлгэни төрүттээн!
10880 Кыһыл оџо эрдэбиттэн
Кыһалџаџа түбэспит
Кылаан Куо:
«Көстүбэт биистэрин
Көлбөхтөөх дьайдара
Көлөһүн буолан ингэн
Эмныйк эппин-хааммын
Иинэџирдэ сылдыа,
Хара дьайдара ингэн
Оџо сааспын огдолдуйтуо,
10890 Эдэр сааһым эрдэ эмэџириэ,
Олохпор охсуулаах буолуо» – диэн,
Сэттэ уон сэттэ
Сиилээннэртэн сиэтиһэн,
Аџыс уон аџыс алаастар
Баранар бастарыттан тардан,
Үс сүллэр сүүнэ үрэхтэр
Түмүллэр-сүллэр сүннүүлэригэр
Тонг мас турбутунан барар,
Тоџус мастаах онгочо
10900 Тоус тордуйа курдук
Тоџу эриллэр
Будулуйар бурулџаныгар
Үс түүннээх күн
Хастыы анньынна,
Көнгү суунна.
- Алаһа бараан дьизэ
Аџа баһылыга
Аџалара оџонньор
Моруот Боотур
10910 Тоџус бууттаах торуоскатын
Туора тайахтанан,
Субу курдук диэн тойуктаах,
Сити курдук диэн
Алгыс тыллаах буола турта үһү:
– Күн сиригэр төрөөн кэлэн,
Дьон буолан уларыйбыт
Көмүс чыычаахпыт
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн,
10920 Соргулаахтык сылдыангың,
Алгыстаахтык айаннаангың
Көмүс күөрэгэйбитин

- Күнүн сириг көрдөрдүг.
Ураанхай сахалар
Орто туруу дойдуга
Унаар буруолара тунаарарын,
Үс саха үөскүүрүн,
Түөрт саха төрүүрүн,
Кэнчээрибит кэниирин,
10930 Кэскилин онгордун.
Уруй буоллун!
Тускул буоллун!
Кылаан Куо,
Көмүс түөстээх күөрэгэйбит,
Кыыс оҕо окко түспүт оноруун,
Сиргэ түспүт сэрэбэйин буоллаҕа,
Атын аҕа ууһун анала буоллаҕын.
Ол быһыытынан
Тэллэххэ сытыахтаах
10940 Тэнгнээх доҕорун,
Хоойго сытыахтаах
Холоонноох доҕорун,
Килбиэннээх киһинг,
Аналлаах атаһын
Эркин курдук эрэлинг
Элэс Бэргэн диэн буолар.
Эр бэрдэ, элик үтүөгэ,
Эмнык эрдэбиттэн эрэлэ
Эн эрэ бааргын.
10950 Ыраах сиргэ ыырданан,
Туспа дойдуга олобуран,
Алаһа дьыэлэнэн,
Аал уоту оттунан,
Киэн нэлэмэн тиэргэннэнэн,
Аар баҕаҕы туруоран,
Төрөтөр оҕону төлкөлүүр,
Иитэр сүөһүнү күрүөлүүр,
Иэримэ дьыэ иэйиэхситэ буолаҕын.
- Элэмэс дьоруо аттаах
10960 Элэс Бэргэн:
– Дьэ бую!
Кимтэн кииннээх,
Хантан хааннаах,
Хайа дойдуга
Хатан интирдээҕэ,
Туох ханнык дойдуга
Үөскээбит-төлөһүйбүт
Уол оҕото

- Биһиги дьон
- 10970 Киэн ыырбытын,
Аан дойдубутун
Аат ааттаан,
Суон соруктанан
Кэлэн турабын диэтэргит:
Субу самантан,
Сайынны күн тахсыытын туһунан
Илин халлаан
Оройор ортоугар,
Килбэйэр киинигэр,
- 10980 Хотой кыыл куорсунун
Тоҕуста уларыттан
Тиийэр сиригэр
Түөрт түөрэм туйахтаах
Дьөһөгөй оҕото
Түөрт хонукка төгүрүйэн
Уһугун-улабатын булбатах
Аламай элбэх алаастардаах,
Кыталык көтөрүм
Кытылылы көтөн
- 10990 Кытылын булбатах
Кылбаарытта сыһылардаах,
Күүлэлээх диэн
Күлбүтүнэн тахсар күннээх,
Ымайбытынан тахсар ыйдаах,
Киһи-сүөһү үөскүүр-тэнийэр
Дойду киэнэ чулуутугар,
Сир киэнэ кэрэтигэр олохтоох
Элэмэс дьоруо аттаах
Элэс Бэргэн диэммин.
- 11000 Туох-ханнык
Дьон киэнэ үтүөлэриттэн
Үөскээн-төрөөн
Тахсыбыккыный диэтэргит,
Аан дойду дьонун-сэргэтин
Алгыстаах тылынан
Абырыырга ананан айыллыбыт
Арчыына Куо диэн ийэттэн,
Көрүлүөбүн баҕардабына
Былыттаах халлааны
- 11010 Быыра оҕунан
Быһыта ытыалыыр,
Халҕаһа тааһынан
Хабылык оонньуур
Оноһуйа Боотур диэн
Оҕонньордоох эмээхсин

- Оџолоро буолабын.
Эдэр киһи буоламмын
Сиһим этэ ситэн,
Холум этэ хойдон,
11020 Ала буурџа аргыстанан,
Толон самыыр доџордонон,
Кыһыл оџо эрдэххиттэн
Кыһалџаџа түбэспит
Кылаан Куо,
Эн биһиккини
Дьоллорун холбоон,
Кэскиллэрин тэнитэн,
Кэргэннии буолан
Алаһа дьыэлэнниннэр,
11030 Аал уоту оттуннуннар,
Кэнчээри ыччаттары тэниттиннэр,
Төрүүр оџону төлкөлөөтүннэр,
Иитэр сүөһүнү иччилээтиннэр диэн,
Ахтар Айыыһыт аџаспыт
Анаан-минээн айбыта.
Тэллэххэ сытар тэннээџим,
Хоонньуга сытар холооннооџум,
Сүүс сааспытыгар дылы
Сүбэнэн олоруохпут диэн,
11040 Сөбүлэхэр буоллаххына,
Айаххынан аччыктатыам,
Атаххынан тонгоруом суоџа.
Күн тааһын курдук
Күндүтүк тутуом,
Үйэн-сааһын тухары
Иэримэ дьыэбит
Иэйэхситэ буолуон.

- Кыһыл оџо эрдэџиттэн
Кыһалџаџа түбэспит
11050 Кылаан Куо
Элэмэс дьоруо аттаах
Элэс Бэргэн диэки
Эрэллээхтик көрөн туран,
Субурдук диэн тойуктаах,
Ити курдук диэн
Ырыалаах буола
Турбута үһү:
– Дьэ буо!
Ахтар Айыыһыппыт
11060 Айхаллаан анаабыта кытаанах,
Дьылџа Тойоммут

- Бйбыт ыйааҕа күүстээх,
Эн курдук эр бэрдиниин
Туох диэммин
Олох олорортон утарыамый,
Төрөөбүт төрүт сириг
Арылы киэн аартыгын
Арыйсарга бэлэммин.
Кыыс оҕо омук анала диэннэр
- 11070 Өбүгэлэрбит барахсаттар
Өтөрү көрөн эппиттэрэ баар,
Тунгуй оҕо туспа сиргэ тийэн,
Унаар буруону тунаардарбар,
Үс саханы үөскэтэрбэр,
Түөрт саханы төрөтөрбөр,
Кэнчээрини кэнэтэрбэр,
Бу күнтэн ылата
Эрэллээх киһим эн буолаҕын.
Бар дьонум барахсаттар,
- 11080 Туспа дойду иччилэрэ,
Туора уллунгах киирдэ диэннэр
Туората көрбөттөрүн туһугар,
Олохсуйа кэлбит оҕолорун
Дьоллоох хоннохторугар хорҕоттуннар,
Кэргэн буолан кэлбит киһилэрин
Кэскиллээх кизиллэригэр киллэрдиннэр,
Ньюолдьаҕай кыыс оҕо
Ураанхай киһитин утумната,
Алаһа дьйэни арчылыы,
- 11090 Аҕа ууһун ааттата,
Ийэ ууһун тэнитэ,
Алтан сэргэни анһа,
Ураа муостааҕы ууһата,
Сыспай сизллээҕи иитэ
Кэллэ диэннэр
Айыы эдьийдэригэр үөрэ-көтө
Айхаллыы көрсөллөрүн туһугар,
Көрдөһөн-ааттаһан,
Төрүөбүт төрүт
- 11100 Тиэргэним ортотугар
Курун тыа кураанах маһынан
Аал уоту оттон,
Амтаннаах ас үрдүнэн
Айах тутан,
Алгыс тылын этэннит,
Айхаллаан-уруйдаан
Аһатыг-маанылаан,
Сыспай сизллээххит кутуругуттан

- Сытта-сымарда таһаарың!
11110 Кыһыл оҗо эрдэҗиттэн
Кыһалҗаҗа түбэспит
Кылаан Куо
Баҗарбыт баҗатын,
Санаабыт санаатын
Бар дьонугар этэн бүтэн,
Кыбыста быһыытыйбытынан
Кыатана туттан,
Эрэллээх доҗоругар
Элэмэс дьоруо аттаах
11120 Элэс Бэргэнгэ
Илиитин биэрэн,
Сөбүлээбитин биллэрдэ.

- Сэттэ кыталык курдук кыргызтар
Таба оҗотун курдук тангыннардылар,
Саарбаҗа саһыардылар,
Киискэ кистээтилэр,
Кэрэмэһинэн киэргэттилэр,
Көмүс киэргэлинэн күндүлээтилэр,
Бастыганаан маанылаатылар,
11130 Бары малааһыныгар
Бар дьоно бары түмүстүлэр.

- Албан алгысчыт
Аал уотун иннигэр
Аргынньахтаан олонорон
Саманнык диэн
Алгыс алгыы олорто үһү:
– Күнгэ көрбүт көмүс чыычаахтарбыт,
Дьолгутун холбоонгүт
Кэскиллээҗи сананангыт,
11140 Төрөтөр оҗону төлкөлүүр,
Иитэр сүөһүнү күрүөлүүр,
Күлбүтүнэн тахсар күннээх,
Ымайбытынан тахсар ыйдаах
Дьон-сэргэ үөскүүр-тэнийэр
Күүлэлээх Эбэбит
Алгыстаах айанын суолун
Арыйар күнгүт үүммүтүнэн
Аан дойдугут дьоннорун ааттарыттан
Алгыс тылын эттэҗпит буолуохтун.
11150 Сүүһүгэр туоһахтаах
Таллан эбириэн
Тунгуй бургунас
Амтаннаах аһын үрдүнэн

- Айах тутан аһатан эрэбит.
Мичик гын!
Күлүм гын!
Аан дойдубут иччитэ
Аан Алахчын хотун эдьийбит
Оҕолорбут туһугар
- 11160 Сиэллээх киэргэллээх,
Төлкөлөөх түөрэҕи кэбиһэн,
Кэлэр кэскиллэрин
Кэрэһилээн эрэбит.
Бэттэх көрөн мичик гын!
Антах көрөн ымах гын!
Алаһа бараан дьыэлэрэ
Иллээх кэргэн
Сылаас сымнаҕас
Уйалара буолуохтун,
- 11170 Кылааннаах кыыс оҕобут
Атын алааска тийиэн
Дьыэ кэргэн
Иэримэ ийэтэ буоллун,
Аал уоту оттунан
Ураанхай сахалары ууһаттын!
Киэн нэлэмэн тиэргэннитигэр
Күөрэгэй чыычаах
Уйа туттуохтун,
Толору томтоҕор түөһүгэр
- 11180 Ымы чыычаахтар ыллыахтыннар,
Үрдүк Айыыһыттарбытыттан
Алгыс тылын этэммит
Атын дойду иччилэрэ
Атыгыры көрбөтүннэр диэн,
Дьол-соргу көрдөһөн,
Сүһүөхтээх бэйэбит сүгүрүйэн,
Хоолдуктаах бэйэбит хонкуйан,
Ураанныктаах сирэйдээх
Улаан биэбит
- 11190 Кырылы кыынныбыт кымыһынан
Айах тутан аһаттахпыт буоллун!
Оҕолорбут барахсаттар
Дьолгутун холбообут
Дьохун-мааны күннүтүнэн,
Дьону-сэргэни
Торумнаан үөскэтэр
Үрүн Аар Тойон эһэбитин,
Аан дойдубут иччилэрин,
Бары үмүөрүһэ түмсэммит
- 11200 Биэриилээх биэс,

- Уунуулаах уон тарбахпытынан
 Айыылаах аһаабатах,
 Кирдээх-дьайдаах сыстыбатах,
 Айыы дьонун маанылаах аһынан
 Айах тутан
 Күндүлээтэхпит буолуохтун!
 Кэлэр кэнчээри ыччаты
 Айан арчылаан биэрээччи
 Таллан ходуһа саҕа
- 11210 Дьоллоох ньилбэктээх,
 Тоҕой тумул саҕа
 Толору томтоҕор түөстээх,
 Нуолур солко курдук
 Сытыары сымнаҕас түһэхтээх,
 Биһиктээх оҕо биэриилээх,
 Баччыр оҕо маньылаах
 Айыыһыт Ийэ Хотуммутуттан
 Уон уолан дугуй уолаттар дууһаларын
 Уҥа хонноххор уктан,
- 11220 Хангас хонноххор
 Аҕыс кындыа кылыс кыргыттар
 Сырдык ыраас дууһаларын
 Кыбынан киирэн,
 Уруйдаан-айхаллаан,
 Көмүс ийэҕэ күндүлүүр буолаар диэн,
 Көрдөстөхпүт-ааттастахпыт буоллун!
 Сэтгэ үйэ тухары
 Чэчирии тэнийин,
 Аҕыс үйэ тухары
- 11230 Аҕа ууһун ааттата турун,
 Тоҕус үйэ тухары
 Ийэ ууһун тэнитин!
 Кэннигит кэбири билбэтин,
 Иннигит ибири билбэтин!
- Дьэ, ити курдук
 Сиэри-туому туттан,
 Дойдуларын дьоно,
 Аймах билэ дьонноро
 Кэрэ тыл кэскиллээҕин этэн,
- 11240 Уруйдаан-айхаллаан,
 Итии салгын илгийэр,
 Илин халлаан
 Эҥэлдьийэн көстөр
 Сиэллээх нэлим ааттык төрдүгэр,
 Аҕыс үйэ тухары
 Аатыран аарыгыран үүммүт

Аарыма мас төрдүгэр
Төбүрүөннүү мунньустан,
Сылайяхтарыгар дылы сылластылар,
11250 Уоскуйуохтарыгар дылы убурастылар.

Халлаан суола хайыһардаах,
Үргэл сулус көлөлөөх
Аан дойду аарыма,
Орто дойду улуу ойууна
Дабдака кырдыаҕас
Улуу мас төрдүттэн
Тоҕус хаамыыны тэйэн,
Ааттык ортотугар
Иһин түгэҕэр
11260 Сибигинэйэ былаастаан,
Үөһээ Үрдүк Айыыһыттартан
Көрдөһөн-ааттаһан,
Алгыс тылын этэн,
Сэттэ сиэллээх киэргэллээх хамыйаҕын
Оҕолорбут тустарыгар
Олоро түс диэн,
Үрдүк тиити
Төргүү мутугар тийэй
Күөрэччи бырахпыта,
11270 Ийэ сиргэ түһүүтүгэр
Олоро түспүтүгэр
Ый курдук ымайа үөрдүлэр,
Күн курдук күлэ мичилийдилэр.
Уруй! Айхал!
Уруй! Тускул буоллун!

Ытык кырдыаҕас
Оҕолоро барахсаттары
Түөрэҕинэн төлкөлөөн баран,
Аан дойду аарыма бухатыырын
11280 Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
Суохаан иннигэр
Сөһүргэстээн олорон,
Кэскиллээҕи кэпсээри
Оруннааҕы сангараары гынным диэн,
Тоҕус томторҕонноох дүнгүрүн
Дом-дом охсо-охсо,
Субурдук диэн сангалаах,
Ити курдук диэн
11290 Тыллаах буола олорбут:
– Дом-ини-дом...

- Бүгүнгү үтөө күммүтүгэр,
 Иэйэхсит Хотун энгэрдэспит,
 Уйгу-быйан уруйдаммыт,
 Араҕас быйан аллыбыт,
 Киэн кэскил чэчирээбит
 Үтөө-мааны күммүтүгэр
 Киһи-сүөһү үөскээбит-тэнийбит,
 Хараҕы сырдатар,
 11300 Хааны хамнатар
 Ичигэс салгыннаах
 Таалахаан диэн
 Эбэ Хотунтан тардыылаах
 Айыы Куо диэн кыыс дьахтар
 Киэн нэлэмэн тиэргэммит ортотугар
 Ытык-мааны ыалдьыт буолан
 Кэлэн турар.
 Ити, эн киһи
 Айыыһыттан айыллыбыт аналлааҕын,
 11310 Иэйэхситтэн этиллибит тэннээҕин.
 Уол оҕо хайдах этинг,
 Халын харса буурай ханыылаах,
 Өлөн-өһөн биэрбэт
 Хаалбат-сүппэт хааннардаах,
 Халын аҕа ууһун
 Ааттатыах айылаах,
 Ийэ ууһун тэниттиэх айылаах
 Эр бэрдэ эн буоллаҕын,
 Баран илиитэ тутус
 11320 Эр киһигин биллэр.
 Хабыр Киирсиилээх
 Хабытта Бэргэн
 Тойон сэргэ таһыгар тийиэн,
 Кыыс дьахтар
 Аллаах атын
 Көмүс киэргэллээх тэһиинин ылан
 Тойон сэргэҕэ
 Үс төгүл туомтуу баайда,
 Онтон ордугун сөрүү бырахта.
 11330 Хабыр Киирсиилээх
 Хабытта Бэргэн
 Кэлбит кыыһын кичэйэ көртө:
 Кырдьык да кыыс оҕо
 Кылааннааҕа эбит.
 Уол оҕо уйулҕата хамсаата,
 Эдэр киһи этэ-хаана эймэһийдэ,
 Нарын-намчы тарбаҕыттан ылан,

- Түһүлгэжэ киллэрэн,
Төгүрүччү хаамтарда.
- 11340 Бар дьонноро
Уруй-айхал эттилэр.
Кырдык да аатырыағын аатырбыт,
Сурағырыағын сурағырбыт,
Дьахтарган талыыта,
Кыыстан кыраһыабайа эбит.
Уол оҕо барахсан
Харағынан таптаата,
Дууһатынан сөбүлээтэ,
Үтүө аата түөрт дойдуга,
- 11350 Албан дьаһах аата
Ағыс дойдуга ааттаммыт,
Өйдөөн-дьүүлээн,
Сыйа-сынан көрдөххө:
Кэрэмэс саһыл кутуругун
Уһаты-туора
Уурталаабыт курдук
Хара тыргыл хаастаах,
Ыраастаммыт көмүстүү
Ымсыырдыах ыраас мөссүөннээх,
- 11360 Эдэр киһини
Этин-хаанын сууйуох
Тахсар күн саһарбатын курдук
Намчы нарын ньуурдаах,
Умсугуйуохха айылаах
Уран кэрэ уостаах,
Сыһыарыахха айылаах
Сырдык ыраас сырайдаах,
Тангас бүтэй этэ-сиинэ
Элэннээн көстөр,
- 11370 Унгуох бүтэй
Орулуос кус сымыатын уоһағыны
Саһарымтыһан көстөр силиилээх
Кыыс оҕо кылаан бэрдэ.
Килбиэннээх мөссүөнүн
Киртийиэ диэн
Сирдээҕи туппатах,
Суон сураҕым суураллыа диэн
Ардахтаах халлаан
Анныгар хаампатах,
- 11380 Кыыс бэйэбин
Кырытыннарыхатара диэн
Кыыбажалаахтарга кыттыспатах,
Эдэр бэйэбин ээх дэтэн
Эмээхсин онгоруохтара диэн

- Эдэрдийн эйэлэспэгэх,
Кэргэн ылбыт
Сассыардаангы сахсаан,
Кизэхээнги кэпсээн онгорон
Ааппын алдыатыа диэн
11390 Бағалаахтары маанылаабатах,
Көрдөөбүттэргэ күндүлээбэтэх,
Сииктээххэ сиэлбэтэх,
Былыттаахха быкпатах,
Сиикэйи-буһууну сиэбэтэх,
Сытыйбыкка-сыттаммыкка
Сымсаан көрбөтөх,
Кыыс оҕо кылааннааҕын
Айыы Куону
Кэргэн ыларга
11400 Кэпсэтиитин бүтэрэн,
Уруу тэрийэр
Ухханыгар түстүлэр.
- Алаас-алаас аайыттан
Аймах билэ дьонноро,
Улуус-улуус аайыттан
Уруулара-тарыылара,
Аҕа уустара,
Аймах дьонноро,
Сир силээн аайыттан
11410 Билэллэр-билбэттэр мунньустан,
Оҕолорбут тустарыгар диэн,
Киһи-сүөһү
Күн сириҥ үрдүгэр
Үмүөрүһэн,
Үөрэн-көтөн
Олороллорун тухары,
Көрө-үөрэ сырыттыннар диэн,
Сэттэ уон сэттэ
Сэлэ сэргэни туруордулар.
11420 Кэнэҕэски үөскүүр
Кэнчээри ыччаттарбытыгар
Хойутун хойут
Кэрэ бэлэх буоллун диэннэр,
Алта уон алта
Сиэллээх саламалаах
Сэлэни астылар,
Күндээрэн тахсар күммүт
Көрөн күлэ үөрдүн,
Ыйдангалаах ыйбыт көрөн
11430 Ымайа күллүн диэннэр,

- Орто туруу дойдуларын
Өрөйөр ортотугар,
Килбэйэр киинигэр,
Дирбиэннээх-дарбааннаах
Диринг далай
Үс күннүк сириэнэн
Үөмэн тийибэт,
Аллаах ат
Аҕыс күн устата
- 11440 Атара сэлиинэн тийибэт
Түһүлгэни төрүттээтилэр,
Уостан бараммат уйгуну,
Уунан тийибэт
Уйгу-тунах урууну
Уруйдаан-айхаллаан түһэрдилэр.
Ураанньыктаах сырайдаах
Улаан биэ уйгулаах,
Кытарымсыйан көстөр
Кыртас биэ кымыһын,
11450 Манган биэ маанытын,
Сэттэ сириэнэн сиэллээх,
Үрүн көмүс киэргэллээх,
Кыһыл көмүс кыбытыылаах,
Үөһээ өттүнэн үмүрүк,
Аллараа дьайынынан ньалбаҕар
Сир иһиттэргэ
Аллаах ат бадараанныыр
Арыылаах кымыһын
Кыл имэрийэ
- 11460 Кылыгыраччы куттулар.
Тоҕустуу бууттаах
Чороон иһиттэр аайы
Кырылаччы кыынньар кымыһы
Быччаччы куттулар.
Айыы дьонун
Амтаннаах астарын
Бааралаан турар
Мас кыгыйаларга уурдулар.
Ыаҕас-чабычах аайы
- 11470 Сөлөгөйдөөх сүөгэйи,
Араҕас арыыны
Толору-томточчу куттулар.
Манана төрдүн ахсын
Баайтаһын биэлэри,
Суол төрдүн ахсын
Сур сылгылары суулардылар,
Хаһалаах-сааллаах диэбиттэрин

- Хаамтаран иһэн
Хабырбаларын быстылар,
11480 Кур оџустарын,
Баайтаһын ынахтарын
Сүүрдэн иһэн
Сүүстэрин оџустулар.
Бу манна кэлбиттэр –
Аџыстыы ойоџоһу
Амтанын билбэккэ аһааччылар,
Бырта сыатын
Быһахтаммакка былланнатааччылар,
Илии халыгнаах итири,
11490 Харыс халыгнаах хананы
Хабырбаларыгар дылы уобааччылар,
Аџыстыы хамыйах
Арыылаах саламааты аһааччылар,
Тоџустуу бууттаах
Чороонноох кымыһы тонхотооччулар.
Көџөччөй биэ көөнньөрбүт кымыһынан
Көхсүлэрин чөллөрүттүлэр,
Саамал кымыһынан
Санааларын тарџаттылар.
11500 Орто аан ийэ дойдуга
Киһи-сүөһү үөскүөбүттэн
Манник улуу уруу оноруллубута
Үһүэйэнгэ да киирбэтэх,
Сээккээн сэхэнньиттэр
Сэхэннэригэр да сэхэргэммэтэх.
Арыынан алла сытар
Оттоох-мастаах,
Үүт көлүкэлэрдээх,
Арыы бадарааннаах
11510 Арыылаах Эбэ Хотун
Киэн киэлиитигэр,
Уһун ньууругар
Ый отут хонук устата
Түөлбэ күөл саџа
Түһүлгэлэр төрүттэннилэр,
Уунан тийибэт
Уйгу олохтонно,
Быстан бүппэт
Быйана буолла,
11520 Дьэрбэнтэй ыһыаџа,
Омоллоон олоџо олохтонно.

Кыталык түһэн ыллаабыт
Кылбаарытта кырдалларыгар

- Кыанар өттүлэрэ
Биэстии ыллар хаамынан
Олук уурталаан
Кылыйан кыырайдылар,
Куобахтаан унаарыттылар.
Сыспай сиэллээхтэр
- 11530 Сырсыакалаһа оонньуур
Сыһыыларын ортотугар
Эрчимнээх ингиирдээхтэр,
Кус быһыйдар
Илин-эркин түсүһэн,
Эккирэтиһэн элэнгэстилэр.
Күөнэ көнө хонууга
Быыппастар быччыннаахтар,
Мүлдү бөҕөлөр
Мүлтү-халты тутуһан,
- 11540 Бүдүрүтүһэн бардылар.

- Ары тыа ахсаанынааҕар элбэх
Дьон-сэргэ муньустан,
Өрөөбүт уостарын өһүлэн,
Хоммут уостарын хонгуннаран,
Саргылаах алгысчыттар,
Соргулаах тойуксуттар,
Оҕолор барахсаттар
Кэскиллээх олохторун кэрэһилээн,
Аал уоту оттон,
- 11550 Кыымынан кытыаһыннаран,
Төлөнүнэн күөдбүтэн,
Алтан чуораан
Айахтарын аһан,
Алгыстаах тойуктарын туойбуттарыгар,
Кыырай манган халлаантан
Кырымпалыы ырыалаах
Кыталык кыылларым
Кырыһа көтөн кэлэн
Кытыһа ыластылар,
- 11560 Күөгэл көнө хонууттан
Күөрэгэй чыычаахтар
Өрө көтөн тахсаннар
Дырылас нарын ырыаларынан
Көх-дэм буоллулар.
- Алаас мунгунан
Аймах билэ дьонноро
Атахтарыгар туран
Алгыстаах тылларынан
Ис сүрэхтэриттэн

- 11570 Иэйиллэн тахсар
Иһирэх үтүө санааларын
Кэпси эгэ турдулар:
– Уруй! Тускул!
Оҕолорбут барахсаттар,
Элэмэс дьору аттаах
Кыһыл оҕо эрдэҕиттэн
Кыһалбаҕа түбэспит
Кылаан Куо оҕобут,
Айыы хаан аймаҕар
- 11580 Албан-дьаһах ааккыт
Ааттата туруохтун,
Күннүт улуһугар
Көмүскэллээх санааҕыт
Күүһүрэн иһиэхтин,
Дьолгутун холбоон,
Олоххут тускулун онгостун!
Алаас-сыһыы кээмэйдээх
Киэн нэлэмэн тиэргэннэнин,
Үйэҕэ айгыраабат
- 11590 Үрдүк өһүөлээх
Көмүс уруктанын,
Сыһыынан кээмэйдэнэр
Сылгы баайданын,
Ходуһанан холобурданар
Хороҕор муостаахтаргыт
Хотолдьуһа туоҕустуннар,
Энчирээбэт кэскиллэнин,
Мүччүрүйбэт төлкөлөнүн!
Аҕыс иилээх-саҕалаах
- 11600 Аан дойдугут
Уһун урсунунан,
Киэн кизлитинэн
Аҕа ууһун ааттатар
Тоҕус дьорҕоот уолаттаргыт
Үнүгэс тардан
Үүннүннэр-тэнийдиннэр.
Киэн сибиир иэнинэн
Сэттэ кыталык кыргыттаргыт
Ийэ ууһун тэниттиннэр!
- 11610 Айыы аймаҕар
Адьярай бийһэ
Аанһыыр түгэнигэр,
Күммүт сиригэр
Көстүбэт биистэрэ
Күлүктээтэхтэринэ,
Суон дурда,

Халын хахха буоллуннар.
Ураанхай сахалар
Уруйбут улааттын,
11620 Кэскилбит кэнгээтин!
Иэйэхситтэн эбэрдэлээх,
Айыһыттан алгыстаах
Дьон төрдө буолан,
Үүнүн! Тэнийин! Үөскээн!

Ити кэннэ,
Түптэ сыта тунуйбут
Төгүрүк түһүлгэ ортотугар
Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн
11630 Ыйы-күнү бүөлээн,
Аналлаах атаһыныын,
Холоонноох доҕорунуун
Сип курдук симэнэн,
Сап курдук сабыланан
Намыһынан-наскыһан киирбиттэригэр,
Бар дьонноро бары
Сүһүөхтэригэр туран
Сүгүрүйэн көрүстүлэр,
Алгыстаах тылларынан
11640 Айхаллыы тоһуйдулар:

– Хабыр Киирсиилээх
Хабытта Бэргэн,
Эн киһи буолангың
Арҕаа халлаан
Тордохтоох дьураатыгар,
Суккуллар бэлэнигэр
Суураллар айаҕар олохтоох
Абааһы адынааттара
Аан дойдугун аамайдаабыттарын,
11650 Айдааннаах моһуоллаах
Айан суолун арыян тийээн,
Сирдэри-уоттары,
Киһилэри-сүөһүлэри
Сиик гынан симэлитэн,
Күдэн гынан көтүтэн,
Саастаахтаргың самнаран,
Өстөөхтөргүн өлөрөн,
Кыһыл оҕо эрдэбиттэн
Кыһалҕаҕа түбэспит
11660 Кылаан Куо балтыгың
Быһыһаан-талаан кэлэнгин

Саргытын салайдын,
Киһи-сүөһү төрдө буолар
Кэрэ кэскилин онордун,
Аан дойдугун араначчылаатын,
Күнүн сириҥ көмүскээтин,
Дьолбутун тосхойдун
Уруй! Уруй! Уруй!
Айыы хаан аймаҕар
11670 Албан дьаһах аатын
Ааттана туруохтун,
Күнүн улууһугар
Көмүскэлин умнуллубатын,
Туһааннаах доҕоргун кытары
Дьолгутун холбоон
Олох тускулун оностун!

Ити кэлин өттүгэр
Дьоллоох урууттан
Аһабыт-сиэбит
11680 Астыммыт дьоннор
Алаһа таһыгар муһуннулар,
Төгүрүк түөлбэ төрүттээн,
Тойон-ама дьоннор
Тонолохторуттан тутуһан,
Хотун дьахталлар
Хонолдьуһан кэлэннэр
Биэстии тарбахтарыттан
Бийилэхтии ылсыһан
Түһүлгэлээн төгүрүйдүлэр.
11690 Кыһыл көмүс
Кылдыылаах симэхтэрэ
Кылырҕаһа охсуллан,
Күн уотугар
Күлүмүрдүү оонньоон,
Үөрэ-көтө
Үөрэ-дьүөрэ үктээн,
Оттоох хонууга
Хотолдьуһа хаамыстылар:

– Оһуо-оһуо оһуохай
11700 Эһиэ-эһиэ эһиэхэй!
Өбүгэлэрбит саҕаттан
Үгэс буолбут оонньоубутун
Бүгүҥнү үөрүүлээх күммүтүгэр
Түөттүүрэ хонунан
Түөлбэ күөл саҕа
Түһүлгэни төрүттээн,

- Хоннохторбут аннытган
Холуоккалыы ылсыһан,
Нохтолоох тойон сүрэххэ
11710 Чугас-ыкса сыстыһан,
Аламай манган күммүт
Сандаара сырдаан
Тахсыар дылытын,
Оҕолорбут тустарыгар
Өйгө-санааҕа инэр курдук
Оонньоон-көрүлээн хаалыабын,
Оһуохайдаан оонньоубун,
Эһиэхэйдээн энээритиэбин.
Ураанхай саха төлкөтө
11720 Уһаан-тэнийэн иһиэхтин,
Үйэлэртэн үйэлэргэ
Нарын иэһии таптала
Нохтоллоох сүрэхтэргэ
Төлөн уота буолан күөдьүйдүн!
Орто туруу дойдуга
Уһаар буруо туһаардын,
Кэнчээрибит кэхтибэтин,
Саргыбыт салалыннын!
Оһуор ойуу тыллаах оһуохайбыт
11730 Уҕараан-намтаан көрбөтүн,
Көлүөнэттэн көлүөнэбэ
Көһөн-уһаан иһиэхтин,
Барҕа астаах малааһыммыт
Бар дьон баарын тухары
Баранары билбэтин!
Оҕолорбут дьоллорун туһугар
Оһуохайдаан оонньообуппут
Кэлэр кэнчээри ыччаттарбытыгар
Кэрэ кэпсээн буолуохтун!
11740 Уруй буоллун!
Тускул буоллун!

- Элэмэс дьоруо аттаах
Элэс Бэргэн
Хоойго сытыахтаах
Холоонноох доһорунуун,
Кыһыл оҕо эрдэбиттэн
Кыһалҕаҕа түбэспит
Кылаан Куолуун
Аналлаахтар ахтыһан,
11750 Көрсүһүөхтээхтэр күүтүһэн,
Уһун кэмнэ
Уохтара умайбыта

- Кэмнэрэ-кэрдиистэрэ кэлэн,
Күндэл манган күннэрэ,
Түлэй балай түүннэрэ буолан
Хаппахчыларыгар киирэннэр,
Кэскил тэринэр,
Төлкөнү түһэрэр
Уон хаамыылаах оронноругар
- 11760 Ходьон Айыыны холбуур,
Уоллаах кыыһы ууһатар
Саарба тириитэ суорҕаннарын
Атах диэки астылар.
Былыргы сиэринэн,
Урукку добунаан
Кыыс оҕо кыныстаҕына
Ийэ бэлиэтин биллэрэр
Үрүҥ түнэ тэллэхтэрин
Тэнитэ уурдулар.
- 11770 Кыһыл оҕо эрдэҕиттэн
Кыһалҕаҕа түбэспит
Кылаан Куо барахсан
Ходьон илбискэ холбоспотох,
Кыыбаҕалаахтарга кытыспатах,
Албыннааччыларга аччайбатах,
Көрдөһөөччүлэргэ күндүлээбэтэх,
Баҕалаахтары батыспатах,
Кырыллыбытынан кыыс оҕо
Кыбыста быһыытынан,
- 11780 Санаата-оноото саллан,
Сүрэҕэ-быара өрүкүйэн,
Имин хаана кытаран,
Этэ-сиинэ умайан,
Тыына-быара кыараан
Кырыытынан буолбутун,
Уохтаах уол оҕо
Уоҕа кылына киирэн,
Синин хаана сылыһан
Аҕа дэтэн ааттатыахтааҕар
- 11790 Итии хаан киирэн,
Имэнгирдэн барда.
Уһуну-киэни умуннарда,
Эттээх сирин имэрийбэхтээтэ,
Наадалаах сирдэрин таптаата,
Айар илбинэ киирэн,
Быыс бокуой биэрбэккэ,
Бири-биэһи толкуйдаппакка,
Ээх-эй дииргэ тийбэккэ,
Киэргэллээх симэхтээх

- 11800 Тас тагаһын
Улгум соғустук уһулла.
Ис тагастан ингнибэтэ,
Алын тагас диэн араарбата,
Илиитин таһынан
Атах диэки атаартаата.
Көбүйбүттэрин омунугар
Көхсүлэрэ кыараата,
Тыыннара кылгаата,
Өй-дьүүл өһүлүннэ,
- 11810 Ыксалаһа түстүлэр,
Сылласпытынан-таптаспытынан
Ағыс хаамыылаах
Атах оронноругар
Эһэ тэллэхтэрин үрдүгэр
Куба нуолур
Суорҕаннарын иһигэр киирэн,
Эт-эттэрэ имэнгирэн
Имэрийсибитинэн бардылар.
Баҕарсыбыт барахсаттарга
- 11820 Иэйии күүһэ
Иэннэринэн сүүрдэ,
Ходьон Айыы холбосто,
Таптал күүһэ
Талыы буолан киирдэ,
Киһи-сүөһү үөскүүр
Ытык-мааны миэстэлэригэр
Сырбай татай
Уотунан умайда.
Уолан уол киһи
- 11830 Кыыс оҕо үрдүк мындаатыгар,
Тарайар тараһатыгар,
Түөһүн бүүтэҕэр
Баар буола оҕуста.
Тараһалар таарыстылар,
Ип-итииннэн изйистилэр,
Алла бычыраабыт
Ахтар Айыыһыт
Аана аһылынна,
Көңүл биэрэн
- 11840 Көбүөхтүү тыынна.
Кыыс дьахтар кычыгыланан
Тыыраахылы тыраннаата,
Үргэл сулус диэки
Өрүтэ көрбөхтөөтө.
Сэниэлээх сэгэрэ,
Холоонноох доҕоро

- Аҗа ууһун ааттатыахтааҗа,
Ийэ ууһун тэнитихтээҗэ
Кэчэһэтик киэптээн кииртигэр
- 11850 Ходьох-идьэх хамнаата,
Аһый-итий гынна,
Баҗарсыбыт барахсаттар
Өр-өтөр буолбатылар,
Кыыс дьахтар
Буом буомчатын түгэҗэр
Кэскил тэриллэр
Ытык миэстэтигэр
Итии бэлиэ билиннэ,
Үөскүүр бэлиэ бүллүгүрээтэ.
- 11860 Элбэн Иэйэхсит
Кэлэр кэскили
Оннун булларан,
Онгорон-үөскэтэн кээспититтэн
Онтон салҗанан
Үс саха үөскээн,
Түөрт саха төрөөн,
Үүнэн-үөскээн тэнийэн,
Күн бүгүнүгэр дылы
Саха омук
- 11870 Саргыбыт салаллан,
Кэнчээрибит кэнээн,
Үөскээн-тэнийэн
- 11873 Олордохпут доҗоттоор!

ТЫЛЛАР БЫҢААРЫЫЛАРА

67 – *Икки хардан эһэлэр* – **хардан эһэ** – кырдыан түүтэ саһарбыт кырдыаҕас эһэ.

87 – *Томтойор туоһахтатыгар* – **туоһахта** – ортого. ср. маньчж. *тоси* – белое пятно или лысинка на лбу у лошади.

135 – *Наадал хара түптэлэнэн* – **наадал хара түптэ** – харысхал түптэ. Абааһы, куһаҕан тыын киирбэтин туһугар тизэргэн ортотугар буруолатар түптэ.

177 – *Силээннэртэн* – **силээн** – место залитое талой водой, заливная речка [Пек., II т., стлб.2213].

185 – *Буом сирдэринэн* – **буом** – үрэх, өрүс биэрэктэрэ улаханлык кыарыыр, хапчааннар сирэ, эрэйинэн ааһыллар хайа хапчаанын ыллыга.

191 – *Түктүйэлээх түгэҕиттэн* – киһи-сүөһү үөскүүр ийэ түгэбэ. **Түктүйэ** – в старину – берестяная посуда-коробка, в которую забирали үөр-духа (т.е. его изображение) и которую клали на матицу юрты, временно давая үөр духу пишу. Ныне берестяная посуда для рыбы (в нее зашивают печеных карасей, которых несут в гостинец). [Пек., III т. стлб.,2886–2887].

214 – *Локуора күөх от* – **локуора** – торолхой үүнүүлээх от арааһа.

231 – *Сиибиктэ ото сиппит* – **сиибиктэ** – самый мелкий кормовой хвощ, растущий преимущественно в горах, в тени утесов, в зарослях, на песках, заливаемых разливом речек, им быстро и хорошо откармливаются кони, коровы и олени. маньчж. *сибе* – хвощ-трава, которого полируют дерево и кость. [Пек., II т., стлб.2201].

232 – *Өлөҥ ото өнүйбүт* – **өлөҥ от** – уулаах сиргэ эбэтэ күөл кытытынан үүнэр элбэх сыллаах кубархай төбөлөөх дороххой от. тюрк. *өлөҥ, олен, үлэн* – трава, болотное растение.

301 – *Үөрбэ-дьүөрбэ харахпынан* – **үөрбэ-дьүөрбэ харах** – үс муннуктаах тэһэ көрбүт харах.

329 – *Тоҕойун уһугун булбатах* – **тоҕой** - тюрк. *тохай, тоҕай* – лес в низменностях, извилинах реки, извилины реки.

345 – *Өнүрэмэр оҕустар* – **өнүрэмэр оҕус** – төрдүс хаарыгар үктэммит оҕус.

376 – *Түөрт саха түөрэҕэ түһэн* – **түөрэх** – вид гадания, ворожба, всякий предмет, служащий для гадания путем подбрасывания вверх – ложка, рукавица, шапка, шаманская колотушка для бубна. Ср.урянх.- торякь (торакь) – выпуклая сторона колотушки, которой бьют по бубну шаманы или шаманки [Пек., III т., стлб.2905].

389 – *Сабырҕахтарыттан ылан* – **сабырҕах** – чэчэгэйн чабырҕайын уһун түүтэ. Эһэ кулгааҕын таһынааҕы уһун түүтэ. бур. *сабирҕай* – висок.

409 – *Далайтан тардылаах* – **далай** – дирин уулаах киэн күөл, өрүс эбэтэр муора. монг. *далай*, тюрк. *талуй* – муора.

421 – *Халҕаһа курдук хааһыланан* – **халҕаһа** – образующаяся при сильном морозе ледяная каша, плавучий лед, покрытый снегом, весной и осенью [Пек., III т., стлб.3265].

452 – *Холбо күрдьэх саҕа* – **холбо күрдьэх** – мунхаҕа үлэһниккэ туттуллар балык (собо) баһар күрдьэх.

466 – *Эргэнэ хара тыатыгар* – **эргэнэ хара тыа** – үрдүк, бөдөн мастаах тыа.

467 – *Лаанкы ойуурун баһыгар* – **лаанкы ойуур** – мас үрүт үрдүгэр туора-маары охтон, киһи сатаан сылдыбат гына даркыламмыт ойуур.

- 473 – Буор хайаларын модьоџотунан – **модьоџо** – хайа үрдэлэ, үрдүк бүүрүгэ.
- 489 – Кэрии снхин – **кэрии тыа** – хонуу, өрүс кытылын устун быстыбакка, үһүннүк кыйа бара турар тыа.
- 498 – Ыларџа талах ыпсылџанын – **ыларџа талах** – төбөтө хаппыт талах, хатан эрэр талах.
- 500 – Кэрискэ үрэхтэрин киэн салааларынан – **кэрискэ үрэх** – бэйэ-бэйэлэ-риттэн чугас кэккэлии субуллан устар үрэхтэр.
- 501 – Күнкүстээх үрэхтэрин – **күнкүстээх үрэх** – кэнии-кэнии, быста сыһа-сыһа устар үрэх.
- 523 – Өрөөбөт өтөннөөх – **өтөн** – күөхтүнгү көџөччөр өгнөөх холуупка маарынныыр көтөр.
- 546 – Аар баџах анһан – **аар баџах** – эргэр. ытык сэргэ. Былыргы ыһыахтарга түһүлгэ ортотугар сэргэстэһиннэри туруоруллар киэргэл ойуулаах, биттэхтээх сэргэ.
- 549 – Атааннаах-мөнгүннээх – охсуһулаах, түрбүннээх, иирээннээх, ай-малџаннаах.
- 576 – Догдоко сонноох – **догдоко сон** – сэлиэччик тэнгэ тойтойо, ыйана сыл-дьар кылгас, сылгы, торбуйах тириититтэн тигиллибит сон.
- 580 – Уон тиит киилинэн – **киил** – тиит мас сааһа кэһиллэн кытааппыт, чингээбит өттө.
- 594 – Сытыы быһый быһыччылаах – **быһыччы** – аччыгый, кыра быһах.
- 607 – Суон болгуо сотолоох – **болгуо** – былыргы саха уустара уруудаттан уһааран ылар тимирдэрин сомоџото.
- 623 – Түөрэм түөлбэ түөстээх – **түөрэм түөлбэ түөс** – арыы-арыы томтор сир курдук толору быччыннаах бухатыыр түөһэ.
- 700 – Чокулуон чолбон харахтаах – манган харахтаах сылгы, оннук харахтаах сылгы харангаџа уокка хараџа чолбон курдук сырдаан көстөр.
- 702 – Өрүкүйэр көџүллээх – **көџүл** – сылгы сүүһүн саба түһэр илин сиэлэ.
- 704 – Тангалайдаах көнтөстөөх – **көнтөс** – сиэлинэн хатыллыбыт хас да утаџы холбуу тигэн онһулулубут хаптаџай быа (сылгыны сиэтэргэ, баайарга аналлаах). Ср.тув. хөнэ, алт. көнө – привязь для ягнят,козлят.
- 705 – Кыһыл көмүс кычымнаах – **кычым** – ыңгыыр икки өттүнэн ат ойоџоһун саба түһэр тирии кэлим лоскуйа (көмүһүнэн, оџуруонан эбэтэр сукунанан киэр-гэллээх буолар). хак. **кичим** – кожа, подкладываемая на кошму под седло.
- 726 – Ботугуруу олорор модьугулаах – **модьугу** – тынгырахтаах сиэмэх көтөр, хаххан биһин ууһа.
- 753 – Мангаас ынах – бэйэтин дьүһүнүттэн тутулуга суох сирэйэ олоччу эбэтэр муннуттан сүүһүгэр диэри мананнаах ынах.
- 770 – Кыдьымах мууһа кытыылаах – **кыдьымах** – өрүс саас эстэригэр, күһүн турарыгар устар бытархай, көбдөркөй муус. Ср. бур. хайрмаг – щуга.
- 799 – Курбуһах иһиттэргэ – **курбуһах иһит** – симии иһит.
- 824 – Аһаас соноџостор – **аһаас соноџос** – быа-туһах түспэтэх, баайыллыбатах, ийэтиттэн түспүт сабыс-саһа көлүллэн эрэр, сыһыйа үөрэнэ илик сылгы.
- 874 – Баайтаһын ынах саџа – **баайтаһын ынах** – сылыгар төрөөбөтөх эмис, бөдөн ынах.
- 897 – Үөһээ үрдүк дьабын халлаантан – **дьабын** – былыргы сахалар өйдөбүллэринэн, куһаџан тыыннар дойдулара. Ойуун өллөџүнэ кута онно тиийэр.

919 – *Куорсун түүтүнэн кунустаан* – **кунустаан** – дьиэни буорунан сыбыырга оту кырбаан, кус түүтүн буору кытта булкуйан, быһыта барбатын диэн сыбыыллар. Ону кунустаан диэн ааттыыллар.

930 – *Күбүллээн күрдүргэтэн* – **күөбүл** – маһы кыһарга, хаһарга эбэтэр тириини субалыырга туттуллар тимирдээх, икки өттүнэн уктаах, биилээх токур туттар сэп.

943 – *Дьибит дьайынын быһынан* – **дьайын** – дьиз ойоҕоһо, тас кытыыта.

969 – *Чургул хатын* – **чургул хатын** – хаппыт, куурбут хатын.

971 – *Ситиинэн тигэн* – **ситии** – сылгы кылыгтан онһууллубут сап-быа. бур. *шиндехен* – веревка из волоса.

1017 – *Саймарык кытыйа* – **саймарык кытыйа** – төгүрүк, ньалбаҕар саламаат кутарга аналлаах кытыйа.

1019 – *Кыйыа иһиттэр* – **кыйыа иһиттэр** – саха араас иһиттэрэ (чороон, кытыйа, ыаҕайа о.д.а.) элбэхтик биир сиргэ чөмөхтүү ууруллубуттарын ааттыыллар.

1049 – *Ураатыгар дылы* – **ураа** – саха оһоҕун турбата, буруо тахсар сириин ураата диэн ааттыыллар.

1052 – *Кытарах кытыт саҕа* – **кытарах кытыт** – төрүү сылдьан баран ууламматах, төрөөбөтөх иккилээх-үстээх биэ.

1158 – *Дьаҕыллаах атыырын үөрүттэн* – **дьаҕыл** – саннын хаптаҕайыгар эбэтэр моонньугар сүрүн өнгүттэн туспа (үксүн хараҥа) дьүһүннээх улахан ойуулаах сылгы.

1162 – *Аҕыс иһит аҕарааны* – **аҕараан** – аһыйбыт үрүҥ ас.

1254 – *Ытаһата тулуна* – **ытаһа** – былыргы саха мас оронун бастарын холбоһугун хамнаабатын диэн маһынан ытаһалыыллара, ол элбэхтик хамнаатаҕына, куурдаҕына, хаптаһына туллан түһэрэ. Клин, деревянный клин.

1281 – *Көнүс үрэх сүүрүгүн курдук* – **көнүс үрэх** – суулла турар биэрэктээх, дириҥ сүннүлээх, сүүрүктээх үрэх.

1355 – *Суратын ингиирэ* – **сура** – киһи буутун халын этэ, ингиирэ-силгэтэ.

1358 – *Буом буомчалара* – дьахтарга оҕо үөскүүр миэстэтэ.

1568 – *Көмүс мөһүүрэни түһэрэн* – **мөһүүрэ** – туох эмэ кылабачыйан, күлүмүрдээн көстүүтэ.

1576 – *Көмүс уорук күндээрэн көстүө* – **уорук** – дом (юрта) с хорошими удобствами, лучшей постройки [Пек., III т., стлб.3047].

1616 – *Кур оустарын охтордулар* – **кур оѳус** – анаан уотуллубут оѳус.

1617 – *Ахталы байтаһыны астаатылар* – **ахталы байтаһын** – былыргы баай саха ыала төрөөбөт ынаҕы эбэтэр оѳуһу кыһын таһырдыа күөх отунан аһатан кыстаталлар. Ол сүөһү наһаа уойан, ахтахтаан хаамар буолара. Ону ахталы байтаһын диэн ааттыыллар.

1660 – *Кэс ынах аһынан кэнсиктэ таһаарын* – төрөөбөтөх-уһаабатах ынах арыытынан-сүөгэйнэн сытта таһаарын. **Кэнсик** – туох эмэ умайбыт-кэриэрбит буруотун сыта. уйг. *кансик*.

1699 – *Сытыары сымнаҕас түһэхтээх* – **түһэх** – ср.*түсүргэс*, тюрк.*тиз. тизэ* – колено-передняя сторона ляжки колени, то же и что *уллунах оройо* [Пек., III т., стлб. 2923].

1747 – *Сиикилээн уутунуу* – **сиикилээн** – уолбут, уостубут уулаах маар аата, икки тыа ардыгар уолан сытар маар, уу.

1809 – *Түөстэрин бүүтээбэр* – **түөс бүүтээбэ** – киһи түөһүн унуоҕа: түөс уонна ис силбэхэр ыккардыгар баар төгүрүк иһирдьэ кирири, ойбоно.

1810 – *Аржастарын кэкэтигэр дылы* – **аржас кэкэтэ** – киһи тоноҕоһун бастакы уңуоҕа.

1839 – *Күн сирин күөнүнэн көмүскээтин* – **күөн** – киһи түөһэ, иннэ. Ср. пратюрк. *көөн, көөн* – грудь.

1846 – *Аргынньахтаан олорон* – **аргынньахтаа** – уот иннигэр олорон, көхсүгүн сылыт, уокка көхсүгүнэн олор.

1894 – *Төбүрүүнүү түһэн* – төгүрүктүү түһэн. **Төбүрүүөн** – накожная болезнь, лишай, род местной сыпи. [Пек., III т. стлб.2760].

1935 – *Аҕыныахтаах ньылбэктээх* – **ньылбэк** – киһи буутун илин өттө. Айыыһыт көтөҕөөччүнү, дьахтары көрөн бүөбэйдээн төрөтөр эмээхсини сымнаҕас ньылбэктээх диэн ааттыыллара.

1980 – *Соххор содуома буолла* – **содуом** – айдаан, түрүлүүн, тыас-уус.

2036 – *Хоппуруос буруотун курдук* – **хоппуруос** – былыр соҕурууттан кэлэр эмкэ туттуллар күөхтүгү өгнөөх эмтээх бороһуок.

2188 – *Холлоҕос уота буолан* – **холлоҕос уота** – холлоҕос – иһэ эмэҕирбит хатын тас субата. Ону уматтаххына, күүстэхтик умайар. Олонхо бухатыыра оннук охтоахтык төлөттөөхтүк айаннаата диэн тэнгэнэн этэр тыл ситимэ.

2240 – *Тыһы тыймыт тыыннаах* – **тыймыт** – ящерица.

2271 – *Амтыын дойдуттан* – **амтыын дойду** – куһаҕан тыыннаах аллараа дойду, өлүү-сүтүү аллараа дойдута, аартык.

2344 – *Хонук иһигэр холбураатылар* – **холбураатылар** – ырдылар, дьүдэйдилэр.

2361 – *Икки көмүскэллэрэ* – *икки көмүскэтэ* – **көмүскэ** – харах олоҕун үөһэ кылдыыта, харах олоҕо, онкучаҕа.

2423 – *Куулаҕа тиэрпэккэ* – **куулаҕа** – тыаҕа, тиэргэн уһугар.

2459 – *Хатааһын чолбонун курдук* – **хатааһын чолбон сулус** – халлаан ырааһыраары, тыалыраары, тымныйаары гыннаҕына, киэһэ сырдаан көстөр чаҕылыһыны турар чолбон сулус.

2549 – *Торбууах саха (саҕа) толоннор* – **толон** – град, дождь. Ср. тюрк. *долу, доолы, толы* – град.

2572 – *Куба баһа халлаанга тиийдэ* – уу кэлиитэ, ной мотуок, уу сута – ону ойуулаан этии.

2581 – *Эрэхэлээх үөстэрдээх* – эрийэ-буруйа устубут өрүстэрдээх.

2709 – *Харалҕан харахтаах* – близорукий, не могущий смотреть на свет, шурящийся, косой, косоглазый. Ср. монг. *харалҕан* – курслепый, который днем видит, а вечером не видит ничего [Пек., III т., стлб.3337].

2716 – *Сотуун өлүүгэ түбэхэн* – **сотуун** – сибирская язва.

2761 – *Аҕыс айаан* – **айаан** – өрүскэ түһэр үрэх төрдүн хочото; сэппэрээк үүммүт, үксүгэр уулаах, халааннаатаҕына өрүһү кытта силбэхэр сүлбэ эбэтэр киэн аппа. Ср. эвенк. аян – виска.

2850 – *Өлүннүк тангаһын* – өлбүт киһиэхэ кэтэрдэр танас.

2925 – *Боскуйа от саҕана* – **боскуйа** – уруккулуунан алта былас кыра кээмэйдээх кэбиһилээх от.

3045 – *Сытыы быһый былаайах* – **былаайах** – ойуун дүгүрүн охсор түүлээх тыс бүрүөһүннээх кэдэгэр мас лаппаакыта.

3049 – *Кыһаана кылыгыраан* – **кыһаан, кыһаан** – ойуун тангаһыгар ииллэр тыастаах тимир киэргэллэр.

3302 – *Көңчүөтчүлээх көмүс ынгыырын* – **көңчүөтчү** – ынгыыр иннигэр ту-туһарга аналлаах көмүһүнэн онгоһуллубут ат төбөтө.

3307 – *Боппуроктаан болтотто* – **боппурок** – ындыыны үрдүнэн быраһан баран, ат өрөһөтүнэн эргитэн, хамсаабат гына ыга тардан баайар быа.

3454 – *Аптаах атара буолан* – **атара** – балыгы батары анһан бултуурга аналлаах, тимир атырдыахха маарынныыр үөрбэ.

3573 – *Күһэһэ быстара буолла* – өлөр-сүтэр кэм чугаһаата, улахан куттал суоһаата, кэрээн, кыһалҕа буолла диэн суолталаах. Былыргы саха итэһэлинэн, ойуун кыыраар кэмигэр күһэһэтин быата быһыннаһына, тута өлөр. **Күһэнэ, күһэһэ** – эргэр. ойуун кыыраар таһаһын көхсүгэр баайыллар күһ, ый уо.д.а быһылаах кылырҕас төгүрүк тимирдэр. Ср. тюрк. *күзүнү, көбүнү* – зеркало, тув. *күзүнгү* – бляхи с лентами (принадлежность для камлания).

3674 – *Аллараа дьырбыыта* – күһ тахсыыта, кириитэ күһ анһынан үһүн былыт тахсыыта.

3740 – *Кыыс бэрбээкэйигэр дылы* – **кыыс бэрбээкэй** – киһи сототун бэрбээкэй үрдүнээһи саамай синһиир сирэ. **Бэрбээкэй** – сото уңуоһа атаһа хаптаһайын кытта холбоһор сирэ – сүһүөһэ уонна уңуохтара.

3781 – *Тойон бомуо сэргэтиттэн* – **тойон бомуо сэргэ** – кэргэн кэпсэтэ кэлбит киһи атын баайар үс сэргэттэн ортоку улаһан сэргэтэ.

3783 – *Иһиһилээх ингэһиттэн тирэнэн* – **ингэһэ** – аты миинэргэ үктэнэн таһарга аналлаах, дугаалы быһылаах тимир (ынгыырга кур курдугунан ингиннэриллэр). тюрк. *үзөңгү, үзэнэ*.

3787 – *Харалаабыт улар курдук* – улар саас хара өңнөнөр, тыһы уларыгар киэргэнэн дьүһүнүн уларытар.

3818 – *Астаах матаһа саһа* – **матаһа** – тугу эмэ угарга эбэтэр кутарга аналлаах сүөһү эбэтэр балык тирииттэн онгоһуллубут хаа.

4130 – *Сизги нэлэй аартыгы* – Айыыһыт аартыга, оһо күһ сириҥ көрөр аартыга.

4168 – *Торһо айан суолун аайы* – **Торһо айан суола** – Великий шелковый путь.

4234 – *Хараарар дьирбиитин диэки* – **дьирбии** – уулаах былыт.

4298 – *Өлүннүк таһаһа өлбүкэлээх* – **өлбүкэ – өлбүргэ** – сон, саһынньах тэллэһэр буодьулуу тигиллибит киэргэл.

4417 – *Ону оломун буланһын* – **оломун бул** – кимиэхэ эмэ тугу эмэ сиһилии ыйан-кэрдэн биэр. **Олом** – ууну кэһэн эбэтэр кэстэрэн туоруур үчүгэй үктэллээх, түгэһтээх чычаас уулаах сир.

4565 – *Тоноһос уңуоһа дьүөккэлээх* – **дьүөккэ** – суол хайа диэки барар хайысхатын ыйар бэлиэ. Былыргы сахалар киэн-куон кырдыаһас аартыкка сылгы төбөтүн уңуоһун ыйыыллар.

4569 – *Көнчөх кус курдук* – **көнчөх, көччөх кус** – күһүннү көтөн эрэр кус оһото.

4585 – *Сатанаһ салгыһна оонньоото* – **сатанаһ** – столб для привязывания лошадей, коновязь (у вилкойских якутов), вешалка-столб, на котором оставлены сучья для вешания вещей, для ведер со сметаной. бур. *заадон*, тел. *чадан* – жертвенник нечистому духу-столб со сучьями, на которые вешают мясо [Пек., II т. стлб.2128].

4690 – *Хаппыт олоочу курдук* – **олооччу** – эргэр. мараһа кэтэр кылгас остоох этэрбэс. Ср. бур. *олооһио* – лапоть, эвенк. *олочи* – летняя обувь из ровдуги.

4840 – *Модьууннаах торбостонуохпут* – **модьуун** – тирии хатырыктыһар, түү соролоһор сыстыганнаах ыарыы. Ср. бур. *бужуу* – парша.

- 4948 – *Быта курдук* – бүтүн ордорбокко, үлтү, хампы.
- 5026 – *Толунньан тонголох унгоѳа* – **толунньан** – голенная суставная кость животных (соответствует пятке у людей), молодая женщина не ест, дабы не родился ребенок с лицом, подобным пяточной кости. Кость при сочленении бедра и голени у скотины. Ср. кирг. *толарсак* – косточка в задних ногах скота. [Пек., III т. стлб.2720].
- 5068 – *Үөһээ бохсуотуттан* – **бохсуо** – akka, сылгыга кымньылыыра, самыыта.
- 5331 – *Хангас дабыдалын* – **дабыдал** – көтөр кынатын икки бастакы бүлгүнүт-тэн сүһүѳэ.
- 5377 – *Далга баптатах далаѳа* – **далаѳа** – олус куһаѳан майгылаах киһи, нэгэй.
- 5381 – *Онкубалбын тоһутан* – **окумалбын** – **окумал** – киһи тоноѳоһуттан бүлгүнүгэр, санныгар диэритэ. Сорох көтөр харамай дьардыаматыттан тахсар кынатын, илиитин, атаѳын бастакы сүһүөх унгоѳа.
- 5386 – *Анкыбалым баарыгар* – **окумалым** – **окумал** – киһи тоноѳоһуттан бүлгүнүгэр, санныгар диэритэ. Сорох көтөр, харамай дьардыаматыттан тахсар кынатын, илиитин, атаѳын бастакы сүһүөх унгоѳа.
- 5461 – *Кыккахтаах халлаан* – халлаан аѳыйах хонугунан ардыах, хаардыах сибикитэ билиннэѳинэ, арѳаа диэккиттэн халлаанга сарадах, ыанньыйбыт былыттар тахсаларын кыккахтаах халлаан диэн ааттыыллар.
- 5533 – *Орулуос кус* – үөл кус биинэ; бэйэтэ үрүң ала дьүһүннээх, баттаѳа от күѳѳэ тобонноох хара, хараѳа араѳас тулалаах, атахтара эмиэ араѳастар, тумсун икки өттүнэн маңаннардаах. Ср. эвенк. **оролос** – селезень.
- 5581 – *Эбэрэһэ былыттары* – **эбэрэһэ былыттар** – халлаанга быста-быста устар былыттар.
- 5823 – *Уодьугаммын таттаран* – **уодьуганын тарт** – ким эмэ тэһинин тут, уоскут, тохтот, кэһэт. Ср. тюрк. *дьуган, йуган* – узда, обротъ, надеваемая на голову лошади.
- 5843 – *Аѳыс чампарыктаах хайаларын* – **чампарык** – 1. Всякий выступ, выдвинувшийся навесом, свод, навес, обручь или дуга, приделанная над изголовьем детской зыбки (люльки, колыбели) и облегчающая её качание. 2. Ободь, ледяное кольцо, легкое оледенение воды у берегов озера [Пек., III т. стлб.3567].
- 5957 – *Долоѳодоһун бѳѳө* – **долоѳодоһун** – абааһы сиригэр-уотугар үүнэр хатыылаах от.
- 6010 – *Өтүү быа буолан* – **өтүү** – сыарѳаѳа тиэллибит таһаѳаһы кэлгийэргэ аналлаах үһүн быа.
- 6100 – *Тэґил дойду сукуллар бэлэһигэр* – **тэґил дойду** – ыраах дойду.
- 6164 – *Үс хос хоһуомньулаах* – **хоһуомньу** – хатарылыбыт, хатыллыбыт үс хос сылгы сиэлэ быаны холбоон өрүү аата.
- 6249 – *Кэһэхтээх охпун* – **кэһэх** – эргэр. ох хаата. др.-тюрк. *кеш* – колчан.
- 6329 – *Холондоорон өлбүт сүөһү* – аһаабакка, ыран-дьүдэйэн өлбүт сүөһү.
- 6479 – *Үрүң тунах үллүктээх* – **үллүк** – күһүн саңа түспүт, ууллубат үрүң хаар.
- 6506 – *Этитиилээх ох курдук* – **этитиилээх ох, оноѳос** – оноѳоһу онгорооччу ‘хара быары, сүллэр сүрэѳи хайа көтөн ааһар буолаар’ диэн алгыс этэн онгорбут оноѳоһо, оѳо.
- 6564 – *Биттэриктээх билиштинэн* – **биттэриктээх билии** – икки улахан күөллэр чугасыһар, хоруунан эбэтэр силээнинэн силбэһэр сирдэрэ.
- 6627 – *Долборугун төрдүгэр* – **долборук** – хотонго сүөһүгэ от ууран биэрэр уйа, күкүр.

6708 – *Куналы дьэллик тойуктат* – **куналы дьэллик тойук** – абааһы кыыһын баһа-атаҕа биллибэт, өйдөбүлэ суох ырыата-тойуга.

6767 – *Өрүөстээх бастаах* – **өрүөстээх** – хара эбэтэр харанга өҥнөөх ынах манган дьураалаах баһын этэллэр.

7025 – *Кэнгирилэринэн айахтаах* – **кэнгирии, кэнгэрии** – киһи харахтарын ыккардыларынан муннун кэдээлэ.

7169 – *Эриэн обуруос быаны* – **обуруос быа** – лоһугурас бөдөҥ соҕус быа.

7230 – *Көһүтэн-көһүтэн өнньүөм көһүйдэ* – **өнньүөм** – сүһнүөм көһүйдэ.

7311 – *Сигирии курдук эриллэн* – **сигирии** – былыргы сахалар талах тас хаҕын кыһыйан ылан, кыра туттар сэптэрин баайаллара: атырдыахтарын, сыарҕаларын тордуохтарын силбэхэр сирдэрин баайаллар.

7355 – *Күөрдүн уотунуу* – **күөрт** – тимир ууһа кыһаҕа уоттаах чоҕу күөдүтэригэр аналлаах үрдэрэр тэрилэ. пратюрк. *көөрүк* – мех кузнечный (для нагнетания воздуха).

7467 – *Дьорҕоно сотолоох* – үрдүк, көнө дьулугур сотолоох.

8164 – *Тэбиэн тириитин саҕаны* – **тэбиэн** – верблюд.

8701 – *Систэринг уңуоҕа сиибэх буолла* – **сиибэх** – элбэх өлүүлээх, хааннаах кыргыһы буолбут сиригэр дьаһаллыбакка хаалбыт дьон уңуохтара.

8959 – *Аптаах албасынан ангабыллаан көртүм* – ...тымтыктанан инникени өтө көртүм. **Ангабыл** – тымтык төбөтүн кыратык хайытан, ону аппаччы тардан, испиискэ саҕа маһынан тирээбиллэн баран, ол тирээбили уматтааха, тостон туора ыстанар (былыргы оҕо оонньуута).

9697 – *Кырыыптанан куоластаах* – **кырыыппа, кырыымпа** – мас сирэйдээх, кылгас моойдоох, үс-түөрт кыллаах, тобукка ууран олорон аалан оонньоноор музыкальнай тэрил.

9793 – *Баабыр кыыл курдук* – **баабыр кыыл** – эргэр. үүтүнэн иитиллээччилэргэ киирэр бөдөҥ сизэмэх кыыл. Ср. тюрк. *бабр, бэбр* – леопард, пантера.

10021 – *Аҕыс илии халыгнаах хара дьаассыны үүннэриэхтэрэ* – **хара дьаассын** – уулаах сииктээх сиргэ туох эмэ үһүн кэмнэ сыттаҕына – үһүн түүнүк үүнэр.

СИР-ДОЙДУ УОННА ПЕРСОНАЖТАР ААТТАРЫН БИЙИННЬЫКТАРА

Аал Луук Мас – орто дойдуну арангаччылыыр, сир барҕа баайын сирэйдээн көрдөрөр мас. – 156 ст.

Аан Алахчын Хотун – сир-дойду иччитэ. Алгыс тылыгар ахтыллар. – 11158 ст.

Аат Моҕойдоон – Хабытта Бэргэн айанын суолугар баар аартык, абааһы сирэ-дойдута. – 5956 ст.

Аат Хахайдаан – Хабытта Бэргэн айанын суолугар баар аартык, абааһы сирэ-дойдута. – 6047 ст.

Адалҕа Буурай – арҕаа халлаан олохтооҕо, абааһы бийин бухатыыра. – 2120, 2601, 2978, 3060, 3184, 3403, 4136, 4464, 4745, 5165, 5204, 5277, 5392, 5636, 6662, 8759 ст.

Айах уустара – ат сэбин-сэбиргэлин ойуулааһынна туттуллар анал аат. – 3309, 6168 ст.

Айыы Куо – Хабытта Бэргэн анала, кэргэн ылар кыыһа. – 11304, 11398 ст.

Айыыһыт Хотун (Айыыһыт Ийэ Хотун, Ахтар Айыыһыт, Айыыһыт аартыга, Үрдүк Айыыһыт) – саха итэҕэлигэр дьон-аймах ууһурун-тэнийэрин арангаччылыыр үрдүк айыылартан биирдэстэрэ, оҕо кутун биэрэр. – 193, 344, 1133, 1207, 1309, 1435, 1455, 1492, 1524, 1641, 1671, 1680, 1717, 1737, 1772, 1936, 2223, 3531, 3535, 7645, 9646, 9665, 10411, 10543, 10568, 10788, 10831, 11034, 11217, 11837 ст.

Ала Мылахсын – оҕону ийэтин иһигэр тоҕус ый тоҕус хонук устата арангаччылыыр айыы. Иэхэлимэ Куо айыы удаҕанын көрүүлэнэр тылыгар-өһүгэр ахтыллар. – 10489 ст.

Албан Алгысчыт – Хабытта Бэргэн Кылаан Куолуун атааннаах-мөнгүөннээх айантан кэлиилэригэр көрсөр алгысчыт. – 11132 ст.

Амтыын дойду (Амтыын кириэс аартыга, Амтыын кириэс алдыатыылаах абааһы аартыга) – абааһы сирэ-дойдута. – 2271, 3935, 6824 ст.

Ап Салбаныкы – Амтыын Кириэс абааһы аартыгын иччитэ. – 3941, 4025, 4041 ст.

Арсан Буурай – абааһы бухатыыра, Адалҕа Буурай убайа. – 2743, 4466, 4524, 5638, 5716, 5752, 7670, 9034, 9656 ст.

Арчылаан Куо – айыы удаҕана, Иэхэлимэ Куо балта. Хабытта Бэргэн кыр-гыһытыгар көмөҕө кэлэр. – 6732, 6814, 6852 ст.

Арчыына Куо – Элэс Бэргэн ийэтэ. – 11007 ст.

Арыылаах алаас – орто дойду сирэ-уота, Хабытта Бэргэн төрөөбүт алааһа. – 312, 813, 1156, 2327, 3262, 3428, 6240, 6489, 7641, 10294, 10416, 10660, 10758, 10772, 11510 ст.

Аһамныт Көнө Көөһөкөһө – Моруот Боотур оҕолоро Хабытта Бэргэн, Кылаан Куо эргиллэн кэлиилэригэр үлэһиттэригэр биэрэр соруудаҕар ахтыллар элбэҕи аһыыр – аһамныт киһи аата. – 10621 ст.

Будулҕа Буурай – абааһы бухатыыра, Адалҕа Буурай инитэ. – 5159 ст.

Дабдака кырдыаҕас – орто дойду улуу ойууна. – 110, 167, 4275, 4350, 11255 ст.

Далбардаан эмээхсин – айыыһыт көтөҕөөччү, Хабытта Бэргэн Кылаан Куолуун төрүүлэрин көрөн-истэн күн сириҥ көрдөрөр ытык-мааны эмээхсин. – 1938 ст.

Дугуйук – тонус боотура; кыргыз үйэтин ахтыыга туттуллар анал аат. – 281 ст.

Дьөһөгөй Айыы (Кулан Дьөһөгөй айыыһыттар) – сылгыны-сүөһүнү үөскэтэр, араҥаччылыыр Үөһээ дойдуга олохтоох айыы, таҥара. Хабытта Бэргэн атын ырыатыгар ахтыллар. – 3861, 5921 ст.

Дьөһөгөй оҕото – Күдэннээх кутуруктаах күдэн кугас ат – Хабытта Бэргэн ата. – 733, 3687, 3808, 4087, 4107, 4224, 5577, 6084, 6120, 8610, 10984 ст.

Дьылҕа Тойон (Дьылҕа айыы, Дьылҕа хаан) – саха итэҕэлигэр киһи инники дьылҕатын быһаарар үрдүк айыылартан биирдэстэрэ. *Айыы ыйааҕынан, Дьылҕа Хаантан ыйаахтанан* диэн тыл ситимигэр туттуллар. – 1325, 3515, 5919, 11061 ст.

Илбис Кыыһа – Илбис Таҥара кыыһа, сэриини-охсуһууну, хаан тохтуунун үөскэтэр дьахтар иччи. Абааһы сири-дойдотун ойуулааһынна туттуллар. – 7456 ст.

Илбис Кыыһа Иирэр Мэнэрик Туос Дьэһиэттэй – абааһы кыыһа, сири-дойдуну ойуулааһынна туттуллар. – 5667 ст.

Илбис Кыыһа Иэн Кэдэрик удаҕан – абааһы удаҕана. – 7030 ст.

Иэйэхсит Хотун (Эрбэй Иэйэхсит, Элбэн Иэйэхсит, Иэйэхсит Ийэ, Иэйэхсит Ийэ Хотун) – киһини, сылгыны, сүөһүнү, ыты араҥаччылааччы, көрөөччү-харайааччы дьахтар таҥара. – 1222, 1442, 1503, 1902, 1908, 1920, 3088, 9541, 9644, 9666, 10542, 10570, 10769, 10785, 10832, 11293, 11310, 11621, 11860 ст.

Иэхэлимэ Куо удаҕан – айыы удаҕана, Хабытта Бэргэн эдьийэ. Бухатыыр суолун тухары араҥаччылыыр-арчылыыр, сүбэ-ама биэрэр. – 276, 3769, 6813, 6853, 9242, 9385, 9519, 10434 ст.

Кириктэй уустара – ат сэбин-сэбиргэлин ойуулааһынна туттуллар анал аат. – 3295 ст.

Көнө Көҕөччөй көмүс ууһа – ат сэбин-сэбиргэлин ойуулааһынна туттуллар анал аат. – 3287 ст.

Куонньалы Куо – абааһы кыыһа. – 9712.

Күн кыыһа – Хабытта Бэргэн сылайан-элэйэн сыттаҕына, күүс-уох биэрэ халлаантан түһэр иччи кыыс. – 9553, 9564, 10407 ст.

Күүлэлээх – орто дойду сири-аата. Элэс Бэргэн сирэ-уота. – 10992, 11145 ст.

Кылаан Куо – Хабытта Бэргэн игирэтин аҥара, балта. – 2331, 2828, 3391, 3755, 3977, 4797, 5571, 6284, 6660, 6970, 7128, 7695, 7703, 7739, 7851, 8770, 8977, 9059, 9627, 9651, 10196, 10229, 10241, 10260, 10306, 10526, 10740, 10753, 10790, 10848, 10882, 10933, 11024, 11050, 11112, 11578, 11660, 11748, 11772 ст.

Кыталык кыыл – айыы көтөрө, Хабытта Бэргэн инники көһүтэр аргыардаах айанын ыйан-кэрдэн биэрэр. – 4117, 4176, 4209 ст.

Кыыс Кылаарытта – Хабытта Бэргэн ийэтэ. – 686, 1215, 1285, 1311, 1324, 1395, 1738, 2364, 3602, 7642, 10814 ст.

Кыыс Ытылба (Ытылба Куо удаҕан) – абааһы удаҕана, Адалҕа Буурай балта. Кылаан Куону былдыан илдэ барар. – 2052, 2832, 4646, 4938, 4950 ст.

Кэнтик уустара – ат сэбин-сэбиргэлин ойуулааһынна туттуллар анал аат. – 6181 ст.

Кээхтийэ аҕатын ууһа (Кээхтийэ ойуун) – абааһы бииһэ, абааһы ойууна, абааһы сири-дойдотун ойуулааһынна туттуллар. – 6307, 8578 ст.

Лэкэттэ уол – сорул боллур уол. – 1454, 1484, 10624 ст.

Моруот Боотур – Хабытта Бэргэн аҕата. – 633, 1278, 1468, 1488, 1627, 1876, 2375, 7636, 10596, 10628, 10909 ст.

Мээрикээн Бэргэн – орто дойду олохтооҕо, бухатыыр. Орто дойду сири-уотун ойуулааһынна туттуллар анал аат. – 404 ст.

Одун Хаан – саха итэҕэлигэр киһи инники олоҕун, дьылбатын быһаарар үрдүкү айыылартан биирдэстэрэ. Одун Хаантан оноһуллан, Одун Хаантан оноһуулаах, Одун Хаан оноһуутунан диэн тыл ситимигэр туттуллар. – 3148, 4319, 4366, 6886, 9538 ст.

Оноһуя Боотур – Элэс Бэргэн аҕата. – 11014 ст.

Орулуос оҕонньор – олонхонут; Хабытта Бэргэн Кылаан Куолуун эргиллиилэрин үөрүүтүн ойуулааһынна ахтыллар анал аат. – 10608 ст.

Оһол уола – Илбис Тангара уола. Өс-саас, кыргыз, өлөрсүү аллараа дойдутун иччитэ. Абааһы сириҥ-уотун ойуулааһынна ахтыллар. – 7458 ст.

Өрүкүчүэйэ Хобуохчай – абааһы удаҕана. – 6042, 6623, 6642, 6668, 6726, 6792, 6800, 6819 ст.

Симэхсин эмээхсин – Моруот Боотур дьыэтин-уотун, сүөһүтүн көрөр эмээхсин. – 10663 ст.

Сэбээн эмээхситтэрэ – хотугу эмээхситтэр; Кыыс Кылаарытта хат буолан ханайар кэмин ойуулааһынна ахтыллаллар. – 1299 ст.

Таалахаан – Хабытта Бэргэн анала Айыы Куо сирэ-дойдута. – 11302 ст.

Түҥкүр ойуун – абааһы сириҥ-дойдутун ойуулааһынна туттуллар анал аат. – 5671 ст.

Тэппэрээх уус – дьыэни-уоту ойуулааһынна туттуллар анал аат. – 924 ст.

Уот Кудулу байҕал – абааһы сирэ-уота, бухатыырдар, удаҕаттар охсуһар, күөн көрсүһэр миэстэлэрэ. – 3146, 3214, 4792, 5990, 6015 ст.

Уот Мэниэстэй байҕал – абааһы сирэ-уота, бухатыырдар, удаҕаттар охсуһар, күөн көрсүһэр миэстэлэрэ. – 6342, 6396, 6552, 6561, 6842, 6848, 6964, 7007, 7274, 8692, 8928 ст.

Уот Салбаныкы байҕал – абааһы сирэ-уота, бухатыырдар, удаҕаттар охсуһар, күөн көрсүһэр миэстэлэрэ. – 7020, 7339, 8027 ст.

Үрүн Аар Тойон – Албан алгысчыт алгыһыгар ахтыллар. – 111197 ст.

Хабытта Бэргэн – сүрүн герой, орто дойду бухатыыра. – 1864, 2294, 2591, 2657, 2935, 3057, 3083, 3232, 3596, 3668, 3777, 3999, 4045, 4110, 4189, 4207, 4260, 4284, 4560, 4889, 4956, 4993, 5037, 5109, 5258, 5308, 5450, 5468, 5565, 5705, 5858, 6110, 6161, 6220, 6346, 6436, 6523, 6539, 6641, 6807, 6863, 6905, 6987, 7006, 7059, 7269, 7298, 7345, 7400, 7539, 7609, 7665, 7752, 7916, 7998, 8227, 8253, 8299, 8421, 8519, 8640, 8791, 8904, 9007, 9082, 9094, 9192, 9559, 9599, 9643, 9735, 9797, 9927, 10039, 10163, 10217, 10256, 10345, 10514, 10731, 10919, 11281, 11322, 11331, 11629, 11642 ст.

Хахаарытта Эбэ Хотун – орто-дойду сирэ-уота, Хабытта Бэргэн төрөөбүт дойдута. – 53, 196, 253, 356, 668, 715, 1532, 2494, 2586, 3427, 3883, 6271, 6486, 10418, 10707, 10781 ст.

Хобочуя хоһууннара – абааһы сириҥ-дойдутун ойуулааһынна туттуллар анал аат. – 5673 ст.

Ходон Дьоруо удаҕан – абааһы удаҕана. – 8583 ст.

Ходьон Айыы – имэн, таптал тангарата; Кылаан Куо Элэс Бэргэнниин аналларын холбуур кэмнэригэр ахтыллар. – 11760, 11822 ст.

Хоохтуя ойуун – абааһы сириҥ-дойдутун ойуулааһынна туттуллар анал аат. – 6335 ст.

Чуоралды удаҕан – абааһы сириҥ-дойдутун ойуулааһынна туттуллар анал аат. – 5675 ст.

Чулчурѳаан удаѳан – абааһы удаѳана. – 5595, 8406, 8719, 8744, 8842, 8943, 8972 ст.

Чыгыс Хаан – саха итэѳэлигэр киһи инники олоѳун, дьылѳатын быѳаарар үрдүкү айыылартан биирдэстэрэ. *Чыгыс Хаан ыйааѳа*, *Чыгыс Хаан ыйыыта*, *Чыгыс Хаантан ыйаахтаах*, *Чыгыс Хаантан оноѳуулаах* диэн тыл ситимигэр туттуллар. – 2211, 3516, 6887, 9539 ст.

Ый кыыһа – Хабытта Бэргэн сылайан-элэйэн сыттаѳына күүс-уох биэрэ халлаантан түһэр иччи кыыс. – 9550, 9565, 10408 ст.

Ымыы чыычаахтар – Хабытта Бэргэн Кылаан Куо хаайылла сытар хап-пахчытыгар чугаһаан кэлиитигэр көрсөннөр сүбэ-ама биэрэллэр. – 9636, 9729 ст.

Элэс Бэргэн – Кылаан Куо анала. – 10946, 10960, 10999, 11052, 11120, 11743 ст.

Эрбийэ Бэргэн – орто дойду олохтооѳо, мас ууһа, дьээни-уоту ойуулааһынҥа ахтыллар. -937 ст.

Эриллэ Чохчой – абааһы сириҥ-дойдугун ойуулааһынҥа туттуллар анал аат. – 8589 ст.

АЙДААННААХ АЙАННААХ АЛА БУУРАЙ АТТААХ МОХСОБОЛЛОЙ БООТУР (олонхо)

- Быста-быста салғанар
Былыргы үйэлэр
Быраман мындааларын*
Быдан нөнүө өттүгэр,
Урукку үлүгэрдээх үйэлэр
Үнүүнэн түсүһэр,
Оџунан ууннарсар,
Быһаџынан быыралаһар
Охсуһуулаах уорџаларын
- 10 Улаџаа сахтарыгар,
Алдъархайдаах ааспыт дьылларым
Ангаарыйар анараа таһааларыгар,
Одун кэрэ үйэлэр
Ундаалара көстүүтэ*,
Орто аан ийэ дойдубутугар
Икки атахтаах,
Иннинэн сирэйдээх,
Бокуйар сүһүөхтээх
Борон ураанхай
- 20 Тингилэџинэн тирэнэн,
Уллунгаџынан дугунан,
Ача күөх оттоох
Кындыа кырдалларыгар,
Күөгэл көнө хонууларыгар*,
Киэн нэлэмэн тиэргэннэригэр
Наадал хара түптэлэнэн*,
Алаһа бараа дьйэлэнэн,
Аал уоту оттон,
Оџо-уруу төрөтөн,
- 30 Тойон сэргэ туруоран
Бэлиэ хааллара илигинэ,
Орто Аан Ийэ дойдубут
Көстөр дьүһүнэ,
Киэн киэлитэ,
Үһүн урсуна
Хайдах-туох эбитий диэн,
Ойуулаан-оһуордаан,
Киэргэтэн-кэнэтэн,

- Олонхо тылынан
40 Быһа барылаан
Маннык эбит диэн,
Көндөй көмүс
Күөмэйбин көнкөтөн,
Ыллам-дьэллэм
Ырыабар ыпсаран,
Кэнэҕэски үөскүүр
Кэнчээри ыччаттарбар
Кэпсээн кэҕийээри,
Суодал оһоҕум иннигэр*
50 Итиититтэн-сылааһыттан
Күүс-сэниэ ылынан,
Оллоонноон олон
Олонголоон олоотооҕум
Буоллун!

- Бу Орто туруу дойдубун
Одуулаан
Огоро-тутан көрбүтүм,
Эбэ Хотуна
Кэрэ мөссүөнэ
60 Сэттэ уон силээннэртэн*
Сэтиилэнэн,
Аҕыс уон
Алаастартан тардылланан,
Аллаах ат
Алтахтаан гарпат
Алгыстаах ньуурдаах эбит.
Тоҕус дойду домньуттара,
Аҕыс дойду арчыһыттара
Тоххоолоһон тобулан билбэтэх
70 Дьоллоох-соргулаах туоналаах,
Кэрэ кэскиллээх санаалаахтар,
Улуу алгысчыттар
Аал уоттарын аһата-аһата
Алҕаабыттарын курдук,
Сир Ийэ сириэдийэ үөскээн,
Тэнийэн-тэлгэнэн
Сытар эбит.

- Үктээтэххэ өнгүлдүйбэт,
Баттаатахха маталдьыйбат,
80 Тонголохтоотооххо хотолдьуйбат
Сир ийэбит барахсан
Ымы чыычаах
Сымытын саҕа эрдэҕинэ,

- Улааттабына-тэнийдэбинэ
Тулангна,
Туора хамсыа диэннэр,
Тула өттүн
Хайыр таас үөрбэнэн*
Халын гына бөһөргөппүттэр,
90 Туут балык унуоһунан*
Тулааһыннаабыттар,
Үгүс үйэлэр аастахтарына,
Үүнэн-үрүлүйэн бардабына,
Сытар сириттэн
Сыһарыйыа диэннэр,
Сордон балыгынан
Сото кээстэрэ
Саас-сааһынан
Сааһылаабыттар,
100 Аржааттан-хотуттан
Аргыардаах-айдааннаах
Аан холорук түһэн
Сирин-уотун алдыатыа,
Дьонун-сэргэтин эһиэ диэннэр,
Сиртэн халлаанга диэри
Хайыр таас хайаннан
Халын гына хаххалаабыттар.

- Илинтэн-соһурууттан
Имэннээх-ингэмтэлээх
110 Итии салгын
Иэнигийэн киирэн,
Манна үөскүүр
Дьонно-сэргэбэ
Дьолу-соргуну тосхойдун диэн,
Айылба барахсан
Анаан-минээн
Айбыт даа,
Оһорбут-туппут даа,
Көтөрүн-сүүрэрин,
120 Булдун-алдын
Куду анһыан
Биэрбит даа эбит!

Бастахха бараммат баайдаах,
Тохтоххо хороммот дьоллоох,
Кэһтэн биэрбэт кэскиллээх,
Төһнөн түспэт төлкөлөөх,
Күндээрэ тыгар күһнээх,
Ымайа тыгар ыйдаах

- Көнгүл үтүө дойду
130 Эбэ Хотуттарыгар,
Диринг далайыгар*,
Убаҕас уутугар
Көмүс хатырыктааҕа
Көнгүлүнэн үөскээбит,
Хара тыатыгар,
Кэрии кэрэ сиһигэр,
Силээннэригэр-аппаларыгар
Хардан эһэтэ,
Ланкыр муостааҕа*,
140 Саарбата-саһыла
Сундулуйар,
Супту түһэр
Бөрөтө-сиэгэнэ*
Көнгүл үөскээн көччүйбүттэр.
Бу улуу дойдуга
Самаан сайын
Салаллан кэллэҕинэ
Кындаа күөх кырдалыгар
Кыҥкынас ырыалаах
150 Кыталык көтөрүм
Тохтоон-сынньанан
Ааһар сирэ эбит.
Тумара толоонноругар*
Туруйа көтөрүм
Лонкуначчы туойан
Ааһар эбит.
Ырыаһыт ымыы чыычаахтаах,
Өрөөбөт өтөннөөх,
Кэрээбэт кэҕэлээх,
160 Күөрэгэй чыычаах
Күнүстэри-түүннэри
Көрүлээбит ходоҕой
Толооннордоох,
Ходуһалаах эбит.
Бу ытык дойду
Килбэйэр киинигэр,
Томтойор туоһахтатыгар
Чөмчөкө өйдөөхтөр
Сөҕө-махтайа
170 Чингэтэ көрөр,
Көрбүөччү дьоннор
Сүгүрүйэ көрөр
Аҕыс салаалаах аар хатын
Аан ийэ дойдуга
Ангаардастыы аатыран,

- Соботохтуу сурагыран
Үүнэн-үрдээн,
Лаглайан турар эбит.
Бу улуу
- 180 Аар хатын барахсаны
Көстөр дьүһүнэ
Хайдах эбитий диэн
Бүдүйэ одуулаан көрбүтүм:
Илин халлаан энэриттэн
Саккыраан түһэр сарбынньахтаах*,
Илгэ тыал түстэбинэ
Көнүлүнэн тэлибириир
Долгун суһуох
Сэбирдэхтээх эбит.
- 190 Аар айылҕабыт барахсан
Анаан-минээн
Санаатын ууран,
Саталлаахтык да кичэйэн
Симээбит, киэргэппит
Бэлэҕэ эбит.
Орто дойдуга
Самаан сайын
Сатыылаан кэллэбин ахсын
Аҕыс халлаан домньуттара,
200 Тоҕус халлаан тангаралара
Орто туруу дойдубут
Сиригэр-уотугар
Алгыс түһэрэ
Айгыстан түстэхтэринэ,
Олорон-сынньанан
Аастыннар диэн,
Айан-тутан үүннэрбит
Аар хатына эбит.
- Саас-сайын
- 210 Салаллан кэллэбин ахсын
Тыллан тахсар сэбирдэбин
Отоһут оҕонньоттор*,
Эмчит эмээхситтэр
Хомуйан-хатаран,
Куурдан ылан,
Ыарыыттан-сүтүүттэн
Абырыллар эбит.
Олонхо буолан баран омуннаах,
Сэһэн буолан баран эбиилээх
- 220 Буолар баҕайыта.

- Биир үтгө күн
Үүнэн турдабына,
Үөһээ Үрдүк Куйаар киинигэр
Халҕаһа былыкка
Ханыылаһан олорор,
Үөмэн тийибэт
Үрүн былыкка
Үмүөрүһэ түмсэр
Тоҕус Добун халлаан
- 230 Домньуттара,
Алгыстаах аҕыс халлаан
Арчыһыттара
Уулаах былыттары
Угуйан ылан,
Хаардаах былыттары
Ханыылыы тардан ылан,
Ыраахтарын ынгыран,
Чугастарын холбоон,
Төбөлөрүн түмэн
- 240 Алта ат оҕус
Алтахтаан тардар
Курун кураанах
Маһа аһылыктаах
Суо-хаан оһохторун
Тингинэччи оттон баран,
Алаас-сыһыы ангарын саҕа
Холумтаннарын иннигэр*
Талах олоппосторугар
Аргыннахтаан олорон,
- 250 Үөтэлээҕи төлкөлөөн
Төбөлөрүн түмэн,
Сүбэлэрин холбоон,
Саргылааҕы сааһылаан,
Санааларын этэ,
Дьүүл дьүүлүү
Олоорторо үһү.

- Тоҕус халлаан тойоно,
Аан дойду аҕата,
Үрүн Аар Тойон кырдыаҕас
- 260 Эһэ тэллэҕэ олбоҕор
Инниэттэн ылан баран,
Орто Аан Ийэ дойдуну
Ойуулуу-оһуордуу
Өр кэмнэргэ өһүллүбэтэх
Хоммут уоһун хонгуннаран
Кэскиллээх сэһэни сэһэргии,

Саргылаах санаатын
Саас-сааһынан сааһылыы
Олоорто үһү.

- 270 – Дьэ, тугуй? – диэтэххитинэ,
Мин диэтэх киһи
Үллэр үйэм устата,
Саллар сааһым тухары
Тоҕус Добун халлаан
Аллараа таһаатыгар
Ортотуттан күндэл манган күн
Күөгэйэ мэндээрэн тахсар
Уһуга биллибэт,
Улаҕата көстүбэт
- 280 Укулааттаах-хаймардаах,
Аҕыс иилээх-саҕалаах,
Атааннаах-мөнгүөттөөх,
Алгыстаах-силиктээх,
Аҕыс сириэн арахсылаах
Оргуйар-бааллырар,
Эргийэ сытар
Энсиллэр иэннээх,
Уораҕастыйар улаҕалаах,
Улуутуйар улуу муоранан
- 290 Улаҕаланан-дьайынгнанан,
Эркиннэнэн-энгэрдэнэн
Үөскээбит аҕай
Дойдута эбит.

- Арбааттан хоту
Тоҕус иилээх-саҕалаах
Туруу бараан
Дойду барахсан
Ойоһоһунан халыйбыт,
Кытытынан бидилийбит,
- 300 Иһинэн килкийэр,
Таһынан дьалкыйар,
Отут да сыллаах кураанга
Оңойо уолбат
Сүнкэн сүүнэ
Эбэлэрдээх эбит.

- Сиэги дьаһыл аартыктаах*,
Кэнкэмэ кэрэ тыалардаах,
Алталаах атыр сылгыны
Самытынан охсуллар
- 310 Аҕыс салаалаах

- Ача күөх оттоох*,
Тоҕус салаалаах
Локуора күөх оттоох*,
Арыыннан-сыаннан
Алла сытар алыс киэнг
Алаастардаах-сыһылардаах,
Үтү күөллээх,
Сүөгэй бадарааннаах,
Элэмэс сылгы
- 320 Эбиллэ үөскүөҕэр,
Үрүҥ сылгы
Үмүөрүһэ-үөрдүһэн
Үөскүөҕэр,
Хороҕор муостаах,
Орохтоох систээх
Ынах сүөһү
Үксээн үөскүөҕэр
Үтүөкэннээх дойду эбит.
- Килбэйэр киининэн,
330 Оройор ортотунан
Итии дойдуттан энгээрдэнэн,
Сылаас дойдуттан сыдыаннанан,
Толомон бөдөҥ мастаах*
Тоҕойдору тоҕута көтөн,
Халлаанга тийэр
Хайыр таас хайалары
Хайыта сүүрэн,
Сэттэ уон сэттэ
Сиибиктэ күөх от*
- 340 Силээннэртэн сизеттиһэр
Туруук хайа тулаһыннанан,
Сис хайа энгээрдэнэн,
Аҕыс уон аҕыс
Алаастартан тардыһан,
Кыыдааннаах кыһыннаах,
Дыбардаах салгыннаах
Кур муус дойду диэкки
Көҥүлүнэн көччүйэн,
Урааннаах үһүн
- 350 Үйэлэр усталарыгар
Уста долларута сытар
Эбэтин көрөбүн:
Бу улуу Күндэ диэн
Эбэ Хотун
Уна диэкки уорҕатыгар
Харах ылбатынан,

- Санаа тийбэтинэн
Чэмэлийэ тыгар күннээх,
Сайаҕас дьэнкир салгыннаах,
360 Эрэхэлии эргийэ сытар
Тобураҕы тохтоппот,
Тибиини киллэрбэт,
Дьянғы-дьяһаҕы таарыппат
Үс улуу бөдөн
Өн буор кырыстаах,
Үрүн буор үктэллээх,
Үүнэн бүппэт мастаах,
Ситиини тарпыт курдук*
Сис хайалар
370 Эргийэ күөнтээн тураллар.
Бу хайалар хаба ортолорунан
Баайтаһын биэ
Суон саалын
Аңардыы быһан
Уһаты уурталаабыт курдук,
Сизэрэй солко
Сибэкки киэргэллээх,
Хайа охсуу бэлиэлээх
Алгыстаах аартык,
380 Ооҕуй оҕус ситиминии
Бүппэт уһун аартык
Улуу хочо диэки
Суккуллан түһэн барар.

- Ону батыһан баран истэххэ
Ачалаах симэхтээх
Күөгэйэ нусхайбыт
Күөх унаар тыалаах,
Илибирэс сэбирдэхтээх,
Иирэ талахтаах,
390 Чэлгийэ көҕөрбүт
Аар хатын дьайыҥнаах,
Ыччат мас ыксалаһан үүммүт
Кырыы кэрэ кытыллаах,
Унаар хочо
Унаара-мэндээрэн сытар
Кэскиллээх
Ийэ сири көрөбүн.

- Хойутун-хойут
Биллэ барҕарар баайыттан,
400 Ураҕас тийбэт уйгутуттан,
Санаа тийбэт саргытыттан

Дьол-соргу тардынан
Үс саха үөскүөҕэр,
Түөрт саха үүнүөҕэр,
Кэскиллэрэ кэнгиэҕэр,
Саргылара салаллыаҕар,
Чэчирии үүнүөхтэригэр
Кэскиллээх Ийэ дойду.

- Онно мин диэтэх киһи
- 410 Улуутуйар улуу дойдубуттан
Кэнчээрини кэнэтиэх,
Ыччаты ууһатыах,
Аҕа ууһун ааттатыах,
Ийэ ууһун тэнитиэх
Дьону-сэргэни түһэрэн
Олохсутуохпун баҕарабын.
Этэ таарыйа эттэхпинэ,
Саңара таарыйа саңардахпына
Ол орто аан ийэ дойду
- 420 Тыынар салгынын,
Сылдьар сирин,
Сиэрин-туомун тулуйуох,
Ыал-күүс буолан
Ыыр тэринэн*,
Алаһа бараан дьыэлэнэн*,
Аал уоту оттон
Бур-бур буруо таһааран
Барылыы байан,
Торулуу тотон
- 430 Аҕыс алгыстаах аартыкка
Аатыран-сураҕыран,
Тоҕус үмүрүйэн киирэр
Үрэх баһыгар сураҕыран,
Сылайбыты сырытыннарар,
Аччыктаабыты аһатар,
Быстыбыты быыһыыр,
Сатыы тайаҕа буолар,
Алтыс халлаан дьайынын*
Анараа таһаатын
- 440 Алын тэллэҕин
Илин энэригэр олохтоох
Туналы Куо диэн
Кыыс дьахтартан
Уоллаах кыыс оҕолор
Төрөөн-үөскээн сылдыаллар.
Уол оҕото уона,
Кыыс оҕото сэттэтэ.

Уол оҕо
Оноҕоһунан оонньуур,
450 Кыыс оҕо
Кыптыыйынан оонньуур.
Ону туох-ханнык диэххит буолла,
Тоҕус дойдум,
Дугуй халлааным домньуттара,
Аҕыс аламай маҕан
Халлааным арчыһытара,
Сэттэ килбиэн
Халлааным синкэһиттэрэ?
Мин киһи эппит тылбын
460 Икки чуор кулгааххытынан
Сэгэтэ иһиттигит – диэн баран,
Сымара таас муостатын*
Тоҕус бууттаах
Сиэллээх-сэлэлээх торуоскатынан
Үстэ төхтөрүйэн оҕуста.

Онуоха туран,
Улуу кырдыаҕастар,
Үнэр үрдүк тангаралар
Отур-ботур кэпсэттилэр,
470 Ол-бу диэски көрбөхтөөтүлэр,
Иниэттэн-сириэдинэн ыллылар.

Үрүн Аар Тойон
Кыһыл көмүс кыбытыылаах,
Үрүн көмүс оһуордаах
Тоҕус бууттаах торуоскатынан
Алтан аалыыта киэргэллээх
Аанын диэки ыйан баран,
Сындьыс сырыылаах
Эмньик кулун аттаах
480 Элэс Бэргэни
Кэллин диирин кытта,
Истиэх иннинэ,
Көрүөх түгэнэ
Тойонун иннигэр
Дьорос гына түстэ.

Үрүн Аар Тойон
Саманнык диэн
Саҕалаах буола олордо:
– Мин киһи этэр тылбын
490 Уу дьулайгынан,
Оройун үүтүнэн,

- Икки кулгааххынан
Өйдөөн-истэн түр эрэ!
Бу биһиги дьон олорор
Үөһээ үрдүк дойдубут
Орто туруу ньууругар
Алтыс халлаан дьайынын
Анараа арҕаһын
Алын тэллэҕин
- 500 Илин энэригэр олохтоох,
Уоллаах кыыс оҕолоох
Туналы Куо диэн дьахтары
Оҕолорун кытары
Аҕала тарт!
Биһиги Үрдүк Айыыһыттар
Сүбэбитин түмэн,
Саргылааҕы сааһылаан
Санаабытын холбоон,
Кэскиллээх олоҕу кэрэһилээн
- 510 Биир санааҕа киирдибит.
Биһиги дьон
Тылбыт ылыныллыахтаах,
Санаабыт санаабыт
Туолуохтаах,
Оҕолору-ийэлэри ильдэ кэл!
– диирин кытта,
Иһиттим дуу, истибэтим дуу
Диэбит курдук,
Тилэҕин тыаһа «тип-тап»,
- 520 Аан тыаһа «лис-лас»
Эрэ гына
Тыаһаан хаалла.
Элэс Бэргэн
Сындыыс сырыылаах
Эмньик кулун атыгар*
Олоро түстэ да,
Сыыдам сулустуу
Субурус гынан хаалла.
Өр-өтөр буолбата,
- 530 Тонг күөс бастыҥа уталыйбата,
Элэс Бэргэн
Тойонун иннигэр:
– Улуу тойонуом,
Соруккун толордум,
Аҕал диэбиккин аҕаллым, –
Дии турда.

Туналы Куо

- Алаһа бараан дьиз
Аанын аргыый аһан,
540 Уоллаах кыыһын сиэтитэлээн,
Суо хаан*
Оһох иннигэр оһорор
Үрдүк айыыһыттарыгар
Сүһүөхтээх бэйэтэ сүгүрүйэ,
Хоолдуктаах бэйэтэ хонкуйа,
Туох соруктаахтарын
Туоһулаһа турбута үһү:
– Ытык кырдыаҕас,
Эппит тылгын толорон
550 Уоллаах кыыс оҕобун аҕаллым,
Этиэххин эт,
Саҕарыаххын саҕар.

- Үрүң Аар Тойон:
– Тоҕус Добун халлаан
Аллараа таһаатыгар
Итии муора улаҕалаах,
Сүңкэн сүүнэ эбэлэрдээх,
Аҕыс уон аҕыс
Аарыма алаастардаах,
560 Тоҕус уон тоҕус
Толомон толооннордоох,
Сэттэ уон сэттэ
Сиибиктэ күөх оттоох
Силээннэрдээх,
Кэнкэмэ кэрэ тыалардаах,
Ураҕас тийибэт уйгулаах,
Манкы тийибэт баайдаах,
Ача күөх оттордоох,
Илинтэн сииктээх тыалы,
570 Илгэ быһаны
Имири-хомуру тардан
Хонуктаах ардаҕы
Халыһыта түһэрэр,
Сири-уоту сиигирдэр,
Үрэхтэри-сыһылары
Халаан уутунан
Халыһыта үһуннарар
Сүңкэн сүүнэ
Орто Аан Ийэ дойду диэн
580 Кэскиллээх кэрэ дойдуга,
Улуутуйар улуу дойдуга,
Кэнчээрини кэнэтиэх,
Ыччаты ууһатыах,

Аја ууһун ааттатыах,
Ийэ ууһун тэнитиэх,
Орто туруу бараан дойдуга
Олохсуйан олоруохтаах
Уоллаах кыыспыт кэллилэр.

- Уол оҕо барахсаны көрбүттэрэ,
590 Уончалаах оҕо диэтэххэ
Хара эрилкэй
Чолбон сулус курдук
Уоттаах харахтаах,
Тартаҕар таныылаах,
Куртуйах көтөр
Кутуругун түүтүн курдук
Куударалаах баттахтаах,
Кэрэ ыраас сэбэрэлээх,
Ооньуур эрилкэй
600 Быыппастар былчыннаах,
Кэтит мөтөгөр түөстээх,
Дараҕар халын сарыннаах,
Бизкэгэр бииллээх
Уолан хаан оҕо эбит.

- Ситтэбинэ-хоттобуна
Кирдьик даҕаны
Күүстээххэ көрүгнээх,
Быһыйга былааннаах,
Саргылаах санаалаах
610 Саха киһитэ,
Мээнэ быһа эппэт,
Аан дойдуну арангаччылыырга,
Күн сириг көмүскүүргэ
Ананан айыллыбыт
Бухатыыр киһи буолар
Көрүгэ көрүгнээх.
Аҕыс сүллэр сүүнэ үрэхтэр
Бастарынан арҕаран*,
Тоҕус дорҕоон
620 Айан суолун тобулан,
Аан Ийэ дойдутун
Анараа таһаатын,
Ийэ сириг
Иилии-саҕалыы сылдьар
Уол оҕо урсуннааҕа буолар
Чинчилээх-киэптээх эбит.

Кыыс оҕо буоллаҕына,
Сэттэлээх ньуолдаҕай*

- Кыптыйынан ооньюур
630 Кыыс оҗо диэтэххэ,
Ийэтиттэн икки илии үрдүк,
Такымынан охсуллар
Хара нуолур баттахтаах,
Күлэ үөрбүт харахтаах,
Хара саһыл кутуругун
Хардарыта атахтаһыннара
Уурталаабыт курдук
Ханыыласпыт хаастаах,
Сур кырынаас
640 Уорҗатын тириитин
Ууннары таппыт курдук
Уһун синньигэс
Субуххай муруннаах,
Арылыас кус сыммытын*
Хардарыта уурбут курдук
Ыас араҗас иэдэстээх,
Тангас бүтэй этэ көстөр,
Эт бүтэй уңуоҗа көстөр,
Уңуох бүтэй
650 Силиитэ дьалкынгныыр,
Бизэкэҗэр бииллээх,
Ласпаҗар самыылаах,
Толору томтоҗор түөстээх,
Ситтэҗинэ-хоттоҗуна
Талыы-мааны
Дьахтар буолар көрүгнээх,
Аналын булуннаҗына
Саха киэнэ саарыннарын,
Киһи киэнэ киргиллээхтэрин
660 Айан-үөскэтэн таһаарыах
Кыыс оҗо кылааннааҗа.

- Кирдьик даҗаны,
Туспа дойдуга,
Атын сиргэ
Тэҗнээхтэрин булунан
Олох олодохторуна,
Киһи киэнэ кэрэмэстэрин,
Саха киэнэ саарыннарын
Айан-үөскэтэн таһаарыах,
670 Харахтаах эрэ хайҗыах,
Сүрэхтээх эрэ сөбүлүөх
Ыччат билэ дьонноро.

Туналы Куону

- Үрүн Аар Тойон
Аллараттан үөһэ
Өрө көрөн таһаарда
Уонна субурдук диэн
Ыйаах-сорук таһаарта үһү:
– Туналы Куо,
- 680 Биһиги Үрдүк Айыыһыттар
Сүбэбитин түмэн,
Саргылааҕы сааһылаан,
Санаабытын холбоон,
Кэскиллээх олоҕу
Кэрэхэлиир
Биир санааҕа киирдибит.
Биһи дьон
Тылбыт ылыныллыахтаах,
Санаабыт туолуохтаах!
- 690 Бу олорор
Тоҕус Добун халлааммыт
Аллараа кэрдийиһигэр
Дьон-сэргэ олохсуйуох,
Сүөһү-ас дэлэйиэх,
Уолбат уйгулаах,
Быстыбат быйаннаах,
Өлгөм үүнүү үктэллээх,
Ороһуоллаах уулаах,
Охтон бараммат мастаах
- 700 Орто Дойду диэн баар.
Ол дойду
Итии-куйаас
Тыынар салгынын,
Тоһуттар тон тыынын,
Сизэрин-туомун
Тоҕус Добун халлаантан
Иэнигэр тулуйан
Аҕа ууһун ааттатыах,
Ийэ ууһун тэнитиэх
- 710 Оҕо дьон баарын көрбөтүбүт.
Арай, эн уоллаах кыыскын
Ол улуу дойдуга
Үс саханы үөскэтиэхтэрэ,
Түөрт саханы төрүттүөхтэрэ,
Киһи-сүөһү
Төрдө буолуохтара диэн
Айыыһыт Ийэ Хотуммут
Анаан-минээн айбыт.

- Үрүн Аар Тойон
720 Ол-бу диэски
Эриличчи-бурулуччу
Оруннаахтык көрбөлөөтө:
– Дьылға Хаан,
Ытык кырдыаҕаспыт,
Ураанхай бииһин ууһа
Эн киһи
Этэн кээспит этиигинэн,
Эн киһи
Айан кээспит айыыгынан
730 Олох диэни олорор,
Оҕолорун тустарыгар
Туох кэрэ кэскили
Этэн кээһэр санаалааххын?
Кэс тылгын кэпсээ,
Саргылаах санааҕын сангар!

- Дьылға Хаан
Тоҕус бууттаах торуоскатын
Тыастаахтык уурда
Уонна баран:
740 – Ытык кырдыаҕас,
Үрүн Аар Тойон,
Эн киһи этиэххин эттэбин,
Сангарыаххын сангардаҕын!
Оҕолорбут барахсаттар
Орто Аан Ийэ дойдуга
Иннинэн сирэйдээх,
Бокуйар сүһүөхтээх
Борон ураанхай
Олоруоҕун-тэнийиэҕин
750 Дьолугар-соргутугар төрүөбүт
Көмүс чыычаахтар.
Ол улуу дойду
Итии салгынын,
Тон тыынын
Тулуйан олоруох
Кинилэр эрэ.
Ол иһин да,
Бу Үөһээ Үрдүк халлаан
Сыдыаайар сырдыгын,
760 Айыыһыт аартыгын
Арыян баралларыгар
Тоҕо эрэ
Этим-хааным аһыллан,
Сырдык дууһабынан ийээн

- Алгыс тылын
Этэн-тынынан көрүөхпүн,
Үтүө санаабын
Үллэстиэхпин баҕардым!
Сэттэ килбиэннээх халлаан
- 770 Аһаҕас эттээх алгысчыттара,
Аҕыс иилээх-саҕалаах
Аан дойду иччилэрэ
Анаан-минээн айхаллаан
Атаардахпытына сатанар.
Атын сиртэн айдарыылаах,
Туспа сиртэн тутулуктаах
Оҕолор төрөөн-үөскээн
Сылдыбаллар.
Орто туруу дойдуга
- 780 Олороргут тухары
Албан дьаһах ааккыт
Араҕас манган халлаанга
Аңардастыы аатырыахтын!
Оҕолорбут барахсаттар,
Илин Иэйэхситтээх халлаан
Ис энйэгиттэн
Эккитин-хаангытын
Итии салгын илгийдин,
Айыыһыттаах халлаан
- 790 Алын кырыытыттан
Дьоллоох олоххут
Туругуарын туһугар,
Төрөтөр оҕолоргут
Төлкөлөрүн туһугар,
Алгыстаах салгын
Сайа охсон
Тумууну-сөгөлү туораттын,
Ыарыыны-сүтүүнү
Ыксалаһыннарбатын!
- 800 Дом!
Туналы Куо,
Эн эрэ оҕолорун
Айыыһыттартан айыллан,
Иэйэхситтэн изйиллэн
Ити улуу дойдуга
Үс саханы үөскэтэргэ,
Түөрт саханы төрүттүүргэ,
Орто бараан дойдуга
Олох олорорго
- 810 Ананан төрөөбүттэр.
Мин диэтэх ытык кырдыаҕас

Этэн кээһэр этиим маннык!

- Туналы Куо барахсан
Икки көмүскэтин уута*
Көнүс үрэх сүүрүгүн курдук
Көнү-хангы түстэ,
Ыпсарыылаабы сангарбакка
Ыгдангыны турда,
Бөтө бэрдэрэн
820 Бөтүөхтүү турда.
Онтон уоскуйан,
Көхсө кэнгээн,
Санаата сайғанан
Субурдук диэн
Сангалаах буола турбута үһү:
– Күнгэ көрбүт
Көмүс чыгычаахтарбын
Туох диэтэххитий?
Ол атын аартыктаах,
830 Туора суоллаах
Сизэги дыабыл дойдуга
Уу ньулдыабы
Оҕолорум барахсаттар
Мунан-тэнэн мунганыхтара,
Эрэйгэ-буруйга тэбиллиэхтэрэ,
Мунга-сорго буккуллуохтара,
Оһолго-төрүөккэ түбэһиэхтэрэ,
Ончу буолуммаппын!
- Ахтар Айыыһыт:
840 – Туналы Куо,
Күн ийэ барахсан
Этиэххин эттэбин,
Сангарыаххын сангардабын!
Ол эрэн кэскиллээби кэрэһилээ,
Унньуктаабы толкуйдаа*!
Эһиги бу
Аан дойду кэскилэбит,
Олох дьолун-соргутун
Төрүтэбит,
850 Тахсар күн угуттуур
Сылааһыгар тэннээх дьоннут,
Көмүстээбэр күндүгүт!
Аан ийэ дойдуга
Ингэн сүппэт үтүөнү,
Ааһан биэрбэт абыралы
Оҕолорун барахсаттар

- Ингэринэ сылдыбаллар.
Онно тийэн олохсуйан,
Силис тардан
860 Силигилиэхтэрэ,
Ситэн-үүнэн тэнийиэхтэрэ,
Отгон эйиэхэ,
Күн күбэй ийэҕэ,
Сылааскар сытыарар,
Хонноххор уктар,
Көмүс түөскэр көтөҕөр,
Олоххун салгыыр
Күөрэгэй чыычаахтарынан
Күндүлүөхпүт!
- 870 Уол оҕон барахсан
Айыыһыт аартыгын аһан
Күн сириҥ көрөрүгэр
Алгыспын аныбын,
Дьолу-соргуну түстүүбүн!
Улаатан, ситэн-хотон
Эр бэрдэ,
Элик үтүөтэ буолан*,
Арҕаһыттан тэһииннээх
Айыы хаан аймаҕар,
880 Аһыныгас санаалаах,
Көхсүтгэн тэһииннээх
Күн улууһун дьонугар
Көмүскэс сүрэхтээх,
Ойон тахсар күннээх,
Ымайан тахсар ыйдаах
Орто Аан Ийэ дойду
Уордаах мохсоҕоло буолан,
Аартык аайы аатырдын!
Хоойго сытар холоонноох
890 Доҕорун булунаҥ,
Иэриҥ дьылэһэнэн*,
Аал уоту оттунаҥ,
Бачыр оҕону*
Ньилбэгэр көтөҕөн,
Аҕатын ууһун ааттаттын,
Ийэтин ууһун тэһиттин!
Алҕаабыт алгыһым
Үйэтин устатын тухары
Иннититтэн тирэх,
900 Ойоҕоһуттан өйөбүл
Буола туруохтун!

Туналы Куо:

– Ахтар Айыыһыт аҕасчааным,

Оннук буоллаҕына:

«Эй, кэбис!» – диэтэхпинэ

Хоргута-хомойо сылдыан.

Саас-сааһынан сааһылаан

Сайа эппит этиигин

Сүрэхтээх бэйэм

- 910 Сөбүлүү иһиттим,
Хайҕахтаах быарбынан
Хайгыы иһиттим!

Ытык кырдыаҕастарга

Ахсааннарыгар тийэ

Сүһүөхтээх бэйэтэ сүгүрүйдэ:

– Эппиккитин энчирэппэт,

Санаабыккытын уларыппат

Улуу кырдыаҕастар буолуохтааххыт,

Айбыт Айыыһыттарым

- 920 Айбыккыт оннук буоллаҕа!

Оннук эбит буоллаҕына,

Алгыс тылын этэннит

Көрдөр хараҕым дьүккэлэрин*,

Көмүрүйэр сүрэҕим чопчуларын,

Көмүс чыычаахтарбын

Айыы сиригэр атааран көрүн,

Күн сиригэр күрэтэн көрүн!

Оҕолорум оннугар

Олук тэбээччилэри

- 930 Күндүлээрин диэн,

Көрдөстөҕүм буоллун!

Ол дойду араҕас далбарын

Сытынан аңылытар,

Итии салгынынан илгийэр

Ийэ сирэ барахсан,

Сүрэҕим чопчуларын

Сылаас хонноҕор сырытыннардын,

Эбэ хотуттарын,

Аан дойдуларын

- 940 Отун-маһын иччилэрэ

Үтүө харахтарынан көрдүннэр,

Айыыһыт Хотуна айхаллаатын,

Иэйэхсит Хотуна энэрдэстин!

Оҕолорум барахсаттар

Окко түспүт оноруулар,

Сиргэ түспүт сэрэбэйдэрэ

Биллин диэммин,

Иинэн-хайдан төрөөбүт
Күн ийэ буоларым быһыытынан
950 Орто Аан Ийэ дойдуттан
Көрдөстөбүм-ааттастабым буоллун!

Үрүн Аар Тойон
Эппит тыла туолан,
Санаата манньыаран,
Мичик аллан*,
Тоҕус бууттаах чороонтон
Улаан биэ кымыһын*
Ингэри далай иһигэр,
Кудулу далай куртаҕар
960 Көнгүс үрэх сүүрүгүн курдук
Көнгү-хангы кутунна,
Көхсүн кэнэгтэ,
Санаатын сайҕаата,
Субурдук диэн
Саҥа сангара,
Тыл этэ олоордо:

– Дьол-быйан тагарата
Эдьэн Иэйэхсит эдьийбит,
Эн улуу ааккар
970 Үнгэн-сүктэн
Көрдөһөн эрэбин!
Оҕолор тустарыгар
Дьолу-соргуну,
Бараммат быйангы
Тосхойон көрбөккүн, ээ!

Эдьэн Иэйэхсит
Саманнык диэн
Саҥалаах буола олоорто үһү:
– Иэйэхситтээх-илбиргэстээх
980 Үрдүк халлаан өрөһөтүгэр
Нуолур түү сылаас ньылбэктээх,
Астаах матаҕа саҕа*
Амтаннаах үүттээх эмиийдээх,
Айыы аһа далбардаах*,
Арыы саһыл иэдэстээх,
Аҕыныахтаах илиилээх,
Аан дойду туллар туттааҕа,
Күн сирич иччитэ
Аан Алахчын Хотун
990 Эдьийкээммит бэйэтинэн
Биһиктээн-бигээн,
Нуолур түү олбохтоон,

Сылаас түү сыттыктаан,
Илин халлаан
Итии салгына ингэриллибит
Суо-дьюо суорѳаннаан,
Күн көмүс ийэбэ
Уоллаах кыыс оѳо кутун
Анаан-минээн,
1000 Аараан биэртэ.
Онон ытык хаантан ыѳаахтаах,
Аан Алахчынтан тардылаах
Силистээх-мутуктаах,
Сиппит-хоппут
Сүдү тыыннаах оѳолор.

Эдьэн Иэйэхсит эдьийгит
Арчылаах алгыспын,
Туойар тойукпун
Долоѳойгутугар тутан
1010 Тойон сүрэххитигэр ингэринг!
Мин этэр алгыһым
Аартык-аартык аайы
Аргыстаһа сырыттын,
Үтө тыллаах алгыһым
Үрдүгүтүгэр сүгэхэр буолан
Кэрэни эрэ кэрэхэлээтин,
Үчүгэйи эрэ төлкөлөөтүн,
Дьолу-соргуну тосхойдун!

Оѳолорбут барахсаттар
1020 Аттанар айыыларын сирэ
Тоѳус туналѳаннаах
Туналы манган күн
Тунаара сандааран тахсар,
Аѳыс сардангалаах
Аламай манган күн
Күндээрэ күлүмнээн тахсар
Күөх дьай күөннээх,
Нүһэр харанга түүннээх,
Уорааннаах улуу дойдуга

1030 Уһун үйэлэр тухары
Олороллорун устатыгар
Кэнчээри ыччаттарыгар
Олгуй иһиккэ*
Оргутулла уурулубут үүт
Үллэрин курдук,
Үрдүк үрүн илгэлэрэ
Үүнэ-үллэ туруохтун!
Аһытылла уурулубут

- Сөлөгөйдөөх сүөгэй курдук*
- 1040 Араҕас далбардара
Алла туруохтун диэн,
Алгыс тылбын
Анаатаҕым буоллун!
Кэнэҕэһин кэнэҕэс
Өлөн эрэри өрүһүйэр,
Ыалдыбыкка-сүппүккэ көмөлөһөр,
Быстыбыты-ойдубуту салгыыр,
Айыы Хаан аймахтарын
Араҕаччылыыр буолаарыҥ диэн
- 1050 Алгыс тылбын аныыбын!
Олохтоммут ол олоххутугар
Оҕолорбут барахсаттары
Киис киэнэ килбиэннээҕэр
Кистээтиннэр,
Сир симэҕинии
Симээтиннэр!
Дом!

- Үрүн Аар Тойон
Туллук саҕаны
- 1060 Топ ына силлээтэ
Уонна субурдук диэн
Сангалаах буола олорто:
– Тоҕус сиринэн курдуу ойуулаах,
Чороон иһит долбурҕалаах*,
Айыы аһын саамылыыр
Сиэллээх хамыйах тутуурдаах,
Түөрт атахтааҕы,
Түөрэм туйахтааҕы
Күрэн кулунунан күндүлээччи,
- 1070 Улаан кулуну уунааччы
Күрүө Дьөһөгөй,
Саңгаран саамылаан,
Түөрэххин түстээн*
Көрбөккүн, ээ! – диэтэ.

- Дьөһөгөй Айыыһыта
Күлүм аллайда,
Үтүө санаатын
Үмүрү түмэн,
Айыы санаатын аһан
- 1080 Саманнык диэн
Сангалаах буола олоорто үһү:
– Мин диэтэх киһи
Үгүс үйэлэр усталарыгар

- Ити Орто Аан Ийэ дойдуну
Одуулаан көрөр буолтум ыраатта.
Үөрүм-сүдүгүм үөскүөбүр
Үтүө-мааны дойду.
Оҕолорбут барахсаттар
Амтаннааҕы аһаатыннар,
1090 Кэскиллээҕи тэринниннэр!
Улуу тунах ыһахтарыгар
Саамал кымыһынан*
Санааларын тарҕатыа этилэр,
Көөнньөрбө кымыһынан*
Күөмэйдэрин чөллөрүтүө этилэр,
Суон саалынан,
Харта сыатынан
Хабылык оонньоо этилэр диэн*,
Быа быстыбатынан сэтиилээн
1100 Быһа холоон,
Үрэҕинэн-сыһынан
Быһа холуйан,
Абыс уон абыс
Атыыр үөрүн аныбын,
Сэттэ уон сэттэ үөр
Сиздэрэй сизллээхтэрбин
Сизттэрэн ытабын.
Улуу дойдугутугар
Төлкө төргүүлээх,
1110 Кэскил кэһиилээх
Тийдэххитинэ
Сымнаҕас харахтарынан көрүөхтэрэ,
Сылаас ытыстарыгар түһэриэхтэрэ.
Орто дойдуга
Олох диэни олоро,
Киһи-сүөһү төрдө буола
Аттанар күнгүтүгэр
Ураа муостаахпыттан
Үс ҕыммыт иккитин
1120 Үүрэн-үтүрүйэн түһүң.
Кырыалаах кыһыннаах,
Өнүрүк куйаастаах
Орто Аан Ийэ дойдуга
Баайым-дуолум уҕараабакка,
Төһүнүбэккэ-көбүрээбэккэ
Үүнэ-үөскүү туруохтуннар!
Оҕолорум барахсаттар,
Мин этэр тылым эгэлгэтин
Икки чуор кулгааххытыгар
1130 Истэ сэргэбэлээн дуу!

- Төрөтөр оџону төлкөлөөн,
Иитэр сүөһүнү күрүөлээн,
Иэримэ дьэни иччилээн,
Аал уоту оттон,
Тойон сэргэни туруоран,
Аар баҕаҕы анһан*,
Арыы түһүлгэни түһэрэн,
Араҕас чэчири анһан
Аҕа баһын ааттатан,
1140 Ийэ баһын тэнитэн
Орто дойдуга олорун диэн
Дьолу-соргуну
Тосхойдоҕум буоллун!
Мохсоҕоллой Боотур,
Омуннаах күүстээх санаалаах,
Одурууннаах тыыннаах,
Уохтаах уллунгахтаах,
Хабыр хатан ингиирдээх
Уол оџо киэнэ,
1150 Уолан күүстээҕэ
Этэнгэ тийэнгин
Аан дойдугун араначчылаар,
Күнүн дьонун
Күөнгүнэн көмүскээр!
Сэгэйэ Куо,
Кыыс оџо кылааннааҕа,
Атын сиргэ тийэн
Улаатан-ситэн,
Дьахтар киэнэ талыыта буолан,
1160 Оџолонон-урууланан
Аҕан ууһун ааттат,
Ийэн ууһун тэнит!
Үгүс үйэлэр тухары
Оџолорум барахсаттар
Оломноох дьоллорун туһугар*
Уолбат уйгуга
Уста оонньоотуннар,
Быстыбат быянганнаннынар,
Тохтон биэрбэт дьоллоннуннар,
1170 Алаһа бараан дьэилэнэн
Аал уоту отуннуннар,
Иэйэхситтэн ситимнээх
Эҕэрдэни эттэҕим,
Айыыһыттан тардыылыктаах
Алгыс тылын
Анаатаҕым буолуохтун!
Дом!

- Үрүн Аар Тойон
Ыраас, чэлгэн салгыны
- 1180 Түөһүн мунгунан толору
Эбирийэн ылла,
Үөһэ тыыммахтаата,
Ол-бу диэки көрүөлээтэ.
Айгыр-силик симэхтээх*,
Алаҕар-тэтэҕэр киэргэллээх
Аан ийэ дойдубут
Алгыстаах айылҕатын
Араҕас далбарын иччитэ,
Улуу Хотуна,
- 1190 Илбиргэстээх киэргэллээх,
Салбыраस्ताах таҕастаах,
Айыы тыыннаах,
Аһыныгас санаалаах
Аан Алахчын
Хотун эдьийкээнтэн,
Албан аатын айхаллаан
Көрдөһөр киэбинэн
Сангара олордо:
– Оҕолорбут тустарынан
Билэн-көрөн сырыттабын,
- 1200 Кэс тылгын
Кэпсээн көрбөккүн, ээ!
- Аан Алахчын Хотун
Илин диэки көрөн
Иҥиэттэн ылла,
Субурдук диэн
Сангалаах буола олоорто үһү:
– Үөһэ Үрдүк Айыылар,
Мин кэпсиир
Кэс тылбын
- 1210 Истэ сэргээн олорун!
Күнү көрбүт
Көмүс чыычаахтарбыт,
Этэн кээспит этиибин
Эккитигэр-хаангытыгар инэрин!
Орто Аан Ийэ дойду
Кыраман дьыллар*
Быдан нөнгүө мөҥүөннэриттэн
Үүнэн-үөскээн турар дойду.
Кини эһиэхэ
- 1220 Ыйааххытынан ыйыллыбыт
Ийэ сиргит буолар.

- Күн күбэй ийэҕит курдук
Хараххыт харатыныы
Харыстыыр буолаарын,
Баардаах дойду
Бараммат күүһүн кытта
Бииргэ алтыһан олороорун,
Ымыы сиргит
Буоларын быһыытынан
- 1230 Ыксатык сыһыаннаһаарын,
Кэнэҕэһин кэнэҕэс
Кэлэр кэнчээригит
Кэскилин туһугар
Улуу дойдугут уорҕатыгар,
Ийэ сиргит иэнигэр
Сүһүөхтээх бэйэҕитинэн сүгүрүйэн,
Хоолдуктаах бэйэҕитинэн хонкуйан
Дьол-соргу көрдөһөн,
Алгыс тылын үтүөтүн этэн
- 1240 Көрдөһөр-ааттаһар буолаарын!
Мин киһи эппит тылбын,
Саңаран кээспит саңабын
Кэстэххитинэ бэйэбит диэринг!
Улуу дойдуну
Аамайдаатаххытына
Төрөтөр оҕоһут төннүө,
Иитэр сүөһүгүт ииниэ,
Аһыыр аскыт,
Утахтанар уугут
- 1250 Сүлүһүн буолан киирэн
Олоххутун огдолдьутуо,
Кэнэҕэскигитин кэҕиннэриэ!
Мин киһи
Саңарбыт саңабын
Саамайдаангыт
Кэс тылбын кэһэйэҕит!
Оҕолорум барахсаттар,
Уолбат уйгуга,
Быстыбат быяанга
- 1260 Көңүлгүтүнэн көччүйээрин,
Кэхтибэт кэрэ кэскилгэ
Килбэйэ киэркэйээрин!
Дом!

Үрүн Аар Тойон
Ингэринэ сылдыбыт
Киччэм санаата*
Кичэллээхтик сааһыланан

- Кэжкэлэтэ этилибититтэн
Санаалын манньйда,
1270 Дууһалын дуоһуйда
Уонна баран:
– Алаас сыһы мунунан
Анах сүөһүнү
Айан-тутан биэрээччи,
Хонуу-ходуһа иэнинэн
Хороһор муостааһы
Тоһуорутааччы,
Хотон мунунан
Торбуйах үөрүн
1280 Толорооччу
Ала Мылахсын,
Сайдам санааһын сайһаан,
Үтүө санааһын
Өһүлэн көрбөккүн, ээ!
- Ала Мылахсын:
– Көмүс чыгычааһтарым,
Алгыстаах айан суолун арыһан
Оруһуолаах уулаах*,
Охтон бараммат
1290 Оттоох-мастаах
Орто Аан Ийэ дойдуга
Олох диэни олоро,
Киһи-сүөһү төрдө буола
Аттанар күннүтүгэр
«һай-һат» диэн айдааран,
Айаннаатыннар диэммин,
Сүүрүк курдук үтүс
Ураа муостааһпыттан
Тоһу үүрэн түһүн диэн,
1300 Өлүүлээтэһим буоллун!
Үтүө дойду бараһсан
Үөрдэрэ-сүлбэлэрэ үөрүөхтэрэ,
Сирэ-дойдута сымныа,
Арыһан аллар отуттан
Аһаан-сиэн абыранныннар,
Толуу күөх отугар торолуйдуннар!
Улуу дойду үтүөтэ
Төлкө төргүүлээх,
Кэскил кэһиилээх тийдэххитинэ,
1310 Сымнаһас хараһынан көрүө,
Сылаас ытыһыгар түһэриэ,
Алаас сыһы саһа
Алгыстаах баайы-дуолу

- Анһан биэриэ,
Тобус-толору дьоллоох
Төлкөнү төрүттэтиэ,
Уһуга көстүбэт
Уһун уйгулаах быйаньыттан
Бараммат үйэҕитигэр маанылыа,
1320 Аар хатын саҕа
Чалбаранын таттарыа*!
Ол дойду дьоллоох туонатыгар
Олорор киһи
Алаһа дьиилэнэр,
Аал уоту оттор.
Оттубут уоккут умуллубатын,
Алаһа дьииҕит
Дьол-соргу уйата буолуохтун!
Дьөһөгөй оҕотун
1330 Төлкөтүгэр анаан
Сэттэ эрбэхтээх
Силик сэргэни*,
Аҕыс уостаах,
Аҕыс салаалаах
Аар баҕаҕы,
Тоҕус томторҕолоох
Тойон сэргэни туруоран,
Эриэн ситии сэтэлгэлээх,
Араас ойуу салбырҕастаах
1340 Салама диэни
Тойон сэргэҕит тула
Алгыс тылын этэн ыйаарын.
Хороҕор муостааххытын
Хоонньоһуннара хорҕоторгутугар
Хотон диэн баар буолуо,
Кини иччитэ
Ньаадьы Ньанҕа Хатыны
Анаан-минээн маанылаарын,
Баай хара тыаҕыт иччитин
1350 Баай Байанайга,
Күөх далай иччитэ
Ньамах тангастаах,
Муох тэллэхтээх
Күөх Боллох Тойонго,
Алаһа бараан
Дьииҕит иччитэ
Дьиирдэ Бахсыны,
Тойон сэргэҕит иччитин
Тойон Түһүмэл иччини,
1360 Унньуктаах уһун суолгут иччитин

- Дьэһэн Турантайы,
Алгыстаах ача күөх оттоох
Аартыккыт иччитин
Аан Тарбааһыны
Саас-сайын кэллэҕин ахсын
Күөгэл көнө хонууга тахсан
Аал уоккутун оттон
Барыларын матарбакка,
Киэн нэлэмэн
- 1370 Тизэргэннит ортотугар,
Тэлгэһэҕит киинигэр
Тоҕус хаамыылаах
Торҕо ураһа саҕа*
Курун тыа
Кураанах маһынан
Кутаа уот оттон,
Алгыс тылын бастынын этэн
Алҕаан-силээн
Аһатар-маанылыыр буолаарын,
- 1380 Ытык тылбын
Ылыныахтара диэммин
Кэс тылбын
Кэпсээтэҕим буоллун!
Дом!

- Үрүн Аар Тойон:
– Аарыма ытык,
Хотой Айыы,
Ыйар ымыгынан,
Салайар саталгынан
- 1390 Айыы дьоно ааттаныах
Оҕолорбут барахсаттары,
Көмүскүү-арангаччылыы,
Күүстэ-күдэхтэ,
Өйдө-санаата уган кулу!
Ытык кырдыаҕас,
Ис сүрэххиттэн
Иэйиллэн тахсар
Алгыстаах санааҕын
Орто туруу дойдуга
- 1400 Тизэртэххинэ,
Үрүлүйэр үрүн илгэ*,
Арылыар араҕас далбар,
Харылытар хара баай,
Быстыбат быйаңынан
Оҕолорбут котокулар
Мутугунан быраҕар

Мунгур олохторо тупсуо,
Кэскиллэрэ кэнгиз этэ.

- Хотой Айыы:
1410 – Оҕолорбут барахсаттары
Айыы дьоно диэн
Ааттанныннар диэтин дуу?
Улуу тойонуом,
Барытын билэн-көрөн олоробун,
Уон сыллааҕыта
Туналы Куо
Иинэн-хайдан төрүүрүгэр
Ингэри далай иһин түгэбинэн,
Кудулу далай
1420 Куртаҕын аннынан
Буор буомчалара
Сытыгы быһыччаннан
Быһыта тыытар курдук
Кыыс талыыта
Киирэн сыттаҕына,
Ахтар Айыыһыт Хотун
Илэ-бодо киирэн,
Алаһа бараан дьиэлэрин айхаллаан,
Уол оҕо оҕоһуллубут оронун
1430 Эргийэ-хаама сылдьан
Алгыс тылын бастыҕын эппит,
Күн ийэ иэдэйэр талыытын
Уҕараппыт-уоскуппут.
Сылаас хонноҕор
Дуулаҕа бухатыыр буоллун диэн,
Уол оҕо кутун
Уган биэрбит.
Ити оҕо күн сириҥ көрөрүгэр
Аҕыс айдааннаах
1440 Ала буурҕа түспүтэ,
Айдааннаахтык айаннаан
Айыы сириҥ көрбүтэ.
Онон буоллаҕына
Күн күбэй ийэтэ:
«Сүрэбинэн сөбүлээн,
Көңүллүүр буоллаҕына,
Орто дойдуга
Сындыстыгы сырыылаах,
Куугунуу көтөр куорсуннаах,
1450 Кыыгыныы көтөр кынаттаах,
Моонньугар мойбордоох
Ытыгылыыр ытык кыыллара

- Мохсоџол дигн кѳтѳр баар,
Ол аатынан
Айдааннаах айаннаах
Ала буурай аттаах
Мохсоџоллой Боотур буоллун», –
Дигн бѳлиэтѳбит.
Кыыс оџону
- 1460 Илин халлаан
Энгѳлдьийѳр мындаатын
Быдан анараа саѳатыгар олохтоох,
Истин иһирѳх
Сылаас тыыннаах
Иѳийѳхсит Хотун
Анаан-минѳэн айбыта.
Онон буоллаѳына
Күн кѳбѳй ийѳтѳ:
«Кыыс оџо
- 1470 Кылаан куота,
Кѳнгѳ кѳрдѳрбѳт
Кѳмѳс чыычааѳым,
Кѳнгѳллѳѳр буоллаѳына,
Сѳрѳѳинѳн-быарынан
Сѳбѳлѳлѳр буоллаѳына,
Сѳэркѳэн сѳлѳннѳбиттѳр
Сѳлѳннѳригѳр сылдыар
Сѳгѳйѳ Куо буоллун», –
Дигн сѳрѳхтѳбитѳ.
- 1480 Мин дигтѳх киһи
Кѳнѳн-сирин кѳрѳрѳгѳр,
Айыыһыт суолун аһарыгар
Албан-дыаһах аата,
Суон сураѳа
Аранас манан халлаанга
Аһардастыы аатырдын,
Киһи-сѳлѳ
Тѳрдѳ буоллун дигммин,
ѳтѳѳ санааны ѳпитим.
- 1490 Оџолорбѳт барахсаттар,
Айгыстар уулаах,
Аһааттар сѳѳрѳктѳх,
Арылыһар долгуннаах,
Аһылыһар сыттаах
Ача кѳлѳх оттоох,
Аѳыс ѳрѳх атахтаах,
Ааттаах ѳрѳс салаалаах,
Харахтаах хайгыр,

- Сүрэхтээх сөбүлүүр
1500 Үтүө дойдуга тийэнгит
Олохсуйан тохтоотоххутуна,
Оҕо-уруу ууһатар
Оҕоһуулаах буолуоххут,
Кэнэҕэски кэнчээрини
Кэккэлэтэр кэскиллэниэххит,
Охтон биэрбэт оҕоһууланыаххыт,
Самнан биэрбэт саргыланыаххыт,
Түһэн биэрбэт төлкөлөнүөххүт!
Албан ааккыт
1510 Аҕыс улууска тарҕаныа,
Дьонун сураххыт
Тоҕус улууска аатырыа!
Дом!

- Үрүн Аар Тойон:
– Бу күндэл күн анныгар
Төрүүр-ууһуур
Айыы дьонун
Өйүн-санаатын,
Абын-хомуһунун,
1520 Иилээх идэтин
Анаан-минээн биэрээччи
Аҕа баһылык,
Улуу Суорун,
Эн баар буолангың
Икки атахтаах,
Иннинэн сирэйдээх,
Бокуйар сүһүөхтээх
Борон ураанхай
Олох диэни олорор!
1530 Кэс тылгың кэпсээ,
Сүбэбин-амабың
Этэн көрбөккүң, ээ, –
Дии олоорто.

- Улуу Суорун:
– Мин киһи сүбэбин-амабың
Икки чуор кулгааххытынан
Истэн-көрөн олорун!
Орто дойду
Дьоллоох туонатыгар
1540 Олорор киһи
Алаһа дьыэлэнэр,
Аал уоту оттор.
Үгүс үйэлэргэ

Оттубут уоккут умуллубатын,
Алаһа бараан дьизэҕит
Дьол-соргу уйата буолуохтун,
Аҕа ууһун ааттатын,
Ийэ ууһун тэнитин!
Кэскилгитин кэрэһилээтэҕим,
1550 Айылҕаҕытын кытта ситимнээтэҕим,
Модун санааҕытын сааһылаатаҕым,
Илбистээх тыллаатаҕым,
Хомуһуннаах тойуктаатаҕым*,
Ап-хомуһун диэни анаатаҕым,
Маанылаатаҕым буоллун!

Үрүҥ Аар Тойон:
– Сидьинтэн-быртахан,
Ыарыыттан-сүтүүттэн,
Куһаҕан тыынтан,
1560 Айыы дьонун арангаччылыыр,
Күн дьонун көмүскүүр,
Куһаҕаны кыйдыыр
Уот кылыс чаҕылҕанынан
Быһыта курбуулаан үүрэр
Уулаах былыт дугуйдаах,
Ардахтаах былыт арыалдьыттаах,
Сүрдээх кэптээх
Сүҥ Дьааһын Тойон,
Айыы оҕолоругар
1570 Анаан-минээн
Аспыт уоскун саппакка,
Аман өскүн амалыйан*,
Алгыстаах тылгын
Анаатаххына хайдах буолуой?

Сүҥ Дьааһын Тойон
Манньык диэн сангалаах,
Соннук диэн сонуннаах
Буола олоорто үһү:
– Тойон сүрэххитигэр,
1580 Ыраас дууһаҕытыгар
Ыарыы-сүтүү,
Сидьин-быртах,
Куһаҕан санаа чугаһаабатын!
Алааскытыгар-сыһыгытыгар
Арыыннан аллар
Ача күөх оккут
Арылыһа үүнэ туралларын туһугар,
Баай хара тыаҕыт

- Баайа-дуола
1590 Быстыбатын-эстибэтин туһугар,
Эбэ Хотуттаргыт,
Диринг далайдаргыт
Көмүс хатырыктаахтара
Көһүрээбэтин туһугар,
Уот кураан, уу сута
Сатыылаабатын туһугар
Улуу куйаар уһугуттан
Уулаах былыттары
Сүгэн-көтөһөн таһааран,
1600 Кэммитэн кэмигэр
Ибир самырынан
Илгэлиир буолуом,
Өнү-тоту тосхойор буолуом!

- Үрүн Аар Тойон
Сүдээһин диэн астынан
Сүрэхтиин-быардыын дьайбарда,
Санаалыын манньыарда,
Дьохуннаахтык тутунна,
Дьохумсуйан олорор
1610 Дьылға Хаан Тойону
Дьөлүтэ көрүтэлээтэ,
Дьизк биэрэн*
Айыы суолун тускулаан,
Кэскиллээһи кэрэһилээн,
Олоһу түстээн биэрэригэр
Тыл биэрдэ.

- Онуоха туран,
Дьылға Хаан кырдыаһас:
– Оһолорум барахсаттар,
Орто дойдуга
1620 Олох олороргут устата
Уһун дэлэгэй санаалаах,
Киэн-куон көһүстээх,
Айыы сырдыгар тардыһар
Эркээйилээх суоллаах,
Сырдык ыралаах
Буолар буолун!
Иэйэхсиккиг энэрдэстин,
Айыыһыккыг аргыстастын,
Салгын куккут саппаһырбатын,
1630 Буор куккут буомурбатын,
Ийэ куккут иинньэһирбэтин!
Ытык тылбын ылынын,

Кэс тылбын кэһимэн! – диэн,
Алгыс тылын амалыйа,
Кэс тылын кэрэһилии
Олоорто үһү.

Үрүң Аар Тойон:
– Аламай манган күн

Күдээриччи тыгар
1640 Ахсыс халлаанын хартыгаһын
Баһылаан-көһүлээн олорор
Ытык мааны Одун,
Чыгыс Хаан кырдыаҕастартан,
Алгыстаах тылынан аргыстанан
Үңгэн-сүктэн көрдөһө олоорто:
– Уоллаах кыыспыт
Олорор олохторо
Тулхадыйбатын туһугар
Ытык-мааны санаағытын
1650 Тизэрдэн кулун!

Ытык кырдыаҕастар:
– Оҕолорбут барахсаттар,
Орто Аан ийэ дойдуга
Олоххутун-туойгутун
Олохтоохтук оностон,
Огдолуйбат гына
Алаһа бараан дьиз тэринэн,
Аал уот отунан,
Бал-күүс буолан,
1660 Оҕо-уруу төрөтөн
Үйэ-саас тухары
Оттубут уоккут
Тииһигин быспакка
Тигинии убайдын,
Итиинэн илгийдин,
Сылааһынан сыдыаайдын!
Удьуоргут утумнаннын,
Кэнэҕэскигит кэнээтин,
Аҕаҕыт ууһун ааттатын,
1670 Ийэҕит ууһун тэнитин!
Хайдахтаах да ыар баттык,
Дьан-дьаһах, кыһалҕа,
Сор-мун, эрэй-буруй,
Санаа-оноо бүрүүкээбэтин!
Былаҕайга ылларыман,
Быстах санааҕа былдыатыман,
Киэн көбүстэнин,

Өспөт үөстэнин!
Үтүөнү эрэ үөдүтүн,
1680 Кэрэни эрэ кэрэһэлээн,
Кэскиллээҕи эрэ санаан!
Одун Хаан оноһуута,
Чыныс Хаан ыйааҕа
Көтүллүбэт!
Дом!

Улуутуйар улуу кырдыаҕастар
Санаабыттарын сайа этэн,
Сааһылаан кээспиттэриттэн
Санаалара туолан,
1690 Отур-ботур кэпсэттилэр.

Үрүн Аар Тойон
Хангас диэки хайыһан:
«Нохоо», – диирин кытта,
Сындыыс сырыылаах,
Эмньик кулун аттаах
Элэс Бэргэн
Тойонун иннигэр
Сүһүөхтээх бэйэтэ сүгүрүйэ,
Хоолдуктаах бэйэтэ
1700 Хонкуйа турда.

Үрүн Аар Тойон:
– Илдьит-хоруй ыытан эрэбин!
Этэр тылым эгэлгэтин
Икки сынаабын
Киэргэлэ буолбут
Тэргэн ый саҕа
Кунньалы манган кулгааххынан
Истэн сэргэҕэлээ эрэ!
Тоҕус Добун халлаан
1710 Ордоо дугуй ньуурун
Улуутуйар улуу удаҕана,
Кэскиллээх киэн халлаан кэрэһитэ,
Айыы Куо эдьийкээммит
Толоон быһаҕаһын саҕа
Тоҕус томторҕолоох
Дорҕоонноох тыастаах
Дүпсүйэр доҕорун,
Дүбдүргэннээх дүнгүрүн,
Куочай кугас*
1720 Кулун кутуруга
Сытыы-быһый былаайағын илдэ,

- Атын сиртэн аатгаар,
Туспа дойдуттан көрдөһөр
Ньилбэгинэн охсуллар
Быыһык бытырыыстаах
Ытык таҥаһын кэтэн,
Ыарык гыммакка
Ыпсары ыксаан,
Тизтэйэ-саарайа
1730 Тийиэн кэлин!
Кэскил тэриттэрээри,
Төлкө түһэттэрээри гынныбыт.
Ытык тылбытын ылыннын,
Кэс тылбытын иһиттин!
Эрэйин-үтүөтүн
Туһааннаабынан туттарыахпыт,
Күүтүүлээбинэн күндүлүөхпүт,
Биһиририн биэриэхпит!
Сыыдамнык сырыт,
1740 Суһаллык аҕал!

- Көрөн баран
Чыпчылыыях иннигэр
Сындыыс сырыылаах,
Эмнык кулун көлөлөөх
Элэс Бэргэн
Тинилэбэ «тип-тап»,
Аан тыаһа «лис-лас»
Гынан хаалла.
Өр дуу, өгөр дуу буолбата,
1750 Илин халлаан энгэрэ
Энгэлдьийэ сырдаан күлүмнээтэ,
Итии салгын үрдэ,
Сылаас салгын сайда,
Сэллээбэт сииктээх ардах түстэ,
Тохтообот толон ардах
Тобугураата,
Үөһээ долгун
Үрүмэ долгун курдук
Күөгэлдьийэ долгуйда.
1760 Ол кэлин өттүгэр
Айыы Куо барахсан
Алгыс тамалыйан,
Туойа чоргуйан,
Тоҕус томторҕолоох
Дүнүрүн тыаһа
Ахсыс халлаан
Анараа саҕатынан,

- Бэһис халлаан
Бэтэрээ сэгийэтинэн,
1770 Дуораһыйа доргуйан
Тийэн кэлэн,
Киэн нэлэмэн тиэргэн ортотугар*
Кыталык кыыл буолан
Кырыяа көтөн кэлэн,
Лаглас гына түспүтүгэр,
Тоҕус толорон уолаттар
Тоҕу сырсан кэлэннэр
Тонголоҕуттан туттулар,
Сэттэ кыталык кыргыттар
1780 Сиэппитинэн бардылар,
Айыылаах аспатах,
Буруйдаах чугаһаабатах
Аалы көмүс
Ааннарын аһан,
Күлүк көстөр
Көмүс уруктарыгар
Өйөөн-убаан киллэрэн,
Ытык маһана аттыгар
Саарба тириитэ сабыылаах,
1790 Үүс тириитэ олбохтоох
Үтүө-мааны миэстэҕэ
Олоҕун буллара олортулар.

- Үрүн Аар Тойон:
– Тоҕус Добун халлаан
Ордоо дугуй ньуурун
Улуутуйар Улуу удаһана,
Кэскиллээх киэн халлаан кэрэһитэ,
Эдьийкээммит барахсан,
Көрдөһүүбүтүн толорон
1800 Көрүүлэнэн көрүөн дуу?
Хаарыан тылбын хаалларыма,
Халтайга хаамтарыма!
Айанын суола
Аргыардаах буолуо,
Тийэр сириг тэйиччи буолуо,
Аҕыс кулукулаах*
Адырыын аартыгы аастаххына,
Тоҕус добун аартыгы
Туораатаххына,
1810 Улаан биэ уорҕатын саҕа
Орто дойду диэн көстүөҕэ.
Онно тийэнгин
Аан дойдутун

Дирин далайын
Ытык иччилэриттэн,
Отун-маһын
Баай хара тыатын
Ытык кырдыаҕастарыттан
Көрдөһөн-ааттаһан көрдөххүнэ
1820 Хайдахтаах буолуой?
Оҕо дьону түһэрэн олохсутаары,
Кэнэҕэски кэнчээри
Ыччаттары тэнитээри,
Кэскиллээх санааны ылынныбыт,
Ону туох дииллэрин
Үнгэн-сүктэн ыйыталаһан
Көрүөххүн хайдах буолуой?

Айыы Куо удаҕан:
– Үтүө санаалаах
1830 Үрдүк Айыыһыттар,
Этиэххитин эттигит,
Сангарыаххытын сангардыгыт.
Үтүө ыраны,
Таба санааны,
Кэскиллээх соругу
Өйүүр үчүгэй.
Түөлбэ күөл саҕа
Дүбдүргэннээх дүнгүрүм
Дьүһүйтэлээн иһит дуу,
1840 Кулун кутуруга былаайаҕым
Табыйа дьалкыйыый,
Санныбынан охсуллар
Хампа солко бытырыыстарым
Хамсыы түһэн биэрингитий,
Хобо чуораан кизгэллэrim
Хомуһуннаахтык чугдаарың эрэ,
Такыммынан иилистэр
Солко нуолур бытырыыһым
Субуруйа долгуй дуу!

1850 Дом ини дом!
Иннибиттэн кэтээччилэrim,
Кэннибиттэн өйөөччүлэrim
Кимтэн кииннээх,
Хантан хааннаах,
Туохтан тутулуктаах киһи
Тойук туойдун диэтэргит,
Тоҕус Добун халлаан
Ордоо дугуй ньуурун
Үөһээ өттүгэр олохтоох

1860 Айыы Куо удаҕан
Ытык мааны кырдыаҕастарым
Суон соруктарын толоро
Улууканнаах сырыыга,
Улахан кэпсэтиигэ
Айан суолун арыяары
Айаннаан эрэбин.

Сытыы-быһый былаайаҕынан
Охсон доҕунаппыта,
Силлиэ хара холорук буолан
1870 Үөһээ Үрдүк Добун халлаан
Үрүт мындаатын
Үлтү ытыйан киирэн барда.
Улуу удаҕан этэр тыла,
Саңгарбыт саңгата
Сата баһын тардан*,
Аҕыс айдааннаах
Сүллэр этинг буолан
Аҕыс иилээх-саҕалаах
Аан Ийэ дойду изнин
1880 Торҕо дорҕоонунан доргутта.

– Үтүө санаалаах
Үрдүк Айыыһыттар,
Сылдыр ыырым ыраах,
Тийиэхтээх сирим тэйиччи,
Кэһиилээх-сэтиилээх,
Илиибэр тутуурдаах
Айан аартыгын,
Алгыстаах айан суолун
Анаан-минээн
1890 Арыяа атылыахтаахпын.
Орто дойду
Улуу домньуттара,
Ытык кырдыаҕастара
Атын дойду
Аһын амтанын
Сөбүлээтэхтэринэ
Сыалыһар быарыныы
Сыта сымныхтара.

Күрүө Дьөһөгөй кырдыаҕас,
1900 Үһүс халлаан
Үөмэр өрөһөтүгэр,
Алааһын анараа саҕатыгар
Аһы сылдыр,
Көңүлүнэн төрүүр-үөскүүр

- Дьяғыллаах бэлиэлээх
Атыырын үөрүттэн
Үс халын халалаахтарыттан,
Суон сааллаахтарыттан
Туттаран аҕалан,
1910 Тойон сэргэҕэ
Үс өркөннөөх өтүүннэн
Баайан кулун!
Илии тутуура,
Сэтии-сэлэ гынан барыам, —
Диирин кытта,
Бэкидиспит сылгыһыт уолаттар
Үс баайтаһын биэни
Торҕо сэлииннэн
Тутан таһааран,
1920 Тойон сэргэлэригэр
Дьондоччу баайталаатылар.

- Айыы Куо удаҕан
Киэн нэлэмэн тиэргэнгэ тахсан
Толоон быһаҕаһын саҕа
Толуу улахан дүнгүрүнэн
Бааллан турар сылгылары
Үһүс эргийиитигэр
Үстэ үрэн сирилэппитигэр,
Инэрсийбитинэн-тыбыырбытынан
1930 Турар сирдэриттэн
Туорута ойоот,
Утуйбут курдук
Нукус гына түстүлэр.
Көрөн турааччылар
Сөҕөн-махтайан
«һуу-һаа» буоллулар,
Эр бэртэрэ,
Элик үтүөлэрэ
Сытыы-быһый
1940 Быһыччаларын туппутунан,
Чохороон сүгэлэрин*
Тонголохтоммутунан
Ойон-тэбэн кэлээт,
Көрүөх түгэнэ
Тириилэрин тэлимнэтэлээтилэр,
Эттэрин эллээтилэр.
Айыы Куо анныгар
Улаан сылгы тириитин
Хааннары-сииннэри
1950 Тэнитэн-тэлгээн биэрдилэр,

Сүрэхтэриттэн-быардарыттан
Сүүтүк сағалыыны
Сүлүйэн ыланнар
Добун дүнгүрүгэр
Ириэнэхтии «ньилк» гына
Ууран биэрдилэр,
Сиэллээх кутуруктарыттан
Тутумнуу кэрини
Туурута быһан
1960 Дүрбүөннээх тыастаах
Дүнгүрүн иһигэр
Түүрэ тутан уктулар.

Айыы Куо удаҕан:
– Дьэ, силигим ситтэ,
Санаам туолла,
Сиэллээх-сэлэлээх
Сэттэ нэлэккэй аартыгы
Нэлэтэр кэмим кэллэ,
Кудан дохсун аартыгы
1970 Тобулар күнүм үүннэ,
Аҕыс кулукулаах аартыгы
Дьөһөгөй оҕолоро сэтиилээх
Арыйдаҕым буолуохтун!
Алтан көмүс аарыктарым*,
Кырбай көмүс кыһааннарым,
Көндөй көмүс хоболорум,
Кэлтэгэй ый киэргэллэрим,
Куоҕас көтөр бэлиэлэрим,
Түөспэр күлэр күнүм,
1980 Көхсүбэр ымайар ыйым,
Аһар сирбиттэн арчылаан,
Кэлэр сирбин кэпсээн,
Тоҕус томторҕолоох дүнгүрүм,
Сытыы быһый былаайаҕым,
Улаан сылгы
Хааннаах тириитэ олбохтоох
Айыы Куо удаҕан
Көрүүлэнэр күнүм
Көбөн-күөрэйэн кэллэ
1990 Диэтэҕим дуу!
Дом ини дом!
Чэ, эрэ!
Иннибин сирдээччилэрим,
Ойоҕоспуттан манааччыларым,
Кэннибиттэн кэтээччилэрим,
Дайбанар дабыдалларым,

- Тор суолбун тобулааччыларым,
Ааһар аартыкпын арыяаччыларым,
Киэн хардыбытын кэнэтэн
2000 Айаннаатахпыт буолуохтун!
Дьоллоох айан суолун
Тобулар күммүт кэллэ!
Айанныыр кэммэр
Аргыс буолааччыларым,
Күннүк сирин
Күпсүтэ көтүтэр кынаттарым,
Ахтар Айыыларым,
Хаарга хаампат,
Сииккэ сиэлбэт туһуттан
2010 Алгыс албаан
Аналлаах аартыктарбын
Арыян биэрэр буолаарың!
Орто Аан Ийэ дойдуга
Кэхтибэт кэскиллээх
Айыы аймағын олохсутаары,
Ураанхай биийин ууһатаарыы,
Дьоллоох-соргулаах
Уоллаах кыыһы түһэрэр
Ньээккэ уйаларын онгоруоҕун!
2020 Үс саханы
Үөскэтэн үөдүттүннэр,
Түөрт саха буолан
Төлкөлөрүн тэниттиннэр,
Самныбат саргыланныннар,
Охтубат онгоһууланныннар,
Кэскиллээх буоллуннар диэн,
Кэнийдэҕим буоллун!
Албаабыт сирбиттэн
Арыы-быян тахсара,
2030 Онолуйбут сирбиттэн
Уйгу-быян аллара,
Ол туһугар
Дүрбүөннээх түөлбэ
Хаан дүнүрүм
Дүрбүйбэхтээн көрүү даа,
Дьаргыл таас былаайаҕым
Дьэргэйэ оонньоон көрүү даа!
Орто Аан Ийэ дойду
Ытык кырдыаҕастара,
2040 Эбэ хотуттарын
Диринг далай иччилэрэ,
Оонньоу-күлүү аргыстаах
Отун-маһын оҕолоро,

- Эниги диэтэх дьон
Кимнэрэ-хайалара
Көрдөһөн-ааттаһан,
Көндөй көмүс күөмэйин
Көбүөхтэтэн эрэр диэтэргит,
Тоҕус Добун халлаан
2050 Ордоо дугуй ньуурун
Оройугар олохтоох
Улуутуйар улуу удаһан
Айыы Куо диэн буолабын!
Эниги диэтэх дьон
Уйгу быйан дойдугутугар
Алаһа дьиэни тэрийдиннэр,
Тойон сэргэни туруордуннар,
Унаар буруо таһаардыннар,
Киэнг нэлэмэн тэлгэхэлэригэр,
2060 Үс саха диэни үөскэттиннэр,
Түөрт саха диэни төрүттээтиннэр
Киһи-сүөһү диэни тэниттиннэр
Диэн олох олохтото,
Уоллаах кыыһы түһэрээри
Көрдөһө-ааттаһа
Муус дьанҭа буолан,
Чонкуйа кырыаран,
Алгыстаах айан
Айан аартыгын арыян,
2070 Айаннаан иһэбин.

- Өр дуу, өтөр дуу
Айаннаабытын билбэтэ.
Орто Аан Ийэ дойду
Сирэм күөх сирэ,
Айгыраабат таһаата,
Тулхадыйбат ньуура,
Туруу дойду иэнэ
Туналыйан көһүннэ.
Күндэл манган күн
2080 Күндээрэ көрбүтүнэн тахсар
Күндү ыраас дойдутугар
Тийиэн кэллэ.
Ортотун одуулаан көөртө –
Аҕыс уон аҕыс
Аанһал тангара
Арчылааммыт-арангаччылааммыт
Сырдык ыырдаах,
Ыраас мөссүүннээх,
Эйэҕэс-сайаҕас

2090 Эмээхсиннээх-оҗонньордоох,
Хорон Айыыһыт холбоспут
Сырдык ыраас
Дойдута буолан биэрдэ.

Айыы Куо удаҕан
Кыталык көтөр буолан
Кынкыначчы ыллыы-ыллыы,
Киэн нэлэмэн тиэргэннэрин
Үстэ төхтөрүйэн эргийдэ
Уонна ол дойду

2100 Ахсыс суолун арахсытыгар,
Тохсус суолун түмүгэр,
Улуу тумулларын уһугар
Сэттэ үйэ тухары
Силигилии үүнэ турар
Төргүү мутуктаах
Аарыма мастарын төрдүгэр
Лаглас гына түстэ
Уонна эппиэт-хоруй күүтэн
Тоҕус томторҕолоох дүнгүрүн

2110 Тобугар уурунан,
Алгыстаах былаайаҕынан охсо-охсо,
Иһиллии-иһиллии
Одон-додон
Охсо олоорто үһү.

Оттон дуо, доҗоттоор,
Олорбут сириттэн
Ойо экирээн,
Түүтээҕэр чэпчэкистик
Эккирии-экирии,

2120 Күндэл манган халлаанга
Өрө көтөн таҕыста,
Үс төгүл күлэн күһүгүрэттэ
Уонна саманнык диэн
Сангалаах буола сырытта:

– Оо, ол иһин даа,

Сэттэ сылы быһа
Буор босхон буолан
Аҕыс мас адарайдаах оронго*

2130 Буутум этэ сулулуор дылы
Ыарыы киэнэ ыараханыгар,
Иннинэн сирэйдээх
Сыппар-сымарбар
Тоҕус хаамыы иһигэр тохтообот,

- Икки хаамы иһигэр киирбэт
Буола кэбилэнэ сыппытым.
Онтон ама буолан
Арҕаа халлаан
Аартыгын төрдүгэр тахсан,
2140 Тоҕус томторҕолоох
Дүнгүрбэр олорсон
Ырааҕы көрүүлэнэр,
Ыарыны-сүтүүнү
Кыйдыр буолтум,
Кэлэр кэскили уруйдаан
Туойа чоргуйар,
Алгыс тамалыйар буолтум.
Илбистээх эттэммитим,
Алгыстаах айахтаммытым,
2150 Хомуһуннаах куолайдаммытым.
Сииккэ сиэлбэт,
Хаарга хаампат,
Мээнэҕэ мэнэрийбэт,
Көндөйгө көрүүлэммэт
Кыыс оҕо кылааннааҕа буолбутум.
Дьэ, биллим-көрдүм,
Дьэ, биллим үчүгэйн!
Өттүгүн охсуна-охсуна,
Өрө кэдэрийэ-кэдэрийэ,
2160 Аппыт айаҕын
Саба тутта-тутта,
Үөрэн-көтөн
Күлэн чачыгыратта:
– Сыалыһар быарыны
Сыта сылаанныйын,
Алгыстаах санааҕытын түмэн
Одурууннаах олох
Оҕоһулланын туһугар,
Кэскиллээх олох
2170 Кэнгиирин туһугар
Сөбүлэниэххит буолаарай?

Орто дойду ытык кырдыаҕастара
Билэн-көрөн олороллор эбит,
Сүһүөхтээх бэйэлэрэ сүгүрүйэн
Тоҕус төгүл тонхойдулар.

Айыы Куо удаҕан:
– Ытык-мааны кырдыаҕастарбар
Эһиги үрдүк ааккытыгар
Кэскил кэһиилээх,

2180 Төлкө төргүүлээх,
Илии тутуурдаах,
Өттүк харалаах,
Өлүү кэһиилээх кэллим.
Бэттэх көрөн мичик гынын,
Антах көрөн ымах гынын,
Санаафьт манньыйдын,
Нуолур түүлүү нусхайын!

Айыы Куо удаған
Тоғус томторҗолоох дүнгүрүн
2190 Күн диэки түөрэ туппутугар,
Алта баайтаһын биэлэр
Ингэрсийбитинэн
Дүнгүрттэн ойон түһэн,
Арынан алла сытар оттоох
Алааска киирэн
Аһаан бардылар.

Орто туруу дойду
Ытык кырдыаҕастара
Үөрэн-көтөн,
2200 Хойуу үһүн бытыктарын
Туора имэриннилэр,
Дуоһуйбут көрүннэннилэр,
Сэнээрэн сэксэннэстилэр
Уонна улуу эдьийдэриттэн,
Аан дойду иччититтэн,
Аан Алахчынтан:

– Эдьийкээммит барахсан,
Туох этэрдээххин?
Барыбыт аатыттан
2210 Хоммут уоскун хоннорон,
Өрөөбүт уоскун өһүлэн
Санаабыт санаафьын
Сайа охсонгун,
Эппиэт-хоруй биэрдэххинэ
Хайдахтаах буолуой?

Аан Алахчын
Киэн нэлэмэн эбэ хотуттарын
Ытык тумулугар
Үүнэн-үөскээн,
2220 Ийэ сир барахсан
Киэргэлэ буолан турар
Аарыма аар хатын
Ортотун туһуттан
Тоғус былас суһуоҕун

Оргууй-наллаан
Имэрийэ-имэрийэ,
Ырыа ыллыы,
Тойук туойа
Намылыта олоорто үһү.

- 2230 Аан Алахчын:
– Аламай манган күннээх
Айыы дойдутун
Ытык удаҕана,
Уһуга биллибэт,
Улаҕата көстүбэт
Уһун айан суолун
Урсунун усталаан,
Анаан-минээн
Илии тутуурдаах,
2240 Өттүк харалаах
Тийиэн кэлбиккэр
Үгүрү-сүгүрү!
Мин диэтэх киһи
Орто Аан ийэ дойду
Үгэр таңгарата
Аан Алахчын,
Үтүө санаабын тиэрдэр
Үөтэр тылбын этэн
Санаабын сайҕаан көрүүм!
2250 Көтүрдэр сүрэххит чопчуларын,
Көрдөр хараххыт дьүккэлэрин
Тустарын туһугар
Аҕыс таталлаах
Аартык Эбэ Хотуну арыян,
Тоҕус тоҕойдоох
Торҕон айан суолун
Тобулан кэлэн
Көрдөспүт үтүө санааҕын
Тоҕо ылыммат буолуохпутуй?
2260 Арҕаһыттан тэһииннээх
Айыы хаан аймаҕын кытары
Аймахтаһар оруннаах!
Уол оҕо барахсан
Ситэн-хотон,
Иэримэ дьизэ тэринэн,
Төрөтөр оҕону төлкөлөөн
Олох олоодоһуна,
Самнан биэрбэт
Саргыбыт салаллыа,
2270 Охтон биэрбэт

- Оноһуубут тупсуо!
Оччоҕо Орто дойдуга
Аҕыс биис ууһуттан тахсан
Атаҕастыахтара суоҕа,
Төрүүр оҕобут төлкөтө
Түгнэстиэ суоҕа,
Кэнчээрибит кэниэ,
Ыччаппыт ууһуо,
Иитэр сүөһүбүт күрүүлэниэ!
2280 Оҕобут барахсан
Аан дойдубут арангаччыта,
Күммүт сирин
Көмүскэлэ буолуо!
Оттон Сэгэйэ Куо,
Кыыс оҕо кылааннааҕа,
Харахтаах эрэ хайҕыах,
Сүрэхтээх эрэ сөбүлүөх оҕото.
Орто Аан Ийэ дойдуну
Туспа туора дойду,
2290 Атын сир диэн
Оторохсута көрбөккө,
Тэннээҕин көрсөн
Олох олоодоһуна,
Саха киэнэ саарынарарын,
Киһи киэнэ кэрэмэстэрин,
Айан-үөскэтэн таһаарыах,
Кэнчээрини кэнэтиэх,
Удьуору ууһатыах,
Силис тардан силигилиэх,
2300 Сылааһынан сыдыаайар
Сырдык ыырдаах,
Кэрэ эрэ кэскиллээх
Кыыс оҕо буоллаҕа.
Биһиги ыйаахпытынан
Үс хонук иһигэр
Оҕолорбут барахсаттары
Орто дойдуга түһэрэн
Олохсутун диэммит
Эттэхпит буоллун!
2310 Айыы дьоно аһыныгас,
Күн дьоно көмүскэс!
Сылааспытыгар сырытыннарыахпыт,
Дьоллоох олоҕу тосхойуохпут,
Киэн нэлэмэн тиэргэн,
Көмүс уорук,
Күрүө-хаһаа –
Барыта баар буолуо!

- Айыы Куо удаҕан,
Дүнгүрүн охсо-охсо,
2320 Үөрэн-көтөн сэксэйдэ,
Сүргэтэ көтөҕүллэн,
Астынан-махтанан,
Улаан биэ
Сиэллээх кутуругуттан
Быһа тардан ылан,
Эриэн ситиигэ
Эриэккэс киэргэл түһэрэн,
Сэттэ эрбэхтээх
Силик сэргэҕэ,
2330 Аҕыс салаалаах
Аар Баҕахха,
Тоҕус томторҕолоох
Тойон сэргэҕэ
Алгыс тыл үтүөтүн этэн
Салама диэни ыйаата,
Үс төгүл сүгүрүйдэ,
Тоҕус төгүл тонхонноото,
Дүнгүрүн дүрбүйэ-дүрбүйэ:
– Оо, ытык тылбын ылыннылар,
2340 Кэс тылбын сэнээрдилэр!
Түөлбэ күөл саҕа
Туһааннаах доҕорум,
Тулланнаабат эрэлим,
Түрбүөннээх дүнгүрүм,
Бүгүнгү үтүө күнгэ
Дьүһүйбэлээн кулуй дуу!
Алталаах атыыр оҕуһум
Холун уңуоҕа холобурдаах
Кулун кутуруга былаайаҕым
2350 Тап-тап табыйбалаан
Көрүүй дуу!
Харыбынан дьалкыйар
Улаан биэ сиэлэ
Кэрэмэс киэргэлим
Куоҕалдьыйа охсуллууй!
Хампа күөх бытырыһым
Иннибинэн-кэннинэн охсуллан
Үөрбүн-сүдүкпүн ынгырталаа!
Сотобунан охсуллар
2360 Солко нуоҕай бытырыһым
Долгуйа хамсаарый!
Дом-дом!
Дом-ини-дом!

Үөһээнгилиир улуу дойдуттан
Дьоһуннаахай соруктаах кэлэн,
Ситиим ситэн,
Ситилигим туолан,
Өрөгөй-талаан аргыстаах
Тоҕус халлаан домньута,
2370 Аҕыс халлаан арчыһыта
Дойдулаах киһи
Дойдум ундаарын тутан
Айаннаан эрэбин!
Арҕаһыттан тэһииннээх
Айыы хаан аймахтарбыт
Дьоллоох олохторун туонатыттан
Арчылаан-араначчылаан
Арахсан айанныыр буоллум!
Дом-дом-дом!

2380 Тус илин диэки
Алгыстаах суккуор
Аартык туһаайытын тутан,
Кылбаа манан
Кыталык буолан
Кырыяа көтө турда.

Үөһээ Үрдүк арайга олохтоох
Үөһээ Айыылар
Түөлбэлээн түмсэн олорор
Ытык туоналарыгар*
2390 Кыталык көтөр буолан
Кыҥкыначчы ыллыы-ыллыы
Субу курдук диэн сангалаах,
Сити курдук диэн тойуктаах
Буола олоорто үһү:
– Орто дойду ытык кырдыаҕастара,
Эһиги дьон
Кэскил тэриттэрэр,
Төлкө түһэттэрэр
Ытык тылгытын ылыннылар,
2400 Кэскиллээх санааҕытын сэнгээрдилэр!
Оҕолорбут барахсаттары
Көмүс ньээкэ уйалаан*
Саныыргытынан
Сыспай сиэллээххититтэн,
Сөбүлүүргүтүнэн
Сүөһү үөрүн
Алаас-сыһыы аайытын тоҕуорутан,
Үс хонук иһигэр

- Орто Аан Ийэ дойдуга
2410 Олохтуоххут үһү, – диэн баран,
Суон соругун толорбут,
Кэскиллээҕи кэрэһилээбит,
Төлкөлөөбү түстээбит
Киһи быһыытынан
Тоҕус төгүл тонгох гынна,
Сүһүөхтээх бэйэтэ
Сүгүрүйэн ылла.
- Үрүн Аар Тойон
Бэйэтинэн түөһүллэн туран
2420 Эппит тыла маннык буолла:
– Орто туруу бараан дойду
Улуу иччилэрэ
Ытык тылбытын ылыннылар,
Кэс тылбытын кэспэтилэр!
Оҕолорбут барахсаттары
Олохтуур буолбуттар!
Уруй! Уруй! Уруй!
Оҕолорбут Орто дойдуга түһэн
Сылаастык-сынньаланнык
2430 Олохтоохтук олороллоругар
Дурда-хахха буоллун диэн
Дьиз-уот тэрийиэх!
Онно тоҕус уон тоҕус
Уолан уолатгарда ыытаммыт
Көмүс ньээкэ уйаларын онотторуох,
Ыбраахтаах-туйахтаах,
Сүөгэй сүмэлээх
Улаан биз ууһаабыт,
Дьөһөгөй оҕото торолуйбут
2440 Баай-дуол ыалга
Бүтэйдээх-хаһаалаах буолуохтаахтар,
Барытын ох курдук онорон,
Киэбин-киэлитин ситэртэриэх!
Ытык мааны ыалдыттаах
Ытыктанар ыал буолуохтара,
Сылдыр ыалдыттара,
Хонор хоһоһолоро
Маннык айбыт Айыыһыттаах,
Аанньал танаралаах,
2450 Аламай манан күннээх
Туох бэйэлээх дьон,
Айыы хаан аймахтара
Барыы байан,
Торолуу тотон

Олороллор эбит диэн
Сүрэхтэринэн сөбүлүү,
Санааларынан астына,
Сөҕө-махтайа,
Сэнээрэ көрөллөрүн курдук
2460 Ойуулаан-оһуордаан
Онорторуох-туттарыах!
 Үөһэттэн түһэн
 Үрэйбэттэрин курдук,
 Аллараттан тахсан
 Арбайдаабаттарын курдук
 Үргүөр үргүйбэт,
 Аргыар аргыйбат гына
 Кичэллээхтик туттуннар!

2470 Тоҕус уон тоҕус
Толомон толуу уоланнар
Кэлиэхтэрин иннигэр
Орто туруу дойду
Ытык кырдыаҕастара
Мөрүөннэрин түмэн*,
Сүбэлэрин холбоон,
Кэскиллээҕи санаан,
Кэлиэхтээх дьоннорун,
Оҕолорун барахсаттары,
2480 Аал уоту отгор
Алаһа бараан дьиэлэрин
Эбэ хотуннарын хайа тумулугар
Олохтуулларын тобуллулар.

Эдьэн Иэйэхсит
Аргый налыйан,
Наскыйан туран
Саманнык диэн сангалаах
Буола олоорто үһү:
 – Сиртэн халлаантан ситимнээх,
2490 Сэттэ ситим тумуллаах,
Долгулдьуйар добун иэnnээх,
Аргый хамсыыр уулаах,
Сайа охсор салгыннаах,
Аламай манган күнгэ
Күлэр-үөрэр күлүмүрдэс уулаах,
Күндэ Эбэ Хотуммут
Ураанай тумулугар
Олохтуур ордук буолуо!

- Бараммат баайдаах,
2500 Үрүн түөстээх үөрдүспүт,
Эриэн түөстээх энгэрдэспит,
Хангалас хааһа ханыыласпыт,
Хонгор хаас холбоспүт,
Кыптый кынаттаах кыттыспыт,
Сайылыыр-саарар кустаах,
Өбүгэлэрбит барахсаттар
Бултаан-алтаан,
Аһаан-сиэн
Олохсуйбут-олорбут
2510 Эбэ Хотуннара!
Манна олохсуйдахтарына
Барҕатык байыахтара,
Тохтон хороммот курдук
Дохсуннук тотуохтара,
Халлаан сулуһун курдук
Сыспай сиэллээхтэрэ
Ордук үөскүөхтэрэ,
Ыбраахтаах туйахтаахтара
Ыраағынан уһаан
2520 Хабааннаахтык тэнийиэхтэрэ,
Халыннык хангыахтара!

- Орто дойду
Ытык кырдыаҕастара
Эдьэн Иэйэхсит эдьийкээннэрэ
Этэн кээспит этиитин сэргээн,
Эгди буолан,
Бири да энчирэппэккэ
Биир тылынан ылыннылар:
– Дьэ, эрэ!
2530 Үөһээ Айыы дойдутун
Тоҕус уон тоҕус
Толуу уолан уолаттара,
Истэн-көрөн турун эрэ!
Күндү санаалаах
Күн дьонноро,
Аһыныгас санаалаах
Айыы дьонноро,
Олохторун төрдө буоларга
Ананан тура төрөөбүт
2540 Оҕолорбут барахсаттары
Күндэ Эбэ Хотуммут
Илин энэригэр
Ураанай тумулугар олохтуур
Тулхадыйбат биир бигэ

Санааны ылынныбыт!

- Тоѳус уон тоѳус
Толомон уолаттар
Иһиттибит дуу, суох дуу
Диэбит курдук,
2550 Баай хара тыаҕа тахсан
Толуу бөдөн мастары
От курдук охтортоотулар,
Төрдүлэриттэн-төбөлөрүттэн
Көтөѳөн-сүгэн
Таһан киирэн бардылар.
Баай тииттэри
Эргим-ургум тута сылдьан
Суоран-хаѳылаан сурдурѳаттылар,
Күөбүллээн күрдүргэттилэр,
2560 Орто туруу дойдуттан
Уораан тыал кэнэѳэһин кэнэѳэс
Охсубатын диэн
Туруук бөдөн маһынан
Тулааһыннаан кээстилэр.
Аллараа биис уустара
Адаѳыйан таѳыстахтарына
Аргыар аргыйбатын диэн
Тоѳус хос
Толомон бөдөн маһынан
2570 Туттаран кээстилэр,
Үөһээ биис уустарыттан
Үс салаалаах
Үөрбэ буолан
Үөдүгүэн түстэхтэринэ
Үрүт өттө үрэллибэтин диэн
Үстүү хос сул тиитинэн
Үрүттээн кээстилэр.
Аан диэкиттэн
Аѳыс хаамы арыттаан,
2580 Улаҕаа диэкиттэн
Уон хаамы тэйиччи
Суодал улахан
Оһоѳу туруоран кээстилэр,
Аһыллаларыгар аналлаах
Аѳыс атахтаах
Алаас быһаҕаһын саѳа
Сандалы остуолу
Оңорон кээстилэр.
Утары туран көрдөххө:
2560 Уна диэки олорор киһи

Ураанай кус
Саға буолан көстөр,
Кэтэбэриин диэки олорор киһи
Кэбэ саға буолан көстөр
Этиэхтэн эриэккэс үчүгэй
Көй бараан
Алаһа бараан дьиэни
Күннүк сиртэн
Күндээрэн көстөр гына
2570 Тутан дьэндэтэн кээстилэр.

Үрүн Аар Тойон:
– Уруй! Туску!
Аал уоту оттунаргытыгар
Алаһа дьиэ тэрилиннэ,
Төрөтөр оҕону төлкөлүүргэ,
Иитэр сүөһүнү күрүөлүүргэ
Саргыгыт салалынна,
Уһун үйэлэр усталарыгар
Уйгулаах олоххут уостубатын!

2580 Эдьэн Иэйэхсит:
– Дьээ-буо!
Күлүм-чаҕаан күннээх
Дьикти кэрэ сиргэ,
Толуу дьоһун дойдуга
Олоруохтаах оҕолорбутун
Киэһээни халлаан
Килбиэнин курдук
Остуоруйаҕа киирбит,
Тойукка туойуллабут
2590 Киис киэнэ килбиэннээбинэн
Сир симэбинии симээн,
Силиктэрин ситэрин,
Сарсыардаанҕы халлаан
Саһарҕатын курдук
Саарба кылааннааҕар саһыарын,
Түөрт өттүлэриттэн
Төгүрүйэ сылдьан
Таңара табатыны
Таңыннарын!
2600 Аал уотта оттун,
Алтан сэргэтэ анньын,
Арыы түһүлгэтэ төрүттээн,
Сыа киэнэ силгэтин,
Хаһа киэнэ халынҕын,
Суон саал үрүт өттүн,

- Тойон ойбоос
Дьонуннаах өттүн
Бидиличчи буһарын!
Оҕолорбут барахсаттары
2610 Атаарар бастын аскытын
Аҕыс атахтаах
Араллаан остуолгутугар*
Кэккэлэтэ ууран
Астына-бастына аһаан!
Чэйин, уолаттаар!
Чэйин, кыргыттаар!
Тэрийии бөҕөнү тэрийин,
Суһал-түргэн соҕустук ситэрин!
Толоонгутугар,
2620 Сыһыгытыгар киирэннит
Тоҕус уон тоҕус үөрдээх
Сур дьаһыллаах атыыргыт үөрүн
Тоҕу үүрэн таһааран,
Аттаныхтаах аартыктарын төрдүгэр
Тоҕуорутан мунһан биэрин!
Күндэ Эбэ Хотунгут
Күлүк тыатыгар турар
Ураа муостаахтаргытыттан
Толоон быһаҕа холобурдаағы
2630 Тоҕу үүрэн аҕалан
Алгыстаах аартыктарын төрдүгэр
Аҕалан биэрин!

Кыыстаах уолу
Киискэ кистээтилэр,
Саарбаҕа саһыардылар,
Айан аартыгын
Төрдүгэр аҕаллылар.

- Орто дойдуга түһэр,
Айанныыр аартыктарын
2640 Төрдүгэр тийэnnэр
Дьоннорун-сэргэлэрин кытта
Уостарынан уурастылар,
Сырайдарыттан сылластылар.

Айыы Куо удаҕан
Тоҕус томторҕолоох дүнгүрүн
Үөһээ күөрэччи тутан
Охсо-охсо:
– Баай хара тыа курдук
Бар дьонум барахсаттар,

- 2650 Арҗаһыттан тэһииннээх
Айыы хаан аймахтарынын кытары
Аймах-уруу тэрийсэ
Айанныыр буоллум.
Үрдүк ытык-мааны кырдыаҕастар,
Сайын буолтун
Самырынан сабажалаан,
Кыһын буолтун
Кырыатынан билэн,
Саас буолтун
- 2660 Хахсаатынан билэн
Уннуктаах үһүн
Айан суолугар түрдубут.
Оҕолорбут барахсаттары
Дьоллоох-соргулаах
Суол айан төрдүн
Тобулларар күнүм буолла.
Дьөһөгөйбүт оҕолорун,
Сыспай сизллээхтэрбитин,
Ыраахтаах туйахтаахтарбытын
- 2670 Эриэн ситиигэ сэтиилэнэн,
Өркөннөөх көнтөскө холбонон,
Дьоллоох айан аартыгын
Арыйар күнүм буолла.
Мин диэтэх
Айыы Далбар удаҕана
Хомуһуннаах тойукпунан
Туойа дьыриһитэн,
Этитиилээх эппин-хааммын
Эминэ куо аһаммын,
- 2680 Дүрбүөннээх түөлбэ
Хаан дүнгүрбүн
Дүрбүйбэхтээн эрэбин,
Дьаргыл таас былаайахпын
Дьэргэтэ оонньоттоҕум буоллун!
Мэҥийэ суорун халлаан
Үрүт мындаатыгар олохтоох
Улуутуйар
Улуу Суорун Тойон
Дьоллоох түөнатыттан,
- 2690 Ыраас ырыттан
Айанныыр-арахсар
Кэммит кэллэ.
Улуутуйар
Улуу Суорун Тойон,
Күрүө Дьөһөгөй Тойон
Төлкөлөөх түөрэххитин,

Аарыктаах алтан түөрэххитин
Ис сүрэххититтэн иэйэн
Алгыс тылын этэннит,
2700 Оҗолорбут тустарыгар
Аргыстаах-аарыктаах
Аартыкпыт төрдүгэр
Түһэрэн көрбөккүт, ээ!
Тус бэйэм
Эргиллэн кэлиэхпэр диэри
Алгыстаах санааҗытын араарыман,
Бигэ санааҗытын ыһыктыман!
Дом ини дом!

Үөһээ Үрдүк Айыылар
2710 Үмүөрүһэ түмсэн
Төгүрүһэ түөлбэлии
Көрөн турдахтарына
Айбыт Айыыһыттартан көрдөһөн,
Айанын аартыгын тутан,
Айыы Куо удаҗан
Кынатын төбөтүгэр
Кыырпах хара ойуулаах,
Кылдыылаах харахтаах,
Кыһыл тумустаах,
2720 Кырааскалаах атахтаах
Кыталык көтөр буолан,
Сүөһүтүн аһын сэтиилэнэн,
Дьонун-сэргэтин батыһыннаран,
Кыыстаах улун
Тоҗус томторҗолоох
Түөлбэ күөл саҗа
Дүнгүрүгэр олордон,
Киис тириитигэр кистээн,
Саарба тириитигэр саһыаран,
2730 Орто Аан Ийэ дойду
Тустаах туһаайыыта
Бу туһунан буолуо диэн,
Илин халлаан энэрин диэки
Аҗыс биттэхтээх
Алгыстаах Аартык Ийэни
Тоҗус арахсыылаах
Суол ийэни тутуһан
«Һай-һат» диэн,
Айаннаан күпсүйэ турда.

2740 Ол кэннэ,
Үөһээ Үрдүк

- БІтык кырдыбаастар
Өйдөөн-дүүллээн көрбүттэрэ:
Көрүөх да суох,
Көрбүт да суох,
Айыы Куо удабан
Дүнгүрүн үс төгүл
Иччилээхтик охсоотун,
Үс төгүл
- 2750 Эргичис-урбачыс гынаатын,
Дьуона-дыабыл аартык
Түктүйэлиир түгэбин диэкиттэн
Хомпуруун хотой көтөрдөр
Көтөн күпсүһэн кэллилэр,
Баайдары-дуоллары,
Киһилэри-сүөһүлэри
Дабыдалларын үрдүгэр
Олортулар да,
Күн тахсыытын
- 2760 Туһаайыытын туппутунан
Көтө турдулар.
Улуу көтөрдөр
Айаннаабыт омуннарыгар
Үөһээ халлаанга
Хаардаах былыт халыйда,
Толонноох былыт тобуоруйда,
Ала холорук*
Таннары сатыылаата,
Күн-ый күдэриктийэн көһүннэ.
- 2770 Айыы Куо удабан:
– Айыы дойдутун
Аһаҕас аартыктарын иччилэрэ,
Алгыстаах хамыйах алгыһыгар
Аараан көрүн,
Сизллээх нэлэмэн аартык иччитэ
Силлиэм Сэгэй эмээхсин,
Атын дойду дьоно
«Һай-һат» диэн айдааран
Аарыгыран иһэллэр диэннгит
- 2780 Атыгырыы көрүмэн даа!
Туора дойду дьоно
Хобо-чуораан буолан
Чугдаара айдааран
Иһэллэр диэннгит
Туората көрүмэн даа!
Айаммыт суола
Аһаҕас аан курдук

- Аһыллан истин! – диэн,
Көрдөһөр сангата
2790 Ой дуораана буолан
Ороһулаан иһилиннэ.
- Ити курдук
Кыыдааннаах кыһынын кырыатынан,
Сааһын тыалынан-хахсаатынан,
Сайынын самырынан,
Күһүнүн өксүөнүнэн
Айаннаан-аарыгыран
Айаннатан истэхтэринэ,
Орто туруу дойду
2800 Сирэм күөх сирин
Тулхадыйбат ньуурун
Ундаара көһүннэ.
Күнүстэри-түүннэри ыллыыр
Күөрэгэй чыычаахтаах,
Кэлэҕэйдээбэт кэҕэлээх,
Өрөөбөт өтөннөөх,
Туойан уурайбат туруйалаах,
Кырдал сирин ахсын
Кынкыныы ыллыыр кыталыктаах,
2810 Аан Ийэ Эбэ Хотун
Аартыга нэлэһийэн көһүннэ.
Ааттаах сир
Айылҕатын сирэ анылыйда,
Бэрт сир бэлиэтэ билиннэ,
Кэлиэхтээх сирдэригэр кэллилэр,
Тийиэхтээх сирдэригэр тийдилэр.
- Аҕыс көс усталаах алаастардаах,
Тоҕус көс усталаах толооннордоох
Күндэ Эбэ Хотун
2820 Ааттаах дойду
Айылгыта сандааран,
Бэрт сир бэлиэтэ биллэн,
Нэлэһийэн-намылыян
Наскыйан турар.
Улуу эбэ хотуттарын
Аартыгын төрдүгэр
Ытык кырдыаҕастар
Айан дьоно аарыгыран
Иһэллэрин эрдэ билэн,
2830 Улуу Тунах
Түһүлгэни төрүттээрилэр
Көһүтэн тураллар эбит.

Орто дойду ытык кырдыаҕастара
Ытык ыалдьыттары
Улаан биэ кырылыгы сылдыар
Кымыһынан уос туттулар.

- Айыы Куо удаҕан
Тоҕуоруһан турар
Ытык мааны иччилэргэ
- 2840 Тоҕус төгүл тонхох гынна
Уонна баран,
Манньык диэн сангалаах,
Ити курдук диэн тыллаах
Буола турбута үһү:
– Орто Аан Ийэ дойдум
Ытык кырдыаҕастара
Айыһа Сиэр оҕонньор,
Айыы Нуоралдьын Хотун,
Алаас сыһыы ытык иччитэ
- 2850 Аан Алахчын,
Баай хара тыам иччитэ
Баай Байанай,
Күл суорҕаннаах,
Кытарар чох сыттыктаах,
Алаас сыһыы саҕа
Киэнг дэлэгэй-дэлгэм
Эбир холумтан остуоллаах,
Тый сылгы быарын саҕа
Тара-таас чокуурдаах,
- 2860 Кыһыл уот бытыктаах,
Өрүкүйэ көтөр
Аалай кыым тыыннаах
Аал уотум
Ытык-мааны иччитэ
Бырдья Бытык,
Кыырык Төбө,
Хатан Тэмиэрийэ,
Аан Уххан Тойон эһэм,
Эһиги үрдүк ааккытыгар
- 2870 Кэскил кэһиилээх,
Төлкө төргүүлээх,
Илии тутуурдаах,
Өттүк харалаах,
Сыспай сиэллээхтэрбитин,
Ураа муостаахтарбытын,
Ыраахтаах туйахтаахтарбытын
Сиэтэн-сэтиилэнэн
Айаннатан кэллибит.

- Оҗолорбут барахсаттары
2880 Сылаас ньээкэ уйаларын
Булларыаххыт буоллар!
- Онуоха туран,
Орто Аан Ийэ дойду
Ытык кырдыаҕастара,
От-мас иччилэрэ
Сүһүөхтэригэр туран
Айыы Куо аҕасчааннарыгар
Айыы сири
Амтаннаах аһын үрдүнэн
2890 Айах туттулар,
Алгыс тылын эттилэр.
- Аан дойду иччитэ
Айына Сизэр Тойон:
– Дьэ-буо!
Сэттэ эрбэхтээх
Силик сэргэбит таһыгар,
Аҕыс уостаах
Аар сэргэбит аттыгар
Сэттэ үйэ тухары
2900 Илбээн-салҕаан кэлбит,
Аҕыс үйэ тухары
Аҕаан-силбээн аҕалбыт,
Тоҕус үйэ тухары
Тоһоҕолоон өрүһүйбүт
Аал уоппутун маанылаан,
Үгэн-сүктэн, көрдөһөн,
Үөһээ Үрдүк Айыыһыттарбытын
Анаан-минээн
Айыы сири
2910 Амтаннаах аһын үрдүнэн
Айах тутан
Күндүлээтэхпит буолуохтун!
Алгыстаах Аан дойдубутугар
Үс саха үөскээн,
Түөрт саха төрөөн-тэнийэн
Төлкөлөрө түстэннин диэн,
Уоллаах кыыһы
Олохтообуккут иһин
Тоҕус үйэ тухары
2920 Тоҕуоруйа үүнэ турдун диэн,
Тойон сэргэни туруордубут,
Сэттэ үйэ тухары
Сир ийэ үрдүгэр

Сириэдийэ чэчирии турдун диэн,
Сизллээх сэлэ астыбыт!
Оҕолорбут тустарыгар
Алгыстаах Аан Ийэ дойдубут
Томтойор туонатыгар,
Үөмэр өрөһөтүгэр,
2930 Үрдүк саалыгар
Көмүс ньээккэ уйаны
Тускулаан тэрийдибит!

Айыы Нуоралдьын Хотун:
– Үөһээ Үрдүк халлаанна олохтоох
Үрүн Айыыларбыт,
Ытык кырдыаҕастарбыт,
Көрө-истэ сэргэбэлээн эрэ,
Кэс тылбытын кэпсээн эрэбит!

Оҕолорбут барахсаттар
2940 Орто туруу бараан дойдуга
Кэнэбэһин-кэнэбэс,
Хойутун-хойут
Аһыныгас санаалаах
Айыы дьоно диэн ааттанар,
Ураанхай саха тылынан
Уруурҕаһар тыллаах
Төрүт уус дьон
Төрдө буолаарын!

Сэһэнин сэһэн,
2950 Олонхотун олонхо,
Уолан уолбут
Үөскүлэнник өрө үүнэн,
Омуннаахтык улаатан,
Уһулу ойон тахсан,
Ыйдангатааҕы тиит күлүгүн
Төргүү мутугунан кээмэйдэнэр,
Үөскүлэнник үүнэн-үөскээн
Күөгэл көнө хонуутугар
Отунан олук уурталаан

2960 Кылыйан кыыралдьытар,
Уол киһи уолана
Эр бэрдэ, элик үтүөтэ,
Саннын байаатынан охсуллар
Арыы саһыл астаах,
Кыталык көтөрүм
Сототун уллунун унуоҕун
Уһаты туппут курдук
Сыйыллаҕас муруннаах,
Биэс былас биэкэйэр бииллээх,

- 2970 Үс былас өрөйөр өттүктээх,
Хонон турдағын ахсын
Быччынғын эттэрэ быыппастан,
Харытын этэ хабыттан,
Уолан тииттэри сынгынахтаан
Утарыта туппут курдук
Уллукутардаах,
Суламмытынан тиит курдук
Сотолордоох,
Ситэн-хотон,
2980 Бултаан-алтаан,
Баай хара тыатын
Уһугунан-улаҕатынан
Арҕаһынан сылдьан,
Талбыт тайахтарын
Таныыларыттан ылан
Таптаабытынан сиэтэр,
Адһырҕа кыыллары
Арҕастарыттан ылар,
Ырааһынан ыырдана сылдьан
2990 Хардан эһэлэри
Арҕахтарыттан бултаан,
Тоҕус үрэхтэр бастарынан
Тонгуу туруортаан,
Аҕыс үрэх бастарынан
Айалаан-туһахтаан,
Алта ааннаах
Ас уурар ампаарын
Ааныгар дылы хаалыыр
Айдааннаах айаннаах
3000 Ала буурай аттаах
Мохсоҕоллой Боотур диэн
Аатыран-аарыгыран,
Уол оҕо барахсан
Уостубат кэрэмэһэ буоллун!

Мохсоҕоллой Боотур
Аатын-суолун истэн,
Үөрэн-көтөн,
Өрөгөйө үрдээтэ,
Көрдөрбүтүнэн туран
3010 Бухатыырдыы моһуоннанна,
Дьүһүннүүн уларыйда,
Сырайа-хараҕа турда,
Субурдук диэн сангалаах
Буола турбута үһү:
– Бүгүңнү күнтэн ыла

- Орто туруу дойдум
Дьоно-сэргэтэ
Баай хара тьям
Баараҕай маһын курдук
- 3020 Бар дьонум буолаҕыт,
Арҕаһыттан тэһииннээх
Айыы хаан
Аймахтарым буолаҕыт,
Көхсүттэн тэһииннээх
Күнүм дьоно буолаҕыт!
Биир таммах хаан
Баарын тухары,
Бүлтэс унуоҕум
Бүтүнүн тухары
- 3030 Аан дойдум дьонун
Арангаччылыы туруом,
Күнүм дьонугар
Көмүскэл буолуом,
Аллараттан адаҕыйан
Тахсар күннэригэр
Аар сабаҕа атаһынан*
Сабы үктүүр буолуом,
Үөһээ дойдуттан түһэр
Күннээх буоллахтарына
- 3040 Үс салаалаах
Үөрбэҕэ түһэриэм,
Буулаҕа күүстээхтэр
Буулуур күннэригэр
Аҕыс былас кэтиттээх
Дараҕар сарыммынан
Турда-хахха буолуом! –
Дии турбута үһү.
- Айыы Нуоралдьын Хотун:
– Кыыс оҕобут барахсан
- 3050 Кэнэҕэһин кэнэҕэс
Сээркээн сэһэнньиттэр
Сэһэннэригэр сылдыар
Сэгэйэ Куо дуо дэнэр
Кыыс оҕо кылааннааҕа буолуо.
Хаан чаҕаан таһаатын
Одуулаан-ундаардаан көрдөххө:
Ситтэҕинэ-хоттоҕуна
Дьахтар киэнэ талыыта,
Кыыс киэнэ кылааннааҕа
- 3060 Буолар сэбэрэлээх.
Одуулаан-дьүүллээн көрдөххө:

Тангас бүтэй тамана сандаарбыт*,
Эт бүтэй унгооҗа көстүбүт,
Сэтинньи ыйым
Ситэн туолан турарыныы
Арылы чэмэлкэй
Харахтаах эбит,
Хамчаакка хара тыатыгар үөскээбит
Хара саһыл кутуругун
3070 Хардары-таары туппут курдук
Нарын-намчы хаастаах эбит,
Тыһы кырынаас тириитин
Ууннары туппут курдук
Уһун сыыйыллаҕас
Муруннаах эбит.

Сэгэйэ Куо:
– Дьэ-буо!
Орто Аан Ийэ дойду
Ытык иччилэрэ,
3080 Баай хара тыа курдук
Бар дьоммут,
Аан дойдум арангаччыһыта
Аан Алахчын
Хотун эдьийим,
Кэнэҕэһин кэнэҕэс
Ыччатым ууһуругар
Ыксабар буолаар,
Төрөтөр оҕолорум
Төлкөлөрүн туһугар,
3090 Иитэр сүөһүм
Күрүөлэнэрин туһугар,
Иэримэ дьиэни
Иччилиирим туһугар,
Кэскиллээх олобу
Оҕостор кэммэр,
Аһан киирэр
Адыҕастаах ааммытын
Хатыылаах харахтаахтарга,
Уһуктаах тыллаахтарга,
3100 Амырыын тыыннаахтарга
Астарар буолаайаҕын,
Харыстыыр-харыһыйар,
Арчылыыр-арангаччылыыр
Буолаар диэн,
Көрдөстөбүм-ааттастаҕым буоллун!

Айыы Куо удаҕан

- Аал уот иччититтэн көрдөһөр:
– Аал уотум иччитэ,
Ытык кырдыаҕаһым,
3110 Этэр тылым эгэлгэтин
Икки чүөр кулгааххынан
Истэ сэргэҕэлээ эрэ!
Алаас-сыһыы ангарын саҕа
Холумтан остуоллаах,
Буор оһох уйалаах,
Кыыһар төлөн баттахтаах,
Кыһыл төлөн бытыктаах,
Кытарар чох арылхай харахтаах,
Аалай кыым тыыннаах,
3120 Алаһа бараан дьиэм
Суодал оһоҕун иччитэ,
Аал уотум иччитэ,
Бырдья Бытык,
Кыырык Төбө,
Аан Уххан Тойон эһэм,
Оҕолорбут барахсаттары
Сылааскынан сыдыайар,
Итиигинэн илгийэр буолаар,
Уйгу-быйан олохторун туһугар
3130 Күөх төлөнгүнэн төлкөлөөр,
Күөх унаар буруоҕунан
Уйгулаах олохторун олохтоор!
Көмүс чыычаахтарбыт
Уйгулаах олохтоннуннар,
Кэнэҕэски ыччаттарым
Кэскиллээх олохтоннуннар!
Алгыс үтүө тылынан
Алҕаатаҕым-көрдөстөбүм буоллун!
Дом-дом-дом!
3140 Дүнгүрүн охсо-охсо:
– Ураҕас тийбэт
Уйгулаах олохтонун,
Манкы тийбэт баайданын*,
Олорор алгыстаах аартыккыт
Кургум аан курдук*
Аһаҕас буолуохтун,
Киһи-сүөһү төрдө буолун,
Үтүөнү баҕардаҕым буолуохтун!
Аллараа өттүгүтүттэн
3150 Аһар албастаахтар
Ааннаабат буоллуннар,
Аал уоту оттор,
Алаһа бараан дьиэни тэринэр

Төрөтөр оёону төлкөлөөн,
Иитэр сүөһүнү күрүүлээн,
Саргыгыт салалыннын!

- Орто туруу дойду
Дуолан кырдыаҕастара
Үөрэн-көтөн сэксэхэн,
3160 Мохсоҕоллой Боотуру
Сиртэн халлаантан ситимнээх,
Сэттэ ситим тумуллаах,
Долгулдуйар добун изннээх,
Аргый хамсыыр уулаах
Сайа охсор салгыннаах,
Аламай манган күнгэ
Күлэр-үөрэр
Күлүмүрдэс уулаах
Күндэ Эбэ Хотуннарын
3170 Ураанай тумулугар
Ананан туруоруллубут
Алаһа бараан дьиэтигэр,
Көмүс ньээкэ уйатыгар
Айхаллаан-уруйдаан,
Аат ааттаан аҕалан
Аймаһыа быһыылаан:
– Аан дойду араначчыта,
Күн дьонун көмүскэлэ
Айдааннаах айаннаах
3180 Ала буурай аттаах
Мохсоҕоллой Боотур,
Алаһа бараан дьиэ
Аҕа баһылыга буолан,
Баай байан, тот тотон
Олоруохтаах уораҕайгар
Малааһын бастыңын онгорон
Бар дьонгун маанылаа,
Күнүн дьонун күндүлээ,
Аал уоккун оттон
3190 Алгыс этэн амалый,
Үтүө санааһын этэннин
Үөрдэ-көтүтэ күндүлээ! –
Дии олоорторо үһү.

Мохсоҕоллой Боотур
Иһиттим дуу,
Истибэтим дуу диэбитти,
Киэн нэлэм
Тиэргэн таһыттан,

- Баай хара тыатыттан
3200 Кураанах маһы
Хомуйа тутан аҗалан,
Тоҗус быластаах
Торҗо ураһа саҗа гына
Аал уотун оттон
Кыымынан кытыаһыннарда,
Төлөнүнэн күөдьүттэ.
Дьиэтигэр сүүрэн киирэн,
Тобугунан кээмэйдээх
Чороон иһиккэ
- 3210 Ахсым сүүрүк ат
Бадараанныыр арыылаах
Улаан биэ
Кырылыы кыынньар
Кымыһын дьалкылдьытан,
Кууһан ыаданалатан таһааран
Уотун таһыгар олорто
Уонна аал уотун иннигэр
Сөһүргэстээн олорон
Үрүн сүүмэх ойуулаах,
- 3220 Сарбынньахтаах дьаҕыллаах
Түөрэх кэбиһэр,
Төлкө түстүүр
Сабаҗа дьаҕыл хамыйаһынан
Чороонноох кымыһыттан
Толору баһан ылан:
– Аал уоппар
Айах туттаҕым буоллун! –
Диэтэ да,
Саба ыста.
- 3230 Аал уот барахсан
Ытык кырдыаҗаһа
Үөрбүт-көппүт курдук
Төлөнүнэн күөдьүйдэ,
Кыымынан кытыаһынна.
Онуоха туран
Мохсоҕоллой Боотур
Астынан-манньыйан
Үс төгүл сүгүрүс гынна,
Субурдук диэн
- 3240 Алгыс этэн
Амалыйа олордо:
– Үөһээ Үрдүк Айыыларбыт,
Көхсүттэн тэһииннээх
Күн айыы дьонноро буолан,
Ыл буолан,

- Алаһа бараан дьизлэнэн,
Быр үктээн,
Буруо таһааран,
Баай байан,
3250 Аҕыс үрэх баһыгар
Ааппыт ааттанан,
Тоҕус дорҕоон айан суолугар
Сурахпыт сураҕыран
Олордуннар диэн,
Аттаах-сатыы
Кыймыыта буолан,
Сатыы тирэнэр
Тайаҕа буолан,
Дьоллоохтук-соргулаахтык
3260 Олох олорун диэн,
Мунура биллибэт,
Улаҕата көстүбэт
Дьолу-соргуну
Онорбуккут иһин,
Барҕа махталбытын тиэрдэбит!

- Айдааннаах айаннаах
Ала буурай аттаах
Мохсоҕоллой Боотур
Үөрэн-көтөн, астынан,
3270 Суодал оһоҕун
Курун ҕыа кураанах маһынан
Оттон тингинэттэ,
Аал уот барахсан
Күлүм-алла умайан
Халлаан ньууругар тийэ
Кыымынан кытыаһынна,
Төлөнүнэн күөдүйдэ,
Холумтан ортоугар
Аал уот иччитэ
3280 Бырдья Бытык,
Хатан Тэмиэрийэ,
Аан Уххан,
Өрүкүйэ Көтөр,
Күл Суорҕан,
Кытарар Чох
Икки илиитин даллаппытынан
Тахсан кэлэн
Алгыс этэн амалыйа олордо:
– Алаһа бараан дьизэбит
3290 Суодал оһоҕун иччитэ
Аан Уххан Тойон Эһэ,

Бырдъа Бытык,
Хатан Тэмиэрийэ
Оҕолорбут барахсаттары
Сылааспынан сыдыаайыам,
Итиибинэн илгийиэм,
Уйгу-быян олохторун туһугар
Күөх төлөммүнэн төлкөлүөм,
Күөх унаар буруобунан
3300 Уйгуларын онгоруом!

Айыы Куо удаҕан:
– Дьэ-буо!
Ыччаттарбыт
Ураҕас тийибэт уйгуланнныннар,
Манкы тийибэт баайданныннар,
Олорор алгыстаах аартыктара
Өрүү аһаҕас буолуохтун,
Аан дойду иччилэрэ
Киэн нэлэмэн тиэргэннэригэр
3310 Ала-бааччы түһэн
Айхаллыыр буоллуннар,
Ийэ сирдэрин иччилэрэ
Илэ-бааччы түһэн
Эбэрдэлиир буоллуннар,
Самныбат саргыгытын
Айхаллыы туруохтуннар!
Алтан чуораан
Айахпын атытан,
Көмүс чуораан
3320 Күөмэйбин көбүөхтэтэн
Анаан-минээн
Эппит алгыспын
Эбэ Хотунум иччитэ
Икки чур кулгааххынан
Истэ сэргэҕэлээ даа!
Кэнэҕэски ыччаттарым
Кэскиллэрин туһугар
Кэрэни эрэ кэрэһэлиибин!
3330 Алгыс үтүө тылынан
Алҕаатаҕым буоллун,
Уһун үйэлэр тухары
Уйгулара уҕараабатын!

Айыы Куо удаҕан
Алҕаан-силээн бүтэн,
Ахсааннарынан
Ытык кырдыаҕастарга

- Тоѳус төгүл тонхох гынна,
Дүнгүрүн өрө тутан
Кутуран кулугуратта,
3340 Дом-дом охсон
Аѳыс үйэ баһыгар
Сатарытта,
Тоѳус үрэх баһыгар
Дуораһытта,
Олорор дойдутун
Ундаарын тутан
Аѳыс сиринан араһысылаах
Аартык Ийэ Хотуну
Көмүс ырыгар
3350 Кыталык көтөр буолан
Кутуруксуттарын кытта
Кырыяа көтө
Көтөн күпсүтэ турда.
Ити кэнниттэн
Баһа-атаѳа биллибэт
Малааһын онорон,
Дьонноро-сэргэлэрэ,
Аймах билэ дьонноро
Алгыс алѳаатылар,
3360 Астыммыттарын биллэрдилэр.

- Айдааннаах айаннаах
Ала буурай аттаах
Мохсоѳоллой Боотур
Бултаан-алтаан кэлэн
Киэн нэлэмэн тиэргэнигэр
Кэриччи хаама сылдьан
Кыккаѳа суох ыраас халлаан
Өрөһөтүн өрө көрөн таһаарта:
Хахсааттаах тыаллаах
3370 Үргүөр тыал таннары
Сатыылаан түстэ,
Быһыыта-таһаата уларыйда,
Туох буолаары гынна диэн
Көмүс тиэрбэс хараѳынан
Өрө көрөн таһаарта,
Тэргэн чуор кулгааѳынан
Истэ сэгэлдьиппитэ,
Көрүөхтэн кэрэ үчүгэй
Кынатын төбөтүгэр
3380 Кыырпах хара ойуулаах,

- Кырааскалаах тумустаах,
Кыһыл дыраҕар атахтаах
Үөһээ үрдүк халлаантан
Кыталык кыылбыт
Таннары сурулаан түһэн,
Киэнг нэлэмэн
Тиэргэн ортотугар
Хорос гына олоро түстэ
Уонна субурдук диэн
- 3390 Кынкыначчы ыллыы-ыллыы
Сангалаах буола олоорто үһү:
– Кынкыырык-кынкыырык,
Орто дойду улуу уолана,
Айыы оҕото,
Айдааннаах айаннаах
Ала буурай аттаах
Мохсоҕоллой Боотур,
Дьөһөгөй Айыыһыттан
Суон соруктаах кэллим.
- 3400 Бухатыыр киһи
Аан дойдугун араначчылыыргар,
Күнүн сириг көмүскүүргэр
Атах тардыстардаах,
Миинэр мингэлээх,
Көлүнэр аналлаах
Аттаах буолуохтаах.
Субу мантан
Сайынҕы күн
Сандаара тахсар туһаайытынан
- 3410 Хомпуруун хотой
Куорсунун түүтүн
Үстэ улартан тийэр сиригэр,
Аламай манан күн
Арылыһан тахсар
Арылы күөх алаас ортотугар
Ала буурай ат
Аһы сылдыра буолуо –
Ол эн аналлаах атын.
Тус илин
- 3420 Сарсыардаангы күн
Саабылаан батас
Биитин курдук
Кылбайа тахсар туһаайытынан,
Арчылаан кырдыаҕас
Аартыгын тутуһан
Айаннаатаххына,
Тустаах сиргэр,

Аналлаах миэстэбэр тийиэбин, –
Этээт-тыынаат,
3430 Тус илин түһэн
Көтө турда.

Мохсоһоллой Боотур
Иһиттим дуу,
Истибэтим дуу диэбиттии,
Күн көмүс дьиэтин
Алгыстаах аанын
Аһа баттаан киирэн,
Лочугурас ойуулаах
Чороон иһитигэр
3440 Улаан биэ
Кырылыы сылдыар кымыһын,
Аһыныгас санаалаах
Айыы дьоно аһыыр астарын,
Көтөһөн-сүгэн таһааран
Саңгарара күннүк сиртэн иһиллэр
Кэпси олорор
Кэһэ көтөр ойуулаах
Тойон сэргэтин төрдүгэр уурда.

Курун тыатыгар тахсан
3450 Кураанах маһы
Өрөһөлүү көтөһөн киллэрэн,
Тоһус быластаах
Торуо ураһа саһа
Уотун оттон
Кымынан кытыаһыннарда,
Төлөнүнэн күөдүттэ
Уонна сөһүргэстээн олорон
Айанныыр киһи быһыытынан
Алгыс этэ амалыа,

3460 Тойук туойа,
Ырыа ыллыы
Олоорто үһү:
– Дьэ-буо!

Аал уотум иччитэ,
Хатан Тэмизэрийэ,
Бырдья Бытык,
Кыырык Төбө,
Күл Суорһан,
Көмөр Тэллэх,
3470 Кыһыл Чох Сыттык,
Төлөн Айах,
Сээркээн Сэһэн,
Төрөөбүт дойдум тэнэ

- Олохтоох дойдум иччитэ
Аан Алахчын Хотун эдьийим,
Баай хара тьям иччитэ
Баай Байанай,
Отум-маһым иччилэрэ,
Мин диэтэх бухатыыр оѳоѳут
- 3480 Туойар тойукпун,
Алѳанар алгыспын
Тэргэн куйаар кулгааххытынан
Истэ сэргэѳэли олорун!
Субантан хотой кыыл
Кынатын түүтүн
Үстэ уларыттан тийэр сиригэр
Дьөһөгөй айыыта
Анаан-минээн көлүнэрбэр
Ат сылгыны анаабыт,
- 3490 Онно илдьит-хоруй ыыпшыт.
Аал уотум иччитэ,
Ытык кырдыаѳас,
Алгыстаах айан суолун
Арыйар буоллум,
Торѳон айан суолун
Тутар буоллум!
Онон, охтон бараммат мастаах,
Уолан бүппэт уулаах,
Хагдарыйан бүппэт сэбирдэхтээх,
Ороһулаан улаатар дьоннордоох,
- 3500 Ойон тахсар күннээх,
Орто Аан Ийэ дойдум,
Тэхтиргэ тэбиллибэккэ,
Очурга оѳустарбакка
Этэнгэ эргиллэн
Кэлиэхпэр дылы
Үүнэ-үөскүү турдун!
Балтылаатар балтым
Сэгэйэ Куо,
- 3510 Мин диэтэх бухатыыр киһи
Аартык-аартык ахсын
Аргыстаһар аргыспын
Анаан алѳаанһын
Үтүө санааѳын
Көхсүбэр сүктэрэн,
Алгыстаах айан суолугар
Атааран көрүөххүн
Хайдахтаах буолуо этэй?

Сэгэйэ Куо:

- 3520 – Мохсоџоллой Боотур убайым,
Балтылаатар балтын
Алгыстаах тылбын,
Туойар тойукпун
Тоџус үүттээх
Долоџойгор тохтотон,
Этэр тылым иччитин
Эккэр-хаангар ингэрэн
Истэ эрэ тур эрэ!
Эргиллэн көрдөхпүнэ
- 3530 Эт уруум,
Хайыһан көрдөхпүнэ
Хаан уруум,
Айдааннаах сырыылаах
Ала буурай аттаах
Мохсоџоллой Боотур
Убайкааным барахсан,
Барар киһилии майгыланнын,
Тэйэр киһилии тэриннин,
Ыраатар киһилии быһыыланнын,
3540 Киэн нэлэмэн тиэргэнгиттэн
Тэйэр киһи буоллун.
Уохтаах санаан
Уолуккунан киирдэ,
Күүстээх санаан
Күөмэйгинэн киирдэ,
Уол оџо буолангын
Дорџоонноох айан суолун тобулар
Дьолун тосхойдо!
Үөмэн тийбэт
- 3550 Өрөгөйүн үрдээтин,
Быраџан тийбэт
Саргын салалыннын,
Алгыстаах аартыгын аһылыннын!
Үөһээ Үрдүк Айыыһыттар
Аан ийэ дойду айгыраатаџына,
Алдырхайтан абырыа,
Олохтообут Орто дойдулара
Огдолдьуйар кэмигэр
Ыраах ыырынан,
3560 Киэн сириэнэн
Тэлэһийэ сылдьан
Көмүс түөһүнэн
Көмүскүө диэннэр
Айан-тутан түһэртэрэ.
Аналын оннук,
Итиллибит илгэн итинник,

- Быдан дьылларга быраһаай!
Көлүнэр көлөбүн,
Аналлаах аккын,
3570 Миинэр мингэҥин аҕалан,
Орто дойдугар
Дьоллоох олоҕу олорон
Төрөтөр оҕон төлкөлөннүн,
Иитэр сүөһүн күрүөлэннин!
Араҕас илгэнэн,
Арыыннан-сыаннан
Алла, таммалыы туруохтун!
Арҕаһыттан тэһииннээх
Айыы Хаан аймахтарын
3580 Араначчылыыр буолаар,
Быстыбыты салгыыр,
Ойдубуту оһорор буолаар!
Охтоохтон охтума,
Саалаахтан самныма,
Алгыс курдук
Айаннаан сырыт!
Үтүө-кэрэ санаам
Эн туһааннаах тускар
Кэрэни эрэ кэрэһэлээтин,
3590 Үчүгэйи эрэ түстээтин,
Дьолу-соргуну тосхойдун!
Иннигиттэн тирэх,
Ойоҕоскуттан өйөбүл буолуохтун!

- Айдааннаах айаннаах
Ала буурай аттаах
Мохсоҕоллой Боотур
Балыһар махталын биллэрэн,
Куорам далай ытыһынан
Бобо кууһан ылан
3600 Сыллаан-убураан ылла.

- Айыы оҕото барахсан
Аһар албастаах буолан биэрдэ,
Өр толкуйдуу барбакка,
Алаһа бараан дьиэтигэр
Ойон-тэбэн киирэн,
Түөрт илии кэтиттээх
Көнтөс быатын ылан*,
Киэн нэлэмэн тиэргэнигэр
Ойон тахсан
3610 Эргим-ургум көрдө
Уонна Эбэ Хотунун

- Илин энгэрин диэки
Сүүрэр-хаамар былаастаан
Сүлүгүлдүйэ турда.
Өр-өтөр гыммата,
Ириэнэх сири иэччэҕэр дылы,
Тонг сири тобугар дылы
Кэһэн-оймоон,
Хайыр таас хайаҕа
3620 Өрө сүүрэн таҕыста,
Үс түүннээх күн
Күөлэһийдэ-эргичиннээтэ,
Кыырт көтөр буолан
Түөрт түрүллүүннээх
Түптүр дьүккүөр сирдьиттэнэн
Аан дойдуну аамайдаан
Үөһээ үрдүк халлаанга
Өрө көтөн таҕыста.
Ол курдук
3630 Кыһынын кырыатынан,
Саас кэлбитин
Тыалынан-хаарынан билгэлээн,
Күһүн кэлбитин
Өксүөнүнэн таайан,
Сайын кэлбитин
Итиитинэн-куйааһынан билэн
Дьалхааннаах айаны айаннаан,
Тоҕус тоҕойдоох
Суол иэнин тобулан,
3640 Тумул бөҕөнү туораан,
Алаас бөҕөнү ааһан,
Толоон бөҕөнү унгуордаан
Көтөн-дайан истэҕинэ,
Иннигэр сылгы чыычааҕа
Көтө-дайа сырытта
Уонна манньк диэн
Ырыалаах буолла:
– Чырып-чычып!
Айыы оҕото барахсан
3650 Мин этэр тылбын
Истэ сэргэҕэлээ эрэ!
Сумантан тус илин
Ахсым соҕустук айаннаан
Кыыдааннаах кыһыны кырыатынан,
Сааскы халлааны хахсаатынан,
Күһүнгүтүн өксүөнүнэн,
Сайыннытын самырынан
Айаннаан истэххинэ

- Тоѳус сиринэн токуруйар,
3660 Аѳыс сиринэн арахсар
Улуу сир улаѳата кѳстѳѳ,
Аан Ийэ дойду
Алаастара-сыһыылар
Ангайан-аарыгыран кѳстѳѳ,
Улуу дойду улаан уорѳата
Унааран кѳстѳѳ.
Алгыстаах Аан Ийэ дойду
Улай уорѳата оноруллубут,
Кэдэйэр киинэ буолбут
- 3670 Улай ньууругар,
Килбэйэр киинигэр
Сыһыытын толору
Сыспай сиэллээх сырсыбыт,
Ходунатын толору
Хороѳор муостааѳа хойдубут.
Бу улуу алаас
Килбэйэр киинигэр,
Томтойор туоһахтатыгар
Көрүөх да суох,
3680 Көрбүт да суох,
Дьөһөгөй оѳото мааныта
Ат сылгы аһыы сылдыар.
Атыыр сылгы барахсаны
Уохтаах кылыннаах
Уолан бухатыырдар
Көлүнэр көлө,
Миинэр мингэ гынаары
Алта күнү быһа
Аллаах аттарынан туттаары,
3690 Аат ааттаан хаста да
Кэлэн иннин ылбатахтар,
Көнтөс быанан
Кыайан күөйбэтэхтэр,
Күлүмэх күүстээхтэр
Тэһиин быаны
Кыайан иилбэтэхтэр,
Чирчигинэс иниирдээхтэр
Оѳуурдаан туппатахтар,
Барылыыр баабыр күүстээхтэр
- 3700 Бас быатын кэтэрдибэтэхтэр.
Баараѳай атыыр сылгыны
Кыайдаххына эн кыайыан,
Холуон бэйэтин
Хоттоххуна эн хотуон,
Сыһыттааххына эн сыһытыан,

- Ахсым бэйэтин
Айааһаатаххына эн айааһыаҥ,
Быаланан-туһахтанан,
Мастанан-таймаланан,
3710 Күрүөтэ-хаһаата суох
Киирэн тутуом дии санаама.
Быаҕа кыһаммакка,
Оҕуурга наадыйбакка,
Үс былас үһуннаах
Үөрбэ көмүс көҕүлүттэн
Бадьыа-будьуо илиигэр
Күүһүҥ кыайарынан,
Сэниэн баарынан
Бизстэ-алтата
3720 Эрийэ тутан ылаар.
Онтон арҕаһыгар тахсан
Сиэлиттэн тутуһан,
Сэрэнэ соҕус олорон,
Сэниэлээх соҕустук
Тиниргэччи тингилэхтээр,
Үөһээ үс биис ууһугар,
Дьөһөгөй Айыытын ууһугар
Ала буурай
Атыр сылыгыттан
3730 Төрөөбүт-ууһаабыт сылгы,
Ону анаан-минээн
Эйиэхэ түһэрбиттэрэ,
Аан Ийэ дойдутун
Араҥаччылыырыгар
Туһааннаах көлүнэр көлө,
Миинэр мингэ гыннын диэн.

Айдааннаах айаннаах
Ала буурай аттаах
Мохсоҕоллой Боотур
3740 Кыырт көтөр буолан
Көтөн күпсүйэ сылдьан
Ат-сылгы барахсаны
Өйдөөн-дьүүллээн
Сыныһан көрбүтэ:
Үргүөрдээх тыалга
Үрэллэ оонһуур
Нуолур солко
Түүлээх эбит,
Туос онгочо курдук
3750 Үһун түүлээх
Кутуруктаах эбит,

- Ағыс былас атара көмүс
Нэлии солко сизллээх эбит,
Чолбон сулус курдук
Чоңулуччу көрбүт
Ала чаңаан харахтаах эбит,
Ортолоон эрэр ый курдук
Истигэн чуор
Кулгаахтаах эбит.
- 3760 Дьөһөгөй оҕото барахсан
Үрдүк мындаалаах
Үтүө-мааны көрүннээх,
Ыраах айанга
Ыра быстыбат,
Уһун айанга
Холбураабат хоннохтоох,
Үөһээ үрдүк айылартан
Айдарыылаах-анабыллаах,
Ытык сиртэн ыйаахтаах
- 3770 Бухатыыр киһи
Миинэр мингэ,
Көлүнэр көлө гынарыгар
Дьөһөгөй Айыыта
Анаан-минээн түһэрбит
Үтүө дьөһөгөйүн
Оҕото эбит диэн,
Бигэ билгэлии
Көрө-астына
Көтө-күпсүйэ сырытта.
- 3780 Өр одуулаан көрөн баран,
Үңкүрүс-күөлэһис гынна да,
Бэйэтэ бэйэтинэн буолла,
Сүүмэх сизлиттэн үс төгүл
Сөрүү тутта,
Курбуу-дьирбии холунга,
Ханха-дьолоуо ыңгырга,
Саба-дьаалы тэһиингэ,
Үүнгэ-үүдэһингэ
Санаммат киһи буолла,
- 3790 Ағыс былас
Солко нуолур сизлиттэн
Баардаах баппаҕайыгар
Үс төгүл сөрүү тутта,
Үрдүк мындаатыгар
Баар буола түстэ.
Дьөһөгөй оҕото
Ингэрсийбитинэн турар сириттэн
Тоҕус хаамыылаах сиргэ

Ойон тийэн тура түстэ.

- 3800 Бухатыыр киһи
Манньык диэн сангалаах,
Ити курдук диэн
Тыллаах-өстөөх буола
Олоорто үһү:
– Дьэ-буо!
Үйэм-сааһым тухары
Тардыстар далаһам,
Миинэр мингэм,
Көлүнэр көлөм,
- 3810 Куоһарыылаах хоннохтоох,
Сырыылаах атахтаах,
Сыыдам сындыыс сырыылаах,
Айдааннаах айаннаах
Ала буурай аналлаах атым,
Үрдүк мындаангар
Уол оҕо барахсаны олордон,
Улуу дойду ундаарыгар
Аан дойду аартыгын арыян
Дойдубут бу туһунан
- 3820 Буолуо диэммит
Айаннаан көрдөхпүтүнэ
Хайдахтаах буолуой? – диэтэ да,
Олохтоох төрүт дойдум
Бу туһунан буолуо диэн,
Салайа тутан кээстэ.
- Онуоха туран,
Миинэр мингэтэ
Бадьара-дьоруо атабын
Манганалы тирэннэ,
- 3830 Тыбыыран дырылатта,
Ингэрсийэн дьирилэттэ
Уонна манньык диэн
Сангалаах буола турда:
– Анньаһаа-анньаһаа!
Эрэйи-муну
Үллэр үйэбитигэр,
Саллар сааспытгар
Бииргэ тэлэйэ сылдыях!
Аналлаах атаһым,
- 3840 Мин диэтэх ат-сылгы
Этэр тылбын
Истэ сэргэбэлээ эрэ,
Көрө дьүүллээ!

- Аан дойдугун араначчылыахтаах
Күнүн дьонун көмүскүөхтээх
Эн диэтэх
Бухатыыр киһиэхэ
Таннар таҥаһын,
Туттар сэбин-сэбиргэлин
3850 Толору буолуохтаах.
Сумантан көтөр кынаттаах
Үстэ төрөөн тийэр сиригэр,
Орто Аан Ийэ дойдубут
Алын дьирбиитигэр олохтоох
Итиинэн илгийэр,
Сылааһынан сыдыайар
Суодал оһохтоох,
Кымынан кытыастар кыһалаах,
Аҕыстаах атыыр оҕус саҕа
3860 Балбаанай балталаах,
Көлүйэ күөл саҕа күөртээх,
Кыһыл чох ытырыылаах
Кытаанах кытаҕастаах,
Көстөөх сиртэн
Кыымнары-төлөннөрү
Өбүрүйэн ылар
Күөртээх кытаҕастаах,
Кыргыылаах баттахтаах,
Чолбон сулус курдук
3870 Уоттаах харахтаах
Кыдай Бахсылаан диэн
Ытык кырдыаҕастан
Үс күдэн хара күлүгэр
Тоҕус төгүл тонхойон,
Үгэн-сүктэн
Көрдөһөн көрүөххүн
Хайдахтаах буолуой?
Ити этэр тылбын
«Сөп» диэн сөбүлэһэр,
3880 «Ээх» диэн эйэлэһэр,
Эйэргэһэр буоллаххына
Үрдүк арҕаспар
Үчүгэйдик хатанан олоҕор,
Айаммыт айдааннаах,
Алыс диэн аргыардаах буолуо,
Куоҕас көтөр курдук
Куугунуу көтүөм, – диэн,
Кээҕинээн кээспит этиитэ
Кээһинэ да илигинэ,
3890 Үлүскэннээх үрдүк халлаанга

Үлүскэн тыал аргыстанан,
Айан суолун арийан,
Уохтаахтык-кылыннаахтык,
Күһүнүн өксүөнүнэн өйдөөн,
Самаан сайынын
Самырынан атааран,
Кыһынын кырыатынан билэн,
Сааскытын хахсааттаах
Халлаанынан анааран
3900 Айанныы турда.

Ити курдук
Сааллар чаҕылҕан
Сапсыырданан,
Сүллэр этин сэтиилэнэн,
Ити курдук
Дохсуннук айаннаан,
Аҕыс уон аҕыс арахсыылаах
Албан дыһаах аартыгы арийан,
Тоҕус уон тоҕус тоҕойдоох
3910 Сири туораан,
Тийиэн сиэллэрэн кэллилэр.

Симэхсин эмээхсин
Айдааннаах айаннаах
Ала буурай аттаах
Мохсоҕоллой Боотур
Киэн нэлэмэн тиэргэнигэр
Киирэн кэлтин
Хаанынан ытаан
Ордон хаалбыт
3920 Соҕотох хараҕынан
Таба көрөн,
Хантайа хаппыт олооччутунан*
Халлырҕаччы хааман,
Түөһүн ангарыгар диэри
Түөллэн түспүт
Ырыган торбос ырбаахылаах,
Энэлэйэ элэйэн түспүт
Алын өттө аһаҕас
Ыра сытыйбыт ыстааннаах,
3930 Дьүһүн-бодо,
Кэп-киэли буолан,
Кубарыйа куурбут
Күрдьэҕин элээмэтин

- Тайах мас гынан туран,
Саманнык диэн
Саңгалаах буола турда:
– Истэҕин-истибэккиэн!
Үүтүн-хайаҕаһын бүөлэнэн
Ханна батары түһэнгин
- 3940 Алдьархай бөҕөнү ааннаттын!
Абааһы аймаҕын адынаата,
Көстүбэт бииһин күүстээҕэ
Тимир Бэкистэй
Бэйэтинэн тахсан
Сэгэйэ Куо оҕобутун
Туура тутан барда.
Кини обургулаах
Көхсүттэн тэһииннээх
Күн айыы ууһун,
- 3950 Арҕаһыттан тэһииннээх
Айыы хаан аймаҕын
Ааттары сүтэрээри
Адаҕыйан тахсыбыт.
Кэпсэлинэн буоллаҕына,
Күн сириҥ күүстээхтэрин,
Айыы сириҥ ааттаахтарыҥ
Үрүн харахтарыҥ
Өрө көрдөрбөтөх,
Суон сурахтаахтары
- 3960 Мунгурдарыҥ булларбатах,
Дуулаҕа бухатыырдары
Урусхал оностубут
Буулаҕа түөкүн быһыылаах!
Оҕо киһи дохсун,
Эдэр киһи эрдээх,
Уолҕамды санааҕар
Батыһабыҥ диэнгин матаайаҕын!
Үөһээ Үрдүк дойдуттан
Убайдаатар убайыҥ курдук
- 3970 Чугастык саныыр
Үөһээ дойду
Үрүмэ долгун ньуурун
Үтүө санаалааҕын
Өргөстөй Бэргэни ынгыран
Көрүөххүн хайдах буолуой?
- Мохсоҕоллой Боотур
Илбистээх санаата
Иригирэн киирдэ,
Хадаар санаата

- 3980 Хааныгар оонньоото,
Сирэйиттэн-харағыттан
Сирээ уота
Сирдыгинии тоғунна,
Харағыттан-хааһыттан
Хатат уота
Саккырыы тоғунна,
Халлаан хайдарынан,
Сир синнэринэн
Таас тииһин хабырынна,
3990 Миинэр мингэтигэр
Хотой кыыл курдук
Хорос гына түстэ,
«Ньир» гына тингилэхтээтэ.
Хайа диэки
Хайыһыннарыан билбэккэ
Киэнг нэлэм тиэргэнигэр
Эргитэ мөхтөрө сырыттағына
Үрдүк мэнгэ халлаан
Үрдүк өрөһөтүттэн
4000 Кынат тыаһа
Кырылаан иһилиннэ,
Өйдөөн-дьүүлээн көөртө,
Кыталык көтөр барахсан
Кырыһа көтө сылдьан
Киһилии кэпси сырытта:
– Дьэ-буо!
Айыы оҕото барахсан,
Айдааннаах айаннаах
Мохсоҕоллой Боотур,
4010 Аймалҕаннаах айан суолун
Арыһар кэммин кэллэ!
Айанын айдааннаағын,
Суолун очурдаағын
Билэҕин дуо?
Сумантан тус арҕаа
Ийэ сирин сиксигин ааһан
Хардан эһэлэр
Хаһыытаһа олороллорун курдук
Хайыр таастаах дойдуга
4020 Тон күөнгүнэн
Тоғу астаран тийдэххинэ,
Абааһы ааттааҕа,
Көстүбэт күүстээҕэ
Сэгэйэ Куо балтыгын
Ардай таастаах хайа
Алын таһаатыгар

- Түспүт төннүбэт,
Барбыт баһыллыбат
Ыыр-дьяар сыттаах
4030 Ыар ыспатыгар,
Хайыр таас хаспабар
Хаайан сытыарар.
Бэйэтэ буоллагына
Күнгэ тийбит,
Ыйга ыксаласпыт
Очуос хайа үрдүгэр
Ордууланан олорор.
Этэнгэ тийэр
Күннээх буоллаххына
Сэрэнээр-сэрбэнээр.
- 4040 Улуу бухатырдар
Уһун уңуохтара
Урусхал буолбут,
Кылгас уңуохтара
Кыдымах буолбут дойдута.
- Айдааннаах айаннаах
Ала буурай аттаах
Мохсоһоллой Боотур
Миинэр мингэтин кытта
Тус арҕаа
4050 Үргэл сулуһу үрдүнэн,
Хатыылаах чолбону
Хангас таһаатынан,
Уулаах былыттары улабаларынан
Кырбый көтөр курдук
Кырылыы көттө,
Орулуос кус курдук
Куугунуу көттө.
Силлиэ-холорук аргыстанан
Мунҕаат холоругу
4060 Бурҕата көтүтэн истэхтэринэ
Иннилэригэр дуо, доһоттоор,
Хаардаах хара былыттар
Хараара халытан тағыстылар,
Уулаах умсуур былыттар
Устан кэллилэр.
Үөһээ Үрдүк халлааны
Сүллэр этин эргийдэ,
Сааллар чаһылҕан сапсыйда,
Кустук курбуулаата.
- 4070 Абааһы кыһа

- Чангый Куо
Эргийэ сылдьан
Айдааран аргыйда,
Тоѳус добун халлаан
Тутуллан турар кулукута
Туллангыар дылытын
Чугдааран чуопчаарда:
– Хуух! Хуух!
Мин диэтэх
- 4080 Өндөл дьүрүс халлаан
Үс кулута өндөнгүөр дылытын
Көрүү көрүүлэнэр буоларым.
Эн киһи
Өлүү аартыгын өгөйдүн,
Өлөр-сүтэр быан тардан,
Быстар быатыгар
Былаҕайга былдьатаары
Сэгэйэ Куо балтыгын
Тимир Бэкистэйи
- 4090 Суо хааныгар сууннаран,
Өһөх хааныгар сөтүөлэтэн
Өлөрөн-өһөрөн,
Былдьаан-талаан
Ылыам диэнгин
Иһээхтииринг буолуо дуо!
Хата, миигин кытта барыс,
Көмүс уорукпар күндүлүөм!
Айан киһитэ аҕыраабытын,
Суол киһитэ
- 4100 Туоххаһыйбытын буолуо.
Мурун хаата боруоскабын,
Таныы хаата табытыаркабын,
Сыалды мунунан сыллыырбын
Сылайыаххар дылытын сыллатыам,
Астыннаххына-абыранныаххына
Өрөһөм үрдүгэр
Өндөнгөтө оонньоутуом,
Эмийдээх тараһам
Үрдүгэр таралыта таалалатыам,
- 4110 Оѳо-уруу төрөтөн
Ороһуйа омнуоламмат
Олоѳу олоруохпут.
- Онуоха туран,
Айыы оѳото
Ааһар албастаах,
Куотар кубулҕаттаах

- Буолан биэрдэ:
– Дьэ-буо!
Эн диэтэх
- 4120 Умсулҕаннаах тыллаах,
Улаҕалаах өйдөөх
Дьахтар киэнэ талыыта,
Кыыс киэнэ
Кылааннааҕа буоларгын
Сээркээн сэһэнньиттэр
Кэпсииллэрин истэrim.
Туох дэнэммин
Туора сананьямый,
Эн курдугу
- 4130 Айыы сириh
Хайа өттүттэн,
Ханнык муннугуттан булаары?
Сүрэхтиин сөбүлээтим,
Дууһалыын туттардым,
Сырдык да буоллар сыллаһыах,
Оҕо-уруу төрүүрэ
Уһуоҕа-гэнийиэҕэ,
Көрсүспүпүт аатыгар көрүлүөх,
Танаскын-сапкын сыбыдаһтан! –
Диирин кытта,
- 4140 Абааһы кыыһа
Турулус-ирилис көрдө,
Салахай буолбут
Дүнгүрүн, былаайағын
Илиитин таһынан
Илгэн кээстэ,
Кууһарга мэхэй буолуо,
Таптаһарга табыла суох буолуо
Диэн оройугар оҕустаран,
Дьолойугар тонсуйан
- 4150 Аптаах тарбахтарын сарбынна,
Таңаһын-сабын арынна,
Кыыбаҕам кычыгылатта,
Кыдьыгым киирдэ диэт,
Сыллаһаары сыстан эрдэҕинэ,
Мохсоҕоллой Боотур
Тимир чыллырыыт баттағыттан
Хамса умнаһын курдук
Хам эрийэн ылан
Төбөтүн оройунан
Үстэ эргитээт,
- 4160 Уот Кудулу Байҕал
Ортотун диэки

Элээрдэн кээспитин,
Ууга түһэрбэккэ
Хатан тимир хайыалаах,
Тиһилик тимир тириилээх
Балыктар хап гына
Хабан ыллылар.

- Айдааннаах айаннаах
Ала буурай аттаах
Мохсоһоллой Боотур
- 4170 Ахса-ахсаана биллибэт
Алдьархайынан ааннаабыт,
Үксэ-дьүүлэ биллибэт
Үлүгэринэн сүгэһэрдэммит,
Алдьархайдаах Аллараа дойдуга
Уот Кудулу байһал
Ортотун туһунан,
Хоохтуйа ойуун
Ордуутун таһынан
Тонг күөнүнэн
- 4180 Тоғу астаран тийэн,
Миинэр мингэтиттэн
Ойон түстэ да,
Үс түүннээх күн
Үөрбэ таас үрдүгэр
Өрө мөнгүстэ.
Үһүс хонуга бүтүүтэ
Боруллуо көтөр буолан*
Богдос гына түстэ,
Уот Кудулу байһал
- 4190 Уңуор тийэн
Чаллар таас үрдүгэр
Лаглас гына түстэ.

Тимир Бэкистэй
Сымара таас үрдүгэр
Тоғус быластаах
Оту түөрэ аспыт курдук
Утуйан түөһүллэн
Түһэн сытар эбит.

- Айыы оғото
- 4200 Мохсоһоллой Боотур:
– Дьэ-буо!
Адьярай бииһин ааттааҕа
Суохпар тийэнгин
Соғотох балтыбын

- Уоран-талаан кэлбиккин.
Ир суолгун ирдээн,
Тор суолгун тордоон
Тийэн кэллим.
Эрэй-буруй элбии илигинэ,
4210 Эт-хаан алдыана илигинэ,
Буруй-сэмэ буола илигинэ
Балтылаатар балтыбын
Аҕала тарт!
Этэр тылбын
Истибэт буоллаххына
Хара быаргын
Хайа үктээн,
Иттэннэри быраҕан
Ээххин этитиэм,
4220 Умса быраҕан
Уодьугангын тардыам,
Халын тириигин хайытан
Хара хаангын халытыам,
Үөлүллүбүт балык курдук
Өрө мөхтөрө сылдьан
Үөскүн тардыам!
Туох дииргин
Этэ тарт! – диэтэ да,
Кытах түөһүгэр
Ыһытаабытынан-хаһытаабытынан
4230 Хап гына хатана түстэ.

- Тимир Бэкистэй
Айыы уолун иннигэр:
– Буйака-буйака!
Туох бэйэлээх
Киэнгэ киирбэтэх,
Кыараҕаска баппатах
Илиһэй бэрдэҕин!
Ханнык бэйэлээх дьахтар
Ингэри далай иһин
4240 Түүлээх түгэҕин
Тилэри тэбэн тахсыбыт
Түптүр дойду түөкүнэ буолаҕын?
Дьэ, нойоон,
Хол дойду холоонноохторо,
Тэгил дойду тэннээхтэрэ
Тиксистэхпит буолуоҕа!
Такымыгар ииктиир,
Тэллэҕэр дэлбэрийэр
Балтыгын харыһыйбыта буолан,

4250 Хара хаангын тохороору
Кэлбит бэйэккэбин!
Өлөргүн-өһөргүн
Утуйарга уурбут
Хон мэйии кураанах төбөбүн,
Албан ааккын
Алдьаттара иликкинэ
Халбарый!
Харахпар көстүмэ!
Дьүгэлий!

4260 Доҕорум оҕотун
Туура туппат инибин,
Сыччыыйым сыһын
Сыһа харбаппат инибин!
Истибэт буоллаххына
Мэкчиргэ көтөрүм мэңиэтэ,
Кукаакы көтөрүм сокуускаата,
Хомпоруун хотойум
Хонук аһылыга онгоруом!

Айдааннаах айаннаах
4270 Ала буурай аттаах
Мохсоҕоллой Боотур
Тимир Бэкистэйи кытта
Хаһыгытаһа-хаһыгытаһа
Хайыта түһүстүлэр,
Уохтаахтык охсустулар,
Ириэнэх сири
Иэдьэгэй курдук тэбистилэр,
Тон сири тобуктарыгар дылы
Тоҕута үктээтилэр,

4280 Чараас сирбит диэн
Чабырҕайдарын табыстылар,
Чэгиэн сирбит диэн
Чэчэгэйдэрин тэбизлэстилэр,
Отут бууттаах
Орулуур сүлүгэстэринэн
Оройдорун охсустулар.

Ити курдук
Орулуур отут хонук охсуһан,
Оҕо киһи эрэйдээҕи,
4290 Мохсоҕоллой Боотуру
Огдолдьутан барда,
Охсуһар эбэ ончу бүттэ.

Тимир Бэкистэй,
Көстүбэт күүстээбэ,
Оччо гынан баран

- Киһи гыныа баара дуо?
Астабын аайы алларытта,
Тэптэбин аайы тэмтэриттэ,
Түөһүн бүүтэбэр,
4300 Арҕаһын кэтэбигэр
Өрө мөхтөрөн таһааран
Өһөх хара дыраалаах
Өлүү-буду халлаан
Өрөһөгүн аннын диэки
Ыһыктан кээспитин
Айыы Куо удабан барахсан
Толоон быһаҕаһын саҕа
Тоҕус томторҕолоох дүнгүрүгэр,
Түүлээх түгэбэр
Түһэрэн ылла,
4310 Илин халлаан энгэрин диэки
Көтөн күпсүйэ турда.

- Айыы Куо удабан
Көмүс уоругар
Мохсоҕоллой Боотурга алгыһа:
– Үөһээ үрдүк дойду
Тоҕус добун халлаанын
Ордоо дугуй ньуурун
Улуутуйар улуу удабана
Айыы Куо диэн
4320 Удабан эдьиийин
Кэс тылбын кэпсээн
Алгыс таныһан эрэбин!
Мохсоҕоллой Боотур,
Оҕо бэйэбин билиммэккэ
Абааһы ааттааҕар,
Көстүбэт күүстээбэр
Киирэн биэрэн
Аан дойдугуттан араһса,
Күнүн сириттэн
4330 Сүтэ сыстын!
Көмүс унгуоххун көмүскээтим,
Алтан унгуоххун араначчылаатым,
Алгыһым күүһүнэн
Алдьаммыккын самаатаҕым буоллун,
Туойар тойугум күүһүнэн
Тостубуккун салҕаатаҕым буоллун,
Тохтубут хаанһын толордум,
Силлибит эккин силбээтим!
Одун халлаан оҥоһуутунан,
4340 Ытык халлаан ыйааһынан

Арчылаах тылым абыраллаах,
Эппит тылым эмтээх буоллун!
Айыы оҕото барахсан
Ытык халлаан
Быар баһыгар олохтоох
Өргөстөй Бэргэни
Ынгыран көрүөххүн
Хайдах буолуой?

- Айдааннаах айаннаах
4350 Ала буурай аттаах
Мохсоҕоллой Боотур
Үөһээ дойду
Үрүмэ долгун ньуурун
Үтүө санаалааҕа
Өргөстөй Бэргэнгэ:
– Мин киһи
Саңгарбыт сангам сатата,
Эппит тылым иччитэ
Уу дьулайгынан киирэн
4360 Алгыстаах санааҕын астын!
Баар-суох
Балтылаатар балтыбын
Сэгэйэ Куону суохпар
Хара дьай ааттааҕа
Уоран-талаан бартын ситэн,
Оҕо бэйэм билиммэккэ,
Охсуһан, киирэн биэрэммин
Хатан унуоҕум хайынна,
Этим-сииним сэймэктэннэ,
4370 Этим-хааным илдырийдэ,
Ааппын-суолбун алдыатта!
Хата, Айыы Куо удаҕан
Эдьийкээммит барахсан
Аһан иһэн абыраата!
Ытык халлаан
Айыы бухатыыра
Өргөстөй Бэргэн,
Ыраах да буолларгың чугаһаа,
Көстүбэт күүстээҕин көмөлөөн
4380 Сэгэй Куо балтыбын быыһаан
Өрүһүйэн көрдөхпүтүнэ
Хайдах буолуой?
Ытык тылбын ылын,
Кэс тылбын кэхимэ!
Үрүң тыыммын өрүһүй,
Хара тыыммын харыһый!

- Өргөстөй Бэргэн ырыата:
– Көр бу! Көр бу!
- 4390 Айдааннаах айаннаах
Ала буурай аттаах
Мохсоёллой Боотур,
Тонг күөнгэр дорообо буоллун!
Ытык тылгын ылынан
Үрүг тыыннын өллөйдүү,
Атаҕастаабыты кытта аахса,
Күөмчүлээбити кытта
Күөн көрсүһэ кэлиим.
Адьярай биистэрэ
Аанһанан араһыахтара суоҕа,
4400 Айбардаабыттарын курдук
Айгырата туруохтара,
Атааннаспыттарын курдук
Аамайдаһа сылдыахтара.
Күн-дьыл тардылла,
Эрэй–буруй элбии илигинэ,
Күтүр биистэрэ
Күөрэйбэттэрин курдук
Уһук биилээхпитинэн
Уодьуганнарын тардыах!
- 4410 Илиэһэй биистэрэ
Иккистээн эргийбэттэрин курдук
Илбис биилээхпитинэн
Инникитин даҕаны
Иэнигийбэттэрин курдук
Ииннэрин буллараах!
Сэгэйэ Куо сэгэрбитин
Абааһы ааттааҕа,
Көстүбэт күүстээҕэ
Киргэ-дьайга киллэрэ илигинэ,
4420 Сорго-мунҕа
Түбэһиннэрэ илигинэ
Быһыһы охсуох! – диэтэ да,
Мохсоёллой Боотуру
Саннын байаатыттын
Сулбу тардан олорто,
Уһа илиититтэн
Ууннары тардан туруорда,
Абааһы уола
Хаппар кунҕу
4430 Харыс кэринги
Хайа быһан ылбытын
Орулуос кус сыммытын саҕа

Өлбөт мэнэ уутунан
Абыныхтаан аһарта,
Иһигэр иһэртэ.
Уол оҕо барахсан
Уон очонон төрөлүйдэ,
Кыабырда, чингээтэ.

Миинэр мингэлэригэр,
4440 Көлүнэр көлөлөрүгэр
Хап гына хатана түстүлэр да,
Өстөөхтөрүн өһөрө,
Саастаахтарын самнара
Тус арҕаа диэки
Үрдүк мэнэ халлаанга
Өрө көтөн
Айанныы турдулар.

Тимир Бэкистэй
4450 Ыыр-дьаар сыттаах
Ыспатын иһиттэн
Сэгэйэ Куону
Кыбынан тахсан
Уот Кудулу Байҕалга киллэрэн:
– Үс түүннээх күн сөтүөлэтэн
Өлбөт үөстүөм,
Быстыбат тыынныам,
Орто дойду дьонугар
Илэ абааһы онорон
4460 Күлүк курдук күлүннэтиэм,
Сиикэйи сиэтэн,
Аһыйбытынан аһатан,
Сото унуоһунан сокуускалаан,
Төбө унуоһунан көмүллэтэн
Киһиттэн кизэрги,
Ураанхайтан ураты онгоруом! –
Дии-дии,
Аам-дьаам сангалаах
Адаранхалаан иһэн
4470 Айыы бухатыырдарын кытта
Ыы муннунан
Утары көрсө түстэ.
Уонна баран,
Ураанхай ууһаабатах,
Улан-дьабыл дойдуга
Өтөр наар буолбатах
Үлүгэр бөҕөнү үөскэттилэр.
Уот Кудулу Байҕал

Улаҗатыттан дьалкыйда,
Аан дойдуларыгар
4480 Аҕыйах кэм иһигэр буолбатах
Аймалҗан бөҕөнү ааннаттылар.
Айыы оҕолоро
Өр-өтөр гыных дьон
Буолуохтара дуо?
Халын тимир куйаҕын
Хайыта сыстылар.

Абааһы уола
Тимир Бэкистэй
Халбарыйбыта буолан
4490 Халтарыйталыыр буолла,
Уһун дьолуо унгуоҕа*
Урусхалланан барда,
Көҥдөй көхсө
Көбүөхтэс буолла,
Уоҕа-күүһэ эстэн
Уһун санаата кылгаата,
Күнүһүн-түүнүн биллэрбэтилер,
Өргөстөөх үгүүлэринэн
Көхсүн хараҕыттан
4500 Сири сэттэ бэчээтинэй
Батары анһан турдахтарына,
Тимир Бэкистэй
Саманнык диэн
Саҥалаах буола сыппыта:
– Буйака-буйакабын!
Абам-сатам эбит!
Айакка да айакаа!
Быарым туһунан
Быһа ыстанна,
4510 Сииһим үөһэ сиирэ барда,
Нохтолоох тойон сүрэҕим
Тохтоото,
Уол оҕо уһуктааҕа,
Эр бэрдэ,
Элик үчүгэйэ
Үөскээн иһэн өллөбүм,
Улаатан иһэн умса түстэҕим!
Сыалыйа мунунан сыччыйдааҕым,
Боппууда боруоскалааҕым,
4520 Сэгэйэ Куо сэгэрим,
Быдан дьылларга быраһаай!
Айаккабын даа айаккабын!
Сэттэ мүһэм силгэтэ

Силлэр кэмэ кэлбит,
Чоруун унгуоѳум тутулуга*,
Тон ингиirim
Тоѳута сынньыллан
Тохтообута тоѳо бэрдэй!
Өлөллөрө-өһөллөрө
4530 Маннык буолар эбит!
Кыайбыттар-хоппуттар
Өһөх хааммын тоѳон
Өрөгөйгүт үрдээтэѳэ,
Сырдык тыыммын ылангыт
Саргыгыт салалыннаѳа!

Эриэн торбуйах тириитэ
Хантайбыт этэрбэстээх,
Тырыта тыытыллыбыт
Аѳыс уон аѳыс
4540 Абырахтаах алын таґастаах,
Сэттэ сыл устата
Сиик диэни билбэтэх
Харыс кирдээх
Халадаай ырбаахылаах
Симэхсин эмэхсин
Туос ыаѳастарын
Токур оргуһуоѳар
Иилэ быраѳан
Уу баһар элгээнигэр
4550 Элэстэнэн иһэн
Субурдук диэн тойуктаах,
Саманнык диэн ырыалаах
Буола испит:
– Күнү-дьылы көрбүтүм
Төһө-хачча буолбутун
Төһүүлээн билбэтим,
Сирэйбин-харахпын
Хаардаах хаһын хаарыйан,
Үс сиринэн бүгүллэн
4560 Тонхойо кырдыан
Бүрүллэ мөлтөөбүтүм иһин,
Эдэр-сэнэх эрдэххэ
Дьүһүннээх үчүгэйэ,
Эмиийдээх кэрэтэ этим.
Уолан уолаттар,
Элик үтүөлэрэ,
Эр бэртэрэ

- Убураан-сыллаан
Умса-төннө бараллара,
4570 Аарыма бухатыыр
Арахпат атастардаафым,
Үрдүбэр күөлэһиппит,
Тараһабар таралыппыт
Көнө Көкөччөй диэн
Көрсүүлээх этим.
Ама билигин ыт үрбэт,
Ынах мангыраабат буолтум иһин!
Сорсуйар сор буолар эбит,
Кырдыар кыһалҕа буолар эбит!
- 4580 Ыаҕаһыгар уу баһан ылан
Хаппыт санныгар уурунна,
Хойуолланнаан иһэн
Тиэргэн ортотугар турар
Тоҕус бууттаах
Толомон бөдөн оҕустары
Туруору туппут курдук
Баай хара тыа
Маанылаах маһынан
Ойуулаан-оһуордаан
- 4590 Мандардаан кээспит
Тойон сэргэлэригэр кэлэн
Сүүһүнэн саалан,
«Таһах-бачах!» – диэт,
Олоро түстэ
Уонна субурдук диэн
Сангара олордо:
– Ытык мааны кырдыаҕастарым!
Оҕолорбут барахсаттар
Көстүбэт бииһин
- 4600 Күтүр бэртэрин
Кыайан-хотон,
Эхтэрин этитэн,
Иэннэрин хастаан,
Көмүс чыычаахтарын,
Күннэрин оҕотун
Сэгэйэ Куону быыһаан,
Этэнгэ айаннаан
Иһэллэр диэтэҕим дуу!
Күөх отто тэлгэтин,
- 4610 Суодал оһоххутун оттун,
Көрсөргө бэлэмнэнин,
Үөһэ-аллара турун!

Аан Алахчын:

- Аны үс хонугунан
Илин халлаан
Кылбайа сырдаан тахсыыта
Оҗолорбут барахсаттар
Аналлаах Аан дойдуларыгар,
Көмүс уруктарыгар,
4620 Өргөс кылаан курдук
Өрөгөйдөрө үрдээн,
Өстөөхтөрүн өһөрөн,
Этэнгэ сылдьан
Эргиллэн кэлиэхтэрэ!
Суһал туттуулаах
Уолан уолаттар,
Сыһыыга киирэнгит
Сыспай сизлээхтэргититтэн,
Тутум хаһалаахтаргытыттан
4630 Тутан таһаартаан,
Уруу аһын уруйдаан бэлэмнээн,
Тойон сэргэтэ туруорун,
Торҗо түптэтэ уматын,
Күөх чэчирдэ анһын,
Уруу олоҗун онгорун,
Арыылаах алаадьыта туруорун,
Көҗүөр иһит аайы*
Хойуу кымыста көөнньөрүң!

- Туналы Куо үөһэттэн
4640 Сангарар сангата
Ой дуораана буолан иһилиннэ:
– Көрдөр хараҗым дьүккэлэрин,
Тэптэр сүрэҗим чопчуларын
Көрөр күннээх эбиппин!
Оҗом барахсан,
Мохсоҗоллой Боотур,
Айдааннаах аартыгы арыян,
Эрэйи энэргинэн тэлэн
Көстүбэт бийһин ууһуттан
4650 Балтылаатар балтыгын
Быһаан ыллын!
Этэнгэ эргилибикиитин
Көрбүт үөрүүбэр
Толбонноох ньуурбуан,
Дьоллоох тылбынан,
Дьоһуннаах алгыспынан
Этэнгэ буолууну

Эниги тускутугар
Эттэҕим буоллун
4660 Күн күбэй ийэҕит!
Нуолур ньилбэк,
Түүлээх ытыс
Айыы далбара
Аан Чалбарыын,
Көмүс чыычаахтарбын
Сымыыттааҕар бүтэйдик,
Түүлээҕэр сымнаҕастык
Көр диэн көрдөһөн,
Аһын диэн ааттаһан
4670 Алгыс тылын бастынын
Эттэҕим буоллун!
Дом!

Өргөстөй Бэргэн
Кэлбит үөрүүтүн ырыата:
– Дьэ-буо!
Орто Аан Ийэ дойдубут
Улуутуйар улуу иччилэрэ,
Аллараа дойду
Ааһар албастааҕын,
4680 Адьарай биһинин,
Биһиги диэтэх
Бухатыыр дьон
Өлөрбүтүн-тиллэрбитин
Утуйарга ууран,
Көстүбэт биһин
Күнүн сириттэн сүтэрдибит,
Күлүн көтүтүбүт!
Аны аллараа
Аҕыс биистэрин уустара
4690 Аллараттан тахсан
Ааннаабат буолуохтара,
Үөһээ үс биһин
Уустара түһэн
Кэнчээрибитин
Кэҕиннэриэхтэрэ суоҕа!
Орто дойдубутугар
Уйгулаах олох
Олохсуйар буолла!
Баай хара тыа курдук
4700 Бар дьон тэнийдин,
Кэнкил хара тыа курдук
Уруу-тарыы олохсуйдун!
Уруй буоллун!

- Аан Алахчын
Сэгэйэ Куону уонна
Өргөстөй Бэргэни
Алгыыр тыла:
– Оҕолорбут барахсагтар,
Орто Аан Ийэ дойдуга
4710 Олорор олоххут устата
Оттубут уоккут
Умуллубатын,
Дьон-сэргэ төрдө буолун!
Айбыт Айыһыккыт,
Ииппит Иэйэхсиккит
Ылластын, энэрдэстин!
Төрөтөр оҕону төлкөлөөн,
Иитэр сүөһүнү күрүөлээн,
Самнан биэрбэт саргыланын,
Охтон биэрбэт оҕоһууланын!
4720 Өргөстөй Бэргэн,
Кэнэҕэһин кэнэҕэс
Өлөн эрэри өрүһүйэр,
Быстыбыты-ойдубуту салгыыр,
Айыы Хаан аймагтарын
Араначчылыыр
Орто дойду
Уолан күүстээҕэ буол!
Аҕыс дойду иэнинэн
Ааккыт ааттаннын,
4730 Тоҕус дойду устунан
Дорҕоон буолан дуораһыйдын!
Уруй-Туску!
Айхал-Мичил буолуохтун!

- Орто дойду иччилэрэ
Мохсоҕоллой Боотуру
Атаарар тыллара:
– Айдааннаах айаннаах
Ала буурай аттаах
Мохсоҕоллой Боотур,
4740 Уол оҕото буолан
Ситэн-хотон,
Аҕыс биттэхтээх
Айан суолун тутан
Кэргэн кэпсэтэ,
Кэскил тэринэ

- Аат ааттаан
Айанныыр буоллун.
Үөһээ халлаан көмүскэлинэн
Үрдүк күлүм
- 4750 Күүһүн өһүллүбэтин,
Биллибэт күүс мэхэйдээбэтин,
Көстүбэт күүс күһэйбэтин,
Сэптээх-сэбиргэллээх
Эккирэппэтин,
Кыргыһыга аналлаах
Кыырык төбөлөөх
Кынчарыйбатын,
Айанныыр аартыгын
Арылы күөх оттоох
- 4760 Аан буолан аһыллан иһиэхтин!
Эн тэллэххэ сытар тэннээбин,
Хонноххо сытар холооннообун,
Кыыс оҕо кылааннааҕа
Мичийэ Куо бухатыыр,
Бу мантан илин халлаан
Иилиир туһаайытыгар
Үөскээн-төрөөн олорор.
Олоххун онгостор
Алгыстаах айанын суолун
- 4770 Тутустаҕын буоллун!
Дьылҕа Хаан ыйааҕа оннук!

- Аал уот иччитэ:
– Алаһа бараан дьизэ
Суодал оһоҕун иччитэ
Бырдьа Бытык,
Аан Уххан
Мин диэтэх киһи
Оҕолорбут барахсаттары
Сылааспар сытыарыам,
- 4780 Итиибинэн илгийиэм,
Киһи-сүөһү төрдө онгоруом!
Хотон уорук иччитэ,
Тунгуйдарын туоратыма,
Толугурдарын тохтот!
Тиэргэн иччитэ,
Куһаҕан тыыҥҥа
Аартыктарын аанын астарыма,
Көмүс уйаларыгар
Дьаны-дьаһаҕы чугаһатыма!
- 4790 Орто туруу бараан дойдуга
Уйгу-быйан,
Баай-талым олохтоннуннар!

Олох дьолун тускулуур
Улууканнаах кэскил
Тэнийбитинэн бардын!
Дом!

Орто дойду иччилэрэ:
– Дьэ-буо!

- 4800 Үнэр Үрдүк айыһыттарбыт
Истэн-көрөн олорун
Кэс тылбытын кэпсээн эрэбит.
Орто туруу дойдуга
Кэнэҕэһин кэнэҕэс
Оҕолорбут барахсаттар
Айдааннаах Айаннаах
Ала буурай аттаах
Мохсоҕоллой Боотур,
Сэгэйэ Куо үүнэн-тэнийэн,
Аһыныгас санаалаах
4810 Айыы аймаҕа диэн
Араарыллар ааттаах,
Ураанхай саха диэн
Уруурҕаһар тыллаах дьон
Төрүттэрэ-төбөлөрө буолуохтара!
Аан дойдуларын аҕата,
Күнүн сирдэрин
Ийэтэ буолуохтара!
Өрөгөйдөрө үрдээтин,
Саргылара салалыннын!
4820 Одун Хаан онгоһуута,
Дьылҕа Хаан ыйааҕа биллин!
Уруй! Тускул!
Айхал! Мичил!

- Орто Аан Ийэ дойду
Ытык кырдыаҕастара
Бар дьон иннигэр
Эдэр дьонго анаан-минээн
Этэн кэбиспит этиилэрэ,
Амалыйан кэбиспит алгыстара,
4830 Туойан кэбиспит тойуктара
Бу манньк эбит:
– Дьэ-буо!
Кэлэр кэскилбит,
Кэнчээри ыччаппыт,
Оҕолорбут барахсаттар,
Тиэрдэр тылбыт тамаҕын
Тоҕус үүттээх
Долоҕойгутугар тутун,

- Этэр эгэлгэлээх тылбытын
4840 Эккитигэр-хааннытыгар ингэринин!
Алгыстаах тылбыт
Аттыгытыгар аргыс буоллун!
Үтүө тылбытын
Санныгытыгар сүгүн,
Түөскүтүгэр көтөбүгүн!
Төрөтөр оҕолоргут
Төлкөлөөх буоллуннар,
Иитэр сүөһүгүт
Күрүөтэ көтөбүллүбэтин,
4850 Тоһоҕо мас манганалаах
Толугурдаах торбуйаххыт
Тоһоҕотун төрдүгэр
Токуйба бөгдөйбөтүгүн,
Тааҕалаах убаһаҕыт
Арынан алла турдун,
Ача күөх оттоох
Алааскыт мааныта
Араҕас илгэнэн
Алла таммалыы турдун.
4860 Дойдугут-сиргит иччилэрэ,
Дьонгут-сэргэбит
Быһыннахтарына-ойуннахтарына
Харыстыыр, арагаччылыыр,
Дурда-хахха, өйөбүл,
Эрэллээх тирэх
Буолар буолун!
Баай хара тыабыт
Адаар муостаах тайаҕа-табата
Үөскүү тэнийэ туруохтун,
4870 Халын хара систэргэр
Эһэтэ-бөрөтө
Элэннэс буоллун,
Саарбата-саһыла
Үөскүү-тэнийэ туруохтун,
Олохтоох Орто дойдубутун
Үөһэттэн түһэн үрэйбэтиннэр,
Аллараттан тахсан
Айгыраппатыннар!
Алҕаабыт алгыспыт
4880 Аан Ийэ дойдубутун
Арагаччылыы туруохтун!
Туойбут дорҕоонноох тойукпут
Тоҕус киһи үйэтигэр
Номох буолуохтун!
4885 Уруй! Тускул!

ТЫЛЛАР БЫҢААРЫЫЛАРА

3 – *Быраман мындааларын* – **мындаа** – олонхожо былыргы кэм өссө анараа өттө диэн суолтаҕа туттуллар.

14 – *Ундаалара көстүүтэ* – **ундаа** – лит. ундаар – туох эмэ чугаһаабытын бэлиэтэ.

24 – *Күөгэл көнө хонууларыгар* – **күөгэл** – туох эмэ биир тэнг нүһаранга, долгуранга.

26 – *Наадал хара түптэлэнэн* – **наадал** = **лаадан** – уматыллар үчүгэй сыттаах сымала.

49 – *Суодал оһоҕум иннигэр* – **суодал** – үрдүк, модьу-таҕа көрүнгнээх.

60 – *Сэттэ уон силээннэртэн* – **силээн** – сис тыаттан үрэх, өрүс кытылыгар киирэр сииктээх, ыарҕалаах аппа сир.

88 – *Хайыр таас үөрбэнэн* – **хайыр таас** – үрүт-үрдүгэр өрөһөлөммүт обургу да, кыра да таастар.

90 – *Туут балык уңуоҕунан* – **туут балык** – тууччах балык саамай бөдөҥө, улахана.

130 – *Дирин далайыгар* – **далай** – дирин уулаах киэн күөл, өрүс эбэтэр муора.

139 – *Ланкыр муостааҕа* – **ланкыр** – адаархай бөдөҥ, уһун, кэтит.

143 – *Бөрөтө-сиэгэнэ* – **сиэгэн** – Саха сиригэр сэдэхтик үөскүүр кытарымтыан көстөр уһун хоччорхой көп түүлээх, кылгас атахтаах, саһыллааҕар эрэ арыый улахан буолан баран күүстээх сиэмэх кыыл.

153 – *Тумара толоонноругар* – **тумара** – бөдөҥ маһа суох, талахтаах, бада-рааннаах.

185 – *Саккыраан түһэр сарбынньахтаах* – **сарбынньах** – туох эмэ кытыыта биир тэнник ойута быспыт курдук кэрдиистэммитэ, кэрдиис ойуута.

212 – *Отоһут оҕонньоттор* – **отоһут** – анал үөрэҕэ суох, үөрүйэххэ олоһуран эмтиир киһи, уңуох тутар киһи.

247 – *Холумтаннарын иннигэр* – **холумтан** – саха оһоҕун иннигэр уот отторго, ас буһарарга анаан буорунан симэн оҕоһуллубут үрдэтии.

306 – *Сизги дьаһыл аартыктаах* – **сизги** – бөҕө, уһун сизэл быа, хатыс.

311 – *Ача күөх оттоох* – **ача** – бурдук соломотугар маарынныыр, уһун аһыйах сэбирдэхтээх, бөҕө силистээх кытаанах от.

313 – *Локуора күөх оттоох* – **локуора** – торолхой үүнүүлээх от арааһа.

333 – *Толомон бөдөҥ мастаах* – **толомон** – саамай бөдөҥ, талыы, дьоһун.

339 – *Сиибиктэ күөх от* – **сиибиктэ** – ойуур саҕатыгар күлүк сиргэ үүнэр, хойуу соҕус лабаалардаах, сүөһү (ордук сылгы, таба) сөбүлээн сиир намчы боруута.

368 – *Ситиини тарпыт курдук* – **ситии** – сылгы сиэлинэн хатыллыбыт синньигэс быа.

424 – *Ыыр тэринэн* – **ыыр** – сүөһү, кыыл-сүөл элбэхтик сылдыар, кэлэр-барар суола, ороҕо.

425 – *Алаһа бараан дьизэлэнэн* – **бараан** – дьизэ-уот ис көстүүтэ, тэрилэ.

438 – *Алтыс халлаан дьайынын* – **дьайын** – туох эмэ ойоҕоһо, тас кытыыта, бүтэр уһуга.

462 – *Сымара таас муостатын* – **сымара** – улахан, көһөҥө.

525 – *Эмнык кулун атыгар* – **эмнык** – босхо, көнгүлүнэн ийэтин эмэ сылдьан торолуйбут.

- 541 – Суо хаан – **суо хаан** – үрдээн-улаатан, суодаллан көстөр.
- 618 – *Бастарынан арбаран* – **арбар** – киэн сирдэринэн сырыт, сири-дойдуну элбэхтик кэрий, тилэ сүүр.
- 628 – *Сэттэлээх ньуолдыаҕай* – **ньуолдыаҕай** – сааһын ситэ илик оҕо.
- 644 – *Арылыас кус сыммытын* – **арылыас** – орулуос – үөл кус бийһэ: бэйэтэ үрүң ала дьүһүннээх, баттаҕа күөх толбонноох хара, хараҕа араҕас тулалаах, атахтара эмиэ араҕастар, тумсун икки өттүнэн төгүрүк манганнардаах.
- 814 – *Икки көмүскэтин уута* – **көмүскэ** – харах олоҕун үөһэ кылдыыта; харах олоҕо, онкучаҕа.
- 845 – *Унньуктааҕы толкуйдаа* – **унньуктаах** – элбэх күүһү, сыраны-сылбаны эрэйэр, салгымтыалаах.
- 877 – *Элик үтүөтэ буолан* – **элик** – кытыгырас, олус сымса.
- 891 – *Иэримэ дьизэлэнэн* – **иэримэ дьизэ** – төрөөбүт-үөскээбит дьизэ.
- 893 – *Бачыр оҕону* – **бачыр** – лит. баччыр – олорор, сыыллар буолбут; хаама илик.
- 923 – *Көрдөр хараҕым дьүккэлэрин* – **көрдөр хараҕым дьүккэтэ** – саамай хариыстыыр, таптыыр оҕом.
- 955 – *Мичик аллан* – **мичик аллай** – көннүөрэн үөр, күл.
- 957 – *Улаан биз кымыһын* – **улаан биз** – кубархай сиэллээх, кутуруктаах өлкөкү кэрэ, сырдык көҕөччөр.
- 982 – *Астаах матаҕа саҕа* – **матаҕа** – тугу эмэ угарга эбэтэр кутарга аналлаах сүөһү эбэтэр балык тириититтэн оҕоһуллубут хаа.
- 984 – *Айыы аһа далбардаах* – **далбар** – мааны, бастын.
- 1033 – *Олгуй иһиккэ* – **олгуй** – олус улахан иһит.
- 1039 – *Сөлөгөйдөөх сүөгэй курдук* – **сөлөгөй** – киһиэхэ күүс-күдэх биэрэр улахан ингэмтэлээх аһылык, сүмэ.
- 1064 – *Чороон иһит долбурҕалаах* – **долбурҕа** – долбуур – тугу эмэ ууарга аналлаах, истиэнэҕэ эбэтэр туохха эмэ сыһыары ингиннэриллибит хаптаһын; оннук хаптаһыннар кэккэлэрэ.
- 1073 – *Түөрэххин түстээн* – **түөрэх** – танхалыырга, билгэлииргэ туттуллар тээбирин: үөһэ күөрэччи быраҕан, тизэрэ дуу, умса дуу түһэринэн туох эмэ табыллыан эбэтэр табыллыа суоҕун эрдэттэн билэллэр.
- 1092 – *Саамал кымыһынан* – **саамал** – саамыламмыт, көөннүбүтүн кэннэ атын улахан иһиккэ мунньан, сөрүүннэ туруоран, астытан иһэргэ бэлэмнэммит кымыс.
- 1094 – *Көөнньөрбө кымыһынан* – **көөнньөрбө** – солomonу, дулҕаны кырбаан, доруоһалаан паарга ититэн көөнньөрөн, сүөһүгэ сизтэр эбии аһылык. Олонхоҕо иитэн сылааска туруоран аһытыллыбыт диэн суолтаҕа туттуллубут.
- 1098 – *Хабылык оонньоу этилэр диэн* – **хабылык** – остуол оонньоута: сүүр-бэччэ сентимиэтир уһуннаах тымтыктары өрө быраҕан илии көхсүгэр түһэрэн баран, оттон ытыска хабыллар, ким элбэҕи хаппыт кыайар; бу оонньоута туттуллар тымтыктар.
- 1136 – *Аар баҕаҕы анньан* – **Аар баҕах** – сүдү, модун, ытык.
- 1165 – *Оломноох дьоллорун туһугар* – **оломноох** – дьылҕаларын, олохторун суолун булан диэн суолтаҕа туттуллубут.
- 1184 – *Айгыр-силик симэхтээх* – **айгыр-силик** – сиппит-хоппут, мунутаабыт, күөҕүнэн симэммит.
- 1216 – *Кыраман дьыллар* – **кыраман** – олус өрдөөҕү, урукку, былыргы, быдан былыргы.

1266 – *Киччэм санаата* – **киччэм** – лит. киччим – искэр тута сылдыар истин, кистэлэн.

1288 – *Оруһуолаах уулаах* – **оруһуол** – лит. ороһуол – тугу эмэ тууһуурга бэ-лэмнэниллибит туустаах, атын да састааптаах суурадаһын.

1321 – *Чалбарангын таттарыа* – **чалбаранг** – баай астаах-үөллээх остуол, дэлэй арыылаах-сыылаах ас-үөл.

1332 – *Силик сэргэни* – **силик** – олус кэрэ, кэрэттэн кэрэ.

1373 – *Торҕо ураһа саҕа* – **торҕо** – от күөҕэ эбэтэр халлаан күөҕэ (өнг).

1401 – *Үрүлүйэр үрүҥ илгэ* – **үрүҥ илгэ** – 1) былыргы саха өйдөбүлүнэн: күүһү-уоҕу, дьолу-соргуну, баайы биэрэр аптаах утах; 2) үүтү, үүт аһылыгы ойуулааһын; 3) өнг-тот, уйгу-быйан.

1553 – *Хомуһуннаах тойуктаатаҕым* – **хомуһун** – ап күүһэ, ойуун-удаһан аба.

1572 – *Аман өскүн амалыйан* – **амалый** – эт, кэпсээ.

1612 – *Дьыэк биэрэн* – **дьыэк** – ким, туох эмэ итэҕэһэ-быһаһаһа; үчүгэй, сөптөөх буолуовун туох эмэ тийибэтэ. Олонхоҕо сөптөөх суолу ыйан-кэрдэн биэри диэн суолтаҕа туттуллубут.

1719 – *Куочай кугас* – **куочай кугас** – ханан да атын булкааһа суох бүтүннүү кугас, бүтэй кугас.

1772 – *Киэнг нэлэмэн тизэргэн ортотугар* – **нэлэмэн** – ыраахха диэри нэлэ-нийэн барар, олус киэнг.

1806 – *Аҕыс кулукулаах* – **кулуку** – лит. кулугу – туох эмэ эргийэр киинэ эбэтэр эргичийэр хараҕата.

1875 – *Сата баһын тардан* – **сата баһын тарт** – 1) тугунан эмэ улахан иирээн, айдаан тахсарыгар сылтах буол; 2) улахан айдааны тарт, иирээни таһаар.

1941 – *Чохороон сүгэлэрин* – **чохороон** – дьобуус кыра сүгэ.

1974 – *Алтан көмүс аарыктарым* – **аарык** – кылыгыраччы тиһиллибит лынкы-нас кэрэ тыастаах тизэрдэс киэргэл.

2128 – *Аҕыс мас адарайдаах оронго* – **адарайдаах** – адарай – туохха эмэ олох, тэллэх курдук, арыттаах гына тэлгэтиллибит хаптаһын, синньигэс мас.

2389 – *Ытык туоналарыгар* – **туона** – туох эмэ киэнг нэлэмэн ньуура, дуол.

2402 – *Көмүс ньээкэ уйалаан* – **ньээкэ** – ким-туох эмэ торолуйан үөскүүр уйата.

2475 – *Мөрүөннэрин түмэн* – **мөрүөн** – бөлөх дьон эбэтэр үөр сүөһү.

2612 – *Араллаан остуолгутугар* – **араллаан** – туох эмэ улахан сүпсүк, айма-ныы, айдаан.

2767 – *Ала холорук* – **ала холорук** – наһаа күүстээх тыал.

3036 – *Аар сабаҕа атаһынан* – **сабаҕа** – күтүр улахан, баараҕай.

3062 – *Тангас бүтэй тамана сандаарбыт* – **таман** – дьахтар маҕан, сырдык-ыраас сирэйин, сандаархай этин-сиинин, тириитин ойуулаан этии.

3143 – *Манкы тиийбэт баайданын* – **манкы** – куйуур ураһаһа, эргитэр маһа.

3145 – *Кургуом аан курдук* – **кургуом** – мэлдьи буоларын курдук, өрүү.

3607 – *Көнтөс быатын ылан* – **көнтөс** – сиэлинэн хатыллыбыт хас да утаҕы холбуу тигэн онгоһуллубут хаптаҕай быа.

3922 – *Хантайа ханньыт олооччутунан* – **олооччу** – мараҕа кэтэр кылгас остоох этэрбэс.

4187 – *Боруллуо көтөр буолан* – **боруллуо** – уу чугаһыгар олохсуйар уонна сүннүнэн балыгынан аһылыктанар хотой биийэ, улахан тынгырахтаах көтөр.

4491 – *Уһун дьолуо унуоҕа* – **дьолуо** – сыыдам, сымса туттунуулаах.

4525 – *Чоруун унгуоѳум тутулуга* – **чоруун** – кытаанах, хатан, киил.
4637 – *Көѳүөр иһит аайы* – **көѳүөр иһит** – тирииттэн онгоһулар култабар түгэхтээх кымыс иһитэ.

СИР–ДОЙДУ УОННА ПЕРСОНАЖТАР ААТТАРЫН БҮЙҮННҮЫКТАРА

Аан Алахчын Хотун – сир-дойду иччитэ. – 989, 1002, 1194, 1202, 2206, 2216, 2230, 2246, 2850, 3083, 3475, 4613, 4704 ст.

Аан Тарбааһын – аартык иччитэ. – 1364 ст.

Айына Сиэр Тойон – орто дойду ытык кырдыаҕаһа. – 2847, 2893 ст.

Айыы Куо удаҕан – айыы удаҕана, Мохсоѳоллой Боотуру уонна Сэгэйэ Куону арыаллыыр, араначчылыыр, көмөлөһөр. – 1713, 1761, 1828, 1860, 1922, 1947, 1963, 1987, 2053, 2094, 2176, 2188, 2318, 2644, 2715, 2746, 2770, 2837, 2887, 3106, 3301, 3333, 4306, 4312, 4319 ст.

Айыы Нуоралдьын Хотун – орто дойду ытык кырдыаҕаһа. – 2848, 2933, 3048 ст.

Айыы Хаан аймахтара – орто дойду олохтоохторо. – 1048, 2375, 2452, 2651, 3579, 4724 ст.

Айыыһыт Ийэ Хотун (Ахтар Айыыһыт, Айыыһыт Хотун, Ахтар Айыыһыт Хотун, Айыыһыт аартыга) – саха итэҕэлигэр дьон-аймах ууһуурун-тэнийэрин араначчылыыр үрдүк айыылартан биирдэстэрэ, оҕо кутун биэрэр. – 717, 760, 871, 903, 942, 1426, 1482 ст.

Ала Мылахсын – ынах сүөһү ууһуурун-тэнийэрин араначчылыыр айыы. – 1280, 1285 ст.

Ала Буурай ат – Мохсоѳоллой Боотур ата. – 3416, 3728, 3814 ст.

Аллараа биис уустара – аллараа дойду абааһылара. 2565 ст.

Баай Байанай – булт-алт, тыа иччитэ. 1350, 2852, 3477 ст.

Бырдьа Бытык, Кыырык Төбө, Хатан Тэмиэрийэ, Аан Уххан Тойон (Өрүкүйэ Көтөр, Күл Суорҕан, Кытарар Чох, Төлөн Аях, Сээркээн Сэһэн) – аал уот иччитэ. – 2865, 3123, 3280, 3291, 3465, 4775 ст.

Дьиэрдэ Бахсы – алаһа дьиз иччитэ. – 1357 ст.

Дьөһөгөй Айыыһыт (Күрүө Дьөһөгөй, Күрүө Дьөһөгөй Тойон, Дьөһөгөй Айыыта) – сылгыны-сүөһүнү үөскэтэр, араначчылыыр Үөһээ дойдуга олохтоох айыы, таһара. – 1071, 1074, 1899, 2695, 3398, 3487, 3727, 3773 ст.

Дьылҕа Хаан – саха итэҕэлигэр киһи инники дьылҕатын быһаарар үрдүк айыылартан биирдэстэрэ. – 723, 736, 1610, 1618, 4771, 4821 ст.

Дьэһэн Турантай – суол иччитэ. – 1361 ст.

Иэйэхсит Хотун (Иэйэхсит, Илин Иэйэхсит, Эдьэн Иэйэхсит) – киһини, сылгыны, сүөһүнү араначчылааччы, көрөөччү-харайааччы дьахтар таһара. – 785, 804, 943, 967, 976, 1006, 1172, 2484, 2524, 2580 ст.

Көнө Көкөччөй – Симэхсин эмээхсин көрсүүтэ. – 4574 ст.

Күөх Боллох Тойон – уу иччитэ. – 1354 ст.

Кыдай Бахсылаан – бухатыыр сэбин-сэбиргэлин онорор уус. – 3871 ст.

Мичийэ Куо бухатыыр – Мохсоҕоллой Боотур кэргэн ылыахтаах кыыһа, анала, кыыс бухатыыр. – 4764 ст.

Мохсоҕоллой Боотур – сүрүн герой, орто дойдуга үөһээ дойдуттан түһэриллэр айыы бухатыыра, Туналы Куо төрөппүт оҕото, Сэгэйэ Куо убайа. – 1144, 1457, 3001, 3005, 3160, 3181, 3194, 3236, 3268, 3363, 3397, 3432, 3520, 3535, 3596, 3739, 3915, 3976, 4009, 4047, 4155, 4169, 4200, 4271, 4290, 4314, 4323, 4351, 4391, 4423, 4646, 4735, 4739, 4807 ст.

Ньаадьы Ньанҕа Хатын – хотон иччитэ. – 1347 ст.

Одун Хаан – саха итэҕэлигэр киһи инники олоҕун, дьылҕатын быһаарар үрдүкү айыылартан биирдэстэрэ. – 1642, 1682, 4820 ст.

Орто Аан Ийэ дойду – айыы хаан аймаҕын олорор сирэ-дойдута. – 32, 262, 419, 579, 745, 950, 1084, 1291, 1653, 2038, 2073, 2288, 2730 ст.

Өргөстөй Бэргэн – Үөһээ дойдуга олорор айыы бухатыыра, Мохсоҕоллой Боотурга көмөҕө кэлэр, Сэгэйэ Куо кэргэн тахсар анала. – 3974, 4346, 4377, 4387, 4673, 4720 ст.

Силиэм Сэгэй Эмээхсин – аартык иччитэ. – 2776 ст.

Симэхсин эмээхсин – дьиэни-уоту, сүөһүнү көрөр эмээхсин. – 3912, 4545 ст.

Сүн Дьааһын Тойон – чаҕылҕан, ардах, былыттаах халлаан таңарата. – 1568, 1575 ст.

Сэгэйэ Куо – орто дойдуга үөһээ дойдуттан түһэриллэр айыы кыыһа, Мохсоҕоллой Боотур балта, Туналы Куо төрөппүт оҕото, Өргөстөй Бэргэн аналлаах кэргэнэ. – 1155, 1478, 2284, 3053, 3076, 3509, 3519, 3945, 4024, 4088, 4416, 4451, 4520, 4606, 4705, 4808 ст.

Тимир Бэкистэй – абааһы бухатыыра. – 3943, 4089, 4193, 4231, 4272, 4293, 4448, 4502 ст.

Тоҕус Добун халлаан – Үөһээ айыылар олорор сирдэрэ. – 274, 554, 691, 706, 1709, 1794, 1857, 2049, 4074, 4316 ст.

Толомон уолаттар – Үөһээ дойду көмөлөһөөччү уолаттара. – 1776, 2547 ст.

Тойон Түһүмэл – Тойон сэргэ иччитэ. – 1359 ст.

Туналы Куо – Мохсоҕоллой Боотур уонна Сэгэйэ Куо ийэлэрэ, Үөһээ дойду олохтооҕо. – 442, 502, 813, 4639 ст.

Улуу Күндэ Эбэ Хотун – орто дойдуга баар улахан күөл, айыы хаан аймахта-рын олохсуйбут сирдэрэ-уоттара. – 353, 2496, 2541, 2626, 2819, 3169 ст.

Улуу Суорун (Улуу Суорун Тойон) – төрүүр-ууһуур айыы дьонун дьобурун быһаарар, аныыр айыы, таңара. – 1523, 1534, 2688, 2694 ст.

Уот Кудулу Байҕал – аллараа дойдуга баар улахан күөл. – 4160, 4175, 4189, 4453, 4477 ст.

Ураанхай билиһин ууһа – орто дойду олохтоохторо, айыы аймахтара. – 725, 2016 ст.

Үрүн Аар Тойон – тоҕус халлаан тойоно, аан дойду аҕата. – 259, 472, 486, 553, 674, 719, 741, 952, 1058, 1178, 1264, 1385, 1514, 1556, 1604, 1637, 1691, 1701, 1793, 2418, 2571 ст.

Хорон Айыыһыт – имэн, таптал таңарата. – 2091 ст.

Хотой Айыы – төрүүр-ууһуур айыы дьонун олохторун ыйааччы айыы, таңара. – 1387, 1409 ст.

Чангый Куо – абааһы кыыһа. – 4071 ст.

Чыныс Хаан – саха итэҕэлигэр киһи инники олоҕун, дьылҕатын быһаарар үрдүк айыылартан биирдэстэрэ. – 1683 ст.

Элэс Бэргэн – Үөһээ дойдуга олорор сорук-боллур уол. – 480, 523, 531, 1696, 1745 ст.

КҮДЭННЭЭХ КУТУРУКТААХ КҮДЭН КУГАС АТТААХ КҮН ЭРБИЙЭ БУХАТЫЫР (олонхо)

- Былыргы былдыаһыктаах дылым
Быралыйар быраман мындаатыгар,
Урукку үйэм охсуһуулаах уорбата
Уларыяр улабаа өтгүгэр,
Ааспыт алдыархайдаах дылым
Ангаарыйар анараа таһаатыгар
Сээркээн сэһэнньиттэр
Сэһэргээн кэбиспит
Кэпсээннэрин истэммин,
10 Өйбөр-санаабар хатааммын,
Кэпсээн кэбийэр
Кэрдийс кэмим
Кэллэбэ дуу...
Хоммут уоспун өһүлэн
Бу дойду олоһун-дыаһаһын,
Сирин-уотун
Тугун ханныгын,
Өйдөөн-дьүүлээн,
Уоннаах харчы саба
20 Уу хараһым ыларынан
Супту көрөн олон
Туойдаһым-онолуйдаһым
Буоллаба дуу...

- Орто Аан Ийэ дойду диэн
Төһө үтүө-мааны дойду
Туругуран-тупсан
Турар эбит диэн,
Эргиччи энгээритэн,
Төгүрүччү төбүрүөннээн көрдөххө,
30 Хонууларын-сыһыыларын
Хоһооннорго хоһуйдахха,
Ыллам-дьэллэм
Тылбар ыпсардахпына:
Кынталдыыйбыт кыыс оҕо
Кыраһаабайыгар тэннээх
Кырааскалаах тумустаах,
Кынтаһар мөссүүннээх,

- Кылбаҗар дьүһүннээх,
Кынатын төбөтүгэр
- 40 Кыптый кырадаһынын саҗа
Кыырпах хара түүлэрдээх,
Кырыы көмүс кынаттаах,
Тардыы көмүс дабыдаллаах*,
Кырыымпалыыр куоластаах,
Кынкынас ырыалаах
Кыталык көтөрүм
Тоҕус хонукка
Тохтообокко көтөн
Тоҕойун булбатах,
- 50 Түгэҕин булларбатах,
Туруулаһан туран туораабатах
Толооннордоох эбит.
Алаастарын-сыһыыларын
Анааран көрдөххө:
Аллаах сүүрүк аты
Атаҕын ааһар
Ача күөх алар оттоох*,
Сэлиик аты*
Ньилбэгинэн охсуллар
- 60 Сиибиктэ* сирэм от
Сириэдийэ үүнэн тахсыбыт
Аҕыс иилээх-саҗалаах
Атааннаах-мөнгүөттөөх,
Алта киспэлээх*,
Араҕас айыы далбардаах*
Аан Ийэ дойду
Маанылааҕа эбит.
- Көрүлүү көтөр күөрэгэйдээх,
- 70 Ыллыыр-туойар ымыылаах,
Кэрээбэт кэҕэлээх,
Өрөөбөт өтөттөөх,
Самаан сайына сатыылаабыт
Сандал манган дойдута,
Кири-хаҕы киллэрбэтэх
Кэрэ-мааны дойдута,
Санаа тийибэт,
Толкуй тобулбат
Улуу дойдута буолан
- 80 Туругуран турар эбит.

Бу маннык
Үскэм үүнээйилээх,
Өлгөм сөлөгөйдөөх*,

- Уйгу-быйан олохтоох
Туруу бараан дойдуга*
Иннинэн сирэйдээх,
Эргийэр иэччэхтээх,
Икки атахтаах,
Унгуохтарыгар уйуттан,
90 Тирэхтэригэр тирэнэн
Киһи-саха дэтэн
Кэскиллэнэн үөскээн,
Үс саха төрдө буолбут,
Түүрт саха төлкөтө буолбут
Маһара Баатыр Тойон,
Арылы Куо Хотун диэн
Дьон киэнэ үтүөгэ,
Баһа-атаҕа биллибэт
Баараҕай баайданан,
100 Байан-тайан,
Аарыгыран-аатыран
Олорбуттара үһү.
Уол оҕолоро
Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас аттаах
Күн Эрбийэ бухатыыр диэн эбит,
Саппаҕырыа диэн
Саарбаҕа саһыаран иппит*,
Киртийиэ диэн
110 Киискэ кистээн иппит
Кыыс оҕолоро
Сирэлимэ Куо диэн эбит.
Аҕаларыттан-ийэлэриттэн
Анаан-минээн алгыс баһын
Амалытан ылан*,
Этэр эгэлгэлээх тылларын
Эттэригэр-сииннэригэр
Илэ-чахчы ингэринэ,
Истэ-сэргэбэлиэ,
120 Ийтиэхтии сылдыар
Ыччат дьон эбит.

Маһара Баатыр Тойон:
– Оҕом барахсан,
Сэттэ сааскын туоллун,
Ситтин-хоттун,
Эр киһи аатын ылын.
Мин диэтэх киһи

- Алгыс тылым
Үрүн тыынгар
130 Өрүһүлтэлээх буоллун,
Хара тыынгар
Үллэр үйэн устатыгар
Харыһылталаах буоллун!
Эн аламай манган күнү
Күлбүтүнэн уруйдаан,
Сылааһын-итиитин
Сүрэххэр ингэринэн,
Төрөөбүт төрүт дойдун
Ытык ыйааһын,
140 Анаабыт алгыстаах
Аналын толоро,
Олох олоро,
Уол оҕо ньургуна буолан
Тура төрөөбүтүн.
Дуолан бухатыыр буолангың
Көстүбэт бийин ууһуттан
Аан Ийэ дойдугун
Арагаччылыырга ананан,
Күнүг дьонун
150 Күөнгүнэн көмүскүүргэ
Ыйаахтанан кэлбитин.
Төрүт сиргин
Көмүскүүр түгэннэр
Быстыбат-ойдубат
Тыыннаатаһым буоллун!
Оттубут уотун умуллубатын,
Иитэр сүөһүг күрүөлэннин,
Төрөтөр оҕон төлкөлөннүн,
Мин алгыстаах тылым
160 Эн эккэр-хаангар киирэн,
Өрүһүлтэ буолан,
Кэрэни эрэ кэрэһилээтин,
Үтүөнү эрэ үксэттин,
Үчүгэйи эрэ төлкөлөөтүн!
Кылаан кыыс оҕобут барахсан,
Уон иккигин туоллун.
Эйигин Ийэхсит Ийэ Хотун
Аҕа ууһун ааттатар,
Ийэ ууһун тэнитэр
170 Кэнчээрини кэнгэтэргэ,
Олоҕу уһатарга
Анаан-минээн айбыта,
Төлкөбүн түстээбитэ.
Кэм кэрдиис чугаһаата,

Албан ааттаах,
Суон сурахтаах,
Дьахтар киэнэ
Талыыта буола улаат!

Сирэлимэ Куо

- 180 Ситэн-хотон сирэлийэн,
Тыһы кырынаас тириитин
Сыыйа тарда туппут курдук
Сытыары сымнаҕас мөссүөннэнэн,
Хара саһыл тириитин
Ханыылыы уурбут курдук
Хара хаастанан,
Уран уус киһи
Уһанан-чочуйан
Оҕортун курдук
- 190 Обуйуктуур уостанан,
Тангас бүтэй этэ көстөр,
Эт бүтэй силиитэ көстөр
Кыыс киэнэ кылааннааҕа,
Дьүһүннээх үтүөтэ,
Дьахтар киэнэ талыыта
Буолан үүнэн-үрдээн
Сириэдийэн тахсыбыт.

Айбыт аҕата

Маһара Баатыр Тойон:

- 200 – Билэн билгэлээтэхпинэ,
Көрөн дьүүлээтэхпинэ,
Үөһээ Айыылартан тардылаах,
Албан дьаһах ааттаах,
Куоһарыылаах хоннохтоох,
Куочай кугас аттаах
Орулуос Боотур
Хоойго сытар холооннооҕо
Сэргэ сытар сэгэрэ гына
Уура-тута таайтара,
- 210 Ууннары тарда көрөбүн.
Оттон эн,
Айыы Нуолур эдьийкээммит,
Биккин-билгэҕин,
Билбиккин-көрбүккүн
Сип гына сибигинэйэ,
Ситэри сэхэргээн,
Санаабыт санаабын

Сааһылаан биэрдэххинэ
Хайдах буолуох этэй?

- 220 Айыы Нуолур удаҕан:
– Бөлүүн түлэй-балай түүнгэ
Түлүк уубун утуйа сытан*
Түүл түһээн түгнэһинним.
Туох-хайа түһэ-битэ буолла?
Самнан биэрбэт саргылаах
Саха омуга биһиги
Төрүүр-ууһуур ыйаахпыт,
Үөскүүр-тэнийэр туоһубут,
Кэскил тэринэр,
- 230 Олох онгостор
Үчүгэй түспүт быһыылаах.
Арай туран,
Ымайан тахсар ыйдаах,
Күлэн тахсар күннээх
Киһи-аймах кэскиллэнэр,
Айыы киһитэ айхалланар
Арылы манган
Алгыстаах аартык
Сүллэр төрдүгэр
- 240 Турар эбиппин.
Күндэл манган халлаан*
Үрүт өттүн диэки көөртүм:
Көрүөхтэн дыккити
Кэрэ сырдык
Аар ырай барахсан
Аана аһыллан кэллэ,
Күн Ийэ Хотуннуу
Күндээрэ сырдаата.
Ити кэлин өттүн көөртүм:
- 250 Быһыйга былааннаах,
Күүстээххэ көрүгнээх
Уолан уол барахсан
Оноҕостоох саадаҕын туппутунан
Көтөн күпсүйэн кэлэн,
Тоҕус төгүл тонхох гынна
Уонна маннык диэн
Сангалаах буола турда:
– Хантан хааннаах,
Кимтэн кииннээх
- 260 Киһи диир буоллаххытына,
Үөһээ Үрдүк Айыылар
Үөскээн аарыгыран олорор
Өндөл манган халлааннарын*

- Үрүт мындаатыгар олохтоох,
Ыраас ырай ыырдаах,
Дьоллоох туонай дойдугаах,
Өнгүрүк куйаас салгыннаах
Дойдуга олохтоох,
Айыыһыт Ийэ Хотун,
270 Иэйэхсит Ийэ Хотун
Иһирэх аҕастардаах,
Албан дьаһах ааттаах,
Куоһарыылаах хоннохтоох,
Куочай кугас аттаах*
Орулуос Боотур диэммин.
 Үгэр таһарам
 Үрүн Аар Тойон эһэм
 Ыйбыт ыйаағынан
 Ытык-мааны аймағым
280 Улуу Суорун кырдыаҕас:
«Аҕа ууһун ааттатар,
Ийэ ууһун тэнитэр
Кэминг-кэрдийһинг кэллэ,
Симэлийэн бүппэт уйгулаах,
Охтон бараммат мастаах,
Кэхтибэт кэнчээрилээх,
Бараммат баайдаах
Орто туруу дьабыл дойдуга
Сирэлимэ Куо диэн
290 Кыыс дьахтар
Төрөөн-үөскээн олорор.
 Ону барангың
 Кэргэн кэпсэтэн көрүөххүн
 Хайдахтаах буолуо
 Эбитэ буолла?» – диэбитин,
 Ытык дьонум тылын ылынан,
 Чолбон сулус доҕордонон,
 Хаардаах былыт ханыыланан
 Айаннаан иһэбин.
300 Манан буоллағына
 Улуу Тойонум,
 Маһара Баатыр,
 Эн көрүүң, эн дьүүлүң,
 Оруннаах буолуон сөп.

- Сирэлимэ Куо:
 – Ытык-мааны кырдыаҕас,
 Айыы Нуолур удаҕан,
 Арай төрүүр-ууһуур ыйаағы,
310 Үөскүүр-тэнийэр тускулу

Түнээбит буоллун?...
Миэхэ аналлаах буоллун даа!
Дьонум-сэргэм барахсаттар
Төһө эрэ үөрэр,
Өрүкүйэ көтөр этилэр!
Үнэр Үрдүкү Айыыларбыт
Айбыт уолан уолларыгар
Ойох табыста диэннэр,
Айыы аймахтарыгар
320 Араначчы буолаар диэннэр,
Алгыстарын анаан
Атаарыах этилэр!
Дьээ-буо!
Саргылаах үтүө санаалаах
Сахам дьонугар
Үтүмэн үгүс сылларга
Уруйдара улаатарыгар,
Кэскиллэрэ кэнгииригэр,
Үһүн үйэлэнэллэригэр,
330 Сүр улуу кыахтара тахсарыгар
Самнан биэрбэт саргыны,
Кэхтэн биэрбэт кэскили
Кэрэхэлии туруох этим.

Маһара Баатыр Тойон:
– Үөһээ үнэр Айыыларбыт,
Этэр тылбын,
Саһарар саһабын
Истэ сэргэбэлээн!
Ыраах да буолларгыт
340 Айыы оҕотугар
Анаан айбыт
Бухатыыр оҕоһутун
Ох курдук онорон,
Орто дойдуга
Албаан-силээн атаардаххытына
Хайдахтаах буолуох этэй?
Биһиги дьон
Алгыстаах тылбытыгар түһэриэхпит,
Кэскиллээх тылбытынан кэрэһилиэхпит
350 Үөрүүнэн көрсүөхпүт.

Маһара Баатыр
Охтон биэрбэт онгоһууну,
Самнан биэрбэт саргыны,
Түһэн биэрбэт төлкөнү
Түстүүр кэм кэлбитин биллэрэн,
Түөһүллэн туран:

– Ылын, ноһолоор, хотуйдаар!

- Орто Аан Ийэ дойдуга
Аҕа ууһун ааттатыах,
360 Ийэ ууһун тэнитэн олоруох
Үөһээ дойду алтыс халлаанын
Ытык-мааны ыччата,
Айыы сириҥ анала,
Албан дьаһах ааттаах,
Куоһарыылаах хоннохтоох,
Куочай кугас аттаах
Орулуос Боотур
Күтүөт оҕо буолаары
Дьонун-сэргэтин сэтиилэнэн*
370 Айаннаан-аарыгыран иһэр.
Ылын, аһан киирэр
Алгыстаах аанһытыттан
Суодал оһоххутугар дылы
Торҕо күөх отто тэлгэтин*!
Айыы дьоно аһыыр
Амтаннаах аһын тардын! –
Дии турбута.

Маһара Баатыр Тойон:

– Албан дьаһах ааттаах,

- 380 Куоһарыылаах хоннохтоох,
Куочай кугас аттаах
Орулуос Боотур,
Ытык дьонун тылларын ылынан,
Окко түспүт онгоһуун
Сиргэ түспүт сэрэбиэйин таайан,
Орто Аан Ийэ дойду
Дьонун-сэргэтин кытта
Уруулуу буолаары,
Толон суолу арыян,
390 Алгыс курдук айаннаан кэлин!
Биһиги диэтэх дьон
Тапталлаах ийэҕин

- Кыыс Кыламантай Хотуну,
Айбыт аҕабын
Бэриэт Бэргэн Тойону,
Саха дьонун сизэринэн
Үтүө аһынан үссээн*,
Мааны аһынан маанылаан,
Утах аһынан уоскутан,
400 Үөрүүбүтүн үллэстэн
Үмүөрүһэн көрүстүбүт.
 Үтүө мааны дьоммут,
Көһүтүүлээх ыалдыттарбыт,
Орто туруу бараан дойдубут,
Көмүс уораҕайбыт,
Уруйдуу көрүстэ,
Бэйэҕит киэнин курдук
Чугастык ылынын,
Чэлчэкистик сананын!
- 410 Албан дьаһах ааттаах,
Куоһарыылаах хоннохтоох,
Куочай кугас аттаах
Орулуос Боотур
Аҕыс сардангалаах
Аламай манган күн
Анныгар олохтоох
Айыылартан анаммыт
Сэгэрдээтэр сэгэригэр
Сирэлимэ Куоҕа
- 420 Маннык диэн ырыалаах,
Оннук диэн тойуктаах
Буола турбута:
 – Үнэр таңарам,
Үрүҥ Аар Тойон эһэм,
Ыйбыт ыйаағын толоро,
Үөһээ Үрдүк дойдуттан
Чолбон сулус суолдьбуттанан,
Сэттэ таталҕалаах*
Силлиэ тыал сирдьиттэнэн,
Ала холорук аргыстанан
- 430 Эн үрдүк ааккар
Үтүө сураххын истэн,
Кэргэн кэпсэтиэм,
Кэскил тэриниэм диэн,
Айаннаан аарыгыран кэлим.
Үнэр таңарам
Үрүҥ Аар Тойон эһэм

Бйбыт ыйааҕа,
Анаабыт анала оннук.

Сирэлимэ Куо:

- 440 – Санаабыт санааҕын толороору,
Кэлбит кэрэ санааҕын кэбиннэримээри
Кэрэ санаан туоллар диэммин,
Ис сүрэхпиттэн иэйэн туран,
Этим-хааным сөбүлэхэн,
Эн курдук киһиэхэ кэргэн тахсар
Кэмим дьэ кэлбит диэн,
Харахпынан хайҕаан,
Дууһабынан астынан,
Сүрэхпинэн сөбүлээн
450 Ийэ куппун үөртэҕим,
Салгын куппун астыннардаҕым,
Буор куппун анаатаҕым буоллун!
Ыал буолар,
Алаһа дьизни тэринэр*
Уйгулаах Улуу Ыһыаҕы тэрийтэрэргэ
Күн күбэй ийэбиттэн,
Айбыт Аар Тойон аҕабыттан
Сөбүлэннэрин ылан
Алгыстарын анатыам.

- 460 Үөһээ Үрдүк Айыылар
Үөрэн-көтөн,
Тоҕус томторҕонноох дүнгүрдэрин
«Дом-дом» охсо-охсо,
Үөрдүһэн түһэннэр
Субурдук диэн,
Уоллаах кыыс барахсаттары
Кэнэҕэски үйэҕэ
Кэхтибэт кэскиллэрин,
Тулубат туттаахтарын
470 Түстээбитинэн барбыттар,
Эдэрдэр тустарыгар
Илэ-была тылларын
Уустаан-ураннаан,
Уруйдаан-айхаллаан
Алгыс гынан
Сааһылаан кэбиспиттэр:
– Уруу-тары дьонгутун
Уруйдаан-айхаллаан,
Алгыстаах тылгытынан

- 480 Анаарар буолун!
Аччыктаабыты тоторор,
Тонмуту ириэрэр,
Дьонно-сэргэбэ кэрэхсэтэр
Ытык-мааны дьон буолун!
Кэнэбэһин кэнэбэс
Үөскээн-тэнийэн иһин,
Оҕо-уруу төрөтүн,
Ууһуу-тэнийэ турун!
Сыһы-сыһы аайы
- 490 Сыспай сиэллээххит сырыстын,
Хонуу-хонуу аайы
Хороҕор муостааххыт хоролдьустун!
Баай-байылыат олох
Маанылаах дьонноро,
Ыаллара буолангыт
Уруу-тары дэлэтэн,
Аҕа ууһун ааттатан,
Ийэ ууһун тэнитэн,
Уруйдаан-айхаллаан!

- 500 Маһара Баатыр Тойон:
– Көмүс түөстээх күөрэгэйдэрбит,
Сүбэбитин холбоон,
Сүүс сүүскүтүттэн өйөһсөн
Үс саханы үөскэтин,
Түөрт саханы төрөтүн,
Киһи-сүөһү төрдө буолун!
Ураҕас тийибэт уйгуланын,
Манкы тийибэт баайданын,
Ааспыты аһатар,
- 510 Тонмуту ириэрэр,
Быстыбыты быһыһыр
Айы санаалаах
Ытык-мааны ыал буолун!

- Бэриэт Бэргэн Тойон:
– Оҕолорбут тустарыгар
Иһирэх иэйиибитин,
Ахсаабат тапталбытын,
Алгыстаах санаабытын
Тойугунан туойдахпыт буоллун!
- 520 Истин тапталгыт,
Иһирэх иэйиигит,
Истин итэбэлгит
Олох кистэлэн имэнин,

Үрдүк үтүө аналын
Уруйдуу туруохтун!

- Сирэлимэ Куо
Күн сириҥ көрдөрбүт
Күн күбэй ийэтэ,
Арылы Куо Хотун,
530 Аргыый аҕай
Наллаан кэлэн,
Илгэлээх илиитинэн,
Ымыылаах ытыһынан
Кыыстаах уолу
Кууһан ылан
Сыллаата-убураата,
Хаппахчыга киллэрдэ.
Уоллаах кыыс
Төлкөлөөх-түстээх
540 Истин иһирэх тапталларын
Сүрэхтэригэр ингэрдилэр,
Хааннарыгар хатаатылар,
Күндэл манган күн
Күөгэйэ ойон
Тахсыар дылытын
Оонньоотулар-көрүлээтилэр,
Үс саха үөскүүр
Төлкөлөөх түөрэҕин түһэрдилэр.
Дьэ, ити кэнниттэн
550 Кыыс оҕо
Ыарахан буолан ыадайда,
Хат буолан ханайда,
Буос буолан хонойдо,
Тоҕус ый тоҕус хонуга
Томточчу туолан,
Уон хаамыылаах оронугар сытан
Үһүс түллүүтүгэр
Кыыс оҕо ытыыр саңата
Аан Ийэ дойдутун
560 Анараа саҕатынан,
Туруу бараан дойдутун
Улаҕаа өттүнэн сатараата.

Аҕыс иилээх-саҕалаах,
Атааннаах-мөнгүөннээх
Айгырыын силик,
Аан Ийэ дойду

- Айылжалаах кэрэ далбарыгар
Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас аттаах
- 570 Күн Эрбийэ
Иэйэхситтээх ийэ ууһа,
Айыыһыттаах аҕа ууһа
Кыһыл кыымы күөдүтэн,
Күөх уоту көбүтэн,
Тус бэйэлэригэр тупсан,
Аал уоту оттунан,
Эйэ дэмнээхтик
Эн-мин дэһэн,
Байан-тайан
- 580 Олохторун ситимнээн,
Аатыран-аарыгыран
Олохсуйан олодохторуна,
Көһүтүллүбэттэх өттүттэн
Иэдээн изнигийбит,
Аймалҕан ааннаабыт.
- Анаарыйар аргыардаах*,
Чускуйар туманнаах,
Хаардаах-хаһыннаах,
Тохтообот толоонноох,
- 590 Арҕаа халлаан
Анаарыйар арҕаһын
Анараа саҕатыгар
Түспүт күөрэйбэт,
Киирбит эргийбэт
Дьулаан дойдутуттан
Сүллэр этин көлөлөөх,
Сааллар этин кыймылаах,
Аһар былыт албастааҕа,
Куотар былыт кубулуһаттааҕа*,
- 600 Аллараа дойду ап хомуһуннааҕа*,
Хоту дойду кулан удаҕана
Чаҕылла Куо
Сэнээн-атаҕастаан барбыт:
– Үөрүүм-көтүүм үрдээтэ,
Дьолум-соргум тосхойдо!
Бэйэлээтэр бэйэм
Сараһын сирэй*,
Өрүкүйэ кутурук,
Арбай баттах,
- 610 Тыһы тыытылба,
Босхо хоолдук,
Сылбархай сыалдыа,

- Дэлэгэй тэллэх,
Көрсүбүттүүн көрсүүлэхэр,
Хоммуттуун хоонньоһор
Дьизэрэнкэй ньилбэк,
Аллараа дойду
Ап хомуннаага,
Хоту дойду кулан удагана
- 620 Чагылла Куо буолабын.
Айыы аймахтара,
Кыыс оҕолоноргутун
Үс үйэ тухары
Күүттүм даа этэ,
Көһүттүм даа этэ!
– Дьэ, эбитэ дуо!
Кыыс оҕо куттаах-сүрүн
Эрийэ тутар эрбэхпинэн,
Сөрүү тутар сөмүйэбинэн
- 630 Куорам далай ытыспар*
Тутар күннээх эбиппин,
Арҕаһыттан тэһииннээх
Айыы хаан аймахтарын кытары
Аймахтаһар дьон буоллахпыт.
Санаарҕааман,
Самаххытын хамнатыман*,
Улуунах да устата
Туора тутуохпут суоҕа,
Харыс да устата
- 640 Хаамтарыахпыт суоҕа.
Тоҕус болдьоһуннаах
Тонг буурай уораҕайбыттан
Булан ыларгыт ыарахан буолуо,
Барбыт сирбин батыһа сатаайаҕыт,
Барбыт төннүбэт,
Түспүт күөрэйбэт
Түнгү түлэй дойдута*.
Сэрэппэккэ сизтэ диэйэҕит,
Хонг мэйиилэр!
- 650 Биир бэйэм
Баҕабын ханнарап,
Таҕылбын таһаарап
Инилээтэр иним,
Оҕолорум барахсаттар,
Күнгэ көрдөрбүт
Көмүс чыычаахтарым,
Биилээтэр биилэрэ
Уот Мэнистэй Боотур,
Оронго сытар холоонноох

660 Ойоџо суох,
Тэллэххэ сытар
Тэннээџэ суох буолан,
Эдьийдэригэр-балыстарыгар
Хонук өрүү-өрүү
Хонор-сүтэр үгэстэммитэ ыраатта.
Онтукайым уоскулана
Аралдытынар малыката
Огостуом, оонньотуом
Диэтэџим даа!

670 Диэтэџим даа!
ha-ha-ha!

Ыллаан-туойан бүтээт,
Ураа үрбүтүтэн*
Өрө көтөн тахсан иһэн,
Айан киһитэ аччыктыам,
Суол киһитэ тутайыам диэн,
Сыһы саҕатыттан
Сылгы үөрүтэн
Сэттэ бизни тигэ харбаата,

680 Ойоџоско турар
Тоџус кытыты
Тоџу харбаата да,
Инэри далай иһигэр,
Кудулу далай куттаџар
Ыстаабакка да
Ыйыстан кээстэ,
Уонна тус хоту диэки
Холлоџос уота буолан*
Субурус гынан хааллаџа.

690 Сирэлимэ Куо:
– Ый-ыйбын!
Аай-айбын!
Күнгэ көрбүт
Көмүс чыычаахпын
Көстүбэт биистэригэр
Көрө былдыаппыт абаккабын!
Кимнээх -туохтаах буоламмын
Суон ойуур курдук
Дурда-хахха буолуой?

700 Хариһыйарым эрэ
Хараџым уута буоллаџа,
Ый-ыйбын!
Аџыс уон аанньал тангараларым,
Абырал буолунгугууй,

- Тоџус халлаан домньуттара,
Ис-испиттэн иитилэн тахсар
Илэ-была тылбын,
Иэйэ-куойа ыгыыр
Иэрийэ айманар сангабын истэннгит
- 710 Дурда-хахха буолунгнутууй!
Одун халлаан олохтооџо
Албан дыаһах ааттаах,
Куоһарыылаах хоннохтоох,
Куочай кугас аттаах
Орулуос Боотур доџорум,
Кэнэџэһин кэнэџэс
Кэнчээрибитин тэнитиэхтээх
Көмүс чыычаахпытын
Хайдах-туох албаһынан
- 720 Көмүскээн көрүөхпүтүн сөп буолуой?
Ытыырбын-сонгуурбун
Икки чуор кулгааххынан истэн
Ыраах да буолларгын
Чугас буолууй!
Ыый-ыйбын!
Аай-айбын!

- Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас аттаах
Күн Эрбийэ
- 730 Хамсаабат буола,
Кун буолан сытар
Балтыгар сыыланхайдаан кэлэн:
– Абаккабын!
Атахтааџым буоллар
Балтыкайым сыыһын
Былаџайга былдьатыам этэ дуо?
Икки атаһпар
Уйуттан турар
Күннээх эрэ буолларбын,
- 740 Көстүбэт биистэрин
Көрдөрүөм этэ!

Аџа ууһун аймах дьоно,
Ытык кырдыаџастара
Ыллыктааџы быһаарар,
Ылынар күннэрэ

Тирээн кэлбит сизэринэн,
Бары мустан, тоғуоруһан
Чороон иһиттэн кымыс иһэллэр,
Мас кытыйаттан
750 Сыалаах эт сииллэр.

Маһара Баатыр Тойон:
– Ытык мааны кырдыаҕастарым,
Аймах-билэ дьонум,
Билэн-көрөн олороҕут!
Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас аттаах
Күн Эрбийэ оҕобут барахсан
Сүүрбэ сааһыгар дылы
Сүүс сүһүөҕүн сиэтэн
760 Харыс сири халбарыйбакка
Эрэйи энгэринэн тэлэ сылдыар,
Ону көрөҕүт-билэҕит.
Бу Аан Ийэ дойду
Дьонун-сэргэтин араначчылыы,
Күнүн дьонун
Ыарыыттан-сүтүүттэн
Быһыы сылдыар
Айыы Нуолур удаһантан
Көрдөһөн көрдөхпүтүнэ
770 Хайдахтаах буолуой?

Албан дьаһах ааттаах,
Куоһарыылаах хоннохтоох,
Куочай кугас аттаах
Орулуос Боотур
Аҕата Бэриэт Бэргэн:
–Дьэ, Орто дойду
Ытык кырдыаҕаһа,
Айыы Нуолур удаһан!
Күн киһитэ көмүскэс,
780 Айыы киһитэ аһыныгас.
Биһиги кийииппит
Сирэлимэ Куо инитэ
Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас аттаах
Күн Эрбийэ түһүгар
Халын ойуур курдук
Хахха буол,
Суон ойуур курдук
Дурда буол!
790 Бэһис халлаанна олохтоох

Суостаах-суодаллаах
Улуу Суорун
Ытык кырдыаҕастан
Көрдөһөн көрүөххүн
Хайдах буолуой?

- Айыы Нуолур
Аал уотун иннигэр
Аргынньахтаан олонор:
– Уоккутун оттун,
800 Аста-үөллэ бэлэмнээн,
Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас аттаах
Күн Эрбийэ оҕобут барахсаны
Манна аҕалан кулун!
Алаас-сыһыы саҕа
Аар холумтан олохтоох,
Өрүкүйэ көтөр күл суорҕаннаах,
Кыһыл кыым сардангалаах
Аал уотум иччитэ
810 Бырдыа Бытык,
Ытык кырдыаҕас,
Итиигинэн илгий,
Сылааскынан сыдыаай!
Оҕобут барахсаны
Күөх төлөн күөнгэр кистээ,
Аан чабыл тыынгынан харыстаа!
Иннинэн сирэйдээх,
Икки атахтаах туһа диэн
Энэлийэр күнүм буолла,
820 Сайдар үүнэр санаалаах
Саха омук туһа диэн
Саңгарар кэмим буолла!
Аан Ийэ дойдум
Дьонуттан-сэргэтиттэн
Арахсар күнүм үүннэ,
Туруу-бараан дойдубуттан
Тулар күнүм буолла!
Ханна бардын диэтэххинэ,
Күдэннээх кутуруктаах
830 Күдэн кугас аттаах
Күн Эрбийэ оҕобут барахсаны
Быртаһ өлүүттэн быыһаары*
Өксүөннээх үрдүк халлаанга
Өрө көтөн күпсүйэн тахсан,

- Суодал манган халлаан*
Суккуллар бэлэнигэр,
Суураллар ньууругар
Суостаах-суодаллаах,
Сурахтаах-садьыктаах
- 840 Улуу Суорун кырдыаҕастан
Көрдөһөн көрө
Аарыкпын кэтэн*,
Тоҕус томторҕолоох дунгүрбүн
Олбох оностон,
Уулаах былыт дугуйданан,
Хаардаах былыт ханыыланан,
Кырыалаах былыт кынаттанан,
Кубарыйа куурбут
Кулун кутуруга былаайахпын
- 850 Доҕор-атас оностон,
Айанныыр күнүм буолла.
Кэтэх тыаҕа
Кэлэҕэйдээн кэпсиир,
Кэҕэрдэн сангарар
Кэҕэ көтөрүм бааргын дуо?
Чолоҕор кэтэхтээх
Чуочаллыбыт атахтаах
Тутум тумустаах
Тойон лоокуут көтөрүм
- 860 Бааргын дуо?
Сойуо тумустаах
Суптугур дьүһүннээх
Тиэрэ үктүүр атахтаах
Дайа көтөр
Даллан куюҕаһым бааргыт дуо?
Ыраах да буолларгыт чугаһаан,
Баар да буолларгыт
Баар буола охсун!
Аттыбар сылдьан
- 870 Арыалдыт буолун,
Дайа-тайаара сылдьан
Доҕор буолун!
Аллаах айан суолун
Арыйар күммүт буолла.
Умса түстэхпинэ
Сүүспүттэн өйөөччүлэрим,
Иттэннэри түстэхпинэ
Кэтэхпиттэн өйөөччүлэрим,
Сатаан сангарбат бэйэбин
- 880 Этэр илбис тыллаабыттарым,
Аһаҕас эттээбиттэрим,

- Иччилээх тыллаабыттарым,
Сүдүү-бараан күлүккүтүттэн
Көрдөһөр күнүм буолла,
Албан дьаһах ааккытыттан
Ааттаһар кэмим кэллэ.
Тылым иччилэрэ,
Санаам саталлара
Айыыһыт оҕотун араначчылыы,
890 Күммүт оҕотун көмүскүү,
Далбарайбыт оҕотун дайыта
Айаннаатахпыт буоллун!
Алгыыр алгыһым
Аттаах киһи саҕа,
Туойар тойугум
Оҕустаах киһи саҕа,
Оҕобут барахсанга
Уһун туйгун олоҕу
Кээһэн биэрэ,
900 Мин обургулаах
Күүстээх санааны ылынан,
Симэхпин силэйэммин,
Түөлбэ күөл саҕа
Дүнгүрбэр олорон,
Өлүү иинин өнөйбүт
Оҕобут барахсаны
Ыарахан ыарыытын ылҕата
Айанныыр күнүм буолла!
Куук-хаах!
910 ho-ho-ho!
Эһиги бэйэлээхтэр
Аартык иччилэрэ,
Ытык кырдыаҕастар,
Ойоҕоспуттан одуулааман
Кытыыбыттан кынчарыйыман,
Көрдөстөбүм буоллун!
Айанныыр сирим
Арда ыраах
ho-ho-ho!
920 Бу борбуйун эрэ көтөхпүт
Уолан уол оҕобутугар
Ыарык, дьаллык ингпитин
Ыраастыы-арчылыы
Кымньы тылбынан кыыһырбахтаан,
Көстүбэт биистэрэ
Күөмчүлээбиттэрин өһүллэрэ
Айанныыр буоллум!

- Уотун үстэ эргийэр,
Ас амтаннаагынан аһатар,
930 Сиэлинэн ситэрэр,
Олорор дьону эргийэр,
Дүнгүрүн охсо-охсо
Уотун иннигэр кэлэн,
Сөһүргэстээн олорон
Маннайгы-иккис халлаанга
Дайдаран тийэн,
Айыыһыттан, Иэйэхситтэн
Дьөһөгөй аартыгын
Ыйан көнгүллүүлэригэр көрдөһөр:
940 – Ийэ көлөһүнүм иэмминэн,
Аҕа көлөһүнүм арҕаспынан сүүрэн
Сыңдалбаннаах айантан
Сылайан кэлим.
Иэйэхсит эдьиийкээммит
Иһирэх иэйиигинэн,
Илгэлээх имэнгинэн,
Көмүскэс санаалаах
Күн улууһун дьоно
Төрүүр-ууһуур,
950 Үөскүүр-тэнийэр,
Үүнэр-сайдар
Төлкөлөрүн төрүттээччи,
Алгыстаах санаалаах,
Амарах майгылаах
Айыыһыт Хотун аҕаспыт,
Айаным суолун салгыы
Арыян кулун даа,
Ааттаһан-көрдөһөн эрэбин!

- Умайа турар уокка
960 Иэйэхсит саҕата иһиллэр:
– Орто дойду ытык кырдыаҕаһа,
Айыы Нуолур удаҕан,
Тоҕус суол төрдүгэр туойбут,
Аҕыс суол төрдүгэр
Аарыктанан алҕаабыт
Айыын оҕотун арангаччылыы,
Күнүн оҕотун көмүскүү
Алгыс курдук айаннаа,
Санааҕын толор,
970 Сителиккин ситэр!
Сутука курдаах*,
Хорон от моойторуктаах,
Бэс хатырыга бэргэһэлээх,

Мас хатырыга сонноох,
Ағыс аартыгым иччилэрэ,
Алгыс курдук атаарың,
Уһун суолун уруйдаан!

- 980 Айыы Нуолур удаһан
Чоргул оһоһун иннигэр
Сөһүргэстээн оһорон:
– Ыраах сириһэн ыһрданан,
Дорһоон суолун тобулан
Күрүө Дьөһөһөгөй кырдьаһаспыт
Ураанхай сахаларга анаан
Ағыс уон ағыс
Атыырың үөрүн
Анаан түһэртиң,
Көлүнэр көлө,
Миинэр миһгэ
- 990 Аһыыр ас гынныннар диэн.
Дьэ, ол махталыгар
Айыы дьоно бары
Самаан сайын
Салаллан кэллэһин аһсын
Күөгэл көнө хонууга таһсаммыт
Тойон сэргэ туруоран,
Эйиэхэ анаан
Аал уоту оттоммут
Уоппутун нөһгүөлээн
- 1000 Айыы аһынан айах тутабьт.
Дьэ, хаардаах былыты ханыыланан,
Уулаах былыты олбохтоһон
Айаннаан кэллиһ!
Үрүт өттүгүттэн көрдөһө,
Алын өттүгүттэн ааттаһан эрэбин.
Төрүт өйтөн төлкөлөөх,
Илгийэр итии тыыннаах,
Ытык кырдьаһас эн буоһлаһың!
Төрүүр-ууһуур,
- 1010 Үүнэр сайдар
Үс куттаах
Айыы аймаһар
Көмүскүүр күүс,
Харыстыыр хаһха
Буоһуохтаах уоһан
Уол оһобут туһун
Улуу Суорун кырдьаһастан
Быһһата-абыраттара,
Көрдөһө-ааттаһа,

1020 Сүбэ-ама ыла
Айаннаан-аарыгыран иһэбин.
Алгыстаах аартыгын төрдүн
Арыйан биэрдэххинэ
Хайдахтаах буолуой?

Үөһээ халлаанна
Саһа доргуйар:
– Орто дойду ытык удаһана,

Айар алгыстаах,
Хомуһуннаах хоһоонноох,
1030 Этигэн эттээх,
Адьярай санааны араарар,
Көстүбэт санааны көтүтэр
Ытык дойду ыччата,
Кэс дойду кэрэһитэ
Этэр тылгын иһиттим.

Кирдык да,
Киһи киэнэ килбиэннээбэ,
Ураанхай киэнэ уһулуччулааба,
Бухатыыр киэнэ ааттааба,

1040 Иэйэхсит Ийэ Хотуммут
Албаан-силээн,
Анаан-минээн
Аан Ийэ дойдутун
Арангаччылаатын диэн,
Күн сиригэр
Уолан уол оҕону
Күндүлээбитэ.

Саха аймағын,
Ураанхай ууһун
1050 Көмүскүүр күүстээх,
Арангаччылыыр аналлаах
Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас аттаах
Кини эрэ баар.

Аһаҕас аартыгым арангаччылар,
Төрбөн суолум тойотторо,
Ыллык суолум ыччаттара
Аһар аартыгын
Арыйан атаарын!

1060 Айыы Нуолур удаһан
Махталын биллэрэн
Уотугар сиэл биэрэн
Сыт-сымар таһаарар
Уонна баран:

- Улуу Суорун Тойон
Аартыгын арийдаҕым буоллун,
Кэскиллээх аартыгын
Кээрэттэҕим буоллун!
Аҕыс хартыгастаах халлааны
- 1070 Ааһа айаннааммын
Улуу Суорун кырдыаҕас
Уоруккар кэлим.
Алгыстаах аангын аһан кулу,
Иэччэхтээх аангын
Сэгэтэн кулу!
Ытык кырдыаҕас,
Кэлбит санаабын
Кэпсээн кэккэлэтиим:
Орто дойдуга төрөөбүт,
- 1080 Үрүн күнү көрбүт
Айыы хаан аймаҕа,
Күн улууһун оҕото
Хас биирэ
Олох олороору,
Оҕо-уруу төрөтөөрү,
Кэнчээрини кэнэтээри,
Күн үтүө дойдутун
Кэскиллээн көмүскээри
Төрүүр-ууһуур.
- 1090 Орто дойду дьонун-сэргэтин
Харыстыах-арангаччылыах
Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас аттаах
Күн Эрбийэ,
Күн айыы оҕото,
Сүүрбэ сааһыгар дылы
Сүүс сүһүөбүн сизтэн
Саханы саргылыыр,
Ураанхайы утумнуур
- 1100 Кыаҕыттан тахсан сытар.
Ытык кырдыаҕас,
Биллэххинэ эн билиэн,
Көрдөххүнэ эн көрүөн,
Көрдөһөн-ааттаһан эрэбин,
Туох сүбэлээххин-амалааххын?
- Улуу Суорун:
– Улуу удаҕан эн киһи
Үүтүн-хайаҕаһын бүөлэнэн,
Өйүң-санааң бааллан,
- 1110 Билбэккэ сылдыар эбиккин,

- Мин этэр тылбын
Өйдөөн-дүүллээн иһит!
Улуу бухатыыр буолуохтаах
Уолан уол оҕоҕут
Күн күбэй ийэтиттэн
Айыыһыт аартыгын арыян
Күнүн сириҥ көрөөтүн,
Абааһы бииһин
Аатырбыт удаҕана,
1120 Сүллэр этин көлөлөөх,
Сааллар этин кыймылаах,
Аһар былыт албастааҕа,
Куотар былыт кубулҕаттааҕа,
Аллараа дойду ап хомунуннааҕа
Чаҕылла Куо
Бу оҕо ситтэҕинэ-хоттобуна
Абааһы бииһин күлэ-күлэ
Күллэри сүтэриэ,
Имири эһиэ,
1130 Иэдээни оноруо диэн,
Сүллэр сүһүөҕэр
Тыһы тыймыты инэрбит.
Онтуката төрөөн-ууһаан,
Сүүс сүһүөҕүн сүллэрдээн
Сии сылдыар эбит.
Ону алҕаан-силээн,
Аал уоккун аһатан,
Этиттэн-хааныттан
Сүллэрдээн ылан
1140 Үөһээ Үрдүк халлаанна
Утаарарын буоллар,
Биһиги манна
Сиик гына симэлиттэ,
Күдэн гынан көтүтүө этибит.
Оччоҕо көстүбэт биистэрэ
Күөмчүлүө суох этилэр,
Орто дойду олоҕун
Огдолутоо суох этилэр.
Айыы Нуолур удаҕан
1150 Махталын бэлиэтин
Үс төгүл сүгүрүйэр,
Аал уотугар сиэл биэрэн
Күндүлүүр, күөдүтэр.

- Айыы Нуолур удаҕан
Уолан уол оҕону
Уот аттыгар аҕалтаран
Өрө тардар тобугуттан,
Дьороҕор сототун таһыттан
Сүһүөгүн бааһырдан
- 1160 Хамныы сылдыар тыймыыт үөнү
Субуйан ылан баран,
Манник диэн тыллаах
Буола олоорто үһү:
– Оҕобут барахсанга
Абааһы бийһин албастааҕа
Ингэрбит ыарахан ыарыытын
Этиттэн-хааныттан
Сүллэрдээн ылан
Үөһээ үрдүк халлаанга
- 1170 Утаардаҕым буоллун,
Сиик гынан симэлиттэҕим,
Күдэн гынан көтүттэҕим буоллун!
Үгүс сылларга ингэн сылдыбыт
Ыарыы абааһытын
Тосту домнооммун
Оҕобут барахсан
Этин-хаанын
Киил мас курдук чиргэл,
Хатын мас курдук
- 1180 Хатан гынным.
Бухатыыр киһи буолан
Саха омук саргытын салайдын,
Көстүбэт бийһиттэн көмүскээтин! –
Инньэ диэт,
Тыһы тыймыыты
Үөһээ халлаанга
Күүһүн мунунан
Үтэйэн кэбистэ.
- Дьэ, нойоон,
1190 Эйиэхэ анааммын
Алгыстаах тылбын
Анаатаҕым буоллун!
Тостубатын диэммин
Тонг болгуоннан унуохтаатым,
Хатан унуохтаах
Буоллун диэммин
Хахай кыыл хааныгар хатардым,
Уйадыйбатын диэммин

- Улаан бие хааныгар уһаардым,
1200 Ситэн-хотон сирэлийдэххинэ
Айыы хаан аймахтаргар
Аһыныгас буолаар,
Күн улууһун дьонугар
Көмүскэс сүрэхтэнээр,
Орто Аан Ийэ дойду
Мохсоҕоло буоланһын
Балтылаатар балтыгын,
Көмүс чыычаахһын,
Көстүбэт бииниттэн көмүскээ,
1210 Күнүн сириҥ көрдөр!

- Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас аттаах
Күн Эрбийэ бухатыыр
Оргууй аҕай туран кэлэр,
Айыы Нуолур удаһанһа
Махтал тойугун туойар:
– Дьэ-буо!
Баскыттан-атаххар дылытын
Махтал-баһыыба буолуохтун!
1220 Кэскиллээҕи онордун,
Үтүөнү дьүһүйдүн,
Өлөртөн өрүһүйдүн,
Быстартан быһаатын!
Кэнэҕэһин кэнэҕэс
Махталым бэлиэтин
Ытык иэс гынан
Сырдык сыдыаай күн
Көрбүтүнэн тахсар
Көмүс хайатын
1230 Чөмчүүк түөһүн өрөҕөтүгэр
Көмүс уңуоххун көтөҕүөм.
Эппит тылым биир!

- Маһара Баатыр Тойон
Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас аттаах
Күн Эрбийэ бухатыырга,
Күндү күтүөтэ
Албан дьаһах ааттаах,
Куоһарыылаах хоннохтоох,
1240 Куочай кугас аттаах
Орулуос Боотурга

- Көмүс чыгчаахтарын
Көстүбэт бийин ууһуттан
Көмүскүү барар
Айаннарыгар туруналларыгар
Атаарар тылын анаан
Алгыс тылынан
Тамалыйа турбута:
– Дьэ, уолан боотур уолаттарым,
- 1250 Бэрт бөҕө мэлийбит,
Үтүө тыыннаах үлтүрүйбүт,
Түөстээх бөҕө түгнэстибит,
Алдьархайдаах аартыктары
Ааһыталыаххыт,
Хара хаан халыйбыт,
Убаҕас хаан устубут
Уорааннаах уораҕайдары*
Ааһыталыаххыт!
Оҕолорум барахсаттар,
1260 Охтоохтон охтуман,
Саалаахтан самныман,
Алгыс курдук айаннаан!
Төлкөлөөх түөрэҕинэн
Түстээтэҕим буоллун!
Кэнчээри ыччаттарбыт
Кэскиллэрин туһугар
Үрүн күгнүтүн көмүскээн,
Кырачаан кыыспытын
Быһаан аҕалан
1270 Үөрүүбүтүн үрдэтин!
Оҕолорум барахсаттар
Охтоохтон охтуман,
Саалаахтан самныман,
Алгыс курдук айаннаан!
- Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас аттаах
Күн Эрбийэ бухатыыр
Аҕалаах ийэтин иннигэр
Балаҕаннаах дьиэ саҕа буолан
1280 Багдаллан туран
Субурдук диэн тойуктаах,
Ити курдук диэн ырыалаах буола турда:
– Айбыт аҕам Маһара Баатыр,
Ииппит ийэм Арылы Куо,
Мин киһи этэр тылбын
Истэ сэргэҕэлээн турун!
Айдааннаах айан суолун

- Арийар күммүт буолла,
Биһиги дьон
- 1290 Төрөөбүт төрүт дойдубут
Охсуһар күннээх буоллахпытына
Аан дойдубут айгырыа,
Күммүн сирэ түгнэстиэ,
Кэнэҕэски үөскүүр
Кэнчээрибит кэхтиэ.
Эрдэ сылла
Барбатах балык миинин курдук
Бадыа-бүдүө,
Буспатах мунду миинин курдук
- 1300 Борук-сорук,
Хаан-сиин халыйбыт
Хаспах-испэх дойдутугар
Атаҕастаан барбыты,
Ааһар былыт албастааҕын,
Куотар былыт кубулҕаттааҕын,
Аллараа дойду ап хомуһуннааҕын,
Хоту дойду кулан удаҕанын
Чаҕылла Куону
Ситэн тийиэн
- 1310 Уодьуганын тардан,
Ээҕин этитэн,
Көмүс чыычаахпытын
Көмүскээн ылан,
Күнүн сирин көрдөрүөхпүт.
Быдан дьылларга быраһаайдарың!–
Үөһээ уостарыттан
Үстэ уурастылар
Аллараа уостарыттан
Алталыта сылластылар.
- 1320 – Ытык кырдыаҕастарбыт,
Иирээн төрдө,
Илбис иэдээнэ
Буолар буолла бадаҕа,
Кыргыһыта суох
Күүһүнэн-уоһунан
Баһыйар кыаттарбат буолуохтаах,
«Ээх» диэн эйэлэспэт,
«Сөп» диэн сөбүлэспэт
Киһийдээн буолуохтаах,
- 1330 Сыһа-халты тутуннахпытына
Айыыбыт сириттэн араарыа,
Күммүт сириттэн сүтэриэ,
Күгэһэ быстара кэллэҕинэ*,

- Күн туллара буоллаҕына,
Иэйэр-куойар санҕабыт иччитин
Икки чуор кулгааххытынан
Истэр күннээх буоллаххытына,
Көмүскэллээх санаалаах
Алтыс халлаанҥа олохтоох
- 1340 Күн өркөн ууһун
Күлүмэх күүстээхтэрин
Көмүскүүр-харыһыйар кыахтаах,
Көмүскэстээх санаалаах,
Эйэҕэс сүрэхтээх,
Алгыстаах аанһаллаах
Аһыныгас санаалаах
Эдьийдээтэр эдьийбитигэр,
Айталы Куо удаҕанҥа
Тылла-өстө тиэрдэн көрөөрүң.
- 1350 Кини киһи битинэн да билиэ.

- Албан дьаһах ааттаах
Куоһарыылаах хоннохтоох
Куочай кугас аттаах
Орулуос Боотур ийэтэ
Кыыс Кыламантай Хотун:
– Үөһээ Үрдүк Айыылар
Көмүскэс санаалаах
Күн айыы дьонун
Күөнгүнэн көмүскээ диэн
- 1360 Анаан-минээн атаарбыт,
Күн сириң көрдөрбүт
Оҕом барахсан
Орулуос Боотур,
Айдааннаах айан суолун
Арыян тийэнгин
Көстүбэт бийһиттэн
Көмүс чыычаахпытын
Көмүскээн ылангыт
Өрөгөйбүт үрдээтин
- 1370 Саргыбыт салалыннын!

Орулуос Боотур:
– Дьэ-буо!
Үөһээ Үрдүк Айыыларым,
Үгэр үтүө тойотторум,

Ыраах да буолларгыт
Этэр истинг тылбын
Истэ сэргэбэлээн!
Күнгэ төрөөн уларыйбыт
Көмүс чыычаахпын
1380 Аллараа дойду
Ааһар албастааҕа
Былдыаан-талаан барбытын
Ир суолун ирдээн,
Тор суолун тордоон
Оҕом барахсаны
Орто дойдутун
Булларыахпыт диэн,
Кэс тылбытын эттэҕим буоллун!

Күн Эрбийэ:
1390 – Аһыныгас санаалаах
Айыым дьоно!
Көстүбэт биистэрэ
Көмүс чыычаахпытын
Күрэтэн бартарын
Ир суолларын
Ириэнэҕэр тириэрдээри,
Тон суолларын
Тобураҕын булаары
Айанныыр дьон буоллубут!
1400 Көмүс чыычаахпытын
Көмүскээн ылан
Күнүн сириҥ көрдөрүөхпүт!

Улуу дуоланнар
Арбахтарыттан арахсан,
Дойдуларыттан тэйэн,
Аҕыс уон сириҥэн арахсар
Аартыгы арыяары
Миинэр мингэлэрин
Ыҥыырдаан ыадаттылар,
1410 Харалдыттан көппүт
Хара улар курдук
Хап гына олоро түстүлэр,
Тус хоту холлоҕос уотун курдук
Субурус гынан хааллылар.

Кинилэр дьон
Дьөһөгөйдөрүн оҕолоро
Астаах матаҕа саҕа
Баламат улахан туйахтарынан*

Аргынных мастары
1420 Хайыта тэптэрэн ааспыттара
Хаһытаһа хааллылар,
Үөл мастары
Үлтүрүтэ тэбистэрбиттэрэ
Үөгүлэһэ, үөхсэ хааллылар.
Ойуттахтарын аайы
Омуннуран уохтаахтык айаннаатылар,
Көһүнэн сирдэри көтүтэн аастылар.

Уолан бухатырдар
Айаннаан аарыгыран иһэннэр
1430 Очуос таас хайа үрдүгэр
Тохтуу биэрдилэр.
Аллараа диэки
Анааран көрбүттэрэ,
Хайа хайдыбыгыттан,
Сир синнибититтэн
Туох буруота
Бургучуйан тахсарый диэн
Аттара санаан,
Атара сэлииннэн
1440 Астаран тийибиттэрэ:
Сымара таас быһыһгар
Тиин илин тыһа этэрбэстээх,
Уорҕатын тириитэ сонноох
Оҕонньор киһи
Күлгэри үөһүнэри
Күлгэ-чоххо үөлэн-үтэн
Аһы-сии олорор эбит.

Уолан бухатырдар:
– Ытык мааны кырдыаҕас,
1450 Тонг күөһүгэр
Дорообо буоллун!
Айан суолун тутуһан
Айаннаан иһэн,
Торҕо буруо
Тахсарын көрөн
Тохтоон аастыбыт.
Кимнин-туоххун биллэр!
Айыы оҕолоро
Айаннаан иһэр
1460 Алгыстаах аартыкпытын
Ытык кырдыаҕас баҕар
Ыйан-кэрдэн биэрэйэйҕин?

- Күнгэ көрбүт
Көмүс чыычаахпытын
Көстүбэт бийһин ууһун
Аҕыс уон ааһар албастааҕа,
Тоҕус уон тоҕус
Куотар кубулҕахтааҕа
Чаҕылла Куо удаҕан
- 1470 Көмүс уоругуттан суохпутугар
Уоран-талаан барбыта.
Ону ир суолун ирдээн,
Тор суолун тордоон
Айаннаан иһэбит.
Ситэр күннээх буоллахпытына
Иттэнэ ууран
Иһин тыырыахпыт,
Тыынын иһиллиэхпит,
Умса ууран
- 1480 Уодьуганын тардыахпыт*,
Сүгүнүнэн сүктүбэт
Нүһэр хоһоһолор,
Ыар ыалдьыттар буолуохпут!

- Онуоха оҕонньор киһи
Таас үрдүгэр олохсунан,
Оллоонноон олорон,
Тиэтэйбэт-саарайбат,
Ыксаабат быһыынан
Саас сааһынан
- 1490 Сэһэргээн барда:
– Орто туруу дойду
Улай ньууругар*
Аан дойду дьонун абыраабыт,
Күн дьонун өрүһүйбүт
Алгыстаах тыллаах,
Үтүө санаалаах
Ланҕара диэн
Удаҕан дьахтар
Төрөөн-үөскээн,
- 1500 Олох олорон ааспыта.
Ол дьахтар
Үөһээ биис ууһуттан да,
Аллараа биис ууһуттан да
Хат буолбута биллибэт,
Биирдэ өйдөммүтэ,
Тараһатын иэнэ тэнийбит,
Бэлиэтэ мэлийбит,
Түлэй бараан ууга

- Умса-тэннэ түхэн
1510 Утуйар мээрик буолбут,
Оһоҕостоммутун билиммит.
«Күн күбэй ийэм,
Ингэри далай испэр
Ураанхайтан ураты,
Киһиттэн киэрги
Оҕо үөскээн эрэр,
Кэммин иннигэр түллэннэс,
Чааһын иннигэр чирэннэс,
1520 Кэмэ-кэрдийһэ кэлиэр дылы
Үөскэтэр кыаҕым суох», – диэн,
Бэһис ыйыгар тулуйбакка
Күн сириҥ көрдөрбүт.
Бииргэ оонньуур оҕолорбун
Оройдорун тобулан,
Чэчэгэйдэрин тэһэн
Сатаан сылдыбыт буолбуппун,
Ийэлээтэр ийэм
Орто дойдуга
Сатаан бата сылдыбыт
1530 Оҕо төрөөтө диэн,
Атын аартыктаах,
Туспа суоллаах,
Олохтоох буоллун диэн,
Хотой кыыл
Кыстык сиригэр барарыгар
Үрдүгэр олордон,
Бэйэтэ сөбүлүүр сиригэр
Түһэн хаалбатын диэн,
Тигинэччи ситиилээн,
1540 Тиин тириитин кэтэрдэн,
Тириититтэн араарбат,
Таннар тангас гыннын диэн,
Кэс тылын этэн,
Муос-тиис курдук балтаччы
Быһа-хоту быһааран
Утаарбыта үһү.
Ситэн-хотон баран
Үс төгүл көтүрү
Тыылла сатаабытым да,
1550 Тыылыннаҕым ахсын
Алдьаныахтааҕар буолуох
Хам ылан, ыга тутан
Хатыччы ылан,
Тыыммын кылгатар,
Өйбүн өһүлэр буолта.

- Онтон ылата
 Үс сүүс съл ааста,
 Абааһыны көрүстэхпинэ абааһы,
 Айыы киһитин көрүстэхпинэ
 1560 Айыы киһитэ буолабын.
 Күн сириҥ көрүөхпүттэн,
 Орто Аан Ийэ дойду
 Улай ньууругар
 Олорбутум устата
 Киһи-сүөһү кэскилин кэнэтэргэ,
 Айыы аймағын ааттатарга
 Айыллыбатах киһийдээммин.
 Дьэ, оҕолорум барахсаттар,
 Айыы сириҥ ааттаахтара,
 1570 Күн дьонун күүстээхтэрэ,
 Мин киһи этэр тылбын
 Истэ сэргэбэлээн!
 Туолбут ый намтаан киирэр
 Хайысхатын туһунан
 Айаннаан-астаран истэххитинэ
 Көмүс чыычааххытын ылбыт
 Көстүбэт бииһин
 Аһар албастааҕа,
 Куотар кубулуҕаттааҕа,
 1580 Абааһы удаҕана
 Чаҕылла Куо
 Үс сиир сиэхсит уолаттарыныын
 Суолгутугар тоһуйан,
 Түспүтү төнүннэрбэт
 Тимир балаһа бааллаах
 Уот кудулу байҕалга
 Умса үтэйэ сатыахтара.
 Ону охсуһан кыайдаххытына,
 Күннэриҥ сириттэн көтүттэххитинэ,
 1590 Көмүс чыычааххытын
 Көмүскээн ылыаххыт,
 Тыыннаах хаалыаххыт.
 Дьэ, айыым оҕолоро,
 Суолгут соргуланнын,
 Айанныыр аартыккыт
 Аһыллан иһиэхтин!
 Алгыс тылын этэн тураммын
 Эдэр-сэнэх эрдэхпиттэн
 Бултаан-алтаан киһи буолбут
 1600 Ытык-мааны этитиилээх
 Оноҕостоох ох саабын
 Бэлэхтээн ытытым.

- Эн, Орулуос Боотур,
Атын дойдуттан айдарылаах,
Ыраах сиртэн ыырдаах
Оџо эбиккин.
Тоџус дойду домнџуттара,
Аџыс дойду алгысчџыттара
Анаан-минээн
- 1610 Орто дойдуга олохтоору,
Киһи-сүөһү төрдө
Буоллун диэннэр,
Кэскиллээџи санаан
Кэрэһилээн түһэрбиттэр.
Ытык-мааны сэппин
Таба туттан туһаннаххына
Эн эрэ туттуон,
Тойон дьолуо тарбаххынан
Кулгааххар дылы тардан туран
- 1620 Сүллэр сүрэџи, хара быары
Тэлэ кетөр буолуон,
Орулуу кетөр оноџоһум
Хараһылтан, көмүскэлин буолуо!

- Тиин киһи Уолан Бухатыырга
Утары хааман кэлэн,
Оноџостоох ох саатын
Утары уунна,
Орулуос Боотур
Махтанан-сүгүрүйэн
- 1630 Икки куорам ытыһыгар
Түһэрэн ылла.

- Тиин киһи оноџостоох саатыгар:
– Ытык-мааны малым,
Билигин атын атастаннын,
Туспа доџордоннун,
Эрэллээх-эрчимнээх
Илиигэ киирдин.
Туһаайбыккын тохтотор,
Кыһаабыккын кыайар буолаар!
- 1640 Көстүбэт биистэрин
Тыынар тыңаларын,
Хара быардарын,
Түөстэрин бүүтэџин,
Арџастарын кэтэџин
Хайа кетөн ааһар буолаар!

- Бухатыырдар алгыстара:
– Дьэ, ытык-мааны кырдыаҕаспыт,
Эн да Айыыһыттан аналлаах
Киһи буоллаҕын,
1650 Этэнгэ сылдьан эргиллэр
Күннээх буоллахпытына
Күн сириҥ сырдыгын
Көрдөрүөхпүт,
Орто дойдуга олохтуохпүт,
Аламай манган күн
Сандаарыччы көрбүтүнэн тахсар
Көмүс хайатын төбөтүгэр
Көмүс унуоххун көтөҕүөхпүт,
1660 Алтан унуоххун арангаччылыахпыт,
Үтүөнү үтүөнэн төлүөхпүт!

Үс төгүл сүгүрүс гыннылар,
Миинэр мингэлэригэр
Олоро түстүлэр да,
Ытык кырдыаҕас ыйбыт
Тускулаах туһаайытынан
Айан суолун тутан
Бухатыырдар салгыы
Астара турдулар.

- Айаннатан-аарыгыран истэхтэринэ
1670 Үөһээ Үрдүк халлаантан
Ыыс быдаан туман*
Таннары сатыылаан түстэ,
Тоҕус суо-хаан
Тоҕойун төрдүгэр,
Аҕыс алдьархайдаах аартык
Арыаллаһар киинигэр
Өнгөс гына түстүлэр.
Өйдөөн-дьүүллэн көрбүттэрэ,
Аҕаарыйар аргыардаах,
1680 Чускуйар туманнаах,
Хаардаах-хаһыҥнаах,
Тохтообот толоонноох,
Арҕаа халлаан
Аҕаарыйар арҕаһын
Анараа саҕатыгар
Түспүт күөрэйбэт,
Киирбит эргийбэт
Абааһы удаҕана
Чаҕылла Куо
1690 Төрөөбүт-үөскээбит

- Улуу дьалхаан
Дойдута буолан биэрдэ.
Кини обургу эрдэттэн билэн,
Үрдүлэринэн эргийэ көтө сылдьан
Манньык диэн ырыалаах,
Ити күрдүк диэн тойуктаах,
Сангам диэн сангалаах
Буола сылдыбыта үһү:
– Иһиликпин-таһылыкпын,
1700 Иэхэйикпин-чуохаайыкпын!
Дьол-соргу тосхойдо,
Үөрүү-көтүү буолла,
Өрөгөй-талаан үрдээтэ!
Талба-талыы
Кыыс оҕо кылааннааҕа,
Дьахтар киэнэ талыыта
Этэр тылым эгэлгэтин
Икки чуор кулгааххытынан
1710 Истэ сэргэҕэлээн,
Эккитигэр инэрин,
Санааҕытыгар хатаан!
Айыы оҕолоро
Кэлэргитин кэтэстим даа этэ.
Дойдум барахсан
Мэнийэр бэлэһигэр
Бэйэҕитинэн тийэн
Киирэн биэрээхтээтигит.
Иккиттэн бииргит
1720 Хоойго сытар
Холоонноох доҕор,
Ойох-кэргэн онгостуммат
Буоллаххытына,
Үс уолан уолаттарым
Төрөөбүт төрүт сиргитигэр
Төнүннэриэхтэрэ суоҕа,
Орто Аан Ийэ дойдубутун
Көрүөхпүт диэн
Санааҕытын ууруман,
1730 Самаххытын да хамнатыман!
Хайдахтаах да уолан уолаттары
Холонсолоох хоннохпор хорҕотор,
Быттаах быттыкпар сытыарар,
Баҕарбыты маанылыыр,
Көҕүйбүтү күндүлүүр,
Көрдөспүккэ биэрэр
Кыыс оҕо кылааннааҕабын.
Кимнэрэ-хайалара кэс тылын

1740 Кэпсээн-ипсээн эрэр диэтэргит,
Чускуйдаан диэн оҕонньор аҕалаах,
Арбаанай Куо диэн ийэлээх,
Аһар былыт албастааҕа,
Куотар былыт кубулуҕаттааҕа,
Аллараа дойду ап хомуһуннааҕа
Хоту дойду кулан удаҕана
Чаҕылла Куо диэн буолабын.

Күүдээннээх кутуруктаах
Күдэн кугас аттаах
Күн Эрбийэ бухатыыр:
1750 – Дэгиэ тынҕырах,
Чупчурҕан тумус,
Тутум тэллэх,
Иирэр мэнэрик,
Барыгныыры бараабыт
Абааһы бииһин адьынаата*,
Биһиги диэтэх
Бухатыыр дьон
Орто Аан Ийэ дойду
Ахтар айыы аймаҕын
1760 Араначчылыырга ананан
Күн өркөн ууһун
Көмүскүүргэ ананан,
Айыыһыт Ийэ Хотунтан
Ананан айыллыбыт оҕолоробут.
Көстүбэт бииһиниин
Оҕо-уруу төрөтөн,
Кэнчээрини кэнгэтэн
Олох олорорго айыллыбатахпыт.
Хата күнүн сириттэн
1770 Сүтэриэхпит иннинэ
Көмүс чыычаахпытын
Хайа дойду улаҕатыгар
Хаайан сытаргын
Этэ оҕус!

Чаҕылла Куо:
– Айыы оҕолоро эрэйдээхтэр
Кимнээх-туохтаах буолангыт
Биһиги дьону кытары
Тургутуһаары, күөн көрсө,
1780 Күрэс былдьаһа
Айыыгыт сириттэн
Арахсан кэлбит бэйэккэҕитий? –
Диэтэ да,

Уот мэниэстэй бэлэһиттэн*
Уоттаах төлөнү
Уһуурбутунан барда.

- Айыы оҕолоро
Төбөтүн сиигинэн
Түһэрбитинэн бардылар.
- 1790 Абааһы кыыһа
Үс салаалаах илиитинэн
Сөрүү эрийэ сатаата,
Аһар албаһынан
Уот талах курдук
Үлтү эрийтии сатаата.
Хаһыытаһа-хаһыытаһа
Харса суох түһүстүлэр,
Хадьыктаһан бардылар,
Илбис кыыһа иэрийдэ,
- 1800 Оһол уола
Орулаабытынан барда,
Соһхор содуома
Баһа-атаҕа биллибэт
Сата баһа сатараата,
Тоҕус хонуктаах
Төлөн түстэ,
Күн-ый бүөлэнэр
Күдэнэ түстэ,
Силээхтэ киһи*
- 1810 Синэ биллибэт
Силлиэтэ түстэ,
Өлөр өлүү дүрбүөнэ буолла,
Оһоллоох охсуһуу
Соһхор содуома буолла.
- Албан дьаһах ааттаах,
Куоһарыылаах хоннохтоох,
Куочай кугас аттаах
Орулуос Боотур
Чаҕылла Куо
- 1820 Тимир чыллырыыт баттаҕыттан*
Үс төгүл сөрүү тутан баран
Түөһүн бүүтэҕэр,
Арҕаһын кэтэҕигэр дылы
Өрө көтөҕөн ылла,
Ээҕин этитэ сырытта.

- Чабылла Куо
Өрө түллэн төлө туттарда,
Быыс бокуой биэрбэккэ
Уотунан уһуурда,
1830 Айыы оҕото
Хайдах да харбаппытын билбэтэ,
Көрүөх бэтэрээ өттүгэр
Абааһы кыыһа
Муос хабырҕатыттан
Хамса умнаһын курдук
Хам тутан ылла,
Тыынар да, хамсыыр да
Кыаҕы биэрбэтэ
Уонна саманнык диэн
1840 Сангалаах буола сырытта:
– Аһыныгас санаалаах
Айыы оҕото эрэйдээх
Кимнээх-туохтаах буолангын,
Биһиги дьону кытары
Туоххунан тулуһаары
Күөн көрсө, күрэс былдьаһа
Айыыг сириттэн
Арахсан кэлтинг буолуой, даа?
Сибилигин сиикэй эккин сэймэктиэм,
1850 Хон мэйиигин хостуом,
Тыынгын тардан
Тыгыл-игил тыыннарыам,
Хара хаангынан аһылыктанам.
Тарга дагдайбыт,
Бөлөнөххө бөскөйбүт
Сыа-сым этинэн
Көндөй көмүс күөмэйбин
Күндүлээбэтэҕим быданнаата.
- Уот салбаныкы тылынан
1860 Эрийэ тутан эрдэҕинэ,
Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас аттаах
Күн Эрбийэ
Кэтэҕин аһыттан
Эрийэ тутан ылан,
Этэ-хаана ыһыллыар дылы
Хайыр тааска сабаата,
Охсубутун омунугар
Моонньоох баһын
1870 Илиитигэр ильдэ хаалла.
Чабылла Куо

- Иһин түгэжэр
Кингир-хангыр
Тыллаах буола сытта:
– Бууйака-бууйака!
Айаккабын ньии!
Өйдөппөккө өлөрдүгүт,
Сэрэппэккэ сизитигит!
Дьахтар ааттаах буоламмын
- 1880 Ыал буолаарыбын,
Ыыр тэринээрибин,
Оҕо төрөтөн олох олороору,
Акаары санаам батарбакка
Киирэн биэрэн,
Өлөн эрэбин.
Сэттэ уон сэттэ
Дьэс эмэгэт котокуларым*,
Тоҕус уон тоҕус
Обот соллогноохторум,
Үс дуолан уолаттарбын
- 1890 Аҕала тардын,
Оройдорунан көрбүт
Орто дойду оҕолорун,
Эхтэрин этитэн,
Эттэрин сэймэктээн,
Хааннарын тоҕон,
Хаппахчыларыгар киллэрэн,
Хаччыгыначчы хатаатыннар.
Инньэ гымматахтарына
Сүгүнүнэн уоскуйбат,
- 1900 Аанһаннан арахпат
Хадаар-хахсаат санаалаахтар.
Аймах дьоннорубутун
Өлөрөн-өһөрөн бүтэриэхтэрэ,
Айыллыбыт дойдубутун
Сиик гынан симэлитихтэрэ,
Күдэн гынан көтүтүөхтэрэ.
- Ити кэмнэ
Арҕаа халлаан
Анаарыйан көстөр
- 1910 Аартыгын диэкиттэн
Киһиттэн киэрги,
Ураанхайтан ураты
Көстүбэт биистэрин
Күтүр күүстээхтэрэ
Аатыран-аарыгыран кэлэн,
Айыы бухатыырдарын иннилэригэр

- Тон тонобо курдук
Тура түстүлэр,
Ийэлэрин эргийэ сылдьан көрдүлэр,
1920 Сүбүрдүк диэн сангалаах
Ити курдук диэн тыллаах
Буола сырыттылар:
– Аар-дьаалы!
Аар-татай!
Орто дойдуга
Мунгурдарын булларбатах
Буулаҕа бухатыырдары,
Биһиги диэтэх дьону,
Үүнэн-хайдан төрөөбүт
1930 Күн күбэй ийэбит,
Ыңгырбыт сангатын
Икки чуор кулгаахпытынан истэн,
Ыксаан, ыгылыһан кэллибит.
Дьэ, нохойдооннор,
Күн күбэй ийэбитин
Күн сириттэн сүтэрдигит,
Аатын алдыаттыгыт
Өркөннөөх өйүн өһүллүгүт,
Онон, дьэ, иэстэһэр,
1940 Иэс баайсар
Күммүт-дьылбыт
Тирээн кэллэҕэ!
Ийэбит соҕотох эмиийин,
Түөһүн сүмэтин иһэн,
Киһи-хара буолбуппут.
Онтубут быстах өлүүгэ өлөн,
Иэдээнгэ түбэстэ,
Алдьархайга тигистэ.
Ону биһиги дьон
1950 Үмүөрүһэ түмсэммит,
Өйбүтүн-санаабытын холбооммут,
Өһүөннээх дьоммутун,
Айыы бухатыырдарын кытта
Арыаллаһар, аахсар күммүт
Дьэ, буоллаҕа дуу?
Арҕаһыттан тэһииннээх
Айыы хаан аймахтара
Анардастыы атаҕастыаххыт суоҕа,
Көхсүттэн тэһииннээх
1960 Күн айыы дьонноро
Көнүл көрүлүөххүт суоҕа!
Күн күбэй ийэбитин
Өлөрөн-өһөрөн

Унун унгоѳун урусхаллаабыккытын
Иэстэһэр күммүт буолла,
Ир суолгутун ирдээн,
Тор суолгутун тордоон
Тийиэн кэлэн турабыт!
Халын тириибитин
1970 Хайытыстахпыт буоллун,
Үөл эппиттин
Үөрэҕэстэстэхпит буоллун,
Хара хааммытын
Халытыстахпыт буоллун,
Сылбырҕа бэйэбитин
Сынньыстахпыт буоллун!

Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас аттаах
Күн Эрбийэ
1980 Маннык сангалаах буола турда:
– Көстүбэт бииһин уунун
Аҕыс уон аһар албастааҕа,
Тоҕус уон тоҕус
Куотар кубулуҕаттааҕа,
Эһиги дьон ийэлээтэр ийэҕит,
Чаҕылла Куо удаҕан
Көмүс чыычаахпытын
Көмүс уоругуттан суохпугар
Уоран-талаан барбытын
1990 Ир суолун ирдээн,
Тор суолун тордоон,
Ситэн кэлэн
Тыынын иһиллээтибит,
Уодьуганын тартыбыт,
Ыар ыалдыт буоллубут!

Куорам далай ытыспытыгар
Быыһаан ыла иликпитинэ
Араллаана суох арахпат,
Сүгүнэ суох сүктүбэт
2000 Дьон буолуохпут!
Түүлээх тинилэх
Түптүр түөкүттэр,
Хоолдуккутун эрийэн
Хоруйгутун ылыахпыт,
Оройгун тобулуохпут,
Ээххитин этитиэхпит,
Эккитин сэймэктээн
Ийэлээх аҕабытыгар эппэтэх
Илэ-была тылгытын

2010 Этитэ оонньоохпут!
Иннигитин ыла,
Илиибитин хараарда иликпитинэ
Көмүс чыычаахпытын аҕала тардын!
Үтүө тылбытын
Ылыммат түгэннитигэр
Аҕабыт ууһун аймыахпыт,
Ийэбит ууһун эһиэхпит,
Төрүт дойдугутун
Түгнэриэхпит!

2020 Абааһы бухатыырдар
Этиһиилэрэ бүппүт,
Эрдэ уостубут дьон курдук,
Эн-мин дэһиитэ суох
Уун утары одуулаһан турбакка,
Кытах түөстэриттэн
Хам ылсыһан
Утарыта түсүһэн кээстилэр,
Харсыылаах оҕус курдук
Уһун кэмнэ

2030 Үөгүлэхэ-үөгүлэхэ түһүстүлэр,
Хаһыытаһа-хаһыытаһа
Хайыта сынныстылар,
Хардарыта харбастылар,
Уу дьулайдарыгар
Уурсуһан бардылар.
Ириэнэх буору
Иэччэхтэригэр диэри тэбистилэр,
Хайыр таас хайалары
Хаар курдук тэбистилэр,

2040 Тизэрэ-таары үктээтилэр.
Ол дойдулара олобуттан айманна,
Ото-маһа оһунна,
Тоһус дохсун холорук
Тоһо ытыллан таһыста,
Хара буор,
Аан талһа
Таннары ытылынна,
Өлүү уута
Өрө ытыллан таһыста,

2050 Атыһахтаах уу курдук айманна*,
Тордуйалаах уу курдук долгуйда*.
Уулаах бургунаһ саһа
Уһук саһа таастар
Уһуура көттүлэр,
Кыргыһы киэнэ кытаанаһа,

Охсуһуу киэнэ
Омуннааҕа буолла.

Бй отут хонукка
Охсустулар да,
2060 Улуу уоланнар
Халын тириилэрэ хайдыбата,
Хааннара тохтубата,
Сылайан сыралара-сылбалара
Тахсыбыта биллибэтэ.

Албан дьаһах ааттаах,
Куоһарыылаах хоннохтоох,
Куочай кугас аттаах
Орулуос Боотур
Охсуһарын быһыһыгар
2070 Субугурдук диэн сэһэннээх
Сити курдук диэн кэпсээннээх
Буола сырытта:

– Арҕаа халлаан
Аанын анныгар олохтоох
Көтөр былыт көлдүһүннэрэ,
Аһар былыт албыннара,
Биһиги диэтэх дьон
Көмүс чыычаахпытын
Көмүскээн ылаары
2080 Илэ бэйэбитинэн,
Эт дьүһүммүтүнэн
Ир суолгутун ирдээн,
Тор суолун тордоон
Ситэн тийэн кэлэммит,
Хаан хапсыһытын
Хайсан эрэбит!

Биһиги дьоннор
Күөн көрсөн,
Күрэс былдыһан
2090 Биир кыаттарбыппыт
Үрүт уһуоҕа үлтүрүйүө,
Хайыта охсуһан
Хааммыт тохтор буолла,
Оройбутун тобулсан
Олохпут огдолдьуйар буолла,
Көхсүбүт хаана
Көңү түһэр буолла!

Чыпчылыһыах түгэнэ
Оноҕостоох ох саатын

- 2100 Ньылбы тардан ылла,
Абааһы уолаттарын
Кыччайыаҕынан кынгаата.
– Этитиилээх оноҕоһум
Сүллэр сүрэхтэрин,
Хара быардарын
Хайа көтөн аас, – диэтэ да,
Кулгааҕын эминньэҕэр дылы
Тирэччи тарта,
Эрийэ тутар эрбэҕинэн,
2110 Сөрүү тутар сөмүэтинэн
Төлөрүтэн кэбиспитэ,
Аналлаах оноҕос
Абааһы уолаттарын
Хара быардарын,
Сүллэр сүрэхтэрин
Манан буолуо диэн,
Уот тааска
Хайа көтөн ааста.
Абааһы бухатыырдары
2120 Арҕам-тарҕам бардылар,
Хайыр таас үрдүгэр
Уһуугаабытынан умса түстүлэр,
Сарылаабытынан тизэрэ түстүлэр,
Оруласпытынан оҕуттулар,
Эрили-бурулу,
Орулуос-борулуос
Иччитэ суоҕунан көрдүлэр,
Өлөр аакка бардылар.
Тэгил дойдуттан тэнгнээхтэр*,
2130 Айыы сириҥ оҕолоро,
Баҕа үөн бахчаннаабыт,
Чоху үөн чохчоннообут
Амырыыҥ ынырык сыттаах
Абааһы бииһиҥ дойдутугар
Амаат-дьамаат
Абааһы кыыһыҥ,
Чаҕылла Куо удаҕаны,
Кини үүнэн-хайдан төрөппүт
Абааһы уолаттарын,
2140 Ийэбит тыыныҥ
Иэс баайсабыт,
Иэстэһэбит диэн
Быстах өлүүгэ
Киирэн биэртэрин
Өлөрөн-өһөрөн ,

Кыайан-хотон
Айгыстан иһэн,
Кинилэр дьон
Биилээтэр биилэрэ,
2150 Уот Мэнгистэй Боотур
Хагдан эһэни
Хайыта-тырыта тыытан
Сии-аһы олороругар
Ыы муннуларынан
Кэтиллэ түстүлэр.

Айыы оҕолоро
Толлор-куттанар диэни билбэккэ,
Абааһы уолугар
Тонг күөннэринэн
2160 Тоҕу астаран кэллилэр.
Албан дьаһах ааттаах,
Куоһарыылаах хоннохтоох,
Куочай кугас аттаах
Орулуос Боотур:
– Дьэ, дуо! Дьэ, дуо!
Тугу истэбин, тугу көрөбүн?
Эминэ тугуй, доҕоттоор?
Көстүбэт бииһин күтүр күүстээбэ,
Абааһы бииһин ааһар албастааҕа,
2170 Тускулаах бэйэбэр
Дорообо буоллун!
Ким-хайа кэлэнгин
Дорообоннон тонхойдун диэтэргин,
Үөһээ дойду үрүт күүстээбэ
Албан дьаһах ааттаах,
Куоһарыылаах хоннохтоох,
Куочай кугас аттаах
Орулуос Боотур
Илэ бэйэбинэн,
2180 Эт дьүһүммүнэн
Тийэн кэлэн турабын!
Кыыс оҕобун,
Ымы чыычаахпын,
Эдьийдээтэр эдьийинг
Ааһар былыт албастааҕа,
Куотар былыт кубулҕаттааҕа,
Хоту дойду ап хомуһуннааҕа
Чаҕылла Куо
Суохпар уоран-талаан барта.
2190 Ил-эйэ баарына,
Иэдээн иэнигийэ илигинэ

Үрдүк унгооѳун үлтүрүйэ,
Халын тириин хайда илигинэ
Оѳом барахсаны
Куорам далай ыгыспар
Ууран бизрэ оѳус!

- Көстүбэт бииһин уола
Туох-туох буолла диэн
Соһуйан-өмүрэн турбата,
2200 Толлубат, куттаммат,
Чаѳыйбат киһи буолан бизэрдэ.
Ойон туран
Тутан олорор аһын
Илиитин таһынан илгэн кээстэ:
– ha-ha-haa!
Бу дьолу! Бу соргуну!
Бөлөнөххө бөскөйбүт*
Тарга дагдайбыт
Бэлэм амтаннаах
2210 Мэниэстэр аһылыгым
Бэйэтинэн кэлэн бизэрдэ!
Хата, үтэн-аѳаан
Үтэлэнэр киһи буолбуппун!
Аар-татайбын,
Эминэ тугуй?
Аллараа аѳыс биис ууһун
Тэбэр сүрэѳэ,
Туллар тутааѳа буоллаѳым!
Мин диэтэх киһини
2220 Аллараа өттүбүн айгыратан,
Үрүт өттүбүн үлтүрүтэн,
Ааппын алдыатаргыт
Биллибэтэ буолуо!
Албан дьаһах ааттаах,
Куоһарыылаах хоннохтоох,
Куочай кугас аттаах
Орулуос Боотур
Кыыс оѳоѳун
Мин диэтэх киһи
2230 Куорам далай ыгыспыттан
Куду харбатыан суоѳа! –
Инньэ диэт,
Айыы бухатыырдарын иннилэригэр
Өһөх харбаһар,
Хаан тохсуһар быһыынан,
Сэбин-сэбиргэлин өрө туппутунан
Дьирэс гына түстэ.

- Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас аттаах
2240 Күн Эрбийэ бухатыыр:
– Дьэ, нойоон!
Айыы оҕолорун
Сиикэй эттэрин сэймэктээн,
Кыа хааннарын тоҕон,
Иннилэрин ылыам,
Ээхтэрин этитиэм,
Түүнүктээх түктүйэбэр*
Түгнэри түһэриэм,
Аҕалаах ийэлэригэр
2250 Эппэтэхтэрин этитиэм диэн
Эрэнэ санаама!
Хата, бэйэҕин
Дохсунгун тоһутан,
Ат курдук мэнгэстэн,
Сылгы курдук сыһытан,
Кыргыһыы киэнин
Кырыктааҕын көрдөрүөхпүт,
Охсуһуу киэнин
Ороскуоттааҕын таһаарыахпыт.
2260 Биһиги курдук дьон
Охсуһарга онгостон,
Өлөрсөргө үлүһүйэн турабыт!
- Айыы бухатыыра
Өтөрү түһэр үгүүтүн
Сыыйа тардан ылла да,
Абааһы улун
Өлөр сирэ манан буолуо диэн,
Өтөрүтэ түһүөлээтэ.
Иэдээн бөҕө изнигийдэ,
2270 Алдьархай бөҕө ааннаата,
Дьалхааннааҕынан табыстылар,
Дорҕооннооһунан дукдурустулар,
Үөл эттэрин үөрэҕэстэстилэр.
Анараа баҕайы
Сытыы кылаан сынтарыйар
Сымара тимир
Түөстээх эбит,
Хатан тимир халтарыйар
Халын куйахтаах эбит,
2280 Сирэийин тириитэ да чарчыйбат
Ырахан тыыннаах эбит.

Албан дьяах ааттаах,
Куоһарыылаах хоннохтоох,
Куочай кугас аттаах
Орулуос Боотур
Өрө көтө түһэн баран,
Сытыы кылыһынан
Соҕотох илиитин төрдүттэн
Туура охсон түһэрдэ,
2290 Көрүөх түгэнэ,
Быстыбыт илиитин оннуттан
Уот төлөн субус гынна да,
Уруккутунааһар ордук уһун
Илии диэтэххэ үөрэр
Илбиргэс салаа
Өрө үүнэн табыста.
Кини обургу өлбөт үөстээх
Кини буолан биэрдэ.

Күдэннээх кутуруктаах
2300 Күдэн кугас аттаах
Күн Эрбийэ бухатыыр
Кырыылаах биилээҕин
Кыыныттан таһааран,
Хаһытыы-хаһытыы
Хайыта түһэн барда.
Айыы оҕолоро
Абааһы уолунуун
Кыа хааннара
Көнүс үрэх курдук
2310 Сүүрүөр диэри,
Оботтоох-соллонноох
Сытыы кылыстарынан
Тыыннаах эттэриттэн
Этэрбэс саҕаны
Тэлитэ бысыһа,
Охсуһа сырыттылар.

Ол да буоллар,
Анараа баҕайы
Этин көрө-көрө
2320 Этэ-хаана эймэһийдэ,
Хаанын көрө-көрө
Өйө-санаата өрүкүйдэ,
Хаанынан хаахтаата,
Симэһининэн силлээтэ,
Өһөбүнэн өвүйдэ.
Айыы оҕолоро

- Соџотох сордооџу
Киһилиэхтэрэ дуо?
Тэптэхтэрин аайы
- 2330 Тэлиэс-былаас буолла,
Оџустахтарын аайы
Охтон-сүктэн барда,
Олоро түһэр буолла.
Эт мэйиитэ эймэнийдэ,
Сүрэџэ-быара сыџарыйда,
Дохсун бэйэтэ солбонуйда,
Үүдэһинэ бысталанна,
Хараџа харанарда,
Ый курдук кэлтэйдэ,
- 2340 Ыт курдук ырда.
Охсуһарын быыһыгар
Туора ойон тахсан
Субурдук сангалаах
Буола сырытта:
– Буйака! Буйака!
Олортум устата
Айыы аймаџар
Халын айыым суоџа,
Эдьиийдээтэр эдьиийим сирэџэс
- 2350 Алдьархайы онгорон
Абааһы аймаџар
Аньыы-буруй буоллаџа,
Суон тыыным сойон эрэр,
Ыалдьар эт айкаатын биллим,
Өлөр тыын үлүгэрин өйдөөтүм,
Халын эппин хайыттыгыт,
Сырдык хааммын тохтугут!
- Айыы оџолоро
Өр сангардыбакка,
2360 Өрө сүүрэн тийээн,
Оннук буолбут сордооџу
Этин-сиинин
Ыйданга түүн ыскайдаатылар,
Күннээх халлаанга
Күдэн гынан ыстылар,
Көхсүн анарын
Көтүрү тардан таһааран,
Моонньоох баһын
Быһа охсон ыллылар,
- 2370 Хабарџатын үүтүнэн
Батыйаларын батары анһан
Сүллэр сүрэџин,

- Хара быарын систэри-үөстэри,
 Тынар тынгатын
 Түөрэ олуйан таһааран,
 Илиилэрин таһынан
 Үөһээ Үрдүк халлаанга
 Үрүт мындаатыгар:
 – Аартык иччилэрэ аһаан,
- 2380 Суол иччилэрэ
 Хаанга-сиингэ тиксин? – диэт,
 Өрө бырахпыттарын,
 Халлаан сырдыта,
 Им аһыллыта
 Халаахтыы көтөр
 Хара мангаас суор
 Хап гына хабан ылла,
 Иһэри далай иһигэр,
 Кудулу далай куртаҕар
- 2390 «Култ» гына ыйыстан кээстэ.
 Амтаннаағы аһаабатаҕа ырааппыт,
 Айах тыһа чабырҕаата,
 Куурбут-хаппыт
 Куолай тыһа куллурҕаата:
 – Айыы оҕолоро барахсаттар,
 Кэнэҕэһин кэнэҕэс даҕаны
 Аччыктаабыты аһатар
 Дьон киэнэ дьохуннааҕа
 Буолаарың! – диэтэ да,
- 2400 Аһаабыт-сиэбит
 Киһи быһыытынан
 Үрдүк Мэнэ халлаанга
 Өрө көтөн тахсан,
 Күлүмнээхтик айаннаата,
 Көрүөх иннигэр
 Көстүбэт буола сүттэ.
- Айан дьоно
 Аартыктарын булан айаннаары
 Соргулаах соноҕосторун,
- 2410 Миинэр мингэлэрин
 Ибир самыыр энгэрдээх,
 Итии, куйаас тыыннаах
 Эбэрдэлээх Илин халлаан
 Энэрин диэки
 Көрөн туран ынҕырбыттара,
 Түүлээх оноҕос курдук
 Түргэнник түһэн,
 Кутуруктара унааран,

- Атахтара сараадын
2420 Тийэн кэллиэр.
- Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас аттаах
Күн Эрбийэ бухатыыр:
– Илиибит эрчиминэн,
Тыыммыт ыараханынан
Охсуһарга оностон
Өлөрөргө үлүһүйэн кэлбиппит.
Санаабыппыт туолла,
Ылыммыт сорукупт ситтэ!
- 2430 Уолан бухатыырдар
Миинэр мингэлэригэр
Хап гына хатана түстүлэр,
Көмүс чыычаахпыт
Бу туһунан буолуо диэн
Сэттэ эмэгэт иччилээх
Оноҕосторун туппутунан
Аллараа дойду
Аҕыс биис ууһун
Аартыктарын тутуһан
- 2440 Суолбут бу туһунан
Буолуо диэн,
Айаннатан истилэр.
Кытыы өттүлэригэр
Кыптыый тутуурдаах
Кырыыс кыргыттара
Кынастаһа сырыстылар,
Ортолорунан
Олоһо сүүрэ сылдыар
Олоо уолаттар
- 2450 Одуулаһа сырыттылар.
- Ымы чыычаах
Ыллы-туойа
Көтөн кэллэ:
– Орто дойду
Улуу дуоланнара,
Көмүс чыычааххытын
Көстүбэт бийин ууһуттан
Көмүскээн-быһаан ылаары
Эрэйи энэргитинэн тэлэн,
2460 Өстөөххүтүн өһөгөйдөөн
Сөптөөх сиргитигэр
Кэлэн турабыт.

- Саастааххытын самнардыгыт,
Өстөөххүтүн өлөрдүгүт.
Иэримэ дьиэбэитигэр эргиллэр,
Төрөөбүт дойдугутугар
Төन्नөргүт чугаһаата,
Мин этэр тылбын
Истэ сэргэбэлээн эрэ:
- 2470 Сайынны күн
Уота уостан күрэнэ саһар
Арбаа хайысхатынан,
Аламай манган күн
Суоһа сойон тэйэ куотар
Туһаннаах туһаайытынан
Айаннатан иһэн,
Хайыр таас хайа
Халын хаспабар
Хатылла түһүөххүт.
- 2480 Көмүс чыычааххытын
Ол онно кистээн сытыараллар.
Халбас харата,
Харах баайыта,
Ача күөх от
Алыстаан тахсыбыт,
Манчаары от
Баһылаан тахсыбыт
Алааһын анараа сағатыгар
Көрүөх да суох,
2490 Көрбүт да суох,
Көмүс уорук
Күндээрэн көстүө.
Онно Тойон сэргэлэрин таһыгар
Тийэн турдаххытына,
Эдэр киһи
Имэнэ кириэх курдук,
Уолан киһи
Уоһун таһаараары
Халлаан харангарарын,
2500 Күн киирэрин көһүтүөх курдук,
Дьахтар талыта,
Абааһы кыыһа
Кыыс Кыскыйа чороон иһиккэ
Кырылыы сылдыар кымыһынан
Айах тутан
Күндүлээтэбэ буолан,
Аанын аһан
Дьиэтигэр ыңгырыа.
Ону, энин-минин биллэрбэккэ,

- 2510 Ойута кэрчиктэммит
Ойоџос унгуохтарынан
Ооньуу олорор
Оџотун тутан,
Хара тыынын хаайан,
Уйа-хайа суох
Уйатыгар уу киллэрэн,
Уйулџатын хамсатан
Ээџин этитээрин,
Ыйан биэрэрин ситиһээрин!
- 2520 Көмүс чыычааххыт
Хайыр таас хайа
Халын хаспаџын
Халџаһа тааһын
Халбарыччы астаххытына,
Ол анныгар ыыр-дьаар сыттаах
Ыыспа иһигэр
Хааллан сытаахтыыр.

- Айыы оџолоро
Кыайыы-хотуу кынаттанан,
2530 Миинэр мингэлэригэр
Харалдыктан көппүт
Хара улар курдук
Хап гына хатана
Түстүлэр да,
Тус илин диэкки туһаайа
Көтүтэн куйуһутан истилэр.
Хайыр таас*
Хайа хаспаџар
Сүллэр сүүнэ таастар
2540 Өрөһөлөнө сытар сирдэригэр
Тонг күөннэринэн
Тоџо астаран тийдилэр,
Күннүк сиртэн
Ыыр-дьаар сыттаах
Дойду буолан биэрдэ.

- Сымара таас үрдүгэр
Ооньуу олорор абааһы оџотун
Саџатыттан харбаан ылан,
Тимир чыллырыыт баттаџыттан
2550 Эрийэ тутан ылан
Үүйэ-хаайа туттуллар,
Тыынын ыга хаайдылар
Уонна баран:
– Айыы оџотун хайа хаспахха

Хаайан сыталларын
Тыыннаах буолуон буоллар
Этэ тарт!
Этэр күннээх буоллаххына
Үрүн тыынгын өрүһүйүөн,
2560 Хара тыынгын хаалларыан.
Эппэт түгэннэр
Эттээх хаанныттан иэстиэхпит,
Кырпах унуоххун ыһыахпыт,
Бөдөн унуоххун кыралыахпыт! – диэн,
Үүйэ-хаайа туттулар,
Ыгыл-тыгыл тыыннардылар,
Ырах-тырах тэбиннэрдилэр.

Онуоха туран,
Абааһы кыһа
2570 Кыыс Кыскыйа
Көрдөр хараһын дьүккэтин,
Көтүрдэр тийхин миилэтин,
Муннун бүөтүн,
Оҕотун булларан,
Айманна-сайманна,
Айах тутан күндүлүөхтээбэр,
Иэбэс-чуоҕас түһэн,
Дьиэтигэр ыгыран
Баарынан абылыахтааһар,
2580 Ыгылыйбытын омунугар
Бу курдук сангалаах буола
Ходьонхолуу турбута үһү:
– Аллараа дойду
Аан күдэн тыыннаахтара,
Түгэх дойду
Күдэн күлүк тыыннаахтара
Имири эстиэхпит быатыгар
Аһар былыт албастааһа,
Куотар былыт кубулуһаттааһа,
2590 Аллараа дойду ап хомуһуннааһа,
Эдьийдээтэр эдьийбит
Чабылла Куо удаһан
Айыы оҕотун
Уоран-талаан кэлэн
Айыы аймахтарыгар
Алдьархайы оноттордо.
Саргыбыт айгыраата,
Кэрэ кэскилбит кэбиннэ,
Аал уоппут умулунна,
2600 Алаһа дьиэбит алдьанна,

- Төлкөлөөх олохпут түгнэһиннэ!
Тилэбэр ииктиир
Биир кыыс оҕо туһугар
Аймах-билэ дьоммун төрдүтэн
Имири эстэриэм баара дуо?
Этэн эрдэбим дии...
Субу мантан
Тус арбаа
Үс күннүктээх сиргэ,
2610 Абыс уон алаас
Алтыһар киинигэр,
Сэттэ уон силээн
Сиэттиһэр уһугар,
Ураанхай ууһун
Улуу бухатыырдар
Уһун уңуохтара
Урусхал буолбут,
Үөһээ дойду үс өргөстөөхтөрө,
Аллараа дойду
2620 Абыс кырыылаахтара
Ааттара алдыаммыт
Дойдута баар буолуо.
Ол онно хайыр таас хайа
Хаспабын иһигэр
Куттаах-сүрэбэ
Хаалла сытар диэтэбим дуу.

- Бухатыырдар халбаһа тааһы
Быыра гына оонньоотулар,
Бэттэх диэки
2630 Сыбарыччы астылар,
Аллараа хаспах иһигэр
Тимир кирилиз устун
Лийир-лаһыр үктэнэн
Түһэн истилэр,
Тимир аанна
Кэтиллэ түстүлэр.
Кинилэр диэтэх дьон
Тимир ааны
Ханас өттүн
2640 Хайа көтөн киирдилэр,
Алтан дьааһык иһигэр
Уйа-хайа суох
Оҕо ытыыр сангата
Ой дуораана буолан

- Дуорааннанан иһилиннэ:
 – Айыыһыт аҕаһым
 Күн күбэй ийэбэр
 Кылаан кыыс оҕо
 Куттаах-сүрэхпин
- 2650 Хангас хонноҕор
 Кыбынан киирэн күндүлээбитэ,
 Ону баара,
 Үтүө ааппын истэннэр,
 Уоран-талаан ыланнар,
 Аллараа дойду
 Түптүр түгэбэр түһэрэн
 Харанга хаспахха сыттаҕым.
 Төрөөбүт төрүт сирбэр,
 Араҕас далбарыгар,
- 2660 Ахтар Айыыһытым дьонугар
 Бааргыт дуо
 Көмүскэс санаалаах
 Күн үтүө дьонум,
 Амарах санаалаах
 Айыы хаан аймаҕым?
 Айбыт аҕалаах буолуохтаахпын,
 Буулаҕа бухатыыр
 Убайдаах буолуохтаахпын.
 Ый-ыйбын!
- 2670 Аай-айбын!

- Дуолан уолаттар
 Халҕаһа ааны
 Аһа баттаабыттара:
 Көмүс чыычаахтарын
 Куттаах-сүрэбэ
 Түүнүктээх түктүйэбэ
 Суулунан сытар эбит.
- 2680 Албан дьаһах ааттаах,
 Куоһарыылаах хоннохтоох,
 Куочай кугас аттаах
 Орулуос Боотур
 Бааллыбыт сыабын
 Быһыта тыыталаата,
 Оҕотун куттаах сүрэҕин
 Ороон сулбу тардан ылла,
 Киирбит аанынан
 Төттөрү ойон таҕыста
 Уонна субурдук диэн
 Үөрүүтүгэр ырыалаах
- 2690 Буола турбута үһү:

– Дьэ-буо!

Көмүс чыычаахпыт
Сырдык ыраас дууһатын,
Куттаах-сүрэҕин
Көстүбэт биистэрин
Өлөрөн-өһөрөн
Илиибитигэр тутар
Күннээх эбиппит!

Аар тайҕа курдук

- 2700 Аймах-билэ дьоннорутугар
Аҕыс аартыктаах
Айан суолун тутан
Айаннаатахпыт буоллун,
Күөх тыа курдук
Күммүт сириҥ дьонугар
Тоҕус моһоллоох
Суо-хаан аартыгы арыян
Айанныыр күммүт буолла.

Айыы бухатыырдары,

- 2710 Күөн бүтүн күүстээхтэрэ,
Күнгэ көрдөрбүт
Күндү көмүс чыычаахтарыҥ
Кутун-сүрүн былдыааннар,
Дууһатыҥ босхолооннонор,
Быһаан-талаан ыланнар,
Курулуу турар куртахтарыгар,
Сирилии турар истэригэр ингэрэн,
Төрүт дойдуларыҥ туһа
Бу манан буолуохтаах диэн,
2720 Айан суолун тутан
Айанната турдулар.

Санааларыҥ ситэн,
Өстөөхтөрүҥ өһөрөн,
Саастаахтарыҥ самнаран,
Үөрэн-көтөн,
Өрөгөйдөрө үрдээн,
Айаннаан-аарыгыран,
Күндээрэн тахсар күннээх,
Ымайан тахсар ыйдаах,

- 2730 Охтон бараммат
Оһуор-ойуу оһуордаах,
Уолан-уостан бүппэт
Улуу дуолан эбэлэрдээх
Ааттаах алаастарыгар,
Тийиэн кэлэн,

Киэн нэлэмэн тиэргэннэригэр
Кэпси олорор кэҕэлээх,
Үс көстөөх сиртэн
Үгүрүүлүү олороро иһиллэр
2740 Хотой кыыллаах
Тойон сэргэлэригэр
Тохтуу биэрдилэр.

Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас аттаах
Күн Эрбийэ бухатыыр:
– Дьэ-буо!
Линкир тыа курдук
Айыы аймахтара,
Арыы тыа курдук
2750 Аймах-билэ дьоммут,
Өрөгөй талаан үрдээтэ,
Саргы-дьаалы салалынна,
Дьол-соргу тосхойдо!
Өстөөхтөрбүтүн өлөрөн,
Арҕаа халлаан
Анныгар олохтоох
Абааһы биийин
Адьярай ааттаахтарын
Сиик гынан симэлиттибит,
2760 Күдэн гынан көтүттүбүт.
Аллараа биис ууһа
Аны Орто дойдуну
Көнүл өтгүнэн тахсаннар
Үрэйэллэрин боптубут,
Аллараа дойдуттан
Аҕыс салаалаах
Атара буолан тахсан*
Атаҕастыылларын тохтоттубут,
Кэнэҕэски үөскүүр
2770 Кэнчээри ыччакка
Кэскиллээх олоҕу кэрэһилээтибит!
Эниги анаабыт
Алгыскытынан арчыланан
Көмүс чыычаахпытын,
Балтылаатар балтыбын
Көстүбэт биийин ууһуттан
Күнүн сири көрдөрөөрү
Ийэ кутун быыһаан
Ийэ сиригэр ильдэ кэллибит!

- 2780 Маһара Баатыр Тойон үөрэн
Уолан боотур уолаттарыгар
Алгыс баһа маанытын,
Амалыйа турда:
– Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас аттаах
Күн Эрбийэ бухатыыр,
Айбыт аҕан
Анаан-минээн
Алгыс баһын
- 2790 Анаатаһым буоллун!
Тэргэн ый саҕа
Икки чуор кулгааххынан
Истэ сэргэҕэллээ!
Күн сириҥ көрдөрбүт
Көмүс чыычааһым
Сирэлимэ Куо
Анала буолбут
Айыы оҕото
Албан дьаһах ааттаах
- 2800 Куоһарыылаах хонноохтоох,
Куочай кугас аттаан
Орулуос Боотур,
Аҕа кылынын
Этэр тылын
Эккэр-хаангар инэр!
Сылдыр сырыыгыт,
Олорор олоххут устата
Аал уоту оттон,
Алтан сэргэни туруоран,
- 2810 Арыы түһүлгэни төрүттээн,
Иилээҕи-саҕалааһы кытта
Эгэрдэһэн,
Дьоллообу-соргулааһы кытта
Доҕордоһон,
Төрөтөр оҕону төлкөлөөн,
Иитэр сүөһүнү күрүөлээн
Аатыран-аарыгыран,
Ааккытын ааттатан,
Аллаах киһи
- 2820 Астынарын-бастынарын курдук
Айгыр-силик олобу
Анаан-минээн
Алҕаатаһым, анаатаһым буоллун!
Уолбат ойбон курдук уйгуланын,
Кэхтибэт кэскиллэнин,
Бараммат баайданын,

Иннигит ибири билбэтин,
Кэннигит кэбири билбэтин,
Анныгытынан аргыар аргыйбатын,
2830 Үрдүгүтүнэн үргүөр үргүйбэтин!

Албан дьаһах ааттаах
Куоһарыылаах хоннохтоох
Куочай кугас аттаах
Орулуос Боотур
Хараҕын харатын курдук
Харыстаан-харыһыйан
Аҕалбыт көмүс чыычаахтарын
Сырдык ыраас дууһатын
2840 Курулуу турар куртаҕыттан,
Сирили турар иһиттэн ылан
Күн күбэй ийэтигэр
Сирэлимэ Куоҕа туттарда
Уонна баран:

– Сүрэхпинэн сөбүлээбит,
Харахпынан хайҕаабыт
Кэскил тэриммит
Кэргэним барахсан
Сирэлимэ Куо,
Күнгэ көрбүт
2850 Көмүс чыычаахпыт
Сырдык-ыраас
Ийэ кутун
Былдыаан-талаан барбыттарын
Ир суолларын ирдээн,
Тор суолларын тордоон
Оҕобут барахсаны
Орто дойдутун
Булларыам диэн эппит
Кэс тылбын толордум!

2860 Сирэлимэ Куо
Айыы Нуолур удаҕантан
Үнгэн-сүктэн көрдөһөр:
– Ытык-мааны эдьийкээммит,
Айыы хаан аймахтарын
Арчылыыр-араначчылыыр буоларын,
Быстыбыты-ойдубуту
Өйүүр-салҕыыр буоларын,
Ыалдыбыты тилиннэрэр буоларын,
Өлбүтү өрүһүйэр буоларын!

2870 Ыраас халлаан
Ытык-мааны тыллааҕа,

Оџобут барахсаны
Ымыылаах тылгынан
Этин-хаанын унугуннаран
Күнүн сириин көрдөрөн көр!
Кир-дъай инпитин
Арангаччылаа-ыраастаа,
Күнгэ көрбүт
Көмүс чыычаахпытыгар
2880 Хара санаа инпитин
Халбарыт диэн
Көрдөстөүм буоллун!
Кэлэр үйэтин
Кэрэтин кэрэхэлэт,
Күнүн-сириин күндүтүн көрдөр!

Айыы Нуолур удаџан:
– Оџобут барахсан
Сырдык ыраас дууһатын
Этигэр-хааныгар инэрэн
2890 Күнүн сириин күндүтүн
Көрдөрөр күммүт буолла!
Этэр илбис тыллаабыттарым,
Аһаџас эттээбиттэrim,
Оџобут туһугар
Сүдү бараан күлүккүтүтэн
Көрдөһөн-ааттаһан эрэбин!
Куочай кугас
Кулун кутуруга былаайаџым,
Дьаргыһа дьааһый,
2900 Тоџус томторџолоох
Тойон дүнгүрүм
Дүрбүөннээхтик лүнкүнээ!
Дом-ини-дом!

Кылыгырас тыастаах
Кыаһааммын тыаһатан,
Төлкөлөөх тойугу туойаммын,
Айыым оџотун арангаччылыыр,
Алгыстаах олоџор
Үктэннэрэр күнүм буолла!
2910 Одун халлаан
Оноһуутун күүһүнэн,
Ытык халлаан
Ыйааџын күүһүнэн,
Туойар тойугум,
Этэр энсилгэннээх этиим
Эмтээх буоллун,
Тускул туппутум

- Туһалаах буоллун!
Оҕом барахсан
- 2920 Алгыһым күүһүнэн
Эккэр-сиингэр инпит
Кири-хоҕу ыраастаатаҕым буоллун,
Ымыылаах тылбынан
Киртийбиккин-кохтуйбуккун
Киэр эттэҕим буоллун,
Көстүбэт биистэрин
Сыттара-сымардара инмитин
Киэр эттэҕим буоллун!
Илбистээх тылбынан
- 2930 Өлбүтү да
Өндөтөр буоларым,
Суккуруур дууһанг
Утуйбут да буоллаҕына
Уһуктан көрүүй,
Хараҕың сабыллыбыт да буоллаҕына
Аһыллан көрүүй, оҕокком!
Дом-ини-дом!
Оҕобут барахсан
Аҕыс уон аҕыс
- 2940 Ааһар албасынан
Аһааҕырбыт эккин
Арыяа оҕустаҕым буоллун!

- Удаҕан чороону ылан
Уоһугар тиэрдэр,
Үрүн илгэнэн ибиирэр,
Алын өттүттэн
Араҕас илгэнэн
Сирилэччи ибиирэр,
Оҕо барахсан аргыый
- 2950 Хамнаан кэлэр:
– Оҕобут барахсан
Саха буолар
Саргыгын салайдым,
Киһи-хара буолангнын
Иэримэ дьыэ иччитэ,
Алаһа дьыэ арангаччыта
Буола тур диэн,
Кэскилгин кэрэһилээтим!
Аҕыс үйэ тухары
- 2960 Алла турар
Тоҕус үйэ тухары
Торолуйа турар
Дьол-соргу тоҕуоруйдун!

- Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас аттаах
Күн Эрбийэ аҕата
Маһара Баатыр Тойон:
– Оҕолоотор оҕобутун
Абааһы бииһин аймаҕыттан,
2970 Көстүбэт бииһин уһуттан
Босхолоон таһааран
Үөрүүбүт үрдээтэ,
Саргыбыт салалынна!
Киһи-хара буолан сириэдийдэххинэ
Бу төрөөбүт үтүө дойдун
Тоҕус салаалаах
Локуура күөх от*
Дьохуннаан үүммүт,
Аҕыс салаа
2980 Ача күөх от
Алыстаан үүммүт,
Уйгу-быйаҥ аллыбыт,
Киэнг кэскил кэчирээбит,
Киһи-сүөһү
Үүммүт-тэнийбит
Сир Ийэ килбиэннээх
Киинигэр олохсуйан,
Киһи-хара буолангың
Аҕа ууһун ааттатаар,
2990 Ийэ ууһун тэнитээр!
Алгыспытын анаатаҕым буоллун!

- Күдэннээх кутуруктаах
Күдэн кугас аттаах
Күн Эрбийэ ийэтэ
Арылы Куо Хотун:
– Көхсүнэн көнтөстөөх
Күн өркөн ууһун
Күндү күөрэгэйэ,
Арҕаһыттан тэһииннээх
3000 Айыы хаан аймаҕын
Араҕас түөстээх
Алтан далбарайа,
Талба бэйэлээх
Татыйык чыычааҕа буолбут
Оҕобут барахсан,
Сиэн оҕо буолангың
Сибэккилии ситэнгин
Дьонгун үөрдэр-көтүтэр
Дьохун дьахтар буолаар!

3010 Албан дьаһах ааттаах
Куоһарыылаах хоннохтоох
Куочай кугас аттаах
Орулуос Боотур аҕата
Бэриэт Бэргэн Тойон:
– Оҕобут барахсан,
Окко түспүт онгоһуугунан
Орто туруу дойдуга
Оҕо курдук улаатыан,
Айыы дьолун алгыһа

3020 Үтүөҕэ-сырдыкка
Кынаттаатын!
Татаар тыллаах
Таба эппэтин,
Уоттаах харахтаах
Утары көрбөтүн,
Алгыс баһа сыланнын!

Албан дьаһах ааттаах
Куоһарыылаах хоннохтоох
Куочай кугас аттаах
3030 Орулуос Боотур ийэтэ
Кыыс Кыламантай Хотун:
– Кырачаан кыысчааммыт,
Сиртэн санга сириэдийэн эрэр
Сибэкки кэриэтэ
Айылҕаттан айдарыллан,
Орто дойдуга төрөөннүн,
Ийэлээх аҕан барахсаттар
Тапталларыгар бүөбөйдэнэн
Дьоллоох оҕо сааһын

3040 Дьонун ортотугар ааһыахтын!
Үгүс үйэлэр тухары
Үөрэн-көтөн мичилийэн
Күөрэгэй чыычаах буолаһын
Көрүлүү-көтө дайдаһын!

Күн Эрбийэ аҕаһа
Сирэлимэ Куону кытта
Аҕалаатар аҕалара
Маһара Баатыр Тойонтон,
Ийэлээтэр ийэлэрэ
3050 Арылы Куо Хотунтан
Анаан-минээн алгыс баһын
Амалытан ылан,
Этэр эгэлгэлээх тылларын
Эттэригэр-сииннэригэр

- Илэ чахчы ингэринэ,
Истэ сэргэжэли турдулар:
– Оҗолорбут барахсаттар,
Күн Эрбийэ, ситэн-хотон,
Тоҗус саһаан холобурдаах
3060 Чаллах тиитэ
Төргүү мутугунан үрдүктээх
Бухатыыр киһи буолангың
Эр киһи киэнэ эриэккэһэ,
Кылаан кыыс оҗобут
Сирэлимэ Куо,
Дьахтар киэнэ талыыта
Буола улаатангыт
Алаһа дьыэни тэринэн,
Аал уоту оттон,
3070 Түөрт саханы төрөтөн,
Үс саханы үөскэтэн,
Аҗа ууһун ааттатан,
Ийэ ууһун тэнитэн,
Иитэр сүөһүнү күрүөлээн
Дуулаҗа дьон туйгуннара буолан,
Орто дойду ньууругар
Үөскээн-тэнийэн олорун
Алгыстаах санаабыт туолуохтун!
- Бэриэт Бэргэн Тойон уонна
3080 Кыыс Кыламантай Хотун
Уоллара
Орулуос Боотурга
Кийииттэрэ
Сирэлимэ Куоҗа анаан:
– Кэнэҗэһин кэнэҗэс
Манньык дьоллоох
Дугуй дойдуга
Саха киэнэ саарыннара,
Киһи киэнэ киргиллээхтэрэ
3090 Олох-дьаһах онгостон,
Барылыы байан,
Торулуу тотон,
Эбэ хотун
Эргийэр киинигэр,
Кыңдал күөх кырдалыгар,
Киэн нэлэмэн тиэргэннитигэр,
Анаан-минээн түптээн,
Бастын баай дьонно
Аттарын баайдыннар диэн
3100 Кэпси олорор кэҗэлээх,

- Үгүрүөлүү олорор
Өксөкү кыыллаах
Тойон сэргэни онгостоорун!
Толоон-толоон аайытын
Тоноѳос эриэн сүөһүгүт
Тоѳуоруна үөскээтиннэр,
Сыһы-сыһы аайытын
Сыспай сиэллээхтэргит
Сырыстыннар,
3110 Үрэх сыһы аайытын
Үрүн түүлээхтэргит үмүөрүстүннэр!
Лаһыгыраччы умайар
Аалы көмүс кыымнаах
Суодал оһоххут буруота
Уһун урааѳытын
Өрө мэңгийэн тахсан,
Кинкиниир киэн халлаанга
Хара тороох былыт буолан
Тарѳана туруохтун!
3120 Эһиги дьон
Сөрүүн сүөгэйнэн
Күөмэйгитин чөллөрүтэр,
Саамал кымыһынан*
Санааѳытын тарѳатар
Буолаарын диэн,
Алгыспытын анаатахпыт буоллун!
- Сэттэ удаѳан дьахталлар
Көтөн кэлэннэр
Күлэн тахсар күннээх,
3130 Ымайан тахсар ыйдаах
Орто Аан Ийэ дойду
Кэскиллээх олоѳо кэктибэтин,
Уйгулаах олоѳо
Огдолдуйбатын диэннэр,
Алгыстаах олоѳо айгыраабатын,
Кэскилэ кэктибэтин диэннэр,
Үөһээ Үрдүк
Ырайга олохтоох
Үрдүк үнэр тангаралар
3140 Ыйбыт ыйаахтарынан
Амарах санаалаах
Айыы хаан аймаѳар
Төлкөлөөх түөрэѳи түһэрэн*,
Тоѳус томторѳолоох дүңүрдэрин
Дом-дом охсон,
Сытыы быһый былаайахтарын

- Мускуйа охсон,
Айыы хаан аймаҕар
Анаан алгыы турдулар:
3150 – Хатыылаах харахтаах,
Сэттээх тыллаах
Тыла-өһө ингэтин,
Алгыстаах тылбыт,
Үтүө санаабыт
Эккитигэр-хааннытыгар ингэн,
Кэнэҕэһин даҕаны
Кэрэни эрэ кэрэһилээтин,
Үчүгэйи эрэ төлкөлөөтүн,
Кэнчээригит кэнээтин,
3160 Ыччаккыт ууһаатын!
Дом!
Күндэл сырдык
Үрүн күн анныгар
Айыы хаан аймахтарыгар
Ааккыт-суолгут
Аартык аайы аатырдын,
Суон сураххыт
Суол төрдүн аайы сураҕырдын!
Ахтар Айыыһыт
3170 Айхалын эттэхпит буоллун,
Иэйэхсит Ийэ Хотун
Эбүрдэтин тиэртэхпит буоллун!
Арҕаһыттан тэһииннээх
Айыы дьонун аатыттан
Алгыспыт аргыстастын,
Күн айыы ууһун
Көмүскэл санаалара
Күрүө-хахха буоллун!
Эһиги олорор
3180 Алаһа бараан дьыэбит
Иллээх дьыэ кэргэн
Сылаас ньээккэ*
Уйата буолуохтун,
Айыыһыт ийэбит
Алгыһа тийиэхтин,
Бэлиэлээх оҕонон
Биһикит бигэннин,
Ньирэй оҕонон
Ньилбэккит сылайдын!
3190 Уруй-Айхал! Уруй-Туску!

Аймах-билэ дьонноро,
Улуус-улуус аайыттан

- Урууларын-тарыыларын
Үмүрү тардан,
Үөрүүлэрин үллэстэ,
Көнү түһэр
Көлүйэ күөлүн саҕа
Көһүтүүлээх улахан
Түһүлгэни түстээтилэр.
- 3200 Кындыа кылыс кыргыттар,
Дуолан хаан уолаттар
Чочулан онгоһуллубут
Чороон иһити чооһуттулар,
Кэрэ дыкти ойуулаах
Кэриэн иһити кэккэлэттилэр*,
Бачыгырас ойуулаах
Матааччах иһити
Бааралыы уурдулар,
Сир иһиттэри сириэдиттилэр*,
- 3210 Көйөргө кымыһы*
Көтөҕөн киирэн
Түһүлгэ ортотугар
Түөлбэлии уурдулар,
Уохтаах кымыһы
Түһүлгэлэрин төгүрүччү
Тоҕой сэлэлии туруордулар,
Алаастарын ангарыгар
Айгыр-силик күөх
Араҕас чэчири астылар,
- 3220 Ураҕас тийибэт
Уйгу-быйаны уруйдаатылар,
Манкы тийибэт*
Баай-байым
Малааһынын тартылар.
Ити түһүлгэ килбэйэр киинигэр
Тойон сэргэни туруордулар,
Албаан-силээн
Аар баҕаҕы астылар.
Тоҕус унаар түптэни туруордулар
- 3230 Аҕыс уон аҕыс арсыын
Эриэккэс киэргэли түһэрэн
Түһүлгэни эргийэ
Ойуулаах-оһуордаах
Салама диэни ыйаатылар.
Уруй-Туску!
Айхал-Мичил!
- 3237 Дом!

ТЫЛЛАР БЫҢААРЫЫЛАРА

43 – *Тардыы көмүс дабыдаллаах* – **дабыдал** – көтөр кынатын икки бастакы (бүлгүнүттэн) сүһүбэ.

57 – *Ача күөх алар оттоох* – **ача** – бурдук соломотугар маарынныыр, үһүн аһыйах сэбирдэхтээх, бөбө силистээх кытаанах от.

58 – *Сэлиик аты* – **сэлиик** – үчүгэйдик, тэтимнээхтик сиэлэр ат.

60 – *Сиибиктэ сирэм от* – **сиибиктэ** – ойуур сағатыгар күлүк сиргэ үүнэр, хойуу соғус лабаалардаах, сүөһү (ордук сылгы, таба) сөбүлээн сиир намчы боруута.

64 – *Алта киспэлээх* – **киспэ** – туох эмэ көндөй оңоһуулаах (хол., туу) ис өтүттэн туттарыллар иитэ.

65 – *Арағас айыы далбардаах* – **далбар** – уйгулаах-быйаннаах үтүө, кэрэ сир.

83 – *Өлгөм сөлөгөйдөөх* – **сөлөгөй** – киһиэхэ күүс-күдэх биэрэр улахан ингэм-тэлээх аһылык, сүмэ.

85 – *Туруу бараан дойдуга* – **туруу бараан дойду** – тулхадыйбат таһаалаах, дыон олоҕо сириэдийбит дойдута.

108 – *Саарбаға саһыаран ииппит* – **саарба** – киис.

115 – *Амалытан ылан* – **амалый** – эт, кэпсээ.

222 – *Түлүк уубун утуяа сытан* – **түлүк** – нухарыйыы, утуктааһын.

241 – *Күндэл манган халлаан* – **күндэл** – сырдык, күлүмүрдэс.

263 – *Өндөл манган халлааннарын* – **өндөл** – үрдүк, үрдээн көстөр.

274 – *Куочай кугас аттаах* – **куочай кугас** – ханан да атын булкааһа суох бүтүннүү кугас, бүтэй кугас.

369 – *Дьонун-сэргэтин сэтишлэнэн* – **сэтиилээ** – сүктэр кыыска анаан, биэрэн ыыт (хол., төһө эрэ сүөһүнү).

374 – *Торҕо күөх отто тэлгэтин* – **торҕо** – от күөбэ эбэтэр халлаан күөбэ (өң).

397 – *Үтүө аһынан үссээн* – **үссээ** – күндүлээ.

427 – *Сэттэ таталҕалаах* – **таталҕа** – ындыыны бүтүннүүтүн үрдүнэн быанан бобо тардан кэлгийи.

454 – *Алаһа дьизни тэринэр* – **алаһа** – төрөөбүт-үөскээбит дьиз-уот.

586 – *Анаарыйар аргыардаах* – **аргыар** – тымныы салгын, тымныы тыал.

599 – *Куотар былыт кубулҕаттааға* – **кубулҕаттаах** – бэйэтин ис дынгин уларытар албастаах; атын буолан көстөр кыахтаах.

600 – *Аллараа дойду ап хомуһуннааға* – **хомуһун** – ап күүһэ, ойуун-удаған аба.

607 – *Сараһын сирэй* – **сараһын сирэй** – саатар сирэйэ суох түөкүн, дыккэр диэн суолталаах тыл ситимэ.

630 – *Куорам далай ытыспар* – лит. **куорай далаан ытыс** – харбааһыннаах, ингсэлээх ытыс.

636 – *Самаххытын хамнатыман* – **самах** – киһи уонна сүөһү, кыыл бууттарын ыккардынан тааһын уңуоға туорайдыы сылдыар сирэ.

647 – *Түн түлэй дойдута* – **түлэй** – ханан да сырдык сыдыааһа көстүбэт бүтэй (харанга); түүннү.

673 – *Ураа үрбүтүттэн* – **ураа** – кыргыһыга кирири, улахан өөрүү, өрөгөй хаһыта.

689 – *Холлоғос уота буолан* – **холлоғос** – иһэ эмэбирбит хатын тас субата.

832 – *Быртаһ өлүүттэн быһаары* – **быртаһ** – буортулуур, куһағаны оңорор кыахтаах кир-дьай.

- 835 – *Суодал манган халлаан* – **суодал** – үрдүк, модьу-таҕа көрүнгнээх.
- 842 – *Аарыкпын кэтэн* – **аарык** – кылыгыраччы тиһиллибит лынкынас кэрэ тыастаах тиэрбэс киэргэл.
- 971 – *Сутука курдаах* – **сутука** – 1) талах эбэтэр санга үүммүт үөт дэбигистик хастанар, сымнаҕас хатырыга; 2) үүнэн турар мас хатырыгын субата.
- 1257 – *Уорааннаах ураҕайдары* – **уораҕай** – 1) олус киэн сир дойдугу; 2) олус улахан, киэн-куон тутуу, дьыэ-уот; ким эмэ баһылаан олорор сирэ-уота.
- 1333 – *Күнгэһэ быстара кэллэҕинэ* – лит. **күһэнэ быстара кэллэҕинэ** – өлөр өлүү, улахан куттал суоһаатаҕына, кэрээн, кыһалҕа буоллаҕына диэн суолталаах: былыргы саха итэҕэлинэн, ойуун, кыыраар кэмигэр күһэнэтин быата быһыннаҕына, тута өлөр.
- 1418 – *Баламат улахан туйахтарынан* – **баламат** – киһи сөҕөр, сөҕүмэр.
- 1480 – *Уодьуганын тардыахпыт* – **уодьуганын тарт** – буой, тохтот, иннин ыл.
- 1492 – *Улай ньууругар* – **улай** – саамай чулуу, бастын, туттаах.
- 1671 – *Ыыс быдаан туман* – **ыыс быдаан** – хойуу хороу, туман; олус хойуу.
- 1755 – *Абааһы биһин адьынаата* – **адьынаат** – лит. адьынат – куһаҕан быһыы, түктэри кэмэлдьи.
- 1784 – *Уот мэниэстэй бэлэһиттэн* – **мэниэстэй** – мэниэһин – 1) тугу эмэ аҕыйахтык уобалаан сиэн, ыйыстан кэбис; 2) тугу эмэ бэйэҕэр ингэрин, апчарый; 3) кими, тугу эмэ суох онор, өлөр-өһөр.
- 1809 – *Силээхтэ киһи* – **силээхтэ** – олус бириинчиктиир, талымас, сириксэн.
- 1820 – *Тимир чыллырыыт баттаҕыттан* – **чыллырыыт** – балык хатырыга.
- 1886 – *Дьэс эмэгэт котокуларым* – **эмэгэт** – былыргы саха өйдөбүлүнэн ойууну араначчылыыр кэриимнии сылдьар тыын, кут-сүр.
- 2050 – *Атыахтаах уу курдук айманна* – **атыах** – уу кутарга эбэтэр балыкка аналлаах намыһах туос эбэтэр мас иһит.
- 2051 – *Тордуйалаах уу курдук долгуйда* – **тордуйа** – кэлим туоһу түөрт муннуктарынан бүүрү тутуталаан убаҕаһы кутар ғына онгорбут судургу иһит.
- 2129 – *Тэҕил дойдуттан тэннээхтэр* – **тэҕил** – ыраах, тэйиччи.
- 2207 – *Бөлөнөххө бөскөйбүт* – **бөлөнөххө бөскөй** – эрэйэ суох дэлэй олоххо иитиллэн, үөскээн, тотурҕаа, күүһүргээ эбэтэр үчүгэйдик улаат, төлөһүй.
- 2247 – *Түүнүктээх түктүйэбэр* – **түктүйэ** – урут сахалар балыгы уган хаһаанар туос иһиттэрэ.
- 2537 – *Хайыр таас* – **хайыр таас** – үрүт-үрдүгэр өрөһөлөммүт обургу да, кыра да таастар.
- 2767 – *Атара буолан тахсан* – **атара** – балыгы батары анһан бултуурга аналлаах, тимир атырдыахха маарынныыр үөрбэ.
- 2977 – *Локуура күөх от* – **локуора** – торолхой үүнүүлээх от араһа.
- 3123 – *Саамал кымыһынан* – **саамал кымыс** – саамыламмыт, көөннүбүтүн кэnnэ атын улахан иһиккэ мунһан, сөрүүннэ туруоран, астытан иһэргэ бэлэмнэммит кымыс.
- 3143 – *Төлкөлөөх түөрэҕи түһэрэн* – **түөрэх** – танхалыырга, билгэлииргэ туттуллар тээбирин: үөһээ күөрэччи быраҕан, тиэрэ дуу, умса дуу түһэринэн туох эмэ табыллыан эбэтэр табыллыа суоҕун эрдэттэн биллэллэр.
- 3182 – *Сылаас ньээккэ* – **ньээккэ** – лит. ньээкэ – ким-туох эмэ торолуйан үөскүүр уйата.

3205 – *Кэриэн иһити кэккэлэттилэр* – **кэриэн иһит** – кымыһы элбэх киһиэхэ кэритэ сылдьан иһэргэ аналлаах иһиттэр уопсай ааттара.

3209 – *Сир иһиттэри сирээдиттилэр* – **сири иһит** – оҕус тириититтэн анаан-минээн таҥастанан оҥоһуллубут кымыһы хаһаанарга аналлаах буочука курдук улахан иһит.

3210 – *Көйөргө кымыһы* – **көйөргө кымыс** – өр турбут, лаппа көөннүбүт уохтаах кымыс.

3222 – *Манкы тиийбэт* – **манкы** – куйуур ураҕана, эргитэр маһа.

СИР–ДОЙДУ УОННА ПЕРСОНАЖТАР ААТТАРЫН БҮЙҮННҮЫКТАРА

Айталы Куо удаҕан – айыы удаҕана. – 1348 ст.

Айыы Нуолур удаҕан – айыы удаҕана, айыы аймаҕын араҥаччылыыр, арыаллыыр, Күн Эрбийэҕэ көмөлөһөр. – 212, 220, 307, 768, 778, 796, 962, 978, 1060, 1149, 1154, 1215, 2861, 2886 ст.

Айыыһыт Ийэ Хотун (Айыыһыт, Айыыһыт Хотун, Ахтар Айыыһыт, Айыыһыт аартыга) - саха итэҕэлигэр дьон-аймах ууһурун-тэнийэрин араҥаччылыыр үрдүк айыылартан биирдэстэрэ, оҥо кутун биэрэр. – 269, 572, 889, 937, 955, 1116, 1648, 1763, 2646, 2660, 3169, 3184 ст.

Арбаанай Куо – абааһы кыһа Чаҕылла Куо ийэтэ. – 1741 ст.

Арылы Куо Хотун – Күн Эрбийэ бухатыыр уонна Сирэлимэ Куо ийэтэ. – 96, 529, 1284, 2995, 3050 ст.

Бырдья Бытык – аал уот иччитэ. – 810 ст.

Бэриэт Бэргэн Тойон – Орулуос Боотур аҕата. – 395, 514, 775, 3014, 3079 ст.

Иэйэхсит Ийэ Хотун (Иэйэхсит) - киһини, сылгыны, сүөһүнү араҥаччылааччы, көрөөччү-харайааччы дьахтар таңара. – 167, 270, 571, 937, 944, 960, 1040, 3171 ст.

Күн Эрбийэ бухатыыр – сүрүн герой, орто дойду бухатыыра. – 106, 570, 729, 757, 785, 803, 831, 1094, 1213, 1236, 1277, 1389, 1749, 1863, 1979, 2240, 2301, 2423, 2745, 2786, 3058 ст.

Күрүө Дьөһөгөй (Дьөһөгөй) – сылгыны-сүөһүнү үөскэтэр, араҥаччылыыр Үөһээ дойдуга олохтоох айыы, таңара. – 938, 983 ст.

Кыыс Кыламантай Хотун – Орулуос Боотур ийэтэ. – 393, 1355, 3031, 3080 ст.

Кыыс Кыскайа – абааһы кыһа. – 2503, 2570 ст.

Ланхара удаҕан – айыы удаҕана, Тиин киһи ийэтэ. – 1497 ст.

Маһара Баатыр Тойон – Күн Эрбийэ бухатыыр уонна Сирэлимэ Куо аҕала-ра. – 95, 122, 199, 334, 378, 500, 751, 1233, 2780, 2967, 3048 ст.

Орто Аан Ийэ дойду – айыы хаан аймаҕын олорор сирэ-дойдута. – 24, 1758 ст.

Орулуос Боотур – Үөһээ дойдуттан Орто дойдуга түһэриллибит айыы бухатыыра, Сирэлимэ Куо аналлаах кэргэнэ. – 206, 275, 367, 382, 413, 715, 774, 1241, 1354, 1363, 1371, 1603, 1628, 1818, 2068, 2164, 2178, 2227, 2285, 2681, 2802, 2834, 3013, 3030, 3082 ст.

Сирэлимэ Куо – Күн Эрбийэ бухатыыр балта, Орулуос Боотур аналлаах кэргэнэ. – 112, 179, 289, 305, 419, 439, 526, 690, 782, 2796, 2842, 2848, 2860, 3046, 3065, 3084 ст.

Сэтгэ удабан дьахталлар – Үөһээ Үрдүк Айыылар ыппыт алгыстарын айыы хаан аймаҕар тизэрдээчилэр. – 3127 ст.

Тиинг киһи – Ланхара удаһантан төрөөбүт абааһы икки, айыы икки ардынан киһи. – 1484, 1624, 1632 ст.

Улуу Суорун – төрүүр-ууһуур айыы дьонун дьобурун быһаарар, аныыр айыы, тангара. – 280, 792, 840, 1017, 1065, 1071, 1106 ст.

Уот кудулу байҕал – аллараа дойдуга баар улахан күөл. – 1586 ст.

Уот Мэнистэй Боотур – абааһы бухатыыра, Чаҕылла Куо быраата. – 658, 2150 ст.

Үөһээ Үрдүк Айыылар – Үөһээ дойдуга олорор, айыы хаан аймаҕын арангаччылыыр, көмөлөһөр, олохторун ыйар-кэрдэр айыылар. – 261, 460, 1356, 1373 ст.

Үрүң Аар Тойон – аан дойду аҕата. – 277, 424, 436 ст.

Чаҕылла Куо удабан – абааһы кыыһа. – 602, 620, 1125, 1308, 1469, 1581, 1689, 1747, 1775, 1819, 1826, 1871, 1986, 2137, 2188, 2592 ст.

Чускуйдаан оҕонньор – Чаҕылла Куо удабан аҕата. – 1740 ст.

Ымыы чыгычаах – айыы бухатыырдарыгар абааһы кыыһын уорбут айыы оҕото ханна кистэнэ сытарын ыйан биэрэр сирдьит. – 2451 ст.

И. К. Н. НИКИФОРОВ – ЛӨКӨЧӨӨН СУРУККА ТИСПИТ УОННА КИНИ ТЫЛЫТТАН ТУҢЭРИЛЛИБИТ АЛГЫСТАРА, ТОЙУКТАРА, ХОҢООННОРО

ОБРЯДОВАЯ ПОЭЗИЯ В РЕПЕРТУАРЕ АЛГЫСЧЫТА К.Н. НИКИФОРОВА

А. Ф. КОРЯКИНА

старший научный сотрудник

Научно-исследовательского института Олонхо

Северо-Восточного федерального университета им. М.К. Аммосова,

кандидат педагогических наук

Начиная с 90-х годов XX в., обряд проведения алгыса на ысыахах, больших мероприятиях сначала Верхневилуйского улуса, а потом и республиканских ысыахов Юрюнг Тунах стали доверять К.Н. Никифорову, как знатоку традиций обрядов, как одаренному певцу, исполнителю народных песен и как одному из уважаемых старейшин республики.

Традиционные поэтические обрядовые произведения, совершаемые в старину нашими предками, были связаны с почитанием окружающей природы, а также с жизнедеятельностью семьи, рода, племени (охоты, рыболовства, скотоводства и ремёсел) и т.д.

Обрядовая поэзия якутов была изучена в трудах И.А. Худякова, В.Л. Серошевского, Г.В. Ксенофонтова, А.А. Попова, И.С. Гурвич и Н.А. Алексева.

Специальные исследования обрядовых песен провели исследователи Г.У. Эргис, С.Д. Мухоплева, Л.С. Ефимова. Ими предприняты первые попытки классификации обрядового фольклора якутов.

Словом «алгыс» якуты обозначали различные виды произведений обрядовой поэзии – благопожелания, благословения, молитвы, заговоры, заклинания и гимны.

К.Н. Никифоров имеет большой опыт проведения обрядовых алгысов – заклинаний, благопожеланий, благословений. Солидный репертуар его обрядовых песен состоит из благопожеланий в честь открытия ысыаха, благословений духу-хозяину домашнего очага, духу-хозяину коновязи (сэргэ), духу-хозяину огня, духам-хозяевам земли, духам-дарителям добычи на охоте, благопожеланий молодоженам на свадьбах, заклинаний в честь устройства якутской усадьбы и домашнего очага и др.

Кирилл Никонович часто выполняет обряд открытия национального праздника ысыах, выступая в нём главным действующим лицом. Он выходит в костюме белого шамана на середину тюсюлгэ в сопровождении восьми невинных девушек и девяти невинных юношей. В начале заклинаний алгысчыт называет имена всех божеств и духов, восхваляет их могущество. Потом благодарит божество айыы Юрюнг Айыы Тойона и других божеств, духов земли. В песнетойуке, К.Н. Никифоров, угощая их через огонь кумысом, саламатом, просит покровительства и даровать людям айыы счастье, богатство, изобилие и удачи, защищать от действий злых духов. Проведенных алгысов на ысыахах много, но композиция, структура их не меняются, они устойчивы: «Закливание ысыаха», «Благопожелание ысыаха Улуу Тунах», «Благопожелание ысыаха Хотой» и др.

Особое место в обрядовой поэзии К.Н. Никифорова занимают заклинания духов-хозяев земли (местности, родины). В алгысах «Преклонение перед Матушкой-природой», «Матушка река Вилюй» и др. алгысчыт просит, чтобы духи-хозяева земли покровительствовали людям айыы. Заклинания традиционно начинаются с обращения ко всем духам-хозяевам, затем перечисляются блага, которые у них просят люди: защиты скота и детей, заботы о приумножении богатства и потомства.

Кирилл Никонович выполняет и обряды, связанные с охотой и рыболовством. По верованиям якутов, удача охотников зависела от воли духов-хозяев леса Баай Байаная, Эргэнэ Бэргэна, Баай Барыылааха. В своих благословениях алгысчыт, называя духов-хозяев леса, угощает их, разводя огонь, через духа огня лучшей пищей людей, произносит и поет заклинания, в которых обращается к духам с просьбой быть благосклонными к охотнику и даровать ему добычу: «Благопожелание Баай Байаная», «К духам-хозяевам леса», «Благопожелание Баай Байаная молодого охотника», «Благопожелание рыболова покровителям рыболовства» и др.

По просьбе земляков К. Н. Никифоров совершает ритуалы при устройстве усадьбы и домашнего очага: «Преклонение перед духом огня Хатан Тэмиэрийэ», «Благопожелания дому родному», «Рогатый скот, конный скот», «Благопожелание духу огня» и др. По старинным обычаям, построив новую юрту, необходимо было провести обряд заклинания с просьбой к небесным и земным божествам-покровителям иметь детей хозяину, разводить рогатый и конный скот. Просьба алгысчыта содержит испрошение у светлых духов-покровителей защиты хозяев от всякого несчастья, от злых духов, просьбу взять под покровительство новое жилище.

В заклинании «Преклонение перед духом огня Хатан Тэмиэрийэ» алгысчыт обращается к духу-хозяину домашнего очага, одному из самых почитаемых из духов-покровителей рода и семьи. Огонь, по верованиям якутов, имел духа-хозяина, он считался посредником между людьми и духами. Через огонь алгысчыт угощает духов, которые «насыщались запахом, гарью и паром сгоревшего угощения». Угощает огонь непременно первой ложкой и первым кусочком приготовленной пищи, просит его поесть-угоститься. И просит оберегать присутствующих и всячески оказывать им помощь.

«Благопожелания Главной коновязи – Аар багах» – это обращение к Духу-хозяину коновязи (сэргэ). Аар багах ставят в середине тюсюлгэ. Закливание имеет четкую структуру: разжигают костер на месте, где должен стоять Аар багах.

Алгысчыт угощает огонь саламатом, сливками. Роят яму, в которую со словами алгыса наливают угощение из молочных продуктов, крест-накрест кладут конскую гриву, шерсть рогатого скота. Ставят Багах. Рядом разжигают огонь. Опять угощают Духа огня. На последнем этапе обряда присутствующие садятся в круг, и начинается совместный приём пищи. Заклинание духа-хозяина коновязи содержит просьбу защищать людей и скот от злых духов.

Как опытного алгысчыта Кирилла Никоновича часто приглашают на свадьбы для проведения свадебного обряда: в благопожеланиях «Благопожелания уруу-свадьбы», «Молодым», «Расширьте отцовский род, Умножайте материнский род», «Благопожелание невесты» алгысчыт просит у святых духов покровительствовать молодоженам, желает молодоженам счастья, многодетности и богатства, стать хозяевами благодатного дома, заботливыми родителями для детей, быть продолжателями рода, владельцами многочисленного скота, «кормильцами для изголодавшихся и согревающими для замерзающих», благословляет мир и благополучие в семье.

В концепции жизни якутов важная роль отводилась любви, созданию семьи, продолжению рода, рождению детей в семье, что отразилось в благопожеланиях «Благопожелания молодежи», «Любовь – нежное чувство» и др.

В заключении можно установить: композиция, структура и функциональные назначения обрядовых песен-тойуков К. Н. Никифорова придерживаются всех установленных традиционных канонов. Алгысчыт выступает как преемник проведения обрядов своего народа в традиционной форме.

Традиционный олонхосут, знаток и хранитель устного народного творчества, алгысчит, К.Н. Никифоров, несомненно, внес большой вклад в популяризацию поэтического фольклора и сохранение уникальных особенностей культурного наследия якутского народа.

АЛГЫСТАР

Үрдүк Айыылар харахтара кыраҕы, кыларыян турар кырдыгы көрөллөр. Аньыыны билэ-билэ онгорор буоллахпытына харангата ыараан, аньыы-хара буолан, удьуорбут төрдүгэр сыыйа мунньулан барыа. Аньыы-хара аһара мунньулан хангаан бардаҕына удьуор төрдүн сүһүрдэн ыарытыннаран, үүнэр-сайдар, ууһуур-тэнийэр тымырдарын-сыдыааннарын хам баттаан, адаҕа буолан, кэскиллэрин сарбыйан кэхтии суолугар тиэрдилэн сөп. Оттон алгыһынан олордоххо, олох тоҕус араас өнгүнэн оонньуур, чэпчиир, кэскилэ кэнчиир, тупсар, иннигэр бары аартык аана аһыллар, алгыс баһа сирдьит сулус буолан субуллаар.

Алгыс түһэри

Аан дойдун
Ача күөҕэ
Алдьамматын,
Күн сири
Күндэлэс ньуура
Күл буолбатын,
Уолан бүппэт
Уу баар буоллун,
Охтон бараммат
Мас баар буоллун,

Айыы санаалаах
Айгыраабатын,
Амарах сүрэхтээх
Аччаабатын,
Буор куппут буралыйбатын,
Салгын куппут салыйбатын,
Ийэ куппут энчирээбэтин,
Сир симэҕинэн сирэлийдин,
Киһи кэрэтинэн киэркэйдин!

1982 с.

Аан Алахчын Хотунна махтаны

Аан Ийэ дойдун иччитэ
Аан Алахчын Хотун ийэбит,
Бу айгыраастаах-силиктээх
Аламай маҕан күннээх
Аан ийэ дойдун
Айылгылаах арылы далбарыгар,
Абыраллаах олоҕор
Амарахтык айбыккар
Алыстык махтанан
Алҕаатаҕым буоллун!

Күн айыы сиригэр,
Күндү олоҕор
Көңүл күөлэһийэн
Күн сырдыгын

Көрдөрбүтүн иһин,
Орто туруу дойдун
Уһун уорҕатыгар,
Оонньуулаах олоҕор
Олохтообутун иһин,
Ийэхсит түһэр түһүлгэтигэр
Ийэ буорбутун
Илгэлээх кымыһынан
Ибир хамыйаҕынан
Иһит үрдүттэн истинник,
Ас үрдүттэн астыктык
Анаан-минээн алҕаан
Аһаттаҕым буоллун!
Уруй!

Өбүгэлэрим үгэстэринэн

Өбүгэлэрим үгэстэринэн
Кэнэҕэски үөскүүр
Кэнчээри ыччаттарым туһугар
Бүлүү Эбэ Хотунум
Тоҕус томторун
Дьогдьойор саалыгар,
Баай хара тыам
Маанылаах маһынан
Тойон сэргэни туруоран,
Күөх чэчири анһаммын,
Аал уоту оттоммун,
Айыы хаан санаабын аһаммын,
Айах тутаммын,
Алҕаатаҕым буоллун!

Улаан кэрэ ньуурдаах
Ийэ сирим иэнигэр
Ийэ кутум иэйэн
Аан дойдум иччитин
Айыы Дархан эһэбитин,
Оппут-маспыт иччитин
Одуруун ийэбит ууһун,
Сылаас тыыннаах
Сөлөгөннөөх түһэхтээх
Үрүң Айыы эһэбитин,
Хара тыабыт кырдыаҕаһын
Баай Барҕалдыны,
Аал уоппут иччитин
Кыһыл чох тыыннаах

Бырдья Бытыгы-
Барыларын маанылаан
Үс бараа күлүктэриттэн
Үнэн-сүктэн көрдөһөн эрэбин.

Сир ийэм иэнигэр,
Күнүм сириң анныгар
Кэскиллээх олоҕум
Төлкөтө төннүбэтин,
Кэнчээри ыччаттарбыт туһугар
Уйгу быйан олохтоно туруохтун,
Төрүүр оҕобут төлкөлөннүн,
Иитэр сүөһүбүт күрүөлэннин,
Оттубут уоппут
Кыһыл кыымынан кытыаһыннын,
Баай Байанай эһэбит
Барҕа баайыттан маанылаатың,
Иэйэхсит Хотуммут
Көй сүөһүнү ииттэриэхтин,
Ийэ ньээккэ тэлгэһэбитигэр,
Алаһа бараан дьиэбитигэр
Ымыы чыычаах ыллаатың,
Иэйэхсит Хотун энгэрдэстин,
Өбүгэлэрбит саҕаттан
Төлкөлөммүт төлкөнү
Түһэрдэҕим буолуохтун!

1990 с.

Алгыс

Аһыныгас санаалаах
Айыым дьонноро,
Күн үтүө санаалаах
Күнүм ыччаттара,
Үүнэр-сайдар кэскиллээх
Сахам дьоно,
Амарах айылгылаах
Аҕам саастаах дьоннорум,
Этэр алгыстаах тылбыт,
Үчүгэйи эрэ түстээтин,
Кэрэни эрэ кэрэһилээтин!
Ыччаттаргыт ууһаатыннар,

Саас-сааһынан тэнийдиннэр!
Алаһа бараан дьиэлэрэ,
Айыы биһик нээкэлэрэ,
Иллээх толору дьиэ кэргэн
Дьолунан эрэ туолбут
Уйаҕас уйалара буолуохтун!

Санааҕыт сайыннын,
Өйгүт өрөгөйдөөтүн!
Ил тыыннаның,
Олох тускулланың!
Дом!

2010 с.

Күндү санаалаах күн дьонугар

Күөх тиинг көмүөллээх,
Кыһыл саһыл кыдьымахтаах,
Хара саһыл халҕаһалаах,
Хардан эһэ сылбахтаах,
Торҕон бөрө урусхаллаах,
Буур тайах будулҕаннаах,
Тоҕус уон туора үрэхтэрдээх,
Үллэр-түллэр сүүрүктээх,
Өрө күүрэр, киэнэ биллибэт
Улуу тунаар хайалардаах,
Киэнэ биллибэтэх,
Кээмэйэ көстүбэт
Кэтит сыһыһылардаах,
Көмүөл кымыс күрүлгэннээх,
Араҕас арыы чалбарайдаах,
Аламай элбэх алаастардаах,
Туналы манган толооннордоох,
Сүөгэй бадарааннаах,
Үтү көлүкэлээх,
Аан Ийэ дойдун дьоно
Аһаан-сиэн абыранныннар диэн,
Айылҕа барахсан
Аһаан-минээн айбыт
Эбэ хотунум алгыстаах кытылыгар
Киирэн тураммын
Сүрэхпинэн сөбүлээн,
Харахпынан таптаан,
Аал уоппун оттоммун
Алгыс тылбын
Аһаатаҕым буоллун!

Эбэ хотунум кэрэ изнигэр
Илин халлаан күөнүттэн
Хардан эһэм тириитин
Ханыылы тыппут курдук,

Уулаах былыттар
Устан тахсаннар
Сэттэ дьапталҕалаах
Сииги түһэрэн,
Тоҕус курдуулаах
Моҕол ураһа саҕа
Уйгу быйангынан
Угуттуу турдуннар!

Аһыныгас санаалаах айыым дьоно,
Күндү санаалаах күнүм дьоно,
Үйэҕит тухары
Самаан сайын
Салаллан кэллэҕин ахсын
Эбэ Хотуммут
Алгыстаах кытылыгар киирэннит
Тойон сэргэни туруоран,
Аал уоккутун оттон,
Алгыс алҕаан
Бар дьонгун саргыларын салайын,
Эҕэрдэ этэн
Кэскиллэрин кэнэтин,
Төлкөлөрүн түстээн!
Оччоҕо улаан биэ
Сизлэ дэйбиирдээх,
Симэхтээх дьарҕаа танастаах,
Көмүскэл санаалаах
Аан Алахчын Хотун
Айыы Хаан аймахтарыгар
Алгыһын тиэрдиэ,
Күн айыы улуустарыгар
Төлкөлөөҕү түстүө,
Үйэҕитин уһаты!
Дом!

Үүнэ-сайда туруохтун!

Өлгөм үүнүү үктэллээх,
Өрүү үөрүү энэрдээх,
Үстүүр үллэр үөстэрдээх,
Дьүрүскэннээх сүүрүктээх,
Дьэрэлийэр долгуннаах,
Аар туман аргыстаах,
Кырыа дьыбар тымныылаах,

Аһыс ыйдаах кыһыннаах,
Сахам сирэ барахсан
Сарсынгыта кэскиллээх,
Сайдар үүнэр саргылаах,
Тулхадыйбат түстэннин,
Төрүт дьону үксэтэ
Үүнэ-сайда туруохтун!

Аймах-билэ дьон алгыһа

Аҕа алгыһа

Көрдөр хараҕым дьүккэтэ,
Көтүрдэр тийһим миилэтэ,
Күннүүрүм өрүөлэ,
Уолан уол оҕом!

Онкуллаах аартыкка
Үктэнэр күннэр
Үчүгэй тылы этиим,
Үтүө түһү түстүүм,
Аар тойон аҕан
Алгыһын иһит эрэ!

Ийэ дойдун иннигэр
Иэскин төлүү аттанар

Анаммын күннүнэн
Алҕаатаҕым буоллун!
Көңүл олобу
Күөмчүлүүр күүстэр
Күөдьүйэр күннэригэр
Күүстээх санааҕын
Төлөрүтэр буолумаар!
Аймах дьонгун,
Аан дойдугун
Араначчылаа диэммин
Арахпат ғына
Алгыс тылын
Анаатаҕым буоллун!

Ийэ алгыһа

Испэр иитиэхтээбит,
Итии сүрэхпэр бигээбит
Эмдэй-сэмдэй оҕолорум,
Этэр тылым эгэлгэтин
Истэ сэргээн олорун!

Илгэлээх дойдугутугар
Или-эйэни энэрдэһэ
Эйэргэһэ сылдыаарын,
Илгэ быйан эркиннээх
Иитилибит Ийэ сиргитигэр
Иэскитин төлөөрүн,
Эдэртэн эйэтин ылаарын,
Эйэҕэс дьон буолаарын!

Кырдыаҕастан алгыһын тутун,
Кыһамныылаах санааланын,

Кыралары харайсын,
Кыамматы аһынын!

Айыы күннээх үөрэҕэ
Арыллыбыт суолунан
Айхаллаахтык айаннаан!
Үп-харчы үлэтигэр
Үлүмнэһэ үлэлээн,
Үгэспитин үксэтин,
Үмүрүтэ тардын!

Кэс тылбын толорун,
Эйэлээхтик олорун,
Барылы кэскилгит
Баай-талым буоллун!

Эбээ алгыһа

Сэргэстэһэ сиэтиспит
Сиэннэрим барахсаттар,
Сир үрдүгэр кэлбит
Сүнгэн иэскитин,
Ситэриилээх аналгытын,
Симэхтээх кэскилгитин,
Санаммыт санааҕытын

Кэһэр буолаайаҕыт!

Ону эрэ толорбут
Олобу ситэри олорор.

Ирбинньэх бэйэҕитин
Иппит-харайбыт

Истинг –иһирэх
Ийэбит барахсаны
Иннин быһа хаамаайабыт!

Аккыранг бэйэбитин
Атаххытыгар туруорбут
Аар тойон аҕабыт
Амалыйар өһүн
Айгыратан кэһэйэбит!
Дьон дьоно аатыраарың,
Дьонуннаахтык сылдыаарың,
Алаһа дьийэлэнэн,

Аал уоттанан
Дьоллоохтук олорун,
Иитэр Иэйэхсиккит
Истэн изнигийдин,
Айбыт Айыһыккыт
Араҕаччылыгы турдун.

Эппитим сүрэххитигэр интин,
Сангарбытым куккутун
Саргылаатын!
Айхал! Мичил!

Эһээ алгыһа

Эр бэрдэ,
Элик үтүөтэ буолангың
Эргэнэ хара тыабың
Эрийэ көтө,
Эргиччи тэлэһийэ
Эһэрдэнэ сылдыангың
Тыһы кыылы,
Тыңгырахтаабы
Тыылыннарар күнгэр
Тула өттүгүн
Тойонноон көрөөр.
Тыынар тыыннаах ахсааның

Тургутан өйдүүр,
Тулалыыр эйгэбин
Туругун торумнуур буолаар!

Элбэрээҕи эһэргэр,
Эһэни, тайабы эгдэлитэргэр
Эһэн оҕонньор эппитин
Эт мэйиигин эргитэн
Эрдээх сүрү ингэринэн,
Эргиччи ундаардыыр буолаар,
Эһэрдии бултаамаар,
Эһэкээнгин ханһаардымаар!

Ыһыах алгыстара

Ыһыах саамай күүһэ-уоҕа, киһи сүргэтин көтөһөрө маннайгы арыллыыта. Ол барыта алгысчыттан уонна кини хайдах алгыһы түһэрэриттэн, тылыттан-өһүттэн улахан тутулуктаах. Алгыһы саастаах, дьон-сэргэ ылынар, ытыктыыр, сүгүрүйэр, күн курдук сырдык, ыраас, аньыыта-харата суох киһи түһэрэхтээх. Оттон Кирилэ оннук дьонтон биһрдэстэрэ, айылҕа барахсан Аан Ийэ дойдутун, бар дьонун араҕаччылыгы-харыстыы, алгыы сырыттын диэн анаан-минээн айбыт киһитэ.

Саха сирин биллиилээх оһуохайдыыта, тойуксута Варвара Саввична Васильева

Ыһыах алгыһа

Аан ийэ дойдум
Айылгылаах далбарыгар
Аһыныгас санаалаах
Айыым дьонноро
Чороон айабы чуоһутан,
Кэриэн айабы кэккэлэтэн,
Сир иһиттэри сириэдитэн,
Сылгы кымыһынан толорон

Ырыалаах ыһыабы тэрийдибит,
Төлкөлөөх түһүлгэни төрүттээтибит.
Дойду иччитэ Толоон Баай,
Бэттэх көрөн мичик аллай,
Күнү көрөн күлүм аллай!
Араҕас ас үрдүнэн
Айах тутан алҕаатабым,
Уһун тускул буоллун!

Ыһыах алгыһын иккис түһүмэҕэ

(Ханнык баҕар улахан ыһыах алгыһа биэс түһүмэхтэн турар)

Үүнэр-сайдар кэскиллээх,
Самнан биэрбэт саргылаах,
Охтон биэрбэт оҥоһуулаах,
Өбүгэ саҕаттан
Айылҕалыын алтыспыт
Сахам ытык дьонноро,
Самаан сайын кэлбитин көрсө
Ыраах-чугас сирдэртэн
Ыһырсан-угуйсан кэлэммит
Улуу Тунах Ыһыаҕы
Төрүттүүр үгүө күммүт үүннэ.

Ытык-мааны
Аарыма кырдыаҕаспыт
Таҕыста күөгэл көнө хонууга,
Аал уотун отунна,
Кыымынан кытыаһыннарда,
Төлөнүнэн күөдүүттэ.
Алгыс тылын амалыйан
Улаан биэ кымыһынан
Күндүлээтэ ийэ сирин иччилэрин,
Сыт-сымар таһаарда,
Дьөһөгөй оҕотун

(Аламай манган күн диэки дэйбиирдээх илиитин өрө уунар)

– Сырдык күммүт барахсан
Күлэр тырым уоккун
Күлүмнэтэ-сандаарда тур,
Аалай сарданаҕынан
Аарыгыра алла тур,
Эн биэрэр күүскүнэн
Аан ийэ дойдубут

Сиэллээх кутуругун түүтүнэн,
Арыылаах алаадынан
Аар Айыыларга
Айах тутан күндүлээтэ,
Сөһүргэстээн олорто,
Аал уотун иннигэр
Көрдөстө-ааттаста.
Төрөөбүт төрүт дойдутун,
Эбэ хотуттарын,
Дирин далайдарын,
Отун-маһын иччилэриттэн,
Үөһээ үрдүк айыылартан:
– Аал уотум иччитэ,
Араҕас илгэни аллара тур,
Үрүҥ илгэни үлүҥнэрэ тур!
Сылааскынан сылаанньыт,
Итиигинэн илгий,
Бар дьонум барахсаттары
Хараһын харатыныы харыстаа,
Сүрэҕин чопчутунуу
Куһаҕантан-көлдүүнтэн
Көмүскүүр буол диэн,
Көрдөстөбүм буоллун!

Синньэ күөбүнэн
Сириэдийэ үүнэ-ситэ турдун,
Толуу араҕас далбарынан
Торолууа туспа турдун!
Дом! Дом! Дом!

Москва, «Космос» гостиница,
128 хос, 1989 с.

Күүстэ-уохта төлкөлөөн кулу! (Ыһыахха)

Үтүмэн үгүс үйэлэргэ
Киһи аймах олорбут олоҕун
Уһун урсунугар
Тоҕус ыйдаах
Томороон тымныыга,
Аҕыс ыйдаах аан-дьяам тымныыга
Күн киһитин көмүскүүр,
Айыы дьонун абырыыр
Өрүкүйэ көтөр

Күл суорҕаннаах,
Кыһыл чох сыттыктаах,
Кытыастар кыымнаах
Аал уотум иччитэ
Бырдья Бытык,
Хатан Тэмиэрийэ,
Күөх төлөн
Тойон эһэккэм,
Үөһээ үрдүк айыыларга,

Улуу Тунах Ыһыахпытыгар
Үрүҥ Аар Тойонго
Үнэр-сүктэр күммэр
Көмөлөс, күүстэ-уохта
Төлкөлөөн кулу!

Аһыныгас санаалаах айыым дьоно,
Күндүл санаалаах күнүм дьоно,
Ыраахтан-чугастан
Ыҥырыллан кэлбит
Ытык-мааны ыалдьыттарбыт,
Бүлүү Эбэ Хотуммут
Алгыстаах кытылыгар,
Күөгэл көнө хонуутугар
Бүгүҥнү дьоллоох
Дьоро күммүтүгэр
Үөһээ Үрдүк Айыыларбыт
Үтүө харахтарынан
Үөрэ-көтө көрөннөр
Өнү-бийаҥы эргиппиттэриттэн
Дууһалыын, өйдүүн-санаалыын
Толору манньыйан,
Астынан тураммыт,
Алгыстаах тылбытын этэммит,
Үөһээ Үрдүк
Мэнэ халлаанга олохтоох
Аар Айыыларбыт алгыстарын
Ийэ сирбитигэр ингэриэҥин!

Дьонум-сэргэм барахсаттар,
Бүгүҥнү аналаах
Алгыстаах күммүтүгэр
Үрдүкү халлаанга олохтоох
Ытык мааны таҥараларбытыттан
Санаабытын-онообутун түмэн,
Сөрүө тутан ситимнээн
Көрдөһөр күммүт үүннэ.

Өбүгэлэрбит этэллэринэн,
Уһуга биллибэт,
Улаҕата көстүбэт
Улуу киэн дойдубут
Көбөрө тумарыктыян көстөр
Киэн куйаар халлааммыт
Аар кырдыаҕаһа,
Үтүт таас олбохтоох,
Үтүс-аас бэйэлээх

Үрдүк дьүүлээх,
Үрүҥ күҥҥэ тэнгнээх
Үрүҥ Аар Тойон,
Аан дойду айыллыабыттан
Күн айыы аймаҕын
Арчылаан, көрөн-истэн,
Баччаанна дылы аҕаллын
Орто дойдуга олохтоох
Айыы аймаҕын дьонноро
Улуу Тунах Ыһыағы
Туругурдар күммүтүгэр
Айыым дьонугар
Амарах санаабын тиэрт!

Ордоо дугуй халлаан
Ахсыс хартыгаһын
Олоҕун-онкулун онгорор
Үөһээ дойдум үтүө дьүүлдүттэрэ,
Мүлчүрүйбэт ыйаахтаах,
Модун күүстээх оноһуулаах
Өһүллүбэт сокуоннаах
Одун Хаан кырдыаҕас,
Чыныс Хаан кырдыаҕас,
Айыым дьонугар
Өлбөт-сүппэт үйэтэ,
Уһун дьоллоох
Кэскиллээх-уйгулаах олохто
Онорон, айан-тутан түстээн!

Дьылҕа Хаан,
Улуу кырдыаҕаспыт,
Ураанхай биийин уһа
Эн этэн кээспит этиигинэн,
Эн ыйан кээспит ыйыгынан
Орто Аан Ийэ дойдуга
Олоотоон-онолуйан
Олохсуйан олорор.
Олохпут-дьаһахпыт
Сиик буолан симэлийбэтин,
Тибиигэ тибиллибэтин,
Уһун дэлэгэй санаалаа,
Киэлитэ биллибэт
Киэн дэлэгэй көбүстээ,
Айыы тыыныгар тардыһыннар,
Айыы санаатыгар холбоо,
Эркээйилээх суолбутун ас,
Өлбөт-өспөт

Суолбутун тобул,
Сырдык ыраҕа,
Үтүөҕэ тардыһыннар,
Өбүгэлэрбит олохторугар,
Көмүс ньээкэ ордууларыгар
Иэйэхситтиин энэрдээ,
Айыыһыттыын аргыстаа,
Быстах ыһаахтаама даа,
Былаҕайга былдьатыма даа!
Дом ини дом!

Улуу кырдыаҕаспыт
Улуу Суорун Тойон
Кэскилбитин кэрэһилээ,
Санаабытын үрдэт,
Өлбөт үөстээ,
Модун санаалаа,
Айылҕабытыттан араарыма,
Өркөн өйдөө,
Илбистээх тыллаа,
Туойар добун тойукпут
Ыраах дойдуларынан
Айхаллана туруохтун,
Дьоллоох олохто тосхой,
Күн өркөн улуунун
Дьоннорун аатыттан
Эн тускар
Уруй-айхал этэн
Көрдөстөхпүт буоллун!

Хахсааттаах халлааны сырдатар
Уот курбуу кымныылаах
Сүн Дьааһын Тойон,
Айыы дьоно билэбит
Сидьинтэн-быртахтан
Ыарыыттан-сүтүүттэн
Сиргэнэргин,
Куһаҕаны чугаһатымаары
Уот кылыс чаҕылҕанынан
Быһыта курбуулуургун.
Тойон эһэбит, көрдөһөбүт!
Тойон сүрэхпитигэр,
Ыраас дууһабытыгар
Сир ийэбит сиксигэр
Куһаҕан тыыны,
Сэттээҕи-сэлээннээҕи,
Тумууну-сөтөлү чугаһатыма,

Сүүнэ күүскүнэн
Амарах санаалаах
Айыым дьонун араҕаччылаа,
Көстүбэт бийһиттэн
Күнүм дьонун көмүскээ!

Айыы дьонун
Аһыныгас санаалааҕа
Хотой Айыы Тойон,
Биһиги билэбит айыы дьоно
Эн хотуулаах санаалааххын
Хорсун Хотойгун,
Эн айыы дьонун араҕаччыта,
Күн дьонун көмүскэлэ буоларгын.
Көрдөһөбүт күн айыы дьоно,
Аҕыс өттүбүтүттэн араҕаччылаа,
Тобус өттүбүтүттэн
Туохха да хотторбот хоннохтоо,
Үлүгэргэ үтүрүттэrimэ,
Үөдэннэ үлбүрүттэrimэ!

Түөрт атахтааҕы,
Түөрэм туйахтааҕы
Төлкөлөөн биэрэр,
Ханаҕар муостааҕы
Ыраахтаах туйахтааҕы
Ханыылаан биэрэр,
Сыһыы-сыһыы аайытын
Сыспай сиэллээҕи дэлэтэр,
Толоон-толоон аайытын
Улаан биэлэри ууһатар
Күрүө Дьөһөгөй кырдыаҕас,
Үрдүк ааккын ааттаан
Үрүҥ ас үрдүнэн
Эйиэхэ ытык кырдыаҕаска анаан
Аал уоппун аһатан эрэбин,
Күөх уоппутун күндүлээн эрэбин.
Улуу Тунах Ыһыаҕы туругурдан
Уохтаах кымыһынан утахтанан,
Халын хаһанан,
Харта сыатынан
Уруйдаах Ыһыаҕы
Чалбарытан эрэбит.
Олохпут дьолун тускулаан,
Түөрт түөрэм туйахтааҕы,
Нуолур солко сиэллээҕи,
Уу нуолур кутуруктааҕы

Дьөһөгөй оҕотун
Үөскэтин-тэнитин,
Уолбат ойбон курдук
Түһүлгэбитин төрүттээн,
Үрүн илгэни дэлэтин!

Икки атахтааҕы
Таптатар-инээннэтэр,
Көбүтэр-эйэргэһиннэрэр,
Сылаас, амарах тыынныыр
Эдьэн Иэйэхсиппит,
Төрүүр оҕону төлөһүтэр
Иитэр оҕону таптатар
Аламаҕай иэйиилээх
Ахтар Айыыһыт аҕаспыт,
Үтө хараххытынан көрүн
Араҕаччылаан, харыстаан,
Күн улууһугар

Үтөнү баҕарын,
Дьолу-соргуну тосхойун!

Аан дойдум иччитэ
Аан Алахчын Хотун эдьийим,
Алгыстаах аанһын
Куһаҕан сыттаахха
Аһан биэримэ,
Модьу модьоҕоҕун
Түлэй-балай түүннэ
Көстүбэт бииһигэр атыллатыма,
Үгүс үһүн үйэлэргэ
Үрүн тыыммыт өрүһүлүннүн,
Орто дойду олоҕо
Огдолуйбатын туһугар
Күнүм дьоно көмүскэлэ,
Айыым сириҥ араҕаччыта
Буола турун!
Дом!

Төлкөлөөх түһүлгэни төрүттүөбүн!

Нөрүөн-нөргүй,
Эдэр-эмэн ыччаттар,
Ытык-мааны кырдыаҕастар,
Ыҥырыылаах ыалдьыттар,
Күндү бар дьоммут!
Кэрэ кэм кэлбитин билэн
Кэрии тыа
Кэбэтин этиттэ,
Күлэр күн күлүбүрүүрүн көрөн
Күөрэгэй чыычаах
Көрүлүү туойда.
Аҕыс иилээх-саҕалаах,
Атааннаах-мөҥүөннээх
Аан Ийэ дойду
Айылҕалаах араҕас далбарыгар
Айыллан үөскээбит
Арҕаһыттан тэһииннээх,
Аһыныгас санаалаах
Айыы хаан аймахтара,
Орто туруу дойду
Уруйдаах дугуй уорҕатыгар
Олохсуйан тоҕуоруйбут,
Көхсүттэн тэһииннээх,
Көмүскэстээх санаалаах
Күн өркөн дьонноро,
Ураанхай саха удьуордара,

Самаан сайын салаллыыта,
Үкээр куйаас түһүүтэ
Уйгу Ыһыах күнүгэр
Унаар түптэни уһатыаҕын,
Тоҕойдоох сэлэни туругурдуоҕун,
Араҕас чэчири айгыратыаҕын,
Тоҕус сириҥнэн томторук ойуулаах
Чороон айаҕы чуоҕутуоҕун,
Симэхтээх-дьэрэкээннээх
Сири иһиттэри сириэдитиэҕин,
Тангалайдаах ойуулаах
Далбар чабычаҕы тардыаҕын,
Сиэл бэлэхтээх
Ибир хамыйаҕынан ыһан
Ыралаах Ыһыаҕы тэрийиэҕин,
Төлкөлөөх түһүлгэни
Төрүттүөбүн!

Күөх уотунан күлүмнүүр,
Кыһыл уотунан тыбыырап
Аан Уххан
Сирэлимэ эһэккээм!
Тойон түһүлгэни
Тоҕуорутан тураммыт
Туску тойугунан
Дьоллоох Ыһыаҕы

Туругурдан эрэбит.
Анаан махтал бэлиэтин
Аал уоппутугар
Арыылаах кымыһынан
Айах тутабыт.
Үүт-аас олбохтоох
Үүт күөл үктэллээх
Үрүҥ Айыы Тойон,
Орто дойду
Төрүүрүн-үөскүүрүн,
Барытын эн айбытын,
Эн дыһайбытын,
Эн онорбутун.
Махталлаах тылбытынан
Алҕаан тураммыт
Ас бастыгынан
Аһаттаһпыт буоллун!

Үрүҥ түүлээби
Үүрэн биэрээччибитин,
Көйөргө кымыһынан
Күндүлээтэхпит буоллун,
Уол оҕону
Олохтоон биэрээччибитин
Оһурдаах чороонунан
Тосхойдохпут буоллун,
Кэнчээри ыччаппыт

Кэрэ кэскилин
Тэниттэхпит буоллун,
Төрүүр ыччаппыт
Төһнүбэт төлкөтүн
Түстээтэхпит буоллун!

Үөһээ Үрдүк Айыылар,
Алкыйа алгыыр,
Төрүт үгэспитин ыңгырар
Ыпсылҕабыт өрүкүэй үүннэ,
Саха омук саргытын туһугар
Олорор кэммит
Оруһуйан кэллэ,
Төгүрүэй түмсэммит
Түһүлгэбэ киририэбин,
Дьөһөгөйү алҕааммыт
Оһуор ойуу хатыабын,
Саргытынан тыныһабын,
Кыыһынар кымыс ыһаабын,
Кылыкыны кыйаарар
Кылыһабы тардыабын,
Бүтэй хара бургунас
Бүдүргэйдиир сыатынан
Бүөрүмнүлээн бөтүөбүн,
Хатталардаах саламаат
Хамыйахтаах чаллырынан
Сайбарыһнаан баһаабын!

Уруйу-тускуну, уйгуну-бийаны!

Төрүт өбүгэлэрбит
Төлкөлөөбүт төлкөлөрүнэн
Ытык кырдыаҕастарбыт
Ыллаабыт ырыаларынан
Омоҕой оҕонньор саҕаттан
Олохтоммут онһууну
Олохтуур күммүт буолла,
Эллэй саҕаттан
Тэриллибит тэрээһини
Тэрийэр кэммит буолла.

Сылгы сүөһү айыыта
Дьөһөгөйтөн тардыылаах,
Ынах-сүөһү иэйэхситэ

Иһэгэйтэн энэрдээх
Түөлбэ күөлүм саҕа
Дирин-далай түһүлгэни,
Хатын арыы саҕа аан чэчири
Тэрийдэхпит, астаһпыт буоллун!

Чороон айахха арыылаах кымыһы
Арылыччы кутан туран
Кэриэн айахха
Кыыркахтаах кымыһы
Кылыгыраччы кутан туран
Уруйу-тускуну тосхойоһун,
Уйгуну-бийаны олохтооһун!

Алџаатаџым буолуохтун!

Өбүгэлэрим үгэстэринэн
Бүлүү Эбэ Хотунум
Тоџус томторун
Дьогдьойор саалыгар
Самаан сайын кэлэн,
Улуу ыһыаџы төрүттээн,
Баай хара тыам
Маанылаах маһынан
Тойон сэргэни туруоран
Күөх чэчири анһаммын,
Аал уоту оттоммун,
Айыы хаан санаабын аһаммын
Айах тутаммын
Алџаатаџым буолуохтун!

Улаан кэрэ ньуурдаах
Ийэ сирим иэнигэр
Ийэ кутун иэйэн
Аан дойдум иччитин
Айыы Дархан эһэбитин,
Оппут-маспыт иччилэрин
Одуруун ийэбит ууһун,
Сылаас тыыннаах
Сөлөгөннөөх түһэртээх
Үрүң Айыы эһэбитин,
Хара тыабыт кырдыаџаһын
Баай Барџалдыны,
Аал оппут иччитин

Кыһыл чох тыыннаах
Бырдьа Бытыгы –
Барыларын маанылаан
Үс бараа күлүктэриттэн
Үнгэн-сүктэн көрдөһөн эрэбин ...

Сир ийэ иэнигэр,
Күнүм сирин анһыгар,
Кэскиллээх олоџум
Төлкөтө төннүбэтин!
Кэнчээри ыччаттарбыт туһугар
Уйгу-бийан олохтоно туруохтун!
Иитэр сүөһүбүт күрүөлэннин,
Оттубут ооппут
Кыһыл кыымынан кытыаһыннын,
Баай Байанай эһэбит
Барџа баайыттан маанылаатын!
Иэйиэхсит хотуммут
Көй сүөһүнү ииттэриэхтин,
Ийэ ньээкэ тэлгэһэбитигэр,
Алаһа бараан дьиэбитигэр
Ымыы чыычаах ыллаатын,
Иэйиэхсит хотун энгээрдэстин!
Өбүгэлэрбит саџаттан
Төлкөлөммүт төлкөнү
Ис сүрэхпиттэн иэйэн таһааран
Төлкөлөөтөџүм буолуохтун!

«Үөһээ Бүлүү» хаһыат, 27.06.1995 с.

Күнүм дьонун туһугар

Тымныы дьыбар тыыннаах,
Хатан дьыбар дьайыҥнаах,
Олонхо да бухатыыра
Оломноон тийибэт
Арылы күөх уһун
Алгыстаах аартыгын арыян,
Дьоллоох уһун суолун тобулан
Этэҥнэ айаннаан кэлиим!
һу-һу-һу

Сангарар сангабын,
Алгыстаах тойукпун
Улуу дойду домньуттара
Атын киһи диэн
Атынырыы истимэн,

Туора дойду оџото диэн
Туората көрүмэн диэн,
Көрдөһөн-ааттаһан эрэбин!
һук-кайа, һук-кайа, һук-кайа!

Ким-хайа кэлэн
Алгыс тамалыйа
Хоммут уоһун хонһоро,
Өрөөбүт уоһун
Өһүлэн эрэр диэтэргит,
Аџыс үйэ анараа саџатыгар
Айыыларын сириттэн аттаммыт,
Күтүр өр кэмнээбитэ
Күннэрин сириттэн араһпыт,
Туойбут тойуктара

Тоѳус дойду
Улаѳатынан дуораһыйбыт,
Алѳаабыт алгыстара
Аѳыс дойду анараа саѳатынан
Этитиилээх хомус тыаһыны
Эргийэ дьүрүһүйбүт,
Ытык дьон ыччата,
Күнтэн көмүскэллээх,
Айыыттан арчылаах,
Бар дьонум туһугар
Самаан сайыммыт
Салаллан кэлбит үөрүүтүгэр
Алгыс амалыйа,
Күнүм дьонун туһугар
Үчүгэйи төлкөлөтө
Анаан-минээн
Айгыстан кэлэн турабын!

Тэҕил тымныы тэйэн,
Хатан тымныы халбарыйан,
Илин халлаан энэриттэн
Күндэл манган күммүт
Күндээрэ ойон тахсан
Итиитинэн илгийбититтэн,
Сылааһынан сыдьяайбытыттан,
Өнүрүк куйаас үктэллээх,
Үкэр куйаас тыыннаах
Самаан сайыммыт
Салаллан кэлбитигэр,
Айыыһыт Хотуммут
Алгыстаах аартыга аһылынна,
Иэйэхсит Хотуммут
Эбэрдэлээх аартыга тэлэлиннэ.

Олонхо олоѳо олохтоох,
Кэхтибэт кэрэ кэскиллээх,
Айгыстар устар уулаах,
Арыыйар долгуннаах,
Арыы саһыл кырыстаах,
Ача күөх оттоох,
Илгэ быйан энэрдээх
Саргылаах саха омук
Түһүлгэлээн үөскээбит
Улуу Элиэнэ Эбэ Хотуммут
Дьоллоох туонатыгар,
Күөгэл көнө хонуутугар
Сэттэ сиринэн сиэллээх

Сир иһити сириэдитэн,
Тоѳус сиринэн ойуулаах
Чороон иһити тоѳуорутан,
Аар Баѳаѳы туруоран,
Кэтит чэчири анһан,
Улуу Тунах Ыһыаѳы
Туругурдуоѳун!
Аар дойдубут иччилэригэр
Төлкө-түөрэх түһэрэн
Айхаллаах алгыспытын аныаѳын!
Уруй! Тускул!

Төрүт өбүгэлэрбит
Төлкөлөөбүт түстэрин,
Ытык-мааны кырдыаѳастар
Тылларын ытыгылаан,
Омоѳой убайбыт саѳаттан
Олохтоммут оноһугу,
Эллэй эһэбит саѳаттан
Тэриллибит тэрээһини
Алгыһынан аһыаѳын,
Уруйунан тосхойуоѳун!
Уруй! Тускул!

Аһыныгас санаалаах
Айыым дьонун туһугар
Албан дьоһун
Алгыспын анаатаѳым буоллун!
Төлөрүйбэт үтүө
Төлкөбүн түстэтэѳим буоллун!
Орто Аан Ийэ дойдубут
Олоѳо тубустун,
Иитэр сүөһүбүт күрүөлэннин,
Төрөтөр оѳобут төлкөлөннүн,
Дьян-дьяһах таарыйбатын,
Тумуу-сөтөл тумуннун диэн,
Үөһээ дойду кырдыаѳастарыттан
Аал уоту нөнүөлээн
Алгыс тылын этэн
Көрдөстөхпүт-ааттастахпыт
Буоллун!

Аһаах мас аһылыктаах,
Курун тыа
Кураанах маһа хонуктаах,
Өрүкүйэ көтөр күл суорѳаннаах,
Кытарар кыым сыттыктаах

Бырдья Бытык,
Хатан Тэмиэрийэ,
Аан Уххан Тойон эһэм,
Тоѳус томторѳолоох
Ытык иһиттэн
Айыы аһын үрдүнэн
Айах туттаѳым буоллун!
Мичик гын!
Күлүм гын!
Кыымнынан кытыаһын,
Төлөннүнэн күөдьүй!

Эбэ Хотуттарым,
Аан дойдум,
Дирин далайым,
Оппут-маспыт иччилэрин,
Баай хара тыам иччитэ
Баай Байанайы
Аһыныгас санаалаах
Айыы дьонун аатыттан
Көрдөһөн-ааттаһан
Алы гынан
Алгыс тылын аныбын,
Кэтит кэрэ дойдубут
Кэскилин кэнэтинг,
Улуу дойдум
Тупсарын туһугар
Уруй-тускул эттэѳим буоллун
Уруй! Тускул!

Үрүн түүлээхпитин
Үөскэтэ-тэнитэ турун,
Ураа муостаахпытын
Утумнаан ууһатын,
Ураѳас тийибэт уйгулаан,
Манкы тийибэт баайдаан,
Муннулаах тыбыырбатын,
Сүһүөхтээх бүдүрүйбэтин!
Һук-каа, һук-каа, һу-каа

Үөһээ Үрдүк Айыыһыттар,
Тоѳус халлаан домһууттара,
Аѳыс халлаан арчыһыттара,

Эһиги ааккытыгар
Хоолдуктаах бэйэм хонкуйан,
Сүһүөхтээх бэйэм сүгүрүйэн
Көрдөстөѳүм-аттастаѳым буоллун!
Бүгүннү дьоллоох
Дьоро күннэ
Ыраахтан ынгырыллан,
Чугастан тоѳуоруһан
Тийиэн кэлбит ытык ыалдыттар
Барыларын аатыттан
Эһиги тускутугар,
Эһиги түһэр түһүлгэѳитигэр анаан,
Улаан биэ кымыһынан
Утах тутан,
Айыы дьонун
Амтаннаах аһын үрдүнэн
Айах тутан,
Биэриилээх биэс,
Уруулаах уон
Тарбахпытынан күндүлээтэҕипит,
Маанылаатахпыт буоллун!
Аан дойду айыллыбыт аналын
Алдьаттарыман,
Улуу дойду олохсуйбут суолун
Уларыттарыман,
Киэн халлаан киэбин
Көтүттэrimэн!

Айбыт Айыыһыттарбыт
Араначчылыы турун,
Иитэр Иэйэхсипит
Энгэрдэһэ сырыт дуу!
Кэнчээри ыччаттарбыт
Кэскиллэрин туһугар
Унан тийибэт уйгулаан,
Быраѳан тиэрпэт быйаннаан,
Үүт тураан олохторугар
Үчүгэйдик олордун,
Айхаллаах аналларын анаан,
Түһэн биэрбэт
Төлкөлөрүн түстээн!
Уруй! Тускул!

Ыһыах алгыһа

Олонхо олоҕо олохтоох,
Ыраас дьэнкэ салгыннаах,
Кэрэ кэскиллээх санаалаах,
Ытык-мааны кырдыаҕастаах,
Күөх күндэл ыраас халлааннаах
Сахам сириг иэнинэн,
Этиэхтэн да эриэккэс кэрэ
Самаан сайыммыт
Сатыылаан кэлтин
Алгыстаах санаабынан
Айхаллаатаҕым буолуохтун!

Улаҕата көстүбэт улуу дойдубун,
Бизрэктерэ биллибэт
Эбэ Хотуттарбын,
Дойдум сириг иччилэрин
Барыларын ааттатаан,
Хоһооммор холбоон,
Ырыабар ыпсаран
Алгыстаах айымньыбын
Аанын сэгэйэ аһаммын
Саҕалаатаҕым буолуохтун!

Баай хара тыаларым
Айгыр лоһуор лабааларынан,
Намчы-нарын кыыстыы,
Аргыый сапсына тураллар.

Чаран тыабыт силигилии ситэн
Эдэр-чэгиэн ыччаттары
Энээрдэригэр ынгырдылар.

Сирбит-дойдубут барахсан
Силигилии кизрэкэйэ ситэн,
Дьол-соргу тосхойдо,
Үөрүү-көтүү буолла.

Былыргы өбүгэлэрбит барахсаттар
Үгэстэрин батыһаммыт,
Бүлүү эбэ хотуммут
Кэтит кэскиллээх кытылыгар,
Дьоллоох добун хонуугугар
Ыраахтан-чугастан ынгырыллан
Өрөгөй күнүн үүннэрээри,
Саргы дьаалыны салайаары,

Уйгу ыһыағы
Олохтоору муһуннубут.

Аар баҕаҕы астыбыт,
Тойон сэргэни туруордубут,
Күөх чэчири кэккэлэтибит.
Аҕыс аарыма сэргэбэ
Тэлим көмүс кизрэгэллээх
Ынгырынан ынгырдаммыт,
Аарыктаах таңалайдаах
Көнтөстөөх
Дьөһөгөй оҕолорун түһүлгэбэ
Хотолдьутан
Хаамтаран киллэртээн,
Холбуу баайталаатыбыт.

Кииһинэн килииннээбит,
Кырсаанан кыбытыллыбыт
Аалы көмүс кизрэгэллээх,
Оноолоох оһуордаах таңастаах
Эдэрдэр-эмэннэр бары
Түһүлгэни төгүрүччү
Төбүрүөннээн кизрэгэттилар.

Улуу ыһыахпыт туолар иэнигэр
Уохтаах кымыһы
Ойуулаах уһаа айахтарга
Таһынан барыар дылытын
Дьалкыһыта куттубут,
Араҕас илгэ арыны,
Амтаннаах ас арааһын
Кытыһа аайытын
Кыл имэрийэ уктубут.
Төбүрүөннээн олорон
Төлкөлөөх ыһыахпытын,
Түһүлгэтин төрүттээтибит,
Ураҕас тийибэт
Уйгутун олохтоотубут,
Сабаҕа былас саргыбытын
Далайа баттаатыбыт.

Ытык-мааны дьонум-сэргэм,
Тоһус толорон уолаттарбар,
Сэттэ кыталык кыргыттарбар
Арыаллатан киирэн,

Аал уоппун
Кытыаһыннара уматтаран,
Үүнүүлээх үрдүк тиит саҕа
Өрөгөй үөскээбитин аатыгар
Киэн тиэргэн саҕа
Алгыстаах түһүлгэ
Аһыллыбытын аатыгар,
Аанныыр Ийэ дойдубун
Алтан чуораан куолаһынан
Алгыс тылын этэн
Алҕаатаҕым буоллун!

Аһыныгас санаалаах
Айыытын сирин дьоннорун
Амтаннаах аһын үрдүнэн
Уруйдаан унаарытан,
Тускулаан туһаайан барыым!

Илин халлаан энгээриттэн
Күндэл манган күммүт барахсан
Үөһээ үрдүк халлаанга
Күндээрэ сырдаан тахсан,
Итиитинэн илгийэн,
Сылааһынан сыдыайан
Көмүс сардангаларын
Көңүлүнэн сырдатан,
Самаан сайыммыт барахсан
Салаллан кэлбит үөрүүтүгэр
Улаан биэ уохтаах кымыһынан
Утах туттум.
Сирим-дойдум иэнигэр
Сиик буолан инэн,
Тоҕус салаалаах
Локуора күөх от буолан
Торолуйа үүнэн ситтин,
Үкэр күөх от буолан
Өрө үүнэн таҕыстын,
Аҕыс салаалаах
Ача күөх от буолан
Арылыһа үүнэн
Далбаатаатын диэн,
Алгыс тылын этэммин,
Аһаах мас аһылыктаах,
Курун тыа
Кураанах маһа хонуктаах,
Кыһыл чох сыттыктаах,
Өрүкүйэ көтөр

Күл суорҕаннаах,
Кыһыл уотунан тыбыыраар,
Төлөнүнэн күөдүйэр
Бырдья Бытык
Тойон Сирэлитэ Эһэккээм,
Айыы аһын үрдүнэн
Күндүлээтэҕим-маанылаатаҕым
Буолуохтун!

Аан Ийэ дойдубут
Алгыстаах далбарыгар,
Кэскиллээх киэн киэлитигэр,
Орто туруу дойдубут
Уруйдаах уорҕатыгар,
Олохсуйан олорор
Ураанхай саха уустара
Самаан сайын кэлбитин,
Үкэр куйаас түспүтүн
Эҕэрдэлээн тураммыт,
Кытыт биэттэн кымыстаан,
Саалыр биэттэн астаан,
Арыынан аллар
Ача күөх оттоох,
Алаас-сыһыы мунгунан
Араҕас чэчири анһаммыт,
Көҕөн түһэр түөлбэ күөлүн саҕа
Түһүлгэни төрүттээн,
Ыралаах ыһыаҕы тэрийэн,
Айыы дьонум
Амтаннаах аһын үрдүнэн
Аал уоппут иччитин
Айах тутан
Маанылаатахпыт буолуохтун!

Олохпутун салгыыр
Оҕолорбут барахсаттар
Кэлэр кэмнэрин
Кэскиллэрэ буолуохтун,
Хойутун үөскүүр
Кэнчээри ыччаттарбыт
Тулхадыйбат
Тускуллара буолуохтун!
Аал уотум иччитэ барахсан,
Мичик гын!
Күлүм гын!
Кымыынан кытыаһын,
Төлөнгүнэн күөдүй!

Бүгүнгү дьоллоох
Дьоро күммүтүгэр
Ыраактан-чугастан
Ыңырыллыбыт ытыктабыллаах
Ытык-мааны ыалдьыттарбыт,
Дьонум-сэргэм барахсаттар,
Үмүөрүһэн түмсэммит
Уйгулаах ыһахпытын
Уруйун улаатыннарыабын,
Айхаллаах оонньубут
Уруйа улааттын диэн,
Ис сүрэхтэн иэйиллэн тахсар
Истин алгыстаах тылын этэммит,
Айыы Тангара айбыт
Аан Ийэ дойдубут
Эңсилгэннээх салгыннаах,
Эрилийэр уулардаах
Эбэ Хотуттарбыт
Диринг далайдарбыт иччилэрин,
Нарын-намчы, күөгэл-нухал
Оппут-маспыт ирики-дырики
Уолаттарын-кыргыттарын
Бука барыгытын
Айыылаах аһаабатах,
Буруйдаах чугаһаабатах,
Дьайдаах таарыйбатах
Айыы дьонун
Амтаннаах аһын үрдүнэн
Биэриилээх биэс,
Уунуулаах уон тарбахпытынан
Аал уоппутун нөнгүө
Күндүлээтэхпит буолуохтун,
Маанылаатахпыт буоллун!
Ис сүрэххитин
Иэйэ охсор
Сыт-сымар таһаардахпыт буоллун!
Үөрүң-көтүң,
Мичик аллайың!
Сылааскытынан сылаанныйың!

Самаан сайын кэлбитин аатыгар
Үүнэн көбөрөн күөгэйиң,
Сарбайан-лаглайан тахсын,
Күөх Боллох
Көмүс хатырыктаабын
Көңүлүнэн үөскэтиң!

Баай хара тьям
Сир Ийэ сиигиттэн
Күүс-уох ылынан
Көбөрө тунаара кизрэкэйиң!

Үрдүк мэнэ халлаан
Үрүт мындаатыгар олохтоох,
Үс саханы үөскэппит,
Түөрт саханы төрүттээбит
Орто Аан Ийэ дойдубутугар
Иннинэн сирэйдээби,
Бокуйар сүһүөхтээби,
Борон ураанхайы олохтообут,
Сандал манган күн үктэллээх,
Ыраас дьэңкэ санаалаах
Үрүң Айыы Тойон аҕабыт,
Сүһүөхтээх бэйэбит сүгүрүйэн,
Хоолдуктаах бэйэбит хонкуйан
Дьолу-соргуну,
Үгүс үтүнү
Көрдөстөхпүт буоллун!

Кэтит кэскиллээх,
Уйгу-быйан уруйдаах
Улуу дойдум
Тупсан тунаардабына,
Көбөрө чэлгийдэбин ахсын
Байым быйаннаах,
Толору уйгулаах
Уйгу-быйан Ыһаабы
Олохтото тур диэн,
Көрдөстөхпүт буолуохтун!

Ала Мылахсын Хотун эдьийбит,
Алгыстаах алаастарбытыгар,
Дьоллоох толооннорбутугар
Бар дьон туһугар
Хороҕор муостаахтарбыт
Куттарын-сүрдэрин
Холбоон биэрэ тур!
Кэнэҕэскитин даҕаны
Илин өттүгэр үүрүүлэнэн,
Кэлин өттүгэр кэһиленэн
Кэнчээри ыччаттарбыт
Кэскиллэрин саныыр буолаар!
Сыдьаайгынан сырдата

Бэгтэх көрөн мичик аллайр,
Күнү көрөн күлүм гынар буол!

Амтаннаах ас үрдүнэн
Айах туттахпыт буолуохтун!
Төлкөлөөх санаалаах,
Кэскиллээх ыраалаах
Дьөһөгөй Айыы тойоммут,
Нэлим сиэллээҕи,
Өрүкүйэр көҕүллээҕи,
Намылхай кутуруктааҕы,
Түөрт түөрэм туйахтааҕы,
Хоппоҕор хонтуруулааҕы,
Тартаҕар таныылааҕы
Төлкөлөөн биэрэ тур!
Үөр сылгыбытын үөрдүт,
Муннулааҕы тыбыырдыма,
Сүһүөхтээҕи бүдүрүтүмэ,
Төрөөбүтү төнүннэримэ,
Эбиллибити көҕүрэтимэ!

Иэйэхсит Ийэ Хотуммут,
Айбыт Айыыһыппыт,
Сэрэнэн-сэрбэнэн
Айхаллаах ааккын
Аатгыр кэммит тийэн кэллэ.
Айыы дьонум аатыгар
Амарах быһыылан.
Самаан сайын барахсан
Салаллан кэллэҕин ахсын,
Сылаас салгын тыыннан,
Итии тыал илдьиттэн,
Өнүрүк куйаас үктэллэн,
Тумууну-сөтөлү тумуннар,
Дьаҕы-дьаһаҕы таарыттарыма!
Иитэр сүөһүбүтүн күрүөлээ,
Төрөтөр оҕолорбутун уйалаа,
Сир-дойду симэҕин курдук
Үүннэрэ-үөскэтэ тур диэн
Көрдөстөхпүт буоллун!

Бүдүрүйбэтэх мүлдү бөҕөстөр,
Халбаххай хатан ингирдээхтэр
Хабыр хапсыһылар буоллун,
Кус быһыйдар,
Эрчимнээх ингирдээхтэр

Илин-кэлин түсүһэр
Кэмнэрэ дьэ кэллэ,
Дьон-сэргэ соргутун тускулуур,
Унгуоргута көстүбэт,
Улаҕата биллибэт
Уолбат уйгута олохтонуохтун!

Күндэл манган күнүм
Күөрэйэ ойон тахсыар диэритин
Бүлүүм дьоллоох кытылыгар
Олонхо, оһуокай,
Тойук ырыата дьиэрэйдин,
Ыраас таптал иэйиитэ
Нохтолоох тойон сүрэхтэргэ
Кыым буолан кытыаһыннын!

Алгыстаах тойукпунан
Улуу тунах ыһахпыт
Айгыр-силик түһүлгэтэ
Айыым сириг үрдүнэн
Силигилии-аатыра
Туруохтун диэммин,
Көндөй көмүс
Күөмэйбин көнкөтөн,
Бар дьонум барахсаттарга
Бары үчүгэйи-кэрэни баҕаран,
Дьэ-буо диэнинэн саҕалаан
Дьиэрэһитэ туойдаҕым
Буолуохтун!

Аһыныгас санаалаах
Айыым сириг дьонноро,
Киэн нэлэмэн тиэргэннитигэр
Күөрэгэй чыгычаах уйа туттан,
Сылын аайытын ыллыы-туойа
Көтүтэ туруохтун!

Алаһа бараан дьиэҕит,
Көмүс уоруккут
Дьол-соргу уйата буолуохтун!

Уруй-тускул!
Айхал-мичил буолуохтун!
Дом!

1997 с.

Улуу Тунах Ыһыах алгыһа

Олонхо олоҕо олохтоох,
Кэхтибэт кэрэ кэскиллээх,
Самнан биэрбэт саргылаах
Сайдам санаалаах сахам дьонун,
Улуу Элиэнэ эбэ хотуммут
Дьоллоох кытылыгар
Өбүгэлэрбит төрүттээбит
Үтүө үгэстэрин,
Омоҕой кырдыаҕас саҕаттан
Олохтоммут үгэспитин,
Эллэй эһэбит саҕаттан
Тэриллибит, тэнийбит
Улуу Тунах Ыһыахпытын
Туругурдар күммүт
Күөгэйэ үүнэн тахсыбытынан
Уруй-Тускул!
Айхал-Мичил буолуохтун!
Бар дьонум барахсаттар,
Ибир самыыр илдьиттээх
Илин халлаан энгээриттэн
Сандал манган күммүт
Сандаара сырдаан
Күөгэйэ ойон тахсан,
Сылааһынан сыдыайбытыттан,
Итиитинэн илгийбититтэн,
Сир Ийэбит барахсан
Күөх сирэмминэн
Көҕөрө тунааран
Тахсыбыт үөрүүтүгэр,
Аһыныгас санаалаах
Айыым дьонноро,
Үөрэн-көтөн,
Сүргэбит көтөҕүллэн
Көрү-нары тардар
Үтүө күммүт үүннэ!

Дьэ-буо!

Самнан биэрбэт саргылаах,
Охтон биэрбэт онһуулаах
Саха омук туһугар
Айбыт айыыһыттарбыт
Араҕас илгэнэн айхаллаатылар,
Тускубутун тупсардылар,
Үөрүүбүтүн үрдэттилэр.
Иэйэхсит Ийэ Хотуммут
Эбэрдэлээх аартыга тэлэлиннэ,

Айыыһыт Хотуммут
Алгыстаах аартыга аһылынна,
Өрөгөйбүт үрдээтэ,
Саргыбыт салалынна!

Бу Орто Аан Ийэ дойду
Олоҕун тупсарарга онһууллубут,
Иитэр сүөһүнү күрүөлүүр,
Төрөтөр оҕону төлкөлөөн биэрэр,
Уйгу-быйангы олохтуур,
Аҕыс быйангы аҕалааччы,
Сир-уот симэҕин ситэрээччи,
Баай хара тһам
Баайын-дуолун ханатааччы,
Сырдык айыыларбытыгар анаан
Аар баҕабы анһан,
Тойон сэргэни туруоран,
Күөх чэчиринэн киэргэтэн,
Чороон иһити тоҕуорутан,
Тоҕустуур сиринэн
Торҕо түптэ онгорон,
Сыт-сымар таһааран,
Аал уоппутун отгон,
Тойон айаһынан
Тосхойдохпут буоллун!
Айыы аймахтарынан
Арчылааммыт
Амтаннаах ас үрдүнэн
Айах туттахпыт буоллун!

Суо хаан оһох уйалаах
Аал уотум иччитэ,
Күрүн тһам
Кураанах маһа аһылыктаах,
Үккүнньэх мас үтэлээх,
Кытарар кһым сыттыктаах,
Өрүкүйэ көтөр
Күөх күл суорһаннаах
Бырдһа Бытык,
Батһыа Баттах,
Сээркээн Сэһэн,
Хатан Тэмиэрийэ,
Аан Уһхан,
Ытык кырдыаҕас,
Барыбыт мааныта,
Бүттүүммүт күндүтэ,

Күлүм гын,
Кыымынан кытыаһын,
Төлөнгүнэн күөдүй!

Аал уотум иччитэ,
Хардаҕас маһы сиэн
Хабараан тыиннаммыт
Кыымтан саҕалаан
Кытара умайар
Ытык кырдыаҕаспыт,
Эн үрдүк ааккын нөнгүлөөн,
Эбэ Хотуттарбыт,
Дирин далайдарбыт,
Оппут-маспыт эрэкэ-дьэрэкэ
Кыргыттарыттан-уолаттарыттан
Үнэн-сүктэн
Көрдөстөхпүт буоллун!

Үүммүт үтүө үйэбэ
Аһыныгас санаалаах
Айыым дьонугар
Дьоллоох олоҕу олохтоон,
Дьону-сэргэни холбоон,
Киһи буолар
Кэтит кэскиллэрин кэнэтин,
Дьолу-соргуну тосхойун!
Айбыт Айыыһыттарбыт
Араначчылыгы турун,
Иэримэ Иэйэхсиппит
Эйэргэһэ энгээрдэс,
Улуу дойдум уорҕатынан
Ураҕас тийибэт
Уйгута олохтоннун!
Кэнчээри ыччаттарбыт
Кэскиллэрин туһугар,
Төрүүр оҕолорбут
Төлкөлөрүн туһугар
Уунан тийибэт уйгулаан,
Быраҕан тиэрпэт быяннаан!

Тоҕус Добун халлаан
Унаар киэн нүүругар
Аатыран-аарыгыран олорор
Үөһээ үнэр тангараларбыт,
Аҕыс халлаан арчыһытара,
Тоҕус халлаан домньуттара,
Эһиги ытык ааккытын ааттаан
Үнэн-сүктэн

Көрдөстөхпүт буоллун!
Эһигини ытыктыырбыт бэлиэтин
Аал уоппутугар туһаайан
Айыы дьонун
Амтаннаах аһын үрдүнэн
Айах тутан
Күндүлэтэхпит буоллун!
Улаан биэбит
Уу нуолур сиэлинэн
Сыт-сымар таһааран,
Эһиги диэтэх
Улуу кырдыаҕастары
Үөртөхпит-көтүттөхпит буоллун!
Эһиги билэҕит
Ытык кырдыаҕастар,
Саха омуга
Төрүт дойдуттан төлкөлөөбүн,
Ытык дойдуттан ыһаахтаабын,
Улуу дойдуттан оҕоһуулаабын,
Аан дойдуттан айылгылаабын,
Киһи буолар кэскиллээбин,
Охтон биэрбэт оҕоһуулаабын,
Түһэн биэрбэт түөрэхтээбин.
Унаар буруобутун уһатын,
Кэскилбитин кэнэтин,
Дьоллоох олохпут
Алгыстаах аартыгын
Арыяа биэрэ турун,
Айыыттан-хараттан
Араначчылаан,
Ыарахан санааттан ыраастаан,
Күлүктээх санааттан көлбөрүтүн,
Илин энгээрбит эҕэрдэлэннин,
Кэлин өттүбүт кэскиллэннин!

Күндэл күммүт
Тахсыар диэритин
Улуу Өлүөнэ
Дьоллоох кытылыгар
Олонхо, тойук дуорайдын,
Эһикэй ырыата дьыэрэйдин!
Улуу Тунах Ыһаахпыт
Айгыр силик түһүлгэтэ
Айыым сириң үрдүнэн
Силигилии ситэ туруохтун диэн,
Алгыс тойугун
Анаатабым буоллун!

2001 с.

Үрүн Ойуун Хотой ыһыағын арыяр алгыһа

Бу ытык мааны
Күн курдук
Айхаллаах сири
Аналлаах түөлбэ түһүлгэтин
Арҕаһыгар үктэнэн,
Түөлбэ түһүлгэни
Айы уотунан арчылаан туран,
Уйгулаах олоҕу түстээн,
Аан Ийэ дойдум иччилэрин
Алҕаан, ааттаһан
Айах туттабым буоллун!
Аал уотум иччитэ, алы!
Аан Алахчын Хотун, алы!

Тоҕус халлаан
Тумарытыгар олохтоох,
Сандаар күн
Салгына саҕынньахтаах,
Килбэйэр күн
Килбиэнэ киэргэллээх,
Сайбас Үрүн Аар Тойон,
Аҕа баһылыкпыт,
Күөх Тунах ытык Ыһыағын,
Араҕас илгэтин эйиэхэ аныбын,
Арчылаах аргыс
Уруйун уунабын,
Саха аймаххын
Саас үйэ тухары
Сайыннара тур!
Орто дойду
Олоҕун-туойун
Соргулуу тур!

Ытык түөлбэни тэнитэн
Хотой Айыы ыһыағын
Төрүттээтэспит буоллун!
Уруй буоллун!
Тускул буоллун!

(Ырыанан)
Хотой Айыы Тойон олорор
Төрдүс түөлбэ халлааныгар
Айанныыр күммэр
Аргыс буолар,
Атахпын чэпчэтэр,

Кынаппын кырыатыыр,
Кутурукпун куурдар
Битиһит аргыстарым,
Ыраах айанга аттанабыт,
Ох курдук онгостун,
Бит курдук бэлэмненин!

Тоҕус иилээх-сағалаах
Аан дойду илин халлаанынан
Аллараа алын сарбынньаҕар
Мэнитэн тағыстыбыт.
Айара Айыһыттар
Үөрэ көрүстүлэр,
Эйэбэс харахтарынан көрдүлэр,
Ичигэс тыһынынан билиннилэр
Айылыат!

Аан Ийэ дойдуну
Сылааһынан угуттуур,
Айылҕа барахсаны
Күөх симэбинэн киэргэтэр,
Айыы дьонун арангаччылыыр
Иэйэхсиппит олорор
Иккис халлааныгар тағыстыбыт.
Иэйэхсит Айыһыт
Амарахтык көрдө,
Истинник көрүстэ.
Айылыат!

Үһүс халлаанга олорор
Дьэ Бэгэй Айыыбыт
Үөрэн-көтөн көрүстэ,
Сылгы тангарата
Дьөһөгөй Айыы
Уйгуну биэрдэ,
Сайдыыны уунна,
Саргыны салайда!

Дьон тупсуутун,
Өйдөһүүтүн туругурдар
Хотой Айыы олорор
Төрдүс Добун халлааныгар
Тиийэн кэллибит.

Куугунуур халлаан

Кулан уорбатыгар
Дьабыллаах таһаалааҕы
Дьаһайан олорор
Чачыгырыыр таас таҥалай,
Чуучугуруур туус тумус,
Бүрүө харах,
Бүтэй мүлгүн,
Сүрдээх-кэптээх
Сүнкэн эрэлик
Хотойдоох тойоно,
Куорсуннаах ыраахтааҕыта,
Хомпоруун Хотой,
Үтүөкэн дойдубутун үрэйтэримэ,
Саха аймах барахсаны
Сатыылатыма,
Кэрэмэс кэскили кэбирэтимэ!
Олохтоох олохпутун
Оннун булларын,
Ыһыллаары гыммыппытын
Ыпсары тутун!
Үөһээҥи Үрдүк Айыыларга
Алгыспытын тиэрдэн
Саргылаах дойдубутун
Сайдытын тускулаан,
Илгэлээх дойдубут
Эриэккэһин элбэтин,
Ил-эйэ илдьитин ыытын!

Өй-санаа өйүөтүнэн өллөйдөөн,
Иһирэх тыынгытынан
Сүрэхпитин сөрүүкэтин,

Амарах санаабытынан
Арчылыы ыраастаан,
Тупсуу түһүлгэтигэр
Төлкөбүтүн түстээн,
Кэрэ кэскилбитин
Кэнчээригэ тиэрдин,
Көрдөстөхпүт буоллун,
Алҕаатахпыт буоллун!

Үөрүү-көтүү,
Дьол-соргу буолла,
Хотой Айыы кутун-сүрүн
Утары уунна!
Уруй! Уруй! Уруй!

Айыы сириҥ дьонноро,
Үөрүн-көтүн!
Уйгуну аҕаллыбыт,
Быйангы түһэрдибит!
Уруй! Айхал!

Хотой Айыытын,
Көмүскэс санаатын кутун,
Аһыныгас санаатын
Сүрүн аҕаллыбыт.
Ол сүрү Орто Аан Ийэ дойду
Дьонугар-сэргэтигэр ингэрэн,
Айыы дьоно аһыныгас
Күн дьоно көмүскэс буолун!
Дом! Дом! Дом!

Ыһыах алгыһа

Уруй! Айхал!
Унаар күөбүм,
Уйгу быйаным
Тойон чороон курдук тоҕуоруспут
Толомон айыы дьонугар
Толору дьолу
Тосхото турааччылар,
Кэриэн аях курдук кэккэлэспит
Кэрэ бэлиэ дьоммутугар
Кэскили, алгыһы
Тэрийэн биэрээчилэр,
Уруйдаах Орто дойду
Уйгулаах олоҕун олохтообуттар,
Суо кэп ааккытын ааттыыр,
Сүгүрүйэр, үгэр күммүт кэллэ,

Саха төрүүр ыччатын
Салалталаах саргыта диэн
Саҥарар күммүт буолла,
Тунгуй ыччат толору дьоллоох
Тускутун туһугар
Туойар күммүт туругурда.

Торулу халлаан олохтооҕо
Үүс-аас бэйэлээх,
Үүт-таас олбохтоох,
Үрүн былыт үктэллээх
Үрүн Ар Тойон,
Үрүлүйэр үрүн аспыт
Үрдүнэн аях тутабыт!

Абыс хаттыгастаах
Арылы халлаан
Ааттаах Айыылары,
Ситэн сириэдийэр
Сэттэ хаттыгастаах
Сүрэл халлаан сирдьыттэрэ,
Абыраллаах дойду
Арылыас халлаанын
Алгыс хаттыгаһын олохтооҕо,
Маталдьыйбат биэс хаттыгастаах
Манхара халлаан
Мааны олохтооҕо,
Түүрүллүбэт түөрт хаттыгастаах
Түмэн халлаан
Тутаах дьоһун олохтооҕо,
Үрэллибэт үс хаттыгастаах
Үрүмэлээх халлаан үктэллээх
Үрдүк үтүө олохтооҕо-
Сүдү дьаалы Айыылар,
Сүрүллэн көтөн кэлэнгит
Үрүң Тунахпыт
Маанытын амсайың!
Үөрүң-көтүң! Өрөйүң-чөрөйүң!
Туомун толору
Туойбатах буоллахпына,
Сизэрин ситэри
Эппэтэх буоллахпына,
Улуу Айыыларым
Урдайыман даа!
Хотун Айыыларым
Хоргутуман даа!

Айхаллаах алгыспытын аҕалың,
Түһэн биэрбэт
Төлкөбүтүн түстээн,
Охтон биэрбэт
Оҥоһуубутун оҥорун,
Кэскилбитин кэнэтин,
Унаар буруобутун унаардың!

Арҕаһыттан тэһииннээх
Айыым аймахтара,
Алгыс тылыгар көтөхтөрөн
Айыы тангараҕа чугаһаан,
Көхсүттэн тэһииннээх
Күнүм улуһун дьоно,
Күн, салгын кынаттанан
Күн диэки көтүң!

Төрүт өбүгэлэрбит
Төлкөлөөбүт түстэрин,
Ытык кырдыаҕастарбыт
Ылыннарылаах тылларын
Ытыктаан,
Омоҕой кырдыаҕас саҕаттан
Олохтоммут оҥоһуу олохтоннун,
Эллэй эһэбит саҕаттан
Тэриллибит тэрээһин тэнийдин,
Дирин далай түһүлгэни
Төрүттүөбүң,
Уруй-туску этэн
Уһун куйаас сайыммыт
Кэлбитин уруйдуоһун!

Аар Баҕаҕы, сэргэни туруоруу алгыһа

Өбүгэлэрбит сэттэҕэ тиийэр араас Аар Баҕаҕы туруораллара. Сороҕор кинини Сараҕар Хатан Түһүмэр Тойон диэн ааттыылылар. Үөһээ өттүгэр хас да муос курдук сараҕардаах буолар. Ол Баҕах турар сиригэр-дойдутугар төһө киһи олорорун, бу сир хас сыллаахтан төрүттэммитин, баайын-дуолун тус-тусна кэрдиистэринэн көрдөрөллөр. Сэргэни да, Баҕаҕы да туруоралларыгар маннай түһүөхтээх сирин алдыаппакка уот оттолор уонна онно баар дьонтон барыларыттан кырдыаҕастара алгыс тылын этэр.

Аар Бажаагы туруоруу

Далла ураһа саға
Най хара буруолаах
Суостуганнаах Суо аал,
Сылааскынан сылаанньытар,
Итиигинэн илгийэр,
Аал уотум иччитэ,
Бырдья Бытык,
Хатан Тэмиэрийэ,
Аан Уххан,

Эйигиннэн нөнгүөлээн
Бүгүннү дьоллоох
Дьоро күммүтүгэр
Иитэн-аһатан олорор
Ийэ сирбит иччилэриттэн
Үгэн-сүктэн көрдөһөр
Күммүт буолла,
Ытык тылбытын ылынан,
Кэс тылбытын кэрэһилээнг!

Алгысчыт саламаатынан, сүөгэйнэн, арыылаах алаадынан, сиэлинэн уотугар аях тутар.

Алгыстаах аан ийэ дойдубут
Күндэл күөх ньуурун
Арабас далбарын иччилэрэ
Намыл Күөгэл, Ньаассын Нуоҕай,
Аан Алахчын -
Хотун баай эдьийкээннэрбит,
Байдам хара тыабыт ортоугар
Төнгүргэс силис тардан,
Ийэ сирбит ньуурун
Көйө отон тахсан
Үүнэн-үрдээн,
Маанылаах мас буолбут
Далбарыкпытыттан

Үгэн-сүктэн,
Көрдөһөн-көңүллэтэн,
Көтөҕөн-сүгэн киллэрэн,
Ойуулаан-оһуордаан,
Нарылаан-намчылаан
Кэнчээрилиир ыччаттарбытыгар
Кэрэ бэлиэ хаалараары
Ийэ сирбитин тэһэ бааһырдан
Үгүс үйэлэргэ кэрэ бэлиэ
Туруорар күммүт буолла.
Улуу түһүлгэбит ытык харабылын
Тускутун түстээн,
Аналын арангаччылаан!

Уокка ас биэрэр, тула кымыс ыһар. Илиитигэр сылгы сиэлин тутан туран алгыыр.

Сараҕар Хатан Түһэмэр Тойон,
Аһыныгас санаалаах
Айыыг дьонноругар
Абааһы бийһин адаҕытыма,
Куһаҕан сыттааҕы чугаһатыма,
Көстүбэт бийһин көрдөрүмэ,
Эн таскынан
Буруйдаах чугаһаабатын,

Айыылаах хаампатын,
Хатан хараххын хатыы тур,
Уоттаах хараххынан одуулаа!
Эн улуу ааккар
Айыы дьонун аатыттан
Алгыстаах аһатыы
Көрдөһүүлээх күндү буолуохтун!

Онтон 1 м. 20 см. итэҕэһэ суох дириннээх ына Баҕах умуһаҕын хаһаллар. Алгысчыт умуһахха үрүг илгэ, алаады, сылгы сиэлин, ынах түүтүн умуһахха киириэстии уураар. Баар дьон туох баарынан бэлэх уураллар. Бажаагы туруоран баран, бэлэмнэнэн кэлбит аһы барытын ордорбокко аһаныллар. Ол кэннэ, элбэх киһи олорор Улуу Тунах Ыһыах түһүлгэтигэр туруорбут Баҕахтара буоллаҕына, улахан сир-туом тутуһуллан, үрүг илгэнэн Аар Бажаагы күндүлээһин буолар. Таһыгар улахан уот оттуллар.

Курун тыа
Кураанах маһа аһылыктаах,
Уккунньэх мас үтэлээх,
Кыһыл кыымынан тыбыыгар,
Күөх төлөнүнэн күлүмнүүр
Аал уотум иччитэ
Бырдьа Бытык,
Хатан Тэмиэрийэ,
Аан Уххан,
Бүгүннү үөрүүлээх күммүтүгэр,

Улуу Тунах Ыһахпыт
Түһүлгэтигэр
Баай хара тыабыт
Маанылаах маһынан
Аар Баҕах туруордубут.
Кэлэр кэнчээри ыччаппытыгар
Кэрэ кэскиллэрин кэрэһилээтибит,
Төрүүр оҕолорбут төлкөлөрүн
Түстээтэспит буоллун!

Алгысчыт уоту аһатар, Аар Баҕаҕы үстэ эргийэ сылдьан хатын сэбирдэҕинэн эбэтэр түүтүн бүк тутан баран дэйбиэринэн Баҕахха кымыс ыһар. Илин диэки илиитин өрө уунан, үгэр үрдүк тангаралартан көрдөһөр.

Үгэр үрдүк тангараларбыт,
Ытык мааны кырдыаҕастарбыт,
Эһиги бааргыт
Көхсүтгэн тэһииннээх
Күн өркөн улууһун
Көмүскүү олорор,
Арҕаһыттан тэһииннээх
Ахтар айыы аймағын
Арангаччылыыр аналлаах.

Алгыһынан алкыйдын,
Иэйэхсит эдьийбит
Тыына интин,
Ийэ сирим иччитэ билиннин,
Аан дойдум иччитэ харыстаатын.
Сылаас тыынныгытынан
Сыралыта угуттаан,
Айыы тыынныг
Алгыһынан анаан диэн,
Эһиги ааккытыгар
Үнэн-сүктэн
Көрдөстөбүм буоллун!
Иилэнэн-саҕаланан үөскээбит
Ийэ сирбит барахсан,
Эбэ Хотутгарбыт,
Аан дойдубут,
Синньэ күөбүнэн сириэдийэ
Ситэ үүнэ тур,
Толуу күөбүнэн торолуйа
Тупса кэрэтийэ тур!
Айыы дьонун аатыттан
Алгыспытын анаатахпыт буоллун!

Үрүң Аар Тойон,
Саас сайын кэллэҕин ахсын
Алгыстарын анаатыннар диэн,
Эйиэхэ анаан
Аар Баҕах туруордубут.
Кэлэр кэммит кэскилин,
Үүнэр күммүт үөрүүтүн төлкөлөөн
Айыы дьоно мустар,
Күн дьоно көрүлээн ааһар
Улуу Тунах уйгутун
Бу Аар Баҕах таһыгар
Төрүттэтэр буолун!
Айыы тыына

Баар дьон кымыс иһэр. Алгысчыкка икки сир симэҕэ кыыс хамыйах аҕалан биэрэллэр. Күн диэки хамыйағын өрө тутан туран Үөһээ Үрдүк Айыылартан көрдөһөр-ааттаһар.

Тоҕус Добун
Дугуй халлаан домньуттара,
Аҕыс аламай манган халлаан
Арчыһыттара,
Сэттэ килбиэн халлаан
Сирдьиттэрэ,

Аһыныгас санаалаах
Айыы дьонун аатыттан
Сүһүөхтээх бэйэбит сүгүрүйэн,
Тоноҕостоох бэйэбит тонхойон,
Үс сырдык
Күрүө-бараа күлүккүтүгэр

Үнэн-сүктэн
Көрдөстөхпүт буоллун!
Эниги дьон
Биһиги
Алгыстаах тылбытын ылынан,
Орто туруу бараан дойдубут
Дьоллоох туонатыгар,
Алгыстаах Аан Ийэ сирбитигэр,
Араҕас далбар ньууругар
Аарыгырыахпыт,
Ааттырыахпыт буоллар,
Төрөтөр оҕобут төлкөлөнүө,
Кэнчээри ыччаппыт
Тэнийиэ буоллар,
Иитэр сүөһүбүт
Алаас-сыһы аайытын
Аарыгыран үөскүө буоллар,
Унаар буруобут

Күндэл манган халлаанга
Күдээрийэ тыргыллыа буоллар,
Түөнэ манган сиэллээх
Түөрөхпит барахсан
Тэхтир сиртэн тэбиллибэккэ,
Очур сиртэн оҕустарбакка,
Дьолу-соргуну тосхойон,
Албан-дьоһун
Алгыспытын ылынан,
Төрөлүйбэт
Үтүө төлкөбүтүн түстээн
Күнтэн көмүскэллээх,
Айыыттан арчылаах
Айыым дьоно
Көрө үөрүөхпүт туһугар,
Төлкөлөөх түөрэҕим
Олоро түс!

Түөрэх олорчу түстэҕинэ баар дьон: «Дьол-соргу! Кэрэ кэскил!» – диһллэр. Тойук туойулар.

Дьэ-буо!
Улуу Тунах уйгутугар
Айыы дьоно мустаммыт,
Түмсэр түһүлгэбитигэр анааммыт,
Баай хара тыабыт
Маанылаах маһынан
Ис сүрэхпититтэн иэйиллэн тахсар
Алгыс үтүөтүн этэммит
Аар Баҕабы туруордубут.
Истиэхпит Аар Баҕахпыт таһыгар
Айыы күүһүн ингэриммит
Кэрэ чуор куоластаахтар
Кэлэр кэммит кэскилин,

Үүнэр күммүт үөрүүтүн
Үрүйэ уута кутууларыны
Дьүрүһүтэ туойалларын.
Билиэхпит тойук, алгыс тылыттан
Орто дойду үһуктарын,
Кэрэ кэскил кэлэрин,
Сырдык айыылар үөрэллэрин,
Илгэ быйан энгэрдэһэрин,
Иэйэхсит эдьийкээммит барахсан
Айгырастаах аартыга аһылларын,
Илбиргэстээх аартыга гэлэллэрин!
Уруй-тускул!
Айхал-мичил!

Былыр сэргэни баай киһи анаан-минээн улахан ууска оноттороро. Торбуйахтаах ынаҕы эбэтэр кулуннаах биэни биэрэн туран. Сэргэни онгорорго уонна туруорарга сыһа-халты тылластаахына, сиэрин-туомун сыһа-халты толордоххона сэттээх-сэмэлээх буоларын биллэллэрэ. Ханнык баҕар улуу уус сылга биир эрэ сэргэни оноруохтаах диэн баар. Былыр улаханлык оһуордаабаттар-мандардаабаттар, хас биирдии ойуута-бичигэ суолталаах, оруннаах буолуохтаах. Тимир көлөнөн аҕалан туруоруллубат, турар сириттэн тэйиччи тохотон баран, ытыгылаан, эдэр-эмэн уолаттарынан көтөхтөрөн аҕалылар. Сэргэ туруоруута алгысчыттан улахан тутулуктаах, кини тылыттан-өһүттэн, хайдах ингэрэриттэн. Тыл инмит сэргэтэ иччилээх сэргэ дэнэр. Оннук сэргэ маһа эмтээх буолар. Маһыттан ылан тускар туһанаҕын, ыларгар санааҕын этэҕин, ылбытын оннугар бэйэбиттэн тугу эмит бэлэх-туһах хаалараҕын.

Ийэ сирим, эйгигин бааһырдан
Күрүө Дьөһөгөй Тойон
Араҕас манган халлаан
Илэ-бодо түһэрбит
Дьөһөгөйбүт оҕотугар анаан
Тоҕус томторҕолоох
Тойон сэргэни туруорар
Үөрүүлээх күммүт буолла.
Албан дьохун алгыспын анаан,
Төлөрүйбэт үтүө төлкөбүн түстээн
Тойон сэргэни
Дьондоҕор мөссүөнгүр,
Кэтит таһааҕар,
Уһун устаҕар
Ийэ сирим иччитэ ингтин!
Хомуһуннаах тойугум,
Алгыстаах тылым
Дилэй бараан эккэр ингтин!

Тойон сэргэбит,
Олохтообут сирбит,
Туруорбут сирбит
Тулааһын буоллун,
Төлкөбүн түстээтибит!
Ахтар Айыыларбыт
Алкыйар алгыстарынан
Алҕаатахпыт буоллун!
Киэн нэлэмэн тиэргэммитигэр
Көстүбэт бииһин киллэримэ,
Айыы санаалаах
Аттынан сырыттын!
Аҕа уһун араначчылаа,
Ийэ уһун көмүскээ!

Дьокуускай к., 29.10.1998 с.

Үйэлэргэ үйэтитиэбин (Тойук)

Аан ийэ дойдубар
Тооронон долгуйбат
Туой буор туоналаах,
Эмтэрийэн-элэйбэт
Ийэ ньээкэ сиксиктээх,
Силик хаан тэлгэхэбэр
Сэттэ тутум дириннээх,
Киилээх иһирэх тэпсилгэннээх
Киинэ хара быарыгар
Алгыс тылын этэммин
Тоҕус моойторуктаах
Баай хара тыабыт
Маанылаах маһынан
Аар Баҕабы анньаммын
Улуу Тунах уйгутугар

Айыы дьоно мустан,
Күн дьоно көрсөн
Үрдүк Аар Айыыларбытыгар
Үнгэр-сүктэр
Ытык-мааны сирдэрэ
Буолуохтун диэммин,
Алгыстаах тылбын
Эттэбим, амалыйдаҕым буоллун!
Өбүгэлэрбит олохтообут
Өһүллүбэт үгэстэригэр
Өрүү сүгүрүйүөбүн,
Үйэлэргэ үйэтитиэбин,
Тутуһуобун!
Ытык Таһара күүстээх,
Айыы күүһэ абыраллаах!

Сэргэни туруорар алгыс

Орто Аан Ийэ дойдуга
Күн күбэй ийэттэн
Уол оҕо төрөөммүн,
Оҕо-уруу тэнитэн
Олох олортум аатыгар,
Кэнчээри ыччатым
Кэскиллэрин туһа диэн,
Киэн нэлэмэн
Тиэргэним ортоугар

Дьоммун-сэргэбин ыңыран,
Аал уоппун
Айгыһыннара оттон,
Баай хара тыам
Маанылаах маһынан
Ойуулаан-оһуордаан, мандардаан
Алтан сэргэни анньар
Аналлаах күммүтүгэр
Аҕа киһи быһыытынан

Санаам таайарынан
Сахалы дьалыһыйан
Алҕаатаҕым буоллун!
Кэннибэр хаалыахтаах
Кэнчээри ыччаттарым
Аҕалаах ийэбит
Оҕо-уруу төрөтөн, ууһатан
Олорбут ытык мааны
Сирдэрэ диэннит
Хойутун хойут,
Кэнэҕэһин кэнэҕэс
Көй көмүс уругу туттангыт,
Төрөөн-ууһаан,
Төлкөбүтүн түстээн
Олороорун диэн,
Тойон сэргэни
Туруордаҕым буоллун!
Оҕолорум барахсаттар
Ийэ олоххут илгэлэннин,
Дьоллоох олоххут
Тосхойо туруохтун,
Алгыстаах айыылартан
Айдарыылаах
Айыыгыт дьонугар
Ааккыт ааттана туруохтун,
Үс саха үөскүүр,
Түөрт саха төрүүр

Төлкөтө буолаарын,
Сыһыы-сыһыы ахсын
Сыспай сиэллээххит
Сырыстын диэммин,
Тойон сэргэм олоҕор
Улаан биэм кутуруктаах сиэлин
Олох уурдум,
Хороҕор муостаахтаргыт
Хонуу-хонуу мунунан
Хотолдьуһа
Үөскээтиннэр диэммин,
Ытык кырдыаҕас ынаҕым
Кутуругун түүтүнэн
Тойон сэргэм аллараа олоҕор
Кириэстии уурдаҕым буоллун!
Алҕаабыт алгыһым
Аҕыс үйэ тухары
Аҕа ууһун ааттаттын,
Тойон сэргэм барахсан
Ийэ олохпутун илгэлээ,
Дьоллоох олохпутун тосхой,
Орто дойдуга олорор
Оҕолорум тустарыгар
Дьоллоох-соргулаах олохто
Айан-тутан
Биэрэ турар буолаар!

2013 с.

Сэргэ туруоруута (Тойук)

Дьэ, оҕолоруом!
Алаһа дьэһини арчылатан,
Аал уоту айгыһыннаран
Алтан сэргэни анһар
Аналлаах күннүтүн
Айхаллаатаҕым буоллун!
Саргылаах күннүт
Салаллыбытын туһугар
Санаам таайарынан
Сахалы дьалыһыйан
Алҕаатаҕым буоллун!
Көй көмүс ордууну
Көңүлүнэн үөрдүтүн,
Иэримэ көмүс уяаны

Иилээн-сабаллаан тэнитин!
Сыспай сиэллээх,
Сыһыы-сыһыы мунунан
Сырыстын диэн алҕаан,
Сылгы сиэлэ сэргэ төрдүн
Түһүрдэҕим үһү!
Хороҕор муостаахтаргыт
Хонуу-хонуу мунунан
Хойуннуннар диэн,
Ынах кутуругун түүтүн
Кириэстии уурдаҕым үһү!
Уруй буоллун!
Айхал буоллун!
Алгыс буоллун!

Алғаатағым буоллун!

Орто Аан Ийэ дойдуга
Уол оҕо төрөөммүн
Олох олортум аатыгар
Киэнг нэлэмэн
Тиэргэним ортотугар
Дьоммун-сэргэбин мунһан,
Үмүөрүтэ түмэн,
Аал уоту айгыһыннара оттон,
Баай хара тыам
Маанылаах маһынан
Ойуулаан-оһуордаан, мандардаан,
Алтан сэргэни анһар
Аналлаах күммүтүгэр
Аҕа киһи быһыытынан
Санаам таайарынан
Сахалы дьалыһыйан
Алғаатағым буоллун!
Кэннибэр хаалларбыт
Кэнчээри ыччаттарым
Аҕалаах ийэбит
Оҕо-уруу төрөтөн
Олорбут ытык-мааны сирдэригэр
Көй көмүс уоругу төрүттээнгит,
Иэримэ көмүс уйаны
Дьэндэтэ туттан,
Аҕа ууһун ааттатан,
Ийэ ууһун тэнитэн,
Төрөөн-ууһаан
Төлкөбүт түстэннин,
Сыспай сиэллээххит
Сыһы аайы сырыстын диэн,
Тойон сэргэм олоҕор
Сылгы сиэлинэн олбох уурдум,
Хороҕор муостаахтаргыт
Хонуу-хонуу мунгунан
Хотолдьуһа үөскээтиннэр диэн,
Ынах-сүөһү кутуругун түүтүнэн
Кириэстии уурдағым буоллун!

Алғаабыт алгыһым
Аҕыс үйэ тухары
Аҕа ууһун ааттаттын,
Тойон сэргэм
Тоҕус үйэ тухары
Ийэ олоххутун илгэлээтин,
Дьоллоох олоххутун тосхойдун,
Өлбөт-сүппэт төлкөбүтүн
Айан-тутан түстээтин!
Дом!

Олонхо олоҕо олохтоох
Кэхтибэт кэрэ кэскиллээх
Улуу Элиэнэ эбэ хотунум
Дьоллоох кытылыгар
Ыраахтан-чугастан мустаммыт
Уйгулаах ыһаахпыт
Уруйун улаатыннаран
Алгыстаах санаабытын аһаммыт
Омоҕой кырдыаҕас саҕаттан
Олохтоммут оһуокайы,
Эллэй эһэбит саҕаттан
Этиллибит эһиэкэйи
Этиэхпит-тыынаахпыт иннигэр
Алгыстаах санаабытын аһаммыт
Ис сүрэхпититтэн
Иэйиллэн тахсар
Алгыс тылын этэммит
Үөһээ Үрдүк Айыыларбытыттан
Уунан тийибэт уйгуну,
Быраҕан тиэрпэт быяаны
Үгэн-сүктэн,
Анаан-минээн көрдөһүөбүң!
Айхаллаах алгыскытын аҕалың,
Түһэн биэрбэт
Төлкөбүтүн түстээн,
Кэскилбитин кэнэтин,
Дьолу-соргуну тосхойун!

Ураа муостаах ууһаатын, сыспай сиэллээх элбээтин

Сүөһү иччитигэр

Эдьээн Иэйэхситим
Иэдэс биэриэмэ,
Бэттэх көрөн
Мичик гын!

Эриэн өгнөөхтө кулу эрэ,
Хара саадьаҕайда хаай эрэ,
Тоҕус мунурук сүөһүтэ
Үүрэн-үтүрүөн
Анаан-минээн кулу эрэ!

Ньирэйдэ ньиккирэт,
Торбосто толорут,

Тыһаҕаста таарыт!

Бүтэй туйахтаағы бүдүрүтүмэ,
Аһаҕас туйахтаағы атаарыма,
Итэҕэһи ситэрэн кулу
Быһаҕаһы толорон кулу!

Илин өттүгэр уурууланан,
Кэлин өттүгэр кэһиилэнэн,
Биири биэс гын,
Биэһи уон гын!

Күрүө Дьөһөгөй

Өрүкүйэр көбүллээҕи,
Нэлим сиэллээҕи,
Намылхай кутуруктаағы,
Түөрт түөрэм туйахтаағы
Төлкөлөөн биэрээччи,
Үс халлаан үрдүгэр үктэллээх
Уордаах Дьөһөгөй,
Күрүө Дьөһөгөй,
Дьөһөгөй Айыы Тойон эһэбит,
Кэрэни кэскиллииргэ,
Үтүөнү үксэтэргэ
Анаммыт
Аар кырдыаҕас буолаҕын!
Орто дойду дьонугар-сэргэтигэр
Аһыыр ас гынныннар диэн,
Айан-анаан түһэрбит
Көлүнэр көлөбүн,
Миинэр минэҕин,
Дьөһөгөй оҕотун,
Сыһыы-сыһыы аайытын
Сыспай сиэллээҕи,
Хонуу-хонуу ахсын
Хороҕор муостаағы

Үөскэтэн-тэнитэн
Олохпут төрдө
Огостон олордохпут.
Ол иһин
Ураанхай сахалар биһиги
Тиэргэн алаас ахсын
Баай хара тыабыт
Маанылаах маһынан
Тойон сэргэ туруорабыт,
Алгыс тылын этэммит
Араас киэргэл түһэрэн
Салама дизни ыйыыбыт.
Дьөһөгөй оҕото барахсан
Сындалҕаннаах айантан
Сылайан-элэйэн кэллэҕинэ
Тойон сэргэбитигэр
Туомтуу баайаммыт
Сылаатын таһаарар идэлээхпит,
Инникитин даҕаны
Төрүү-үөскүү туруохтун
Дьөһөгөйбүт оҕото!
Дом!

1992 с.

АТ СЫЛГЫНЫ ХОНУЙУУ

Аҕыс арыы тиит саҕа
Айгырдаан биэрбэтэх
Араҕас мүһэлээх,
Түөрт тустаах от курдук
Түөрт үктэл туйахтаах,
Сиринэн тохтон сиэтиллэр
Сэттэ хаамыы уһун
Силээн нэлэгэй сиэллэрдээх,
Үстүүр хаамыы
Үргэннээн таммалыыр
Үрүн дьөһүөрсүн түүлэрдээх,
Суолунан тохтор,

Соһулла сылдыар
Сөрүөстэр нуоҕай кутуруктаах,
Икки сэттэ былас оту
Сэргэстэһиннэрэ кээспит курдук,
Сэттэ көстөөх дойдуттан
Сэгэлдьийэн
Чэрэнниир кулгаахтаах,
Көбүллүбүт ойбон курдук
Күөгэл чэмэлкэй харахтаах,
Тартанньыр танылаах,
Үстүүр чиэппэр
Өрүкүйэр көбүллээх.

Күрүө Дьөһөгөй

Үс халлаан үрдүгэр үктэллээх,
Оройугар олохтоох,
Үөрбө көбүллээх,
Кэлим сиэллээх,
Намылхай кутуруктаах,
Лаппаҕар самыылаах,
Түөрт атахтааҕы,
Түөрэм туйахтааҕы
Төлкөлөөн биэрэр
Күрүө Дьөһөгөй Тойон!
Үрдүк ааккын ааттаатыбыт,
Дьөһун сураххын дьохсоттубут,
Чороон айаҕы тосхойдубут,
Араҕас ас үрдүн анаатыбыт,
Аал уоту аһаттыбыт,
Күөх уоту күндүлээтибит!

Сэттэ халлаан
Кирбиитигэр дьыэлээх,
Аҕыс халлаан
Арҕаһыгар алаһалаах,
Ньюуругар дойдулаах,
Уруйдаах олохтоох,
Айхаллаах дьяарылаах
Кыыдааннаах кыыс оҕо
Салгын кутун салайан биэрэр,
Ийэ кутун ингэрэн биэрэр,
Дьоллоох олоҕу тускулаан биэрэр,
Уһун үйэни онкуллаан биэрэр,
Айыы Тойон!
Имэннээх тэллэхтээх,

Дьалынгнаах суорҕаннаах
Дэлбэй Иэйэхсит Хотун!
Үрдүк ааккытын ааттаатыбыт,
Суон-билэ
Сураххытын сохсоттубут,
Айахтаах амсайбатах
Амтаннаах ас үрдүнэн
Анаан аһатабыт,
Сиэллээх көйөлгөнү көтөхтүбүт,
Чороон айаҕы тосхойдубут!

Хоноҕор муостаах
Кутун-сүрүн холбоон биэрэр
Аһаҕас туйахтаах,
Анаан, айан биэрэр
Арыы быйан аартыктаах,
Араҕас илгэ алаһалаах,
Уйгу быйан олохтоох,
Кэтит кэһии кэскиллээх
Буойа быһыттаах Боһол Тойон,
Ол анараа өттүгэр
Үргүүк сүөһүлээх Үрүн Күөкэс,
Ала сүөһүлээх Анды Кунай,
Эриэн сүөһүлээх
Эбириэччик Баай,
Кугас сүөһүлээх Хомпор Хотой,
Күрдүгэс сүөһүлээх Күрүө Баай,
Дойду иччитэ Толоон Баай,
Антах көрөн күлүм аллайын,
Бэттэх көрөн мичик аллайын!
Айахтаах амсайбатах

Амтаннаах ас үрдүнэн
Айах туттубут,
Тоѳус томтордоох
Чороон айаѳы тосхойдубут,

Албан ааккытын ааттаатыбыт,
Дьонун сураххытын дьохсоттубут,
Аал уоту аһаттыбыт,
Күөх уоту күндүлээтибит!

Окко кирири алгыһа

Самаан сайыммыт
Салаллан кэлбит аатыгар
Күндэл манган күнүм уота
Үкэр куйааһы түһэрбиккиттэн,
Алаас сыһыы иэнигэр
Ача күөх оппунт
Алыстаан үүммүтүттэн
Тиийэ түһээри
Уолан уолаттарбын,
Кындыа кыргыттарбын киллэрэн,
Эбэ Хотунум
Ытык-мааны кырдыаҕаһа
Илки-талкы эмээксинтэн,
Уһун Хотуур иччититтэн
Улуу Уһаанһал оѳонһортон
Көрдөһө-ааттаһа,
Аѳыс сүһүөхтээх
Ача күөх оккуттан анатаары,
Күөгэл көнө ходуһабыттан
Көнүллэтээри,
Уолан тиийбэт уйгугуттан,
Кэһэн тиийбэт кэскилгиттэн
Сыһыы мунгунан сылгыбын
Иитэр-харайар кыһалҕаттан
Көрдөһө киирэн турабын!
Амарах санаалаах,

Алгыс тыла арчылаах
Айыыһыт киһитэ дьонноро,
Көмүскэс санаалаах
Күммүт ууһун дьонноро,
Өн-быйан дэлэйбититтэн
Үөһээ сырдык Айыыларбытыттан
Илгэлээх быйангытыттан
Иэйэн туран көрдөһөбүн!
Алааспыт иччититтэн
Сүгүрүйэбит-ааттаһабыт,
Отун-маһын төрдүн
Сымнатан көрдөххүнэ
Хайдах буолуо этэй?
Самаан сайыммыт
Илгэлээх быйангыттан
Уһун кыһын устата
Ураа муостаахтарбыт,
Дьөһөгөйбүт оѳолоро,
Аам-дьяам тымныылаах
Аѳыс ыйдаах кыһыммытын
Туоруур ача күөх отторун
Анаатаргын хайдах буолуой?
Уунан тиийбэт уйгугуттан
Бука диэнгин уунан кулу!

От алгыһа

Хатан хатыырбыт
Тинилэхпитин тэтимнээ,
Сүһүөхпүтүн араартаа,
Хоолдукпутун босхолоо,
Хаптакый таас уллунаһытын
Хампы тэптэримэ,
Бүтэй таас уллунаһытын
Мүччү үктэтимэ,
Көндөй күөх оппутун
Үчүгэйдик ыллар,
Аналлаах өлүүбүтүн,
Үс тоһоѳос оту,
Субуруччу туруортар!

Уолан киһи
Хатан хатыырын хатаммытынан
Хадыһаттан халбарыйда,
Кыыс дьахтар суон кыраабылын
Дьуук мунһан уурунна,
Дурда хара тыабыт
Тумулугар таһаарда,
Тойон киһи суон кыдаматын
Тоѳус тоһоѳо окко
Субуруччу туруорда.

Дьизэ-уот алгыһа

Дьизэ алгыһа

Былыргы кырдыаҕастар,
Сээркээн сэнэһниттэр
Алгыс баһа сыһаах дииллэрэ.

Бүгүһнү күһнүтүнэн,
Саһа аһа дьизэммиккитинэн
Саһалы үгэһинэн
Аһаатаһым буоллун!
Иэриһэ дьизэбит иччитэ
Дьизэрдэ Баһсы
Дьизэлээхтэргин
Туората көрүһэ,
Дьоллоох хонноххор хорһот,
Бүтэй бүккэр бүктэр,

Эрэллээх эркиһгэр ириэр,
Түүллээх түһэххэр төкүнүт,
Уруубутун уһат,
Кэһчээрибитин кэһгэһис!
Саһа аһаһабытыгар,
Ньээкэ уйабытыгар
Кир кирибэтин,
Дьай дьаарбайбатын,
Саргы салалыннын,
Дьол тосхойдун,
Мичил мичээрдин,
Айхал ананнын!
Айхал! Мичил!

Аһа киһи алгыһа

Дьэ дуо, доһоттор!
Ураанһай саһалар
Кэскиллээх олоһпүт
Кэһии тэһийэ
Туруохтун диэн,
Хоолдуктаах бэйэбит хонкуйан,
Сүһүөхтээх бэйэбит сүгүрүйэн,
Үрдүк Айыһыһтартан
Алгыс тыһын этэммит
Дьол-соргу
Көрдөстөһпүт буолуохтун!
Аал уоту аһатар,
Төрүүр оһо төлкөлөнөр,
Төлкөлөөх түөрэһин кэбиһэн,
Кэлэр кэскиллэрин кэрэһэлииргэ
Ананан онһоһуллубут
Аһаллаах аһаһа бараан дьизэ
Аһылларын алгыс тыһынан
Уруйдаатаһпыт,
Айхаллаатаһпыт буолуохтун!

Куруһ тыа кураанах
Маһа аһыһыктаах,
Кыһыл чох сыттыктаах,
Өрүкүйэр күл суорһаннаах,
Аал уопһут иччитин
Айыһылаах аһаһатаах,

Буруйдаах чугаһаһатаах
Аһтаннаах айыһы аһыһан
Аһаттаһпыт,
Маанылаатаһпыт буолуохтун!

Эбэ Хотуттарбыт,
Аан дойдубут иччилэрин,
Оппут-маспыт
Оторой боторой
Уолаттарын-кыргыһтарын
Үмүөрүтэ түмэммит
Биэриилээх биэс тарбаһпытыһан,
Уһуһулаах уон тарбаһпытыһан
Айыһылаах аһаһатаах,
Кирдээх сыстыһатаах,
Айыһы дьонун
Маанылаах аһыһан
Айах тутан
Күһдүлээтэһпит буолуохтун!
Дьон сэргэ сүөл үөскүүр тэһийэр
Кэтит кэскиллээх кытыллаах
Дьоллоох олоһ уйата
Күн Ийэ Бүлүүбүт,
Биһиги тапталлаах эбэбит,
Дьоллоох кытыһыгар
Дьоллорун буһумһут
Оһо дьонһорбут

Киэн нэлэмэн тиэргэнгитигэр
Күөрэгэй чыычаах
Уйа туттуохтун,
Алаһа бараан дьизэҕит
Дьол-соргу
Уйата буолуохтун,
Толору томтоҕор түөскүтүгэр

Ымы чыычаахтар
Ыллаатыннар диэммин
Аҕа киһи быһыытынан
Алгыс тылын
Эттэҕим буолуохтун!
Дом!

1994 с.

Алаһа бараан дьизэм

Сиэллээх маҕана сэтэлгэлээх,
Сэлэммит тиит өһүөлээх,
Сул титирик эркиннээх,
Суоруу мас үрүттээх,
Суостаах-суодаллаах
Сылаас суоһар оһохтоох,
Аан Уххан уот кырдыаҕастаах,
Төлөн тағыстын диэн
Ортотунан улахан ураалаах,
Күн киирдин диэн
Үллэр бүөрү дьөлөҕөстөөх
Бүтэй алаһа бараан дьизэм

Үгүрү-сүгүрү буолуохтун!
Тоҕус үйэ бодотун тухары
Дурда-хахха буол!
Аҕыс үйэ бодотун тухары
Адаҕыйан олорор
Аан алаһа дьизэ буол!
Тулхадыйбат тулааһыннаах,
Аарыҕыйбат аллаах,
Умуллубат уоттаах,
Уҕараабат уйгулаах
Үорук бараан ордуу буол!

Саҕа дьизэ алгыһа

Ураанхай саханы уһатан
Уһун олоҕу олорум диэммин
Мас бастыгынан маҕаналаан,
Сул тиитинэн өһүөлээн,
Төлөн буруо тағыстын диэн
Үрүт өттүн үөлэстээн,
Туой буорунан туттаран
Суодал оһохтоон,
Баай хара тыам
Маанылаах маһынан
Алаһа бараан дьизэни тэринним.
Айбыт Айыһыт аҕаһым,
Нырэй оҕото ньиккирэттэр,
Баччыр оҕото маанылаа!
Иэйэхсит Хотун эдьийим,
Кэнэҕэни кэскиллээ,
Кэлэри кэрэһилээ,

Дьолло-соргута тосхой!
Алаһа бараан дьизэм
Ытык-мааны иччитэ
Бахсы кырдыаҕас,
Уһун үйэлэр усталарыгар
Тымныы тыыннааҕы,
Куһаҕан сыттааҕы
Аһан киирэр
Алгыстаах ааммынан
Аһарар буолаайаҕын,
Иччини-абааһыны
Түлэй-балай түүнүгэ
Борук-сорук мундукпар
Булларар буолаайаҕын диэн,
Алгыстаах санаабынан
Ааттастаҕым буоллун!

Уруу алгына

*Тобус хонук устатыгар
Тохтоло суох
Дохсун урууну онгорбуттар,
Абыс хонук былаһыгар
Ахсала суох
Ааттаах малааһыны
Арыйбыттар,
Сэттэ хонугу мэлдьи
Сэлэ силэйэн
Дэлэй ыһаабы дэлэппиттэр.*

Эдэрдэргэ

Кэскилгитин тобулар,
Кэтэһиилээх кэмнитигэр
Көрө-сэргии,
Көх-нэм буола
Көтөбүллэн кэлибит.
Олоххут умуллубат уотун
Уматан тигинэтин,
Хааман кэлбит ача күөххүт
Хагдарыйары билбэтин!

Төлкөлөөх түөрэххит
Төрүт түннэстибэтин!
Айхаллаах түһүлгэбитин,
Алаһа дьыэбитин
Амарах санаа арыаллаатын,
Алгыс эрэ айхаллаатын!
Эрэйдээх эрэйин чэпчэтэр
Эйэбэс, иһирэх тылланын,
Кэлбиттиин-барбыттыын кэпсэтэр
Киэн-дьэллэм санааланын!
Аал уоккут
Абыс көстөөх сиртэн
Аралыйа сырдыахтын,
Торҕо буруобут
Тобус үрэби нөнүөлээн
Тунаарыйа устуохтун!
Атас-доҕор ахсаана биллибэтин,
Аймах-билэ эбиллэн иһиэхтин,
Үтүө дьоннордуун үөрдүһүн,
Үрүн күн сырдыгын көрсүһүн!

Дьон кэkkэтинэн,
Дьон сиэринэн
Аһары барбакка,
Ааһа таһымнаабакка,
Үлэнэн өрө өрүкүйэ,
Үөрүүнэн эрэ мичилийэ
Сүүс-сүүскүтүтэн өйөһөн,
Алаарыйар албын мичээр
Угаайы алыбар ылларыман,
Албыннаһар буолуман!
Сөбүрүйбэт тапталгытын
Сүтэрбэkkэ кыһанын,
Киһи буолар ааккытын
Киртиппэkkэ илдэ сылдыын!
Олоххут устатын тухары
Уохтаах тапталгыт уҕарабатын,
Суолдьут сулустуу куруук
Сүһүмнуу дьиримнээтин,
Киһи төрөөн, олоҕу билэн,
Кэннигитигэр хаалларар
Кэнчээрлээх буолун,
Айылҕа биэрэриттэн
Адьяс akkaастаныман,
Оҕо-уруу элбиириттэн
Ончу куттаныман,
Сибэkki курдук сэrbэйбит,
Симэх от курдук дьэргэйбит
Кыыс оҕолоргут
Кынкынаһа ыллаатыннар!..

Алжаатагым буоллун!

Алтан түөстээх далбарайдарым,
Аал уоту оттунар,
Алаһа дьэини тэринэр
Алгыстаах күннэригэр
Алтан чуораан айахпын
Аһа баттаан
Алжаатагым буоллун!
Бүгүнгү үөрүүлээх
Үтүө күннэрэ үүммүтүгэр
Үчүгэйгэ анаан
Туойдагым буоллун!
Саргылаах күннэрэ
Тахсыбытын туһугар
Санаам кыайарынан
Сахалы тылбынан
Дьалыһыйдагым буоллун!

Иэримэ дьэини иччилээн,
Иитэр сүөһүнү күрүөлээн,
Төрөтөр оҕону төлкөлөөн,
Иллээх-эйэлээх ыал буолун!
Ааспыты аһатар,

Тонмуту ириэрэр,
Быстыбыты самыыр
Дьоллоох ыал буолун!
Дьэиэ-уот мунунан
Тэриллэ тэрининг,
Үп-харчы булунан,
Баай-талым
Кыахтаах ыал буолун!
Эйэбэс майгылаах,
Аһыныгас сүрэхтээх,
Уйан дууһалаах
Үчүгэй ыал дэтин!
Киһи киһитэ буолан,
Бар дьон махталын ылын,
Толору силигилээн
Мааны ыал аатын сүгүн!
Алаас-сыһы саға
Айхал аргыстастын,
Улуу толоон саға
Уруй батыстын!
Уһун уйгулаах олохтонун!

Ийэ ууһа буола тэнийин, Аҕа ууһа буола барҕарын!

Киһи буолар
Кэскили тэрининг,
Дьон буолар
Тускулла онгостун!

Тоҕус үйэ тухары
Торолуйа турар
Уларыйбат-уҕарыйбат
Уруй буоллун!

Аҕыс үйэ тухары
Ахсар ыйа алла турар
Аралдьыйбат-ааспат
Айхал буоллун!

Көмүс уйа туттан,
Көй буруо унаардан,
Тыл-тылгытын өйдөһөр буолун,
Санаа-санааҕытыгар
Киирсэр буолун!

Тонмуту ириэринг,
Ааспыты аһатын,
Аттаах абырала буолун,
Сатыы хонуга буолун,
Аал уоту оттун,
Алаһа дьэини тэрининг,
Ийэ ууһа буола тэнийин,
Аҕа ууһа буола барҕарын
Быр бааччы олорун!

Уол оҕонон уруйданын,
Кыыс оҕонон айхалланын,
Ньирэй оҕону ньиккирэтин,
Баччыр оҕону баккыратын!

Алаас мунунан
Ынах сүөһүлэнинг,
Сыһы мунунан
Сыспай сиэллэнинг!

Эрэй-буруй эрийбэтин,
Мун-быһылаан булбатын,
Дьан-дьаһах таарыйбатын,
Өлүү-сүтүү үтүрүйбэтин!

Илин өттүгүт ибири билбэтин,
Кэлин өттүгүт кэбири билбэтин,
Үөһээ өттүгүтүтэн
Үргүөр үргүйбэтин,
Аллараа өттүгүтүтэн
Аргыар аргыйбатын!
Үс үйэ тухары

Үллэ турар баайданын,
Аҕыс үйэ тухары
Алла турар быяннанын!

Сымыыттааҕар бүтэй
Сылааска сытын,
Саха буолан сандаарын
Киһи буолан килбэйин,
Үс саханы үөскэтин,
Түөрт саханы төрөтүн,
Уһун олоҕу олорон
Ураанхай саханы уһатын!

Ыал буоларга

Ытыктыы санааммыт
Ынах баһын аҕаллыбыт,
Сөбүлүү санааммыт
Сүөһү баһын аҕаллыбыт,
Уруу-хаан тардыһар
Уйгу-быян буоллун,
Аймах-билэ тардыһар
Айхал-мичик буоллун!
Уҕарыйбат уйгулаах,
Быстыбат быяннаах,
Кэхтибэт кэскиллээх,
Араҕас илгэ далбардаах

Саҥа ыалы тэрийиэх,
Уруй туску буоллун!

Аймах-билэ тардыһар
Айынат хаан ыччаттара
Айан аартыгын арыян
Аттанан-айгыстан кэлбиккитигэр
Алгыстаах тылбынан
Айхаллаатаҕым буоллун!
Уруй-туску
Эттэҕим буоллун!

Олох алгыһа

Айгыстар уулаах,
Аҥааттар сүүрүктээх,
Арылыһар долгуннаах,
Аҥылыһар сыттаах
Ача күөх оттоох,
Аҕыс үрэх атахтаах,
Ааттаах өрүс салаалаах,
Харахтаах хайгыыр,
Сүрэхтээх сөбүлүүр
Үтүө дойдутугар тийиэнгин
Олохсуйан тохтоотоххуна

Оҕо-уруу ууһатар
Оҥоһуулаах буолуоҕун,
Кэнэҕэски кэнчээрини
Кэккэлэтэр кэскиллэниэн,
Охтон биэрбэт оҥоһууланыан,
Самнан биэрбэт саргылананыан,
Түһэн биэрбэт төлкөлөнүөн.
Албан аатын
Аҕыс улууска тарҕаныа,
Дьоһун сураҕын
Тоҕус улууска аатырыа.

Кийиит дьахтар

Алгыстаах аал уотум
Аналлаах иччитэ
Аан Уххан Тойон эһэм,
Иэримэ дьизэ иччитэ
Эрбэҕэр баттах –

Иэригэй Бахчы,
Хотон-уорук иччитэ
Холбуу баттах –
Хотой Бахчы,
Тиэргэн иччитэ

Тэриир батгах –
Тиэргэн Бахчы,
Атын алаас ыччата
Аналлаах оҗо буола кэллэ,
Туспа үрэх тунгуй ыччата
Тустаах оҗо
Буола кэллэ диэн,
Таһарахтата саныыр буолаайаҕыт,
Дьонуннана кэлбит оҗоҕутун
Дьоллоох хонноххутугар
Хорҗотун,

Кэргэннэһэ кэлбит киһигитин
Кэскиллээх киэлигитигэр
Киллэрин,
Аймах буола кэлбит
Ача ыччат оҗоҕутун
Аһыныылаах оҗо гына
Олохтоохтук иитин,
Дьонноһо кэлбит ыччаккытын
Дьонуннаахай оҗо гына
Дьаныһан оҗолоон!

Ыал буоларга Аал уот иччитигэр сүгүрүйүү

Алгыстаах уотум
Аналлаах иччитэ
Бырдья Бытык,
Хатан Тэмиэрийэ,
Көмүс Ураанныык,
Күөхэ Көҗөччөй,
Алтан Баһырҕас,
Аан Уххан Тойон эһэм,
Иэримэ дьэим иччитэ
Эрбэҕэр бааттаах
Иэрэгэй Бахсыыла,
Хотон уорук иччитэ
Холбу баттах Ньаадьы Ньанха,
Тиэргэн иччитэ
Тэриир баттах
Тиэргэн Бахсы,
Атын алаас ыччата
Анал бэйэҕитигэр
Аналлаах оҗо буола кэллим,
Туспа үрэх тунгуй оҗото
Тус бэйэҕитигэр
Туһааннаах кэргэн буола кэллим,
Тас өттүттэн

Таас уллунгах киридэ диэн
Таһарахтата саныыр буолаайаҕыт,
Туора өттүттэн
Туора уллунгах киридэ диэн
Туоххаһыйа көрөр буолаайаҕыт,
Саха киһи саллар саргытынан,
Ураанхай киһи
Утумнуур оноруунан
Алтан сэргэни анһа,
Аал уоту айгыһыннара,
Алаһа дьэиһи ахталыта,
Кэргэн дьэиһи иччилии
Аттанан айгыстан кэллим.
Айыы эдьиийдэрим,
Атыгырыы санааман
Олохсуйа кэлбит оҗоҕутун
Дьоллоох хоонньугутугар
Хорҗотун,
Кэргэннэһэ кэлбит киһигитин
Кэскиллээх киэлигитигэр
Киллэрин!
Уруй буоллун!
Айхал буоллун!

Атын сиргэ кэлбит кийиит алгыһа

Аан дойдум иччитэ
Аан Алахчын Хотун,
Бэтгэх көрөн мичик гын,
Атын алаһаттан,
Туспа дойдуттан
Эн бэйэлээх үтүө ааккар,
Суон сураххар
Хоой хостуурдаах,
Төргүү сүөрэрдээх,

Ураҕас тосторунан уһун үрбэлээх,
Быа быстарынан кэтит сэтиилээх,
Кийиит оҗо сүктэн кэллим.
Хотуттан-собурууттан
Оһолу-өлүүнү хоннорума,
Илинтэн-арҕааттан
Иэдээни-алдьархайы киллэримэ!
Аан Алахчын Хотун,
Албаннаах ааккар

Арыылаах кымыһынан
Айах тутан
Ааттаһан эрэбин,
От-мас иччилэрэ
Ойуу-бичик таҥастаах

Уоп-чуоп уолаттар, кыргыттар,
Араҕас арыылаах кымыһынан
Айах тутан, аат ааттаан эрэбин,
Омук сиртэн кэлбит оҕо диэннит
Оройута көрүмэн!

Кийиит дьахтар көрдөһүүтэ

Кыһыл кыым сардангалаах,
Үрүҥ күл үллүктээх,
Күөх уотунан күлүмнүүр,
Тырым уотунан тыынар
Бырдьа Бытык,
Кыырык төбө,
Тойон эһэм,
Аал уотум иччитэ!
Алтан сэргэ анһа,
Алаһа дьэ тэринэ,
Аал уоту отто,
Төрөтөр оҕону биһиктии,
Иитэр сүөһүнү күрүөлүү,
Үөһээ Үрдүк Айыылар
Аналлаах ыйаахтарынан

Сиргэ түспүт сэрэбиэйбинэн,
Окко түспүт онгоһуубунан
Холоонноох доҕор
Хонноҕо буолаары,
Иэримэ дьэ
Иэйэхситэ буолаары
Кэлэн олоробун.
Дойдум сирим
Бары иччилэрэ,
Сылаастык сырытыннарын,
Амарахтык арчылаан,
Куттаах-сүрбүн
Киэннитигэр кистээн,
Уйан уйулҕабын
Угуттуу сылдыһын!

Кийиит кыыска

Дьэ-буо!
Күндү көмүс оҕоком,
Аал уоту оттор,
Алтан сэргэни анһар
Алгыстаах саххар,
Үс саханы үөскэппит,
Түөрт саханы төрөлүшпүт
Үрүҥ Аар Тойон
Үс бараа хара күлүгэр
Үгэн-сүктэн туран,
Дьоллоох олоххун
Томторго туойдаҕым буоллун!

Уна хонноҕун анһыгар
Уон ордоо дугуй
Уолаттарда уктаар,
Хаҕас хонноҕун анһыгар
Аҕыс кында кылыс
Кыргыттарда кыбынаар,
Аттаах үтэтэ буолаар,
Ааспыты аһатаар,
Тонмуту ириэрээр,
Тутайбыты салҕаар,
Уруй-туску буоллун!

Сүктэр кыыс бырастыылаһыта

Биэбэйдээн бигээн иитэн
Энингэ-үтүкэнгэ тиэрдэр
Илгэ быйан эркиннээх
Ийэ сирим барахсан,
Эн хаалың, мин бардым!
Үөрдээн үөскэбит
Аймах аҕастарбыттан
Арахсаммын

Айдааран-аарыгыран үөскэбит
Алтаннаах уорукпуттан арахсан,
Күөлэһийэн-көрүлээн үөскэбит
Көмүс уорукпуттан көтөбүллэн,
Суостаах суо хаан
Тойон-хотун бөҕөлөргө
Үгэ-сүктэ тиийэр
Кэмим кэлээхтээтэ.

Булт-ас алгыстара

Булт бэйэтэ кырабытык тутуһуллар үгэстэрдээх. Ону сыһа-халты, илии таһынан эбэтэр улаханҥа уурбат, кэһэр буоллаххына, булкун кэбиннэриэххин сөп. Эһэкээнэ ханһаарбыт киһи тутатына биллэр. Ону алгыс нөҥүө күүстээх тыл түһэрэн, айах тутан, көрдөһөн-ааттаһан эрэ өһүлүөххэ сөп. Сорох ардыгар Баай Хара тыа иччитэ иннинэн буолбат, өһүлтэрбэт түгээнэрэ баар буолар.

Чычыпкаан алгыһа

(Уокка ас, сылгы сиэлэ биэрэ-биэрэ албааһын)

Эргэнэ хара тыа иччитэ
Эчэнэ Бэргэн,
Хааннаах хойгуолаах
Хаан Хара тыа иччитэ,
Бэттэх көрөн мичингнээ!

Сүрэбин сөллүөрдүн,
Быарын манһыйдын!
Буур кыылгын
Булун сиргэ буллар,
Тайах кыылгын
Кэриигэр кэккэлэт,
Түбэ сиргэ түбэһиннэр,
Тунгуй кыылгын
Тоҕой сиргэ тоҕооһуннар!
Биэрэрин бэргэн,
Аныырын амарах буоллун!

Байдам-сайдам бэриилээх,
Баай барыылаах,
Дьыллаабы кэскили онгорооччу,
Күнүн ахсын
Көрө-истэ сылдыааччы
Байанай эһэкээм,
Туохтан-ханһыктан

Манһык омтуордун диэтэргин,
Түгэбэ көстүбэт,
Түмүгэ биллибэт,
Дьоллоох үйэ тухары
Үйэттэн үйэбэлэр усталарыгар,
Оҕоттон оҕобор тийэ
Тиирэ дьырайэн турдун диэн,
Чычыпкаан маһы туруордум.

Чычыпкаан,
Тоҕус үйэ тухары
Уураһын улгумурдун,
Биэрэрин бэргэнсийдин,
Уоттаах харахтаах одуулаабатын,
Сытыы тыллаах
Утары эппэтин!

Түүлээх ытыстаах тэбэт Байанай,
Суолун төрдүгэр
Унаар саламаны
Тараан тураммын,
Уйгуну-быйангы көрдөстүм.
Эһиилги дьыл
Баччатыгар диэритин
Эһэкээним, быраһаай!

Бултуу барарга алгыс

Тоһоҕос от саҕа
Дуолан тимир
Чох сэксэлээх,
Далла ураһа саҕа
Най хара буруо төлөһнөөх,
Суостуганаах Суо Хаан,
Аал уотум иччитэ,
Быыра Бытык,

Хатан Тэмиэрийэ,
Күөнэ Көбөччөй,
Аан Уххан Тойон эһэм!
Алтан чуораан айаххытын
Албаан аһатабын,
Көмүс күөмэйгитин
Күндүлээн эрэбин,
Үс бараа хара күлүккэр

Үнэн-сүктэн сүгүрүйэбин!

Киис кыыл
Кэтэҕин килбиэнэ кэтиинчэлээх,
Саар кыыл
Самыытын талыыта санҕыйахтаах,
Уоттаах саһыл
Кылаана сарыылаах,
Хара саһыл хаппара
Былаах кэрэмэс кымньыылаах,
Курум хара тыам иччитэ,
Баай хара тыам баһылыга
Кураҕаччы Сүүрүк,
Кураада Бэргэн,
Баай Байанай
Үрүн сүүрүгүттэн
Өлүүлээрэй диэн
Сүһүөхтээх бэйэм сүгүрүйэбин,

Хара сүүрүгүттэн
Хараардаарай диэн
Хаалдыктаах бэйэм ханкыйабын,
Эгинэ бэйэлээҕүттэн
Эбээрэй диэн
Элэ-была этинэбин!
Уурбуттаах буоллаҕына
Утары ууннун,
Анаабыттаах буоллаҕына
Анньан биэрдин,
Дьонуннааҕыттан дьоллоотун,
Үчүгэйиттэн өлүүлээтин,
Минньигэһиттэн бэристин!
Кэллэхпинэ-бардахпына
Кэһиилэнэн кэпсэтэр буолуом,
Амтаннааҕынан аһатар буолуом.
Аны да кэнэҕэски өттүгэр
Бэрсинэ, күндүлэһэ туруохпуг!

Баай Байанайтан көрдөһүү

Кырыалаах кыһыммыт чугаһаан,
Кыраһа хаарбыт түһэн,
Добдурҕан тоноруу буолан
Түллэр түбэм иччититтэн
Кырыа төбөттөн,
Ытык кырдыаҕастан
Баай Байанайтан
Айыы киһитэ,
Уолан уол оҕо
Үрүн түүлээххиттэн көрдөһө,
Көмнөх хаар санҕыйахтаах
Лиэкээр кырдыаҕастан,
Көхсүттэн тэһииннээх,
Көмүскэс санаалаах
Күн сириг киһитэ,
Амарах санаалаах
Айыы сириг ыччата
Хордоҕойдоох тыаларгар
Ланкыр муостаах
Тайах кыылы үөскэтэн,
Талах аайы быһыгар
Тамайа сизлэр
Таба кыылы тэһитэн-ууһатан,
Күн дьонун абыраабыт
Үтөнү тускулуур
Баай Байанай
Ытык кырдыаҕас,

Тонмот тобук сыалааххыттан,
Бүтэй буор сыалааххыттан,
Баайтаһын биэлээххиттэн
Баай хара тыан баһыгар
Маанылаатаххына
Хайдахтаах буолуох этэй!
Ыраахтан аатырыах курдук,
Чугастан сураҕырыах курдук,
Хара тыам иччитэ барахсан,
Хааннаах ыллыккын
Хайа хаамтар,
Күндү түүлээххиттэн күндүлээ,
Баайгыттан-дуолгуттан
Матарыма диэн көрдөһөн,
Аһар аартыкпар
Аал уоппун оттоммун
Айыым дьонун
Аһыыр күндү астарынан
Айах тутан күдүлээтэҕим буоллун,
Дьөһөгөй оҕотун
Сиэллээх кутуругун түүтүнэн
Сыт-сымар таһаардаҕым буоллун!
Күндүбүн-мааныбын ылынын
Төрөөбүт сириг-уотум иччилэрэ,
Киһи буолбут Эбэ Хотуттарым,
Аан дойдум
Ытык мааны кырдыаҕастара,

Отум-маһым,
Баай хара тыам иччилэрэ,

Көрдөһүүбүн ылынын!
Дом! Дом! Дом!

Баай хара тыа иччилэрэ

Кырынаас байанайа,
Эргэнэ хара тыа иччитэ
Эрбэх Бэргэн
Эргийэ көр!
Куобах байанайа,
Курун хара тыа иччитэ
Куралай Чууччу
Көрө тур!
Тиинг байанайа,
Бэс хара тыа иччитэ
Бэкин Бэргэн
Биэрэ-ыла тур!
Саһыл байанайа,
Ооһолоох тунгулаах,
Хангыллаах табалаах,
Кыһыл саһыл кымньыылаах,
Хара саһыл хаппардаах
Биэрэргэ мэнэрийбит,
Уунарга бөҕө улгумнаабыт,
Саар таналай оҕо
Толоон сир саҕатыгар
Тоһута хаамтарбыт,
Кытыы сиргэ кытарбыт,
Халдьаайы сиргэ хайыһыннарбыт,

Тайах байанайа
Сүгэнэн солообут аартыктаах
Сүнг-хаан
Сүгэһит Баай Тойон,
Батыһанан солообут,
Аартык таһаарбыт,
Көмнөхтөөх эркээйилээн
Хаардаан хаамтарбыт,
Көй сөгөлөөнү
Тоһутан тастарбыт,
Хааннаах хайгыаны
Хайа суордарбыт
Баай Маалгын
Тойон оҕонньор,
Эһэ байанайа
Хагдан эһэ тириитинэн
Хаппахчы тардыммыт,
Сырган эһэ тириитинэн
Сыһаһа тардыммыт,
Сур бөрө тириитинэн
Буор холомо дьиэлэммит
Буор Буһарга
Баатыр Тойон оҕонньор.

Бултуйбут булчут

Хара тыабыт
Хаан хаптардын,
Сыалааххыттан амсаттын,
Эттээххиттэн энэрдэһиннэрдин,
Барҕа махтал!
Эргэнэ тыабыт
Кыылын-сүөлүн,
Булдун-алдын
Иннибитигэр-кэннибитигэр
Элэннэһэ турдуннар,
Инникитин даҕаны
Илии тутуурдаах,
Өттүк харалаах
Иэримэ дьиэбитигэр
Эргитэр буол!

Баай хара тыам баһылыга
Баай Байанай эһэккэбит,
Уоскун-тиискин угунуохтаан
Хаанна хаай,
Өһөхтө уоп,
Үөр-көт чомполоо,
Аһаа-сиэ ахсарый!

Аныгы да өттүгэр
Аһар иэдэскин
Субай хаанынан сууйуохпут,
Сүүрэр атахтааххыттан,
Көтөр кынаттааххыттан
Үүрэн-үдүтэн
Аҕала тур!

Тыаҕа бултуу сылдьан

Түллэр түбэ иччитэ,
Хайын хайа иччитэ,
Үөҥэс тайах аттаах,
Көмнөх санҕыйахтаах
Лиэкээр оҕонньор,
Күн тахсыыта
Көй сөгөлөөн
Дьүөгэлгэтэ буолбут,
Халлаан сырдыыта
Халын хара хаан
Хамаандата буолбут,
Кытгас хайа

Кыргытара,
Чоҕур хайа иччилэрэ,
Тонмот тобук сыалаахта,
Бүппэт бүүр сыалаахта,
Биир эмит тулааһа атахта
Суолбутугар тосхойон кулу,
Ыраахтан аатырыах курдук,
Чугастан сураҕырыах курдук
Хара тыа ийэни
Хааннаах ыллыгын
Хайа хаамтар!

Маннай тахсыбыт булчут алгыһа

Үллэн киирэр үрүйэлэр иччилэрэ,
Тардан киирэр тарааттар иччилэрэ,
Тонкур хайа таастар иччилэрэ,
Дорҕоно сотолоохторгутуттан
Дьомооторгут диэн,
Тоноҕостоох бэйэбит
Тонхойон эрэбит.
Эбир хайа таас иччилэрэ,
Муостаах элиэбэр
Эргитэйэргит диэн,
Иэччэхтээх бэйэм

Имиллэн олорон
Аал уотунан айахтаан
Аһаттым буоллун!
Кутаа уотунан куолайдаан
Иһэртим буоллун!
Истэ сэнээрин!
Көрө билгэлээн!
Хара тыабар хаан ылдыктаан,
Киэн далайбар
Салыннаах ытыстаан!

Байанай алгыһа

Алаас сыһыы саҕа
Таала маҕан холумтан үрдэллээх,
Аҕыс кырыылаах
Суо хаан оһох турдалаах,
Дуолай тимир чох сэксэлээх,
Далла ураһа саҕа
Най хара буруо толоонноох,
Суостуганнаах
Суо хаан оһох иччитэ,
Аал уот иччитэ,
Быыра Бытык,
Хатан Тэмиэрийэ,
Түүгүл Боло,
Күөнэ Көбөччөй,
Күрдьүгэн Чаадай,
Алтан Чыкчаанай Тойон эһэм!
Бултуу тахсар кэммэр
Эһигиттэн көрдөстөбүм!

Баай хара тыа иччитэ
Баранкы сүүрүк аттаах,
Күөх тиин тириитэ угунньалаах,
Киис кыыл
Самыгын талыыта санҕыйахтаах,
Уоттаах саһыл
Кутурук уорҕата санҕыйахтаах,
Муостаах буур кэрэмэс
Тыһа бэргэһэлээх,
Байдам тутуу
Барыла кэскил
Баай Барыылаах Тойон эһэм!
Саха ураанхайы
Салыннаах ытыстаа,
Хааннаах уллуннаа
Булчукка угуй!
Күөх хара тыа
Күөнүн анныгар

Күлүктэнэн турангын
Күллэрэстээн күлүм аллай
Тоһуй эрэ!
Үөл-дьюөлгэ үһүүрэнгин
Үтүө түүлээххин-кылааннааххын
Үүрэн аҕал эрэ, Тойон Эһэм!
Моойугар быар
Түөһүгэр күн
Кэрэмэс саһыл аттаах,
Талах оноҕостоох,
Чаачар саалаах
Тумул хара тыам иччитэ
Туоххааны Боотура Тойон эһэм,
Туораабыты тонгуубар тосхой!
Эргэнэ хара тыам иччитэ
Эриэн таба аттаах
Эрдэ сырыылаах
Эрбэс Боотур
Элгийбити элиэбэр киллэр!
Сис хара тыам иччитэ,
Куоппугу ситэр
Сиэр таба аттаах,
Сиэмэлэс талах кымныылаах,
Синкэн Эрэлик Тойон эһэм,
Куоппуккун ситэн кулу!

Курун хара тыам иччитэ
Кус хангыл аттаах
Кураҕаччы сүүрүк Тойон эһэм,
Кэлбити күөйэн кулу!
Кыгырай хара тыам иччитэ
Тынкырай Боотур,
Кылыгыгын кынгатыма диэн
Көрдөһөбүн Тойон эһэм!
Уңуохтаах окко уйаламмыт
Одунча Боотур,
Салаалаах маска саспыт
Хабды Боотур Тойон эһэлэrim,
Кыычыгырас сүһүөхтээби
Мөлтөтөн, бүдүрүтэн кулун,
Ойдоох буурунан
Түөрөх кээһэн кулун,
Тойон эһэлэrim!

Тойон эһэлэrim,
Хардаҕаспар хаайан кулун,
Кылыыбар кыһайын,
Кэнтикпэр киллэrim,
Оңкубул одуулатыман,
Дьоллоох көрдөһүүнү көрдөстүм,
Ыралаах тылбынан ыңырдым!

Бултуу барарга Айыыһыттартан көрдөһүү

Сырдык ыраас халлааммыт
Сыдыаайа сырдаата,
Күөх күүрээн халлааммыт
Күндээрэ сырдаата,
Эдьэн Иэйэхсит илэ чахчы
Нэлэмэн манган аартыга
Нэлэһийэ тэлэллибит,
Ахтар Айыыһыт ала чахчы
Айхаллаах ала тыргыл
Аартыга аһыллыбыт,
Сурахтаах Суо Хаан
Дьоллоох толугу манган суола
Чуо бааччы тобуллубут,
Айыы Далбар аартыга арыллан
Көтөр-сүүрэр бүлүөхсүйбүт,
Ырыалара-тойуктара ырааппыт,
Мөңүрүөн көмүс бүлгүннээхтэр,
Сабара кутуруктаахтар,
Арыы чалбарыма алаастарга
Астына туойбуттар,

Бүгүңнү дьоллоох дьоро күңгэ
Баай хара тыам
Маанылаах кырдыаҕаһа
Баай Байанай улуу кырдыаҕас
Үтүө хараххынан көр!
Аан дойдум иччитэ
Аан Алахчын Хотун
Эдьийкээним
Алгыстаах санааҕын тиэрт,
Бүгүңнү үтүө күңгэ
Баай хара тыабыт
Ытык мааны кырдыаҕаһыттан
Көрдөһөн-ааттаһан
Өрөлөһөр күммүт,
Баай хара тыалардаах
Үрэхпит баһын
Өрө-таннары
Сыйар күммүт буолбут,
Талыы манган
Чараннаах тайҕабытын

Таннары сыыйар күммүт буолбут.
Унуоргу оломо көстүбэт
Уолах тиит тыалга үөскээбит
Таба тайах кыылгытыттан
Өлүүлээн-күндүлээн,
Илии тутуурдаан,
Өттүк харалаан диэн,
Көрдөстөбүм буоллун!
Эдьиэн Иэйэхсиппит
Төрүүр оҕону төлөһүтэр,
Иитэр оҕону тэнитэр
Аламаҕай иэйиилээх
Ахтар Айыыһыт аҕаспыт,

Айыы дьонун араначчылыыр,
Күн дьонун
Күндү түүлээҕинэн күндүлүүр
Баай хара тыам
Маанылаах кырдыаҕаһа,
Энгэрдэһэ сылдьан
Күндү түүлээххититтэн
Күндүлээн,
Ахтар Айыыһыт
Алгыскын тиэрт,
Үгүс үһүн үйэлэргэ
Үрүн тыыммыт
Өрүһүллэ туруохтун!

Балыксыт

Көрдөһүөм эйигиттэн
Күндү күлүм уулаах
Күөх далайым иччитэ,
Дьэбэрэ тэллэх,
Бырыы сыттык,
Көппөх суорҕан
Туона баай
Тойон оҕонньор,
Тоҕус уон

Чороох туубар
Лоһуор собо барахсаны
Толору уган кулу нии!
Киэн мичээр эбэккэм,
Ииттэххинэ эн иитиэн,
Күөх далай иччитэ,
Аһаттаххына эн аһатыаһ!
Көрдөһөбүн-ааттаһабын!

Эбэ иччититтэн көрдөһүү

Хотун эбэбит иччитэ,
Дирин дьуоҕа олбохтоох,
Устар луоҕа сыттыктаах,
Килэркэй муус тэллэхтээх,
Күөх ньамах суорҕаннаах
Күөх Боллох Тойон,
Сытыы тимир анньынан
Сырдырҕаччы анһан,
Киэн кэтит көхсүгэр
Алыс элбэх ойбону
Алларар күммүт үүннэ,
Алта төгүрүк чардааты

Тэһэн тэбилитэн
Дьол-соргу көрдөһөр,
Тунаарар ньуурун устун
Тоҕус хаамыылаах үтүмэх
Субуйар күммүт күөрэйдэ,
Салыннааххыттан санаа,
Хатырыктааххыттан харай,
Дьолло туһаай,
Соргута тосхой,
Үс бараа хара күлүккэр
Үгэн-сүктэн эрэбин!

Тыа алгыһа

Баай хара тыа иччитэ
Байдам тутуу,
Барылы кэскил,
Баай Байанай,
Уолан уол оҕо барахсан
Айыы киһитэ
Сонордоох булкуттан сонордоон,

Үөнгэс тайах аттаах,
Көмнөх хаар санһыйахтаах
Лиэкээр кырдыаҕас,
Көхсүттэн тэһииннээх,
Көмүскэс санаалаах
Күн сириҥ киһитэ,
Амарах санаалаах

Айыы сириҥ киһитэ,
Хордоҕойдоох тыаларгар
Ланкыр муостаах
Тайах кыылы үөскэппит,
Күн дьонугар көмөлөспүт,
Айыы дьонун абыраабыт,
Үтүөнү тускулуу
Баай Байанай ытык кырдыаҕас,
Тонмот тобук сыалаахта,
Бүтэй бүөр сыалаахта,
Тулаайах тугуккуттан
Суолбар тохтотон кулу,

Ыраахтан аатырыах курдук,
Чугастан сураҕырыах курдук,
Хара тыам барахсан
Хааннаах ыллыгын
Хайа хаамтар,
Күндү түүлээххиттэн күндүлээ,
Баайгыттан-дуолгуттан
Матарыма диэн көрдөһөн,
Аһар аартыккар
Алгыс этэн,
Айах тутан эрэбин!

Аал уокка сүгүрүйүү

Орто дойдуга ууттан уонна уоттан күүстээҕи билбэтим. Саха киһитэ уот нөҥүө Айыыларын, иччилэрин кытта ситим тутар. Кини араначчылыыр, ыраастыыр, харыһыйар, көмүскүүр аналлаах. Ол иһин туохха эмит ханньаардахпытына, инньэҕирдэхпитинэ, сыыһаны-халтыны бэлиэтии көрдөхпүтүнэ эбэтэр инникитин олохпугар үтүөнү, кэрэни түстүүрбүтүгэр, олохтуурбутугар уоппут иччититтэн айах тутан, алы гынан көрдөһөбүт.

Аал уоппут иччитэ барахсан

Аал уотум иччитэ
Хатан Тэмиэрийэ,
Бырдыа Бытык,
Иэйэхсит Хотун эдьийбит
Иэйэн-куойан
Ыраах сиртэн ыңгыртаан,
Хой сиртэн холботолообут
Холоонноох доборум биһи
Суостуганнаах иннигэр
Сүһүөхтээх бэйэбит сүгүрүйэн,
Хоолдуктаах бэйэбит хонкуйан,
Үөрүүбүтүнэн-ситиһибитинэн
Айхал тылын этэн,
Күндүлээн-маанылаан эрэбит.

Аал уоппут иччитэ,
Инники дьоллоох түгэннэрибитин
Күүт, көһүт, кэтэс!
Санаабыт санааларбыт туоларыгар
Салайа, ыйа-кэрдэ тур!
Ол үтүө күммүт тосхойдобуна
Амтаннаах ас үрдүнэн

Күндүлүөхпүт- маанылыахпыт.
Кыдыгы, кыыбаҕаны кыйдаа,
Тумууну, сөгөлү туорат,
Куһаҕан санааны ингэттэримэ,
Туора харахха көрдөрүмэ,
Халын халҕаммытын астарыма,
Суон сүрдүгүгэспитин
Төлөрүттэримэ,
Көмүс чыычаахтарбытын
Киэннэр кистээ,
Кыараҕаскар кыбыт,
Сылааскынан угуттаа,
Иэримэ дьыэбит барахсантан
Итии тыыны таһаарыма,
Тымныы тыыны искэ киллэримэ,
Суорума соруктаммыттар,
Быстах санааламмыттар
Аартыктарын таарыттарыма,
Илин энгээр итии салгынын
Эппитигэр-хааммытыгар ингэр,
Үйэбитин уһат,

Аартыкпыгын арий,
Аал уоппут иччитэ барахсан!

Ыраас сырдык дууһабыгын,
Сайдар истинг кэскилбитин,
Туойар-ыллыыр идэбитин
Тахсар күн сырдыгын диэки
Салайа-тута сыт!

Биһиги үөрүүбүт-ситиһиибит,
Биһиги дууһабыт иэйиитэ -
Биһиги дьолбут буолуохтун,

Эн төлкөлөөх түөрэҕин алгыһа
Тирэхпит, өйөбүлбүт буолуохтун!
Аал уоппут иччитэ барахсан,
Эн сыралҕаннаах
Сылааһын курдук
Истинг сүрэх тэбэр күүһэ
Ыраас дууһабыгын,
Истинг санаабытын
Үөрдэ-көгүтэ,
Кынаттыы туруохтун!

1994 с.

Аал уоттан көрдөһүү (Тылынан этиллэр)

Сир ийэ иэнигэр,
Орто дойду ньууругар
Олох тускулун туһугар
Кыымынан кытыаста,
Төлөнүнэн күөдүйэ умайар
Аал уоппут иччитэ
Бырдья Бытык,
Хатан Тэмиэрийэ,
Аан Уххан эһэкэбит!
Албан ааккын ааттаан,
Суон сураххын сураан
Кэннибитигэр хаалларар,
Тумустарыгар уоһахтаах
Оҕолорбут барахсаттар
Тустарыгар
Амтаннаах айыы аһынан
Анаан айах тутан,
Үтүө санаабытынан,
Алгыстаах тылбытынан,
Сүрэхпит сөбүлүүрүнэн,
Дууһабыт иэйэринэн
Көрдөһөн-ааттаһан эрэбит ...
Антах көрөн күлүм гын,
Бэттэх көрөн мичик гын!
Көмүс чыычаахтарбытын
Ыраас сырдык дууһаларын,
Кэскиллээх инники дьылҕаларын,
Ыралаах истинг санааларын,
Дьоллоох үтүө олохторун,
Иэйэр инники тапталларын
Сайынны тахсар күн
Саһарҕатыгар саһар!

Тойон эһэбит барахсан,
Эйигиттэн
Куһаҕан сыттаах куттанар,
Көстүбэт бииһэ күрэнэр,
Көмүс чыычаахтарбытыгар
Тумууну-сөтөлү чугаһатыма,
Ыарыыны-сүтүүнү
Ыксалаһыннарыма,
Дьаны-дьаһаҕы таарытыма,
Куһаҕан ыар тыыннаахтары
Чугаһынан хаамтарыма,
Кырыыстаах тыллаахтары,
Куһаҕан санаалаахтары,
Хаалдыктарын хайыһыннарыма,
Санааларын тиэртэримэ,
Киэн күөнгэр кистэтэлиир,
Алгыстаах күөнгэр
Араҕаччылыыр буол!

Сыспай сиэллээхтэрэ сылдыар,
Хороҕор муостаахтара хорҕойор
Сыһыларыгар, хонууларыгар
Куһаҕан тыыннааҕы
Сырытыннарыма,
Холоругу, тыалы киллэримэ!

Улаан биэлэрэ ууһуур сирин,
Хааллар хаһааларын,
Үс үөстээх күрүөлэрин
Сүлдүгэһин астарыма!

Киэн-нэлэмэн
Тиэргэннэригэр киирэр
Арылы киэн аартыктарынан
Туора суолга
Оһолго-моһолго түбэспиттэри,
Айыыларын сириттэн
Аттаммыттары,
Орто дойдуларыттан
Туораабыттары,
Быстах быһыыламмыттары
Аһарыма!

Алаһа бараан дьиэлэригэр,
Көмүс ньээкэ уйаларыгар
Айыылаахха-харалаахха
Ааннарын астарыма.
Буруйдааһы-сэмэлээһи
Сэгэтэн киллэrimэ!

Аһыс сарданалаах
Аламай манган күммүт
Сандаарар сарданатын сылааһын,
Илгэ быйаннаах Ийэ сирбит
Илгийэр итиитин

Эттэригэр-хааннарыгар инэр!
Үйэлэрин уһат,
Кэскиллэрин кэнэт,
Аартыктарын арый!

Дьэ-буо!
Оҕолорбут барахсаттары
Оломноох сиргэ олорт,
Уйгулаах сиргэ ууһат,
Ийэ ууһун тэниттиннэр,
Аҕа ууһун ааттаттыннар!

Аал уоппут барахсан,
Эн илгийэр итиин,
Сыралыйар сылааһын
Тойон сүрэхтэригэр киирэн
Иэйэр имэн буолуохтун!
Биһиги дьон
Саныыр санаабыт
Ситилигэ ситиэхтин,
Кэрэмэс кэрэһилээтэ,
Мичил мичээрдэ, билгэлээтэ!

*Сан-Франциско,
сэтинньи 18 күнэ, 1997 с.*

Уот алгыһа

Албан ааккын ааттаан,
Суон сураххын сураан,
Үтүө санаабытынан,
Сүрэхпит сөбүлүүрүнэн,
Дууһабыт иэйэринэн
Оҕолорбут дьоллоох
Үтүө олохторун,
Иэйэр инники тапталларын
Алҕаан тураммыт,
Аал уоппут иччититтэн
Көрдөстөхпүт буоллун!

Үйэлэрин устатыгар
Киһи буолар киэлилэрин
Киэн көхсүгэр кистээн,
Иэнгэр саһыаран
Харах харатыныны харыстаан,
Аламай манган күммүт
Сандаарар сарданатын,
Илгийэр итиитин
Эттэригэр-хааннарыгар инэр!

Куһаҕан сыттаах сыстыбатын,
Көстүбэт биһиэ күрэннин,
Быстах быһыыны таһаартарыма,
Хаалдыктааһы хайыһыннарыма,
Киэн күөһүнэр кистээ,
Алгыстаах күөһүнэр араначчылаа!

Сыспай сиэллээхтэрэ
Сыһы ахсын
Сытайан үөскээтин,
Хороҕор муостаах
Хонуу аайы
Тоҕуоруһан үөскээтин.
Хонууларга, сыһыларга
Холоругу киллэrimэ,
Үйэлэрин уһат,
Кэскиллэрин кэнэт,
Оломноох сиргэ олорт,
Уйгулаах сиргэ ууһат!
Аал уоппут,

Эн илгийэр итиин,
Сыралыйар сылааһын

Тойон сүрэхтэригэр инэн,
Иэйэр имэн буолуохтун!

Аал уот иччитигэр

Курун тыа
Кураанах маһа аһылыктаах,
Өрүкүйэ көтөр
Күл суорҕаннаах,
Кытара кыымнанар
Кыһыл чох сытыктаах,
Суостуганнаах суо хаан
Оһох дурдалаах,
Кыһыл кыымынан кытыастар,
Күөх төлөнүнэн күлүмнүүр,
Күндэл уотунан күлүбүрүүр,
Кыһыһар уотунан саһыгырыыр
Өрүкүйэр төлөн дьөрбөл,
Саккырыыр кыым саламалаах,
Көҥкөйөр үөлэс күөмэйдээх
Арылыһар кыһа бэлэстээх,
Айыы сиригэр
Аан дойду үрдүнэн
Аҕыраабат айхаллаах,
Уҕараабат уйгулаах,
Сэттэ үйэ тухары
Илбээн-салбаан кэлбит,
Аҕыс үйэ тухары
Абаан-силбээн аҕалбыт,
Тоҕус үйэ тухары
Тоһоҕолоон өрүһүйбүт
Аарыма Тойон Эһэм,
Аал уотум иччитэ,
Бырдья Бытык,
Хатан Тэмиэрийэ,
Чүүччү Кыламан,
Амтаннаах ас үрдүнэн
Аһатан маанылаан эрэбин,
Аал уотум иччитэ,
Амарах тылбынан

Эн албан ааккар
Алгыс албаан тураммын
Сүһүөхтээх бэйэм сүгүрүйэн,
Хоолдуктаах бэйэм хонкуйан
Көрдөһөн эрэбин.

Аһыныгас санаалаах
Айыы дьонун,
Көмүскэс санаалаах
Күн улууһун дьонун,
Кэнэҕэски үүнэр
Кэнчээри ыччаттарбытын
Сылааскынан сылытан,
Итиигинэн илгийэн,
Уоххунан угуттаан,
Киэнгэр кистээ,
Кыараҕаскар кыбыт!
Иэриэмэ дьыэбититтэн
Итии тыыны таһаарыма,
Тымныы тыыны
Иһирдье киллэриэмэ,
Куһаҕан санаалаахха
Киирэр ааммытын,
Халын халҕаммытын
Аһан биэриэмэ,
Тумууну-сөтөлү тумуннар,
Ыарыыны-сүтүүнү сыһыарыма,
Тахсар күн итии салгынын
Эппитигэр-хааммытыгар ингэр,
Үйэбитин уһат,
Сылаас-сырдык дууһабытын,
Сайдар истин кэскилбитин
Араҕаччылаа, харыстаа!
Дом!

Аал уот иччитэ

Үрүҥ кыаҕа күөдүйбүт,
Тырым уоту тыыннаабыт,
Күөх уотунан күлүмнүүр,
Кыһыл уотунан тыбырар,
Кыымнаах кыһыл санаа
Кырдыаҕас Тойон эһэм,

Бырдья Бытык,
Кыырык Түһүмэн,
Хатан Түһүмэн,
Хатан Тэмиэрийэ,
Аан Уххан
Тойон Сирэлимэ эһэккээм,

Этэр тылбын иһит!
Киһи буолар киэлибин
Киэн көхсүгэр кистээн,
Саха буолар саргыбын
Аан чаҕыл аккыйан,
Тонгор-хатар күммэр
Курун маһынан хонуктуом,
Үлүйэр-ыксыыр күннэрбэр
Үөл маһынан өйүөлүөм,

Ааһар-туорар күннэрбэр
Аһаах маһынан аһылыктыам.
Аал уотум иччитээ,
Үнгэ-сүктэ сүгүрэбин,
Мин куттаах-сүрбүн
Киэнгэр кистээ,
Кыараҕаскар кыбыт,
Тойон эһэккээм!

Аал уоту аһатыы (Тойук)

Ханна да сырыттаргын
Эһэҥин аһат диэн,
Кырдыаҕастар этэллэрин
Куруук өйдөөн кэлэбин,
Оттубут уотум
Тингинэччи умайыта
Айах тутан ас биэрэбин:
– Аал уотум иччитэ
Аан Уххан Тойон эһэм,
Аһаа, күлүм аллай!

Көрдөһөр күнүм үүннэ,
Ааттаһар күнүм ааннаата.
Өндүл бараан дойдубар
Өлүөрдүк сырыттыннар,
Үүт-тураан олохпор
Үчүгэйдик олордууй!
Аал уотум эмискэ
Сырдыгыныны түһэр,
Эһэм үөрдэ диэммин,
Экчи эрэнэбин.

Ыраах айанныы барыах иннинээҕи алгыс

Аал уоппут иччитэ
Хатан Тэмизерийэ,
Айах тутан, алы гынан эрэбит!

Эбэ Хотуммут барахсан,
Сылаас хонноххор
Сытыаран ииппит оҕолорун
Күөх от үктэллээх
Сизги нэлэй аартыгы
Арыһар кэммит буолла,
Уһуга-улаҕата көстүбэт
Уһун суолу тобулар
Тоҕоостоох күммүт үүннэ.
Эбэ Хотуттарбыт,
Оппут-маспыт иччилэрэ,
Аал уоппут, үөрүн-көтүн,
Мичил аллайын!
Барыбыт мааныта,
Бүттүүммүт күндүтэ

Үтүө үгэс быһыытынан
Үнгэн-сүктэн көрдөһөн эрэбит.
Алгыстаах айаммыт суола
Аһаҕас аан курдук
Аһыллан иһиэхтин,
Сыһа туттар,
Алҕас сагарар
Күннээх буоллахпытына
Эппитигэр-хааммытыгар ингэтин!

Саныыр санаабыт курдук
Иннибитигэр дьол тосхойдун,
Үөрүү көһүттүн,
Ол туһугар үмүөрүһэ түмсэммит
Айах тутан
Маанылаатахпыт буоллун!
Дьол үөрүү, үөрүү дьол!

1993 с.

Аар Айыыларга алгыс

*Итэҕэл сүттэҕинэ Айыы эйгэлээх тыллар үтүө сабыдыаллара, дьон-сэргэ ку-
та-сүрэ кураанахсыйар. Киһи итэҕэли тутустаҕына, кининэн итилиннэҕинэ чөл
туруктаах, тирэхтээх, бэйэтигэр бигэ эрэллээх буолар.*

Тыл иччитэ

Тыл иччитэ
Ытык Чыыбыстаан,
Сүһүөхтээх бэйэм сүгүрүйэн,
Хоолдуктаах бэйэм хонкуйан
Илбистээх тылбын,
Бигэ санаабын
Этэн-тыынан туран
Көрдөһөн-ааттаһан эрэбин.

Алгыс күүһүнэн
Арчыны түһэрэн,
Хагдарыйбыты көбөрдөр,
Умуллубуту күөдүтэр,
Көрбөтү көрдөрөр,
Өлбүтү тилиннэрэр,
Истибэти иһитиннэрэр,
Илбиһи ингэрэр,

Имэни күүһүрдэр,
Апта-алыпта кулу!

Тыл сүдү күүһүн
Кыйыттыбыты уйбакка
Кыһыыны таһаарарга,
Киһини самнарарга,
Кырыыһы ингэрэргэ
Туттуом суоҕа диэн,
Тыл кэрэмэн кэрэтин
Үчүгэйи өлбөөрдөргө
Үнүү гыныам суоҕа диэн,
Илэ-была тылбын
Иһитиннэрдэҕим буоллун!
Биир тыл!
Биир санаа!

Үрүң Айыы Тойон эһэбит

Үрдүк халлаанна олохтоох,
Үүт-таас олбохтоох,
Үкэр куйаас тыыннаах
Үрүң Айыы Тойон эһэбит,
Үөрэх суолун тутуһан,
Үтүө майгыга сыстан,
Үлэһит дьон буолан,

Үөрүүнү үксэтэр
Үтүө аналбытын түстээ,
Үчүгэй хараххынан көр,
Үйэбитин уһат,
Үгэспитин өрүһүй,
Үһун тускулаа!

Ахтар Айыыһыттан көрдөһүү

Ахтар Айыыһыт эдьийикээммит,
Биһиги диэтэх дьону
Айылҕаны кытта
Алгыстаах аартыктара
Биир утаҕынан
Быстыбат гына
Айыы суолун тутустун диэн,
Айан-тутан кээспитин,
Анаан-минээн айыбытын.

Күн сириҥ бэлэхтээбит
Көрдөрбүт үөрүүгэр
Махталбыт бэлиэтин
Маанылаан тураммыт,
Айгыр-силик дойдубут
Алгыстаах кытылыгар
Атыллаан киирэммит
Самаан сайыммыт
Салаллан-сатыылан турдаҕына,
Аан дойду силигилээн

Ситэн-симэнэн турдагына
Эйиэхэ анааммыт,
Аал уоппутун оттоммут,
Кыымынан кытыаһыннаран,
Төлөнүнэн күөдүтэн,
Аал уоппутун нөнүөлээн
Аньыылаах аһаабатах,
Буруйдаах чугаһаабатах
Амтаннаах, алгыстаах
Айыы аһын үрдүнэн
Айах туттахпыт буоллун!
Улаан биэбит
Кырылыы сылдыар кымыһынан
Утахтаатахпыт буоллун!

Ахтар Айыыһыт эдьийкээммит,
Билэбит-көрөбүт,
Орто туруу дойдуга
Оһуор-ойуу ойуулаан,
Ойуоккалы оонньоотуннар,
Олох дьолун биллиннэр диэн,
Айан-тутан күндүлээбит
Үөскүүр оҕолорун
Олорор олохпут ухханыттан,
Сайдыытыттан диэххэ дуу,
Оһуруктаах санааҕа
Омуннаахтык оһустаран
Күн сириҥ көрбөккө
Ийэ иһиттэн сүтэ
Сиик буола симэлийэллэр.

Манан буоллагына,
Сарсынҥыбытын сарбынабыт,
Кэскилбитин кэжиннэрэбит,
Ат тарпат аһыытын онгостон

Сэппит-сэлээммит туолан,
Омук быһыытынан
Эстэрбитигэр тийэбит.

Ахтар Айыыһыт эдьийкээммит,
Эн үрдүк ааккыттан
Көрдөстөхпүт буоллун!
Күн күбэй ийэлэргэ
Үтүө санаагыҥ инэр,
Эн айбыккын-анаабыккын
Инникитин күөйбөккө,
Айыы суолун быспакка
Күнүн сириҥ көрдөрөн
Ийэ ууһун тэнитэр,
Аҕа ууһун ааттатар
Орто аан ийэ дойдуга
Үтүө элбэх олохто
Кэктибэт кэскиллэ,
Тохтубат тускулла
Бэлэхтээтиннэр!
Үөскүүр көнүлүнэн үөскээтин,
Төрүүр төлкөтө кэнээтин!

Аламай күнүм алгыһынан
Сайдыы диэки салаллан,
Айыы алгыһын ылан,
Ис имэннэриҥ холбоон,
Үүнэн-сайдан, тэнийэн
Дьон төрдө буолуохтуннар!

Сүрэхпитин сылаанһыт,
Санаабытын саатат,
Сыдыайгынан сырдат,
Саһарҕагынан сандаарт!

Япония, 2001 с.

Оҕо кутун көрдөһүү

Уон сыл устата
Оҕо төрөөбөтөх,
Тоһус сыл устата
Кыра кыттыспатах,
Уол оһону оһоломмотох,
Кыыс оһону кыбымматах,
Эдэр Хотун дьахтар
Ийэхсит эбэттэн,
Айыыһыт эдьийтэн
Оҕо көрдөһөр,

Ыччат ыйытар,
Сүһүөхтээх бэйэтэ сүгүрүйэр,
Хоолдуктаах бэйэтэ хонкуйар
Күнэ-дьыла
Тийиэн кэллэ.

Үрдүк халлаан
Үтүө тойоно буолбут
Үрүҥ Аар Тойон
Маанылаах балтыта,

Аан дойду
Аччыгыйн арчылыыр,
Кыратын харайар
Айыыһыт Хотунҥа:
– Аһыныгас санаалаах
Айыыһыт Хотунум,
Көмүскэс санаалаах
Күн Айыы ийэккэм,
Иэримэ дьэиэ иччитэ буолар
Эдэр ыччаты көрдөһө,
Алаһа дьэиэ арчыта буолар
Аччыгый киһи көрдөһө,
Аҕа туйаҕын туура тэбэр
Уол оҕото,
Ийэ иистэнэр иһитин иччитэ
Кыыс оҕото
Хотун дьахтар
Курумун иһигэр
Уган кулу,
Эдэр дьахтар ис эйгэтигэр
Ингэрэн кулу!
Аһыныгас санаатынан
Араначчылыа диэн
Арыылаах сыанан аях тутабын,
Күн үтүө санаатынан
Көмүскэһиэ диэн
Күн сирин көмүс илгэтинэн
Күөмэйгин илитэбин.
Истинг тылбын
Истибитинг иһин,

Ыллыктаах тылбын
Ылыммытын иһин
Махтанабын!

Аһыныгас санаалаах
Айыыһыт Хотун
Айхаллаан көрүстэ,
Эйэҕэс бэйэлээх
Иэйэхсит эбэ
Иһирэхтик көрүстэ.
Иэримэ дьэиэ иччитэ буолар,
Алаһа дьэиэ арчыта буолар,
Өтөх иччитэ,
Сурт кэриэһэ,
Киһи аймах кэскилэ,
Дьон аймах инникитэ
Буолуохтаах уол оҕо
Салгын кутун
Хотун дьахтарга
Кут диэн соруктаах,
Ийэ хотун
Эдэр дьахтарга
Ингэр диэн илдьиттээх,
Уол оҕо одьунааһын,
Кыыс оҕо кылааннааҕын
Искэр ингэр,
Курумнар хорҕот,
Искэр иитийиэхтээ,
Түһэххэр төкүнүт!

Айыыһыты атаары

Уруй! Айхал!
Ньэлэҕэлдьин Иэйэхсит,
Ньэлбэн Айыыһыт!
Аныгыһын даҕаны
Алаһа дьэиэбитин,
Аал уоппутун,
Көй уорукпутун,
Көмүс уйабытын
Аттынан ааһымаар,
Өнгөйөн көрөөр,

Өрөгөйдүү олороор,
Ньигир бараан дьэиэбитин
Ньирэй оҕонон ньиккирэтээр,
Эдэр дьахтар
Эдьээн Иэйэхситин
Эргиттэхпит буоллун,
Аҕам дьахтар
Ахтар Айыыһытын
Атаардахпыт буоллун!

Аан Алахчын Хотунҥа

Аҕыс иилээх-саҕалаах,
Атааннаах-мөнүүннээх
Аан Ийэ дойду

Айылҕалаах араҕас далбарыгар
Айыллан үөскээбит
Күн өркөн улуустарын

Ураанхай саха удьурдара,
Айгыр-силик
Аан дойду алгыстаах
Араҕас далбарын иччитэ
Аан Алахчын Хотунҥа
Эһиэхэ этэбит!
Алгыстаах Аан дойдубут
Аар күөх урусунугар
Аарыгырыахпыт буоллар,
Күндэлэс күн өркөн сирбит
Күндү ньээкэ күөнүгэр
Көччүйүөхпүт буоллар,
Төрөтөр оҕобут
Төһүнүбэккэ
Төлөһүйүө буоллар,

Иитэр сүөһүбүт
Күрүөлэниэ буоллар
Унаар буруобут
Умуллубакка күөдүйүө буоллар,
Төлкөлөөх түөрэ маҥан түөрэхпит
Очурга оҕустаран,
Тэхтиргэ тэбиллэн
Түһнэстэ түспэтин туһугар,
Айыллыбыт айылҕабытын
Кэнэҕэски кэлэр удьурбут
Кэскилин туһугар
Өбүгэбит кэриэһэ гынан
Ханан да айгыраппакка
Харыстыаҕын,
Харыһыйаҕын!

Аан Алахчынтан көрдөһүү (Тойук)

Аан Алахчын Хотун!
Аал уотунан айахтаан
Аһатан эрэбит,
Кэхтибэт кэскилбитин тэрийэргэр
Уларыбат дьолбутун олохтуургар
Уруй! Уруй! Уруй!

Дьэ-буо!

Үктэммит сирбитигэр

Үкэр күөх от үүннүн
Алтахтаабыт сирбитигэр
Ача күөх от үүннүн!
Айбыт Айыһыт Хотуммут
Арангыччылыы турууй дуу,
Иитэр Иэйэхсиппит
Эһэрдэһэ сырыт дуу!
Дьэ-буо!
Кэнэҕэһин даҕаны
Кэскил буоллун, доҕоттоор!

Эдьэн Иэйэхситтэн көрдөһүү

Эдьэн Иэйэхсит эдьийбит,
Эн изйи таптал имэннээх
Күн дьонун көмүскүүр,
Айыы дьонун араначчылыыр
Арчылаах,
Алгыстаах аналлааххын.
Ытык-мааны эдьийкээммит,
Үгэн-сүктэн көрдөһөбүт,
Төрөөбүт-үөскээбит
Ийэ сирбит баайын-дуолун,
Аламай элбэх алаастарбытын,
Баай хара тыабыт
Маһын-отун,
Аһаан абыранан олоҕубут
Эбэ хотуттарбытын,
Диринг далайдарбытын,
Үйэҕэ көрбөтөх омук бааидара

Бас билэн эрэллэр,
Өтөрү көрбөт бастаахтарбыт
Аллараа баайбытын
Атын сиргэ аамайдаатылар,
Үрүт баайбытын
Үпкэ-харчыга үллэрдилэр,
Кэскиллээҕи онорон
Сайдыы-үүнүү суолун,
Билии-көрүү төрдүн
Арыдыбыт диэн арбаналлар,
Кэскиллээҕи кэрэһилээн,
Уһуруктааҕы толкуйдаан
Үүнэр суолга үктэннибит,
Дьоллоох суолу
Тобуллубут дииллэр.
Эдьэн Иэйэхсит эдьийбит,
Кэнэҕэһин-кэнэҕэс

Туох-хайдах буолуо
Дии саныыгын?
Аны сүүһүнэн сылларынан
Бараныа баайбыт-дуолбут,
Кураанахсыйыа сирбит-уоппут,
Дьон сэргэ олорбут
Сиригэр-уотугар
Кубарыйбыт мананалар
Чороһон хаалыахтара,
Ымы чыычаах ыллаабат,
Күөрэгэй чыычаах көрүлээбэт,
Хонууларбыт-сыһыларбыт
Дьибэр дьүһүннэниэхтэрэ,
Эбэ хотуттарбыт
Дирин далайдарбыт
Уулар уолуо,
Сирин-уотун алдыахтаахтара,
Баайын-дуолун барыахтара.
Эдьэн Иэйэхсит
Эдьийкээммит барахсан,
Итинтэн хайдах быһһанабыт?
Тугу тобулабыт?
Арай эрэлбит биир –

Үгэн-сүктэн көрдөһөбүт
Үгүс үйэлэргэ,
Үтүөнү-кэрэни санаангын
Күөх чэчиринэн күөгэйэ долгуйар
Аламай киэн алаастарбытын
Ача күөх отунан
Арылыа астарый,
Ас-үөл тардылаах
Илгэлээх ардагынан ибиир,
Быйаннаах ардахта түһэр.
Сыһы-сыһы ахсытын
Сыспай сиэллээҕи дэлэт,
Хонуу-хонуу аайытын
Хороҕор муостааҕы тоҕуорут,
Ураанхай сахаларгын
Кырыымчык олоххо ылаттарыма,
Аччыктыыры-тонору аҕалыма,
Дэлэгэй олоҕу тэнит диэн,
Көрдөстөхпүт,
Ааттастахпыт буоллун!
Дом!

1993 с.

Хотой Айыы

Аарыма Хотой Айыы
Араас сангалаах-ингэлээх,
Араас быһһылаах-таһаалаах,
Араас элбэх омуктары
Кыраҕы көрүүгүнэн,
Саталлаах салайыгынан
Биир санааҕа түмэнгин
Баһылаан-көһүлээн олороҕун.
Ыйар ымыгынан,
Салайар саталгынан
Аарыма ытык
Хотой Айыы,
Эн үрдүк ааккыттан
Көрдөстөхпүт буоллун!
Күнүн дьонун көмүскүү,
Айыын дьонун арангаччылы,
Омук-омук курдук
Санааланарбыт туһугар

Күүстэ-күдэхтэ,
Өйдө-санаата ук,
Дьылҕабытын быһһаар!
Күн сирэ күндү,
Айыы сирэ баҕалаах.
Эн, ытык кырдыаҕас,
Ис сүрэххиттэн
Иэйиллэн тахсар
Алгыстаах санааҕын
Орто туруу дойдуга
Тиэртэххинэ,
Үрүлүйэр үрүн илгэ,
Арылыар араҕас далбар
Харылытар хара баайынан,
Быстыбат быйагынан
Олохпут тупсуо
Кэскилбит кэниэ.
Дом!

Улуу Суорун – идэ, ап, хомуһун танарата

Улуу кырдыаҥаспыт,
Эн баар буолангың
Үс саха өркөн өйдөнөн,
Хомуһуннаах тылланан,
Түөрт саха
Төрөөн-ууһаан олоробут.

Улуу кырдыаҥаспыт,
Ап-хомуһун диэни
Аахсыбат буолбуппуттан
Модун санаабыт
Буккуллара буолла,
Олохпут огдолуйан,
Төрүөхпүт төннөн
Кэхтэр кэскиллэнэрбит кэллэ.

Улуу кырдыаҥаспытыттан

Көрдөһөр-ааттаһар
Кэммит кэллэ, күммүт үүһнэ!
Кэскилбитин кэрэһилээ,
Модун санаалаа,
Айылҕабытыттан араарыма,
Илбистээх тыллаа,
Туойар добун тойукпут,
Хомуһуннаах тыллаах олонхобут
Ыраах дойдударынан
Айхаллана аатыра туруохтун!
Өркөн өйдөөхтөргө күөмчүлэтимэ,
Дьолло-соргута
Тосхойо тур диэммит,
Көрдөстөхпүт буоллун
Күн өркөн ууһа!
Дом!

Алма-Ата, 1996 с.

Сүг Дьааһын

Уулаах былыт дугуйдаах,
Ардахтаах былыт арыалдыттаах,
Сүрдээх кэптээх
Сүг Дьааһын эһэбит,
Айыы дьоно билэбит
Сидьинтэн-быртахан,
Ыарыыттан-сүтүүттэн,
Куһаҥан тыынтан сиргэнэргин,
Айыы дьонун араҥаччылаан,
Күн дьонун көмүскээн,
Куһаҥаны кыйдаан
Уот кылыс чаҕылҕангынан
Быһыта курбуулаан үүрэргин.
Көрдөһөбүт айыы дьоно
Тойон сүрэхпитигэр,
Ыраас дууһабытыгар
Ыарыыны-сүтүүнү,
Сидьини-быртаҕы,
Куһаҥан санааны чугаһатыма,
Олохпутун оноро тур,

Уот курааны, уу сутун аҕалыма,
Алаастарбыт-сыһыларбыт
Арыыннан аллар
Ача күөх отторо
Арылыһа үүнэ
Туралларын туһугар,
Баай хара тыабыт
Баайа-дуола
Быстыбатын-эстибэтин туһугар,
Эбэ хотуттарбыт,
Диринг далайдарбыт
Көмүс хатырыктаахтара
Көбүрээбэтин туһугар,
Улуу куйаар уһугуттан
Уулаах былыттары
Сүгэн-көтөҕөн таһааран,
Ибир самыргынан илгэлээн
Өннө-тогто тосхой!
Дом!

Дьокуускай к., 1991 с.

Дьылҕа Хаан кырдыаҥастан көрдөһүү

Айыы суолун тускулаан тутарга
Кэскиллээҕи кэрэһилээн,
Олоҕу түстээн олорорго
Көрдөстөбүм буоллун,

Улуу кырдыаҥаспыт!

Бу Орто Аан Ийэ дойдуга
Дьон-сэргэ сүөл барыбыт

Эн этэн кээспит этиигинэн,
Эн ыйбыт ыйааххынан
Олоробут, үүнэбит, сайдабыт.

Ытык кырдыаҕас,
Билэн-көрөн олороҕун
Айыыттан-танараттан,
Сиэртэн-туомтан тэйбиппитин,
Төрөөбүт сирбитин-уоппутун,
Айылҕабытын алдыаппытытын.

Ытык кырдыаҕас, билэҕин
Айыыбыт-харабыт
Туолар кэмэ кэллэ,
Ыарыынан-сүтүүнэн,
Дьянҕынан-дьяһаҕынан,
Дэҥинэн-оһолунан,
Сааннан-саадаҕынан
Куппут-сүрбүт сатарыйда,
Төрүөх төннөрө буолла,
Үйэбит кылгаата,
Өйбүт-санаабыт өһүлүннэ.

Ытык кырдыаҕас, көрдөһөбүт!
Уһун дэлэгэй санаалаа,
Киэн-куон көҕүстээ!
Атын омуктар
Алдыатыылаах астарыттан
Өлүүгэ көмүллэн эрэбит,
Айыы сырдыгар тардыһыннар,
Өлбөт-сүппэт тыыныгар холбоо,
Эркээйилээх суолбутун ас,
Сырдык ыраҕа
Сырдыкка тардыһыннар,
Иэйэхсиппитин энэрдээ,
Айыыһыппытын аргыстаа,
Салгын куппутун саппаҕырдыма,
Буор куппутун буомурдума,
Ийэ куппутун ииннэримэ,
Ытык тылбытын ылын,
Кэс тылбытын кэхимэ даа!
Дом!

Үөһээ Бүлүү, 1992 с.

Одун-Чыныс Хаантан көрдөһүү

Аламай манган күммүт
Күдээриччи тыгар
Ахсыс халлаанын хартыгаһын
Баһылаан-көһүлээн олорор
Ытык мааны кырдыаҕастарбыт,
Ийэ кут илгэлээх,
Төрүт өй төлкөлөөх
Эппитигэр-хааммытыгар
Илгэлээн ингпит
Буор куттаах,
Алгыстаах санаа аргыстаах,
Сайдар саргылаах,
Аһаҕас дьулайдаах,
Үс харахтаах,
Саха омук дьонноро
Атахпытыгар туран,
Илин диэки хайыһан,
Алгыстаах тылбытын аргыстанан
Үнэн-сүктэн

Көрдөстөхпүт буоллун!
Олорор олохпун
Уһун үйэлэр усталарыгар
Тулхадыйбатын туһугар
Ытык-мааны кырдыаҕастарбыт
Ытыктанар санааларын
Тиэрдэ туруохтуннар!

Ураанхай сахаларга
Улуу улахан омуктар
Өһү-сааһы күөдүүппэтиннэр,
Үйэттэн-үйэлэргэ
Араас аһар албаастаахтар
Угаайларыгар киллэрдэхтэринэ
Омук буолартан эстиэхпит,
Саха буолар саргыбыт самныа,
Киһи буолар саргыбыт сүтүө,
Киһи буолар кэскилбит кэхтиэ.

Хотугу дьайдартан көрдөһүү

Хаһынынан, хаарынан хаарыйар,
Кырыалаах кыһынынан

Кыһарыйар,
Силлиэнэн-чысхаанынан

Силлиэрэр,
Тымныынан, муус дьанханан
Мунгуур
Хотугу түгэх дойду
Ытык-мааны кырдыаҕастара,
Эниги ааккытын ааттыа суох киһи
Ааттыыр кэмим кэллэ,
Эниги, улуу кырдыаҕастар,
Сураххытын сураһыа суох киһи
Сураһар кыһалҕаҕа тийдим,
Көрдөһөр күнүм үүннэ,
Ааттаһар анал күнүм ааннаата.
Мин, аһыныгас санаалаах
Айыы аймағын оҕото,
Эниги билэр ытык кырдыаҕаскыт
Эргиллэн көрдөххүтүнэ эт уруута,
Хайыһан көрдөххүтүнэ
Хаан уруута,
Ытык мааны
Кэнчээритин кэнэппит,
Ыччатын-уруутун ууһаппыт
Чугас киһитэ көрдөһөр
Ыйааҕым-чааһым тирээн кэллэ.
Этим-хааным эмсэҕирдэ,

Дууһам-санаам уйадыйда.
Одун Моҕой, Аан Албаныкы
Ытык кырдыаҕастар,
Олорор олохпор,
Сылдыар сырыыбар
Сыһа-халты туттан
Аламай манган күн тахсарын,
Түлэй-балай түүн үүнэрин
Билбэт буола
Этим-хааным эрэйдэнэн
Сору-муну көрдүм,
Ытык мааны кырдыаҕастар
Күн киһитин көмүскүөхтэрэ,
Айыы киһитин
Аһыныахтара диэммин,
Эниги улуу ааккытын
Улаханлык санаан,
Айыы дьонун урукку добуһан
Сүһүөхтээх бэйэм сүгүрүйэн
Көрдөһөн-ааттаһан туран,
Энигини, ытык кырдыаҕастары,
Ытыктыырым бэлиэтин
Айыы аһын үрдүнэн
Айах тутабын!

Эккэ-хаанга ингэн хаалбыт норуот итэҕэлэ

Ойуун

Аҕыс иилээх-саҕалаах
Ахтал мичик, айгыр силик,
Албан дугуй
Аан Ийэ дойдум иччитэ,
Аҕыс үйэ бодо тухары
Алгыстан маппатах
Алгыстаах Ала Мыланса
Хотун эбэм,
Энэлийэр күммэр
Иэйэхсит буолан
Эргийэр этин,
Онолуйар, алгыыр күммэр
Астынар манньыйар этин.
Үс сүөдэл хара күлүккэр
Үүс-киис тириитэ буолан

Мөлбөйөөрөллөр диэммин,
Үнсэр суут онгостоммун,
Үнгэр тангара талынаммын,
Эрэнэн, итэҕэйэн,
Үс чизс бокулуоннаан
Үнгэ-сүктэ
Сүгүрүйэ кэллим,
Нүкэн бараан түүн ийэҕэ
Түргэн уубар утуйбакка
Дүрбүйэ кэллим,
Чампарыктаах
Хара бараан түүн ийэ
Халбарыйыар диэри
Хара тыын туһа диэн
Харбыалаһа кэллим.

Ойуун дьалбийыта

Бүгүнгү ааттаах күнгэ
Тоҕус томторҕолоох
Түөлбэ Хаан ытык сэбим,
Дүрбүөннээх-дарбыаннаах
Дугуй дүнгүрүм,
Дарбийар-дүрбүйэр
Дьаргыл таас былаайаҕым,
Түргэн соҕустук
Дүрбүйэн көр,
Дьэрэһитэ оонньоон
Ичээн этгээхтэри,
Илбистээх тыллаахтары,
Уһун ууларыгар утуйбуттары
Уһугуннартаан көр эр!
Санаабыт санаабын этээри
Икки атахтаах иннэ диэн,
Ураанхай сахам
Саппаҕырбыт санааларын
Сайа сайгыыр,
Илбискэ оҕустарбыт
Инчэҕэй этгэрин илбийэр,
Үөһээ үрдүк
Үнэр танараларбыттан
Үнэн-сүктэн көрдөһөр,
Аҕыс хаттыгастаах
Аан туман аартыкка,
Чөлгигэн манган халлаанга
Чыраахтаһан тахсан
Нуурал көнө ньууругар,
Уһуга көстүбэт,
Улаҕата биллибэт
Үт туман үрдүгэр
Иһим түгэбиттэн энсэн,
Сиһим үөһүттэн таттаран,
Онолҕонноох тойугу туойар
Кэмим дьэ кэллэ!

Мин диэтэх киһи
Аҕыс ойуун
Аймахтарбын ынгыртаан,
Улуу удаҕан удьуордарбын
Уһаартаан,
Түөлбэ хаан дүнгүрбүн
Дыг-дыг тыһаһатан,
Эгэй-сэгэй, үөмэр-чүөмэр,

Ыамах-чыамах
Эккирээн эгэлдьийэн,
Ойон-тэбэн ууннаран
Көрдөҕүм буоллун!

Үөһээ-аллараа
Үөтэн-дабатан
Үөһээ Айыыларбыттан
Үнэн-сүктэн,
Ааттаһан-албаан
Көрдөстөҕүм буоллун!
Дом ини дом!
Бой – бой – бой!

Алта түүннээх күн
Ахсаабакка үрэллэр
Аан аталҕа
Ала буурай аргыһым,
Тоҕус хонук устата
Тохтообокко
Тонҕ былыкка дылы
Тоҕу ытыллан тахсар
Дохсун холорук доҕорум,
Сэттэ түүннээх күн
Хаар дьанҕанан
Дьанҕыйа куйуһуйар
Сиртэн-халлаантан ситимнээх
Силлиэ сирдьитим,
Аат чаҕаан ааккытын
Анаан ааттаан
Ыһыртаан эрэбин!
Ыр ыраах кыраман
Аартыгы арыяр,
Уһуруктаах суолу
Тобулар күммэр
Умса түстэхпинэ
Сүүспүттэн өйүөхтээхтэrim,
Тиэрэ түстэхпинэ
Тирэх буолуохтаахтарым
Эһиги буолаҕыт,
Бэттэх буола охсун!
Аарыктаах аартыгы арыяр,
Уһуга көстүбэт,
Улаҕата биллибэт
Уһуруктаах суолу

Оломнуур күнүм буолла.
Дом ини дом!

Тоҕус толорон тоҕойдоох,
Сэттэ дьэбилгэн кириилээх,
Сизллээх-сэлэлээх киэн
Алгыстаах аартык иччитэ
Силлиэмэ Сэгэй эмээхсин
Аһар суолбун аһар кулун,
Кириэр суолбун сэгэтэн кулун!
Тутар аҕыс кулукулаах
Алгыстаах аартык
Эмэгэттээх халлаан
Иэнэр иэнин иччитэ буолбут
Куйуһун Чункуй Хотуну
Этэнгэ аһар диэн,
Этэн көрүөххүн хайдах буолуой?
Дом ини дом!

Эппин-хааммын аһаммын
Алгыс тамалыйар,
Туойа чоргуйар,
Хоолдуктаах бэйэм холкуллан,
Иэччэхтээх бэйэм имиллэнгэнэн,
Аҕыс ааҕыллар мүһэбинэн
Айгырыы эскириир күнүм буолла,
Кыһар кыһааннарбын
Кылыгырата тыһатан,
Тоҕус томторҕолоох
Ийэ дүгүрбүн түһэхтэнэн
Иэйэр иэнигэр
Кулун кутуруга куочай
Кугас былаайахпынан
Дооһуначчы тыһатар,
Эти-хааны үһугуннарар,
Дьяалынга оһустаран
Дьялыһыйа туойар,
Иччилээхтик иниэттэр
Күнүм үүннэ.

Айыы-хаан аймахтара,
Орто дойду дьоно,
Олох-дьаһах сатарыйда,
Сизэр-майгы кэһилиннэ,
Санаа-оноо татыарыйда,
Өлөрөр-өһөрөр эрэ,
Өһөхтөөх хара дьай сатыылаата,

Түөнэ-хаан түөрэхпит
Түгнэстэрэ буолла,
Бар дьоммут
Өйө-санаата уларыйда,
Аһыы уу алдыатта,
Үтүө дьоммутун
Күөнүгэр угунна,
Ыччат билэ дьоммутун
Ытарчалыы ылла,
Төрөтөр оҕобут
Төрүөһүттэн түгнэри
Төлкөлөнөрүгэр тийдэ диэн,
Күүстээх омукар
Күлүктэригэр сөрөөн,
Аптаах тылларыгар киллэрэн
Алдыатар алдыархайдара буолла,
Кэлэр кэммит кэрдиис кэмигэр
Оһуруктаах өйдөөхтөр,
Күлүк күүстээхтэр,
Көлдүбүн удьуордара,
Биһиги туспутугар
Тиистэрин сытыылаан,
Илиилэрин уунан,
Баайбытын-дуолбутун
Сытыыбыт малларынан,
Дьяаттаах астарынан,
Алдыатыылаах аһыы ууларынан
Албынныыр буоллулар.
Ол эрэн,
Күүстээхтик этимэн,
Ыардык санарыман,
Ыараханлык ылыныман,
Куһаҕаны ыраланыман,
Сэттээҕи кэбилэнимэн,
Түмүгү түөрүмэн,
Аһары айманыман,
Олуһун уолуйуман!

Үөрдэrim, сирдьиттэrim,
Истэр кулгаахтарым,
Көрөр харахтарым,
Үгнэр-сүктэр эмэгэттэrim,
Сүүрэр атахтарым,
Көтөр кынаттарым,
Ыраах да буолларгыт
Чугаһыы охсун,
Суох да буолларгыт

Баар буола охсун!
Үөһээ Үрдүк Айыыһыттарбыт
Көрө сэргэҕэлээн,
Истэ болҕойун!
Мин Орто дойдун
Анаммыт олоҕун
Анааран көрөн
Кэскиллээҕи кэрэһилиэм,
Ууннарыылааҕы толкуйдуом,
Ураанхай саха туһугар,
Олоҕо түпсарын,
Кэскилэ кэнгиирин,
Төрүөҕэ төлөһүйэрин,
Саргыта салалларын
Онолуйан эрэбин!
Айыы аймаҕын
Алдьанар-сааранар
Кэскиллээх санаата
Кэхтэр иэдээнэ
Кэлээри гынна дуу диэммин,

Эһиги үрдүк ааккытыгар
Үгэн-сүктэн көрдөһөн туран
Алгыс этэн
Амалыйдаҕым буоллун,
Күнүм дьонун туһа диэн,
Үгэн-сүктэн
Көрдөстөҕүм,
Ааттастаҕым буоллун!
Саргыбыт салаллыа буоллун,
Соргу-дьяалы сонуо буоллун,
Алҕаабыт сирбиттэн
Арыы быйан асхарыйдын,
Сөгөдүйбүт сирбиттэн
Сөг сүөгэй
Сүүрүгүрэ уһуннун!
Сыалыһар быарыныы сымнаан,
Нуолур түүлүү нуоҕайан,
Бэттэх көрөн мичик,
Антах көрөн ымах гынын!

Ойуун дьалбыйыта Иккис вариана

Дом ини дом!
Бар дьонум барахсаттар,
Түлэй түүн буоллаҕына
Күлүгүлдүһэ сүүрэр
Көстүбэт бииһин-уһун үүрээри
Көрүүлэнэн эрэр буолбатахпын,
Дьон-сэргэ дьолун туһугар,
Киһи-сүөһү кэскилин туһугар
Көрүүлэнэр кэмим буолла.
Дом ини дом!

Ытык кырдыаҕастарым,
Этигэн этиибинэн,
Хомуһуннаах тылбынан
Сүрэххитин
Сөрүүкэтэ эппэтэхпинэ,
Санааҕытын астыннарбатахпына
Ат кыайан тарпат
Аньыытыгар анһааһаҕыт,
Туому толору туойбатахпына
Кэскилбин кэҕиннэрээйэҕит!
Дом ини дом!

Истэҕиэт-истибэкиэт,

Көрөҕүөт-көрбөккүөт!
Бургунас ынах муоһун курдук
Тэнгэ тэгэлдьиһэн үөскээбит
Дьонум-сэргэм!
Сайдам кэрэ кэскиллээх
Саппаһырбат санаалаах
Сахам дьонноро!
Кэнэҕэски үөскүүр
Кэнчээри ыччаттарым
Тустара диэммин
Саһарар саҕым буолла.
Дом ини дом!

Ханҕыл хадаар халлаан
Хабырыттар мындаатыгар
Хара былыкка хатанан,
Уулаах былыкка олорсон,
Үргэл сулус көлөлөнөн,
Халлаан суола хайыһарданан
Суодал манган халлаанна
Уһуга биллибэт уорҕатыгар,
Киэлитэ биллибэт изнигэр,
Суураллар айаһар,
Суодаһыннаах бэлэһигэр,

Тоѳус томторѳолоох дүнүрбүн
Соноѳос ат гына миинэммин,
Суһаллык-дьулусханлык
Туйаара көтөр күнүм дьэ үүннэ.
Аан-даам тымныылаах,
Өрүкүйэр туман олбохтоох,
Силлээбит силэ сиргэ тийбэккэ
Чооруос сымытыныны
Топ гына түһэр
Томороон лоһуор тымныылаах
Тус анал сиригэр
Айым-сайым аартыгым иччитэ
Суостаах-суодаллаах
Сизллээх нэлэмэн
Силлиэмэ Сэгэй эмээхсин,
Аһыныгас санаалаах
Айыы киһитэ
Айанныыр күммэр
Эн ааккын ааттаан,
Аал уоппун нөнгөлөөн,
Амтаннаах ас үрдүнэн
Айах тутан эрэбин,
Үнгэн-сүктэн көрдөһөн
Сүһүөхтээх бэйэм сүгүрүйэбин,
Хоолдуктаах бэйэм хонкуйабын,
Сүллэр дьулай сүүспүн

*Ойуун дүнүрүн ылан орзууй охсор, айаһын кизгник атан дьааһыйар, иһиирэр,
дьигиһийэр, бабыгырыыр.*

Дьэ-эрэ!
Бу туруу бараан киһэ
Этигэн эппин аһаммын,
Хомуһуннаах күөмэйбин
Чөллөрүтэн
Көрүүлэнэр-көрдөһөр
Күнүм буолла.
Инним ибирэ суох
Буоларын туһугар
Иннибин сирдээччилэрим,
Ойоѳоспуттан оһол-төрүөт
Кэннэ-кэбирэ суох буоллун диэн
Кэтээччилэрим-манааччыларым
Ыраах да буолларгыт чугаһаан,
Чугас да буолларгыт
Чугуннаабакка чугаһаан
Диэтэѳим буоллун.
Албан дьаһах ааккытын

Ийэ буорбар тизрдэбин.
Айанныырым устата
Иннибэр бүгү быраѳыма,
Кэннибэр эбири кээһимэ,
Олорон ааһар сирбэр
Оһолу онотторума,
Ааһар сирбэр
Арбахтаах абааһыларгын
Ааннатыма,
Туоруур сирбэр
Туората көрдөрүмэ,
Ааһар сирбэр
Айах тутар буолуом,
Арахсар сирдэргэр,
Мунаах буомнаргар
Ураты бэйэлээѳи
Уунар буолуом.
Саһгарар саһам
Сааһыланан тиййдин,
Көрдөһөр көрдөһүүм
Күдэнгэ көппөтүн,
Ытык тылбын ылыныа,
Кэс тылбын
Кэрэһилээн истиэ диэммин
Көрдөстөвүм буоллун!

Ааттыыр күнүм буолла,
Көрүүлэнэр күнүм
Күөрэйэн тиййэн кэллэ.
Дом ини дом!
Чуор куоластаах
Чугдаара туойбут
Кэѳэ көтөрүм,
Хайа улуу тыа уһугар бааргын?
(Кэѳэлиһи сангарар)
Суттуллубут тумустаах,
Чуоѳаллыбыт кэтэхтээх,
Чуораллыбыт атахтаах
Тойон Лоокуут доѳорум
Бааргын дуо?
Кырыылаах тумустаах,
Кылдьыылаах харахтаах,
Суптугүр бэйэлээх,
Тизэрэ үктүүр атахтаах,

Далай баһыттан
Дайан көтөр
Таллан эбириэн
Куоҕас бааргын дуо?
Бар дьоммор
Үтүөнү-кэрэни
Үксэтэр-үөскэтэр санаалаахпын.
Мин урукку өрөгөйдөөх үйэлэртэн
Ордон кэлбит
Үтүө санаа, үрүн тыын
Ойууна буолабын.
Саха омуктан
Үтүө санаа үүрүлүннэ,
Хара дьай халыйда,
Халлаан уутунуу
Сотору кэминэн
Ыраас-кэрэ санаа
Хара санааны кытта
Хааннаах киирсии буолара буолла.
Дом ини дом!

Иннибин сирдээччилэрим,
Ойоҕоспуттан манааччыларым,
Кэннибиттэн кэтээччилэрим,
Үөрдэрим-сүдүктэрим,
Көрөр араатарым,
Истэр кулгаахтарым,
Түргэн атахтарым,
Дапсынар дабыдалларым,
Күлэр эмэгэттерим,
Тэйиччи да сиргэ
Тэлэһийэн сырыттаргыт,
Ырыгыт ыраатан
Ыраах да сырыттаргыт,
Ыраах да буолларгыт
Чугаһы охсун!
Чугас да буолларгыт
Баар буола охсун!
Бүгүнгү ааттаах күн
Энирэх ынаҕым
Иэнин тириитинэн,
Баай хара тыам
Маанылаах маһынан
Илин эргитиллэн
Тириллэн оноһуллубут
Тоҕус томторҕолоох
Туона хаан дүгүрбүн

Куогай чугас
Кулун кутуруга былаайахпынан
Дооҕуначчы охсон
Эбэ Хотуттарбыттан,
Аан дойдум иччилэриттэн,
Үөһээ үгэр танараларбыттан,
Тоҕус халлаан домньуттарыттан,
Аҕыс халлаан арчыһыттарыттан
Ийэ сирбэр сүүспүн анһан,
Үгэн-сүктэн
Көрдөһөр күнүм буолла.
Алгыс тамалыйар,
Туойа чоргуйар,
Аҕыс сириэн араһсылаах,
Тоҕус сириэн тутуурдаах
Бүтэй мүһэбин хамнатан
Эккириир күнүм буолла.
Кырбал кыһааннарбын
Илбиргэлээх ийэ тангаспын
Кылыгыратан-тыһатан,
Эппин-хааммын үһугуннаран,
Этигэн эппин аһан,
Алгыстаах санаабын киллэрэн
Айдаарар күнүм буолла!
Дом ини дом!

Сангарар санабын,
Алгыстаах тойукпун
Улуу дойду домньуттара
Атын киһи айдаарда диэн
Атынгырыы истимэн,
Туора дойду оҕото
Туойа ходьойдо диэн
Туората истимэн даа!
Дом ини дом!
Һук хайа – Һук хайа – Һук хайа
Кук-куук – Кук-куук – Кук-куук

Хайа сир түбэтигэр
Хааттаран сыппыт,
Кимнэрэ-хайалара кэлэн
Алгыс тамалыта,
Сүгэһэринэн көрдөһүүлээх
Арҕаһыгар диэритин
Ааттаһылаах кэлэн
Хоммут уоскун хоннорон,
Өрөөбүт уоскун өһүлэн

Эрэжин диэтэргит,
Аҕыс үйэ анараа саҕатыгар
Айыылаах сиртэн аттаммыт,
Күтүр өрдөөбүтэ
Күннээх сиртэн күрэммит,
Туойбут тойуга
Тоҕус дойду
Улаҕатынан дуораһыйар,
Алҕаабыт алгыһа
Аҕыс дойду анараа саҕатынан
Этителиэх хомус тыаһыны
Эргийэ дьүрүһүйэр,
Ытык дьон ыччаттара,
Төрүт дьон төрүөхтэрэ,
Күнтэн көмүскэллээх,
Айыыттан айдарыылаах,
Бар дьонум туһугар
Алгыс түһэртэрээри,
Күнүм дьонун туһугар
Үчүгэйи төлкөлөтөөрү,
Төлөрүйбэт үтүө
Төлкөбүтүн түстэтээри,
Сайдам кэрэ кэскиллээх,
Саппабырбат санаалаах
Сахам дьонноро,
Кэнэҕэски үөскүүр
Кэнчээри ыччаттарым
Кэскиллэрэ диэммин
Өлбөт өрөгөй,
Кэхтибэт кэскил,
Самныбат саргы туһугар
Сангарар саҕым буолла.
Орто Аан Ийэ дойдум
Олоҕо тубустун,
Иитэр сүөһүбүт күрүүлэннин,
Төрөтөр оҕобут төлкөлөннүн диэн,
Үөһээ дойдум кырдыаҕастара,
Аал уоту нөнүөлээн
Алгыс тылын этэн
Көрдөстөбүм,
Ааттастаҕым буоллун!
Өрүкүйэ көтөр

Күл суорҕаннаах,
Кытара кыымнанар
Кыһыл чох сыттыктаах,
Бырдья Бытык,
Хатан Тэмиэрийэ
Аан Уххан Тойон эһэм,
Айыы дьонун
Амтаннаах аһын үрдүнэн
Айах туттаҕым буоллун,
Мичик гын! Күлүм гын!
Кыым кытыаһынна!
Төлөн күөдүйдэ!

Кэтит кэрэ дойдум
Кэскилин кэнэтин,
Орто туруу дойду
Тупсарын туһугар
Үүт бараан олохпугар
Үчүгэйи эрэ төлкөлөөн,
Улаан биэм
Нуолур солко сиэлинэн
Сыт-сымар таһаардаҕым буоллун!
Аал уотум иччитэ,
Сир ийэ иэнигэр,
Күнүм сириң анныгар,
Кэскиллээх олох
Төлкөтө төннүбэтин туһугар,
Дьон-сэргэ дьолун туһугар,
Киһи-сүөһү кэскилин туһугар
Көрүүлэнэр күнүм
Көбөн-күөрэйэн кэллэ.
Үөһээ Үрдүк Айыыһыттар,
Көрө сэргэҕэлээн,
Истэ болҕойун,
Мин ааспыт олохтон
Өбүгэлэрим үгэстэрин
Ийэ кут гынан
Илдэ сылдыар
Алгыстаах санаалаах
Айыы ойууна буолабын.
Дом ини дом!

Дүңгүр алгыһа *Маннай туттарга*

Өбүгэлэрим ытык сэптэригэр
Алгыс тылын сангараары гынным,

Ытык тылы ылыннарар
Кэс тылы кэпсэтиннэрэр

Кэриэс-хомуруос сэп
Эппин-хааммын эччийээри,
Төрүт өбүгэлэрбин түөрээри,
Этэр тыл илбистэнээри,
Уна хонноғум анныгар уктаары,
Ханас хоннохпор сыһыараары,
Маанылаах малым гынаары
Эрийэ тутар эрбэхпинэн,
Сөрүү тутар сөмүйэбинэн
Талан таба тутан ылбытым.
Сыһа туттар,
Алҕас сангарар түгэммэр
Эппит тылым
Эппэр-хааммар ингпэтин,

Сиик буолан симэлийдин,
Күдэн буолан көттүн!
Анаммыт киһин аргыһа буол,
Ылыммыт киһин доҕоро буол,
Тустааххар сирдьитэ,
Туһааннаахар тирэҕэ,
Чугастааҕыгар дурдата,
Аттынааҕыгар хаххата,
Абырала, көмүскэлэ буол!
Харанга санааны халбарыт,
Сырдык санааны салай,
Кэскилбит кэхтибэтин,
Дьолбут тосхойдун!

Хотун удаҕан эдьийим

Суостаах-суодаллаах,
Сурахтаах-садьыктаах
Хотун удаҕан эдьийим,
Суодал ампаарын аттыгар
Суодалба хара
Тоҕус сыл чонкуйа куурбут
Тиит маһым мутугар
Суодаллан олорор эбиккин.

Кыйахана көрсүмэ даа,
Тонгуй бэйэнг
Тобулу одуулаан олорон
Туората санаама даа!

Хотун удаҕан эдьийим,
Иннигэр кэбири кэбиһимэ даа,
Кэннибэр бүгүрү быраҕыма даа,
Кындыа кылбаа бэйэнг
Кынньары таттаран

Инники дьылҕабын
Ыйан биэриэ диэн
Туһааннаах сиргэр туттараары,
Кэрэгэйдээх сиргэр
Кэһии биэрээри
Кэлэн кэтэһэн турабын.
Бэлиэ бэйэлээҕи бэлэхтиэм,
Ураты бэйэлээҕи уунуом,
Хотун удаҕан эдьийим!

Түөрэххин быраҕан төлкөлөөн кулу

Илбистээх эт,
Алгыстаах айах,
Хомуһуннаах куолай
Хотун удаҕан эдьийим,
Тоҕус аартык төрдүгэр
Туойа холоруктуу
Иннигэр-кэннигэр
Илбис быраҕыннын эбинэ ини.

Хайыһан көрдөххүнэ
Хаан уруун,
Эргиллэн көрдөххүнэ
Эт уруун буолабын.

Хотун удаҕан эдьийим,
Үс бараа хара күлүккэр
Үнгэн-сүктэн көрдөһөн эрэбин,
Икки чуор кулгааххынан,
Көмүс тиэрбэс хараххынан
Көрөн истэн түр эрэ!

Хотун удаҕан эдьийим,
Ыйылҕан ынырык санааны
Нохтолоох сүрэххиттэн
Тоҕо ытыһан ылангын
Үөһээ Үрдүк дойдуга үтэй!

Хотун удаҕан эдьийим,
Ингсэлээх тылларгын иһитиннэр,
Мэнэгэйгин мэнэритэн,
Оҕоһуубун онолутан,

Мантан антах барар сирбин
Туох-ханнык күүтэрин
Түөрэххин быраҕан
Төлкөлөөн кулу!
Оһоллоох одун олохпун
Охсор холорук кынаттаа!
Көһүүн харахтаах көрбөтүн,
Татаар тыллаах таайбатын,
Табыр атахтаах таарыйбатын диэн,
Алгыс тыллаах буол!

Мин да киһиттэн төрөөбүт
Киһи оҕото этим,
Истин иэйиилээх
Дууһа тапталам билбитим.
Хотун удаҕан эдьийим,
Күн сириттэн сүппүтүн
Биэс уонтан тахса сыл буолла,
Ону бэркэ билэбин мин.
Ол да буоллар онолуйар саҕабын
Иэһэрдээҕим тумул тыатын уһугар
Тоҕус үйэ тухары
Хонкуйа куурбут
Улуу маспыт төбөтүгэр
Икки бастаах мэкчиргэ буолангың
Бэһигири олороргун көрөрүм.

Хотун удаҕан эдьийим,
Абыраа, көмөлөс
Аймахтаахпын
Тугунан билиэхпиний!
Очурга оҕустарыы,
Илбискэ тэптэри
Буолаары гынна,
Үөһээ өрөгөйдөөх халлаанга
Өрө көтөн тахса саатаатым да,
Төбөм оройуттан
Төттөрү баттыыллар,
Аллараа дойду диэки
Аҕаарытан көрдүм да,
Кэлэр биһиэхэ
Кэмин кэрдийин
Илик диэннэр,
Хардыы сири халбар ыппатылар,
Тутум сири туораппатылар

Хотун удаҕан эдьийим,

Бултуу-алтыы сылдыаммын
Боруллуо Эбэ Хотунум
Тоҕус томторун
Дьогдойор саалыгар
Хаар булгунньах саҕа буолангың
Чонкуйа кырыаран олороргун
Көрөн ааһар буоларым.
Билигин да эдьийдээним
Илбистээх тылың тобоҕо
Баара буолуо диэн эрэнэбин,
Көмөлөс, абыраа!
Бэрик-туһах көрдүүр буоллаххына
Кэлэр дьыл саҕатыгар
Диэтэҕим дуу,
Тохсунньу тоҕус эргэтэ ааһыта
Ханан да бэлиэтэ суох
Хаан кугас оҕус төрүөҕэ,
Чучугуруур туус тумускун
Ол оҕус чулурҕас хаанынан
Астыныаххар дылы аһатыам,
Уоскуйуоххар дылы сууннарым,
Туох да барыта
Хардалаах буолар баҕайыта!
Кэс тылбын кэпсээтим,
Хотун удаҕан эдьийим,
Кэрэх маспар кэп туонан,
Куочай маспар хомуһун этэммин,
Иһим түгэҕиттэн таттаран,
Инсэлээхтик имэнгирэн
Эрэйбин-буруйбун
Кэпсээбит тылларбын
Иһиттэҕин буолуо,
Хотун удаҕан эдьийим.

Хаһан эрэ миэхэ да
Дьол тосхойуо,
Арылы аартыгың иннигэр
Араҕас толбонноох
Арылыһар кустук
Сандаара сырдаан
Сыдыаайан түһүө.
Оччоҕо хараҕым аһыллыа,
Санаам туолуо.

Хотун удаҕан эдьийим,
Алгыстаах санаагынан,
Амарах сүрэххинэн,

Айаар-чажаар
Хомуһуннаах куоласкынан,
Илбистээх тылгынан
Төлкөтө түһэр,
Түөрэххин олорт.
Оччоҕо түһүлгэм түөнэтэ
Түстэҕэ диэн,
Эрэх-турах сылдыһаам этэ...
Эн тускар
Уруй-Айхал буоллун!

Хотун удаҕан эдьийим,
Уолар уулаах,
Охтор мастаах,
Күндү көҕөрөр хонуулаах,
Симэҕэ-силигэ сиппит
Бүлүү эбэ хотунум кытылыгар
Аны биирдэ төрөөммүн

Олорор олохпун саҕалыам,
Сир ийэ орто дойдубар
Отонут оҕонньор буоламмын
Ааккын аатырдыам,
Кыһалҕалаахтарга, мунҕаахтарга
Көмөлөһөн эрэйтэн быһыһаам,
Кыһалҕаларыттан төлөрүтүөм.

Хотун удаҕан эдьийим,
Төһө да ырааҕын иһин
Күлүм-илим көтөнгүн
Күлэн-көтөн кэлээхтээ,
Аһар аартыгын
Алгыс курдук аһыллан истин!

Биир тыл!
Биир санаа!

(Мань оһох иннигэр сөһүргэстээн олорон, дүнгүргүн иннигэр туттан олорон аргыйы санарыллар. Үстэ охсон көрөн тыаһын иһиллигин, экинэн-хаангынан ылынар буоллаххына үс хонон баран туттан бараҕын).

Быһычча алгыһа

Уххан уокка уһаарыллыбытын,
Балтаанай балтанан
Таптайыллыбытын,
Бургунас муоһугар
Хатарыллыбытын,
Чогдойдор тостума,
Ханайдар хабыллыма,
Мэтэйдэр мэлиттэримэ,

Бөкчөйдөр бүлгүрүйүмэ,
Тоҕус үйэ тухары
Тостубат толороннон,
Аҕыс үйэ тухары
Алдьаммат айдарылан,
Мунгур үйэ тухары
Булгуруйбат оһоһуулан!

Айылҕаҕа сүгүрүйүү

Айыы киһитэ, Улуу Куйаары, Аар айылҕаны кытта ситимгин быһыма. Айылҕаны кытта күөн көрсүмэ, кини күүһүн-күдэҕин кыайбыт диэн суох. Аар Айыы Айылҕабытын алдьатымы түөрт төгүл төлөбүрдээх, сэттэ төгүл ситиһилээх буоларын умнума, кэнчээри ыччаккын аһыһыга-хараҕа, иэдээннэ күдү анһан биэримэ.

Аар хатын алгыһа

(Тойук)

Күндэл күнүм анныгар,
Үрдүк томтор тэллэҕэр,
Сиртэн ситэ мугуктанан,
Алта аарыма салааланан,

Ийэлиирэ сирим
Киэргэлэ буолангын
Үүнэн-үрдээн тураҕын,
Тапталлаах –

Аар Хатынчааным барахсан.

Саас, сайын кэллэҕин ахсын
Элэмэчэй аттарым
Сизллээхтиирэ кутуругуттан
Эриэн ситии хатаммын,
Эриэккэс кизэргэл түһэрэн,
Эдэрдиирэ саастарым
Тапталларын санааммын,
Лабааларын ахсын
Салама диэни ыйыбын,
Тапталлаах –

Аар Хатынчааным барахсан!

Үүнэр үтүө көлүөнэм,
Айылҕабыт кизэргэлин
Хараххыт харатыныны харыстаан!
Үйэ-саас тухары
Үүнэ-үрдүү туруохтун,
Истин таптал ырыатын,
Сүрэхтэр кэпсэтэр тылларын,
Тапталлаах –
Аар хатынчааным барахсан!

Дьокуускай

Сир-дойду

Эттээх ат кутуругун
Эрбии быһа баттаабыт курдук
Эркэнэ хара тыалардаах эбит,
Соноҕостой атым кутуругун
Огдоччу быһа баттаабыт курдук
Догдоон хара тыалардаах эбит,
Илин-кэлин кэбиһэрдээх
Бэдэр санҕыйахтаах,
Буобура бууктаах
Сонноох дьахталлар
Хары-харыларыттан хапсан,
Илии-илиилэриттэн сиэттиһэн
Үнкүүлээн иһэллэрин курдук
Арыы хатын чараннардаах эбит,
Сизэр дьоруо кулун
Сиһин оруутунан
Охсуллар курдук
Сизэрэй солко
Сэбирдэхтээх эбит,
Үгүс үтүө дьон
Үөмэлэһэн туралларын,
Үтүрүһэн үүнэн

Тахсыбыттарын курдук
Үрдүк ойуурдаах эбит,
Буулуур дьоруо кулун
Моонньун оруутунан охсуллар
Мотуок солко
Мутукчалаах эбит,
Тардыы көмүс курдук
Талахтаах эбит,
Эрийии көмүс курдук
Иирэлээх эбит,
Тингэһэ ынах саҕа
Дьэдьээннээх эбит,
Бургунас ынах саҕа
Моонньоҕонноох эбит,
Буур тайах оонньоулаах,
Сырҕан эһэ тэллэхтээх,
Сур бөрө оронноох,
Кырсан саһыл сыттыктаах,
Күөх тиинг суорҕаннаах,
Киис тириитэ
Дьэдьэбиргэлээх эбит.

Сайын кэлиитэ (Тойук)

Ичигэс салгын илдьиттээх,
Итии куйаас аргыстаах,
Этингнээхэй ардахтаах,
Эгэлгэлиир өнгөрдөөх,
Эриэккэс кустуктаах
Самаан сайын салаллан
Итии куйаас эргийдэ,
Ийэ сирбит чэлгийдэ,

Илгэ быяанг элбээтэ,
Иэнигийэн эргийдэ.

Унаар күөх урсуннанна,
Хампа күөх хадьааһыннанна,
Торҕо күөх тубуста,
Чээчэ күөх чэлгийдэ,
Кэнкил хара тыа кизэргэйдэ,

Дьогдьюур хара тыа тубуста,
Унаар хара тыа олохсуйда,
Кэбэ кыыл кэлэн кэпсээтэ,
Иэйэхсит суола тэлэлиннэ,
Айыһыт аартыга арылынна,
Сиэллээх ситии киэркэйдэ,
Чэчир хатын киэргэйдэ.

Чэлгиэн үрүн түһүлгэ
Тула мустан тураммыт

Күөхтүүр сайын кэлбитин
Уруйдааммыт туойуобун.
Мотуок солко мутукча
Мунгутаата доботтоор,
Сиэрэй солко сэбирдэх
Сириэдийдэ сэгэрдээр,
Күөхтүүр хойуу отторбут
Көбөөхтөөтө атастаар,
Сиздэрэйдир сибэкки
Ситээхтээтэ сэгэрдээр!

Сайын

Өндүл манган халлааным
Маанылаах мандара буолбут
Аламай маҕан күннэриким уота
Алтан биһилэх
Аалытын курдук
Таннары саккыраан түһэн,
Үс хаттыгастаах
Өндүл манган халлаан үктэллээх,
Үс-аас бэйэлээх
Үрдүн Айыы Тойон,
Сибириктиир ийэккэм
Симэҕэ буолбут,
Аҕыс салаалаах
Сиэрэй солко сэбирдэх,
Чараастыра хатырык,
Чаллах хатын араҕастаах
Аан дойдум иччитэ
Асхарыма Мичил Хотун,
Айылгылаах дьылым
Аттанан кэлиитигэр
Аан дойдубун
Алгыры гына айылгылаабытынан

Сэттэ дьэһиэн Иэйэхсит
Итии салгын тыына
Илин эбир манган халлаан
Илиилэриттэн сиэттиһэн,
Алта ахтар
Айыы салгын тыына
Ахтаах лаадал буолан
Таннары саккыраан түһэн,
Илин Ийэ халлаантан
Итии салгын илдьиттэнэн,
Эбир былыт энийэлэнэн
Эбир Ийэ былыттан
Итии салгын
Илибирии ибиирбититтэн,
Аан ийэ дойдум
Агыстардаах алаастарын
Аҕыс салаалаах
Ача күөх ото,
Дьоллордоох толоотторо,
Тоҕус салаалаах
Локуора күөх ото
Тургуутаатылар.

Сайын салаллыгыта

Аҕыс иилээх-саҕалаах,
Атааннаах-мөнгөннээх,
Айгырыын силик
Анаат- мунаат
Аан Ийэ дойду
Айылгылаах аралы далбарыгар,
Кэскиллээх киэн киэлитигэр
Айыллан үөскээбит
Арҕаһыттан тэһииннээх,
Аһынылаах санаалаах
Айыы Дьөһөгөй аймаҕа

Орто Туруу дойду
Уруйдаах уорҕатыгар
Олохсуйан үөскээбит,
Көхсүтгэн тэһииннээх
Көмүскэс санаалаах
Күн өркөн дьоно,
Ураанхай саха удьуора,
Самаан сайын салаллыгыта,
Үкээр куйаас түһүүтэ
Унаар түптэни уһаттыбыт,
Тоҕойдоох бэлиэни туруордубут,

Араҕас биэттэн арахтаатыбыт,
Кугас биэттэн күндүлээтибит,
Кытыт биэттэн кымыстаатыбыт,
Саалыр биэттэн саамаллаатыбыт,
Көҕөччөй биэттэн көйүүлээтибит,
Ары тыа курдук
Араҕас чэчири айгыраттыбыт,
Чөнгөрө чүөмпэ курдук
Диринг түһүлгэни тартыбыт,
Кэриэн айаҕы кэккэлэттибит,
Бачыгырас ойуулаах
Матаарчах иһиттэри
Бааралаатыбыт,
Сири иһиттэри сириэдиттибит,
Сиэл бэлэхтээх

Ибир хамыйаҕынан ыһарга
Ыралаах Ыһыаҕы тэрийдибит,
Төлкөлөөх түһүлгэни
Туруордубут,
Аал уотунан айахтаан
Аһатан эрэбит,
Күөх уотунан күөмэйдээн
Күндүлээн эрэбит,
Кэнники да үөскүүр
Кэнчээри ыччаттар
Кэскиллэрэ буолуохтун,
Хойутун төрүүр ороһу оҕолор
Тускуллара буолуохтун!
Уруй! Айхал!

Саас кэлиитэ

Аан күдэн араҕыста,
Тэгэл тымныы тэйдэ,
Үөр дыбар уларыйда,
Хатан дыбар халбарыйда.
Оол, кэлии өттүттэн
Аҕыс-иилээх саҕалаах
Аан Ийэ дойдубут
Эйгэтин диэки
Аһаарыччы көрөн турдахха,
Күнүм ойуутун диэкиттэн
Итии сиккиэр тыал
Тыалыран кэлбит эбит.
Бу хайа кэм эбитий диэн,
Өйдөөн көрдөхпүнэ,
Уулан устар будулҕаннаах,
Буус устар эбэккэйим эбит.
Уон ордуга биэс саҕатыгар
Тийиэн кэлэн өйдөөтүм,
Көтөр кынат кыылым

Көйгөтө буолбут
Тураах диэн көтөрүм
Сурулаччы дайбаан
Тийиэн кэлбит эбит.
Күрдүк хаарым көтөҕүллэн,
Сойуо хаарым солбонуйан
Кур муус күлгэрийбит,
Үрүйэ уута үөрдүспүт,
Силис уута сиэттиспит,
Тайҕа уута тардыспыт,
Үрэх уута үмүөрүспүт,
Байҕал уута барыласпыт,
Муора уута булкусүт,
Тонмут ирбит,
Отут ороҕолаах
Модун дьыл эстибит,
Саҕа дьыл салаллыбыт эбит,
Доҕоттоор!

Күүн

Сэтинньи ый хотуну
Сэтиилэнэн тибэнгин
Силлиэ-буурҕа аргыстанын,
Ахсынньы ый устатын тухары
Ахсаабакка күпсүүрдээн,

Күнүстэри күөртээн,
Түүннэри дүрбүйүн,
Адьырҕа кыылы
Арҕаһын аанын саптарын!

Күндэл манган күнгэ

Күндэл манган күнүм барахсан,
Ыраас сырдык дьүһүнүнэн
Мичик аллайан
Сып-сылааһынан сыдьаайан,
Күлүм аллайан тағыс!

Бүгүннү үүммүт күнгэ
Дьолу-соргуну тосхой,
Кэрэни кэрэһилээ,
Үчүгэи төлкөлөө!

Кииним түспүт Лөкөчөөнүм барахсан

Мин Лөкөчөөммөр

*(«Сайын Лөкөчөөннөгө» тупсарыллыбыт вариана.
Тойуктан сурукка түһэрии)*

Эдьийим Маарыйа
Эмээхсин өтөҕөр,
Титирик туруорбах
Дьиэтин кэтэҕэр
Кэҕэлэр куотуһа этэннэр,
Кэрэни кэрэхсии туойаннар
Самаан сайыны
Уруйдаан эрдэхтэрэ.

Оол, Бэрэ унуоргу
Аартыгын саҕаҕар
Кирилэ оҕонньор өтөҕүн анныгар
Көнүлгэ көччүйэр сылгылар
Хатын чаран суугунуур быыһыгар
Бырдахтан саһан
Тэһииргээн турдахтара.

Лөкөчөөнүм өг дьылтан угуттуур
Хомотун таһыгар дьялкыйар
Хара маһыттан

Халыйа бүллүргүүр,
Собото-мундута үллэннии
От төрдүн ахсын
Оонньоон мөбүстэҕэ.

Лөкөчөөнүм хоруутун төрдүгэр,
Ача оттоох кырдалын тэллэҕэр,
Эгэлгэ Сибэкки симэҕэ
Эдэр сүрэх дууһатын угуттуу
Симэнэ сириэдийэ үүннэҕэ

Сайынгны үтүөкэн да күннэр
Лөкөчөөммөр
Сатыылаан турдахтара,
Итии күн уотун сыралыттан
Оҕо сааһым доҕорун мөссүөнэ
Саһарчы буспут алааддьылы
Тэтэрэ имин хаана кэйдэҕэ.

Бүлүү, 1991 с.

Дойду ахтылҕана

Өрүү дойдум алааһа
Ахтылҕаным буолангын,
Ийэ ытыһын сылааһын
Тыалынан да ыппаккыан.

Кэриилэргэр бу кэмнэ
Куобах киирэн эрдэҕэ,
Кыһыл көмүһү ыспыт тэнэ
Сэбирдэхпит түстэҕэ.

Киэн күөллэргэр талаһан
Умсаах үөрдээн көттөҕө,
Үрэхтэргин батан
Тайҕа лөкөйө сиэллэҕэ.

Оттоммут алаастаргар
Кэнчээри от үүннэҕэ,
Быстыбат сис тыаларгар
Отонньут дьон үксээтэҕэ.

Хаһан тийэн эийэхэ
Ийэ буорбун ууруубун,

Көрсө түспүт киһиэхэ
Буор ыгыспын уунабын.

1998 с.

Күндү Ийэ Мүрүбүт

Дьэ-буо!
Дьон-сэргэ, нүөл үөскүүр, тэнийэр
Кэскиллээх кэтит кытыллаах,
Дьоллоох олох уйата

Күндү Ийэ Мүрүбүт,
Биһиги тапталлаах эбэбит!

Астыккын даҕаны
Эбэ Хотуммут,
Көҕөрө-тунааран
Сытаргын көрөммүт
Дууһабыт иэйэр,
Сүрэхпит үөрэр.

Киэн иэнгэр,
Уһун урсунгар
Өбүгэлэрбит олонхо,
Оһуохай ырыата аргыстаах
Олохторун саҕалаабыттара
Түн былыр.

Күндү Ийэ Мүрүбүт,
Биһиги тапталлаах эбэбит!

Эн дьоллоох кытылгар
Бар дьонун
Үөскүөхтэрин дьолугар,

Эдэр саас истин таптала
Сүрэххэ иэийинэн умайар.

Күндү Ийэ Мүрүбүт,
Биһиги тапталлаах эбэбит!

Төлкөлөөх түөрэҕин
Түннэстибэтин,
Өттүгүн баһыгар диэритин
Өрөгөйүң үрдүү туруохтун,
Санның байаатыгар дылытын
Саргын салалыннын!

Аһыныгас санаалаах
Айыһыһыт Хотун аргыстастын,
Эйэҕэс санаалаах
Үүнэр үтүө көлүөнэлэрбит,
Эбэ Хотуммут барахсаны
Харахпыт харатыныны
Харыстыаҕын,
Күн күбэй ийэбит
Түөһүн сүмэтинии
Ыраас-сырдык уутуттан
Күүс-күдэх ылыаҕын!

Күндү Ийэ Мүрүбүт,
Биһиги тапталлаах эбэбит!

Дууһаттан ааспат санаалар

«Дойдуга төннүү» тойуктан сурукка түһэрии

Этэнгэ сылдьаммын,
Киһи-хара буоламмын,
Эргиллэн кэлиим бүгүн
Төрөөбүт төрүт буорбар.

Лөкөчөөммөр киирэммин,
Кытылыгар тураммын,
Эргитэ көрдүм барытын,
Оҕо сааспын санааммын
Олуһун долгуйан ылым.

Оол, көстөр аартык төрдүгэр,
Үрдүк томтор тэллэҕэр
Сытаахтыыллар өбүгэлэrim.
Ис дууһабыттан иэйэн
Үчүгэйдик да саныыбын,
Кэриэс уңуоххут иһигэр
Оҕо тулаайах сылдьаммын
Тонгор-хатар кыһалҕаттан
Күһүңгү ыас хараһаҕа
Саһар сир оносторум.

Ама да ааспытын иһин,
Барахан күннэр-дьыллар этилэр,
Күн күбэй ийэкэм балтыгар
Аччыктаан тонгон-хатан
Хонуом диэн тийибитим,
Төгүрүк остуолун үрдүгэр
Сыалаах эт, алаады, сүөгэй
Тардыллан ахан турара.
«Хас тулаайах оҕону
Хоннорор кыахпыт суох!» –
Холдьоҕон таһаарбыта эдьийим.

Билбитим киһи буолар
Дьоллоох сир баарын,
Онно барбытым мин.

Оо, санаһым Маappa барахсан
Төрөппүт көмүс чыычаабыны
Ииппитэ, харайбыта, үөрэппитэ
Киһи буоларым туһугар.

Аһыныгас амарах санаалаах
Күн сириҥ дьонноро
Аһыныҥ, көмөлөһүҥ
Тулаайах хаалбыт муннаахтарга.
Кинилэртэн тахсаллар
Дьингнээх олоҕу туттааччылар,
Талааннаах тарбахтаахтар,
Өркөн өйдөөхтөр,
Дьон киэннэрэ дьордоотторо.

1993 с.

Арчылана туруохтун Мүрү (Тойук)

Мүрү эбэм барахсан
Мөһүүрэлээх долгуннаах
Мүөттээх ыраас уугунан
Үллэр үйэнг тухары
Үрүҥ күнүм анныгар
Үгүс элбэх саханы
Иһирэхтик таптаангыҥ
Иитэн-аһатан таһаардыҥ.

Эбэм уута күүс биэрэн
Манна бааллар хотойдор,
Бухатырдар, кус быһыйдар,
Байанайдаах булчуттар,
Хоодуот-дьоруой үлэһиттэр,

Сайдар үүнэр ыччаттар,
Муоралары унуордаан
Саха аатын аатырпыттар.

Кэлэр кэнчээри ыччаттара
Өбүгэлэрбит хаалларбыт
Төрүт былыргы үгэстэрин
Олонхобутун, тойукпутун
Ыллыы-туойа сылдыахтара диэн,
Алгыс тылын этэммин,
Бу туойар тойукпун
Бар дьоммор анаатабым буоллун!

29.09.1993 с.

Бүлүү эбэм барахсан

Бүлүү Эбэ Хотунум олох олорбут, киһи буолбут, төрөөбүт дойдум кэриэтэ саныыр Үөһээ Бүлүүм ытык Эбэтэ. Кини сылаас хоннобор дьонго-сэргэҕэ сир-дэрбэт сис ыал буолан, оҕо-уруу төрөтөн, 60 сыл олорон кэллим. Кини эрэнэлиир долгуна, уута-хаара, булда-алда, балыга- сүөлэ, айылҕата - барыта мин тус бэйэм этим-сииним, санаам-оноом сорҕотун кэриэтэ. Ол иһин кини туһугар дууһалыын ыалдыабын, айманабын. Төһөтө кини иннигэр сөһүргэстээн олорон көрдөспүн-пүн, ааттаспынпын, алы гынан албаан амалыйбынпын кини уонна мин эрэ билэн эрдэхпит.

Олох уларыйыыта

Дьэ-буо!
Эһэлээх эбэбит
Эрэйинэн иитиллибит,
Былыргы дьылым
Былытынан сабыллар
Быралыйар мындаатыгар,
Аҕалаах ийэбит
Ааһан-туораан аһарбыт
Ааспыт үйэлэрин
Айгыраан аңаарыттан
Алларыяр сахтара ааһан,
Бүлүү Эбэ Хотунум
Киэн киэлитигэр,
Уһун урсунугар
Саха аймах
Отуу туттан,
Аал уот оттунан,
Алаһа дьиэлэнэн,
Оҕо төрөтөн
Олох олоруохтарыттан,
Күөгэл көнө хочолоргунаан,
Сибэкки чээл хонууларгынан,
Күүстээх быһый дьонноргунаан,
Үлэһит бигэ дьоруойдаргынан,
Чөмчүүк таас алмааскынан,
Көмүскүнэн, күөх уоккунан,
Кылаан түүлээх кылааккынан,
Ийэ дойдубут иэнинэн
Тилэри аатырдын.

Ааспыт үйэлэргэ,
Урукку кэмнэргэ

Убаҕас уугунан
Хара тыаларгын
Хайыта сүүрэрин.
Бурулуйбут буордаах ууларын
Тумул кэрэ тыаларгын
Тоҕута сүүрэн ааһара,
Эбэрдэлээх кытылгынан,
Уһун урсунгунан,
Киэн далай киэлигинэн
Икки атахтаахха
Иннигин биэрбэккэ
Убаҕас уун көнгүлүнэн
Устан доллоһута сыппыта.

Ону баара,
Улуу баартыйа соруудагынан
Үллэр үйэ устатыгар
Көнгүлүнэн көччүйбүт
Будулҕаннаах уун күүһүн
Киһи-аймах туһатыгар
Таһаарыахпыт этэ диэн,
Араас дойду улаҕаларыттан,
Быдан ыраах сиртэн кэлэн,
Тонтон толлубат,
Ириэнэхтэн игнибэт
Ыстаал ньыгыл кэккэлээх
Ыччат бэрдэ дьоннорубут
Буом сириң буланнар
Болгуо тимиринэн бобон,
Ыстаал тимиринэн ытыыстаан
Модун көлөлөрүнэн,
Мургун өйдөрүнэн

Уһуга биллибэт,
Улаҕата көстүбэт муораны
Халыта тэниттилэр.

Сүүрэр уун сүллүүтүгэр
Модун күүстээх мотуордар
Тилир-талыр
Тигинэччи үлэлээн,
Кыымынан кытыаһыннылар,
Уотунан уһуутаатылар.

Сотору кэминэн
Бүлүү эбэ хотуммут
Эбэрдэлээх кытылынан
Ыстаал тимир боробулуоханы
Үрдүк мэнэ халлаанга
Өрө үүннэрэн таһааран,
Сындыыстыы сыыйтаран
Уһун мачталарынан
Уопсай уопут айанныа.

Бараммат баайдаах
Баай хара тыаларын,
Ача күөх оттордоох
Алаастарын-сыһыларын,
Сылаас хоннохтор

Сытыаран ииппит норуотун
Олорор улуу уораҕайдара
ГЭС-пит уотунан сандаарыа.
Хара тыа маһынан
Хатаҕалыыр оһохторбут
Электричество уотунан
Уматыллар буолуо.

Бүлүү, Түүкээн,
Алдан, Чульман
Очуостарын туораталаан
Күөх уоттар буруолара унаарыа,
Оччоҕо, саргылаах сайыннаах
Сахам норуота
Саллар сааһыгар
Баҕарбыт баҕата туолуо.

Барҕа баһыыба буоллун,
Эһэбит Ленин
Эппит тылларын
Олоххо киллэрбит
Улуу баартыһаҕа!
Уруй-Тускул!
Айхал-Мичил
Сахам норуотуттан!

Үөһээ Бүлүү, 1973 с.

Күн Ийэм Бүлүүм

Олох олорбут, киһи буолбут
Эбэ Хотунум барахсан!
Алгыстаах кытылгар киирэммин
Бар дьоммор
Кэскилгитин тускулаан,
Араҕас илгэнэн айах тутаммын
Ис сүрэхтэн изйиллэн тахсар
Алгыс этэн, тойук туойан эрэбин
Бүтэй Бүлүү Эбэ Хотуммар.

Күн ийэбит түөһүн сүмэтинии
Уохтаах уугуттан ыймахтаан,
Төрүүр-ууһуур бар дьонун
Кэскиллээх инники дьылҕаларын
Алгыстаах күөһүгэр
Араначчылатыахтара,

Саха омук самыбат саргытынан
Төрүт уус төрүтүнэн буолуохтара,
Күн Ийэ Бүлүүм.

Ытык-мааны эбэбит кытылыгар
Дирин далай түһүлгэни төрүттээн,
Төлкөлөөх түөрэххитин түһэрин,
Айыы тыына алгыһынан алгыһыа,
Ийэ сиргит Иэйиэхситэ энэрдэһиэ,
Кэрэ кэскилгит түстэнэн
Үөскүү, ууһуу, тэнийэ туруоххут
Бүлүү эбэбит
Алгыстаах кытылыгар.
Дом!

1975 с.

Төлкөнү түннэри

Дьэ-буо!
Аламай манган күннээх,
Илгэ быйан сайыннаах,
Баай талым быйан олохтоох,
Өрөгөй-талаан үктэллээх
Сахабыт сири
Соҕуруу улаҕатыттан
Аҕыс уон аҕыс
Айыһыт аартыгын
Түмүллэр түһүлгэтэ буолангын,
Иэйиэхситтээх илин халлаан
Энгээрин диэки хайыһан,
Ахсым ат айанынан
Көнүл доллохуйа уста сыппытын
Күн Ийэ Бүлүү барахсан!

Үгүс үйэлэр усталарыгар
Киэн кизлигэр,
Уһун урсунгар
Саха омук үөскээн-тэнийэн,
Бастар бараммат баайгыттан,
Тохтон хороммот дьолгуттан,
Аһаан-сизэн абыранан,
Охтон биэрбэт онһоууланан,
Самнан биэрбэт саргыланан,
Кэхтэн биэрбэт кэскиллэнэн,
Түһэн биэрбэт төлкөлөнөн
Саха омук саргыбыт салаллыбыта.

Онтубут баара
Тиэрэ сайды тэнийэн,
Кэскил түһунан умнан,
Ааспыт кэм тойотторо
Норуоттан саһыаран алдьархайы
Икки атахтаахха иһитиннэрбэккэ,
Тугу да эппэккэ тууһа бүөлээн,
Олохпут уйгутун
Уһанабыт диэннэр,
Алта уонус сыллартан
Кэскили кэһэр,
Төлкөнү түннэрэр
Алдьатыылаах сүһүрүүнү
Эбэ хотуммут барахсан
Хара быарыгар,
Сүллэр сүрбүэр

Төлүтэ тарпыта.
Убаҕас уутугар,
Дирин далайыгар
Сүлүһүннээх дьааты
Сүөкээбиттэрэ.
Итинтэн ылата
Абыраллаах эбэбит
«Алдьатыылаах» диэн
Ааты ылбыта.

Онтон ылата
Саха буолар саргыбыт,
Киһи буолар кэскилбит
Кэхтэр суолга кирибитэ.
Күн күбэй ийэлэрититтэн
Түннэри төлкөлөмүттэр
Төрүүр-үөскүүр буоллулар.

Эбэ хотуммут барахсан
Баай хара тыатын
Тамайа сизлбит табата-тайаҕа
Мас-от төрдүн аайы
Көнүлүнэн өлөн,
Көбөрө сыттыдылар,
Хагдарыйа саһардылар.

Күн Ийэ Бүлүүбүт
Баайа-дуола,
Дьоно-сэргэтэ
Ыар ыарыыттан
Энэлгэн аргыстаах
Эстэн эрэрбитин
Дирин далайын
Түгэбиттэн аһынан
Ыардык ингиэттэн ынчыктыыр.

Көрөбүөт-истэбиэт!
Үтүө аатырбыт
Быстах, кэскилэ суох санаалаах,
Ааспыт олох тойотторо!
Үлэлээн ааспыт үлэҕит түмүгүн
Кэлэр кэнчээрибит кэхтэн
Сорго-мунна сонноммутун,
Айыыбыт сирэ айгыраабытын,
Дьоллоох олохпут огдолуйбутун!

Бар дьонум, күүрэгэй көччүйбүт
Күөх кырдалыгар тахсаммыт,
Төлкөлөөх түһүлгэни тэнитэммит
Алгыстаах тойукпутунан
Ыңгырабыт,
Үүнэр үтөө көлүөнэбит,
Эбэбит барахсаны
Харахпыт харатыныны
Харыстыабын!

Дьоллоох киэн кытылыгар
Көтөр эгэлгэ ырыата

Музыка буолан дуорайдын,
Мөлбөһүйэ устар ыраас уута
Урукку чөлүгэр түһэн,
Үөрэ-көтө үгүс үйэлэргэ
Тахсар күн саһарҕатыгар
Эрэнэ долгуну түһэрэн,
Күөх мөһүүрэнэн
Күөгэйэ мэндээрэн
Сытарын туһугар
Күүспүтүн-уохпутун
Түмэн харыстыабын!

*Үөһээ Бүлүү,
Балаҕан ыйын 28 күнэ, 1996 с.*

Туруулаһан көмүскүөбүн!

Алгыстаах айахпынан,
Хомуһуннаах куолайбынан,
Илбистээх эппинэн
Бүлүү эбэ хотунум
Тоҕус томторун
Дьогдойор саалыгар
Баай хара тыабыт
Маанылаах маһынан
Тойон сэргэ туруораммыт,
Күөх чэчири анһаммыт,
Аал уоту оттоммут,
Дьоллоох кытылгар киирэммит,
Айыы хаан санаабытын аһаммыт,
Айах тутаммыт алһаан эрэбит ...

Ийэ сирбит иэнин
Ийэ кутун иэйэммит
Аан дойдубут иччитин
Айыы Дархан эһэбитин,
Оппут-маспыт иччилэрин
Одуруун ийэбит ууһун
Сылаас тыыннаан
Сөлөгөннөөх түһэхтээх
Үрүн Айыы эһэбитин,
Хара тыабыт кырдыаҕаһын
Баай Барҕалдыны,
Аал уоппут иччитин
Кыһыл чох тыыннаах
Бырдыа Бытыгы –
Барыгытын маанылаан,
Улуу дьаалылары
Энигини нөнүөлээн,

Сүһүөхтээх бэйэбит сүгүрүйэн,
Үс бараа хара күлүккүтүтэн
Үнгэн-сүктэн көрдөһөн эрэбит ...

Күн Ийэ Эбэ Хотуммутун
Улуу омуктар
Ухханнарыгар оҕустаран,
Дьолгун тохтубут,
Кэскилгин кэҕиннэрдибит,
Алдьархайы ааннаттыбыт,
Ийэ буор уйбат
Дьалын айыыны онордубут.
Налыы сыһыларгын,
Добун күөх тыаларгын
Араас күүстээх тиэхиникэнэн
Тиэритэ тэбистэрдибит.
Киэн киэлигинэн
Көңүлүнэн устар
Дьэнкир ыраас уун
Айахтаах аһаабат,
Истээх испэт
Сүлүһүннээх аһынан аатыртыбыт,
Айыыбытын-харабытын
Билинэбит!

Сүллэр сүрэхпит тэбэрин тухары,
Көрөр харахпыт
Күн сырдыгын
Сырдатарын тухары,
Айыылаах-харалаах
Андаҕар тылын этэбин:
Эн мөлбөһүйэ устар

Браас мүүтгээх уун
Брааһыарын туһугар
Туруулаһан көмүскүөхпүт.
Суугунуур күөх тыаларын,
Күөгэл көнө хонууларын,
Арынан алла сытар

Ача күөх алаастарын,
Баайгын-дуолгун
Сүрэхпит чопчутунуу,
Харахпыт харатыныны
Харыстыахпыт,
Туруулаһан көмүскүөхпүт!

Тапталлаах күндү Ийэ Бүлүүм (Тойук)

«Хоһуун» хаһыат, 18.09.1998 с.

Дьээ-буо!!!
Дьон-сэргэ, нүөл үөскүүр-тэнийэр,
Кэскиллээх кэтит уордһалаах
Дьоллоох олох уйата –
Күндү Ийэ Бүлүүбүт,
Биһиги тапталлаах эбэбит!

Астыккын даһаны –
Икки кытылгыттан
Мөлбөһүйэ устаргын көрөммүт
Дууһабыт иэйэр, сүрэхпит үөрэр.
Киэн иэнгэр, уһун урсунгар
Оһуоһай, олонхо,
Тойук ырыата аргыстаах
Баараһай тутуулар бараллар,
Күндү Ийэ Бүлүүбүт,
Биһиги тапталлаах эбэбит!

Эн дьоллоох кытылгар
Бар дьонун үөскүөбүн дьолугар,
Эдэр саас истинг таптала
Сүрэххэ иэйиинэн умайар,
Күндү Ийэ Бүлүүбүт,
Биһиги тапталлаах эбэбит!

Бары түмсэн үмүөрүһэ мунһустан
Алдьархайтан көмүскүөбүн
Эбэбитин,
Охтон биэрбэт олохпугун
Уһаныаһын,
Күндү Ийэ Бүлүүбүт,
Биһиги тапталлаах эбэбит!

Үүнэр үтүө көлүөнэбит,
Эбэ хотуммут барахсаны
Бары түмсэн көмүскүөбүн,
Убаһас ыраас дьэнкир уута
Урукку чөлүгэр түһэрин туһугар
Күндү Ийэ Бүлүүбүт,
Биһиги тапталлаах эбэбит!

Күн-күбэй ийэбит
Түөһүн сүмэтинии
Ыраас мүүтгээх буолуохтун
Мөлбөһүйэ устар ыраас уута
Күндү Ийэ Бүлүүбүт,
Биһиги тапталлаах эбэбит!

Алгыс

Дьоллоох тойугу Бүлүү эбэбэр
Туойдаһым буоллунуй,
Кэскиллээх кэмнэри
Кэнийдэһим буоллунуй,
Сириэдийбит сирбиттэн
Сэттэ салаалаах
Сиибиктэ от
Ситэн силигилээтин,
Ахталыйбыт сирбиттэн
Аһыс салаалаах

Ача күөх от
Аһыс ууннун,
Тохтообут сирбиттэн
Тоһус салаалаах
Локуора күөх от
Торолуя тунаардын,
Олорбут сирбиттэн
Уон салаалаах
Омнуола күөх от
Уһаара уһаатын,

Алжаабыт сирбиттэн
Арыы быйан ахсарыйдын,
Сөгөдүйбүт сирбиттэн
Сөг сүөгэй сүүрүгүрэ уһуннун,
Онолуйбут сирдэрбэр
Уйгу быйан
Уостубакка олохсуйдун,

Бүлүү эбэм хонуутугар
Дьол-соргу туругурдун,
Баай-талым барбардын,
Үөрүү-көтүү үксээтин,
Уруй-Айхал улааттын!
Дом ини дом!

Күн Ийэ Бүлүүбүт барахсан

Аламай маган күннээх,
Илгэ быйан сайыннаах,
Толору быйан түһүлгэлээх,
Уйгу быйан олохтоох,
Өрөгөй талаан үктэллээх
Сахабыт сириң
Соҕуруу улаҕатыттан
Аҕыс уон аҕыс
Айыыһыт аартыгың
Түмүллэр түһүлгэтэ буолангың,
Иэйэхситтээх илин халлаан
Эңэрин диэки хайыһан
Ахсым ат айанынан
Көнүл дьоллоһута уста сыппытын
Күн Ийэ Бүлүүбүт барахсан.

Үгүс үйэлэр усталарыгар
Киэн киэлигэр, уһун урсуннар
Саха омук үөскээн-тэнийэн
Бастар бараммат баайгыттан,
Тохтон хороммот дьолгуттан

Аһаан-сиэн абыранан,
Охтон биэрбэт онһоһуланан,
Самнан биэрбэт саргыланан,
Кэхтэн биэрбэт кэскиллэнэн,
Түһэн биэрбэт төлкөлөнөн,
Саха омук саргыбыт салаллыбыта.
Онтубут баара,
Тиэрэ сайдыы тэнийэн,
Кэскил туһунан умнан,
Аспыт кэммит тойотторо
Норуоттан саһыаран алдьархайы
Икки атахтаахха иһитиннэрбэккэ,
Тугу да эппэккэ тууһа бүөлээн,
Олохпут уйгутун
Уһанабыт диэннэр,
Алта уонус сыллартан
Кэскили кэхэр, төлкөнү түгнэрэр
Алдьатыылаах аатамы
Эбэ хотуммут барахсан
Хара быарыгар
Сүллэр сүрүбэр...

Бүлүү Эбэ Хотунум (Тойук)

Олох олоһубут, киһи буолубут
Эбэ Хотунум барахсан,
Алгыстаах кытылгар киирэммин,
Бар дьонум кэскилгитин тускулаан
Араҕас илгэнэн айах тутаммын,
Ис сүрэхтэн иэйиллэн тахсар
Алгыс этэн, тойук туойан эрэбин.

Бүтэй Бүлүү эбэ хотуммар.

Күн ийэбит түөһүн сүмэтинии
Уохтаах уугуттан ыймахтаан,
Төрүүр-ууһуур бар дьоммун

Кэскиллээх инники дьылбаларын
Алгыстаах күөһүгэр араҕаччылаа,
Саха омук самыбат саргытынан
Төрүт уус
Төрүттэринэн буолуохтуннар!

Күн Ийэ Бүлүүм барахсан!

Ытык мааны эбэбит кытылыгар
Дирин далай түһүлгэни төрүттээн
Төлкөлөөх түөрэхпитин түһэрин,
Айыы тыына алгыһынан алгыһыа,
Ийэ сиргит Иэйэхситэ энгэрдэһиэ,

Кэрэ кэскилгит түстэнэн
Үөскүү, ууһуу, тэнийэ туруоххут!

Бүлүү эбэбит
Кэскиллээх кытылыгар.

Үөһээ Бүлүү, 1999 с.

Кэлин миэхэ ыалдьыттаан

Кэлин миэхэ, доҕотторум,
Ыалдьыттаан, киирэн тахсын,
Оһохпор уотум умайар,
Тойук туойан иһитиннэриэм,
Олонхолоон доллоһутуом,
Түннүгүм сырдык уота
Ыңыра туруохтун кургуом,

Санаам курдук дьээм сылааһа
Тонмуту ириэрэр,
Сылайбыты аһарар,
Истинг иэйии кыыма
Оһоҕум ураатынан тыргыллыа,
Киирэн-тахсан ыалдьыттаан,
Чугас мин доҕотторум!

Ыччаттарбар алгыс тыллар

Кэлэр кэнчээри ыччакка алгыстаах тылбытынан уот саҕан, олбох ууран, олох аанын тэлэйэ аһан биэриэҕин!

Кэнчээри ыччаппар

Сыл-хонук аһан
Сорсуйбутум иннигэр,
Кырдьан-куччаан
Босхуйбутум туһугар,
Сүлбээн-илбээн,
Холбоон-илбээн,
Саныыр санаабын
Сааһылаан тиэрдиэхпин,
Ытык тылбын
Ыпсаран этиэхпин,
Үтүөнү үмүөрүтүөхпүн,
Үчүгэйи түстүөхпүн,
Кэнэҕэски үөскүүр
Кэнчээри ыччаттыам,
Сүрэххэр-быаргар
Сүмэтин ингэрэн,
Сүүрдэн ылан
Сүргэҕин көтөх,
Туруккун тупсар,
Тускугун туругурт!

Орто Аан ийэ дойдуга
Олороргут аатыгар
Олоххутун-туойгутун
Олохтоохтук онгостон,
Огдолуйбат ғына
Алаһа бараан дьэиэ тэринэн,

Аал уот оттунун,
Ыал-күүс буолун,
Оҕо-уруу төрөтүҥ!
Үйэ-саас гухары
Оттубут ооккут
Тииһигин быспакка
Тигинии убайдын,
Итиинэн илгийдин,
Сылааһынан сыдыаайдын!
Удьуоргут утумнаннын,
Кэнэҕэскигит кэнгээтин,
Аҕабыт ууһун ааттатыҥ,
Ийэҕит ууһун тэнитин!

Тус бэйэҕит –
Туруккун тупсарыҥ,
Өйгүтүн-төйгүтүн сааһылаан,
Билиигитин-көрүүгүтүн хангатыҥ
Бодоһутун тардыныҥ!
Уу саха уйулҕабыт
Уларыйбатыҥ,
Айыы сиэргит кэһилибэтин!
Ийэ ууһунан, аҕа ууһунан
Тутуспутунан эрэ сылдыан
Төхтубат уйгуланыҥ,
Кэхтибэт кэскиллэнин,
Айыы аймағын араҥаччылаһыҥ,

Олоххут илгэтин түстэнин!

Хайдахтаах да ыар баттык,
Дьян-дьянаах, кыһалҕа
Сор-мун, эрэй-буруй,
Санаа-оноо
Бүрүүкээбитин иннигэр,
Былаҕайга ылларыман,
Быстах санааҕа былдьатыман,
Үктэтиигэ кииримэн,
Куттана-кумуна сылдыман
Киэн көҕүстэнин,
Өспөт үөстэнин!

Салгын куккутун салайа,
Буор куккутун туһана
Ийэ куккутун иилии үөрэнин!
Сайдар- сириэдийэр,
Үүнэр-үөскүүр эрэ туһун тобулун!
Үтүнү эрэ үөдүтүн,
Кэрэни эрэ кэрэһилээн,
Кэскиллээҕи эрэ санаан!
Баары харыстаан,
Итэҕэһи ситэрин,
Суоҕу баар гынын,
Этэннэ буолун!
Дом!

2018 с.

Сүбэ-алгыс

Уйаҕас сүрэххит
Дуһаны тутуохтун,
Аламай маҕан күммүт
Сыдьаайа сырды туруохтун,
Олоххо дьулуургут,
Үтүө санааҕыт уостубатын,
Уолбат ойбон курдук
Уостубат уйгуланын,
Кэхтибэт кэскиллэнин,
Бараммат баайданын,
Ырааҕы хобонон хонкунатын,
Чугаһы чуораанынан чугдаардын,
Ылары ыксаласпатын,
Тумуу тумунун,
Дьян дьялбарыйдын,
Дьол тосходун,
Талаангыт сайыннын,
Ырыаҕыт ыраластын,
Хоһооннот холбостун,
Тойуккут чуоҕустун,
Кэпсээннит кэккэлэстин,
Кэнчээри ыччаты кэскиллээн,
Тапталгыт табылыннын,
Уруугут кэнээтин,
Уһун тускуланын,
Уруйгут улааттын.
Айар үлэ алыба,
Талба талаан
Иннигит ибири билбэтин,
Анныгытынан аргыар аргыйбатын,
Үрдүгүтүнэн үргүөр үргүйбэтин,

Тымны тыыннааҕы
Искэ киллэримэн,
Итии хааннааҕы
Таска таһаарыман,
Үтүмэн үлэбитинэн
Үөрдэ сылдьын,
Үөрүүнү үксэтин,
Сайдам санааҕыт
Сылаанньыа сыдьаайдын,
Кэрэ бэйэбит кэхтимэн,
Хатан харахтаах
Халты көрдүн,
Сыты тыллаах сынтарыйдын,
Куһаҕан санаалаах
Куодарыспатын,
Ыарахан тыыннаах ыксаласпатын,
Үпкэ үлүһүйүмэн,
Баайга талаһыман,
Кэнники буолуман,
Кэхтэн биэримэн,
Кэнчээри ыччаттанын,
Уһун үйэлэнин,
Уруйгут улааттын,
Эдэртэн эйэтин ылын,
Кырдыаҕастан алгыһын ылын,
Кырыылаах харахтаах
Кынчарыйбатын,
Үс өттүгүтүттэн өйөбүллэнин,
Түөрт өттүгүтүттэн
Араҕаччыланын,
Халын хаххаланын,

Суон дурдаланын!
Мааны суобаһы,
Сайдам олоҕу,

Уһун тускулу,
Албан ааты,
Суон сураҕы!

Ытык тылбын ылынын (Тойук)

Иэйэхситтээх илин халлаан
Иэйэр ис энгийэтиттэн,
Айыһыһыттаах халлаан
Алын дьолуо кытыгытыттан
Аҕыс дьалыа сарданалаах
Аламай манган күммүт,
Тоҕус дьолуо туналҕаннаах
Туналы манган күммүт
Күндээрэ сырдаан тахсан,
Улуу дойдубут улаҕатыгар,
Ийэ дойдубут иэнигэр
Самаан сайыммыт
Салаллан кэлбитигэр,
Улуу тумулбут уһуктарыгар
Үүнэн-үрдээн турар
Ытык-мааны мастарбыт
Сиртэн ыла симэннилэр,
Лабаалара-мутуктара
Ситэн-хотон лаглайдылар,
Лоһуор бөдөн туораахтара
Оҕуруолуу тиһилиннилэр.

Ытык-мааны өбүгэбит
Өлбөт-сүппэт үйэлээх үгэстээҕэ –
Саас-сайын кэллэҕин ахсын,
Итинник ытык мастарга
Аттыгар аал уоту оттоннор,
Алгыстаах тылларынан,

Амарах сүрэхтэринэн
Кэскиллээх тылы этэннэр,
Алҕаан-албаан,
Айыылаах аһаабатах,
Буруйдаах чугаһаабатах
Айыы аһын үрдүнэн
Айах тутан күндүлүүлэрэ,
Сыт-сымар таһаараллара,
Эриэн ситии хатаннар,
Эриэккэс киэргэл түһэрэн,
Лабааларын ахсын
Салама диэнинэн киэргэтэллэрэ.

Кэскиллээх санаалаах
Кэнчээри ыччаттарыам,
Айыы таңгара айбыт
Алгыстаах аарыма мастарбытыгар,
Тойон айыы
Тоһоҕолоон туруорбут
Толуу ытык мастарбытыгар,
Кэрэ дьаҕыл дойдум киэргэлигэр
Тонхойон аһар буолун диэн,
Ылыннарыылаах ытык тылбын
Эттэҕим буолуохтун,
Күн сириин күндү киэргэлин
Сүрэхтиин сөбүлээн диэн
Көрдөстөбүм буоллун!

Дьокуускай, 1997 с.

Таптал – киһи истин иэйиитэ

Сүрэх умнубат иэйиитэ (Тойук)

Чох хара баттаҕым
Күрэнсийэ манхайан,
Көмүстүүрэ тиистэрим
Көнгүлүнэн көөрөттөн,
Уолан уол оҕо бэйэкэм
Тонхоччу кырдьаммын
Аал уотум иннигэр

Аргынньахтаан олорон
Санаан-ахтан кэллим.

Уһун кэмнэ олорбутум устатыгар
Көрсүбүт күндү доҕорум
Итии иһирэх тапталын,
Умнуллубат иэйиитин

Нохтоллоох тойон сүрэхпэр
Ымы чыгчаах барахсан
Сымыгын сага гынаммын
Кистээн ильдэ сылдырбын
Кутаа гынан күөдүтэн,
Өйбөр ойуулаан көрөммүн,
Сүрдээжин диэн харааһынным.

Аргый ааммын аһангын
Киирэн кэлэр буоларын,
Инники эрэлим эн эрэ
Бааргын бу күн сиригэр

Үйэм тухары кэтэһиэм,
Күүтүөм, ахтыам диэхтиирин.
Ыраас таптал, истин таптал –
Дьоллоох олох туоһута,
Сылаас сыһыан, сырдык санаа –
Кэлэр кэнчээри кэскилэ.

Үүнэр үтүө көлүөнэм,
Хараххыт харатыныны харыстаан,
Уоттаах истин тапталгытын!

1986 с.

Ахтыма сааһырбыт сүрэҕим ааспыты

Дьэ-буо!
Оҕо төрөөн,
Киһи буолан,
Киэн Бүлүүм кытылыгар
Билбитим маннайгы таптал диэни.
Өйдүүбүн оҕо эдэр сүрэҕим
Онно түөспэр күүскэ тэппитин.

Билбитим онно тулаайах уолчаан
Эдэр кыыс
Сымнаҕас-сылаас илиитэ
Сарыал уот
Сылааһынан кууспутун.

Истин иэйиилээх тылынан
«Инники эрэлим эн бааргын,
Үйэм тухары таптыам», – диирин.

Истин тыл дорҕоонун истэн,
Бүлүү эбэм түллэр долгуна
Оргууй биэрэгэр охсулла сыппыта.

Онтон үөрэх сырдык аартыгар
Ыраах айанныыр буолбута,

Ол кэм ааспыта ыраатта.

Истибитим үөрэхтээх буолбутун,
Атыны кытта дьолун булбутун,
Көмүс чыгчааҕы
Түөһүгэр көтөхпүтүн.

Саас кэлэн сибэкки арааһа
Хонууга сириэдийэ тылыннаҕына,
Чыгчаах ыллаатаҕына,
Кэҕэ эттэҕинэ
Сааһырбыт сүрэх
Суохтуур доҕорун,
Эдэр саас алыптаах тапталын.

Аны кэлэн ахтыма, сүрэҕим,
Атыны кытта дьолун булбуту,
Арай санаа барыта үчүгэйи –
Доҕоруом, маннайгы тапталым,
Кэнчээри ыччаты тэнитэн,
Төрүүр оҕону төлкөлөөн,
Алгыс киэн аартыгынан
Олоҕо оргууй уһуннун диэн.

Бүлүү, 1987 с.

Тапталлааҕым кэлээр миэхэ

(Тойук)

Тапталлааҕым кэлээр миэхэ
Кэҕэ бастаан этиитэ,
Ийэ сирбит киэн кэрэ киэлитэ
Сибэккинэн ситиитэ.

Ньургуннаах кырдалынан
хаамсыахпыт,
Күөрэгэй ырыатын айхаллыахпыт,
Кырдыр сааһы кыйдыахпыт,
Уол-кыыс курдук оонньоохпут.

Улуу тумулга аал уоту оттуохпут,
Алгыс тойугун туойуохпут,
Эбэбит доллоһуя устар уутугар
Сөтүөлээммит айманыахпыт.

Дайан тахсар дабыдалбыт,
Этэнгэ эрдэхтэринэ
Кэнчээри ыччаттарбытын
Кэрэһилээн туойуох.

Кылыһахтаах куоласпыт

Үөлээ Бүлүү, 1993 с.

Бу тойук Америкаҕа Порт-Росс куораттан муораҕа тахсар Русская река диэн сиргэ олохтоох вино онгорор сыах тойонугар Стил Батырга ананан толоруллубута.

Доҕорбор (Тойук)

Доҕоруом, эйиэхэ анааммын
Тойук туойан,
Ырыа ыллаан эрэбин,
Дууһаҕар истинник ылынан,
Иһийэн олорон истиий дуу ...

Онтон эрчим, тэтим ылынан,
Сэмээр айар-тугар буолбутум,
Ытык ыһахтарга,
Дьоллоох түһүлгэлэргэ
Бар дьонум махталын ылбытым.

Сайынҕы сырдык киэһэ
Эйиэхэ тийэммин,
Уоскуттан оргууй
Убураан ылбытым,
Алгыстаах сылаас күөммэр
Ыга күүскэ кууспутум,
Билбитим онно дьэ –
Таптал иэйэр алыбын.

Дууһам кистэлэ,
Эрэллээх тапталым,
Эйиэхэ анааммын
Дуораппыт тойугум
Ис сүрэхтэн иитиллэн тахсан
Кэлэр кэнчээри ыччакка
Кэрэһит буолуохтун!

Тумара чуумпу лаглайыа

Эйигин саныыр, ахтар
Уһун харана түүннэрбэр
Сулустар сандаара
Чыпчынныыллар,
Күнүм оҕото эн биһи
Көрсүһэр үтүө кэммитигэр
Үргэл сулус чугаһаан кэлэн,
Сэмэйдик иэйэн
Түннүкпүтүн сырдатар.
Ол кэмнэ сэгэрим оҕото миэхэ

Таптал кыымын
Сүрэхпэр сахпытын,
Оччоҕо сүүс сулус суоһунан
Эн сааһырбыт сырдык дууһаҕын
Үйэм тухары угуттуом,
Имэн күүһүн сүрэхпэр саҕыам.
Оччоҕо эн биһи таспытыгар
Тумара чуумпу лаглайыа,
Уйаҕас куппут оҕолуу үөрэн
Үрдүккэ кынаттанан көтүө.

Күнүм оҕото

Мин хомолтобун, үөрүүбүн
Тэнгэ үллэстэр
Киһилээх буоламмын
Халбас-хара олоҕум
Үөрүү-көтүү аргыстаах.
Эн, күнүм оҕото,
Сүрэҕин өйдүүр буолан
Бар дьонум махталын

Бүгүн ылар эбиппин.
Сэгэрим оҕото,
Иннибитигэр буолар түгэни
Эппитинэн-хааммытынан
Билэр-сэрэйэр буоламмыт
Кэм-кэрдиис аһарын
Сааһырдахпыт ахсытын
Чэпчэкистик аһарынабыт.

Кэрэ санаа

Аар тайҕам ортотугар
Охторбут маһым үрдүгэр
Сынньанан табахтыы олордум.
Ымыы чыычаах көтөн кэлэн
Аттыбар лабааҕа олордо,
Киһилии кэпсээн чуопчаарда:
«Кырдыаҕас, туохтан санаарҕаан
Төбөҕүн төнгөччү тутуннун?»

Миигин чугас киһин, доҕорун,
Илдьит гынан көтүттэ,
Ырыабынан саататан эйигин
Сүрэххин уоскутар үһүбүн».
Манньык кэрэ ырыаны
Истэ илигим олохпор
Кэрэтик саныыр киһибиттэн
Туппут толору дьоллоохпун.

Сэмээр оргууй сипсий дуу...

Мин ахтар-саныыр
Хатынчааным барахсан,
Тахсан эрэр күн кэриэтэ
Кэрэ үтүө мөссүөнүн
Санаабыттан арахпат,
Арыт түүлбэр киирэҕин
Утуя сытан үһүктан

Нарын ырыан дорҕоонун
Аргыый иһийэн сытаммын
Дуоһуйа-астына иһилибин.
Сүрэх ахсын сайан киирэр
Сырдык сыдыаай таптал тылын
Эдэр дьонго уоллаах-кыыска
Сэмээр оргууй сипсий дуу.

Тийиэм тиһэх биэтэккэ

Киһи буолар быабар
Көрсүбүтүм мин эйигин,
Төрөппүт ийэм кэриэтэ
Бүөбөйдээбитин эн миигин,
Аһыныгас ыраас дууһан
Истин эрэли үөскэппитэ.

Инникитин олохпор
Аатым ааттаныа үйэлэргэ,
Кэрэ чыпчаалын өрө тутан
Тийиэм тиһэх биэтэккэ.

Онтон ылата доҕорум,
Өркөн өйүм тобуллан,
Саныыр санаам сайҕанан
Ылары ыарахан ытарчаттыттан,
Кытаҕаһыттан төлөрүйэн,
Киһи буолар үөрүүтүн
Чахчы толору биллим.

Мин билигин эрэллээхпин
Айылҕа кэрэ киэргэлиттэн,
Күн киһитин үтүө санаалаһыттан,
Халлаан чаһыллар сулуһуттан,
Айылҕа кэрэ да кэрэ маанытыттан,
Ийэ сиргэ диригинник киирбит
Силистээхпиттэн,
Мутуктаахпыттан.

Ама, кыайтарыам дуо?

Тоҕо сааһырбыт сүрээҕим барахсан
Уйадыар буоллун кэнники
кэмгэ,
Сырдык ырам силис тардан
Сиргэ тимирбэт буоллун?

Көтөн тахсыбат буоллулар.

Бэҕэһээ эрэ көртүм дии
Айыыһыт аартыгын арыян,
Күн сириҥ сырдыгын, ырааһын,
Күндүтүн, кэрэтин, сылааһын.

Хоһуйар хомоҕой тылларым
Кылбаа кыталык буоланнар
Үрдүк халлаан өрөһөтүгэр

Ама, ити ыккардыгар
Бүттэ дуу олоҕум барахсан,

Ама кыайтарыам дуо мин
Бу ыарыы содулугар?

Олорон ааспыт олоѳум устата
Көрсүбүт нарын тапталбын
Ханна, кимиэхэ хаалларан
Үрдүк томтор анныгар саһабын?

Аҕыс уон аҕыс арыылаах,

Сэттэ уон сэттэ чэчирдээх
Аламай манган алааһым
Томторѳонноох изнигэр,
Тоѳоостоох туонай томторугар
Ырыалаах ытык сиригэр,
Үллэр көмүс күөнүгэр
Үүнэн турар хатынчааммар
Аны хаһан тийиэммин
Истин санаабытын этинэбит
Дууһабыт уоскуйар буолар?

Аарыма хатынчааным

Нэлии күөх сэбирдэхтээх,
Ойуу-бичик оһуордаах
Ойуур тыам унааран,
Көңүл үүнэн көѳөрөн,
Кыһыннары-сайыннары
Кылбааран, намылһыан
Аарыма хатынчааным
Лаглайа үүнэнгин

Дойдум киэн изнин
Киэргэлэ буолан тураѳын.
Саас кэлэн сайын буолууга
Аргыый дугунан тийиэммин
Сэбирдэхтээх лабааѳыттан
Имэрийэ ыламмын
Түөспэр оргууй ыга тутуом.

Олохтон орпут таптал

Сулусчааным этэн-тыынан,
Көтө-даһа көрүлээн
Көрсүһэ сылдырбыт
Аҕыйах бириэмэ хаалла,
Үйэбит сыысчаана
Кыым курдук
Кылам гынан баран
Сүтэн хаалара чугаһаата,
Эн бэркэ билэѳин
Сүүрүк курдук ааһаахтаан
Үйэкэбит кылгырын,
Көстөн баран күөрэйбэт
Көмүстүүрэ сылларбытын
Көһнөрү сүтэрэн кээһимиэх,
Хойутун хойут санаахпыт

Күлүбүрэс күһнэрбит анныгар
Күндүтүк көрсүһэн,
Күлэн-салан сылдыбыппытын,
Хойутун хойут доѳочуок,
Истинник, кэрэтик санаахпыт,
Этэнгэ сылдырбыт тухары
Күммүт сиригэр анныгар
Ыллыах-туойуох,
Ыллаабыт ырыабыт,
Туойбут тойукпут
Ытык хайалар үрдүлэринэн
Тэлэһийэ тэһийэн иһиллибэ,
Ырыабыт иһиллибит сиригэр
Сырдык сата сатарыаѳа,
Имэн дьол түһүөѳэ.

Доѳорбор тойук

Доѳоруом, эйигин кытары
Көстөр күн сырдыга кэрэтиэн,
Дьол-соргу тосхойбут суолугар
Көрсүспүт түгэммит күндүтүөн.

Ачаннан сиэттиһэ хаамыаһа,
Арамаат сытынан тыыныаһа,
Күөх дуолга сынһанан

дуоһуйуох,
Күн тахсар сарыалын кэтэһиэх.
Истинтэн истинник сипсийэн
Иэйиилээх тыллары этиниэх,
Сүрэхпит чопчутун имэһин
Сып-сылаас сүүрээһин ингэриэх.

Сибэкки минньигэс сытыгар,
Сып-сырдык күн уотун сыламар,

Сир ийэ уһуктар хоонньугар
Сирдээҕи тапталбыт күүһүрдүн!

22.12.1995 с.

Хатынчааным (Тойук)

Нап-нарын лабаалаах
Мин тапталлаах хатынчааным,
Тырымныыр чыгычааҕым,
Тыкаарар талбарым,
Эйигин көрөммүн
Алаарыйан хаалабын.

Күлүмнүүр көмүһүм,
Тапталлаах хатынчааным,
Күөгэйэ нусхайан,
Наскыйан, намылыйан
Кэрэ соргуну үксэттин
Кэрэ кэскили үрдэттин.

Күндээрийэ күлүмнээн
Күлбүт мичилин
Дууһабын тутта,
Санаабын саймаарытта,
Сандал манган халлааным
Сулустарын сырдатта.

Дьолломмут, манньыйбыт
Көрүнгүн көрөммүн,
Эн тускар өрүүтүн
Долгуйа-аймана
Түөһүм иһигэр сүрэҕим
Толугуруу мөхсөр.

Ыга кууһан барыам

Хатын мас ханыыласпыт,
Ыччат мас ыксаласпыт
Улуу тумулун уһугар,
Аарыма маһым анныгар
Сылайан сынньанан олодохпуна
Кулгаахпар иһилиннэ
Ырыа дорҕооно,
Харахпар көстөн ааста
Хара харах мичээрэ,
Эн этэннэ сылдьангың
Илэ бэйэҕинэн көһүн миэхэ,
Сырдык ыраас
Мөссүөнүң мичээрин
Сүрэхпэр оспот баас гынангың
Дьыннээхтик ингэрэн күндүлээ.
Оччоҕо мин...
Көмүллэр үрдүк томторбор
Эн сырдык ыраас санааҕын
Ыга кууһан барыам,
Барбытым үс сыла туолуута
Халлаан күөҕэ сибэкки
Уңуобум үрдүттэн үүнүө,
Оччоҕо үүнэр көлүөнэ
Кырдыаҕас тыыннааҕар
Санаатын ситэн
Ол дойдуга аттамыт диэхтэрэ.

Айылҕа анаан биэрбит
Абыланнаах куоласкынан
Сахан омугун
Үтүмэн элбэх тойугун,
Үгэтин-хоһоонун
Үгүс элбэх түһүлгэлэргэ
Доллохутар куоласкынан
Санаарҕаабыттары,
Чункуйбуттары
Санааларын аралдьыт,
Дууһаларын уоскут!

Самаан сайын кэлэн
Саха омук барахсан
Күөгэл көнө хонууга
Тунгуй ыһыаҕы толорутар,
Эбир ыһыаҕы элбэтэр,
Дэлэй ыһыаҕы тэнитэр
Эҕэрдэлээх кэмигэр
Этигэн хомус курдук
Чугдаара туойдун куолаһың!

Үтүө үңкүү тэриллэригэр,
Дохсун оонньуу олохтоноругар
Көрү-нары көбүлүттэн тутангың,

Үс хос түһүлгэни төрүттээн,
Уйгу быйан олоѳу хоһуян,
Кэтит кэскили кэпсээнгин
Дьонгун-норуоккун астыннараар,

Үтүө ааты ылаар,
Ону мин ыраахтан истиэм,
Оччоѳо санаам астыныа,
Сүрэѳим үөрүө.

Дьоллонуу

Бүлүү эбэ хотунум
Дьоллоох кытылыгар
Таптал нарын ырыатыгар
Ылланар хатынчааннар
Сылын аайы үүнэ-тэнийэ,
Үрдүү-үксүү тураллар.

Көхсүтэ холбуйуон,
Этэ-хаана уостуон,
Уохтаах истинг таптала
Уота -кыыма умуллуон,
Эдэр саастаах эрэттэр
Оѳонньор-эмээхсин диэктэрин.

Лөкөй уолчаан онно
Кытылы кыйа хаама сылдьан,
Көрбүтэ бэлиэтии соһуя
Кэрэкээн эриэккэс хатынчааны.
Аргыый тийэн киниэхэ:
«Дорообо, тапталаах маһым!
Мантан антах эн биһи
Үйэбит тухары бииргэ
Арахсыспат доѳордуу буолуох.
Ити кэрэ бэлиэбит чиеһигэр
Убураан ылыым», – диэбитэ.

Хатынчааным барахсан,
Ийэ сирбит иэнинэн
Ыллыах-туойуох, дуоратыах,
Улуус-улуус аайытын
Уран тыллаах, уустук өстөөх
Хомуһуннаах хоһооммут
Дуораһыйа дьизэрэйдин,
Алаас-алаас аайытын
Аламаѳай тыллаах айымньыбыт
Аймаһыйа дуорайдын,
Дьохун дьоммут-сэргэбит
Махталын, тапталын
Санныбытыгар сүгүөх,
Түөспүтүгэр көтөѳүөх,
Сүһүөхпүтүгэр уйуох!

Ити күнтэн ылата
Үөрүү-көтүү саѳаламмыта,
Үөрэ-көтө көрсүһэн
Кэрэ-нарын хатынчаанныын
Уостарын-тиистэрин холбоон,
Сылаас сирэйдэрин ыпсаран
Уураһар-сыллаһар буолтара.

Лөкөй уолчаан
Кургуом саныыра
Хатынчаанын барахсаны,
Кэлэр-барар суолугар
Манаһан эрэи көрөрө,
Көрүстэѳинэ уоскуйан
Дьоллооѳунан ааѳынара,
Түөһүн иһигэр сүрэѳэ
Үөрүү уотунан умайара.
Хара харахтар одуулаһа
Ахтыспыт бэлиэлэрин билсэллэрэ,
Имнэрэ тэтэрэ умайан
Истинг мичээринэн тэтэрэрэ.

Лөкөй уолчаан онуоха
Санаабыта бигэтик
Кэрэ, нарын хатынчаанныын
Үйэтигэр умнуллубат
Таптал уотун уматан,
Күөрэгэй чыычааѳы ыллатан
Толору дьолу билиэѳин.

Кинилэр баѳараллара
Күөх чээлинэн көѳөрбүт,
Хатын мас ханыыласпыт,
Ыччат мас ыксаласпыт,

Ол эрэн Лөкөй уолчаан
Билэрэ дьылѳа-хаан,
Ыйаах-чаас диэн баарын,
Аны аѳыйах сылынан
Хараѳын уота мөлтүөвүн,
Тиһэ-уоһа дарбыйыан,

Кэрэ дьикти сиринэн
Тэлэһийэ хаамсыахтарын.

Кинилэр баҕараллара
Уста-долгуйар уулаах,
Үүнэр-силигилиир
Оттоох-мастаах,
Төгүрүк көлүкэ күөллэрдээх,
Араас өгнөөх сибэкки
Силигилии сиппит хонуутунан
Сиэттиһэ хаамсыахтарын.

Кинилэр баҕараллара
Уу-чуумпутук долгуйар
Киэнгэ хочо кытылыгар
Аарыма мас анныгар
Куустуһан олороннор
Кэрэни ыралыахтарын,
Элбэҕи санаахтарын.

Доҕоччугуом, хатынчааным,
Биһиги олорор олохпутугар
Дьиримни долгуйар ньуурдаах
Дьикти аан дойдуга
Сааһырбыт сүрэхпитигэр
Күөдүтүөх күөх уоту,
Уйадыбат тыйыс санааланыах,
Умайар сата тыыннаныах,
Олонхо номоҕун курдук
Олохпутун олоруох.
Этигэн илбис тылланыах,
Сатыылаабат бигэ санааланыах,
Минньигэс уран тылланыах,
Уйаҕас сылаас сүрэхтэниэх,
Тойук ырыа доҕордоһуох,
Олонхо ырыатын-тойугун
Доллоһута туойуох,
Илбистээх тылланыах,
Хомуһуннаах хоһоонноһуох.

Мин сүрэҕим чопчута,
Мин олоҕум аргыһа,
Көмүс уоруккар күүлэйдэтэн
Көнүллүк тыыннарбытын,
Үүнэн турар кырдалгар
Үгүһү миэхэ кэпсээбитин,
Олоҕум түһүмэх аартыгын

Сырдатан олохпун салбаабытын.
Нап-нарын лабаабынан
Эр киһилии эрчимнээх
Эппин-сииммин имэрийбитин,
Сааскы тахсар күн сарыалын
Иккиэн бииргэ көрсүбүппүт,
Олохпут устата умнупат
Оһуор-ойуу киэргэли
Сүрэхпитигэр инэрбиппит.

Күлүм-чаҕыл мичээрдээҕим,
Күлэр тырым имнээҕим,
Мичинниир хара харахтааҕым,
Үрүн илгэ түспүтүн курдук
Сайаҕас нарын сирэйдээҕим,
Хатынчааным барахсан,
Кэнэҕэски да кэмгэ
Өрөгөйдөөх халлаан
Ырайын анныгар
Ыллаабыт ырыабыт
Кэҕэ чуор куолаһыны
Кэнэҕэски төрүүр көлүөнэҕэ
Эттэригэр инэр курдук
Сүрэхтэригэр сөнөрдүү
Дьиринийэ дуорайыа.

Доҕоччугуом, хатынчааным,
Кэхтэри-кырдыары билбэккэ
Кэрэ кэскиллэн,
Эн айбыт хатын чараннарын
Үтүө улуу дойдуга
Үйэттэн үйэлэр тухары
Үүнэ чэчирээтиннэр,
Үлэр үйэлэр тухары
Эҕэрдэ энэрдэстин,
Дьол доҕордостун,
Алгыс курдук
Айылла туруохтуннар.
Күөгэл-нусхал!
Күлүм-мичил!
Уһун-туску!
Уруй-айхал!

Түүкээн, «Төгүрүк» күөл,
02.06.1991 с.

Умай таптал уотугар

Эн биһикки
Аҕаттан-ийэттэн
Айыллан тахсыбыппыт
Аан Ийэ дойдубут
Араҕас далбарыгар
Олох диэни олороору,
Аал уоту оттоору,
Алаһа бараан дьиэлэнээри,
Оҕо-уруу төрөтөөрү,
Тоҕус дьогдьоот тоҕойдорго
Доллоһута туойаары.
Доҕочугуом, сулусчааным,
Айыллан тахсыбыт
Аан Ийэ дойдубут
Аһаҕас далбарыгар,
Бүлүү Эбэ Хотуммут
Киэн килбэйэр ньуурун
Аалай солко курдук
Кыһыннара тэтэрдиех,

Үрүң күммүт
Үрдүк үөмэр өрөһөтүн
Таптал уотунан
Сандаарда сырдатых.
Эн биһи умайых
Таптал итии уотугар,
Кимтэн да уорбатахпыт,
Кимтэн да былдыаабатахпыт,
Ити барыта бэйэбит
Нохтолоох сүрэхпит төлөнө,
Куттаныма кимтэн да
Биһиги эмиэ дьоммут,
Умай таптал уотугар,
Ол дьолун-соргун,
Ол сүрэҕин бүтэһик иэйиитэ,
Ол дууһан соруга,
Ону утарыма, доҕочугуом.

Түүкээн, «Төгүрүк» күөл, 03.06.1991 с.

Сурук

Долгуйар мунчаарар кэмнэрбэр
Эн суруккун ыламмын ааҕабын,
Алыс чопчу сэргэхситэр
Истин тыллаах суругун.

Санаарҕабыт санаам халбарыйар,
Хараҕым уота сырдыыр,
Олонхо тойугун туойуохпун
Олуһун баҕаран кэлэбин.

Сүрэхтэн тахсыбыт тыллар
Сүргэни көтөҕөллөр,
Сааһырбыт мөссүөммүн
Үөрүү кымынан саҕаллар.

Эн суруй истин иэйиигин,
Алгыстаах алаарар тылларгын,
Сүрэхпэр кичэнэ уктаммын
Олоҕум аргыһа гыныаҕым.

1991 с.

Ол ыарахан күн

Хаһан этэй, ол ыарахан күн
Киирэн кэлтин оргууй,
Ыраас иэйиилээх сүрэҕин
Аһыны-абары аргыстаах.

Кыыс оҕо истин иэйиитини
Кууспутун моонньубуттан,
Ааттаспытын: «Доҕорум оҕото,
Санааҕын түһэримэ», –
диэхтээбитин.

Онно ытаппыта дууһабын
Олох эриирдээх долгуна,
Аттыбар олон муннаммытын
Мин баарбын диэхтээбитин.

Өйдөөбүтүм онно мин
Дьыннээх таптал диэни,
Күн сириң үрдүгэр
Киһилээх эбиппин дэммитим.

Ааммын сабан, төбөбүн төнгөтөн
Тахсан бартын мин хаалтым,

Сайыһыы харабын уута
Иэдэспинэн оргууй сыылбыта.

Сэгэриэм, барыма

Суох, кэбис, сэгэрим барыма
Бу манна соботох хаалларан,
Сүрээрим сордообу муннаама
Ытыаҕа санааҕа аалларан.

Саңата суох өөр-өр куустуһан
Туруохха араһыах иннигэр,
Оччоҕо хойутун-хойут
Санаһарга кэрэ буолуоҕа.

Өрүүтүн даҕаны ахтылҕан
Аргыстаах сылдыһахпыт турдаҕа,
Ардыгар барыны быраҕан
Бу курдук көрсүөхпүт буоллаҕа.

Хатынчааммыт барахсан кэтэс
Кэлэр кэрэ дьылга кэлиэхпит,
Кэҕэ чоргуйа этиитэ,
Сэбирдэбин тэлибирии ситиитэ.

Дууһаттан тахсыбат санаалар

Оҕо эдэр сааспыттан таайарым
Кими эрэ дууһам көрсүөбүн,
Саныыр санаам киирэрэ сүрэхпэр
Абылыр сылаас түүл буолан.

Ыллахпын-туойуохпун
баҕарарым.

Сэрэйэrim кини кэскиллээх
санаата
Дууһабар саңа күнү таһаарыан,
Киэн куйаар күүстээх эйгэтиттэн
Эрчими-күүһү биэриэн.

Көрсөрүм буоллар этиэм этэ
Ураанхай сахалар ааттарыттан:
«Дьонун-сэргэн ыарахан
олохторун,
Кыырай халлаанга кыйдаа», –
диэн.

Көрүөхпүн баҕаран кэлэrim
Ол күн күөгэйэ үүнэн тахсыаҕын,
Киниэхэ анаммыт истин тылынан

Эн үтүө санаан ингэн киирдин
Күнүн дьонун ыраас
дууһаларыгар,
Икки атахтаах төлкөтүн,
Түөрэбин бэрийэр аналгар.

Хатынчааным, доҕорум!

Хатынчааным, доҕорум,
Биһиги түспутугар тоҕо
Чабылла сылһыан тахсар күммүт
Тымныынан эппит сааһын
Титирэтэ тыкта?

Сайаҕас санаабытын,
Кылыһахтаах куоласпытын
Ким-туох кэлэн мэхэйдээтэ?

Мин эрэллээх олоҕум доҕоро,
Ып-ыраас халлаанга тоҕо
Хас күн аайытын
Санаарҕабыл хара былыта
Таңнары сатылыыры буолла?

Мин айылҕам киэргэлэ,
Мичээрдээх харахпытын тоҕо
Чоҕулуччу хап-харанан
көрүөхпүтүн
Ханнык буурҕа тыала кэлэн
Саба охсон аймаан ааста?

Мин сулусчааным, Айыһытым,
Көңүл тыныахпытын тоҕо

Итии уоттаах тапталбытын
Күөммүтүгэр киирэн тоҕо
Ханнык таас хайа буолан

Чочумаат үрдүк очуоһа
Бүөлүү турунан кэбистэ?

Доҕочугуом, күнүм оҕото!
Биһигини ким да тэйиппэтэ,

Тэйиттэ ыксаласпыт ыарыы
обургу,

Ааһыаҕа барыта этэнгэ,
Эппит тылбыт туолуоҕа.

Чугас дьоммор, доҕотторбор

Аныбын олоҕум доҕоругар Отут сыл бииргэ олорбут кибибэр

Уол-кыыс холбоһон,
Отут сыл олорбут доҕорбор,
Итии сылаас тапталбыт
Уостубатын туһугар,
Иэйиилээх истин дууһаттан
Тахсар тыллаах тойукпун
Үйэ-саас тухары
Өйдүү-саныы сылдыарын туһугар,
Анаатабым буолуохтун олоҕум
доҕоругар.

Төрөппүт көмүс чыычаахтарбыт
Үгүс үйэлэр тухары
Кэтит ийэ сирбитигэр
Аҕа уһун ааттатан,
Ийэ уһун тэнитэн,

Силис-мутук тардан
Олохпутун салгыыларын туһугар
Алгыс тыллаах ырыабын
Аныбын олоҕум доҕоругар.

Алаһа дьиэлэнэн, оҕо төрөтөн
Олорбут олохпут,
Киэн нэлэмэн тиэргэммитигэр
Айыым сириҥ үрдүгэр кэнэҕэс
Кэрэ-бэлиэ буоллун диэммин,
Аар тайҕам маанылаах
Аарыма маһыттан
Тойон сэргэ туруораммын
Анаатым олоҕум доҕоругар.

Үөһээ Бүлүү, 1992 с.

Сурукка тиһэн бөөччөйөн кэбиһии — бэйэтэ аһаҕас этинии. Ханнык баҕар санаа-оноо дорҕоон, тыас таһааран этиллиниһинэ эбэтэр суруллан хааллаҕына үйэлээх уонна дьон-сэргэ болҕомтотун далыгар буолар. Ол иһин мин дууһам тугу этэрин, санаам тугу саныырын, өйүм тугу толкуйдуурун, долоҕойум тугу тобуларын, тугу анааран билбиһин-көрбүппүн, сөхпүппүн-махтайбыппын, астыммыппын — барытын төһө кыанарбынан суруйа уонна аттыбар кимим да суоҕун иһин, испэр кинигинэйэн ыллыы сылдыар идэлээхпин.

Доҕорум үтүө санаата Айан алгыһа

Олонхо да бухатыыра
Оломноон тийбэт
Арылы күөх уһун
Аартыгы арыйар,
Дьоллоох уһун суолу
Тобулар кэммэр
Доҕорум этэн хаалбыт
Алгыстаах истин тыллара.

Чээлэй күөбүнэн чөлгийэ үүнэр,
Торҕо күөбүнэн тунаара тупсар,
Ураҕас тийбэт уйгулаах,
Күндээрэ сырдаан тахсар
Күндэл манган күннээх,
Саханг сириҥ аатыттан
Анысханнаах салгыннаах
Акыйааны туораангын,
Америка диэн сиргэ тийэнгин,

Араас омук ортогугар
Өбүгэбит анаабыт
Кэлэр кэнчээри ыччакка
Кэриэс этэн хаалларбыт
Олонхолорун, тойуктарын,
Күөгэл көнө хонууга
Күөмэйдээх үтүөтэ,
Күөрэгэйдиир чыычааҕым
Саргылаах сайыны айхаллаан
Дьурулаччы ыллыгырыныы,
Ытык-мааны куоласкынан,
Ыралаах алгыһын тылынан
Дьээ-буо диэнинэн саҕалаан,
Диэрэһитэ туой дуу диэтэҕим!
Дом! Дом! Дом!

Доҕорум оҕото, кэрэмэһим,
Ааһар суолун аайытын
Кэскиллээх санаан кэхтибэтин,
Иэйэхсит эбэн энээрдэстин!
Атын дойду иччилэрэ
Атыгырыы көрбөтүммүр,
Туора дойду домньуттара
Туората санаабатыннар,
Доҕорум оҕотун
Истэ сэгэйдиннэр,
Көрө үөрдүммүр.
Алгыһым курдук айаннаа,
Санаам курдук сырыт
Диэтэҕим дуу!
Дом!

Нью-Йорктан Калифорния штатыгар көтөн иһэн суруйдум. Атын сиргэ, ыраах айанныыр билэр кинигитигэр, аймах-билэ дьоннугар маннык үтүө тылы этэн атаарар буолуң, бар дьонум барахсаттар.

Сэтинньи 3 күнэ, 1997 с.

Үөлээннээхтэрбэр

Санаарҕабыл матыыба. 1990 с.

(Кыаммат буолбут үөлээннээхтэрбэр аныыбын)

Дьээ-буо...
Доҕотторуом,
Үөлээннээхтэрим, биһиги
Төрүөбүппүт
Күн-күбэй ийэбититтэн
Оҕо курдук оҕолор.
Ситэн, тупсан
Улаатан тахсыбыппыт
Дьон курдук дьоннор.

Онтон олох ухханыгар
Киммит оһолго,
Киммит дэнгэ түбэхэн,
Киммит көрбөт,
Киммит истибэт,
Киммит олохтон туораахтыыр.

Киммитин ыар ынырык
Ыарыы буулаан,
Икки салаалаах мас тайахтыыр,
Киммитин кэрэ сэбэрэтин,
Үтүө мөссүөнүн уларытар.

Доҕотторуом,
Биһиги эмиэ итинник
Сорго-мунга түбэхэн,
Инбэлиит, кыаммат
Хара испиһиһгэр киирэммит,
Санаарҕаан-санньыйан,
Дьонго-сэргэҕэ баҕаран,
Сытар сылаас
Суорҕаммыт анныгар,
Ордон хаалбыт
Соҕотох харахпыт сордоохтон
Санаарҕабыл хараҕын ууга
Оргууй иэдэспитинэн
Сыбылан түһэн,
Сыттыкпытын илитэр.
Көрөҕүөт күн сириң
Үтүө санаалаах дьонноро,
Оол, иһээхтиир дии,
Уулусса кытыгытынан
Түөн саҕа
Сизэнэ оҕоҕо сиэттэрэн,
Бу күн сириң

Кэрэ-үтүө эйгэтин,
Бу дьоллоох олох
Сайдарын-киэркэйэрин
Көрбөт буолбут муннаах.

Атабын тумсуттан
Ингэн оҕутта дии.
Кыаммат кырачаан бэйэлээх
Кыайан туруорбакка
Ытаан сынгыргыыр.

Үтүө санаалаах
Күнүм сириң дьонноро,
Сылаас, сымнаҕас илиигитинэн
Өйөөн-убаан туруорун.

Оччоҕо ити сордоох
Истин дууһатыттан,
Сылаас сүрэхиттэн изйэн
Алгыс тылын этээхтиэ эһиэхэ.

Анабыл тойуктар

Көңүл дойдум күөрэгэйэ

(Биир дойдулаахпар Анегина Ильина-Дмитриеваҕа анабыл тойук)

Самаан сайыннаах
Сахам сириң
Сандаарар күнүң
Саһарҕатың аннынан
Туйаарыма Куо курдук
Намылуйан-наскыйан,
Оргууй устан таҕыстың
Күөгэл көнө хонууга,
Уруйдаах ыһыахпыт түһүлгэтигэр
Көңүл дойдум күөрэгэйэ.

Дьонун-сэргэн барыта
Үөрөн-көтөн сэргээн,
Истин изйиилээх тыллары
Этэн-уруйдаан тураннар,
Ытыс хабыллар тыаһынан
Эҕэрдэли көрүстүлэр,
Көңүл дойдум күөрэгэйэ.

Күбэй ийэ хотунун
Күндүлээбит
Көңдөй көмүс күөмэйгинэн,
Аан Ийэ дойдун
Айан биэрбит талаангынан
Ыллаа! Туой! Хохуй!
Туруу-бараан дойдун дьоно
Тоҕус үйэ тухары
Токкоолоһон билбэтэх
Толомон элбэх толооннордоох,

Аан Ийэ дойдун дьоно
Аҕыс үйэ тухары
Ааҕан сиппэтэх
Аламай элбэх алаастардаах,
Бастахха бараммат
Байым элбэх баайдаах,
Харах ылбатынан
Хаймыылана киирэр
Үрүң түүлээх үмүөрүспүт
Үрдүк сис тыалардаах,
Сарсыардааны саһарҕаҕа
Эрэхэ долгуну түһэрэн,
Көмүс мөһүүрэнэн
Күөгэлдьийэ сытар
Күөллэргин, өрүстэргин –
Төрөөбүт төрүт дойдугун,
Көңүл дойдум күөрэгэйэ.

Сахалы алҕаатахха,
Айымныылаах үлэнэн
Арахсыспака аргыстан,
Дьонун-сэргэн таптыыр
Ырыатың ыллаа, ай!
Эһигинэн киэн тутта,
Кэнэҕэски үөскүүр
Кэнчээри ыччатың
Кэрэһилээн батыһыа,
Көңүл дойдум күөрэгэйэ!

Үөһээ Бүлүү, 1985 с.

Дорџоонноох тойугун дуораһыа туруохтун!

(П. А. Ойуунускай төрөөбүтэ 100 сыла туолар үбүлүөйүгэр аналлаах тойук, 1993 сыл)

Таалар талба хонуулаах
Таатта Эбэ Хотуммут
Саха тыллаах саргытын туһугар
Айыһыт Ийэ Хотуммут
Айан-тутан төрөппүтэ
Өркөн өйдөөх санаалаах
Уолан уол оҕону.

Оҕо куччугуй сааһыттан
Билбитэ баайдар батталларын,
Кэлэр кэскиллээх олоҕу түстээн
Баттаммыт норуотун туһугар

Самныбат санаата уоттуу умайан
Баайдары утары барбыта.

Кэрэ кэскил түөрэҕин кэбиспит
Дьоллоох олоҕун дьонноро
биһиги,
Кэннигэр хаалларбыт кэриэскин,
Илбистээх тылларын имэнгин,
Дорџоонноох тойуккун,
Алгыстаах санааҕын
Айыһыт аартыга онгостон
Ааттата туруохпут үгүс үйэлэргэ!

Доҕорум кэриэһигэр

(Эдэр сааһым доҕоругар Т. К. Апросимоваҕа аныыбын)

Оҕо, эдэр сааһым доҕоро,
Ханан этэй ол кэрэ кэм?
Биэтэҕкэ бастаан таҕыстахпына
Тыыннаах сибэкки бэлэхтиирин.

Ол кэмтэн ылата
Отуттан тахса сыл ааста,
Хоту дойдугун хохуйан,
Уруйдаан-тускуллаан ыллыырын,
Үөрэ, киэн тутта истэrim,
Аны истибэт буолаҕым.
Илэ мөссүөнүн,
Чоргуйар куолаһын,
Айан кэриэс хаалларбыт
Кылыһахтаах куолаһын ырыата
Ийэ сириг үрдүнэн дуорайа
иһиллиэ.

Тиһэх суолгар, айанныыр кэмнэр
Көрсүбэтэх абаккалаах санаам
Харах уутунан солбуллар,
Кэриэс тылгын истибэтэх абаккам
Дууһабын долгута аймыыр.

Оҕо, эдэр сааһым доҕоро,
Күн сиригэр көстөр
Кэриэс унуоххун тутуоҕум,
Оччоҕо эн сырдык дууһан үөрүөҕэ
Доҕорум бэлиэ хаалларда диэн.

Оҕо, эдэр сааһым доҕоро,
Тыыннааххар эн эппит тылларын,
Ыраас, кэрэ мөссүөнүн
Кэриэс буолан хааллын сүрэххэ.
Сүрэх ытыыр, дууһа долгуйар,
Ахтылҕан тойугун туойуом
Эн сырдык дууһаҕар анааммын!

Оҕо, эдэр сааһым доҕоро,
Быдан дьылларга быраһаай!
Кэриэс хаалларбыт мөссүөнүн
Олох аргыһа онгостуом,
Айыым сиригэр андаҕар буоллун.
Эппит тылбын толоруом,
Оҕо сааһым доҕоро.

Дьокуускай, 29.05.1993 с.

Мутугунан быраҕар уһун үйэбэр

Мутугунан быраҕар мунур үйэбитигэр төһөнөн дьарыгын, талаһар баҕан ис хоһооно кизн, суолталаах уонна онтугун олоххо онорон-тутан сатаан киллэрэр, туһаҕа таһаарар буоллахына, олоҕун ордук суолталанар. Ону мин арыый эрдэ-лээн, эдэр сылдьан, тобулбут эбиппин. Онон бишрдэ бэриллибит олохпор хас эмэ, эбиитин ситиһиллээх уонна дьоллоох олоҕу олорон аастым дэнэ саныыбын. Оттон төрүтүм туһунан ахтар буоллахха маннык. Салгыы саас-сааһынан сэнэргиим.

Бастар бараммат баайдаах,
Тохтон хороммот дьоллоох,
Үгүс үйэлэр усталарыгар
Үмүөрүһэн, үтүрүһэн үүммүт,
Үгүс үтө тыллардаах,
Ханыылаһан тэнийэн үүммүт
Хатын чаран кизгээлээх,
Уһуга биллибэт,
Улаҕата көстүбэт
Улуу тунаар тумулардаах,
Тахсар күн сарданатыгар
Көмүс мөһүүрүни түһэрэн
Эбэрэһэ долгунунан
Күөгэйэ мэндээрэ сытар
Күннүк сир усталаах,
Күөгэлдьимэ күөллэрдээх
Байылыат баай дойдум,
Баппаҕаайы Эбэ Хотунум,
Уһук тыатын хонноҕор
Иһэрдээҕим түбэтигэр,
Нымсах диэн күөлүм
Халын сийин кэтэҕэр,
Үрдүк кырдалын үрдүгэр
Ыраас хонуу баарыгар
Балаһан дьэ туттан,
Алаһа тэринэн,
Аал уоттанан,
Оҕо төрөтөн,
Олох олоруохпут диэн,
Оппуруоһа диэн дьахтардыын
Быһыйга былааннаах,
Күүстээххэ көрүгнээх,
Тыаһыт диэн хос ааттаах,
Ньукулай диэн эдэр киһи –
Эһэлээтэр эһэбит,
Бу этиллибит сиргэ
Олоҕун онгостон барбыт.
Итинтэн салгыы
Дирингиир буолуохха:

Үс биэрэстэлээх сиргэ
Оччугуй Сылгы Күүлэлээҕин
Уһуоргу кырдалыгар,
Бэс тумуһаһа,
Нэлэмэн тэлгэхэлэнэн,
Наадал хара түптэлэнэн,
Тойон сэргэ туруорунан,
Дьэ-уот тэринэн,
Унаар буруо унаарытан,
Биһиги хос эһэбит,
Никииппэр оҕонньор,
Саллар сааһыгар,
Мунур үйэтигэр
Сааһын ситэн,
Олох олорон ааспыт.

Эһэбит Ньукулай
Бу Эбэ Хотун
Дьоллоох туонатыгар олорон,
Баай хара тыатыттан
Бултаан-алтаан
Бу дойду дирин далайдарыттан
Балыктаан-кустаан,
Туулаан-туһахтаан,
Байылыаттык аһаан-сиэн
Дьоллоохтук олорбут,
Ынах сүөһүтэ элбээбит,
Сылгы сүөһүтэ үксээбит.
Эбэ Хотуна,
Аан дойдута бэйэтигэр
Сыһыарбыт, сөбүлээбит.
Маннайгы оҕолорун,
Көмүс чыычаахтарын,
Кууһума диэн ааттаабыттар,
Иккис уолларын,
Биһиги аҕабытын
Ньыыкан диэн ааттаабыттар,
Үһүс уолларын
Мааркап дизбиттэр.

Ийэбит унгуоҕар

Баппаҕаайы оскуолатыгар 5 кылааска үөрэнэ сылдьан суруйбутум. Онно саха тылын бизрэр Егор Сидорович диэн учуутал: «Аны, тоойуом, итинниги суруйбат, аахпат буол», – диэбитэ. Ол бириэмэҕэ сэрии тулаайахтара элбэх этилэр, хас да оҕо ытаабыта. Учууталым ол иһин эппит буолуохтаах.

Олорор күөлбүт кырдалыгар,
Үрдүк томтор тэллэҕэр
Көмүллэн сытаахтыыр
Күн-күбэй ийэбит барахсан.

Аҕабыт сонуттан тутуһан
Кус оҕотунуу батыһан,
Ийэбит унгуоҕар тийэммит
Оргууй иһийэн турарбыт.

Аҕабыт эрэйдээх хараҕыттан
Аһыы гаммах уута тохторо,
Онтун кистээн биһигиттэн
Киэр хайыһа сатаахтыра.

Кыра, мэник бэдик мин
Харахпын сотто-сотто,
«Ийэбин наһаа да аҕынным,
Хаһан турарый?» – диэхтирим.

«Аҕам маннык буолбут киһи,
Тоойуом, турбат», – диэн баран,
Түөһүгэр көтөҕөн ылара,
Илийбит иэдэнигэр ыга тутара.

Төһөнөн оргууй бараахтыырбыт,
Курас дьиэбитигэр киирэрбит,
Аһахпытын баҕаран кыралар
Аҕабыт диэки көрөөхтүүрбүт.

Илбэнэ, 1951 с.

Сайын Лөкөчөөнүө

Эдьийим Маарыйа эмээхсин
өтөҕөр,
Титирик туруорбах дьиэтин
кэтэҕэр

Кэҕэлэр куотуһа этэннэр,
Күөх сайыны киэргэтэн эрдэхтэрэ.

Оол, унуор Бэрэ аартыгар
Кирилэ оҕонньор өтөҕүн аннынан
Көнүлгэ көччүйэр сылгылар
Хатын чаран быһыһыгар
Бырдахтан куотан, саһан
эрдэхтэрэ.

Оҕо сылдьан оонньообут
Лөкөчөөнүм хоруутун төрдүгэр,
Ача оттоох кырдалын тэллэҕэр,
Эгэлгэ өнгүнэн киэркэйэн,
Сибэкки арааһа үүннэҕэ,

Эдэр сүрэх дууһатын тутан
Угуйан эрдэхтэрэ дьэрэкээн
симэхтэр.

Өң дьылтан Лөкөчөөнүм угуттаан
Хара маһыттан халыйдаҕа,
Собото-мундута отун төрдүн аайы
Бүллүргэһэ оонньоон эрдэхтэрэ.

Сайынҕы үтүөкэн да күннэр
Лөкөчөөнүм үрдүнэн сатыылаан
эрдэхтэрэ,

Мин оҕо сааһым доҕоро
Кэрэ мөссүөнэ итии күн уотуттан
Саһарчы буспут алаадылыы
Кытара имин хаана кэйдэҕэ.

1981 с.

Дойдуга төннүү

Дьэ-буо!
Этэнгэ сылдьаммын,
Киһи буоламмын
Эргиллэн кэлиим бүгүн
Төрөөбүт төрүт буорбар.

Эбэ Хотуммар,
Лөкөчөөммөр киирэммин,
Үрдүк кырдалыгар тураммын
Эргитэ көрдүм барытын.
Оҕо тулаайах сааспын
Санаан ахтан кэлиим,
Олуһун долгуйан ыллым,
Оргууй үөһэ тыынным.

Ол көстөр аартык төрдүгэр,
Үрдүк томтор тэллэбэр
Сытаахтыыллар өбүгэлэрбит,
Төрүт дьоммут төрдүбүт.
Оо, үчүгэйдик да саныбын
Оҕо тулаайах сылдьаммын
Тонор-хатар кыһалҕаттан,
Күһүннү ыас харанҕа
Хонор сир онгосторум
Өбүгэлэрим көмүллүбүт
Көмүс унуохтарын.

Оо, аны санаатахха,
Ыарахан да кэмнэр,
Сыллар-күннэр ааспыттар.

Биирдэ күн күбэй ийэкэм
Балтылаатар балтыгар
Аччыктыыр-тонор кыһалҕаттан
Хонуом диэн тийибитим,
Төгүрүк остуол үрдүгэр
Сылаах эт, алаады, сүөгэй
Тардыллан ахан турара.
«Хас тулаайах оҕону

Хоннорор кыахпыт суох!»- диэн,
Холдьоҕон таһаарта.

Үтүө санаалаах
Күнүм сириҥ дьонноро,
Аһынын, абыраан, көмөлөһүҥ
Тулаайах соҕотох
Хаалбыт муннаахтарга!
Олох диэн очурун-чочурун билбит
Дьон киэннэрэ дьорҕоотторо,
Талааннаах тарбахтаахтара,
Сүҥкэн өйдөөхтөрө
Тахсыахтара кинилэртэн.

Билбитим киһи буолар
Үтүө сир баарын,
Киһи буолар кэскил сирдээн
Тиэрпитэ ол үтүө дойдуга.

Оо, сангаһым барахсан
Күндү үтүө санаата
Үөрэппитэ киһи буоларга,
Кэрэҕэ, үтүө олоххо тардыһарга
Төрөппүт көмүс чыычааҕыны
Сылаас күөнүгэр сытыаран
Оргууй сипсийэр буолара.

Сангаһым Мааппа барахсан,
Үтүөбүн-өҥөбүн санааммын
Көмүс унуоххун көтөхпүтүм,
Ийэ сиргэр кистээбитим,
Эн иннигэр иэспин төлөөбүтүм.
Утуй уһундук санаа иһинэн,
Дьаһаллан айаннаахтаатын,
Үтүө санаалаах иккис ийэм,
Киһи гыммыт оҕоһуттан
Уһун сылларга быраһаай!

Бүлүү, 1975 с.

Санаарҕабыл тойуга

Тоҕо эрчимнээх этим-хааным
Уйадыар буоллун кэнники
кэмнэргэ?
Тоҕо сырдык ырам силис тардан,

Ийэ сирбин киэргэппэт буоллун?

Туойар тойуктарым дуораана
Кыталык ырыата буолан,

Үрдүк халлаан өрөһөтүгэр
Өрө көтөн тахсыбат буоллугут?

Бүттэ дуу, номнуо олоҕум миэнэ,
Умулунна дуу, күнүм сырдыга?
Кыайтардым дуу, ыары

ухханыгар,

Ыар санаа быстах балысханыгар?

Түллэннии тэп түөһүм иһигэр
Нохтолоох тойон сүрэҕим,
Бар дьоммор ымыы туттан
Туойуом этэ дии, олонгом
тойугун.

Красноярской к., 1986 с.

Саргыбыт салалынна

Олонхо олоҕо олохтоох,
Сайаҕас дьээнкэ салгыннаах,
Кэхтибэт кэрэ кэскиллээх,
Күөх күндэл халлааннаах
Сахам сириҥ иэнинэн
Этиэхтэн эриэккэс кэрэ
Самаан сайын сатыылаан кэллэ.

Баай хара тыам барахсан
Айгыр лоһуор лабааларынан
Аргый сапсына эҕэрдэлээтэ,
Чаран тыабыт силигилии ситэн
Эдэр кыыстыы угуйа ыңгырда,
Дьыбардаах тымныыттан

салгыбыт

Сахалар саргыбыт салалынна.

Былыргы өбүгэлэрбит үгэстэринэн
Күөгэл көнө хонууга
Аар баҕах туруоран
Бар дьоммут бары түмсэн,
Айгыр силик түһүлгэни төрүттээн,
Улаан биэ кымыһынан уруйдаан,
Улуу Тунах Ыһыаҕы

төрүттээтибит.

Ытык кырдыаҕас эһэбит
Аал уоту кытыаһыннара оттон,
Амтаннаах ас үрдүнэн
Арыылаах алаадынан аһатта,
Уруйдаан унаарытта,
Тускулаан туһаайда
Айхаллаан Улуу Ыһыаҕы аста.

Дьоллоох ыһыах түһүлгэтигэр
Аҕыс аарыма сэргэҕэ
Тэлим көмүс киэргэллээх

Ыңгырынан ыңгырдаммыт
Аарыктаах тангалайдаах
Көнтөстөөх дьөһөгөй оҕолорун
Түһүлгэҕэ хотолдытан хаамтаран
Киллэрэн баайдылар.

Кииһинэн килииннэммит,
Кырсанан кыбытыллыбыт
Аалы көмүс киэргэллээх
Оноолоох оһуордаах таңастаах
Эдэрдэр-эмэннэр бары
Түһүлгэни төгүрүччү
Түбүрүөннээн киридилэр.

Күндэл күнүм тахсыар диэритин
Бүлүүм дьоллоох кытылыгар
Олонхо тойук дуорайда,
Эһиэхэй ырыата энээрийдэ,
Оһуохай ырыата тоһуоруйда,
Ыраас таптал иэийитэ
Сүрэххэ күүскэ тэптэ.

Бүдүрүйбэт мүлдү бөҕөстөр,
Халбаххай хатан ингиридээхтэр
Хабыр хапсыһылары буолла,
Кус быһыйдар куоталастылар,
Дьон-норуот соргутун тускулуур
Уңуоргута-улаҕата биллибэт
Уолбат уйгу олохтонно.

Алгыстаах тойукпунан
Улуу Тунах Ыһыахпыт
Айгыр силик түһүлгэтэ
Айыым сириҥ үрдүгэр
Силигилии аатыра туруохтун,
Саха аата ааттаныахтын диэн,
Алгыс тылын хаалларабын!

Өрөгөй үнкүүтүн
Дьиэрэтэ дайяхпыт.

Биһиги амарах сүрэхпитигэр
Өрүү баар
Алгыстаах санаа,
Сырдык таптал.
Дьоллоох дойдубут иэнигэр
Күөх чэчири анньаммыт
Араас омук дьонноро мустаммыт,
Арыылаах тунал
Кымыстаах чороону
Үөһэ күөрэччи тутаммыт,
Үйэлээх эйэни уруйдаан,
Үүнэр көлүөнэҕэ
Үтүө олоҕу тосхойон,
Уңуордуур үгүс үйэлэргэ эйэни
Сир аайы мустаммыт
Уруйдаан-айхаллаан туойуохпут.

Олонхонут ытык кырдыаҕас
Аал уотун аһата-аһата
Аргынньахтаан олонор алгыа,
Дьулуһар өрөгөй киэн кэскилин
Сайдар кэрэ кэммит сарсыннытын
Уҕараабат уруй-айхал
Кэлэр да кэмнэ
Кэхтибэтин диэн,
«Эйэ» диэн кэскиллээх
Тылынан саҕалаан,
Сахалыы энээрийэ туойуоҕа.

Аан дойду дьонноро,
Үйэлэртэн үйэлэргэ
Талаһар баҕабыт туолуохтун!
Суох буоллун сэрии,
Суох буоллун өлү!
Эйэ, кэрэ кэскил үрдээтин!
Эйэ, кэрэ соргу туолуохтун!
Эйэ энээрдэһэ туруохтун!

Махтал, Өктөөпкө!

«Үөһэ Бүлүү» хаһыат, 1987 с.

Ол уон сэттис сылларга
Үгүс үйэлэр усталарыгар
Үктээн-баттаан олорбут,
Бардам баай аймаҕын
Аҕа баһылыга буолбут,
Үрүннүүр ыраахтааҕы үөрдэрин
Үс хос батталлаах сыаптарын
Үлтү үрэйэр туһугар
Хомуньуус баартыйа учуутала
Улуу эһэбит Элиэнньин
Үлэһит норуотун туһугар
Воттаах-төлөннөөх ыңгырыыта
Ийэ сирбит иэнинэн
Дорҕоонноох тыастаах
Куолакал буолан
Сатары дуораһыйбыта.

Үйэлээх үтүө ыңгырыыны
Ис дууһабытынан ылынан,
Багтаммыт-үктэммит
Бары биир киһилии ылсаммыт,
Болуссат аайы түмсэммит
Кытыастар кыымныы

Санаабыт өрүкүйэн,
Халын тириибитин харыстаабакка
Эдэркээн олохпутун толук уган,
Ахса-ахсаана биллибэт
Алдьархай аргыстаах,
Үксэ-дьүүлэ биллибэт
Үлүгэр үктэллээх
Атаҕастанан олорбут
Өһүөннээх санаабытын ситиһэн,
Үгүс үтүмэн үйэлэргэ
Күөдьүйэн күөрэйбэттэрин

курдук,

Күн сирин үрдүттэн
Күдэн гынан көтүппүппүт,
Сиик гынан симэлиппиппит.
Ол онтон ылата,
Өктөөп Өрөбөлүүссүйэтэ

өрөгөйдөөбүтэ,

Үлэһит кыра дьонго
Көңүл күммүт үүммүтэ,
Торҕо буруобут унаарбыта,
Кэлэр кэнчээри ыччаттарбытыгар
Үйэлээх киэн кэскил түстэммитэ.

Унук хоту сирдэргэ,
Үнгэр үрэх бастарыгар,
Алаас-сыһыы унуктарыгар
Ыһыллан-бытанан олорбут
Саха омук барахсан
Харахпыт аһыллыбыта,
Оскуола сырдык кыһатыгар
Үөрэх үрдүк кирбиитигэр
Үөрэнэр, ситиһэр дьолбутугар.

Дьоллоох олох
Киэн дьабыл аартыга
Силэллэн аһылынна!

Улахан махтал буолуохтун,
Ураанхай сахалар ааттарыттан
Эһэбит Элиэнньингэ!
Уруй-тускул буолуохтун,
Өрөгөйдөөх Өктөөп күнэ!

Саргыбыт салалыннын

Аламай манган күннээх,
Илгэ-быйан сайыннаах,
Уйгу-быйан олохтоох,
Сахам сирэ барахсан
Бараммат баайгынан,
Хороммот дьолгунан,
Дьохуннаах сурабын
Тоҕус дойдун үрдүнэн
Тойук буолан доллоһуйда.

Албан аатын
Аан дойдун урсунан
Анаардасты аатырда,
Охтон биэрбэт оноһууланнын,
Самнан биэрбэт саргыланнын,
Кэхтэн биэрбэт кэскиллэннин,
Түһэн биэрбэт төлкөлөннүн.
Билэбит бары биһиги
Аан Ийэ дойдубутун,
Аймах-билэ дьоммутун
Халахайы харбатыр
Халбас хара сокуоннаах,
Ингэ-мэнэкэй бэлэстээх,
Бардам баай аймаҕа
Баттаан-баһылаан олортун.
Буор оһох энээрдэнэн,
Тон тулаһа уйаланан,
Тонор-хатар мунгуттан
Хоноллоро хотон түгэбэр.

Ону баара...
Улуу эһэбит – Лениммит
Муударай булугас өйүнэн,
Элбэх омук кэккэтин
Таас истиэнэ курдук,

Танган-талан туруоран,
Анаардасты аатырпыт.
Үөр өстөөх биһин
Үрүт өттүлэриттэн
Үөрбэ буолан түһэммит,
Аллараа өттүлэриттэн
Атара буолан тахаммыт,
Өстөөхпүтүн өһөрөн,
Саастаахпытун самнаран,
Кэнчээри ыччаппыт кэскилин
Самныбат саргылаатыбыт.
Улуу дойдубут биһиэнэ
Туллубат тулаһыннанна,
Укулаат таас акылааттанна.
Аан Ийэ дойдубут
Киэн киэлигиттэн
Көнүл үтүө дойдун
Ыччаттара кэлэннэр,
Чэлгиэннээх тэлгэһэ тэнитэн,
Кэмэ-кэрдиитэ биллибэт
Киэн куораттары
Килэдитэ туттулар.
Сахам сирин урсунан
Аҕыс уон аҕыс айыһыт
Аартыгын айаннар,
Тоҕус уон тоҕус
Дойдулары сибээстээн,
Хайалары-систэри
Хайыта солоон,
Дьохуннаах оһохторго
Чочулаан кутуллубут
Ыстаал тимир көлүһө
Лиһигирэччи сүүрэр
Тимир суолун онордулар.
Алдан, Лена кытылларынан

Сундулуһа субуллаохтара
Субуллаҕас үһүн буойастар.
Оччоҕо буоллаҕа –
Дьон-норуот дөссө элбиэ,
Дьолбут-соргубут үрдүө.
Араас омук дьонунуун
Иллээх кэргэн буоламмыт,
Күөрэгэй көччүйбүт
Күөх хонуутугар тахсаммыт,
Төлкөлөөх түһүлгэни тэнитэн
Алгыстаах тойукпутунан,
Кэнчээри ыччаттарбытыгар

Кэптэн биэрбэт кэскиллэрин
Саха таптыыр ырыатынан
Айхаллаан туойуохпут.
Эйэлээх халлаан анныгар
Силиспит-мутукпут
Силигилии үүнэ туруохтун!
Сахалыы амарах санаанан
Айхал буолуохтун –
Эһэбит Ленингэ!
Өрөгөй-талаан үрдээтин,
Саргы-талаан салалыннын!

Москуба куоракка

Орто Аан Ийэ дойдум
Тоҕус томторун
Дьогдьойор саалыгар,
Килбэйэр киинигэр
Үгүс үйэлэр тухары
Үүнэ-сайда, тэнийэ турар
Улуу Москуба куоракка
Сайдам кэрэ санаалаах,
Үүнэр-тэнийэр кэскиллээх
Сахам дьонун аатыттан
Уруй! Тускул!
Айхал! Мичил буолуохтун!
Бу эбэҕэ олорон ааспыт
Ытык-мааны кырдыаҕастар,
Атын киһи кэлэн
Айдааран эрэр,
Туора киһи кэлэн
Этигэн этин аһан,
Тоҕус томторҕонноох
Ийэ дүнгүрүн охсон
Уһугуннартаата диэмэн даа!
Саха омук Үрүн ойууна

Дьонум-сэргэм туһугар
Алгыс амалыйар,
Саҥа саңгарар күнүм буолла.
Кэлбит кэрэ үйэттэн
Бар дьонум туһугар
Дьолу-соргуну көрдөһөр
Күнүм буолла.
Биһиги бары
Иэйэхситтэн ситимнээхпит,
Айыыһыттан айдарыылаахпыт,
Күммүт сиригэр
Кэрэни кэрэһэлиэхтээхпит,
Үчүгэи эрэ төлкөлүөхтээхпит,
Иллээхтик эрэ олоруохтаахпыт.
Олорор олохпут
Алгыстаах аартыга
Аһаҕас буолуохтун,
Кэнчээрибит кэнээтин,
Ыччаппыт ууһаатын,
Айыыһыппыт аргыстастын,
Иэйэхсиппит энгэрдэһэ туруохтун!

Күүтүн, кэтэһин, көһүтүн! (Былыргы матыыбынан)

Дьэ-буо!
Эйэҕэс бэйэлээх
Иэйиэхсит Хотун эдьийибит,
Аһыныгас санаалаах
Айыыһыт Хотун аҕаспыт
Истин иэйиилэрэ имэнирэн,
Иэйэн-куойан
Иэримэ көмүс

Сымнаҕас уйаланныннар,
Көй көмүс күндү ордууланныннар.
Сылаастарынан сыдыаайсан,
Итиилэринэн илгиһэн
Олох олордуннар диэн,
Күн сириҥ көрүөхтэриттэн
Аҕыс түһэх халыҥнаах
Архыыпка суруллубуттарынан,

Билгэлэрэ биирин быһытынан,
Ыраах сиртэн ынгыртаан,
Хой сиртэн хомуйан
Холботолообуккут иһин
Барҕа махталбытын биллэрэн,
Холоонноох доҕорум биһиги
Аал уоппут иччитигэр
Хатан Тэмиэрийэ
Бырдья Бытык,
Аан Ухханҕа,
Сөһүргэстээн олонорон,
Сүһүөхтээх бэйэбит сүгүрүйэн,
Хоолдуктаах бэйэбит хонкуйан,
Айхал тылын этэн,
Күндүлээн-маанылаан эрэбит.

Эһиги алгыстаах ааккытын
Айхаллаан,
Алгыстаах санаалаах аҕастарбыт,
Иннибитигэр кэлиэхтээх
Дьоллоох түгэммитин
Күүтүн, кэтэһин, көһүтүн!
Санаабыт санаабыт туоларыгар
Салайа, ыйа-кэрдэ турун!
Ол үтүө күммүт кэллэҕинэ
Күндүлүөхпүт-маанылыахпыт,
Ахсааммыт эбиллибитин
Айхаллаан тураммыт
Алгыс тылын этиэхпит!
Дом!

Калифорния, Беркли к., 1997 с.

Түмүк

Күн сиригэр
Төрөөн кэлэн
Ким аата ааттаммыт,
Ким күнэ тахсыбыт,
Ким кэриэс хаалларбыт
Тахсар күн кэриэтэ
Саһарҕата кыыһыа,
Силиһэ тэнийиэ,
Аата ааттаныа,
Үйэттэн үйэлэргэ
Удьуора ууһуо,
Саргыта салаллыа.

Дом!

III. СЫҢЫАРЫЫЛАР

«Хабытта Бэргэн» олонхо хоһоонун тутула

Е. А. АРХИПОВА,
филологической
наука кандидата, доцент

Кирилл Никонович Никифоров – Лөкөчөөн «Хабыр киирсиилээх Хабытта Бэргэн» олонхото бэчээккэ тахсаары бэлэмнэнэ сыттабына, илиинэн суруллубут тиэкиһин көрөн, хоһоонун тутулун туһунан аҕыйах тылы этэргэ сананым. Бастатан туран, ааптар олонхотун бэйэтэ суруйбутун (сурукка киллэрбитин), сорох сирдэринэн көннөрөн, чочуйан биэрбитин бэлиэтиэххэ сөп. Урукку өттүгэр олонхоһут ыллаан биэрдэбинэ үөрэхтээх дьон сурукка түһэрэн ылар. Иккиһинэн, төһө да аныгы кэм олонхото буоллар, олонхолоһун үтүө үгэһэ, олонхону толоруу сизэр толору тутуһуллара киһини үөрдэр, ол курдук, үөрдүүөр баай тыл-өс, олук хоһоонор туттуллубуттара кэрэхсэбиллээх, былыргы олонхолору кытта тэннииргэ интэриэһинэй.

Бу олонхо хоһоонун тутулун (ритмикэтин, аллитерациятын, рифматын) кэ-тээн көрдүм, онуоха айымньы кириититтэн речитативынан толорулар өттүн көрдөххө, манньык быһа барыллаан түмүк тахсар.

Ритмикэтэ. Олонхо хоһоонун тутулун «ритмическэй ойуута, оһуора» хас биирдии тылтан, ол тыл хас сүһүөхтээбиттэн тахсар. «Хабыр киирсиилээх Хабытта Бэргэн» олонхоттон быһа тардыыга 1131 тыл баарын аахтым. Онтон 1 сүһүөхтээх тыла 10%, икки сүһүөхтээбэ – 43%, үс сүһүөхтээбэ – 29%, түөрт сүһүөхтээбэ – 16%, уонна дуона суох бырыһыан биэстэн элбэх сүһүөхтээх тыл ахсааныгар тиксэр. Ол аата сүннүһүнэн, ханнык баҕарар олонхоҕо курдук, 2 уонна 3 сүһүөхтээх тыл ахсаана баһылыыр, мин көрбүт быһа тардыыбар туттуллубут бары тылтан 72 %-нын ылар.

Кирилл Никонович Никифоров – Лөкөчөөн «Хабыр киирсиилээх Хабытта Бэргэн» олонхотун атын биллэр олонхолору кытта тэннээн көрдөххө, улахан уларыһыы суох, тэннээһини таблицаҕа биэрэбин (%). Манна: А. Уваровской олонхото, Миитэрэй Говоров «Бүдүрүйбэт Мүлдүү Бөҕө», Түмэппий Захаров – Чээбий «Ала Булкун», Күннүк Уурастыырап «Нуоҕалдьын кугас аттаах Тойон Дьаҕарыма бухатыыр» олонхолорун ааттара кылгатылынна:

Тылга сүһүөх ахсаана	А.Уваровской «Олонхо»	М.Говоров «БМБ»	Т.Захаров «АБ»	Күннүк Уурастыырап «ТДь»	К.Никифоров «ХБ»
1	12	11	10	8	10
2	44	44	49	48	43
3	31	29	29	28	29
4	11	13	11	15	16
5, 5-тэн үөһэ	2	3	1	1	2

Көстөрүн курдук, барыларыгар сүннүнэн тэн бырыһыан тахсар, кыра эрэ араастаһыылаах. Ордук элбэхтик барыларыгар икки уонна үс сүһүөхтээх тыл туттуллубут. Туһааннаабынан: 75%, 73%, 78%, 76% уонна 72%. Кирилл Никифоров биир сүһүөхтээх тылы туттуутунан Чээбийдиин тэн бырыһыаны көрдөрдө. Түөрт сүһүөхтээх тылы саамай элбэхтик туттубута көһүннэ – 16%. Олонхотун Миитэрэй Говоров уһун, о.э. элбэх сүһүөхтээх тыллары барыларынааһар үгүстүк (3%) туһаммыт эрэри, «Хабыр киирсиилээх Хабытта Бэргэн» олонхону ааһа олонорон 4, 5, 6 сүһүөхтээх тыл элбэһин тутта көрөбүн.

Кирилл Никонович Никифоров – Лөкөчөөн түөрт, биэс сүһүөхтээх тылы туттуутун холобура:

Сир ийэ сиксигиттэн сиэтэн,	1-2-4-2
Аан дайды арҕаһыттан тардан,	1-2-4-2
Аҕыс уон аҕыс	2-1-2
Алаастартан тардыһан,	4-3
Сэттэ уон сэттэ	2-1-2
Силээннэртэн сиэтиһэн,	4-3
Халыг таас хайалары,	2-1-4
Хара тыалары	2-3
Хаба ортолорунан	2-5
Хайыта сүүрэн,	3-2
Очуос хайалары	2-4
Очурдарын көннөртөөн,	4-3
Буор хайалары	1-4
Буом сирдэринэн	1-4
Тоһута көтөн,	3-2
Далай түгэбиттэн тардыыланан,	2-4-4
Сир ийэ сиксигиттэн	1-2-4
Ситимнэнэн-мутуктанан,	4-4
Аан ийэ сирим	1-2-2
Түктүйэлээх түгэбиттэн...	4-4

Бу 20 устуруокаҕа 16 түөрт сүһүөхтээх тыл, 1 биэс сүһүөхтээх тыл туттуллубут. Уһун тыллар олонхо уопсай тэтимин бытаардаллар, наллаан, сиһилии кэпсиир интонацияҕа киллэрэллэр.

Аны устуруокаҕа сүһүөх ахсаанын аахтааха, маннык хартыына көстөр: түөрт сүһүөхтээх устуруока – 5%, биэс сүһүөхтээх – 16%, алта сүһүөхтээх – 27%, сэттэ сүһүөхтээх – 17%, аҕыс сүһүөхтээх – 17%, тоһус сүһүөхтээх – 8%, уон сүһүөхтээх – 4%, икки, үс уонна уонтан элбэх сүһүөхтээх устуруокалар аҕыйахтар. Онон бу олонхо хогооно сүннүнэн 5, 6, 7, 8 сүһүөхтээх устуруокаларынан суруллубут, ол барыта 77% тэннэһэр.

Олонхотун тугу хоһуйарыттан, кэпсиириттэн көрөн олонхотун тэтимин уларытан, түргэтэтэн, бытаардан биэрэр. Ол чинчийиигэ кини ханнык кэрчиккэ хас тылы, хастыы сүһүөхтээх тылы хайдах туттубутуттан, устуруокаҕа сүһүөх ахсаана төһөтүн быһаарыттан чуолкайданар. Олонхотун кириитигэр Кирилл Никифоров-Лөкөчөөнөп үгэс буолбут клишелэри туттубут, онон айымньы тэтимэ биир тэнник салаллан тахсан иһэр.

Аллитерацията. Олонхотун туруору да, сытыары да аллитерацияны балачча туттара көстөр. Үксүгэр туруору 3, 4, 5, 6 устуруока аллитерацияланар. Сорох сиргэ

аллитерация элбиир, дорџооннор дьүөрэлэһиилэрэ 65%-на тиййэр. Холобура, бэчээттэммитинэн биир сирэй 41 устуруокалаафьттан 26-та аллитерацияланьан сөп, бу сыыппара сирэй аайы, биллэн турар, тэнг буолбат, халбангыыр. Биһиги ылбыт быһа тардыыбытыгар саамай уһуннук аллитерацияламмыт кэрчик 6 устуруоканы тилэри барар, сытыары да, туруору да аллитерация тэнгэ баар:

Хахсаатгаах **ха**ллаан
Хангас энэринэн
Хаһыытаһа-**ха**һыытаһа
Халаахтыы көтө турдулар.
Хабыр киирсиилээх
Хабытта Бэргэн...

Атын олонхолору кытта тэнгээн көрүүгэ «Хабыр киирсиилээх Хабытта Бэргэн» олонхоҕо сытыары аллитерация элбэх. Ол биллэн туран, айымны иһиллитин олус тупсарар:

Кини **к**иһи
Уон сааһын чугаһаан
Буутун этэ мукутаан,
Сиһин этэ **с**итэн
Холун этэ **х**ойдон,
Быччыгын **көрө-көрө** быыппастан,
Харытын **көрө-көрө** хабырыттан
Очуос хайалар
Оройдоругар тахсан,
Ойуоккалыы **о**онньоур,
Хайыр таастарынан
Хабылык оонньоур,
Көһөҥө таастары
Көтөҕө-көтөҕө бырафаттыыр.

Бу быһа тардыыга сытыары аллитерация эрэ буолбакка, туруору аллитерация, тылы хатылааһын, дорџооннор дьүөрэлэһиилэрэ, рифма – бары көмөлөөн олонхо иһиллитин, мелодикатын онороллор.

Рифмата. Үксүгэр буоларыныы, олонхоһут фономорфологической рифманы туттар, точнай, тавтологической рифма элбэх. Быһа тардыыга хоһоон иһинээҕи уонна кэннинээҕи рифманы көрөбүт:

Таптаабыттарынан таалалаан,
Көңүллэринэн көччүйэн,
Буур тайах этинэн
Бохсуо бырахсан,
Арынан аһаан,
Сыанан сыналаһан,
Халын хаһанан
Хабылык оонньоон,
Баһан ылар курдук
Баламаттык байан,
Сомсон ылар курдук
Солоҕойдук бултаан,
Алаас быһаһаһын саҕа

Алаһа дьйэлэнэн,
Чэлгигэн халлаан саға
Дэлэгэй тэлгэхэлэнэн,
Хара түүлээҗи
Ханыылаан үөскэтэн,
Үрүн түүлээҗи
Үөрдээн, үмүөрүтэн
Байан-тайан
Оҕо-уруу төрөтөн
Кэнчээрилэрэ кэнээн
Ыччаттара ууһаан
Мутугунан быраҕар
Мунгур үйэлэригэр
Аатыран-аарыгыран этэнгэ
Олох олорон ааспыттар.

Быһа тардыы 100% рифмаламмыт, ааҕарга да, истэргэ да олус үчүгэй. Үөрө-дүөрө тыл ситимнэнэн тахсан иһэр. Саха кулгааҕа маннык кэрэтик кутуллар кэпсээни иһиттэр-истэ олоруон курдук этэр-тыынар, айар-кэпсиир да буолаллар эбит!

Аллитерация, рифма хойуутук туттуллуута айымньы дьүөрэтик, кэрэтик иһил-лиитин хаачыйар, ону билэр, өйдүүр буолан олонхоһут, айылҕаттан талааннаах К.Н.Никифоров – Лөкөчөөнөп тупсаҕайдык туттар, сатабыллаахтык сангарар.

Түмүктээн этгэххэ, Кирилл Никифоров – Лөкөчөөн «Хабыр киирсиилээх Хабытта Бэргэн» олонхото 21 үйэ сахатыгар уус-уран, хомоҕой тыллаах улахан бэлэх. Маннык олонхону ааҕан ыччат дьон саха тыла баайын, кэрэтин өйдүөҕэ, уус-уран тылга умсугуйуоҕа, уһуйулуо, саха буоларынан киэн туттуо диэн эрэнэбин. Айымньыга элбэх тэнгэбил, метафора, эпитет баара олонхону киэргэтэр, байытар, уус-уран таһымныыр. Олонхо бэчээттэнэн табыстаҕына кэрэхсээн ааҕааччытын, чинчийээччитин хайаан да буолуоҕа.

Дорҕоонноох олонхолор дуорааннарын тутуһан

К.Д. УТКИН-НУҢҮЛГЭН

философскай наука доктора, профессор

Кирилл Никонович Никифоровы – Лөкөчөөнү 90-с сыллар саҕаланыларыттан билэбин. Бастаан культура тэрилтэлэригэр үлэлиир кэммэр Үөһээ Бүлүүгэ командировкаҕа сылдьан. Онтон И.Е. Алексеевтаахтыын (А.П.Решетниковалаах эмиэ баалара) Алма-Ата (Казахстан) куоракка Музыкальнай фольклор бастакы тюркологической конференциятыгар кыттыһа сылдьан: атаспыт айыы киһитэ буоларын үчүгэйдик өйдөөбүтүм.

Сыллар, хонуктар сыыдамнык ааһан истэхтэрин ахсын биһиги (сахалар) Кириллбит: ыра кэнгээбитин, дирингэ дибилийбитин, таһыма дьалхааннамытын

киэн тутта кэтии, истэ, билэ-көрө сылдыабын. Айар үлэ абылангар ылларбыт киһи диэбиппит, спортка ситиһиитэ: букатын номохо киирбит – улуукан уһун тыыннаах бүтүн Республика сүүрүгэ эбит. Ууһунан, уруһуйдьутунан, удьуора тэнийэ тэлгэнэринэн: киһи мааныта, айылгалааҕа, айылгылааҕа буолара – саарбахтаммат.

«Ол эрэн...», – диирбэр тийэбин К.Н. Никифоров үтүө аатын үс үйэҕэ өрө таһаарыахтаах сүрүн үлэтинэн: кинигэнэн тахсан эрэр олонхото буолсу диэммин өһүллүбэттик өйдөөтүм. Кэнники сылларга түөлбэ олонхолор ынаҕы ыппыт курдук алаас-алаас аайытын тахсыталаан эрэллэр. Эдэр чинчийээччилэрбит хаһыан, булан-талан, ороон күн сиригэр көрдөрөргө дьулуһан үлэииллэрэ-барҕа махталлаах суол. Гуманитарнай институт фольклористара-чинчийээччилэрэ, «Олонхо» Ассоциация уонна Олонхо институтун научнай үлэһиттэрэ сыралаах үлэлэрэ-өбүгэлэритигэр сыһыаммытын бигэргэтэр мэнэ бэлиэлэринэн буолаллар.

Кэнники сылларга бэчээккэ тахсыталаабыт олонхолору балай да билсисим. Ону сэргэ олонхоҕо философскай көстүүлэри үөрэтээри икки кинигэни бэлэмни сылдыаммын эрдэтээҕилэри эмиэ иккиһин, үсүһүн көрүтэлээбитим. Эбэн этиэм этэ, түүрдүү, монгуоллуу тыллаах соҕурууну эпостарын даҕаны көрүтэлиир түгэннэр эмиэ бааллара.

Онон, олонхо туһунан сүрүн өйдөбүллэри ильдэ сылдыарбынан ааҕынабын. Дьэ, ити кэлимнэр кэриксэлэригэр сыһыары тутан Лөкөчөөн (К.Н. Никифоров) «Хабыр киирсиилээх Хабытта Бэргэн» олонхотун сэргэстэһиннэрэн көрдөххө: бэчээккэ санга тахсар улахан айымньыта – дьохуннаах үлэ быһыытынан ааҕааччылары таһынан, научнай эргимтэлэри бэйэтин имигэс эйгэтигэр сөрүү тардар кэскиллэниэх көрүнгээх. Олор маннык түгэннэргэ көстөн-биллэн ааһаллар диэн сабаҕалы саныыбын:

Бастакытынан, Лөкөчөөн олонхотун уран уратытынан, тылын баайа, далааһыннааҕа, талбалааҕа буолар. Ханна да атын киэпкэ киирэн хаалы көстүбэт. Олонхоһут ийэ тылы түгэҕиттэн түөрэ субуйан айар айылгытыгар кылбанната кытыннарара ааҕааччыны умсугутар. Арахсыбакка ааҕан бара тураргын – бэйэн да билбэккэ хаалаҕын. Маныаха сыһыаннаах холобуру олонхо утум устатыгар баһаам элбэҕи булуохха сөп. Холобур, маннык да лоскуйу ылан көрүөҕүн:

«...Содуомнаах сойуо тынгырахтаах

Түүлээх илии

Өһүө баһынан

Иэнигийэн киирэн,

Кыыс оҕо барахсан

Түөһүн иһиттэн

Чыыбыргыы сылдыар

Куттаах сүрөҕин

Куду харбаат ылаат,

Хоппуруос буруотун курдук

Субурус гынан хаалла».

Ити Кыыс Ытылба обургу икки бастаах далан өксөкү буолан кубулунан кубулатыран көстүбэт күтүр түөкүнэ буолан Адалҕа Буурай абааһы убайын айы аймаҕыныын уруурҕаһыннан үрдэн үллэнгэлэтээри содуомнаах аартык алдьархайын саҕалыыр...

Бу төрүөт тэнийэн-тэлгэнэн, ытыллан-ыһыыран бүтүн олонхо мүччүргэн-

нээх сырыыларын иирэ талаҕыны илитэлээн барар, будулҕан туманынан уһуура оргутар. Олонхо киэбин киэлитин кэтэн, ымырыттыбат ытылҕаннарынан ыһыыран тахсар. Олонхо ис эгэлкэтин иһинэн эргийсэн бардаҕын ахсын сир-дойду ситимиттэн тэйбит курдук тэгэлийэн иһэбин... Ол аата, бу олонхоһут туспа турукка киирэргэ этэ-хаана имиллибитин, өйө-санаата өрүкүйбүтүн мэнэ бэлиэлэрэ буолуохтаах. 20-чэ сыл олонхолообут олонхото кутун-сүрүн кууспут буолан, аллаах ат дохсун дьоруотунуу көнүл аартыгынан көтөн-мөбөн айанныыр буоллаҕа. Олонхоһут: төһө даҕаны абааһы бийһин ууһа аата-ахса суох куодалаах кутталынан суоһурҕана соннобуттары иһин, кэпсиир киэбин, хоболоох хоһоонун харгытаппакка, ситэри-хотору эгэлкэлээн сиһилии сиэтэр. Ити барыта, идэтийбитин, уран тыл умсулҕанынан өр сылларга өрүкүйбүтүн туюһулуур.

Иккиһинэн, олонхо сүрүн сюжетын сиэтэн ильдэр кыра кыыс төрүүт буолбутун, урут тоҕо эрэ, өйдөөбөт курдукпун. Убайа Хабытта Бэргэн Кылаан Куо балтын быһаары эрэй-буруй бөҕөнү эгээринэн тэлэр, содуомнаах суоллар аппа-дьаппа аартыктарын хабырҕаларын ааҕар. Үксүгэр даҕаны, өлө сыһа-сыһа өрүһүнэр. Үөһээни айыылар уолугун уһугуннаран, тымырын тыгыалатан күлүмэх күүһүн иккиһин эргитэллэр. Быһата, Айыы куттаахтар арангаччылыыр буоланнар буулаҕа бухатырдар Орто дойду аһыныгас санаалаахтарын арангаччылыыр кыахтаналлар.

Үсүһүнэн, бу олонхо авторскай айымныы буоларыгар ордук хабааттарга дылы. Баҕар, түөлбэ олонхоһуттара утум-ситим ильдэ кэлбиттэрин Кирилл Никифоров сөргүппүтэ буолуо. Ол эрэн, уран тыла, умсулҕана, угуян ильдэ барара олонхоһут уратытыгар ордук сыһыаннаахха дылылар.

Ханныгын да иһин, «Хабыр киирсиилээх Хабытта Бэргэн» олонхо: Кирилл Никонович Никифоровы – Лөкөчөөнү саха олонхоһуттары килбиэн кэккэлэригэр киллэрэрин саарбахтаабаппын...

Феномен современного эпического сказителя (на примере олонхосута Никифорова Кирилла Никоновича)

Ю.И. ШЕЙКИН,

доктор искусствоведения, профессор

Специфика творческой жизни фольклора в разные исторические эпохи, вероятно, содержала некоторые отличия. Этот процесс документально может быть исследован по фольклорно-этнографическим наблюдениям и записям XIX – XXI веков. Более ранние эпохи позволяют говорить об исполнительстве с позиций социально-исторических гипотез. В XIX – начале XX вв, можно предположить, что «естественная среда» для носителей профессиональных повествовательных жанров фольклора – олонхо, существовала именно в этот период. Вероятно, в это время существовала среда традиционных эпических слушателей.

В эпоху политической перестройки, начиная с 30-х годов XX века, начала существенно меняться социальная среда и у олонхосутов появились соперники

– дикторы радио и сценические артисты. Функция сказителя в традиционном обществе якутов вероятно и ранее была не однотипной, но кардинально меняться она начала во второй половине XX века. Принципиальное значение в изменение сказительских норм, вероятно, стали отражаться на содержании текстов. Так в эпоху информационной доминанты не фольклорных аспектов национальных культур в XX веке создаются условия для забвения фольклорной практики. Народ – носитель языковой культуры почти перестал слушать *олонхо* и тексты тысячелетнего фольклора стали восприниматься как памятники прошлого в записи, в письменном виде, либо в театрально-популяризаторских постановках.

В конце XX – и начале XXI вв. в Якутии следует отметить некоторые изменения в отношении государственной власти к эпическому наследию народа саха. Поводом к этому послужило и двуязычное издание текстов.

Кирилл Никонович Никифоров (Лёкёчөөн) (род. в 1938 г.) – известный сказитель и исполнитель эпоса *олонхо*, знаток фольклорных традиций. Дар сказителя он унаследовал от своих родителей – известных сказителей Якутии. Его знания традиционного фольклора – уникальны. Кирилл Никонович неоднократно выступал с исполнением эпических сказаний и других фольклорных жанров не только в Якутии, но и в Москве, Санкт-Петербурге, Алма-Ате, Сан-Франциско, Беркли, Форт Росс, Токио и др. Кирилл Никонович, являясь уроженцем небольшого якутского села Баппагай Вилуйского района, смог стать авторитетным деятелем якутской культуры и заметной творческой личностью в России.

Известность ему принесли, прежде всего, глубокие знания традиционного жанра фольклора – *олонхо* – синкретического эпического повествования. Кроме того, Кирилл Никонович глубоко знает сопровождающую эту традицию «малые жанры»: *тойук* (особый тип песенной поэмы о генеалогических героях), *алгыс* (развернутое молитвенное благопожелание, обращенное к богам и духам окружающего Мира), *хайгатар* (ритуальное воспевание и восхваление), *осуохай* (ритуальный круговой танец с запевом и хоровым припевом), *ырыа* (традиционная стиховая песня) и другие жанры традиционного фольклора. Разумеется, К.Н. Никифоров находит новые и актуализированные формы выражения и пропаганды родного фольклора.

В частности, помимо исполнения традиционных эпических сюжетов, К.Н. Никифоров создает «новые» тексты, воссозданные им на основе традиционных формул *олонхо*. Такие тексты отражают нормативную практику эпического сказительства. Все без исключения сказители всегда имели «свои» сказания. Например, К.Н. Никифоров создал традиционный текст – *Хабыр Киирсиилээх Хабытта Бэргэн* – «Неистово воюющий меткий стрелок Хабытта», которое сочетает в себе фольклорную традицию с инновационной формой самозаписи текста, что уже указывает на традицию авторского творчества. Другое *олонхо* – *Айдааннаах айаннаах Ала буурай аттаах Мохсоголлой Боотур* – «Шумно едущий на пестро-буром коне Мохсоголлой богатырь». В исполнении Кирилла Никоновича – мастера устного повествования, второе сказание сочетает черты традиционного сказа и продолжает практику письменной фиксации сказителя. Всего им создано уже четыре варианта этого масштабного эпического текста, каждый из которых представляет огромный научный и культурный интерес. Разумеется эти тексты в соответствии с научной практикой должны быть изданы на русском и якутском языках (с соответствующим научным комментарием). Подобно тому, как выявлены и опубликованы два эвенкийских сказания, записанные самим

сказителем – Николаем Гермогеновичем Трофимовым и опубликованным в первом томе 60-томной академической серии «Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока» (Новосибирск: Наука, 1990).

Второе направление эпического творчества Кирилла Никоновича Никифорова связано с претворением эпических образов в скульптурные образы, которые сказитель предъявлял своим слушателям во время повествования. Эпический рапсод каждый персонаж снабдил не только отличительной мелодией, но и конкретизировал их в виде вырезанной скульптуры, создав, таким образом, пластическую композицию из персонажей, которые имеют индивидуализированный песенный образ. Это небольшие деревянные скульптуры, выполненные мастером из корня березы. Она олицетворяют персонажи *олонхо* и предъявлялись слушателям. Вырезанные скульптуры позволяют непосредственно представить образ эпического персонажа в том виде как его видит сказитель. Подобная форма знакомства с образным миром якутского олонхо имела большой успех у американских школьников во время выступления Кирилла Никоновича в одной из школ Калифорнии – в Форт Росс и Беркли. Деревянная скульптурная миниатюра саха, идущая от шаманской традиции изготовления духов-покровителей – *эмэгэт*, у Кирилла Никоновича преобразована в искусство реалистического показа героев эпоса. Несколько десятков созданных им скульптур раскрывают мир эпоса с совершенно новой, увиденной и раскрытой сказителем стороны.

Третье направление эпической деятельности К.Н. Никифорова – это создание ролевых представлений на основе сюжетов *олонхо*. Постановки своих сказаний К.Н. Никифоров производит на базе, созданного им народного театра с участием постоянных слушателей его сказаний в Верхневилуйске. Идея театрализации якутского эпоса не нова в силу того, что текст сказания уже содержит ролевой признак – каждый герой имеет свой отличительный напев, персонифицирующие его и подчеркивающий его функцию в сюжете.

Интерпретация философии и образного мира якутского эпоса в системе художественных образов различных видов искусства, занимает писателей, поэтов, режиссеров, деятелей культуры и искусства Якутии на протяжении XIX–XXI вв. Не исключено, что основу для этого дает сам текст ролевого эпоса – *олонхо*, синтезирующий в себе разные песенные и речевые выразительные средства.

Четвертым направлением творческой деятельности сказителя К.Н. Никифорова является участие в возрождении обрядовых традиций саха. На праздновании одного из самых значительных праздников якутского календаря – *Ысыах*, олицетворяющего начало нового хозяйственного года и наступление долгожданного лета, Кирилл Никонович уже несколько лет подряд произносит *алгыс* (молитвенное благопожелание) всем жителям и гостям Якутии. Участие в главном для Республики Саха (Якутия) празднике является свидетельством признания его К.Н. Никифорова, не только народом, но и администрацией, в качестве одного из ведущих деятелей фольклорного искусства современной Якутии.

К.Н. Никифоров достойно представлял традиционную эпическую культуру Якутии и России. Вот основные даты его выступлений:

- в Международной конференции по эпосу памяти А.Б. Лорда в г. Санкт-Петербурге (1994);
- в Международном симпозиуме тюркских народов, который проводился городе Алма-Ата (Республика Казахстан, 1996);

– в Практической конференции по проблемам устного творчества коренных народов Арктического и Тихоокеанского регионов, проводимого на нескольких площадках – в Форт-Россе, Сан-Франциско и Беркли (США, 1997).

– в программе XVII Международный летний фестиваль «Голоса мира» в Токио (Япония, 2001).

Его выступление производило огромное впечатление в совершенно непохожих аудиториях. Разные категории слушателей понимали, что перед ними выступает один из последних носителей культуры древнего народа Арктики – саха.

Кирилл Никонович – член Международного общества носителей устной традиции коренных народов Азии и Америки, которое организовано в городе Беркли при федеральном университете (США).

Во время своего пребывания в Калифорнии К.Н. Никифоров подружился с представителями коренных жителей Северной Америки – индейцами по-мо-касаи, которые продемонстрировали ему свои ритуально-эпические песни, исполняемые в сопровождении клапер-хлопушки из ствола дерева. Функция этого идиофона аналогична якутскому бубну шамана.

В Токио на фестивале «Голоса мира» К.Н. Никифоров выступил с показом обрядовой традиции, исполнив традиционную молитву-благопожелание *алгыс*, в котором он, обращаясь духу огня, пожелал здоровья и благополучия своим благодарным слушателям. Кирилл Никонович глубоко и органично знает шаманскую традицию, которую он воспринял от своих предков.

Алгыс (*алгыс* ~ *алгыс*) и буквально означает «окроплять огонь», т.е. производить жертвоприношение через огонь. *Алгыс* – это песня-обряд. Этот жанр ритуально-обрядового обращения к духам-хозяевам (*иччи*) и богам-создателям (*айыы*) очень древний и, вероятно, сложился у исторических предков саха – древних тюрков, которые называли этот обряд специальным термином *алган* или *алганып* – «восхваление» [Кормушин, 1997, с. 66 - 74, 282; Шейкин, 2003, с. 60].

На всех слушателей произвел огромное впечатление одеяние *Айыы Ойуна* – «Жреца светлых Богов Верхнего Мира». К. Н. Никифоров произносит *алгыс* в костюме, изготовленном из выделанной шкуры белой лошади. На голове капюшон, сочетающий маску лошади и традиционный головной убор. Далее капюшон переходит в прямой и просторный халат из шкуры лошади. На ногах у *алгысчиты* – унты также из меха белоснежной лошади. В руке «белый шаман» держит комаромахалку, сделанную из конского хвоста и имеющую резную рукоятку.

Произнесение *алгыса* по традиции имеет несколько этапов. В начале шаман, стоя на одном колене и наклонившись к земле начинает произносить свою молитву тихо – почти шепотом. На этом этапе шаман произносит ритуальный текст в речевом или декламационном произнесении – *этэн алгыс*.

На следующем этапе шаман интонирует сидя, но его спина несколько выпрямляется и он уже смотрит на людей, которые его слушают. Свое пение шаман начинает с речитативно-напеваемого произнесения стихового текста – *этэн-ылланар алгыс* – «речитативное пение». Данный стиль представляет специфическую звукоподачу, занимающую промежуток между музыкальным и речевым говорением.

Заключительный раздел песенного обряда – самый яркий и наиболее запоминающийся – *ылланар алгыс*. В этом разделе шаман поет стоя. В этой песенной части ритуала шаман выбирает один из трех стилей пения и, в зависимости от

того к каким духам, он обращается: к духам «Среднего мира» в стиле микстового пения *ырыз* или в стиле *дыэрэтии ырыа*, апеллируя к духам «Верхнего мира» и, наконец, *кутуру* – к духам «Нижнего мира». Песенные *алгысы* – сложились в результате устойчивых межжанровых связей, возникавших в условиях публичного исполнения их на свадьбе, кумысном празднике, шаманском обряде и др.

Алгыс – молитва у К.Н. Никифорова продолжается круговым танцем – *осуохай оһуохай*, который является празднично-обрядовым жанром кругового хороводного танца. В нем сольный запев чередуется с хоровой второй, представляющей текстовый и высотно ритмический вариант запева. Название танца возникло от начальных возгласов и встречается у эвенков названием – *осоорай*, а у западных бурят – *осоо*. Слова: *осуохай ~ оһуохай ~ осоорай ~ `осоо* имеют общую основу и восходят к древнемонгольскому слову-возгласу, означающему «соберемся вместе», «возьмемся за руки».

Удивительное обаяние и мастерство фольклорного исполнителя настолько покорили японскую публику, что к концу его выступления на сцене оказался почти весь тысячный зрительный зал, поющий и танцующий вместе с ним старинный якутский танец. Кирилл Никонович в начале, вместе с участниками хоровода шел по кругу и показывал танцующим как нужно танцевать. Потом он стал в центре круга и продолжал запевать и руководить этим хороводом. Кинематика ритуального танца не сложна и представляет боковой шаг по кругу *хамы юнгкю хаамы үҥкүү* – «танец шагом», исполняется в умеренном темпе [Лукина, 1995, с. 46]. Во второй половине хоровода исполнители переходят на боковые прыжки по кругу *кьотю юнгкю кьотүү үҥкүү* – «танец-полет или танец с прыжками». Напев не только ускоряется, но и интонируется преимущественно в высоком регистре. Ритуальное название этой части танца *айыларга кьотю айыларга котуу* – «божественное вознесение» [Лукина, 1995, с. 46].

В целом, возникновение хороводных танцев у народов Центральной Сибири отражено на неолитических петроглифах, изображающих шеренги, взявшихся за руки танцующих человечков. В качестве примера можно указать на писаницы Прибайкалья, Средней Лены, Олекмы и Верхнего Приамурья, Алдана [Окладников, Запорожская, 1959; Окладников, Запорожская, 1972; Окладников, Мазин, 1976, с. 30, 36, 55, 63, 67, 71, 73, 129, 134, 154, 173, 174, 177, 181].

О творчестве К.Н. Никифорова писали такие известные исследователи традиционного фольклора, как д.ф.н., профессор Б.Н. Путилов (г. Санкт-Петербург), к.ф.н. Ю.А. Клейнер (г. Санкт-Петербург), профессор Ронелл Александер (Университет г. Беркли, США), профессор Тьерд де Граф (Университет г. Гронинген, Нидерланды), профессор Кацуики Танимото (г. Саппоро, Япония) и др. Публикации известных ученых позволили представить читателям разных стран многогранный талант якутского сказителя из Верхневилуйска.

Творческий феномен Кирилла Никоновича Никифорова (Лёкёчёёна) неповторим и уникален. Перед нами личность, которой по праву может гордиться Российская культура.

ӨНҮӨН

Түөрт төгүллээх пьеса

Маннайгы төгүлэ

Оонньуур дьоно

Өлөксөй – оҕонньор

Огдооччуйа эмээхсин – кини ойоҕо.

Ньукулай – туран эрэр, сүүрбэччэ саастаах кинилэр уоллара.

Намыйа – 18 саастаах кинилэр кыыстара.

Элэс, Өргөс – убайдыы-бырааттыы уончалаах уолаттар.

Уйбаан – биригэдьиир, Намыйа таптыыр доҕоро.

Бэкистэ Мэхээлэ – өлөрүөхсүт.

Өһүүнэ – кини кэргэнэ.

Миитэрэй – таһынааҕы ыаллара оҕонньор.

Валентина Степановна – биэксэл.

Баһылай Сэмэнэп – колхуос бэрэссэдээтэлэ.

Оонньуур сирдэрэ

Өлөксөйдөөх балаҕаннара

МАННАЙГЫ КӨСТҮҮ

Балаҕан иһигэр айа, мас чааркааннар, истээх үтүлүктэр, сутуруолар ыйанан тураллар. Дьылээх эмээхсин, Огдооччуйа саха оһоҕор күөс күөстүү сьлдьар. Онтун быһыгар талах олоппоско олорон, куобах тириитэ имитэр.

Огдооччуйа: Аата, били оҕонньор тоҕо уһаатаҕай? Халлаан кизһэрдэ, айатыгар туох эмит табыллан уһаахтааҕа дуу? (Оһоххо алтан чаанньыгын оргута уураp). Итиччэ кырдьыар дылы бултаан мунганар буоллаҕа. (Таһырдыа атаһ тэбэнэр тыас иһиллэр). Оо, били эрэйдээх кэллэ дуу... (Остуолга ас тардар).

Өлөксөй орзуу киирэн кэлэр, туох эрэ харатынғы өгнөөбү кыбыммыт.

Огдооччуйа: Хайа, доҕоор, баай хара тыан тугу күндүлээтэ?

Өлөксөй: Чэ, доҕоор, хара тыам барахсан сиэгэн диэн туох да алдьархайдаах күүстээх уонна сүрдээх сырыылаах сүллэр сүүнэ булду утары уунна. Түөкүн, былырыын холболоох тайаҕым этин сиэбитэ. Айабар сыыстаран былырыын барта, быйыл баҕас сыыстарбатах. Кини киһи тулуура бөҕө, нэһиилэ суолун батан буллум. Тибии түспүтэ эбитэ буоллар булларыа суох эбит. (Таһаҕаһын уһулан, чиэскэ ыйаталыыр). Ыл, эмээхсин, уоппун аһатыахпын уһун дьааһыкка нуучча хараҕын уута баара, ону аҕал эрэ уонна сүөгэйдэ, лэппиэскэтэ. (Өлөксөй оһоҕун күөдбүтэр, аҕалбыт булдун уот иннигэр аҕалан, тумсугар арыы биһэр. «Һуккайа-Һуккайа», – дии-дии экирээп ылар, уотун иннигэр сөһүргэстээн олорор).

Аал уот, аалай кытыаста,
Курун тыа кураанах маһа аһылыктаах,
Үккүнньэх мас хонуктаах,
Орто дойду олоҕун
Туллар тутааҕа,
Кыһыл чох сыттыктаах,
Өрүкүйэ көтөр күл суорҕаннаах,
Чүүчү кыламан
Аал уотум иччитэ,
Бырдья Бытык,
Хатан Тэмиэрийэ,
Аан Уххан,
Үөрэн-көтөн туран,
Күндүлээн-маанылаан эрэбин.
Үөр-көт! Мичик гын! Күлүм гын!
Баай Хара тыам иччитэ
Баай Байанай,
Эбэ Хотуттарым иччилэрэ,
Биэрбиккит курдук биэрэ турун,
Күндүлүүргүт курдук күндүлүү турун!
Биэриилээх биэс тарбахпынан
Уунуулаах уон тарбахпынан,
Күндүлээтэҕим, маанылаатаҕым буоллун!
Тонуубар тоһуттарын,
Кылыбар киллэрин!
Кырыйда диэн кынчыатыгы көрүмэн,
Өлүүлүүргүт курдук өлүүлүү турун!
(Уотун аһатар)

Огдооччуйа: Доҕор, аһаа, аччыктаабытыг буолуо уонна сынньан.

Өлөксөй: Үөрүүбэр буолан, аччыктаабыппын да умнан кэбистим. Уңуоргу тумулу биир саһыл быһа охсон ааспыт. Олохсуйбут чинчилээх, кутуйахтаан энгин сизбит. Хас да сиринэн суолун холбообут. Ол онно хас да тарбах ахсаанын иһинэн айаны хааллардым. Чэ, быһата, булт син баар быһыылаах. Кыанан сылдыар киһи син тиксиэ эбит. Ону кырдыан хаалахтаныллыбыт.

*Оһох кэтэҕинээҕи аанынан Намыйа ыаҕайа тутуурдаах киһирэн кэлэр.
Остуолга үүтүн уураар.*

Намыйа: Ийээ, Энирэх хамнатан эрэр. Онон уоллардахха сөп буолсу. Мунна-ахпыт кырдыаҕаһа да бэрт. Өрүөстээх да үүтэ түһэн эрэр.

Өлөксөй: Сайын ардах буолан, отторо да сөптөөх, үккүтүн тонорон иһин. Ынахтар төрүөхтэригэр диэри чэй үүтүгэр наада буолуо. Уонна, били, Ньюкулай сиргэ сылдыарыгар илдэ барыа. Ээ, бүгүн кэлэр күнэ этэ дии. Оҕом бултуур тэрилин сиригэр илдэ барта. Кыанар эдэр киһи аны кини сылдыа буоллаҕа. Киэн сиринэн тайыах этэ.

Таһырдыа сыарҕа тыаһа кэлэр. Улахан унгуохтаах, кыанар күүстээх көрүгнээх киһи киһирэн кэлэр.

Өлөксөй: Оо, оҕом кэллэ. Хайа, этэнгэ сырыттын дуо? Булт-алт суола-иһэ?

Ньукулай: Урукку дьыллааҕар бэтэрэнэн. Тиинг, кырынаас суола-иһэ син баар, мас да көтөрө баар быһыылаах. Аны икки-хас хонугунан барыам, хаар халынгыы илигинэ.

Намыйа: Оо, убайым! (Утары тиийэн, тангаһын ылан чизски ыйаата. Бэрэбэдэй-тэн мас көтөрүн, хас да тиинги ылан, оһох холумтанын иннигэр тэлгэтэ уурта-лаата).

Огдооччуйа: Оо, оҕом, Байанайын бэттэх хайыспыт.

Бары олорон аһыыллар. Кыра уолаттар мас көтөрүнэн оонньоуулар.

Өлөксөй: Булдуан оонньонолуубат, аһыы булар. (Наһыл куолаһынан оҕоло-ру сэмэлиир). Ньукулай, били, Бэкистэ Мэхээлэ сиригэр ааһа илик дуо? Манна таарыйан аһыахтаах этэ да...

Огдооччуйа: Ол баҕайы мантан атын сиринэн ааһар сирэ суох. Атын сиргэ ханна хонуой? Олорор сирэ мантан түөрт көс дии. Оттон бултуур сирэ эн сир-гиттэн өссө ыраах буолбат дуо?

Ньукулай: Мин сирбиттэн үс көс. Үүтээммэр хонон ааһааччы. Ама кинитин иһин бачча кырылыыр кыһын ортогугар аһаҕас халлаанга хонуо дуо?

Өлөксөй: Мэхээлэ куһаҕан быһыылаах киһи. Итиччэ оҕолоо-уруулаах ньир-бааччы олорор киһи диэтэххэ. Оҕобун Намыйаны кэргэн кэл диир буол-лаҕа, оҕолорун саастаах киһини.

Огдооччуйа: Былыргы үйэ буолбатах. Былыр биһиги үйэбитигэр баай-дуол ымсыгыгар күүстэринэн биэрэллэрэ. Ама, ол эн биһи хонууга көрсөн холбоспу-пут иннигэр. Миигин да аҕам Хабыр Хабырыыс диэн сатаан да саһарбат, туос кэлэҕэй, кырдыаҕас, Илин энгэр киһитигэр баайын туһугар булгуччулаахтык ойох биэрэ сыспыта. Хата, сайын буолан, күрээн бу манна кэлэммин быһаммытым.

Өлөксөй: (Күлэр) Хата, ол мин дьолбор кэллэҕин дии.

Огдооччуйа: Ээ, оҕонньоор, Айыһыт айыыта, Дьылҕа Хаан ыйааҕа буоллаҕа. Киниэхэ аналым буолбатаҕа билиннэҕэ. Бу оҕолорум барахсаттар үөскүөхтэрин быатыгар буоло.

Өлөксөй: Биһиги кырдыаҕастар сынньанныбыт. Ыл, тукаам, Намыйа, убайын сотору сиргэ барар, тангаһын, аһын энгин бэлэмнээ. Тоойуом, Ньукулай, ыл, тугу ылыахтааххын барытын бэлэмнэт. Ыраатар, уһуур киһи сээкэйин өйдүү-өйдүү эрдэттэн тэринэр үгэстээх баҕайыта.

Намыйа убайын тангаһын-сабын, аһыыр иһитин-хомуоһун биир сиргэ мунньар. Ньукулай бултуур тэрилин, чааркаанын, туһаһын, айатын аҕалан биир сиргэ сааһылыыр. Оҕонньоордоох утуйаллар.

ИККИС КӨСТҮҮ

Ньукулай Мичийэлиин бииргэ олороллор.

Ньукулай: Намыйа, хайа, били биригэдьиир Уйбаан хаһан кэлэрэ буолла? Сыһыангыт кэнники хайдаҕый?

Намыйа: *(Хайдах эрэ килбигийбит курдук)* Сыһыаммыт туох куһаҕаннаах буолуой? Уйбаан да, мин да сылаастык, истинник бэйэ-бэйэбитин санаһабыт. «Сотору кэлиэм, кэлэр дьылга бииргэ буолуохпут, холбоһуохпут», – диэн барта. Холбостохпутуна Үрдэлгэ көһүөхпүт. Наһаа үчүгэй буолуох этэ, эн биһиэхэ ыалдьытты кэлиэн этэ. Маннайгы оҕобутун уол буоллаҕына Өлөксөй диэн аҕам аатынан, кыыс буоллаҕына ийэм аатынан Дуунһа диэх этибит. Оо, наһаа да үчүгэй буолуох этэ. *(Илиитин сүрэхэр туттар. Туох эрэ инники кэскиллээҕи санаан, үөһэ көрөн олорон үөһэ тыынар).* Оо, доҕорум барахсан билигин киирэн кэлэрэ буоллуун, ойон тийээн кууһуом уонна наһаа-наһаа таптыам этэ. Кини баар мин инники дьылҕам, мин кыыс оҕо дьолум. Мин кинини үһүн кэмгэ көрбөтөхпүнэ ахтабын, дууһам айманар, аһыыр аһым ас буолбат, утуйар уум уу буолбат. Мин кинини эрэ ахтабын, мин киниэнэбин, кини миэнэ! Арай бииргэ субу курдук дьиз-уот тэринэн, оҕо-уруу төрөтөн олорорум буоллар, доҕорбун наһаа-наһаа таптыам этэ. Мин кинини хаһан да хомогуом, хоргутуннарыам суоҕа. Кини эрэ миэхэ баар буоллун. Мин кыыс оҕо булбут дьолум кини эрэ баар. Кини миэхэ: «Таптыбын! Үйэм тухары эйигин эрэ билиэм! Эйигин күн сиригэр сылдыарым тухары ытыктыам, таптыам, мэктиэ тылбын биэрэбин!» – диэбитэ. Кини миэхэ ис дууһатын арыйта. Мин доҕорбун айылҕа анаан биэртинэн барытынан күндүлүөм, көңүллүөм, барыта кини бас билиитэ буолуом. Оччоҕо кини миигин таптыа, убаастыа. Кини ирдэбилин толорор дьахтар буоларым быһыытынан айылҕа ытык иһин кини туһугар мин барытын толоруом. Доҕорум миэхэ дьылҕам анаабыт бэлэҕэ, баайа. Ону сүрэхим чопчутун курдук харыстыам. *(Уолугун иһиттэн манган сибэкки ойуулаах былааты таһаарар, сыллаан-убураан ылар.)* Бу, мин доҕорум бэлэҕэ. *(Үөһэ тэничи тутар, эргийэн ылар).*

Кыыс оҕо уйан дууһатынан
Айбыт Айыһыттарбыттан,
Иппит Иэйэхситтэрбиттэн
Доҕорум барахсаны
Сылааскытыгар сырытыннарын диэн,
Сүбэбитин холбоон,
Санаабытын түмэн,
Оҕо-уруу төрөтөн,
Киһи олоҕун олоробут туһугар
Көрдөстөҕүм буоллун!

Ньукулай, эйигин таптыыр кыыстаах курдук истибитим. Ол кырдык дуо?

Ньукулай: *(Күлэр)* Быһайын ыһыахха атах оонньуутугар бастаабыппар биир билбэт кыыһым: «Маладьыас, дьингнээх эр киһи эбиккин, эҕэрдэлибин!» – диэн баран, илиибин ыга туппута. Наһаа да үчүгэй нарын кыыс этэ! Ханна эрэ атын сиргэ үөрэнэр үһү, аата Катя диэн. Киэхэ оһуохайга бииргэ сылдыбыппыт. «Аны сайын эмиэ кэлээр, мин эмиэ булгуччу кэлиэм. Күүтүөм эйигин», – диэбитэ. Оннук арахсыбыппыт. Онтон ыла ол кыыһы наһаа ахта саныбын, түһээн кы-

тары көрөбүн. Ол гынан баран, бу үрэх баһыгар олорор үөрөңү суох киһини туох диэн таптаатаҕай? Үөрэнэр сиригэр араас эр бэртэрэ баалара буолуо. Миигин күүттэрэ сылдыбыт хотой оҕолоро буолуо.

Намыйа: Суох, иннэ диэмэ, убаай! Кыыс оҕо уйан дууһата туттарара диэн, киһи хайдагыттан тутулуга суох. Биридэ көрөн таптаан кэбиһиэххэ сөп. Хата, убаай, кэтэһэ, саныы, ахта сырыт. Үчүгэй кыыс сөбүлүүр буолан, эһиил кэлээр, кэтэһиэм диэбитэ буолуо. Кыыс оҕо мэээнэ итинник тыллары эппэт, өйдүүр инигин.

Ньукулай: Арай, хата, билигин манна баара буоллун! Итинник нарын үчүгэй кыыс аттыбар олорор буоллун! Чахчы, эр киһи курдук сананыам этэ. Хайа, Намыйа, олорон хааллыбыт, тэринэн иһиэх. Ээ, өссө тугу ыларым хаалла?

Намыйа: Өр буолаҕын дии. Убаай, ыраас таңас биэриим. (*Уһун дьааһык иһит-тэн ыраас таңастары ылан бизэрэр. Ньукулай муспут таңаһын матаҕатыгар симэн, таһырдыа таһаарар*). Чэ, утуйуох, түүн ыраатта, ийэм турара чугаһаата.

ҮҮС КӨСТҮҮ

Сахалыы дьыэ иһэ. Огдооччуйа туран уотун оттор оһох тигинэччи умайа турар. Чаанньык уонна күөс өрүллүбүт. Огдооччуйа эмээхсин этэрбэс тигэр, оҕонньор атырдыах, от тардар тордуок оҕостор. Намыйа баттаҕын өрүнэ олорор, онтон туран ыаҕайаларын ылан хотонго тахсар. Таһырдыаттан Ньукулай киирэн кэлэр.

Ньукулай: Халлааммыт быллыт бөҕө буолбут, төһө уһуннук барар? Хаар наһаа түһэн кээһэрэ дуу? Бардахха сатаныллыһык.

Бары остуолларыгар олорон аһыллар. Намыйа хотонуттан киирэн кэлэр. Үтүн иһиккэ кутан, таһырдыа таһааран уулар.

Намыйа: Хайа, убаай, бараары гыннын дуу? Хаар бөҕө түһэн, айанныырга ыарахан буолуо, бардаххына сатанар.

Өлөксөй: Дьэ, Ньукулай, ыраах сиргэ сэрэнэн сылдыар куолу. Арҕахтаах кыылга энин түбэстэххинэ бэрт сэрэхтээхтик бултаһаар. Мин эдэр сылдьан Солондо үрөҕүн баһыгар түбэһэн турабын. Хайдах утуйбакка сыппыт барахсан эбитэ буолла. Арҕаһын үрдүнэн санга мас ууран эрдэхпинэ, көрүөх бэтэрээ өттүгэр ойон тахсыбыта. Хата, ытым барахсан баар буолан быһаабыта. Миэхэ эргиллэн түһэн эрдэҕинэ, кэннигэр түспүтэ. Онно ыты кытта охсуһа сырыттаҕына саабын ылан, нэһиилэ ыппытым. Оо, дьэ, уол оҕо хараҕа туолар булда.

Онтон ол үтүө да ыт төрөөн төннүбүтэ. Аата Кустук диэн этэ. Туох да дьохуннаах, бэйэтэ ойуурдааҕы саҕа. Оннук ыт кэлин үөскээбэтэ.

Ньукулай: (*Аһаан бүтэр, саатын-саадаҕын ылар*). Ээ, этэнгэ олороорун, ый курдук буоларым буолуо. Били, Бэкистэ Мэхээлэ сырыттаҕына барта диэрин. Мин бултуур сирим таһыгар энин сылдыаһын диэн сангарар этэ.

Өлөксөй: Былыр-былыргыттан төрүт өбүгэ саҕаттан сирбит. Онон ол-бу диэбэтин!

Огдооччуйа: Тоойуом, уоккун аһат. (*Холумтанга ас аҕалан уулар*).

Ньукулай:

Алаһа бараан дьыэм,
Суо хаан оһоҕо уйалаах

Аал уотум иччитэ,
Ыраах сиринэн ыырданар,
Тэйиччи сиринэн тэлэнийэр
Күнүм буолла. (*Уотун аһатар*)
Дойду-дойду аарытын аайы
Тэлэнийэн-тэнийэн үөскээбит
Бараммат баайдаах
Баай хара тыам иччитэ,
Баай Байанай,
Тойон эһэкэм,
Хара тыабар хайыһаары,
Айаннаары туран,
Көрдөһөн-ааттаһан эрэбин!
Күөх кылааннааххыттан
Күөйэн кулу,
Торҕоно сотолоохторгуттан
Тонгуумар тосхот,
Эргэнэ эйэлээхтэргиттэн
Элиэбэр эргитэн киллэр!

(*Уотун аһатар. Үтүлүгүн, бэргэхэтин ылан тахсан барар*).

Өлөксөй: Оҕом, этэнгэ сырыт. Баай Байанайын үтүө хараҕынан көрдүн, баайыттан-дуолуттан маанылаатын.

ТӨРДҮС КӨСТҮҮ

Огдоочуяа эмээхсин күөрчэх онгортон, мас кытыһаҕа ытыһа олорор. Өлөксөй оҕонньор тиин сүлэр.

Өлөксөй: Быйыл тиин нуһаран сыл буолан, кыайан көбүү илик эбит. Дуоннаахха туруо суох.

Таһырдыа киһи атаҕын тэбэнэр тыаһа иһиллэр. Бэкистэ Мэхээлэ кицрэн кэлэр.

Бэкистэ Миитэрэй: Ылаллар, дорооболорун! Сэһэнгит?

Өлөксөй: Ээ, ама соҕуспут. Кырдыһаһаспыт быһыытынан олороохтуубут. Хайа, бу сиргэр баран иһэҕин? Төһө уһуурдуу бардыҥ?

Бэкистэ Мэхээлэ: Ээ, сирбэр бөҕө буоллаҕа дии. Хайа, били уолгут Ньюкулай сиригэр төһөҕө таҕыста.

Огдоочуяа: Оҕобут барта хас да хонно. Хайдах тийээхтээбитэ буолла?

Бэкистэ Мэхээлэ: Ол, эдэр киһи биһиги буолбатах, «тийээхтээбитэ» буолбакка. Миигиттэн өрүскэлэһэн эрдэ бардаҕа. Тиини эстэҕэ. Мин былырыын аны манна кэлээйэҕин диэбитим да, истибэтэх. Эмиэ барбыт дии, дьиккэр!

Өлөксөй: Туох диэн эттэнгий? Баай хара тыа иэнэ киэн уонна ол оттон үйэ саас тухары сылдыбыт аҕай олохтоох сирбит этэ дии. Эн Солондо үрэҕин уонна Сяа үрэх түбэтинэн быысаһан, сол анараа өттүгэр өбүгэлэрин сылдыбыт сирдэринэн салайтарыан этэ.

Бэкистэ Мэхээлэ: Чэ, оҕонньор, ол-бу буолбакка олор! Мин бэйэм билэбин.

Огдооччуйа: Мөккүһүмэн, хата, итиитэ киллэринин уонна киһилии кэпсэтин. Ол баай хара тыа бытын-былахытын хайаан, хаһан барытын хайабыт да бүтэриэ суоҕа.

Остуолга олорон чэйдишлэр. Мэхээлэ аҕа-дьаҕа буолан олорон, көхсүн этитэр.

Бэкистэ Мэхээлэ: Дьэ, оҕонньор, быһайын эппиппин туох диэн толкуйдана сылдьарын буолла, туорайдаспат инигин? Били Ньюкулай бүгүһүн Күндэҕэ кустуу сылдьан, сангата-инэтэ кытаанах этэ. «Эдэр кыыс оҕону бадьыыстаама, бэйэтэ ыал буолаары сылдьар», – диэн. Ол, бу Үгэр үрэх баһыгар, кинини хайалара кэлэн хомуйуой? Мин сөбүлүүрүм тойон буоллаҕа дии. Олорон бардахха сөбүлээбэккэ, ханна барыай? Оҕо дьахтары имитэн биэрдэххэ, тохтуо буоллаҕа дии.

Огдооччуйа: Хайа, бу Мэхээлэ тугу-тугу сангаран бардын?

Өлөксөй: Бу, Мэхээлэ оҕобутун Намыйаны кэргэн аҕалын, сөбүлүүбүн диир.

Огдооччуйа: Оо, аньы дуу, үтүө дуу! Бэйи эрэ, Мэхээлэ, ити оҕолорун биһиги оҕобутун кытта эт саастылар дии. Туох санаатын санааланнын? Хайа, уонна кэргэнин Өрүүнэ туох диэбэй? Айдаан бөҕө буолуо.

Бэкистэ Мэхээлэ: Айдаан буолуо буоллар буоллун! Эһиги кыыскытыгар үчүгэйи баҕаран этэбин. Күн сиригэр үөскээбит киһи уларыйыахтаах. Ити курдук кыһынан хоро сиэлэ сылдьыа дуо? Эр киһи сөбүлүүрү тойон буоллаҕа дии.

Огдооччуйа: Оо, айыым-тангарам! Оҕом сыһа оннук дьылҕаламмытын! Бэйэтэ сүрүбэр тутар уоллаах. Кэлэр сылга уон аҕыһын туолар, оччоҕо ыал буолуохтаах. Мэхээлэ туох санаатын санааланнаххыны? Куһаҕан дуу, үчүгэй дуу? Мэхээлэ, эн оҕом дьылҕатыгар туора турума! Күн сиригэр кэлэн, уларыйбыппыт икки кыыстаахпыт. Биирбит ыраах улууска ыал буолан барта.

Бэкистэ Мэхээлэ: Чэ, Огдооччуйа, ону-маны ыатарбакка олоҕо. Мин кинини куһаҕан буоллун диэн эппэппин, бэйэм билэбин. Син биир иннин ылыам.

Таһырдьаттан Намыйа киһирэн кэлэр, таһаһын уһулар. Мэхээлэ кыһыны ым-сыырбыт хараҕынан батыһыннара көрөр. Сибилигин үрдүгэр саба түһүөх курдук туттан олорор.

Намыйа: (Остуолтан чэйин ылар, оһоххо өйөнөн туран иһэр). Ийээ, хайдах буоллугут?

Огдооччуйа: Ээ, суох, тоойуом, аһаа. Бу Мэхээлэ эйигин...

Өлөксөй: (Кырыылаах хараҕынан эмээксинин көрө түһэр). Эмээксин, сангарба! Мэхээлэ олоруохтааҕар этэр. Ону...

Бэкистэ Мэхээлэ: Оҕонньор, олоруохтааҕар буолбатах, кырдык этэбин. Хотуой, эйигин ойох ылаары гынабын. Ону дьонун буолумматтар.

Намыйа: (Оронугар тиийэн бүк түһэн сытан ытыыр). Суох! Суох! Мин таптыыр киһилээхпин.

Бэкистэ Мэхээлэ: (Туран таннар уонна тахсаары туран саанар). Дьэ, иэстэ-биллээх буолуо. Санаабыт санаабын син биир толоруом, ситиитин ситэриэм. (Тахсан барар).

Өлөксөй: Куһаҕан киһи буулаата. Баҕайыга иһигэр туох санаа кииртэ буолла? Сүгүнүнэн арахпат буолла быһыылаах. Били оҕо кэлэрэ буоллар, оҕобутун үөс сиргэ, дьонноох-сэргэлээх сиргэ буллараахха баар этэ. Ити баҕайылар төрүт хаан итинник дьон. Киһи буолбатах, абааһы сылдьар.

Огдоочуйа: Офонньор, били биригэдьиир уол кэллэҕинэ этэн көрөөр эрэ, үөс сиргэ киллэрдин. Эдэр оҕо манна хайдах тулуйан-тэһийэн олоруой? Ол биһигини манаан манна Үгэр үрэх баһыгар олоруо дуо? Уонна ити баҕайы сүгүннүө суоҕа. Иһигэр туюх эрэ куһаҕан киирэ сылдьар.

Иккис төгүлэ

Оонньуур сирдэрэ
Сир балаҕана

МАҢНАЙҒЫ КӨСТҮҮ

Булт тэриллэрэ ыйанан тураллар. Кыра тимир оһоххо күөс өрүллүбүт. Ньюкулай сылгытын сэбин-сэбиргэлин көтөҕөн киирэн оронго уурар, аһын-үөлүн матаҕаттан ылан остуолга уурар. Чыыппаан тыыран, уотун оттор. Ыйанан турар чаанньыгар хаар баһан киллэрэн оһоҕор уурар, таҕаһын устан ыйыыр. Аһыттан ылар, иһит аңара испири ылан чохоолго кутар уонна оһоҕун аанын аһар, сөһүргэтээн олорон алгыстыыр.

Ньюкулай:

Үөл мас үтэлээх,
Курун мас хонуктаах,
Аһаах мас аһылыктаах,
Кыһа төлөн иччитэ
Кыырык төбө,
Додо Тойон,
Аал уотум иччитэ,
Этэнгэ сылдьан
Эргиллэн кэлэн,
Күндүлээн-маанылаан эрэбин.
Бараммат баайдаах
Баай хара тыам иччитэ,
Бааргыттан матарыма,
Күндү түүлээххиттэн күндүлээ,
Дьондоло сотолоохторгуттан
Хосхот диэн
Көрдөстөбүм буоллун!

Уотун аһатар. Остуолугар олорон чэйдиир. Маһын бэлэмнэнэр. Эт киллэрэн солуурчахха уган, оһоҕор уурар. Таһырдыа ыт үрэр, сылгы кистиир. Киһи атаһын тэбэнэр тыаһа, ыты мөнгүттэр саната иһиллэр. Бэкистэ Мэхээлэ киирэн кэлэр.

Бэкистэ Мэхээлэ: Ытын тугун бэрдэй? Киһини көрбөтөх сүөһүнүй? Баһын хампы ытан кээспит киһи баар ини. Саатар, ытын кытары тойорҕоору ғынар. Быйыл баҕас баспын бас бэрдэрбэтим буолуо.

Ньюкулай: Хайа, бу сиргэр ааһан иһэҕин дуу? Аара тугу эмит көрдүң дуу?

Бэкистэ Мэхээлэ: Ааһан иһэҕин буолбакка! Бэйэлээтэр бэйэм сирбэр манна кэллэҕим дии. Аара тугу көрүөмүй? Суолга баары барытын ыраастаан кэлбиккин.

Ньукулай: Тугун тылай? Биэс тиинги, үс мас көтөрүн өлөртүм.

Бэкистэ Мэхээлэ: Ол да булт буолбатах дуо?

Ньукулай: (Чэй кутар, остуол тардар). Чэйдээ, мин билигин аһаабытым.

Бэкистэ Мэхээлэ: Хайа, бу нууччан хараҕын уута суох дуо? Кутууй! (Куруусканы тыастаахтык остуолга уурар. Ньукулай орон баһыттан аҕалан кутан бизэрэр. Онтон атын сэбин көтөҕөн, таһырдыа тахсан барар. Мэхээлэ ылан хантатан кэбиһэр). Баҕайы, тугун аһыытай? Дьэ, нойон оҕобун кытта аахсар күн буоллаҕа буолуо. Ким инники туттубут билиэ. Көр да маны! Бүгүһүн бэркэ балтыбын бадьыыстаама дии-дии бэркэ буолбатаҕын. (Мэхээлэ Ньукулай саатын ылан, ботуруонун хостуур уонна бэйэтин саатыгар сүннүөх уктар. Ньукулай таһырдыаттан мас көтөҕөн киллэрэр, күөһүн булкуйар).

Бэкистэ Мэхээлэ: Хайа, Ньукулай, быйыл хайа диэки сылдьан бултуур санаалааххын?

Ньукулай: Урут сылдьар сирдэрбинэн уонна Солондо үрэбинэн. Быйыл хара мас туорааҕа сүрдээбин үүммүт, тиин бэркэ олорор буолуохтаах. Хаар да халын. Мас көтөрдөрө улар, куртуйах эмиэ баар буолар буолуохтаахтар.

Бэкистэ Мэхээлэ: Мин былырыын эпиппин умуннун дуо? Туох диэтим этэй? Өйдүүр киһи өйдүүрүн курдук этэргэ дылы гыммытым. Долоҕойгор туппатаххын дуу, тугуй? Аны манна кэлэйэйбин диэбэтэҕим дуо?

Ньукулай: Тугун тылай? Өбүгэ саҕаттан дьыэлэнэн-уоттанан бултаабыт сирбит этэ дии.

Бэкистэ Мэхээлэ: Мин эттим бүтэр! Үтүөнэн мантан бар! «Бүгүһүн балтыбын бадьыыстаама» дии-дии саңарбытын үчүгэй аҕай! Билигин да ол санаан уларыя илик дуу?

Ньукулай: Бэйэн санаан, толкуйдаан көр! Улахан оҕобун кытта саасты дии. Ону хайдах санаан буолан, итинник саңара олоробун? Ол-бу диэмэ! Барыта эн санаабыккынан буолуо суоҕа!

Күөһүн булкуйа кэннинэн турдаҕына, Мэхээлэ саатын ордуу ылан, Ньукулайы көхсүгэ ытар. Ньукулай кэннинэн тэмтэрийэн охтуох курдук буолан иһэн, остуолтан тайанар, тутан турар хамыйаҕын ыһыктан кэбиһэр. Хайдах эрэ тыын ылан, өйдөнөн кэлэр. Мэхээлэ далбаарбыт курдук саатын туппутунан олорор.

Ньукулай: Сизэсит, сизэтин! (Таһырдыа былдьаһар).

Бэкистэ Мэхээлэ: Өлбөтө! Өлбөтө! Син биир... (Уохун иһигэр ботугураат, өйдөммүт киһилии туран, тизтэйэн, киэнник балаасхайдаан, хардыылаан таһырдыа тахсар).

ИККИС КӨСТҮҮ

Хойуу ойуурдаах тыа саҕата. Ньукулай нэһишлэ хааман иһэн, умса баран түһэр. Сытан эрэн тизэр эргиллэр.

Ньукулай: Өллүм! Өллүм! Сизэтэ!

Мэхээлэ тыын быһаҕаһынан тыынан, сүүрэр-хаамар ыккардынан тыа быһыытан ойон тахсар. Ньукулай сытарын көрөн, супту хааман кэлэр.

Бэкистэ Мэхээлэ: Туох ааттаах өлбөт үөстэммит дьиккэрий! (Кэлэн түөһүн иһиллээн көрөр.) Өссө бурдурҕаабыт буола-буола! Бу баар! Бу баар! (Быһаҕын ылан, Ньюкулай түөһүн кирдиргэтэр). Билигин баҕас куоппат инигин. Аны кэлэн бэрт киһи балтыгын миэхэ ойох биэрбэт инигин! Тулатын эргим-ургум көрөр. Хата, бу үчүгэй сир баар эбит. (Ньюкулайы намыһах мастаах тыа саҕатыгар соһор. Атын сиртэн сир муоһун аҕалан үрдүгэр саба быраҕаттыыр. Тыа саҕатыттан кыра мастары тоһутан аҕалан, үрдүгэр анньар). Олохтоох сиргин буллардым! Дэлби бултаа-алтаа! (Мээнэ саһыгыраччы күлэр. Быһаҕын сонун энгэринэн сотор).

ҮҮС КӨСТҮҮ

Оҕонньордоох эмээхсин дьиэлэрэ. Бары санаарҕабылга түбэспит көрүҥнээхтэр. Огдооччуйа эмээхсин оронугар ытыы олорор. Өлөксөй уотун иннигэр бүк түһэн олорор. Намыяа оронугар сыттыгын кууһан сытар.

Огдооччуйа: Оо, оҕом эрэйдээх хайдах буолта буолла? Ый буолуом диэбитэ иккис ыйа туолла. Туохха түбэспит мунга буолаҕай? Оҕонньор, дьонно тыллаан көрдөттөрөн көрдөххө хайдах буолуой?

Өлөксөй: Билигин ол кыс хаар ортотугар көрдөөн да хантан булуохтара баарай? Куһаҕан буолта буоллар, саатар ыта биллиэ этэ. Ата сиргэ быстарбыт мунга буолаҕа дуу? Оҕом кыанар этэ, наһаа сиргэ быстарыа суохтаах. Туох эрэ туора суолга түбэһиэн сөп.

Бэкистэ Мэхээлэ киирэн кэлэр.

Бэкистэ Мэхээлэ: Дорооболорун!

Өлөксөй: Хайа, Мэхээлэ, сиргиттэн иһэҕин дуо? Булдуҥ-аһын хайдаҕый?

Бэкистэ Мэхээлэ: Ээх, сирбиттэн. Уолгут эрдэ баран, сирбин бүтүннүү бултаан ылбыт этэ. Онтон үтүрүллэн, ыраах атын сиргэ сырыттым.

Өлөксөй: Оҕобутун көртүҥ буолаарай? Кэлэ илик дии, туохха эрэ түбэстэ быһыылаах.

Бэкистэ Мэхээлэ: Ол эдэр, кыанар киһи туох буолуой? Өлгөм бултаах сиргэ түбэһэн, Байанайа бэттэх хайыһан, онно умсаахтаан, булт бөҕөтүн бултуяа сырыттаҕа дии. Ол биһиги буолан, дьон сирбит сириҥ быһыгар сылдыа дуо? Кэтэһин, сатыы саҕана булт бөҕөтүн сүгэн-көтөҕөн киирэн кэлиэ. (Күлэр).

Огдооччуйа: Оо, оҕом оннук эрэ буоллун, этэнгэ эрэ сырыттын!

Бэкистэ Мэхээлэ: Хайа, бу Намыяа ыарытыдыҥ дуу? Тоҕо сытыганнаатыҥ? (Туран имэрийээри ғынар).

Намыяа: Бар, кизэр буол! Икки харахпар көстүмэ! (Ытыы-ытыы хаһытытыр былаастаах сангарар).

Бэкистэ Мэхээлэ: (Баран олоппоһугар олорор). Өлөксөй оҕоһун кытта үчүгэйдик кэпсэтээр эрэ. Сааһыары кэлэ сылдыам. (Таннан тахсан барар).

ТӨРДҮС КӨСТҮҮ

Өлөксөйдөөх дьиэлэрэ. Өлөксөй эмээхсинин кытта түөрт муннуктаах остуолга чэйдии олоролор. Оҕолор оһох аттыгар туос ынағынан, мас атынан оонньуулар.

Өлөксөй: Били оҕо, Намыйа, ханна барда. Ньирэйдэригэр от үргүү барда дуу? Тугуй? Ылын, уолаттар, эдьийгитигэр көмөлөһүң. Огдооччуйа, били оҕо, Уйбаан, кэлиэхтээх. Оҕом доҕорун кэтэһэ таарыйа ону-маны гына сырыттаҕа.

Таһырдьаттан күлэ-күлэ Намыйа Уйбаанныын киирэн кэллэр.

Уйбаан: Дорооболорун!

Өлөксөй: Дорообо-дорообо! Үөс сиргэ сылдыар киһи туох сонуннааххын? Кэпсээннин кэккэлэтэн кэбис.

Огдооччуйа иккиэннэригэр чэй кутар. Лэппиэскэ, ары, сүөгэй туруорар.

Огдооччуйа: Тоойуом, кэлэн аһаан.

Уйбаан: Оттуур сирбин көрө таарыйа кэлим. Сылгылар тэпсибиттэр, олору үүртэлээтим Куртуяах үрэҕин диэки, син биир өр буолбаттара буолуо. Аҕыйах хонугунан төннөн кэлиэхтэрэ.

Өлөксөй: Быйыл баҕас өң үчүгэй сайын кэлэн турар, син үүммүт ини. Атын да сирдэр мээһэ үүммүттэр. Сэри саҕана уот кураанҕа хайыта хаппыт сирдэр быйыл ардахтаах буолан, сүрдээҕин сиигирбиттэр.

Уйбаан: Урукку сыллардааҕар кырдала үүммүт. Быйыл хаһаангытааҕар да ордук. Аҕыйах хонугунан өтөр кириэм. Сотору ыһаах буолар, үөскэ онно сылдьан баран.

Намыйа: Хата, Уйбаан атынан миигин ыһаахха илдьэ бараар эрэ. Былырын наһаа үчүгэй этэ дии! (Уйбаан диэки имэрийэ көрөр, илиитин санныгар ууар).

Чэйдээн бүтэн, Уйбаан Намыйалыын быыска киирэллэр. Күлсэр саналара иһиллэр.

Өлөксөй: Быйыл баҕас кымаахтаһар буолуохтаахпыт. Ити үс ынахха уонна кырдаларга аҕыс-сэттэ кээһини туруоруохха наада. Оҕом Ньюкулай мунҕаах баара буоллар, начаас имири-хомуру тутан, эрдэ бүтэриэ этэ. Кыра уолаттар эдьийдэрин кытта хайдах кээһээхтииллэр?

Уйбаан: (Быыстан тахсар). Кээһиитигэр мин көмөлөһүөм, оҕуһунан өр гынаахпыт суоҕа.

Өлөксөй: Оҕом барахсан, арай оннук буоллаҕына эрэ кыаллара буолуо.

Уйбаан таһырдыа тахсан барар. Намыйа быыстан тахсан аҕатын моонньуттан кууһар.

Намыйа: Аҕаа, мин тугу эрэ кэпсиридээхпин. Сэрэйдиг дуу? (Күлэр). Аҕаа, миигин Уйбаан наһаа таптыыр, мин эмиэ. Сотору ыал буолуохпут.

Өлөксөй: Оо, оҕом үчүгэй сонуннаах киһи буолбуккун. Эдэр дьоннор ол бэйэбит сөбүлэхэр буоллахытына мин туох диэмий? Тыыннаахпытыгар олоххун булан

хааларын буоллар. Ол буолуо этэ биһи дьолбут. Уйбаан дьонугар эппит үһү дуо?
Намыйа: Ээ, эппит үһү.

БЭҢИС КӨСТҮҮ

Намыйа таһырдыа тахсыбыта, Уйбаан бүтэй ааныгар кэтэхэн олорор. Орзуу аҕай сизттиһэн Чараннаах тыа диэки бараллар. Сиртэн ситэ лабаалаах хатын таһыгар тиийэн, Намыйа хатын кууһар.

Намыйа: Мин кыра эрдэхпинэ бу хатын бачча этэ. (Илиитин түөһүн харатынан ууран, кээмэй быһан көрдөрөр). Биһиги бииргэ улаатан бачча буоллубут. Сайын кэллэҕин ахсын күн аайы кэлэн кууһан, таптаан барабын.

Хатын төрдүгэр олороллор. Намыйа Уйбаан түөһүгэр төбөтүн төҥкөтөн олорор. Уйбаан баттаҕын имэрийэр, кууһар.

Уйбаан: Эн биһи наһаа дьоллоохпут. Өрүү бу маннык олоруохпут. Оҕолорбут биһиги курдук бу хатынги эмиэ таптыахтара. (Иккиэн куустуһан олороллор, аттыларыгар чыычаахтар ыллыылар).

Намыйа: Ити чыычаахтар эмиэ мин оҕо сааһым доҕотторо. Манна кэлиим да, биллэллэр. (Уйбаан убураан ылар). Чэ, барыах, дьоммут көһүтүөхтэрэ.

Үһүс төгүл

МАННАЙҒЫ КӨСТҮҮ

Хас да киһи киирэн кэлэллэр. Кинилэр истэригэр колхуос бэрэссэдээтэлэ Баһылай Сэмэнэп уонна Уйбаан баар. Биригэдьиэр Намыйаҕа утары хааман тиийэр. Илиититтэн сизтэр, остуол аттыгар кэккэлэнэ олороллор.

Уйбаан: Убайың Ньюкулай ааспыт ый төһөтүгэр барбытай? Бэкистэ Мэхээлэ кини бартын кэннэ төһө өр буолан баран кэлэн ааспытай?

Намыйа: Үс-түөрт хоммутун кэннэ. Убайым барарыгар тыал, хаар бөҕө түспүтэ. Онон суола сүттэҕэ дии.

Уйбаан: (Бииргэ кэлбит дьонуттан ыйытар). Ньюкулай бултуур сириң, үүтээн билэҕит дуо?

Баһылай Сэмэнэп: Мин билэбин, урут онно бултуу сылдыбыттаахпын.

Оҕдооччуйа: Оҕом барахсаны көрдөөн көрүңнүтүүй! Саатар ата, ыта баалара буолуо (Ытаан барар).

Өлөксөй: Бултуур дьиэтигэр маннай тиийэргит ордук буолуо. Төһө өрдөөбүтэ сылдыбытын билиэххит. Онтон барар омоон суолун эңин булуоххутун сөп. Чэ, оҕолорум, кытаатың!

Дьон быраһааыдаһан тахсан бараллар. Намыйа ийэтин өйөөн олордор, чэй иһэрдэр.

Оҕдооччуйа: Ыараханнык ыарытыйдым. Арааһа, куһаҕан буолар чинчи баар. Оҕом эрэйдээҕи көрбөккө таңгаралыыр буоллум.

Өлөксөй: Тоойуом, ийэҕитин көрө сылдыын, чугаһаабыт быһыылаах. Эрэй-бит үөһэ эрэй эбиллэр. Мин оппун тиэйэ бардым. Оппутун-маспытын кыайан аҕалыммакка быстарар дьон буоллубут быһыылаах. Саатар, халлааммыт да тымныыта бэрт. Хотонгор тахсаргар оҕолоргор ийэлэрин көрө сылдыалларын курдук дыһайаар. (*Оҕонньор таннан тахсан барар*).

Уйбаан дьону кытта киирэн кэлэр. Бары сылайбыт-элэйбит көрүнгээхтэр.

Намыйа: Хайа, туох эмит сибикитэ биллэр дуо?

Уйбаан: Оо, отой күһүн сылдыбыт, иһитэ-хомуоһа барыта баар. Саата, ата, ыта суохтар. Хайдах буолта, туохха түбэспитэ биллибэт.

Огдооччуйа: (*Аргыый төбөтүн өндөтөн ыйытар*). Хайа, тоойуом, туох диэтилэр?

Намыйа: Ийээ, булбатахтар. Суола да суох үһү.

Баһылай Сэмэнэп: Чэ, биһиги дьиэлээтибит. Хайыахпыт баарай, төһөнү кыанарбытынан көрдүү сатаатыбыт.

Уйбаан: Намыйа, эн мантан дьонгун, бырааттаргын илдэ дьонноох сиргэ көс. Мин эйигин күн да сарсын көһөрүөм. Дьонум дьиэтэ киэн, онно олоруохпут, сайын дьиэ-уот тэринэн туспа олоруохпут. Оччоҕо наһаа үчүгэй буолуо. Бырааттаргын оскуолаҕа биэриэхпит. Интэринээккэ олоруохтара. Эн биһиги дьоллоох ыал буолуохпут. (*Намыйа кыратык санга таһааран күлэр уонна кууһан ылар*).

Намыйа: Биһиги бу кыс хаар ортото хайдах көһүөхпүтү? Саатар элбэхпит бэрт. Үчүгэйдик сүбэлэһэн баран. Быйыл манна хайдах эмит кыстыахпыт. Билигин көстөххө оппутун бачча ыраах сиртэн хайдах тиэйэн сиэтиэхпитий?

Уйбаан: Күн уһаатаҕына хас да атынан тиэйэн ылыахпыт. Билигин мин дьоммор отторо элбэх. Сааска диэри сөп буолуо.

Намыйа: Чэ, миигин иһит. Аны күһүн манна оппутун бүтэрдэхпитинэ көһөртөөн ылаар. Онуоха дылы кэлэ-бара сылдыан буоллаҕа дии. Сөп буолбат дуо? (*Моонньуттан кууһан ылар*).

Уйбаан: Дьонум эмиэ көһүтэллэр: «Көһөрөн аҕал! Үрэх баһыгар олордуон дуо?» – диэбиттэрэ. Ону, сөбүлэһэр буоллаҕына аҕалыам диэбитим.

ИККИС КӨСТҮҮ

Бэкистэ Мэхээлэлээх дьиэлэрэ. Иһит-хомуос остуолга тэлгэммит. Мэтээх эмээхинэ Өрүүнэ талкыга тирии тутар. Улаатан эрэр уол оҕо талкыны баттаан көмөлөһөр. Сүүрбэчэлээх кыыс суорунаҕа бурдук тардар. Мэхээлэ сиртэн бултаан кэлэр.

Өрүүнэ: Хайа, хайдах сырыттын? Наһаа да уһаатын дии.

Бэкистэ Мэхээлэ: Бултана сырыттаҕым дии. Тугу да алдыатан, өлөрөн кэлбэтим! Тылбыт-өспүт тоҕо хатыылааҕай!

Өрүүнэ: (*Дэлби кыыһырбыт, тыла-өһө түгэхтэммит*). Эн убургулаах былыр-былыргыттан ханна да сылдыбытын иһин үөнэ-күрдьэҕэтэ суох сылдыааччың суох!

Бэкистэ Мэхээлэ: Бу да эмээхсин туох ааттаах тириин тиийбэт буолла. Киһини көрдүн да, кыһыл тылгар түһэрдин! Үрбэккэ олор, хата сискин көннөрөн биэрэйэбин!

Өрүүнэ: Сынньаргын сынньыан! Сынньан көр! Манна дьон айаҕа кытаран олорор. Тыала суохха мас хамнаабат!

Бэкистэ Мэхээлэ: Ол туох дииллэр? Хайдах буолбут үһүбүн?

Өрүүнэ: (Утары ынан кэлэр, бурдук тарда турар кыһын диэки ыйар). Ити кыыскын кытта саастыы оҕону ойох кэл дии-дии саанар үһүгүн. Ол оҕо туох диэн эйиэхэ ойох кэлиэй? Күүскүнэн куттаан ойох ылаары сылдыаҕын дуо?

Бэкистэ Мэхээлэ: Бу эмээхсин энгин-энгин буолар! Ол кимин аяхтатта? Хата чэйгин кут!

Өрүүнэ: Чэйгин диэбит буола-буола! Куттан истэҕин дии! (Кыыс туран остуолга ас бэлэмниир).

Бэкистэ Мэхээлэ: (Бар-туом чэйдиир). Дьэиҕэ кэлэн да киһи кыһыл тылыгар түһүллэр. Мин ол кыһы туох диэн ыйытыныамый? Холобур, ойох да ыллахпына туохтаах буолуой? Мин эйигиннэн олоҕум бүтүөхтээх үһү дуо? (Ытыы олорор Өрүүнэ диэки ыйар).

Өрүүнэ: Сибилигин тахсан бар! Икки харахпар көстүмэ! Эн да баар буолангың тугу да гыммытын суох! Оҕолорум улааттылар, хайдах эмит олоруохпут!

Бэкистэ Мэхээлэ: Ити баар дии, аны бу эдэр сааспар сүүс сүһүөҕүм күүһүнэн тэриммит дьэибиттэн-уоппуттан холдьоһуллан эрэбин! Ити буоллаҕына, көрөн иһиллиэ! Наһаа кыһыл тылгытынан кыыран эрэгит!

Өрүүнэ: Сааныма! Киэр бар диэтим, бүтэр!

Миитэрэй: (Киирэн кэлэр). Ыаллар, дорооболорун! Туох сэһэн баар? Хайа, бу Мэхээлэ сиргиттэн кэлбиккин дуу? Булдун-алдын?

Бэкистэ Мэхээлэ: Син баар быһыылаах да, били Өлөксөй оҕото Ньюкулай эрдэ өрүскэлэһэн бултаан ылбыт. Киһи кэнниттэн сылдыбыт киһи туохтаах буолуой?

Миитэрэй: Хайа, доҕор, оттон ол оҕону бултуу тахсан баран, сүтэн хаалаахтаабыт диэбиттэрэ дии. Хата, тугу-ханньыгы биллин? Манна дьон бөҕө тахсан көрдөөн, булбатылар дии. Эдэр бэйэлээх барахсан! Оо, кыанар, киһи киэнэ кылааннааҕа тахсан испитэ. Хаарыаннаах оҕо туохха түбэһэн быстараахтаабыт муна буолла?

Бэкистэ Мэхээлэ: Ол кыанар эдэр киһи туохха түбэстэҕэй? Адьырҕа кыылга энин түбэһэн быстараахтаабыта буолуо. Мин сирбэр ол дойду булдун бүтэрэн, суоллуун сүппүт этэ. Атын баай түбэни булан, онно сыттаҕа дии.

Миитэрэй: Барахсаны, оннук эрэ буоллун.

ҮҮС КӨСТҮҮ

Сайын. Чыычаах ыллыыр. Кэҕэ этэр. Саха балаҕана аана аһаҕс. Аан ойоҕоһугар түптэ буруолуу турар. Дьэилээх оҕонньор, Өлөксөй, кыраабыл оноро олорор. Мэхээлэ киирэн кэлэр. Дэйбишрдээх, дэлби тириппит-хоруппут.

Бэкистэ Мэхээлэ: Дьэилээх кырдыаҕас, бу дьонун-сэргэн ханна бараннар соҕотох чункуйан олороҕун? Дэлби утаттым, тамаҕым хатта. Уута кут эрэ. Халлааммыт куйааһырда аҕай. Өтөрүнэн ардах кэлэр дьүһүнэ суох.

Өлөксөй: Дьыл кыһыннытын батыһыннарда, уһуннук кураанныыра буолуо.

Бэкистэ Мэхээлэ: Кырдыаҕас, иккиэйэҕин бүөмнээн кэпсэтиэх эрэ. (Туран тула хаамар).

Өлөксөй: Ол эмиэ тугу кэпсэтээри гыннын? Кэпсиирдээх буоллаххына кэпсээ.

Бэкистэ Мэхээлэ: (Кэпсэтии таһаараары эйэ-дэмнээхтик, куолаһын ньылбаардан сангаран барар). Былыр бу дойдуга күүстээх, кус быһый дьоннор төрөөн

ааспыттар эбит ээ. Кырдыаҕастар сэһэннэриттэн иһиттэххэ, Малтас диэн бүтүн күүстээх киһи олорон ааспыт.

Өлөксөй: (Арыый сымнаан уонна кэпсэтии атын суолу тутуспуттан сизт-тэрэн, холкутуйар, кэпсэтиигэ киирэр). Ээ, ол соторутааҕы киһи буоллаҕа. Мин эһэм көрбүтүн сөҕө кэпсээччи. Киһиттэн сүөргү улахан, ханнык да дьыэҕэ, ханнык да аанҕа бүк түһэн турар, нэһиилэ батан киирэр бөдөн киһи этэ диирэ. Биирдэ Малтаска кэйиик оҕус түспүт. Ону икки муоһуттан тутан баран, лаппа уһуннук үтүргэхтэспит. Онтон дьиэлээх киһи тахсыбытыгар, «Бу билэр сүөһүн буоллаҕына үүр дуу, хайаа дуу?!» – диэбит. Ону киһитэ: «Бу, Малтас, ити түүртээх-биэстээх тарбыйахха кэйдэрэн дьон күлүүтүгэр бараайаҕын», – диэбит. Малтас ылбыт да, төбөтүн бүлгү эрийэн кэбиспит. Сүөһүтэ орулаат, тиэрэ кэлэн түспүт уонна өр соҕус сытан баран, туран барбыт. Онно Малтас: «Ситтэҕинэ харсыык буолсук, сатана!» Ону иччитэ: «Итинтэн ордук сиппэт ини, сааһа ыраатта», – диэбит.

Бэкистэ Мэхээлэ: (Иһигэр хайдах ҕынан кэпсэтиини кэтэх санаатыгар иэҕэн аҕаларын толкуйдуу олордо. Ол да буоллар, сэнгээрдэҕэ буолан, эбии ыйыталаһа олордо). Сэһэнтэн сэһэн, Өлөксөй, бэйэҕин киһини таһынан кыанар этэ дириллэр дии. Ол кырдык ини? Бу бачча сэттэ уонҕар чугаһаабыт кырдыаҕаскын уонна эскин-сиинҕин тута сылдыаҕын.

Өлөксөй: Ээ, ол дьон тыла диэн. Ити кэпсиир дьоннорун курдук баара дуо?

Бэкистэ Мэхээлэ: Кырдыаҕас, олоруохтааҕар кыратык бэйэҥ тускунан кэпсэ-эбэкин, ээ. Истиэххэ олус үчүгэй!

Өлөксөй: Били, Соҕотох Ойоҕос кэпсиирэ буолуо. Кинини кытта хас да сыл бииргэ бултаан турардаахпыт.

Бэкистэ Мэхээлэ: Ээ, ол Соҕотох Ойоҕос кырата буоллаҕына чиэппэр күүс-тээх этэ дириллэр дии дьон.

Өлөксөй: Кырдык, тэтиэнэх киһи этэ. Эдэрчи сылдьан, ити билигин оҕом үүтээниттэн көс курдук Куртуйахтаах үрэҕин сиһигэр күһүн эрдэ соҕус кыыл санга хааман эрдэҕинэ биир уончалаах атыыры өлөрбүппүт. Оо, эмис дьохуннаах кыыл этэ, күрэн дьүһүннээх.

Бэкистэ Мэхээлэ: Ол, күрэн дьүһүннээх, арааһа, биһиги дойдуга саамай бөдөн буолуо.

Өлөксөй: Иккиэн сатыы этибит. Кыылга үөрбэ бэлэмни бара сылдьан, икки-һин кэлиэхпитин сүрэҕэлдьээн, сүллэххэ хаана бэрт буолуо диэн, ортотунан быһа охсубуппут. Онтон испиискэ маһынан сэрэбиэйдэспиппит. Миэхэ илин өттө түбэспитэ, Соҕотох Ойоҕоско кэннэ. Ураҕас быстан, сүгэн кэлбиппит. Үүтээнҕэ кэлэн баран киһибин көртүм, отой да тириппэтэх да этэ. Онно: «Тымтайдаах соботооҕор чэпчэки дуу? Саатар сүүскэр сиик тахсыбатах!», – диэбиппэр, «Баай Хара тыа бачча аһы биэрбититтэн үөрэммин, тириэтэр да бокуой суох», – дии-дии күлбүтэ.

Бэкистэ Мэхээлэ: Ок-сиз, дьэ, ыарахан таһаҕас эбит. Ити ыккарда ыраах сир, ээ. Эн төбөтүн хааллардын ини?

Өлөксөй: Суох, доҕор! Төбөтө буоллаҕа дии ас диэн. Тыла сымнаҕаһа, хараҕын, кулгааҕын сыата. Хаалларар санаа суоҕа. Ол саҕана хата муоһа улахана аан дойдуга баппакка эрэйдээбитэ. Тайах хайдах илдэ сылдьар тэрилэ эбитэ буолла?

Бэкистэ Мэхээлэ: (Сибилегин ньылбыһан олорбут киһибит, быллыттаах халлаан курдук, тута эмискэ тосту сирэйдии-харахтыын уларыа охсор). Оттон, Өлөксөй, сэһэргэспиччэ, сүрүн кэпсэтиигэ кириэх эрэ. Били, оҕон туһунан. Хайатын этиэмий? Биир киһи этэрин этэ сатаатым. Аны ону быһаарсыах.

Өлөксөй: Дьэ, Мэхээлэ, табыллыбат суол. Хайдах санаан батаран, итинник тыллары этэринг буолла?

Бэкистэ Мэхээлэ: Санаан батаран диигин дуу? Манна Үгэр үрэх баһыгар итинник үчүгэй кыыс дьахтар хайдах тэһийэн-тулуйан олоруой? Биир эмит эр бэрдэ кэлэн, илдэ баран хаалыа. Ону эн эмэхэн да билиэ суоҕа.

Өлөксөй: Ол оҕом бэйэтин тэннээҕин көрсөн барсар буолаҕына барыстын, ээ.

Бэкистэ Мэхээлэ: Ол кыыһың бардаҕына, эйигин ким көрөр? Оттон миэхэ кэллэххинэ эйигин тойон олоҕор олордую этибит буолаҕа.

Өлөксөй: Суох-суох! Ол-бу диэмэ! Сатаммат! Бадьыыстаама! Эдэр оҕону айыыта да бэрт буолуо!

Бэкистэ Мэхээлэ: Айыылаах буолуо диэбит буола-буола! *(Чизскэ турар айа кирсин быатын ылан оҕонньор моонньугар кэтэрдэр да, аан диэки соспунунан барар. Оҕонньор утарылаһа сатыыр. Мэхээлэ бокуой биэрбэт).*

Өлөксөй: Оо, абам эбит! Сүһүөхпэр турарым буоллар!

Бэкистэ Мэхээлэ: Өссө сүһүөхпэр диэбит буола-буола! Эйиэхэ бу баар! *(Таһырдыа соһон таһаарар. Аартык төрдүгэр улахан мас турарыгар соспунунан илдээр уонна ыһыктан баран, дьыэҕэ сүүрэр. Олоппос аҕалан сиргэ тирэхтээхтик уурар. Оҕонньору мас аллараа мутугар ыйаан кээһэр).* Аны боруоктаһа сылдыаар! Билигин баҕас көңүл күүлэйдиир инибин. Кыыскын үйэн тухары бэрт киһи харабыллыыр, туорайдаһар инигин! Көрөн иһиллиэ! *(Дьыэҕэ киэрэн кытыйалаах сүөгэйи иһэр уонна умса уурар).* Оҕолорун ол дойдуга айанныыр аһын аһаабыт диэн үөрүөхтэрэ. *(Иирбит курдук мээһэ көрөр. Дьалаата суоҕунан күлэр, тахсан барар).*

Оҕолор үһүн күлэ-үөрэ киэрэн кэллэр. Эһэлэрин ыңыраллар. Намыйа таһырдыа тахсар, сотору соҕус ытыы-ытыы киэрэн кэлэр).

Намыйа: Эһэбит куһаҕан буолбут. *(Уолаттар соһуйан, дөйбүт курдук тураллар).*

Элэс: Ол хайдах, эдьийи?

Намыйа: *(Быһах ылар уонна бырааттарын ыңыртаан таһырдыа тахсар. Эһэлэрин көтөҕөр икки, соһор икки ардынан дьыэҕэ киллэрэллэр).* Эһэбитин дьаһайарга дьонно ыңырыаҕын. Оҕом Элэс, баран тыллаа. *(Быраатын төбөтүттэн сыллаан ылар).*

Элэс: Мин бардым. *(Түргэн үлүгэрдик тахсан барар).*

ТӨРДҮС КӨСТҮҮ

Холкуос хонтуората. Элэс ордуу киэрэн кэлэр. Уйбаан Элэһи көрөөт биллэ.

Уйбаан: Хайа, тоойуом, тугунан кэллин?

Элэс: Бэйэм, эһэм... *(Уол ытаан барар).* Эһэбит өллө. *(Бары хуу-һаа буолаллар).*

Уйбаан: Дьаһайар киһилэрэ суох, онон дьону мунньан барыаҕын! *(Хас да буолан бараллар).*

БЭЙИС КӨСТҮҮТЭ

Өлөксөйдөөх дьизлэрэ. Намыйа кыра уолу Өргөһү кытта ытаһа олороллор. Уйбаан Намыйаны кэлэн кууһар уонна ааттыыр.

Намыйа: Аҕам бэйэтэ өлбөтөх. Итиннэ хайдах кыайан тахсыай? Уонна оннук санаата да суох буолуохтаах этэ.

Уйбаан: Аньыы даҕаны! Тугун тылай? Бачча ыраах түн хааһах тыа ортотугар хантан ким кэлэн өлөрбүт үһү?

Намыйа: Доҕорум, Уйбаан, мин бири этээри ғынабын. Ону эн өһүргэнимэ, тугу да санаама сөп. *(Уолу ыга кууһан ылар).* Эн Бэкистэ Мэхээлэни билэҕин дии? Кини миигин кэргэн кэл дии-дии сордуур. Биирдэ аҕабын кытта кыыһырса оло-роллоругар түбэспитим. Баҕар, миигин атаҕастаары аҕабын мэхэйдэһиэ да диэн дьаһайыан сөп. Мин аҕабын билэбин. Кини итинник ыар санааҕа тийибэт киһи.

Миитэрэй: Тоойуом, Намыйа, эн манна хайдах олоруонгуй? Саатар оҕолорун кыралара бэрт. Үөс сири тутустаххытына сатаныһы. Сатаатар убайың сураҕа биллибэт. Ийэлээх аҕаң ити буоллулар.

Аҕаларын дьаһайсан баран дьон тарҕаһар. Уйбааннаах Намыйа иккиэйэҕин хаалаллар. Уйбаан Намыйаны тобугар олордор, кууһар.

Уйбаан: Наһаа-наһаа аҕынным! Утуйдахпына эрэ умнабын.

Намыйа: Доҕорум, билэҕин дуо? Эн буруйдааххын, сотору саңа киһилэниэхпит.

Уйбаан: Кырдык дуо, доҕорум оҕотоо!

Намыйа: Тоҕо сымыйаһахпыный? Үһүс ыйыгар барда. Кыыс буоллаҕына ийэм аатын, уол буоллаҕына аҕам аатын биэриэхпит. Эн ону доҕорум сөбүлүүгүн дуо?

Уйбаан: *(Эккирээн ылар. Ыга кууһар, сыллыыр уонна уһун-уһуннук кууһан оло-роп).* Хайдах сөбүлэһиэм суоҕай? *(Тарбаҕар ааҕар).* Оччоҕо ахсынньыга, Саңа Дьыл саҕана. Үчүгэй да буолсук. Намыйа, мантан хаһан көһөҕүн? Бэйэҕит эрэ хайдах олоруоххутуй? Оҕолорун үөрэниэх энгин этилэр.

Намыйа: Доҕочуок, оппутун оттоон бүтэрдэхпитинэ кэлэн көһөрөн бараар. Дьонун миигин туох дииллэрэ буолла? Миигин сөбүлүөхтэрэ дуо?

Уйбаан: Мин дьоммор барытын эппитим. Наһаа үөрбүттэрэ. Биһиги өлө иликпитинэ оҕолонон үөрдүн. «Оҕо сытын ылан, сүрэҕим сылаанньыйыах этэ», – диэн ийэм эмээхсин киччим санаатын эппитэ.

Намыйа: Холбостохпутуна ханна олоробут? Туспа олоробут ордук буолуо. Мин олохпун бэйэм көрүнүөхүн баҕарабын, кимтэн да тутулуга суох. Эн үлэлээн кэллэххинэ итии аспынан того-хана күндүлүөм, таптыам. Оҕобут эн кэллэххинэ эмиэ наһаа үөрүү, атаахтыа, батыһыннара сылдыһан. Бырааттарбын бултка үөрэтиэн. Элэс наһаа сытыы-хотуу, билингэттэн бултуур. Киэн сириэн сылдыар. Аны аҕыйах сылынан эйигиттэн хаалсыа суоҕа, тэннэ сылдыһыа.

АЛТЫС КӨСТҮҮ

Оҕолор дьизлэрэ барыта орун-оннугар хомуллубут. Бэйэлэрэ окко бараары ыйыктарын бэлэмнэнэллэр. Намыйа туос тымтакаҕа, тууйаска суорат, ыаҕайаҕа кымыс кутар, кыра тууйаска сүөгэйдээх лэппиэскэ угар.

Намыя: Бүгүн кураан буолбут, мунньуубутун бүтэриэхтээхпит. Түргэн собуустук бүтэрэрбит буоллар, Уйбаан кэлэн көһөртүөх этэ. Киин сиргэ киирэн эһиги үөрэниэх этигит. Чэ, бардыбыт.

Элэс: Эдьий, ити Уйбаан эйигин таптыыр дуо?

Намыя: Эн ону хантан билэҕин, таптал диэн тугун?

Элэс: (Олорбохтоон баран төбөтүн тарбанар). Оттон убаастыыр буоллаҕа.

Намыя: (Күлэр). Тоойуом, таптал холбооттообут дьонноро толору дьоллоох буолаллар. Элбэх оҕолонолор. Дьон-сэргэ ытыктыыр ыала буолаллар. Чэ, бардыбыт, ону эн билэринг өссө да эрдэ. (Үһүөн ыһыктарын уктан, тахсан бараллар).

Ааны аһан, аргыый Мэхээлэ киирэн кэлэр. Остуол аттыгар олорор.

Бэкистэ Мэхээлэ: Арааһа, отторугар барбыттар. Миэхэ син биир сүгүнүнэн ойох буолбат. Онон аны түүн дьыаланы быһаарыахтаахпын. Эдьийдэрин дьаһайан баран, ити кыра бэдиктэри баҕас дьыэлэригэр угаттаан, күдэнгэ көтүтүллүө. Оччоҕо ким билиэй, бу Үгэр үрэх баһыгар хайалара кэлэн умса баттаабыт, уоттаабыт диэн. (Сыбдыһан тахсан барар).

СЭТТИС КӨСТҮҮ

Оҕолор оттоон кэлэллэр. Намыя ынаҕын ыан киирэр.

Намыя: Тоойуом, Элэс, ынахтаргар түптэтэ онор. Бырдах сүрдэммит, кыайан сынньаммакка үүттэрэ түһүө. (Элэс Өргөһү кытта тахсан бараллар. Намыя күөрчэх онорор, чэийин бэлэмниир уонна бырааттарын ыгыртыыр. Уолаттар сырсан киирэллэр. Бары олорон аһыыллар).

Намыя: Чэ, наһаа мэниктээбэккэ олорон аһаан. Элэс, бугулбут барыта хас буолла?

Элэс: Бүгүнгүтүн холбоотохпутуна икки сүүстэн табыста.

Намыя: Кээһэрбитигэр Уйбаан көмөлөһүөх буолта.

Оҕолор: Оо, хата үчүгэй! Өрүөстээхпитинэн биһиги таһыахпыт, Уйбаан кээһиэ. (Чэйдээн бүтэллэр, иһити-хомуоһу дьаһайаллар. Оҕолор дьыҕэ утуйаары сыталлар).

Намыя: Наһаа мэниктэйэҕит. Сарсыарда эрдэ туруохпут. Бу кураанҕа дулҕалаах сирбит отун ылан хаалыахпыт. Ардахтаахха оҕустаахха ото аллара түһэн хаалар. Мунньарга наһаа эрэйдээх буолар. Чэ, мин хоспоххо утуйуом, сөрүүн энин үчүгэй. (Тахсан барар).

Төрдүс төгүлэ

МАННАЙҒЫ КӨСТҮҮ

Бэкистэ Мэхээлэлээх оттуур сирдэрэ. Отуу иһэ. Мэхээлэ саа ииттэ олорор. Кэргэнэ тиэстэ мэһийэр.

Өрүүнэ: Бу обургу бачча хойут ханна дьөлө түһээри саа ииттиннэ. Кус оҕото кыраҕа дии.

Бэкистэ Мэхээлэ: Сирэҕэс хайдах буолла? Киһи тугу гынарыгар барытыгар хараххын ингиннэрэн биэрэҕин? Мас көтөрө элбэххэ дылы дии.

Өрүүнэ: Бүгүн кыраабылым тийһэ тостубута, ону да тийһээбэккин, ээ!
Бэкистэ Мэхээлэ: Онгоруллуу буоллаҕа! Чугас үрэх үрдүгэр мас көтөрдөрө бааллара, онно бара сылдыам.

Өрүүнэ: Мас көтөрүгэр сүннүүөх ииттэҕин дуо?
Бэкистэ Мэхээлэ: Туох эмит көрсүө, ол онно эн туоҕун дьыалатай? (Саатын ылан, тахсан барар).

Өрүүнэ: Дэриэтинньик, энин-энин буолар!

ИККИС КӨСТҮҮ

Түүн дьиз кэтэх өттүнэн саалаах киһи элэннээн тыаттан киирэн кэлэр. Дьиз таһыгар кэлэн иһиллиир, түннүгүнэн өгөннүүр. Онтон хоспох диэки барар, эркин быһыһынан кынастаһар. Хоспох ааныгар кэлэн тохтуур, иһиллиир. Онтон хоспох кэннигэр баран сөһүргэстээн олорон, саатын ииттэр, уһун истиэнэ быһыһынан угар уонна ытан саайар. Иһирдьэ кыыс саната айманар.

Намыйа: Мэхээлэ, Мэхээлэ сиэтэ! Отчуттар тура охсун! Көмөлөһүң! (Иһин туттубутунан ааны аһан тиэргэнгэ тахсар). Көмөлөһүң! Мэхээлэ сиэтэ! Туруң! (Үөгүлүүр, охто сыһа-сыһа дьиз ааныгар тиийэр. Хоспох кэнниттэн саа тутуур-даах киһи тыа диэки сүүрэр). Ити барда сиэбит сиэхсит, Мэхээлэ! (Уолаттар дьизттэн тахсан эдьийдэригэр саба түһэллэр, ытаһаллар).

Намыйа: Оо, сорум эбит! Бу сиэн бардаҕын! Тоойдорум, ытаһыман! Сүб-элэһиэҕин! (Тиэргэн ортотугар охтон түһэр). Сынньана түһүүм. (Уолаттар өйөөн олордоллор). Мин этэрбин истин! Ити аартыкка турар тиит төрдүгэр утуйар тангаспын илдьэн онгоруң, саабын иитин уонна миигин онно илдьин. Мэхээлэ баҕар кэлиэ, тыыммын салгы. (Уолаттар тангас тэлгээн, эдьийдэрин өйөөн илдьэн олордоллор). Элэс, тоойуом, баранҕын дьонго тыллаа. Доҕорбор Уйбаанҕа Бэкистэ Мэхээлэ саанан ыппытын эт. Кини кэлэригэр тийэйэрим биллибэт. Суолун билэҕин дии? Сэрэнэн бараар, мунан хаалыан. Мэхээлэлээх оттуур сирдэрин тумнан, көстүбэккэ бара сатаар, суолун оттуур алаастарын ортотунан барар. Ону эн эргийэн көстүбэккэ бара сатаар. Көрдөҕүнэ тутан ылан өлөрөр, барыбытын суох гынар былааннаах быһыылаах. Хата, эһиги дьолгутугар, миигин тутта өлөрбөтө. (Элэс эдьийин кууһа түһэр. Уйа-кэйэ суох кууһан олорон ытыыр, сыллаан ылар).

Элэс: Эдьий, мин сотору кэлиэм сөп дии. (Суол устун сүүрэ турда).

Намыйа: Тоойуом, Өргөс, наһаа ытаама. Мин этэрбин иһит. Торбосторгун ийэлэригэр ыталаа, эмтиннэр. Хотонун аанын аһан кэбис.

Өргөс: Эдьизэй, билигин кэлиэм. (Хотон диэки сүүрэн бытырыыстана турда).

Намыйа: Оо, били, оҕом муннааҕы били сиэхсит көрөн издээн буолара буолуо. Айыы таһара Тойон, таһара баар дииллэр, этэнгэ тиэрт! Сиэхсит, икки киһи дууһатын күммүт сириттэн сүтэрдин! Олохпутун салгыахтаах оҕобут барахсан күн сирин көрбөккө ыар суолланһын! (Иһин туттар, имэринэр. Сытар сириттэн ордуу сэрэнэн илиитигэр өйөнөн олорор. Саатын ылан аттыгар уурунар).

Өргөс: (Сүүрэн кэлэр). Ньирэйдэрбин ыталаатым, ийэлэрин эмэ хааллылар.

Намыйа: Тоойуом, умуһахпыттан үүттэ куруускаҕа аҕалан кулу, сүрэҕим умайда (Өргөс аны дьизтин диэки туох баар күүһүнэн сүүрэн маҕайа турда). Доҕорум, Уйбааным, мин ис дууһам иэийитэ, истинтэн истин тапталым, баар суох эрэлин быһынна. Эн биһи баҕарбыт баҕарбыт туолбата. Оо, сорум да баар

эбит! (Өргөс үүт ағалан бизэрэр). Оо, сөрүүнүн, үчүгэйин! Кэл, тоойуом, атты-бар олор. (Өргөс оргууй кэлэн олорор). Хаһан этэй? Мин 17 саастаахпар доборум сүүрбэтэ этэ. Оттуу сырыттаһпына ағатын кытта кэлбитэ. Ол онно аан бастаан иккиэн ып-ыраас харахпытынан утарыта көрсүбүппүт. Ол онно долгуйан, харағын куоттаран, умса көрбүтэ. Онтон атын сир диэки халты көрдөҕө буолан иһэн, миигин имэрийэ көрбүт хап-хара харахтара бу баарга дылылар. Ол, мин доборум миэхэ маннайгы тапталбын сахпыт уонна кини биһикки тапталбыт кыыма умайбыт харахтара этэ. (Иэйэ-куойа ытыыр. Өргөс эдьиийигэр саба түһэр, ааттыыр. Иккиэн ытаһа-ытаһа куустуһан олороллор. Намыһа тыын ыла сатыыр, үөһэ тыынар). Итинтэн ылата, мин кыыс нарын дууһабын киниэхэ анаабытым. Ити сайын сотору-сотору көрсүһэр буолбуппүт. Кини эр киһитин биллэртэ, оттон мин кинини эрэнэн, бэйэбин бүүс-бүтүннүү анаабытым, барытын көңүллээбитим. Итинтэн ылата олохпут таптал истинг ийиитинэн айаннаабыта. Өргөс, оҕом котоку, ытаама! Элэс сотору дьоннору ағалыа. Бэкистэ Мэхээлэни тутуохтара! (Өргөс ытыы-ытыы эдьиийигэр систар). Доторум, Уйбааным, эн олоххор икки эрэллээх киһигин сүтэрдиг. Саатар тыыннаахпын баттаһан кэлэнгин мин биир үтүө тылбын истээхтээбэтинг. Көмүс чыычаахпытын ильдэ бардым. Тоойуом, Өргөс, Уйбаанга кэллэҕинэ этээр. Этэнгэ сырыттын, кини туһугар ыраас эрэллээх тапталбытын ол дойдуга мин ильдэ бардым. Эһигини көрө сырыттын, тоойуом... (Эмискэ сытар сиригэр нукус гынан хаалар. Онтон ийэ хара күүһүнэн тыын ылан, оргууй төбөтүн өндөтөр). Оо, ханнағын оҕо сааһым? Туох иһин миигин күнүм сириттэн сүтэрдэ? Өргөс, ол хатын сэбирдэбиттэн ағал эрэ. (Өргөс ағалан бизэртин, сүрүбэр тутар). Мин эһигиттэн букатын күрэнним. Эһиги мин оҕо сааһым доботторо, хатынчааннарым. Саас, сайын кэллэҕин ахсын күөх будьурхай суһуоххутун суугуната, тыаһата унуоҕум таһыгар ... Өргөс, ыл төбөбүн өйөө эрэ, этиэхпин этэн хаалыым. (Күөрэгэй ырыата иһиллэр). Күөрэгэй чыычаабым, күөх хонууга тахсан, эйигин кытта саас кэллэҕин ахсын ыллаһар буоларым. Аны эһиги бэйэҕит саас-сайын мин таспар ыллаан дьүрүһүтэр буолаарын. (Эмиэ эмискэ нукус гынан хаалар).

Өргөс: (Ойон туран, аттыгар баар тиит кэннигэр туран, уйа-кэйэ суох ытаа да ытаа буолла). Билигин Элэс кэлиэ, билигин Элэс кэлиэ, билигин Элэс кэлиэ! (Ытыырын быһыгар сибигинэйэ былаастаан хатылыы турда).

Хас да аттаах дьон кэллэр. Киһэ борук-сорук. Өргөс эдьиийин аттыгар ытыы олорор. Аттаах дьон кэпсэтэллэрэ иһиллэр.

ҮҮС КӨСТҮҮ

Мэхээлэ оттуур сирэ. Отуу иһигэр Өрүүнэ сиринэн утуйа сытар.

Улаҕаа сытар икки киһиттэн биирдэрэ: Хайа, Мэхээлэ, тугу бултүйдүн?

Бэкистэ Мэхээлэ: Ээ, биир төрөөбөтөх-ууһаабатах көҕөн тыһыта чугас окко түспүтүн сыһан ыыттым, кыайан булбатым (Эмээхсинин хооньугар киирэн сытар).

Өрүүнэ: Дэриэтинньик, бу үйэҕэ баччаҕа кустаабат этинг. Дьэ, кусчут буолбук-кун дуу? Кустуур киһи тоҕо ыккын ильдэ барбатын? (Улаҕаа диэки хайыһар).

Мэхээлэ сотору-сотору табаахтыыр, сытар-олорор, өрүтэ тыыммахтыыр.

Өрүүнэ: *(Эмискэ хайыһа түһэр)*. Бу үйэбэ баччаларга утуйан онторор бэйэн туох ааттаах буолан утуйар уун көттө?

Бэкистэ Мэхээлэ: Мин харахпынан утуйабын дуо? Утуй! Ол-бу буолан чалы-гыраабакка сыт!

Халлаан сырдаан эрэр. Күн санга тахсан эрэр. Таһырдыа ыт үрэр. Ат тыбыылар. Хас да киһи сангалара кэпсэтэ-кэпсэтэ отууга киирэн кэлэллэр, бары саалаахтар.

Баһылай Сэмэнэп: Тур! Тангын! Тутулуннун! Утарылаһыма!

Бэкистэ Мэхээлэ ойон туран, таһырдыа ойон истэбинэ, биригэдьиэр Уйбаан саҕатыттан тутар.

Бэкистэ Мэхээлэ: Ытыгын! Туох буруйдаах киһини тутабыт, утуйа сытар киһини?

Өрүүнэ: Ол иһин да дэриэтинньик, тугу эрэ оноро сылдьар быһыылааххын. Бэҕэһээ саалаах сүтэн хаалта, онтон ити түүн кэлэ сытар.

Мэхээлэни хас да буолан илиитин кэлгийэллэр уонна буруйу онгорбут сиригэр илдьэллэр.

Бэкистэ Мэхээлэ: Ол ханна барабыт?

Баһылай Сэмэнэп: Ол-бу буолбакка, үөнэ-күрдьэбэтэ суох... Саабын ханна кистээтин? Булан кулу! *(Мэхээлэ бугул аннын ыйар. Баһылай сааны төлөрүтэн күн диэки тутан, иһин көрөр)*. Кырдьык эбит. Ытыллыбыт.

ТӨРДҮС КӨСТҮҮ

Тиит төрдүгэр Намыйа өлүгэ сытар. Өргөс эдьийин таһыгар утуйа сытар. Дьон хараастан, аһынан, харахтарын уутун соттолор. Уйбаан ытыы-ытыы Намыйаҕа саба түһэр. Ону кытта Элэс сиргэ олоро түһэр да, изэй-куойа ытаан барар.

Уйбаан: Доҕорбун сизэбит эн бааргын! *(Эмискэ ойон турар. Мэхээлэбэ түһэн эрдэбинэ дьон тохтотор)*.

Намыйаны дьибэ кэтөбөн киллэрэн, унга оронго сытыарар. Бижсэл Валентина Степановна кыра дьааһыгыттан аналлаах малын хостуур, айаҕар сизркилэ тутар, ырбаахытын арытан, бааһын хайытар, пинцетинэн сүннүбүбү ылан дьонго көрдөрөр.

Валентина Степановна: Бедная девушка. За что? Саанан ытыы баар. Позвоночничгар хатаныы баар. Хаан барыы элбэх. Совсем чугастан ытыы. Ол иһин скоро өлүү. *(Остуолга олоророн, докумуон толорор)*. Вот и все, можете похоронить.

Баһылай Сэмэнэп: Тоойуом, Элэс, кэпсээ эрэ, эдьийинг утуйарыгар ханна сыппытай? *(Остуолга олорон суруйар)*.

Элэс: Киэһэ эдьий дьибэ итиитэ бэрт диэн хоспоххо утуйуом диэбитэ. Биһиги Өргөһү кытта дьибэбэ утуйбуппут. Онтон эдьий айманар сангатыттан үһүктүбүтүм.

Ааны өнгөйөн туран, Бэкистэ Мэхээлэ ытта диэн хаһытаабыта уонна дьону уһу-гуннаран көмө көрдүүр курдук аймаммыта. Иһин туттан турара, бүтүннүү хаан буолбут этэ. Онтон ити тиит таһыгар таһас тэлгэттэрбитэ, онно өйөөн аҕалан сытыарбыппыт. Мэхээлэ иккистээн кэлэн өлөртүө диэн саатын ииттэрэн аттыгар ууруммута. Миигин түргэн киһи уонна суолу билэҕин диэн тыллата ыппыта.

Баһылай Сэмэнэп: Тоойуом, Өргөс, эдьиийин Элэс бартын кэннэ төһөҕө барахтаабытай? Түөх эмит диэхтээбитэ дуо?

Өргөс: Күн тахсан эрдэҕинэ. Уйбаанҥа кэллэҕинэ этэннэ сырыттын, таптал-бын ол дойдуга илдэ бардым, эһигини көрө сырыттын диэбитэ.

Уйбаан: (Намыһа өлүгүн ытыы-ытыы кууһар, сыллыыр). Күн сиригэр баарым тухары эн биһикки сырдык ыраас тапталбытын нохтолоох тойон сүрэхпэр ымыы чыычаах сымыытын курдук харыстаан, кэриэстээн илдэ сылдыһам. Доҕорум, сырдык ыраас дууһан күн сириттэн көтө илик буоллаҕына иһит: Андаҕайабын! Андаҕайабын! Андаҕайабын!

Кэлбит дьон сэн-сэбиргэл ылан тахсан бараллар. Өтөр буолан баран киирэн, кыыһы көтөҕөн таһаараллар. Бары арбы-сарбы көрүнгээхтэр.

Баһылай Сэмэнэп: Дьэ, Мэхээлэ, бу дьыаланы түөх диигин? Билинэҕин дуо? Сиһилии оҕонньортон сағалаан кэпсээ. Биһиэхэ да эппэтэҕин иһин, син биир кэпсиир кэмим кэлиэ. Дьыаланы уустугурдума, кэпсээ манна! Эн тускунан, онорбут оноруугун суруйан, норуодунай суукка дьыала түһэриллиэ.

Бэкистэ Мэхээлэ: (Сир диэки көрөн олорор, көхсүн этитэр. Оргууй кэпсээн барар). Икки сыллааҕыта сайын Өлөксөйү оҕолоро күнүс оттуу бартарын кэннэ тииккэ таһааран ыйаабытым. Ити кыыһын кэргэн ыйытыммытым, ону мэхэй-дэспитэ, ол иһин.

Баһылай Сэмэнэп: Оттон убайдарын Ньюкулайы?

Бэкистэ Мэхээлэ: Балтын көмүскэһэр этэ, хаста да сангарбыта. Ол иһин күһүн сиргэ бултуур дьэтигэр киэһэ тийиэн, кэннинэн оһоҕор турдаҕына саанан ыппытым, онтум бу дьэ этэ көс курдук хаалтын кэннэ куоппутун ситэн өлөртүм уонна мантан киирэр Улахан Тумулун кэтэҕэр соһон, муоһунан саппытым, үрдүгэр кыра мастары, талаҕы аспытым, оттон тибии биһик буолбута, суола сабыллан хаалта. Хата, саас хаар ууллуута тахсан көрбөтөхтөрө. Атын сизбитим, ытын уонна атын сэбин сэбиргэлин көндөй мас иһигэр укпутум.

Баһылай Сэмэнэп: Ол мантан төһө ыраах сирий?

Бэкистэ Мэхээлэ: Наһаа ырааҕа суох, быһа бардахха көс курдук.

Баһылай Сэмэнэп: Дьэ, Мэхээлэ, бачча кэлэн баран барытын быһааран барабыт. Ол өлүккүн ыйан кулу. Күн сиригэр төрөөбүт киһи дьаһаллыахтаах. Манна аҕалан, дьонун аттыгар харайахпыт. Уйбаан, икки суорҕанна ыл, суулаан акка ыырдаан кэлиэхпит.

БЭҢИС КӨСТҮҮ

Баһылай Сэмэнэп, Уйбаан, Валентина Степановна Бэкистэ Мэхээлэни иннилэригэр уктан илдэ тахсаллар. Киэн үрэх батыыта, намыһах мастаах халдыайы тыа тумула. Мэхээлэ кистээбит хайысхатынан кыратык томтойон көстөр сири ыйан көрдөрөр.

Баһылай Сэмэнэп: Докумуон толоруллуо, сиһилии кэпсээ, тугу да кистээмэ, баарынан!

Бэкистэ Мэхээлэ: Мин дьиэтигэр ыппытым. Онтон батыһан, сарсыарда халлаан сырдыыта манна охто сытарыгар кэлтим. Нэһиилэ тыынар этэ, ону салғаабытым. Ситтэрбэккэ сордообута. Харангата да бэрдэ. Бастаан атынан батыспытым, сону билэн, сиһинэн быһа түспүтэ. Аппын хаалларан, сатыы экирээппитим уонна манна муоһунан саппытым. (*Оргууй тобукутуур уонна муохтары ылан онно-манна быраҕаттыыр. Умса сытар киһини санныттан тардаары гынар*).

Баһылай Сэмэнэп: Оргууй, сэрэнэн! Тугун да таарыйбакка ыраастаа! Бизэксэл туох баарынан докумуон толоруо! (*Күргүйдүүр киэбинэн сэрэтэр*).

Валентина Степановна: Не трогай руками! Трогать не надо! Осторожно! Сытыйы баар. Кто-нибудь помогите, пожалуйста! Эргитии надо. (*Бары саба түһэн эргитэллэр, сэрэнэн сонун арыяллар. Валентина Степановна пинцетинэн көмөлөһүннэрэн, үөһэ таһаһын босхолуур. Докумуон толорор*). Совсем молодой парень. На лопатке саанан ытыы баар. Если не ножом бы, өлүү суох буолуох эбит.

Баһылай Сэмэнэп: Чэйинг аттан суорҕаны аҕалың (*Уйбаан суорҕан аҕалан сиргэ тэлгии уулар*). Мэхээлэ көрөн туруон дуо? Сиэбит киһигин сэрэнэн суорҕанга суулаа, акка илдьис!

АЛТЫС КӨСТҮҮ

Өлөксөйдөөх дьиэлэрэ. Хаалбыт дьон чэйди олороллор. Таһырдыа дьон кэпсэтэр саната иһиллэр.

Баһылай Сэмэнэп: Отой сэрэнэн түһэрин! Бачча тухары киһи буолбут улааппыт дьиэтэ буолаахтаатаҕа. (*Эргиччи көрөр*). Уйбааннаах дьиэҕэ киллэрэн оронго сытыараллар.

Уйбаан: Оҕолор таһырдыа сылдьың, сыттаах буолуо.

Баһылай Сэмэнэп: Чэйинг, үлэлиэҕин, дьаһайан барыаҕын. Мэхээлэ олоруон дуо? Буор үлэтигэр көмөлөс!

Бары сеп-сэбиргэл ылан тахсан бараллар. Онтон киирэн өлүгү манган тангаска, суорҕанга суулаан, көтөҕөн таһаараллар. Уйбаан ас буһарар, чэй өрөр. Сотору бары үлэтин бүтэрэн кэллэлэр.

Баһылай Сэмэнэп: Хата киһи буолан дьаһалынна. Ийэ буоругар киирдэ. Бары сүбэлэһиэҕин. Дьэ, бу дьону ханна-ханна олохтуубут. Билигин мантан сүөһүлэри-сээкэйдэри көһөрөн илдьэ барар буоллахпыт.

Уйбаан: Миэхэ олорон эриэхтэрэ, онтон дьонноругар тарҕатыахпыт. Нус-нас буолан баран дьонноругар биллэриэхпит.

Иһиттэри-хомуостары, таһаһы-сабы матаҕаҕа угаттыыллар.

Баһылай Сэмэнэп: Уйбаан, ити кырдыаҕас ынаҕы бастаан сиэтээр. Дойдуларыттан араҕыахтарын баҕарыахтара суоҕа. Эрэйди сылдьыахтара. Онтон барбалаан иһэн аты батыһыахтара.

Таһырдыа ынах мангыраһыыта, дьон сүөһү үүрэр сангалара иһиллэр.

Т. С. БОРИСОВА,
Үөһээ Бүлүүтээби «Олонхо» норуот театрын режиссера,
СР культуратын үтүөлээх үлэһитэ,
Үөһээ Бүлүү улуунун уонна Боотулуу нэһилиэгин бочуоттаах олохтообу

**«Айдааннаах айаннаах Ала Буурай аттаах
Мохсоҕоллой Боотур»
олонхо – спектакль
(К.Н. Никифоров)**

Сценаҕа быыс иннигэр олонхоһут кирии тыла

I хартыына

Сценаҕа былыт, Үөһээ добун халлаан домньуттура, аҕыс халлаан арчыһыттара олороллор.

Үрүң Аар Тойон:

Тоҕус добун халлаан
Домньуттара!
Алгыстаах аҕыс халлаан
Арчыһыттара!
Ыраахтан ыңырыллан,
Кэскиллээби кэрэһэлээн,
Үйэлээби төлкөлөөн,
Төбөбүтүн түмэн,
Сүбэбитин холбоон,
Саргылаах санааны
Санардахпыт буолуохтун!

Тоҕус добун халлаан
Аллараа таһаатыгар
Итии муора улаҕалаах,
Сүнкэн сүүнэ эбэлэрдээх,
Аҕыс уон аарыма алаастардаах,
Тоҕус уон толоромон толооннордоох,
Сэттэ уон сэттэ
Сиибиктэ күөх оттоох силээннэрдээх,
Кэнкэмэ кэрэ тыалардаах,
Ураҕас тийибэт уйгулаах,
Манкы тийибэт баайдаах,
Ача күөх оттордоох
Орто Аан Ийэ дойду баар.

Ити кэскиллээх кэрэ дойдуга
Улуутуйар улуу дойдубутган
Кэнчээрини кэнэтиэх,
Ыччаты ууһатыах,
Аҕа ууһун ааттатыах,
Ийэ ууһун тэнитиэх
Дьону-сэргэни түһэрэн
Олохсүтүөхпун баҕарабын.

Орто Аан Ийэ дойду
Сиэрин-туомун тулуйуох
Алтыс халлаан
Илин энэригэр олохтоох
Туналы Куо кыыс дьахтартан
Уоллаах кыыс оҕолор
Төрөөн-үөскээн сылдыаллар.
Уол оҕо оноһоһунан оонһуур,
Кыыс оҕо кыптыыйынан оонһуур
Кэрэ кэмнэрэ кэллэ!

*Үрүг Аар тойон торуоскатынан охсоотун кытта, Элэс Бэргэн иннигэр дьорос
гына түһэр.*

Үрүг Аар Тойон:

Элэс Бэргэн,
Алтыс халлаан
Алын тэллэҕэр олохтоох
Уоллаах кыыс оҕолоох
Туналы Куону аҕала оҕус!

*Элэс Бэргэн тилэҕин тыаһа «тип-тап» гынар, аан тыаһа «лиһир-лаһыр» гынар
эрэ тыаһа иһиллэр. Өр даа, өтөр даа буолбакка, сыарҕа тыаһа сырылыыр, атах
тыаһа таһыргыыр. Тойонун иннигэр Туналы Куону оҕолорунуун арыаллаан киллэрэр.*

Үрүг Аар Тойон:

Орто туруу бараан дойдуга
Олохсүйүөхтөөх
Уоллаах кыыспыт кэллилэр!
Дьылҕа Хаан,
Кэс тылгын кэпсээ,
Саргылаах санааҕын саңгар!

Дьылҕа Хаан:

Бу биһиги олорор
Тоҕус добун халлааммыт
Аллараа кэрдийһигэр
Дьон-сэргэ олохсүйүөх,

Дьол-соргу уйата буолуох,
Орто дойду диэн баар.
Ол дойду
Итии салгынын, тон тыынын
Тулуйан олоруох
Оҕо дьон баарын көрбөтүбүт.
Арай Туналы Куо эн уоллаах кыыһың
Айыыһыттартан айыллан,
Иэйэхситтэн иэйиллэн
Ананан төрөөбүттэр,
Дьылҕа Хаан ыйааҕа оннук!

Туналы Куо:

(Ытыырын быыһыгар)

Ол, атын аартыктаах,
Туора суоллаах дойдуга
Оҕолорум барахсаттар
Мунан мунгнаныахтара,
Эрэйгэ тэбиллиэхтэрэ,
Оһолго түбэһиэхтэрэ.
Күнгэ көрбүт
Көмүс чыычаахтарбын
Ончу биэрбэппин!

Эдьэн Иэйэхсит:

Аан Алахчынтан айдарыылаах,
Ытык хаантан ыйаахтаах
Тыйыс тыыннаах оҕолор
Аттанар айыыларын сирэ
Тоҕус туналҕаннаах
Туналы манган күн,
Аҕыс сардангалаах
Аламай манган күн
Аралыа тахсар
Алгыстаах айыы дойду.
Уһун үйэлэргэ
Олороллорун тухары
Үүт-сүөгэй сүдүрүүннэрэ
Үүнэ туруоҕа,
Араҕас амтаннаах далбардара
Алла туруоҕа,
Төрөтөр оҕолоро төлкөлөнүө,
Кэнчээрилэрэ кэниэ,
Иитэр сүөһүлэрэ
Күрүөлэниэ диэн,
Алгыс тылбын
Анаатаҕым буолуохтун!

Күрүө Дьөһөгөй:

Оҕолорбут барахсаттар
Оломноох дьоллорун туһугар
Уолбат уйгуга уһуннуннар,
Быстыбат быйаннаах,
Тохтубат дьоллоох
Айыы дьоно диэн ааттанан,
Алаһа бараан дьиэлэнэн,
Аал уоту оттон,
Амтаннааҕы аһаатыннар,
Кэскиллээҕи тэринниннэр,
Саамал кымыһынан
Санааларын тарҕаттыннар,
Көөнньөрбө кымыһынан
Күөмэйдэрин күндүлээтиннэр диэн,
Аҕыс уон аҕыс
Атыыр үөрүн аныбын,
Сэттэ уон сэттэ
Үрүң сиэллээхтэрбин
Сиэттэрэбин!

Үрүң Айыы Тойон:

Алаас сыһыы мунгунан
Ынах сүөһүнү
Айан-туган биэрээччи
Ала Мылахсын
Сайдам санааҕын
Сайҕаан көр!

Ала Мылахсын:

Оҕолорбут барахсаттар,
Улуу дойдугутугар
Төлкө төргүүлээх,
Кэскил кэһиилээх
Тиийдэххитинэ,
Сымнаҕас харахтарынан
Көрсүөхтэрэ,
Сылаас ытыстарыгар
Түһэриэхтэрэ.
Орто дойдуга
Олох диэни олоро,
Киһи-сүөһү төрдө буола
Аттанар күннүтүгэр
Ураа муостаахпыттан
Үс гыммыт иккитин
Үүрэн түһэрин!
Кырыалаах кыһыннаах,

Өнгүрүк куйаастаах
Орто дойдуга
Баайым-дуолум барахсаттар
Үгүс үйэлэр усталара
Ураа муостаафым уфараабакка,
Түөрэм туйахтаахтарым төннүбэккэ
Үөскүү-тэнийэ турдуннар,
Иннинэн сирэйдээхтэр,
Икки атахтаахтар,
Аһыыр астарын,
Олорор олохторун
Туллар тутаахтара буолуохтуннар!

Үрүн Аар Тойон:

Өй-санаа, ап-хомуһун, идэ
Аҕа баһылыга
Улуу Суорун,
Кэс тылгын кэпсээ,
Сүбэбин-амафын амалый!

Улуу Суорун:

Мин киһи сүбэбин-амабын
Икки чуор кулгааххытынан
Истэн-көрөн турун!
Орто дойду дьоллоох
Туонатыгар олорор
Алаһа-бараан дьиэбит
Дьол-соргу уйата буолуохтун!
Аҕа ууһун ааттатын,
Ийэ ууһун тэнитин!
Дьөһөгөй оҕотун
Төлкөтүгэр анаанһыт
Сэттэ эрбэхтээх
Силик сэргэни,
Аҕыс уостаах
Аар баҕаҕы,
Тоҕус томтордоох
Тойон сэргэни
Туруоранһыт,
Эриэн ситим эгэлгэлээх
Саламаны ыйаарын,
Алгыскытын анаарын!
Саас-сайын кэллэбин ахсын
Күөгэл-көнө хонууга тахсан,
Аал уоккутун оттон,
Алгыс тылын этэн,
Араас айыыларгытын

Аһатар-маанылыыр
Буолаарын!
Ытык тылбын ылыныахтара,
Кэс тылбын
Кэһиэхтэрэ суоҕа диэммин
Алгыспын аныбын!

Ахтар Айыһыт:

Дьэ-буо!
Күн ийэ барахсан!
Кэскиллээҕи санаа,
Унньуктааҕы толкуйдаа!
Оҕолорун барахсаттар
Онно тийэн олохсуйан
Силис тардан
Силигилиэхтэрэ,
Ситэн-үүнэн
Тэнийиэхтэрэ,
Оттон бэйэнг буолаҕына
Сылааскар сытыарар,
Хонноххор уктар,
Көмүс түөскэр көтөҕөр,
Олоххун салгыыр
Күөрэгэй чыычаахтарынан Күндүлэниэн!

Туналы Куо:

(Сүгүрүйэр ырыанан)
Айбыт Айыһыттарым,
Эппиккитин энчирэппэт,
Санаабыккытын уларыппат
Улуу кырдыаҕастар буоллаххыт!

(Тылынан)

Орто Аан Ийэ дойду
Араҕас далбар
Сытынан ангылыһар,
Итии салгынынан илгийэр
Ийэ сирэ барахсан,
Сүрэҕим чопчуларын,
Оҕолорбун,
Сылаас хонноххор сытыараар,
Эбэ Хотуттарын,
Аан дойдун,
Отун-маһын иччилэрэ
Үтүө харахтарынан көрдүннэр!
Күн ийэ буоларым быһыытынан,
Орто Аан Ийэ дойду

Ытык-мааны кырдыбаастарыттан
Көрдөстөбүм-ааттастабым буоллун!

Үрүң Аар Тойон:

Нохоо, Элэс Бэргэн!
(Элэс Бэргэн сүүрэн киирэр)
Кэскиллээх киэн
Халлаан кэрэһитэ,
Тоҕус добун халлаан
Улуутуйар улуу удаһаныгар
Айыы Куоҕа бара оҕус!
Тоҕус халлаан домньуттара,
Абыс халлаан арчыһыттара
Кэскил тэриттэрээри,
Төлкө түһэттэрээри гыналлар диэ.
Ытык тылбын ылыннын,
Кэс тылбын иһиттин!
Эрэйин-үтүөтүн
Туһааннаабынан туттарыахпыт,
Күүтүүлээбинэн күндүлүөхпүт,
Биһириирин биэриэхпит!

*Элэс Бэргэн истээт тинилэҕэ тэп гынна. Эмискэ ардах-самыыр тыаһа, уда-
һан дүңгүрүн тыаһа иһилэр. Онтон Айыы Куо удаһан кутуруксуттарын кытта
киирэн кэлэр.*

Үрүң Аар Тойон:

Тоҕус добун халлаан
Улуутуйар улуу удаһана,
Кэскиллээх санааны ылынан,
Орто туруу бараан дойдуга
Оҕо дьону түһэрэн
Олохсутарга сананныбыт.

Абыс аартыгы туораатаххына
Орто дойдуга тийиэн,
Онно тийэңнин
Аан дойдутун
Дирин далайын,
Баай хара тыатын
Отун-маһын иччилэриттэн
Туох дииллэрин,
Көрдөһөн-ааттааһан
Көрдөххүнэ хайдах буолуой?

Айыы Куо удаҕан:

(Айыыларга туһаайан ырыанан).

Үтүө санаалаах
Үрдүк айыыһыттар,
Сылдыар ыырым ыраах,
Тийиэхтээх сирим тэйиччи,
Илиибэр тутуурдаах,
Кэһиилээх-сэтиилээх
Айан аартыгыҥ арыыахтаахпын,
Орто дойду
Улуу домньуттара,
Ытык кырдыаҕастара
Атын дойду
Аһын-амтанын сөбүлээтэхтэринэ
Сыалыһар быарыныны сымныахтара,
Нуолур түүлүү нуоҕайыахтара.

(Тылынан)

Күрүө Дьөһөгөй кырдыаҕас,
Көнгүлүнэн үөскүүр-төрүүр
Дьаҕыллаах атыырын үөрүттэн
Алта баайтаһын
Биэлэрдэ аҕалтаран,
Тойон сэргэҕэ баайтаран кулу.

Дьөһөгөй туран дэйбииринэн далбаатыырын кытта, элбэх сылгы туйағын тыаһа иһиллэр. Күрүө

Айыы Куо удаҕан:

(Көрүүлэнэр)

Орто Аан Ийэ дойду
Ытык кырдыаҕастара!
Эһиги диэтэх дьон
Уйгу-быһаҥ дойдутугар
Киһи-сүөһү диэни тэнитээри,
Олох диэни онгороору,
Уоллаах кыһы олохсутаары,
Алаһа дьэни тэнитээри,
Унаар буруо таһаартараары,
Үс саханы үөскэтээри,
Түөрт саханы төрүттээри,
Көрдөһө-ааттаһа
Айан аартыгыҥ арыһан
Айаннаан иһэбин.
Ким кэлэн
Көрдөһөн-ааттаһан эрэр,
Көмүс күөмэйин
Көбүөхтэтэн эрэр диэтэргит,

Алтыс халлаан
Ортотугар олохтоох
Айыы Куо удаҕан диэн буолабын.

(Көрүүлэнэр. Хоруй күүтэн дүнгүрүн иһиллиир, онтон үөрэн сэгэйэр, күлэр)

Оо, ытык тылбын ылыннылар,
Кэс тылбын сэнээрдилэр,
Оҕолорбут барахсаттары
Көмүс ньээкэ уйалаан,
Саныылларынан сылгы үөрүн,
Сөбүлүүлэринэн сүөһү үөрүн
Алаас-сыһы аайытын
Тоҕуорутан,
Орто Аан Ийэ дойдуга
Олохтуур буоллулар!
(Үөһээ айыыларга сүгүрүйэр)

Үрүн Аар Тойон:

Орто туруу бараан дойду
Улуу иччилэрэ
Ытык тылбытын ылыннылар,
Кэс тылбытын кэспэтилэр!
Уруй! Уруй! Уруй!

Айыылар:

(Бары)
Уруй! Уруй! Уруй!

Эдьэн Иэйиэхсит:

(Ырыанан)
Көр, бу!
Орто Туруу дойдуга
Олоруохтаах оҕолорбутун
Киис киэнэ килбиэннээҕэр
Кистээрин!
Сир симэбинии
Симээрин!

(Тылынан)

Түөрт өттүлэриттэн
Төгүрүйэ сылдьан
Тангара табатыныны
Тангыннарын!

*Кутуруксуттар оҕолору тангыннараллар. Ийэ оҕолорун кытта быраһаайдаһар,
Удаҕан оҕолору Орто дойдуга илдьэ барар.*

Быыс.

II хартына

Быыс иннигэр олонхоһут. Сценаҕа Орто дойду көстөр, ураһа, холумтан. Орто дойду иччилэрэ оҕолору кэтэһэн тураллар. Удаҕан кутуруксуттары кытта оҕолору киллэрэр. Чороонноох кымыһынан кэлбит дьону күндүлүүллэр.

Айыы Куо удаҕан:

Орто Аан Ийэ дойдум
Ытык кырдыаҕастара!
Айылҕа Сизэр оҕонньор,
Айыы Нуоралдьын Хотун,
Алаас-сыһыы иччитэ
Аан Алахчын,
Баай хара тыам иччитэ
Баай Байанай,
Аал уотум иччитэ
Бырдья Бытык,
Хатан Тэмиэрийэ!
Эһиги үрдүк ааккытыгар
Кэскил кэһиилээх,
Төлкө төргүүлээх,
Илиибэр тутуурдаах,
Сыспай сизллээхтэрбитин,
Быраахтаах туйахтаахтарбытын
Сэтиилэнэн
Айаннаан кэллибит.
Оҕолорбут барахсаттары
Олохторун булларын!

Айыы Куоралдьын Хотун:

Үөһээ үрдүк халлаанга олохтоох
Үрүҥ Айыыларбыт барахсаттар,
Көрө-истэ сэргэҕэлээн эрэ!
Кэс тылбытын кэпсээн эрэбит!

Оҕолорбут барахсаттар,
Орто Туруу дойдуга
Кэнэҕэһин кэнэҕэс
Аһыныгас санаалаах
Айыы аймаҕа диэн ааттанар,
Ураанхай саха тылынан
Уруурҕаһар тыллаах
Төрүт уус дьон төрдө буолаарын!
Көр, бу!
Уолчааммыт барахсан
Айдааннаах айаннаах
Ала Буурай аттаах

Мохсофоллой Боотур диэн
Ааттаннаҕын буолуохтун!
(Сахалыы туоһунан онгоһуллубут күн кэтэрдэр).
Кыысчааммыт барахсан
Сээркээн Сэһэнньиттэр
Сэһэннэригэр сылдыар
Сэгэйэ Куо диэн
Ааттаннаҕын буолуохтун!
(Туос күн кэтэрдэр)

Орто дойду иччилэрэ *(бары бииргэ):*
Саргыгыт салалыннын!
Өрөгөйгүт үрдээтин!

(Холумтантан уот иччитэ тахсан кэлэр)

Аал уот иччитэ:

Алаһа бараан дьийэм
Суодал оһоһун иччитэ
Аан Уххан Тойон эһэ,
Бырдья Бытык,
Хатан Тэмиэрийэ
Оһолорбут барахсаттары
Сылааспынан сыдыайыам,
Итиибинэн илгийиэм,
Уйгу-быйан олохторун туһугар
Күөх төлөммүнэн төлкөлүөм,
Күөх унаар буруобунан
Уйгуларын оноруом!
Дьэ-буо!
Оһолорбут барахсаттар
Уйгулаах олохтоннуннар!
Кэнэһэски ыччаттарым
Кэскиллэрин туһугар
Алгыс үтүө тылынан
Алһаатаҕым буоллун!
Кэрэни эрэ кэрэһэлибин,
Үчүгэйи эрэ төлкөлүүбүн,
Уруй! Туску буолуохтун!

Айыы Куо удаҕан:

Ураҕас тийибэт уйгуланнныннар,
Манкы тийибэт баайданныннар!
Олорор алгыстаах аартыккыт
Кургуом аһаҕас буолуохтун,
Киһи-сүөһү төрдө буолун диэн,
Алһаатаҕым буоллун!

Оџолору ураһаҕа киллэрэллэр. Удаҕан кутуруксуттарын кытта бараллар. Чочумча буолан баран, оџолор улааппытара көстөр.

Мохсоџоллой Боотур балыктаан кэлэр. Сэгэйэ Куо убайын көрсөн балыгын ылар уонна ураһаҕа киһрэр. Кыталык сангата иһиллэр, онтон кыталык киһрэр.

Кыталык:

(Тылынан)

Айыы оџото

Мохсоџоллой Боотур,

Дьөһөгөй Айыыттан

Суон соруктаах кэллим.

Бухатыыр киһи

Миинэр мингэлээх,

Аналлаах аттаах буолуохтаах.

Субу мантан тус илин

Хотой көтөр куорсунун

Үстэ уларыттан,

Көтөр кынаттаах

Үстэ сымьыттаан

Тиййэр сиригэр,

Аламаҕай алаас ортотугар

Ала Буурай ат-сылгы

Аһы сылдыара буолуо-

Ол эн аналлаах атын.

Дьэ-буо!

Тус илин тахсар күн

Саабылаан батас биитин курдук

Кылбайа тахсар туһаайыгынан

Арчылаах аартыгынан

Айаннаатаххына тийийэҕин.

Кыталык барар, Мохсоџоллой Боотур аал уотун аһатар.

Мохсоџоллой Боотур:

Аал уотум иччитэ

Бырдья Бытык,

Хатан Тимизэрийэ,

Аан Уххан,

Кыырык төбө,

Күл Суорҕан,

Көмөр тэллэх,

Төлөн аях,

Бастар бараммат баайдаах

Баай Байанай,

Аан Ийэ дойдум иччитэ

Аан Алахчын Хотун эдьиийим,

Үгэн-сүктэн
Көрдөһөн эрэбин!
Этэр тылым эгэлгэтин
Истэр чуор кулгааххытынан
Истэ сэргэҕэлээн!
Дьэ-буо!
Аан дойдуну арангаччылыырга,
Күн сириң көмүскүүргэ
Ананан айыллыбытым.
Бухатыыр киһи
Көлүнэр көлөлөөх,
Атах тардыһардаах
Буолуохтаах!
Аналлаах аппын аҕала
Айанныыр буоллум!

Сэгэйэ Куо:

(Эрдэ киирэн истэн турар)

Дьэ-буо!
Барар киһилии
Тэриннин!
Уол оҕо буолангың
Убайдаатар убайым,
Дорҕоонноох айан суолун
Тобулар күнүң тосхойдо!
Быраһаайдаһаллар. Уол барар.

Сэгэйэ Куо соҕотох. Абаһы уола быгыалыыр. Эмискэ Симэхсин эмээхсин күрдьэх-тээх сүүрэн киирэн иһэн, этэрбэһин быатыттан иһнэн охтор, онтон ойон турар.

Симэхсин эмээхсин:

(Куттаммыт)

Эчикийэ-эчикийэ!
Эдэр саастарбар
Эгиннэри кытта да
Эристим да этэ,
Баардаахтары матарбатаҕым,
Көрдөспүттэри күндүлүүрүм.
Бу эн курдук
Киһиттэн сиэрги,
Ураанхайтан ураты киһийдээни
Көрөн сиргэнним,
Айыы дьонунуун аймахтаһаары
Турарың баар да эбит!
Эрдэ сылла
Дьябыннар дьялбарый,
Төрүт сиргэр түңкэлий,

Чэннээх үөдэнгэр тэскилээ!
Илиэхэй бийхин бэрдэ,
Абааһы бийхин ааттааҕа
Сэгэйэтэ Куо сэгэрбитин
Уоран-талаан бараары турдаххыан!
Оҕобут барахсан,
Туох куотар кубулуоттааххын,
Ааһар албастааххын?
Сиик буолан симэлийэ,
Күдэн буолан көтө оҕус!
Аһыыр аспыт амтана сүтэр,
Киэн санаабыт татырара
Алдьархайдаах кэмэ кэллэ.
Эчикийэ! Эчикийэ! Эчикийэ!
Түһээн дуу, илэ дуу!
Этим-хааным аһылынна,
Кутум-сүрүм көттө!
Эчикийэ! Эчикийэ! Эчикийэ!

*Эккири, өрө ходьонголуу сылдьар. Абааһылар Тимир Бэкистэйи кытта сүүрэн
кирээллэр.*

Абааһы уола Тимир Бэкистэй:

Айыы хаан аймаҕар
Күтүөг уруу-тарыы буолуохпун
Көһүттүм даа этэ!
Кыыс оҕобут куттаах-сүрүн
Куорам далай ытыспар
Тутар күннээх эбиппин.
Эрэнинг! Итэҕэйинг!
Харыс сири халбарытыам,
Тутум сири туора тутуом суоҕа!
Уорааннаах-дьалхааннаах
Уот кудулу байҕал
Унгуругу өттүнээҕи
Ыыр-дьаар сыттаах ыспабар,
Түүнүктээх түктүйэбэр
Баҕа үөн бахчаннаабыт,
Чоҕу үөн чохчоннообут
Буор хайа дьиэбэр илдьэн
Талбытынан таралытыам,
Сыллыам, убуруом,
Талбыппытынан таптаһахпыт.
Тоҕус хонугунан
Уруу-тарыы тэрийэ
Дьоммун-сэргэбин
Тоҕу үүрэн таһаарыам,

Баайгыт-дуолгут,
Дьонгут-сэргэбит
Хайы охсубут ангарын
Бэлэмнээн олороорун.

Тимир Бэкистэй кыыһы абынан утутан кэбиһэр уонна илдьэ бараллар. Мохсоһоллой Боотур айаннаан истэбинэ, суолугар Чангый Куо уонна атын абааһы кыргыттарга тоһуйаллар.

Мохсоһоллой Боотур:

Кыыс оҕо кылааннааҕа,
Дьахтар киэнэ талыыта
Эн буоллаҕын!
Эн курдук бэйэлээҕи
Бу орто дойду
Хайа муннугуттан,
Хайа улаҕаатыттан булуомуй?
Чэ, көрсүспүччэ көрүлүөх,
Сырдык да буоллун сыллаһыах,
Танаскын-сапкын сыгынньахтан!

Чангый Куо:

Хуух, хуух!
Ахтан-санаан мэнийбит
Айыыкам оҕотун
Соҕотох харахпынан
Көрүөм даа
Баар эбит!
Хайа дьахтар талыыта,
Хайа кыыс кылааннааҕа
Кэпси-ипси
Турар диэтэргин,
Арҕаа халлаан баһылыга
Тимир Дьэһиэнтэй диэн аҕалаах,
Тилэҕэр дэлбэрийэр,
Такымыгар холлор
Алаа Маҕайдаан диэн ийэлээх
Чангый Куо диэн буолабын.
Дьэ, ноһоо!
Сирбитэ буоланҕын
Силлэнгнээмэ,
Көрбөтөҕө буоланҕын
Сөллөҥнөөмө,
Ылбатаргын даҕаны
Эйиэхэҕэ ойох буолан олоруоҕум,
Кылгас сылга
Аҕыс кыччаҕар кыргыттары,

Унун сылга
Уон оччоҕор уолаттары
Төрөтөн-ууһатан,
Аҕан ууһун ааттатыам,
Ийэн ууһун тэнитиэм.
Айыы оҕотугар
Ойох тахсарга
Аптаах тарбахтарбын
Сарбыйдаҕым буоллун,
Кууһарга куруубай буолуо,
Таптаһарга табыла суох буолуо,
Суох гыным!

Мохсоҕоллой Боотур таптастаҕа буолан иһэн, Чангый Куону көтөҕөн ылан Уот Кудулу Байҕалга быраҕар.

Мохсоҕоллой Боотур:

Уот Кудулу Байҕал
Эйигиннээҕэр буолуоҕу
Ыйыстыбыта!

Утары хотой киирэн кэлэр.

Хотой:

Орто дойду оҕото
Мохсоҕоллой Боотур,
Тон суолгун тордоон,
Ир суолгун ирдээн кэлим.
Үрдүкү айыыларын
Бухатыыр киһи
Таннар танастаах буолуохтаах диэннэр,
Илдьит-хоруй ыыппыттарын
Этэн көрө кэлим.
Тус Арҕаа
Күндэл манган күммүт
Күндээрэ умуллан киирэр
Быысаһар сири
Алын саалыгар тийиэбин
Ол дойду
Хабайар хаба ортотугар
Килбэйэр киинигэр,
Дьогдьойор саалыгар
Бухатыыр киһи таннар танаһын,
Туттар сэбин-сэбиргэлин
Уһаара-хатаран биэрэр
Кудай Бахсы кырдыаҕастан
Көрдөһөн көрүөҥ үһү.

Хотой тахсар. Мохсоёллой Боотур Кудай Бахсыга кэлэр.

Мохсоёллой Боотур:

Кытарах ынах саға кыһалаах,
Байтаһын биэ саға балталаах
Күөх уотунан
Күүдэпчилэнэр кутаалаах
Кудай Бахсы ытык кырдыаҕас,
Тонг күөнгүр
Нөрүөн-нөргүй буоллун!
Ким хайа кэлэн
Кэпсээн эрэбин диэтэргин,
Ахсыс халлаан алгысчытара,
Тохсус халлаан домньуттара,
Орто дойдуну көмүскэтээри,
Айыы сириҥ арангаччылатаары
Орто дойдуга олохтообут
Мохсоёллой Боотурдара буолабын.

(БҮрыанан)

Эйигин эрэ
Хатан тимир халтарыҥар,
Сытыы кылаан сынтарыҥар гына
Хатарыа, эллиэ диэммин
Ааттаан-суоллаан кэллим!

Кудай Бахсы:

Нойоон, эрдэ санаммыккын,
Мин киһи көрөрбүнэн
Сиһинг этэ ситэ,
Холун этэ хойдо илик,
Уоскар уоһахтаах,
Нуулдыаҕай оҕо киһи эбиккин!
Ол хаһан
Аҕыс уон аҕыс
Ааһар албастаах,
Тоҕус уон тоҕус
Куотар кубулҕаттаах,
Көстүбэт биһин
Күтүр күүстээхтэрин кытта
Күөн көрсөн,
Күрэс былдыаһаары гынабын?
Арай, өлөргүн-сүтэргин
Утуйарга уураар буоллаххына,
Чэ, буоллун даҕаны!

Кудай Бахсы көмөлөһөөччүлэрэ Мохсоёллой Боотуру уокка уһаараллар, бухатыыр таҥаһын таҥыннараллар.

Кудай Бахсы:

Оџобутун, Мохсоџоллой Боотуру,
Быстыбат тыннаатыбыт,
Тохтубат хааннаатыбыт,
Тостубат унуохтаатыбыт!
Холун этэ хойдон,
Сининг этэ ситэн,
Кэминг кэллэџинэ
Айыын дьонун араначчылыыр,
Күнүн сириң көмүскүүр
Дуулаџа бухатыыра буолаар!
Көр, бу!
Халынг тимир халтарыйдын,
Сытыгы кылаан сыңтарыйдын,
Саргын салалыннын,
Өрөгөйүң үрдээтин!
Уруй! Айхал!

Кудай Бахсы Мохсоџоллой Боотурга батыяа бизэрэр.

Мохсоџоллой Боотур:

Адьярай биистэрин кытары
Күөн көрсөргө бэлэммин!

Барар. Суолугар утары Симэхсин эмээксини көрсөр.

Симэхсин эмээксин:

Эчкикэй! Эчкикэй!
Ханна батары түһэнгин!
Оџобут барахсаны
Аан дойду дьонун
Аймаабыт күтүрэ,
Тимир Бэкистэй обургу,
Уоран-талаан
Барда буолбат дуо!
Сэгэйэ Күо сэгэрбитин
Хайдах гынан быһыһыбыт?
Дьэ, нохоо,
Сэрэн-сэрбэн!
Ирдэһэбин диэнгин
Иэдээнгэ киирээйиккин!
Сэрэн! Сэрэн!
(Баран иһэн сангарар)
Кыыспытын хайдах гынан
Ыларбыт буолла?

Мохсоёллой Боотур:

Оо, абаккам!
Сүллэр сүрэжим тэбэрин,
Түөрт мүһэм бүтүнүн тухары
Балтылаатар балтыбын
Быыһаан ылыам буоллаҕа!
(Үс төгүл үөгүлүүр)
Быыс.

III хартыына

*Абааһы дойдута көстөр. Тимир Бэкистэй утуйа сытар. Сэгэйэ Куо ооһуй илимигэр
өйө суох сыстан турар. Аттыгар атын абааһылар утуктуу олодоллор.*

Мохсоёллой Боотур:

(киирэр, балтын көрөр)
Сэгэйэ Куо!

Тимир Бэкистэй уонна атын абааһылар уһукталлар.

Тимир Бэкистэй:

Аар-дьаалы!
Аартыкка баппатах,
Киэнгэ киирбэтэх,
Тарга дагдайбыт,
Бөлөнөххө бөскөйбүт,
Хадаар хааннаах
Хайалара кэлэн тураһын?

Мохсоёллой Боотур:

Адьярай бииһин ааттааҕа
Суохпар тийэнгин
Баар-суох балтыбын
Уоран-талаан кэлбиккин!
Ир суолгун ирдээн,
Тон суолгун тордоон
Тийэн кэлим!

Тимир Бэкистэй:

Һа-Һа-Һа!
Такымыгар ииктиир,
Тэллэһэр дэлбэрийэр
Балтыгын батыһан
Кэлээхтээтэҕин дии!
Һэ-Һэ-Һэ!
Хата, нойоон!
Сүөһүлэрбин-астарбын көрдөрөрбөр

Чаҗар-кулут киһи баара
Табыллар эбит.
Онон, хата, миэхэ кэл!
Этэрбэс куурдар эрэстиин,
Сыалыйа уһуларга сыыдам,
Сутуруо уһуларга суһал
Туттуулаах оҕо быһыылааххын.
Сангарар санабын сааһылаа,
Этэр тылбын иһит!

Мохсоҕоллой Боотур:

Иттэннэри быраҕан
Ээххин этитиэм,
Умса быраҕан
Уодьугангын тардыам!

Тимир Бэкистэй:

Дьэ, нохойдоон, оччоҕо,
Хол дойдуттан холоонноохтор,
Тэн дойдуттан тэннээхтэр
Көрсүстэхпит буоллун!

Охсуһаллар. Мохоҕоллой Боотуру абааһылар охторон түһэрэллэр. Эмискэ дүнгүр тыаһа иһиллэр. Айыы Куо удаҕан кутуруксуттары кытта кэлэр, абааһылар куоталлар. Айыы Куо удаҕан уолу эргийэ сылдьан кутуруар.

Айыы Куо удаҕан:

(Тылынан)
Үөһээ үрдүк дойду
Алтыс халлааныгар олохтоох
Айыы Куо диэн
Удаҕан эдьийинг
Кэс тылбын кэпсээн
Алгыс таныйан эрэбин!
Мохоҕоллой Боотур,
Оҕо бэйэҕин билиммэккэҕин
Абааһы ааттааҕар,
Көстүбэт күүстээҕэр
Киирэн биэрэн,
Аан дойдугуттан араһса,
Күнүн сириттэн сүтэ сыстынг!

(Ырынан)

Тойугум күүһүнэн
Көмүс унгуоххун
Көмүскээтим,
Алтан унгуоххун

Арангаччылаатым,
Алгыһым күүһүнэн
Алдьаммыккын
Самаатаҕым буоллун!
Туойар тойугум күүһүнэн
Тостубуккун салҕаатаҕым буоллун!
Тохтубут хаангын толордум,
Силлибит экин силбээтим.

(Тылынан)

Арчылаах тылым абыраллаах,
Эппит тылым эмтээх буолуохтун!

Мохсоҕоллой Боотур өйдөнөн кэлэр.

Айыы Куо удаҕан:

Айыы оҕото барахсан,
Ытык халлаан
Алын баһыгар олохтоох
Өргөстөй Бөҕөнү
Ынгыран көрүөххүн
Хайдах буолуой?

Удаҕан кутуруксуттарын кытта барар. Мохсоҕоллой Боотур турар.

Мохсоҕоллой Боотур:

Үөһээ дойду
Үрүмэ долгун ньуурун
Үтүө санаалааҕа
Өргөстөй Бэргэн бухатыыр,
Мин киһи тылым
Уу дьулайгынан киирэн
Алгыстаах санааҕын астын!
Баар-суох балтыбын
Хара дьай ааттааҕа
Уоран-талаан барбытын
Батыһааччы буоламмын,
Оҕо бэйэбин билиммэккэ
Киирэн биэрэммин
Хатан уңуоҕум хайынна,
Этим-хааным илдьирийдэ.
Көмөлөөн, быыһаан көрдөхпүтүнэ
Хайдах буолуой?
Үрүн тыыммытын
Өрүһүй!
Хара тыыммытын
Харыһый!

Эмискэ тыас-уус тыаһыыр, Өргөстөй Бэргэн үөһэттэн баар буола түһэр. Мохсоҕоллой Боотурга өлбөт мэнэ уутун биэрэр.

Өргөстөй Бэргэн:

Көр бу! Көр бу!
Орто дойду оҕото
Мохсоҕоллой Боотур,
Кэс тылгын истэн,
Ытык тылгын ылынан,
Үрүн тыынгын өрүһүйэ,
Хара хаангын
Харыһыа кэлиим!
Атаҕастаабыты кытары аахса,
Күөмчүлээбити кытары
Күөн көрсө кэлиим!
Күн-дьыл тардылла,
Эрэй-буруй элбии илигинэ
Көстүбэт биистэрин
Тонг биилээхпитинэн
Уодьуганнарын тардыах,
Илиэһэй биистэрэ
Иккистээн эргийбэттэрин курдук,
Илбис биилээхпитинэн
Ииннэрин булларах!
Сэгэйэ Куо сэгэрбин
Быһыһы охсуох!

Мохсоҕоллой Боотур

Оннук!

Өргөстөй Бэргэн, Мохоҕоллой Боотур буолан, Тимир Бэкистэйи кытта охсуһаллар уонна Уот Кудулу Байҕалга быраҕаллар, кыра абааһылар куоталлар. Сэгэйэ Куону быһыһыллар.

Уу иччитэ арыалдьыттардаах киирэн, Орто дойдуга баралларыгар анаан ыраастыыр.

Уу иччитэ:

(Тылынан)
Оҕолорбут барахсаттар,
Ийэ сиргит итиитинэн илгийэбит,
Илистибит экиитигэр-хааннытыгар
Эрчим күүһү биэрэбит!

Эргийэ сылдьаннар ыраастыыллар. Өргөстөй Бэргэн, Мохоҕоллой Боотур, Сэгэйэ Куо тобуктаан ололорлор.

(Брынан)
Аллараа дойду
Быра-дьаара ингпитин
Ыраастаатаҕым буолуохтун!

Уу иччитэ арыалдьыттарын кытта тахсаллар.

Үһүөн:
Көр бу!
Үөһээ үрдүк айыыларга
Барҕа махтал буолуохтун!
Быыс.

IV хартыына

Орто дойду. Дьон-сэргэ оҕолор кэлэллэрин кэтэхэллэр. Салама ыйааһын, иһит-хо-муос таһыта, үөһэттэн үрдүк айыылар, оҕолор ийэлэрэ көрөн тураллар. Сцена ортотугар орто дойду иччилэрэ тураллар.

Оҕолор:
(Таһыттан сүүрэн киирэллэр).
Кэллилэр! Дьоммут иһэллэр!

Үһүөн киирэн сүгүрүйэллэр. Барыларыгар кымыстаах чороон аҕалан биэрэллэр.

Туналы Куо:
(Үөһэттэн оҕолор ийэлэрэ сангарар)
Оҕом барахсан,
Мохсоҕоллой Боотур,
Үөһээ дойду
Үтүө санаалааҕа,
Бүтүн күүстээҕэ
Өргөстөй Бэргэни кытта,
Аллараа дойду биистэриттэн
Балтыгын Сэгэйэ Куону быыһаан
Тийиэн кэлэн тураҕын.
Этэнгэ эргилибиккитин
Көрбүт үөрүүбэр
Толбонноох ньуурбунан,
Дьоллоох тылбынан,
Дьохуннаах алгыспынан
Этэнгэ буолууну
Эһиги тускутугар
Эттэҕим буоллун
Күн күбэй ийэҕит!

Сэгэйэ Куо:

Киһи-сүөһү төрдүн айар
Орто дойдум иччилэрэ,
Ньирэй бэйэбин
Ньилбэккэр ииппит
Күн-күбэй ийэкэм,
Көстүбэт биһиттэн
Айыым сиригэр
Быһаан ажалбыт
Мохсоҕоллой Боотур убайым,
Үөһээ дойду
Модун күүстээбэ,
Үтүө санаалааҕа
Өргөстөй Бэргэн,
Барҕа махталбын этэбин!

Өргөстөй Бэргэн:

Орто туруу дойду
Улуу иччилэрэ,
Аллараа дойду
Адъарай биистэрин
Биһиги диэтэх
Бухатыыр дьон
Өлөрбүтүн-тиллэрбитин
Утуйарга ууран,
Көстүбэт биистэрин
Күннэрин сириттэн сүтэрдибит,
Күллэрин көтүтүбүт.
Аны, Аан Ийэ дойдуга
Иллээх олох
Олохсуйдаҕа буолуохтун!
Дьэ-буо!
Орто туруу дойдуга
Уйгулаах олох
Олохсуйда!
Баай хара тыа курдук
Бар дьон эбиллиэ,
Лэнкир хара тыа курдук
Уруу-тарыы эбиллиэ.
Уруй-туску!

Сценаҕа баар дьон бары:

Уруй! Туску!

Өргөстөй Бэргэни, Сэгэйэ Куону икки киһи ортоку арыаллаан ажалаллар.

Алгысчыт:

Оҗолорум барахсаттар,
Иэйэхсит энгээрдэстин,
Айыһыт арыалластын!

Аан Алахчын:

Оҗолорбут барахсаттар,
Орто Аан Ийэ дойдуга
Олороргут устатыгар
Оттубут уоккут
Умуллубатын,
Дьон-сэргэ төрдө буолун!
Төрөтөр оҗону төлкөлөөн,
Иитэр сүөһүнү күрүөлээн,
Самнан биэрбэт саргыланын,
Охтон биэрбэт онһоууланын!
Өргөстөй Бэргэн,
Мин диэтэх
Аан Алахчын Хотун
Улуу дойдум
Уолан күүстээҗэ,
Уордаах мохсоҗоло буол!

(Брыанан)

Аҗыс дойду иэнинэн
Ааккыт ааттаннын,
Тоҗус дойду устунан
Дорҗоон буолан дуораһыйдын!
Уруй! Туску!
Айхал! Мичил буолуохтун!

Үөһэттэн Дьылҗа Хаан:

Ала буурай аттаах
Мохсоҗоллой Боотур,
Эн тэллэххэ сытар
Тэннээҗин,
Хонноххо сытар
Холооннооҗун
Бу мантан
Илин халлаан туһаайытынан
Кыыс оҗо кылааннааҗа
Мичийэ Куо диэн
Бухатыыр дьахтар
Үөскээн-төрөөн олорор.
Дьылҗа хаан ыйааҗа оннук!

Мохсоёллой Боотур:

Ағыс иилээх-сағалаах
Аан Ийэ сирим иччилэрэ!

(Брыанан)

Дьэ-буо!
Олохпун онгосто,
Алгыстаах айан суолун
Тутустаҕым буоллун!

Бары:

Орто туруу дойдуга
Үс саха үөскүү,
Түөрт саха төрүү туруохтун!

Т. С. БОРИСОВА,
Үөһээ Бүлүүтээби «Олонхо» норуот театрын режиссера,
СР культуратын үтүөлээх үлэһитэ,
Үөһээ Бүлүү улууһун уонна Боотулуу нэһилиэгин бочуоттаах олохтообу

**«Күдэннээх кутуруктаах Күдэн кугас аттаах
Күн Эрбийэ бухатыыр»
олонхо-спектакль
(К.Н. Никифоров)**

I хартыына
1 көстүү
Сцена иннигэр олонхоһут

Олонхоһут:

Былыргы былдыаһыктаах дьылым
Быралыйар быраман мындаатын
Урукку үйэм охсуһуулаах уорбата
Уларыар улаһаа өттүгэр,
Ааспыт алдьархайдаах дьылым
Анаарыйар анараа өттүгэр
Сээркээн сэһэнньиттэр
Сэһэргээн кэбиспит
Кэпсээннэрин истэммин,
Өйбөр-санаабар хатааммын
Кэпсээн кэбийэр
Кэрдиис кэмим
Кэллэҕэ дуу...
Хоммут уоспун өһүлэн,
Бу дойду олоһун-дьаһаһын,
Сирин-уотун
Тугун ханныгын
Өйдөөн-дьүүллээн
Супту көрөн олорон
Туойдаһым, онолуйдаһым
Буоллаҕа дуу...
Үскэм үүнээйилээх,
Өлгөм сөлөгөйдөөх,
Уйгу быйан олохтоох
Туруу бараан дойдуга
Иннинэн сирэйдээх,
Эргийэр иэччэхтээх,
Икки атахтаах
Унуохтарыгар уйуттан,
Тирэхтэригэр тирэнэн,

Киһи – саха дэтэн,
Кэскиллэнэн үөскээн,
Айылан онгоһулан,
Аарыгыран, аатыран
Олорбуттар эбит.
Күн Эрбийэ бухатыыр,
Сирэлимэ Куо аҕыһынаан
Маһара Баатыр аҕаларыттан,
Арылы Куо ийэлэриттэн
Анаан –минээн алгыс баһын
Амалытан ылан,
Этэр эгэлгэлээх тылларын
Эттэригэр-сииннэригэр
Илэ чэхчы ингэринэ,
Истэ сэргэҕэли турдулар.

Быыс арыллар. Сценаҕа 7 саастаах, атаҕа суох Күн Эрбийэ аҕатыныын Маһара Баатырдыын, 12 саастаах Сирэлимэ Куо ийэтэ Арылы Куону кытта киирэллэр, онтон эһэлэрэ, эбэлэрэ киирэллэр.

Аҕа – Маһара Баатыр:

(Оҕонньор уолу алгыыр, тылынан)

Уол оҕобут барахсан
Сэттэ сааскын туоллун,
Ситтин-хоттун,
Эр киһи буоллун.
Эн аламай маҕан күнү
Күлбүтүнэн уруйдаан,
Сылааһын-итиитин
Сүрэххэр ингэриммитинэн
Төрөөбүт төрүт дойдун
Ытык ыйааһын толоро
Алгыстаах аналынан
Олох олороору төрөөбүтүн.
Мин эйиэхэ анааммын
Алгыс амалыйан эрэбин.
Үрүн тыыҥнар
Өрүһүлтэлээх буолуохтун!
Хара тыыҥнар
Харыһылталаах буолуохтун!

(Ырыанан)

Үллэр үйэн устата
Эр киһи буоланҕын
Сирэлийэ улаатан,
Бухатыыр киһи буоланҕын
Күнүн дьоннорун көмүскүүр,

Аан Ийэ дойдугун арангаччылыыр
Үрдүк түгэннэр
Мин киһи эппит
Алгыстаах тылларым
Быстыбат-ойдубат
Тыынныы турар буолуохтуннар!

Арылы Куо:

(Кыыһыгар алгыһа)
Кылаан кыыс оҕобут барахсан
Уон икки сааскын туоллун.
Төрүүр-ууһуур кэмин
Кэлэр кэрэ кэмигэр
Аҕа ууһун ааттатар,
Ийэ ууһун тэнитэр
Төлкөн түстэннэҕинэ,
Иэйиэхсит иэйиитинэн
Төрүүр-ууһуур
Төлкөн түстэннэҕинэ,
Иитэр-иейэр имэн киирдэҕинэ,
Байылыат баайданнаххына,
Олоххун-дьаһаххын булан
Оҕо-уруу төрөттөххүнэ,
Дьэ-буо!
Мин киһи эппит
Төлкөлөөх-түстээх алгыһым
Төрүүр-ууһуур кэскиллээтин,
Үүнэр-сайдар аналлаатын,
Аламай алгыһы
Анаатаҕым буолуохтун!
Кэрэни кэрэһэлээтим,
Үчүгэйи төлкөлөөтүм!
Айбыт аҕан, иэйбит ийэн
Төлкөбүтүн түстээтэҕипит,
Кэскилгитин кэрэһэлээтэҕипит буоллун!
Уруй!

Бары тахсаллар.

2 көстүү

Олонхоһут:

(Цена иннигэр)
Сирэлимэ Куо
Ситэн-хотон сирэлийэн,
Тыһы кырынаас тириитин
Сыыйа туппут курдук,

Сытыары-сымнаҕас мөссүөһнэнэн,
Хара саһыл тириитин
Ханыылыгы уурбут курдук
Хара хаастанан,
Уран-уус киһи
Унанан-чочуйан онгортун курдук
Обуйуктуур уостанан,
Тангас бүтэй этэ көстөн,
Эт бүтэй силиитэ көстөн,
Кыыс киэнэ кылааннааҕа,
Дьахтар киэнэ талыыта
Үүнэн-үрдээн тахсыбыт.
Онтон Күн Эрбийэ
Күн Ийэ Хотунтан
Күн сириҥ көрөн,
Оттоох оронго
Олоро түһэригэр,
Аллараа дойду
Аһар албастааҕа,
Куотар кубулуҕаттааҕа
Уол оҕону
Ситтэҕинэ-хоттоҕуна
Көстүбэт бииһин күөмчүлүүр,
Абааһы бииһин атаҕастыыр
Бухатыыр киһи буолуо диэн,
Сүүс сүһүөҕэр
Тыһы тыймыытын ингэрбитэ
Босхон өлүү буолан сытар.

Сценаҕа дьон-сэргэ мустар, онтон Айыы Нуолур удаҕан киһирэр.

Айыы Нуолур:

(Айыы Нуолур түүлүн кэпсиир)
Бөлүүн түлэй-балай түүһнэ
Түлүк уубун утуяа сытан
Түүл түһээн түһнэһинним.
Туох-хайа түһэ-битэ буолла?
Самнан биэрбэт саргылаах
Саха омуҕа биһиги
Төрүүр-ууһуур ыйаахпыт,
Үөскүүр-тэнийэр туоһубут,
Кэскил тэринэр,
Олох онгостор
Үчүгэй түспүт быһыылаах.
Арай туран,
Ымайан тахсар ыйдаах,
Күлэн тахсар күһнээх

Киһи-аймах кэскиллэнэр,
Айыы киһитэ айхалланар
Арылы манган
Алгыстаах аартык
Сүллэр төрдүгэр
Турар эбиппин.
Күндэл манган халлаан
Үрүт өттүн диэки көөртүм:
Көрүөхтэн дыкти
Кэрэ сырдык
Аар ырай барахсан
Аана аһыллан кэллэ,
Күн-Ийэ Хотуннуу
Күндээрэ сырдаата.
Ити кэлин өттүн көөртүм:
Быһыйга былааннаах,
Күүстээххэ көрүгнээх
Уолан уол барахсан
Оноҕостоох саадаҕын туппутунан
Көтөн күпсүйэн кэлэн,
Тоҕус төгүл тонхох гынна
Уонна маннык диэн
Саналаах буола турда:
«Хантан хааннаах,
Кимтэн кииннээх
Киһи диир буолаххытына,
Үөһээ Үрдүк Айыылар
Үөскээн аарыгыран олорор
Өндөл манган халлааннарын
Үрүт мындаатыгар олохтоох,
Ыраас ырай ыырдаах,
Дьоллоох туонай дойдулаах,
Өнгүрүк куйаас салгыннаах
Дойдуга олохтоох,
Айыыһыт Ийэ Хотун,
Иэйэхсит Ийэ Хотун
Иһирэх Аҕастардаах
Орулуос Боотур диэммин.
Ытык-мааны аймаҕым
Улуу Суорун кырдыаҕас
Аҕа ууһун ааттатар,
Ийэ ууһун тэнитэр
Кэмин-кэрдийһин кэллэ диэн,
Симэлийэн бүппэт уйгулаах,
Охтон бараммат мастаах,
Кэхтибэт кэнчээрилээх,
Бараммат баайдаах

Орто туруу дьаҕыл дойдуга
Сирэлимэ Куо диэн
Кыыс дьахтар
Төрөөн-үөскээн олорор.
Ону барангыны
Кэргэн кэпсэтэн көрүөххүн
Хайдахтаах буолуо
Эбитэ буолла?- диэбитин,
Ытык киһи тылын ылынан,
Чолбон сулус доҕордонон,
Хаардаах былыт ханыыланан
Айаннаан иһэбин», – диэтэ.

Бары тахсаллар.

3 көстүү

Сценаҕа Сирэлимэ Куо сүүрэн киирэр.

Сирэлимэ Куо:

Ытык-мааны кырдыаҕас,
Айыы Нуолур удаҕан,
Арай төрүүр-ууһуур ыйааҕы,
Үөскүүр-тэнийэр тускулу
Түһээбит буоллун...
Миэхэ аналлаах буоллун даа!
Дьонум-сэргэм барахсаттар
Төһө эрэ үөрэр-көтөр этилэр,
Үнэр Үрдүкү Айыыларбыт
Айбыт уолан уолларыгар
Ойох таҕыста диэннэр,
Айыы аймахтарыгар
Арангаччы буолаар диэннэр,
Алгыстарын анаан
Атаарыах этилэр!

Дьээ-буо!
Саргылаах үтүө санаалаах
Сахам дьонугар
Үтүмэн үгүс сылларга
Уруйдара улаатарыгар,
Кэскиллэрэ кэнгииригэр,
Уһун үйэлэнэллэригэр,
Сүр улуу кыахтара тахсарыгар
Самнан биэрбэт саргыны,
Кэхтэн биэрбэт кэскили
Кэрэһэли туруох этим.

Сценаға Орулуос Боотур кишэр. Үөһээ Дойду уола Орулуос Боотур хатын кэннигэр хаххаланан туран кыыска анаан ыллыыр.

Орулуос Боотур:

Мин ыллыыр ырыабын,
Этэр истинг тылбын
Истэ сэргэҕэлээ!
Айыы оҕото барахсан
Аҕыс сардангалаах
Аламай манган күн
Анныгар олохтоох,
Оноҕостоох саа доҕордоох
Орулуос Боотур диэммин.
Үнгэр тангарам,
Үрүң Аар Тойон эһэм,
Ыйбыт ыйаағын толоро,
Үөһээ Үрдүк дойдуттан
Чолбон сулус суолдьбуттанан,
Сэттэ таталҕалаах
Силлиэ тыал сирдьиттэнэн,
Ала холорук аргыстанан
Эн үрдүк ааккын
Үтүө сураххын истэн,
Кэргэн кэпсэтиэм,
Кэскил тэриниэм диэн,
Айаннаан аарыгыран кэллим.
Үнгэр тангарам-
Үрүң Аар Тойон эһэм
Ыйбыт ыйааға,
Анаабыт анала оннук.

Орулуос Боотур Сирэлимэ Куону кууһар.

Сирэлимэ Куо:

Санаабыт санаағын толороору,
Кэлбит кэрэ санаағын кэҕиннэримээри,
Кэрэ санаан туоллар диэммин,
Ис сүрэхпиттэн иэйэн туран,
Этим-хааным сөбүлэһэн,
Эн курдук киһиэхэ кэргэн тахсар
Кэмим дьэ кэлбит диэн,
Дууһабынан астынан,
Сүрэхпинэн сөбүлээн
Ийэ куппун үөртэҕим,
Салгын куппун астыннардаҕым,
Буор куппун анаатаҕым буоллун!

4 көстүү

Олонхоһут – уруу туһунан.

Олонхоһут:

Үөһээ Үрдүк айыылар
Үөрэн-көтөн,
Тоҕус томторҕонноох дүңүрдэрин
«Дом-дом» охсо-охсо,
Үөрдүһэн түһэннэр
Субурдук диэн,
Уоллаах кыыс барахсаттары
Кэнэҕэски үйэҕэ
Кэхтибэт кэскиллэрин,
Туллубат тутаахтарын
Түстээбитинэн барбыттар,
Эдэрдэр тустарыгар
Илэ-была тылларын
Уустаан-ураннаан,
Уруйдаан-айхаллаан
Алгыс гынан
Сааһылаан кэбиспиттэр:
– Уруу-тарыы дьонгутун
Уруйдаан-айхаллаан,
Алгыстаах тылгытынан
Анаарар буолун!
Аччыктаабыты тоторор,
Тонмуту ириэрэр,
Дьонно-сэргэҕэ кэрэхсэтэр
Ытык-мааны дьон буолун!
Кэнэҕэһин-кэнэҕэс
Үөскээн-тэнийэн иһин,
Оҕо-уруу төрөтүн,
Ууһуу-тэнийэ турун!
Сыһыы-сыһыы аайы
Сыспай сиэллээххит сырыстын,
Хонуу-хонуу аайы
Хороҕор муостааххыт хоролдьустун!
Баай, байылыат олох
Маанылаах дьонноро,
Ыллара буолангыт
Уруу-тарыы дэлэтэн,
Аҕа ууһун ааттатан,
Ийэ ууһун тэнитэн,
Уруйдаан- айхаллаан!

Сценаҕа Орто дойду дьоно мусталлар.

Маһара Баатыр:

(Тайағынан үстэ охсор)

Ылын, нохоолор,
Орто Аан Ийэ дойдуга
Аҕа ууһун тэнитэн олоруохтаах,
Үөһэ дойду алтыс халлаанын
Ытык-мааны ыччата
Орулуос Боотур
Айыы сирин анала
Күтүөт оҕо буолаары
Дьонун-сэргэтин сэтиилэнэн
Айаннаан-аарыгыран иһэр.
Ылын, нохолоор, хотуйдаар!
Аһан киирэр алгыстаах аанһытыттан
Суодал оһоххутугар дылы
Торҕо күөх отто тэлгэтин,
Айыы дьоно аһыыр
Амтаннаах аскытын тардын!

Сценаҕа Орулуос Боотур, ийэтэ Кыыс Кыламантай, аҕата Бэриэт Бэргэн, арыал-лыыр дьоннорун кытта киирэн кэллэлэр. От тэлгэтэн кымыс, алаады биэрэн, Орто дойду дьоно үөрэ көрсөллөр.

Маһара Баатыр:

Оҕолорбут барахсаттар
Сирэлимэ Куо уонна
Үөһээ дойду
Ытык ыччата
Орулуос Боотур,
Ыал буолар
Ытык күннэрин
Алгыскынан алҕаа,
Оҕолорбут тустарыгар
Кэрэни эрэ кэрэһилээ,
Үтүөнү эрэ түстээ диэн,
Көрдөстөхпүт буолуохтун!

Алгысчыт дьахтар инники тахсар, уоллаах кыһы ортоку аҕалан туруорар.

Алгысчыт:

Орулуос Боотур,
Тапталлаах ийэн
Кыыс Кыламантай,
Айбыт аҕан
Бэриэт Бэргэн
Саха дьонун сиэринэн
Үтүө аһынан үссээн,

Мааны аһынан маанылаан,
Утах аһынан уоскутан,
Үөрүүбүтүн үллэстэн
Үмүөрүһэн көрүстүбүт.
Орулуос Боотур,
Ытык дьонун тылларын ылынан,
Орто дойду дьонун-сэргэтин кытта
Уруулуу буолаары,
Толон суолу арыян,
Алгыс курдук айаннаан кэлин!
Көмүс түөстээх күөрэгэйдэрбит,
Сүбэҕитин холбоон,
Сүүс сүүскүтүттэн өйөнсөн
Үс саханы үөскэтин,
Түөрт саханы төрөтүн,
Киһи-сүөһү төрдө буолун!
Ураҕас тийибэт уйгуланын,
Манкы тийибэт баайданын,
Ааспыты аһатар,
Тонмуту ириэрэр,
Быстыбыты быһыһыр
Айыы санаалаах
Ытык-мааны ыал буолун!

Дьон-сэргэ ортоку мусталлар.

Уол аҕата Бэриэт Бэргэн:

(тылынан)

Оҕолорбут тустарыгар
Иһирэх изйиибитин,
Ахсаабат тапталбытын,
Алгыстаах санаабытын
Тойугунан туйдахпыт буоллун!

Уопсай тойук:

Истин тапталгыт,
Иһирэх изйиигит,
Истин итэҕэлгит
Олох кистэлэн имэнин,
Үрдүк үтүө аналын
Уруйдуу туруохтун!

Бары:

Уруй! Уруй! Уруй!

Бары тахсаллар.

Сценаға олонхоһут

Олонхоһут:

Күн сириң көрдөрбүт
Күн-күбэй ийэтэ
Арылы Куо
Илгэлээх илиитинэн,
Ымыылаах ытыһынан
Кыыстаах уолу
Кууһан ылан,
Сыллаан-убураан ылла,
Хаппахчыга киллэрдэ.
Уоллаах кыыс
Төлкөлөөх, түстээх тапталларын
Сүрэхтэригэр ингэрдилэр,
Хааннарыгар хатаатылар.
Күндэл манган күн
Күөгэйэ ойон тахсыар дылытын
Оонньоотулар, көрүлээтилэр,
Үс саха үөскүүр
Төлкөлөөх түөрэҕин түһэрдилэр.
Дьэ, ити кэнниттэн
Кыыс оҕо
Ыарахан буолан ыадайда,
Хат буолан ханайда
Тоҕус ый тоҕус хонуга туолан,
Уон хаамыылаах
Улахан оронугар сытан,
Үһүс түллүүтүгэр
Кыыс оҕо ытыыр саната
Аан Ийэ дойдутун
Анараа саҕатынан,
Туруу бараан дойдутун
Улаҕаа өттүнэн сатараата.

5 көстүү

Олонхоһут:

Аҕыс иилээх-саҕалаах,
Атааннаах-мөңгөннээх
Айгыр силик
Аан Ийэ дойду
Айылҕалаах кэрэ далбарыгар
Күн Эрбийэ
Иэйэхситтээх Ийэ ууһа,
Айыыһыттаах Аҕа ууһа
Кыһыл кыымы күөдүтэн,

Күөх уоту көбүтэн,
Тус бэйэлэригэр тупсан,
Аал уоту оттунан,
Эйэ дэмнээхтик
Эн-мин дэһэн,
Байан-тайан,
Олохторун ситимнээн,
Аатыран-аарыгыран
Олохсуйан олодохторуна,
Көһүтүллүбэтэх өттүттэн
Иэдээн иэнигийбит,
Аймалҕан ааннаабыт.

Ааһар былыт албастааҕа,
Куотар былыт кубулҕаттааҕа,
Аллараа дойду ап хомуһуннааҕа,
Хоту дойду кулан Удаҕана –
Чаҕылла Куо
Сэнээн-атаҕастаан барбыт.

*Күн Эрбийэ улахан тааһы үтэн, сыллан киирэр, тааһын быраҕаттыы оонньоур.
Сирэлимэ Куо оҕотун кытта киирэр, быраатын төбөтүттэн имэрийэр, оҕотун
сыллыыр уонна тахсар. Күн Эрбийэ балтын көтөҕөн сыллыыр, онтон оҕо оонньоу
сүүрэр. Ол кэмнэ эмискэ тыас-уус бөҕө буолар.*

Абааһы кыһа Чаҕылла Куо:

(Уолу аптаан, хамсаабат онгорор уонна кыра кыыс дууһатын ылар)

Сараһын сирэй,
Өрүкүйэ кутурук,
Арбай баттах,
Тыһы тыытылба,
Босхо хоолдьук,
Сылбархай сыалдыа,
Дэлэгэй тэллэх,
Көрсүбүттүүн көрсүүлэхэр,
Хоммуттуун хоонньоһор
Дьиэрэнкэй ньилбэк,
Аллараа дойду ап хомуһуннааҕа,
Хоту дойду кулан удаҕана
Чаҕылла Куо диэммин.
(Күлэ-күлэ ытыһын таһынар)
Айыы дьоно кыыс оҕоһут
Куттаах-сүрэҕин
Тутар күннээх эбиппин!
Аны сиппит сиргититтэн
Ыларгыт буолуо.
(Күлэр)

Тоџус болдьооһуннаах
Тон буурай уораҕайбыттан
Булан ыларгыт ыарахан буолуо.
Барбыт сирбин
Батыһа сатаайаҕыт,
Барбыт төннүбэт,
Түспүт күөрэйбэт
Түн түлэкэй дойдута.
Сэрэппэккэ сиэтэ диэйэҕит,
Хон мэйиилэр!

Абааһы кыыһа тахсар.

Күн Эрбийэ оҕоҕо сыллан кэлэр. Сирэлимэ Куо сүүрэн киирэн, оҕотугар умса түһэр.

Күн Эрбийэ:
Абаккабын!
Атахтааҕым буоллар
Балтыкайым сыыһын
Былаҕайга былдьатыа суох этим!
Икки атаһыт
Уйуттан турар
Күннээх эрэ буолларбын,
Көстүбэт биистэрин
Көрдөрүөм этэ!

Оҕоҕо умса түһэллэр.

Быыс.

II хартыына

Күн Эрбийэ дьоно киирэллэр. Кинилэр кэннилэриттэн дьон-сэргэ мустар, Сирэлимэ Куо Орулуос Боотур уонна кини ийэтэ, аҕата буолан киирэллэр.

Маһара Баатыр:
Нохолоор, оҕобут барахсаны
Күн Эрбийэни киллэринг эрэ!

Таһыттан уолаттар Күн Эрбийэни көтөһөн киллэрэн, олоппоско олордоллор.

Ытык-мааны кырдыаҕастарым,
Аймах-билэ дьонум,
Билэн-көрөн олороһут,
Күн Эрбийэ – оҕобут барахсан
Сүүрбэ сааһыгар дылы

Сүүс сүһүөбүн сиэтэн,
Харыс сири халбарыйбакка,
Эрэйи энгэринэн тэлэ сытар.
Бу Аан Ийэ дойдутун
Дьонун-сэргэтин арангаччылыыр,
Ыарыыттан-сүтүүттэн быыһыыр
Айыы Нуолур удаһантан
Көрдөһөн көрүөбүн!

Айыы Нуолур удаһан арыалдьыт уолу кытта киирэллэр, бары сүгүүрүйэ көрсөллөр.

Орулуос Боотур аҕата Бэриэт Бэргэн:

Дьэ, Орто дойду ытык кырдыаһаһа,
Айыы Нуолур!
Биһиги кийииппит
Сирэлимэ Куо инитэ
Күн Эрбийэ туһугар
Халынг ойуур курдук
Хахха буол,
Суон ойуур курдук
Дурда буол!
Бэһис халлаанга олорор
Суостаах суодаллаах
Улуу Суорун
Ытык кырдыаһаһан
Көрдөһөн көрүөххүн
Хайдахтаах буолуой?

Айыы Нуолур удаһан турар, дүнгүрүн ылар.

Айыы Нуолур удаһан:

Оҕобут барахсаны,
Күн Эрбийэни,
Манна аҕалан кулун!

*Икки уол Күн Эрбийэни көтөһөн, удаһан иннигэр сиргэ олордоллор. Удаһан көрүүлэнэр,
уолу эргийэр, онтон инники киирэр.*

Айыы Нуолур удаһан:

Этэр илбис тыллаабыттарым,
Аһаҕас эттээбиттэрим,
Иччилээх тыллаабыттарым,
Сүдьү бараан күлүккүтүттэн
Көрдөһөр күнүм буолла,
Албан дьаһах ааккытыттан
Ааттаһар кэмим кэллэ.
(Көрүүлэнэр)

Оџобут барахсантан
Абааһы бииһин албастааџа
Инэрбит ыарахан ыарыытын
Этиттэн-хааныттан
Сүллэрдээн ылан,
Үөһээ үрдүк халлаанһа үтэйэн,
Сиик гынан симэлиттэџим,
Күдэн гынан көтүттэџим буоллун!

(Айыы Нуолур удаџан дүнгүрүн охсо-охсо уолу алгыыр)
Дьэ, нойоон,
Эйиэхэ анааммын
Алгыстаах тылбын
Анаатаџым буоллун!

(Уол сытар. Айыы Нуолур удаџан ырыанан)
Тостубатын диэммин
Тонг болгуонан унгуохтаатым,
Хатан унгуохтаах буоллун диэммин
Хахай кыыл хааныгар хатардым,
Уйадыйбатын диэммин
Улаан биэ хааныгар уһаардым!
Ситэн-хотон сириэдийдэххинэ
Айыы хаан аймахтарыгар
Аһыныгас буолаар,
Күн улууһун дьонугар
Көмүскэс сүрэхтэнээр,
Балтылаатар балтыгын,
Көмүс чыгычаахпытын,
Көстүбэт бииһиттэн көмүскээн
Күнүн сириң көрдөрөөр,
Орто Аан Ийэ дойду
Мохсоџоло буолаар!

Күн Эрбийэ үтүөрэн туран кэлэр. Дьон-сэргэ үөрэр-көтөр.

Күн Эрбийэ:
(удаџанһа сүгүрүүйэр)
Ытык кырдыаџас,
Махтал буолуохтун!
Кэскиллээџи онордун,
Үтүөнү дьүһүйдүн,
Өлөртөн өрүһүйдүн,
Быстартан быыһаатын!

Маһара Баатыр:
Нохоолор,

Күн Эрбийэ уолбутугар
Бухатыр киһи
Тагнар таҥаһын
Киллэрэн кулун!

Күн Эрбийэбэ бухатыр таҥаһын киллэрэн кэтэрдэллэр.

Орулуос Боотур ийэтэ Кыыс Кыламантай:

Үөһээ Үрдүк Айыылар
Айыы хаан дьонун
Күөнгүнэн көмүскээ диэннэр,
Анаан-минээн атаарбыт
Күн сириҥ көрдөрбүт
Оҕом барахсан
Орулуос Боотур!
Айдааннаах айан суолун
Арыян тийиэнгин,
Көстүбэт бииһиттэн
Көмүс чыычаахпытын
Көмүскээн ылангыт
Өрөгөйбүт үрдэтин,
Саргыбыт салалыннын!

Маһара Баатыр:

Көр-бу!
Кэнчээри ыччаттарбыт
Кэскиллэрин туһугар
Үрүн күнгүтүн көмүскээн,
Кырачаан кыыспытын
Быһаан аҕалан
Үөрүүбүтүн үрдэтин!
(Тылынан)
Оҕолорум барахсаттар
Охтоохтон охтуман,
Саалаахтан самныман,
Алгыс курдук айаннаан!

Орулуос Боотур:

(ырыанан)
Дьэ-буо!
Үөһээ Үрдүк Айыыларым,
Үгэр үтүө тойотторум,
Ыраах да буолларгыт
Этэр истин тылбын
Истэ сэргэбэлээн!

(Тылынан)

Күнгэ төрөөн уларыйбыт
Көмүс чыгчаахпын
Аллараа дойду
Ааһар албастааҕа
Былдаан-талаан барбытын
Ир суолларын ирдээн,
Оҕом барахсаны
Орто дойдутун
Булларыахпыт диэн,
Кэс тылбытын эттэхпит буоллун!

Күн Эрбийэ:

Аһыныгас санаалаах
Айыым дьоно!
Көстүбэт биистэрэ
Көмүс чыгчаахпытын
Күрэтэн бартарын
Ир суолларын
Ириэнэҕэр тириэрдээри,
Тонг суолларын
Тобураҕын булаары
Айанныыр дьон буоллубут!
Көмүс чыгчаахпытын
Көмүскээн ылан
Күнүн сириҥ көрдөрүөхпүт!
Уруй!

III хартыына

Уолаттар айаннаан истэхтэринэ Абааһы удаҕана көтөн ааһар, онтон сценаҕа сүүрэн киэрэр.

Абааһы удаҕана – Чаҕылла Куо:

Иһиликпин-таһылыкпын
Иэхэйикпин-чуохаайыкпын!
Айыы оҕолоро
Кэлэргитин көһүттүм да этэ.
Бу дойду
Мэңгийэр бэлэһигэр
Бэйэҕитинэн киэрэн
Биэрээхтээтигит.
Мин диэтэх
Дьахтар киэнэ талыытын
Ойох ылбат буоллаххытына,
Үс уолан уолаттарым
Төрөөбүт сиргитигэр
Төнүннэриэхтэрэ суоҕа.

Санаагытын ууруман,
Самахытын хамсатыман!

Күн Эрбийэ:

Барынныыры барабыт
Абааһы бииһин адьынаата,
Күнүн сириттэн
Сүтэриэхпит иннинэ
Көмүс чыычаахпытын
Хайа дойдуга
Хаайан сытыараргытын
Этэ оҕус!

Охсуһуу. Чаҕылла Куо, абааһы удаҕаның, уолаттар хотоллор.

Чаҕылла Куо:

Бууйака-бууйака!
Айаккабыын ньи!
Акаары санаам батарбакка
Киирэн биэрдэхпиэн!
Сэттэ уон сэттэ
Дьэс эмэгэт
Котокуларым,
Обот соллонноохторум,
Уолаттарбын аҕалан,
Бу оройдорунан көрбүт
Орто дойду оҕолорун
Эхтэрин этитэн
Ийэлэрин ситистиннэр!

Абааһы удаҕана өлөр. Үс абааһы уолаттара киирэн ийэлэрин көрөллөр.

Улахан абааһы:

Аар-дьяалы,
Аар татай!
Күн-күбэй ийэбитин
Өлөрөн-өһөрөн,
Уһун унуоҕун
Урусхаллаабыккытын
Иэстэхэр күммүт үүннэ!

Охсуһуу, тыас-уус, уот чыпчынныыр.

Орулуос Боотур:

Көмүс чыычаахпытын
Ыла иликпитинэ
Айдаана суох арахсыбат,

Сүгүнэ суох сүппэт
Дьоммут!

Күн Эрбийэ:

Түүлээх тинилэх
Түптүр түөкүттэр,
Хоолдьуккутун эрийэн
Хоруйгутун ылыахпыт!
Аҕаҕыт ууһун аймыы,
Ийэҕит ууһун эһэ иликпитинэ
Оҕобут барахсаны
Аҕала тардын!

Абааһы уола күлэр. Күн Эрбийэ абааһы уолун үрдүгэр баттыы түһэр, өлөрөр. Кыра абааһылар охсуһууну көрөн батыһа сылдьаллар, онтон биир кыра абааһыны тутан ылаллар, бухатыыр «Оҕобут ханнаный?» – диэн сахсыһа-сахсыһа ыйытар, онуоха кыра абааһы саҕата суох таас кэннин ыйар. Икки бухатыыр тахсаллар уонна оҕо дууһатын тирии халаабыска уган тахсаллар – иһигэр уоттаах.

Орулуос Боотур:

Көмүс чыычаахпыт
Сырдык-ыраас дууһатын
Илибигигэр тутар
Күннээх эбиппит!

Күн Эрбийэ:

Аар тайҕа курдук,
Аймах-билэ дьоммутугар
Аҕыс аартыктаах
Айан суолун тутан
Айаннаатахпыт буоллун!

Тахсаллар.

IV хартыына

Дьон-сэргэ бухатыырдар кэллэлэрин кэтэһэн мустубуттар. Удаҕан, эһэлэр, эбэлэр, кыыс оҕо ийэтэ – Сирэлимэ Куо бааллар. Сценаҕа Орулуос Боотур уонна Күн Эрбийэ киирэллэр. Икки уол кэлэн, бухатыырдар батыһаларын, бэргэһэлэрин ылаллар.

Күн Эрбийэ:

Күн сириҥ көрдөрбүт
Күндү ийэлээх аҕам,
Эдьийдээтэр эдьийим
Сирэлимэ Куо,
Аймах-билэ бар дьонум!
Эһиги анаабыт

Алгыскытынан арчыланан,
Көстүбэт биихин ууһуттан
Балтылаатар балтым
Ийэ кутун
Күнүн-сирин көрдөрөөрү
Көмүскээн илдэ кэлибит!
Өрөгөй талаан үрдээтэ,
Саргы дьяалы салалынна!

Орулуос Боотур:

Сүрэхпинэн сөбүлээбит
Харахпынан хайҕаабыт
Кэскил тэриммит
Кэргэним барахсан –
Сирэлимэ Куо!
Күннэ көрбүт
Көмүс чыгычаахпыт
Сырдык-ыраас
Ийэ кутун
Былдыан-талаан барбыттарын,
Ир суолларын ирдээн,
Оҕобут барахсаны
Орто дойдутун булларыам диэн,
Эппит кэс тылбын
Толордум!

Сирэлимэ Куоҕа оҕо кутун биэрэр.

Сирэлимэ Куо:

(удаҕантан көрдөһөр)
Ытык-мааны эдьийкээммит!
Айыы-хаан аймахтаргын
Арчылыыр-араначчылыыр буоларын.
Быстыбыты-ойдубуту салгыыр,
Ыалдыбыты тилиннэрэр,
Өлбүтү өрүһүйэр буоларын!
Ыраас халлаан
Ытык-мааны тыллааҕа
Оҕобут барахсаны
Этин-хаанын уһугуннаран,
Күнүн-сирин көрдөрөн көр.
Ымылаах тылгынан
Аллараа дойду
Кириҥ-дьайын,
Хара санаатын
Ыраастаа.
Күннэ көрбүт

Көмүс чыгачаахпытын
Арангаччылаа диэн,
Көрдөстөбүм буоллун!
Кэлэр үйэтин
Кэрэтин кэрэхэлэт,
Күнүн-сирин
Күндүтүн көрдөр!

Айыы Нуолур удаҕан:

Оҕобут барахсан
Сырдык-ыраас ийэ кутун
Этигэр-хааныгар ингэрэн,
Күнүн-сирин күндүтүн
Көрдөрөр күммүт буолла.
(Дүнгүрүн ылар)
Этэр илбис тылаабыттарым,
Аһаҕас эттээбиттэрим,
Оҕобут туһугар
Сүдү бараан күлүккүтүттэн
Көрдөһөн-ааттаһан эрэбит!
Куочай кугас
Кулун кутуруга былаайаҕым,
Дьаргыһа дьааһый,
Дүрбүөннээх дүнгүрбүн
Дом-дом охсон,
Кылыгырас тыастаах
Кыаһааммын тыаһатан,
Төлкөлөөх тойугу туойаммын,
Айыым оҕотун арангаччылыыр,
Алгыстаах олоҕор
Үктэннэрэр
Күнүм буолла!

*Удаҕан сангата суох көрүүлэнэр, тахсан барар. Удаҕаттар үгкүүлэрэ, онтон уда-
ҕан кыыс оҕону киллэрэр.*

Айыы Нуолур удаҕан:

Саха буолар
Саргыгын салайдым,
Иэримэ дьиэ
Ийэтэ буол диэммин
Кэскилгин кэрэхэлээтим,
Тоҕус үйэ тухары
Дьол-соргу тоҕуоруйдун!

Дьон-сэргэ үөрүүтэ, оҕону чугас дьоно төгүрүйэн сыллыыллар, кууһаллар.

Орулуос Боотур аҕата:

Окко түспүт оноһуугунан
Орто туруу дойдуга
Оҕо курдук улаатыан.
Айыы дьолун алгыһа
Үтүөҕэ-сырдыкка
Кынаттаатын!
Оҕобут барахсан,
Татаар тыллаах
Таба эппэтин,
Уоттаах харахтаах
Утары көрбөтүн,
Алгыс баһа сыланнын!

Орулуос Боотур ийэтэ – Кыыс Кыламантай:

Кырачаан кыысчааммыт,
Сиртэн санга сириэдийэн
Сибэкки кэриэтэ
Айылҕаттан айдарыллан
Орто дойдуга төрөөнгүн,
Ийэлээх аҕан барахсаттар
Тапталларыгар бүөбөйдэнэн,
Дьоллоох оҕо сааһын
Дьонун ортоугар ааһыахтын!
Үгүс үйэлэр тухары
Үөрэн-көтөн мичилийэн,
Күөрэгэй чыычаах буоланнын
Көрүлүү көтө дайыаһын.

Күн Эрбийэ ийэтэ- Арылы Куо:

Көхсүнэн көнтөстөөх
Күн өркөн уһун
Күндү күөрэгэйэ,
Арҕаһыттан тэһииннээх
Айыы хаан аймаһын
Араҕас түөстээх
Алтан далбарайа,
Талба бэйэлээх
Татыйык чыычааҕа буолбут
Оҕобут барахсан!
Сиэн оҕо буоланнын,
Сибэккилии ситэнгин,
Дьоннун үөрдэр-көтүтэр
Дьонун дьахтар буолаар!

Күн Эрбийэ аҕата – Маһара Баатыр:

Көрдөр харахпын дьүккэтин,

Көтүрдэр тииспит миилэтин,
Оҕолоотор оҕобутун
Абааһы бииһин аймаҕыттан,
Көстүбэт бииһин түгэбиттэн
Босхолоон таһааран,
Үөрүүбүт үрдээтэ,
Саргыбыт салалынна!

Алгысчыт:

Оҕобут барахсан улаатан,
Киһи-хара буолан
Сириэдийдэххинэ,
Бу төрөөбүт үтүө дойдун
Тоҕус салаалаах
Локуора күөх от
Лаглайа үүммүт,
Аҕыс салаалаах
Ача күөх от
Алгыстаан үүммүт,
Уйгу-быйаҥ аллыбыт,
Киэн кэскил чэчирээбит,
Киһи-сүөһү үөскээбит,
Сир Ийэ килбиэннээх
Киинигэр олохсуйан,
Киһи-хара буоланһын,
Аҕа ууһун ааттатаар,
Ийэ ууһун тэнитээр диэн,
Алгыспытын анаатахпыт буоллун!

Бүттэ.

Т. К. НИКИФОРОВА,

*Саха Өрөспүүбүлүкэтин үөрэжиритин,
Ылчат бэлиитикэтин министиритибэтин туйгуна,
Кирилл Никонович Никифоров кыыһа*

К.Н.Никифоров – Лөкөчөөн олоҕун туһунан

Айылҕа анаабыт киһитэ

Хас биирдии сир, норуот киэн туттар, сөҕөр-махтайар, уос номоҕо онгостор ураты талааннаах, айылҕаттан айдарыылаах дьонноох буолар. Оннук киһинэн буолуон сөп диринг эйгэлээх, кимиэхэ да майгыннаабат ураты көрүүлээх, туох эрэ саңаны көрдүү, айа-тута, оноро сылдьар, норуотун туһугар бэриниилээх, кини инники дьылҕатын туһугар өйүн-санаатын сынньар, ылсыбытын тиһэҕэр тиэрдэр киһи. Оннук дьонтон биирдэстэринэн буолар «Душа России» национальнай бириэмийэ лауреата, «Гражданская килбиэн» бэлиэ хаһаайына, Саха өрөспүүбүлүкэтин Ытык сүбэтин бочуоттаах кырдыаҕаһа, Саха өрөспүүбүлүкэтин култууратын үтүөлээх, култууратын уонна ускуустубатын бочуоттаах үлэһитэ, Үөһээ Бүлүү, Бүлүү улууһун Лөкөчөөн нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо, бэйэтин кэмигэр күүстээх марофонец, дьонго-сэргэҕэ Сүүрүк Кирилэ диэн аатынан биллибит спорт бэтэрээнэ, норуот ырыаһыта, маастара, олонхоһута, алгысчыта Кирилл Никонович Никифоров – Лөкөчөөн.

Талааннаах киһи айара-тутара кэллэҕинэ, олус сыралаах үлэ эйгэтигэр умсар, букатын саҥа суолу тыыра сатыыр мунгар ылларар, онтута булгуччу туолары ирдиир, эрэйэр, булгуччулаах эбээһинэс курдук буолар. Онтон Кирилл Никонович билигин 84-гэр сылдьар ытык кырдыаҕас. Бэйэтэ суруйарынан, төһө да сыл-хонук ааһан сорсуйдар, мөлтөөтөр, күн бүгүн кыаҕа баарынан, санаатын күүһүнэн, туох баар дууһатынан айар-тутар дьарыгар курдатты тартара сылдьара өтө көстөр. Кини айымньыларын, олонхолорун аахтаахына, илиитин иминэн онорбут онһуктарын илэ көрдөххүнэ, туттаахына-хаптаахына, ырыатын иһиттэххинэ, бэйэтэ түспүт «Арчытын», «Олонхотун дьэитигэр» сырыттаахына уонна тус бэйэтин кытта кэпсэттэххинэ, алтыстаахына эрэ кини кэскиллээх санаалааҕын, дирин толкуйдааҕын, ис дууһатынан, туох баар сыратын-сылбатын биэрэн туран үлэлээн-хамнаан, айан-тутан кэлбитин тутта сэрэйэҕин, сыаналыыҕын.

Кини 1938 сыллаахха Бүлүү оройуонун Баппаҕаайы нэһилиэгэр колхозтаах кэргэнигэр төрөөбүтэ. Аҕата Никон, ийэтэ Балбаара эрдэ өлөһнөр, тулаайах хаалбыта. Сэттэ бииргэ төрөөбүтүттэн эдьийэ Аана, убайа Ньюкулай уонна кини киһи буолбуттар. Кирилэни эбэтэ эмээхсин иитэн-харайан улаатыннарбыт. Оскуолаҕа үөрэнэр сылларыгар интернакка олорон, сайынын ыалга үлэлээн сылдьыбыт. Улаатан иһэн, Бүлүү куоратыгар аҕатын быраатыгар Никифоров Марк Николаевичтаахха олорон, промартель эстэлээригэр ис-тас үлэлэргэ үлэлээбит. Онтон 1959 сылаахха армияҕа ынырыллан, Хотугу Муустаах муора кытытыгар үс аңар сыл сулууспалаабыт. Армия кэнниттэн Үөһээ Бүлүү Боотулуутуттан төрүттээх Гаврильева Татьяна Титовнаны кэргэн ылан, биэс оҕону төрөтөн, үгүс сиэннэнэн, хос сиэннэнэн Үөһээ Бүлүү ытык мааны ыала буолан 54 сыл бииргэ олорон кэлбиттэрэ. Билигин кыра кыыһа Татьянаны кытта Үөһээ Бүлүүгэ олорор.

Кирилл Никонович төрдүн-ууһун туһунан манньк кэпсэнэр: «Кирилэ чугас аймахтарыгар мунурдара биллибэт күүстээх, сүүрүктэринэн аатырбыт кус быһый

дьон баалара үһү. Аҕатын эһэтин кытта бииргэ төрөөбүт Моруот, Ангкыр диэн дьон эһэҕэ сэптэммитэх, кыһыл илиилэринэн бултуур, ханнык да аарыма лөкөйү өлөрдөхтөрүнэ ортотунан быһа охсон, аңардытын сүгэн киллэрэн, дьиэлэригэр астыыллара үһү. Таайа Дьоллойо Сүүрүк диэн эмнйик убаһаны хонууга үргүтэн баран сырһан тутар кус быһый киһи эбитэ үһү. Эбэтэ, Оппуруоһа эмээхсин, Баппаҕайы, Лөкөчөөн олохтоохторо умнубат улуу кырдыаҕастара эбит. Оҕо сылдьан остуолга сыһаах баттанан олорон, инники туох буолуохтаағын, хас хонугунан ханнык хоһоһо кэлиэҕин, туох көлөлөөбүн, сүөһүлэриттэн хайдах дьүһүннээх ыһах дуу, оҕус дуу төрүөбүн кэпсиирэ үһү. Бэл диэтэр, Икки Күүлэлээх уонна сэттэ тумуллаах Нымсах диэн эбэлэрэ онгойо уолан оттуур ходуһа буолуохтарын туһунан уот хараһа эппит. Ити кэпсиирин биирдэ Көбдүөхэй ойуун, эһэтэ, истэн баран: «Ити оҕо, бэл, мин баарбыттан кыһаллыбакка сангарар, атын сиртэн айдарылаах оҕо, оҕоҕутун харыстаан иитин, биһиги туйахпытын хатылыыр киһи» – диэн эппит уонна Иэхэлимэ Куо диэн аат ингэрбит. Ити кыыс кэлин эдэр сааһыттан икки харағынан көрбөт буолбут. Ол да буоллар ыарыһах туһунан ыалдыбытын, төһөнөн үтүөрүөбүн этэн биэрэрэ үһү. Айылҕаттан сибээстээх буолан буолуо, 100-тэн тахсан баран, Бүлүү куоратыгар олорон өлөөхтөөбүт».

Туох барыта силистээх-мутуктаах. Кирилл Никонович баардааҕа баппатаҕа буолуо, отуччатыгар тийээн баран спордунан дьарыктанан, күүстээх сүүрүк аатын ылбыт, түөрт уонуттан тахсан баран «Хабыр Киирсиилээх Хабытта Бэргэн», кэлин «Айдааннаах айаннаах Ала буурай аттаах Мохсоҕоллоой Боотур», «Күдэннээх кутуруктаах Күдэн кугас аттаах Күн Эрбийэ Бухатыыр» диэн олонхолору суруйан, дьонугар-сэргэтигэр бэлэхтээбитэ. Маны таһынан байанайдаах булчут. Эбэ көмүс хатырыктааҕыттан, аар тайҕабыт маанылаах кыылыгар, кырдыаҕаһыгар тийэ бултууйар. Ону аңардас дьиэтигэр онорбут араас кыллара, көтөрдөрө, көрбүт эрэ сөбүөн курдук онгоһуллубут чуучалалара туоһулуулар. Айылҕаны, эмтээх от арааһын билэринэн эмиэ аатырар. Элбэх киһиэхэ көмөлөспүтэ, сүбэ-ама биэрбитэ, ыараханнарын чэпчэппитэ эмиэ үгүс. Кини талаана манан эрэ мунгурдаммат, чахчы да айылҕа анаабыт киһитэ. Ол туһунан, төһө да чугас киһим, аҕам буолтун иһин, кини талааныгар, кыаҕар сүгүрүйэр, биир үрдүк сыһанабылы биэрэр киһи буоларым быһыытынан, үөһээ үһүс сирэйтэн суруйан саҕалаабытым курдук, саас-сааһынан сиһилии сырдатан холонон көрүүм.

Олонхоһут, тойуксут быһыытынан сириэдийэн тахсы

Кирилл Никонович 1982 с. Үөһээ Бүлүүгэ тэрилтэлэр икки ардыларыгар оройуон иһигэр ытыллыбыт бэстибээлгэ аан бастаан олонголоон, дьон-сэргэ биһирэ-билин ылбыта. Манна кини кимиэхэ да биллэрбэккэ кичимнээн суруйа сылдьар «Хабыр Киирсиилээх Хабытта Бэргэн» диэн олонхотуттан быһа тардан толорбута. Ити кэмгэ кини лесхозка үлэлиирэ. Онтон олонхо суруллан, харата кумааһыга түспүтүн кэннэ, олонхотун толорорун аан бастаан Балаҕаннаах, Өргүөт, Мэйик олохтоохторо истибиттэрэ. Өссө бу сыл алтынньы 13 күнүгэр П.А. Ойуунускай аатынан литэрэтиирэ түмэлигэр олонхотуттар өрөспүүбүлүкэтээҕи күрэхтэрэ буолан ааспыта. Онно Кирилл Никонович эмиэ «Хабыр Киирсиилээх Хабытта Бэргэнииттэн» быһа тардан толорон, «Бэлэм буол» хаһыат дипломана буолбута. Бу күрэххэ Иван Михайлович Жендринскэй «Төбө төрүөх», Андрей Титович Титаров «Хардааччы бухатыыр» диэн олонхолорун толорбуттара. Дьэ, бу мантан ыла кини кынат үүннэринэн, олонхо эйгэтигэр «букатыннаахтык» киирбитэ.

1983 сыллаахха «Өбүгэбит үгэһин сайыннарыабын» диэн ыстатыйатыгар суруйан турар: «Ытык кырдыаҥастарбыт өрөөбүт уостарын өһүлэн, хоммут уостарын хонгорон, кэрдиис хабарҕаларынан кэккэлэтэн, аламаҕайдык ыллаабыттарын, хомуһуннаахтык туойбуттарын үйэтитэр туһугар, үөрдүһэн-ханыылаһан үөскээбит өөрүү-көтүү үктэллээх, үүнэр ыччат дьоннорбут өйдүү-саныы сылдыалларын курдук, олонхобут барахсанга кыымна саҕаабын, төлөһөн күөдүтүөбүһүн диэн этиэхпин баҕарабын».

Онтон 1991 сыллаахха Үөһээ Бүлүү норуодунай тыйаатыра ыһыахха олонхо үстэн биир чааһын испэктээкил онорон туруорбута. Оруолларга Моруот Боотур оҕонньор – Николай Корякин, Кыыс Кылаарытта эмээхсин – Валентина Семенова, Хабытта Бэргэн – Василий Васильев, Иэхэлимэ удаҕан – Лидия Афанасьева, абааһы кыыһа – Валентина Степанова курдук төрүт култуураны үйэтитиигэ дууһаларын биэрэн туран үлэлэһэ сылдыар дьон оонньообуттара. Манна Кирилл Никифоров бэйэтэ Дабдака ойуун оруолун ылан толорон, аны артыыс быһыытын талаана арыллыбыта. Бу туһунан Л. Васильева: «Талаан норуокка баар диэн чахчы итэҕэйэйҕин», – диэн сөҕөн хаһыакка суруйбута баар. Олонхо-испэктээкили аан бастаан сүрэхтээбит киһинэн буолар Фома Баскаров. Премьератын киэһэ бастакы сиэнэ күн сириҥ көрөн, уолчаанга тыйаатыр артыыстара «Хабытта» диэн таптал аат ингэрбиттэрэ.

Кирилл Никоневичка 1993 сыл киниэхэ элбэх ситиһини, кыайыһыны-хотууну аҕалбыта. Бастатан туран, «Хабыр Киирсиилээх Хабытта Бэргэнэ» ситэн-хотон улахан сыанаҕа туруоруллубута. СР култууратын туйгуна, наруодунай тыйаатыр режиссера Татьяна Борисова ылсан, сангалыы эргитэн-урбатан туруорбута, Үөһээ Бүлүү тыйаатырын аатын үөһэ көтүппүтэ. Кини: «Олонхону испэктээк онорон туруоруу дэбигис күдээринэ буолбакка, элбэх сыралаах үлэттэн ситиһиллэр», – диэн аһаҕастык билинэр. Бу олонхо иккистээн улахан сыанаҕа 1999 сыллаахха кулун тутар 13 күнүгэр көрөөччү дьүүлүгэр таһаарыллыбыта. Манна олонхо декорациятыгар улахан сыанабыл бэриллибитэ. Кини ааптарынан буолар худоһунньук Тохман Бойтунов.

Маарыйа Матаахаба «Ураанхай саха олонхоһута» диэн ыстатыйатыгар Кирилл Никифоровтан ыйытан турар: «Эйиэхэ, Кирилэ Ньыкынабыс, Үөһээни Үрүҥ Айыылар үгүс талааны, элбэх идэни бэлэхтээбиттэр. Эн олору сандаара тахсар сарданалаах манган күн сырдыгын курдук харыстаан, сылаанньыйар сылааһынан сырайан бар дьоннор тиэрдэҕин. Олонхоһуккун, эмиэ да тойуксуккун. Эн итилэри хайдах дьүөрэлиигин?» – диэн. Онуоха Кирилл Никоневич: «Олонхоһут киһи тойуксут буолар, тойуксут киһи олонхоһут буолар. Олонхон диэн тойуктар түһүлгэлэрэ, элбэх тойук томторо, Тойон түһүлгэ буоллаҕа дии. Мин тойуктарым үксэ алгыс дьүһүлгэнигэр олоһураллар», – диэн эппиэтээбит. Дьэ, итиннэ сытар Кирилл Никоничи аатырдыбыт, истибити эрэ сэнгээрдит сүдү күүс, кистэлэн – кини тойуктара бэйэтэ ураты алгыстар.

1993 сыл бэс ыйыгар «Дьизэрэй тойугум» диэн П.А. Ойуунускай төрөөбүтэ 100 сыла туолар үбүлүөйүгэр анаан ытыллыбыт тойуксуттар өрөспүүбүлүкэтээҕи күрэхтэригэр Гран-при аатын ылбыта. Бу манна өрөспүүбүлүкэ араас улуһуттан 18 аатырбыт тойуксут кэлэн, бэйэлэрин кэрэ куоластарын иһитиннэрбиттэрэ. Үөһээ Бүлүүттэн киниттэн ураты Лидия Степановна Афанасьева, Анастасия Афанасьевна Кардашевская ситиһиилээхтик кыттыбыттара. П.А. Ойуунускайга анаан «Дорҕоонноох тойугун дуораһыйа туруохтун!» диэн

кыайыны аҕалбыт тойуга «Үөһээ Бүлүү» хаһыат ыам ыйын 25 күнүнээҕи нүөмэригэр тахсыбыта.

Эмиэ бу сыл эстинньи 3–10 күннэригэр Санкт-Петербурга Америка биллиилээх фольклорина Альберт Бейтс Лорд кэриэһигэр аналлаах Аан дойду норуоттарын болкулуорун кэнпириэнсийэтигэр кыттыыны ылбыта. Бу кэнпириэнсийэни Петр Великэй аатынан Антропология, этнография түмэлэ, Америка Миссури штатын университета, Россия бөдөн научнай институттара, Санкт-Петербург учуонай сэбиэтэ, наука уонна үрдүк үөрэхтээһин кэмитиэтэ тэрийэн ыыппыт-тара. Манна Саха сириттэн болкулуор көрүннэриттэн толорооччу быһыытынан 4 киһи кыттыбыта, онно 1 чаас устата «Хабыр Киирсиилээх Хабытта Бэргэн» олонхотуттан иһитиннэрбитэ.

Аны нөнгүө күнүгэр 2 чаас устата Саха сириттэн сылдыар толорооччулар тойуктарың истиигэ Кирилл Никонович «Дуорай тойугум», «Аар хатың алгыһа» тойуктарың толорбута, оһуоһай тылың эппитэ. Бу манна Америка учуонайа, тойон доктор Джон Фоуми Кирилл Никифоровка 1996 сылга Америкаҕа ытыллыахтаах, эмиэ маннык конференцияҕа кыттыыны ыларыгар, ыңгыры сурук туттарбыта. Маннык суругу Саха өрөспүүбүлүкэтин делегациятын салайааччыта Ю.И. Шейкин эмиэ туппута.

Онтон 1994 сыллаахха ыам ыйын 3–8 күннэригэр күннээх Казахстаанҕа түүр тыллаах омуктар Аан дойдутаағы симпозиумнарыгар кыттыбыта. Бу симпозиумҕа Саха сириттэн 5 буолан – дэлэгэссийэ салайааччыта Аиза Петровна Решетникова, дакылааччыттар Иван Алексеев, Ксенофонт Уткин уонна толорооччулар С. С. Шишигин, К.Н. Никифоров барбыттара.

Саамай үөрүүлээҕэ, симпозиум арыллар улахан концерын Кирилл Никифоровка алгыс тылынан арыттарбыттара. Ол туһунан маннык этэр: «Киэһэ 7 чааска куорат саамай улахан концертыыр саалатыгар симпозиуму аһар тэрээһин буолла. Ити күн сарсыарда 10 чааска миигин консерваторияҕа ыңыран ылан, бэйэм тылбынан эҕэрдэ, алгыс тылың толорорбор көрдөстүлэр. Тойук ырыатынааҕар арыгычча уһатан толордум. Онтон сүбэлэһэн баран, киэһэ 7 чааска симпозиуму аһар концеры ити тойуккунан аһаҕын диэтилэр. Соһуйан да, долгуйан да хааллым». Дьэ, ити курдук, өбүгэлэрбит үтүмэн сыллар анараа өттүлэриттэн бүөбөйдээн-бүөбөйдээн аҕалбыт тылларынан ыллаан доллоһутан, Аан дойду үөрэхтээхтэригэр иһитиннэрбитэ.

1994 сыллаахха атырдьах ыйын 15–21 күннэригэр Дьокуускай куоракка «Устный эпос: Проблемы истории, теории сказительства» диэн тиэмээҕэ Альберт Бейтс Лорд кэриэһигэр аналлаах III Аан дойдутаағы кэнпириэнсийэҕэ эмиэ «Хабыр Киирсиилээх Хабытта Бэргэн» диэн олонхотунан кыттыбыта. Манна да, Кирилл Никонович улахан болҕомтону ылан, Бүлүү Кыһыл Сыырыгар кииннээн үлэлиир, араас омук ньыматынан эмтиир «Ньыыкан» хампаанньаҕа ылыллыбыта. Кини ырыата эмтиир дьоһурун бэлиэтии көрөн, хампаанньа дириэктэрэ В.А. Алексеев Кирилл Никонович биир ураты дьоһурун арыйбыта. Бу кэнпириэнсийэҕэ өссө биһиги биир дойдулаахпыт Лидия Степановна Афанасьева «Хонуктаах сир хоннохтоох, күөнэ көҕөччөр аттаах Эрэли Бэргэн», Николай Калинович Шамаев «Дьоруо хонгор аттаах дьоллоох-соргулаах Дьороҕостой Бэргэн» диэн олонхолорунан кыттыыны ылбыттара.

Кэнпириэнсийэни тэрийэр кэмитиэт бэрэссэдээтэлэ, филология дуоктара Б. Н. Путилов (Санкт-Петербург) олонхо киэһэтин түмүктүүрүгэр: «Соҕотох бу

олонхо кизэтин эрэ иһин манна Аан дойдуттан кэлиэххэ сөп эбит», – диэн үрдүктүк сыаналаабыта.

1996 сыллаахха атырдыах ыйын 20–26 күннэригэр V Аан дойдутаағы Альберт Бейст Лорд кэриэһигэр уонна казах аатырбыт ырыаһыта, музыкана Джанбул Джабаев 150 сааһын туоларыгар аналлаах Евразия дойдуларын музыканнарын, номохторун толорооччуларын истиигэ Аан дойдутаағы бэстибээл буолан ааспыт. Манна барыта 20-тэн тахса дойдуттан кэлбиттэрэ. Биһиги Сахабыт сириттэн толорооччу быһыытынан соҕотох Кирилл Никифоров эрэ барбыта. Кирилл Никифоров ырыата бэстибээл 16 туйгун нүөмэригэр киирсэн, түмүк кэнсиэркэ кыттар чиескэ тиксибитэ. Манна казах норуотун аатырбыт артыыската, музыкана Саида Емкеева улахан махталын эппитэ уонна Кирилл Никоновичка үйэ саас бэлиэтэ буолар түөскэ анньыллар казах ытык дьаралыгын туттарбыта.

сыл алтынны 1–15 күннэригэр Хотугу эргимтэ олохтоох омуктарын болкулуорун толорооччулар Аан дойдутаағы кэнгириэстэригэр Америка Калифорния штатыгар баран, 9 куоракка олонголоон, туйан, мас онһуктарын көрдөрөн, сахатын норуотун баай болкулуорун үйэ-саас тухары хаалларбыт үгэстэрин араас омуктар талааннаахтарыгар иһитиннэрэн, көрдөрөн кэлбитэ. Бу манна кини Беркли куорат федеральной университетын иһинэн тэриллибит Азия уонна Америка төрүт олохтоохторун тылынан уус-уран айымньыларын илдэ сылдыааччылар уопсастыбаларын чилиэнинэн ылыныллыбыта.

1997 сыл Дьокуускай куоракка С.А. Зверев 100 сааһын көрсө ытытыллыбыт өрөспүүбүлүкэ күрүбэр Үөһээ Бүлүү норуодунай тыйаатыра Кирилл Никифоров «Айдааннаах айаннаах Ала Буурай аттаах Мохсоҕоллой Боотур» диэн иккис олонхотун испэктээк гынан туруоран, II миэстэлээх лауреат үрдүк аатын ылан, кыайы-хотуу көтөллөөх кэлбитэ. Бу олонхо Туймаада хочотугар – Дьокуускай куоракка – иккистээн Кирилл Никифоров 60 сааһын туоларыгар туруоруллан, эмиэ киэн биһирэбили ылбыта. Олонхону Таатта, Чурапчы, Амма, Нам, Бүлүү устатынан туруорбуттара. Манна художник Майя Саввина ураты көстүүнү биэртэ уонна музыкальнай кизэргэтиитин Николай Николаев таппыта көрөөччү улахан сыанабылын ылбыта. Оруолларга: Мохсоҕоллой Боотур – Трофим Миронов, Павлик Борисов, Сэгэйэ Куо – Алена Гаврильева, Майя Константинова, Кыдай Бахсы, Өргөстөй Бэргэн – Василий Васильев, Үрүн Аар Тойон – Николай Крякин, Улуу Суорун – Альберт Афанасьев, Күрүө Дьөһөгөй, Уот иччитэ – Вадим Константинов, Ала Малахсан, Нуоралдын Куо – Лидия Афанасьева, Ахтар Айыыһыт – Анна Николаева, Эдьэн Иэйэхсит – Света Саввинова, Айыы Куо удаҕан – Мария Иванова, оҕолор ийэлэрэ, Уу иччитэ – Нина Васильева, Аан Алахчын – Анна Иванова, Айына Сизэр Тойон, Тимир Бэкистэй, Хотой – Анатолий Васильев, Симэхсин эмээхсин – Варвара Васильева, Кыталык – Варя Федорова, Чупчурдаан Куо – Валентина Степанова, удаҕан арыалдыттара – Тамара Егорова, Татьяна Борисова. Ааптар Кирилл Никифоров бэйэтэ Дьылҕа Хаан оруолун толорбута.

Маны таһынан, тыйаатыр Аан дойдутаағы күннэрин көрсө Сунтаар улууһугар Бүлүү сүннүн улуустарын норуодунай тыйаатырдарын С. Зверев – Кыыл Уола төрөөбүтэ 100 сылын көрсө «Аман өскүнэн арчылан» диэн ааттаах олонхо күннэригэр баран кыттан, II бириистээх миэстэҕэ тиксэн кэлбиттэрэ. Бу сырыыга тыйаатыр дириэктэрэ Алберт Афанасьев «Эдэр, элбэҕи эрэннэрэр дириэктэр», Татьяна Борисова «Саамай кэрэхсэнэр үлэлээх режиссер», Үөһээ Бүлүү өрөспүүбүлүкэтээҕи гимназиятын 11 кылааһын үөрэнээччитэ Вадим

Константинов «Бастын оруолу арийы иһин» ааттары, өрөспүүбүлүкэ норуотун айымньытын дьиэтин Бочуотунай Грамотатынан олонхохут-тойуксуттар Кирилл Никифоров, Лидия Афанасьева биһирэммиттэрэ.

Олонхону эттээн-сииннээн испэктээк гынан туруорбут режиссер Татьяна Борисова олонхо туһунан манныгы этэр: «Кирилэ бу олонхото, мин санаабар, ханнык да олонхоҕо маарыннаабат, туһунан суоллаах-иистээх, туһунан тыллаах-өстөөх. Сюжета да олус интэриэһинэй. Олонхо саха киһитигэр сүрүбүт-быарыгар чугас, хайдах эрэ экин-хаангын, куккун-сүргүн кытта ситимнэһэ сылдьар. Мин, мин эрэ буолуо дуо, толорооччу артыыстар бары даҕаны, бу олонхону бэлэмниир кэммитигэр элбэҕи биллибит-көрдүбүт, аахтыбыт. Үчүгэйэ диэн, олонхобут ааптара бэйэтэ сүрүн оруолу толорор, бэлэмнэни кэмигэр туох эмит итээн наада буоллаҕына, сонно тута тылбытын-өспүтүн этэн, чочуйан биэрэн, тыын угар».

1999 сыл от ыйын 7 күнүгэр Москва куоракка РАН этнология уонна антропология институтун базатыгар «Шаманство и иные ранние верования и практика» диэн улахан норуоттар икки ардыларынааҕы научнай кэнгириэскэ Дьокуускайтан Федоров Афанасий Семеновиһы, искусствоведения кандидата Шейкин Юрий Ильиһи, и.н.к. Романова Екатерина Назаровнаны, и.н.к. Решетникова Аиза Петровнаһы, к.и.н. Алексеев Анатолий Афанасьевиһы кытта баран кыттыыны ылбыта.

Кирилл Никонович дөссө кэккэ ситиһиитинэн буолар 2001 сылга Японияҕа от ыйын 9 күнүттэн 30 күнүгэр дылы Аан дойдутааҕы ырыаһыттар, айылҕаттан айдарыылаахтар бэстибээллэригэр 1060 киһи киирэр Токио куорат театрыгар Сахатын сириин фольклорун көрүнгүн – аал уот иччитигэр сүгүрүйүүнү – алгыһы көрдөрүүтэ буолар. Бу манна дьоппуон аатырбыт ырыаһыта, эмчитэ, консерватория профессора хотун Кирико Сани сүдү махталын дьоппуон норуотун аатыттан эппитэ. Кирилэ алыптаах алгыһыгар сүгүрүйбүтэ, өйдүү-саныы сылдьарыгар «ышын» бэлэхтээбитэ. Дьоппуон омук «VOICES» диэн сурунаалыгар реклама быһыытынан Кирилл Никифоровы «Шаман-саха» диэн балаһаҕа мэтириэтин олордубуттара. Кирилэ кэпсириинэн, кизһэ Токио куоракка айаннаан иһэн халлаанга харбаһар очуос хайалар курдук уораҕайдары сөбө иһэн көрдөбүнэ, кинини майгынныыр киһи биэс этээстээх дьиэ саҕа буолан уотунан умайа, сырдыгынан сыдьаайа турарын көрөн, мунааран ылбыт. Ону баара кинини кэпсиир рекламалара эбит. Сөрү диэн сөхпүт, бэри диэн бэркиһээбит – бэйэлээтэр бэйэтэ олоор эбит.

2004 сыллаахха Үөһээ Бүлүү тыйаатыра Улуу Кыайыы 60 сылыгар аналлаах «Сверкай алмазами Победа!» диэн өрөспүүбүлүкэтээҕи бэстибээлгэ К.Н. Никифоров олонхотунан ситиһиилээхтик баран кыттан кэлбитэ.

Бу сыл Саха өрөспүүбүлүкэтин култууратын үлэһиттэрин Съездин дэлэгээтинэн талыллыбыта.

Кирилл Никонович үлэтин үрдүктүк сыаналааһынынан буолар, 2004 сыллаахха Бүтүн Россиятааҕы норуот айымньытыгар ситиһиилэрин иһин «Душа России» национальной бириэмийэ лауреатын аатын инэри. Бу туһунан Якутия хаһыат кэрэспэдьиэнэ А. Дмитриев маннык суруйар: «Учредителем этой Премии является Федеральное агентство по культуре и кинематографии РФ и Государственный Российский дом народного творчества. Всего на эту премию претендовали 215 человек. В номинации «Народный сказитель, исполнитель эпоса» лауреатом стал

исполнитель якутского героического эпоса олонхо Кирилл Никифоров. Об этом и говорится и в поздравительной телеграмме членов художественно-экспертного совета на имя министра культуры РС(Я) А.С. Борисова».

2005 сыллаахха Мэнэ-Хангалас улууһугар Кыайыы 60 сылыгар уонна Манчаары Баһылай 200 сааһыгар ананан ытыллыбыт ыһыахха өрөспүүбүлүкэтээҕи тойук күрээҕэр кыайыылаах аатын сүкпүтэ.

2006 с. ЮНЕСКО генеральной дириэктэрэ Коитиро Мацуура Саха сиригэр ыалдьыттырын чиэстээн ытыллыбыт «Живые традиции олонхо» өрөспүүбүлүкэтээҕи бэстибээлгэ кыттыыны ылбыта. Онтон балаҕан ыйыгар Кыргызтан Бишкек куоратыгар Бастакы Аан дойду норуоттарын эпостарын бэстибээлигэр баран кыттыбыта.

2007 сыллаахха, бу «Айдааннаах айаннаах Ала Буурай аттаах Мохсоҕоллой Боотур» олонхону Татьяна Борисова Александр Адамовтыын (устааччы режиссер) киинэ гынан устан, диискэҕэ таһааран, култуура эйгэтигэр биир улахан хардыыны оҥорбуттара. 2008 сылга Саха фильмгэ көрдөрөн, киинэ-испэктээк диэн аатынан сүрэхтээбиттэрэ. Бу дьыл Нам улууһугар ытыллыбыт киинэ фестивалыгар баран, ситиһилээхтик кыттыбыттара.

Дьэ ити курдук, олонхо-испэктээх, киинэ-испэктээк диэннэр ити кэмнэргэ биир эмэ баара биллибэт этилэр, оон бу хардыылары санга суолу солооһун, санга айаны саҕалааһын, санга сүүрэн курдук эмиэ ылыныахха сөп.

2007 сыллаахха Амма улууһугар В.М. Новиков – Күннүк Ураастырап уонна Саха сирин үтүөлээх артыыһа, олонхону толорооччу, ырыаһыт У.Г. Нохсоров – Куутук төрөөбүттэрэ 100 сылыгар аналлаах «Олонхо дойдутун оҕотобун» диэн өрөспүүбүлүкэтээҕи бэстибээл-күрэххэ кыттыыны ылбыта. Бу сыл балаҕан ыйыгар «Эпосы мира на земле потомков Джангара» диэн Калмыкияҕа буолан ааспыт Иккис Аан дойду норуоттарын эпостарын фестивалыгар баран, эмиэ сахатын олонхотун толорон, иһитиннэрэн, дьон сэнээриитин ылан кэлтэ. Бэйэтэ этэринии, ханна да сырыттар олонхотун өрө тута, билиһиннэрэ сылдьар. Онтон эмиэ бу сыл ахсыннытыгар Москва куоракка Саха сирин күннэригэр баран кыттыыны ылбыта.

2007 сыл кулун тутар 23 күнүгэр кини бириийигэр өрөспүүбүлүкэтээҕи тойук күрээҕэ буолан ааспыта. Дьүүлүөр сүбэни А. Е. Кулаковскай – Өксөкүлээх Өлөксөй аатынан култуура киинин үлэһитэ Екатерина Григорьева салайан үлэлэппитэ. Эр дьонго Иванов Семен (Бүлүү) – 1 миэстэ, Константинов Вадим (Үөһээ Бүлүү) – 2 миэстэ, Корякин Николай (Үөһээ Бүлүү) – 3 миэстэ; дьахталларга Мойтохонова Айталина – 1 миэстэ, Афанасьева Лидия – 2 миэстэ, Васильева Света – 3 миэстэ буолбуттара. Кулаковскай аатынан анал бириис Иннокентий Христофоровка (Бүлүү), Кирилл Никонович анал бириийэ Вадим Константиновка тиксибитэ.

2008 сылга икки төгүллээн Гран-при буолбута: «Дуорай алгыстаах тойугум» тойуксуттар өрөспүүбүлүкүтээҕи күрэхтэригэр «Көмүс кылыһах», Туймаада Улуу тунах ыһыаҕар «Лучший исполнитель тойук» аатын сүкпүтэ.

2009 сылга саха национальнай көрүнгэригэр «Манчаары оонньуула» XVIII-с спартакиадатын уонна Бүлүү куорат төрүттэммитэ 375 сылыгар аналлаах «Үрүн Тунах ыһыах» чэрчитинэн ытыллыбыт «Манчаары добун тойуга» диэн өрөспүүбүлүкэ күрээҕэр тойукка уонна туйсууга кыайыылаах аатын ылбыта уонна «Алгыстаах олонхоһут» анал аата ингэриллибитэ.

2010 сылга Саха өрөспүүбүлүкэтин култууратын уонна духуобунай сайдыы-

тын Министирэристибэтэ, А.Е. Кулаковской аатынан норуот айымньытын киинэ уонна «Олонхо театра» П.А. Ойуунускай аатынан Тааттатааҕы норуодунай тыйаатыр төрүттэммитэ 50 сылыгар анаан театрдар уонна айар кэлэктиптэр икки ардыларыгар олонхо-испэктээктэри туруорууга күрэх ыыппыта. Бу манна Үөһэ Бүлүүтээҕи норуодунай тыйаатыр Кирилл Никифоров үһүс «Күдэннээх кутуруктаах Күдэн кугас аттаах Күн Эрбийэ Бухатыыр» диэн олонхотун туруорбута. Манна ааптар бэйэтэ «Бастын тойуксут», оттон тыйаатыр «Бастын олонхо тыйаатыра», «Бастын олонхо-испэктээк» диэн үрдүк ааттары ыланнар, улахан ситиһиилэммиттэрэ.

2011 сылга Бүлүүгэ ытыллыбыт «Аптаах мааска» диэн бэстибээлгэ эмиэ бу олонхонон баран кыттан, «Бастын олонхо көстүүмэ» диэн анал ааты ылан кэлбиттэрэ.

2012 сыллаахха М.К. Аммосов аатынан ХИФУ иһинэн Олонхо научнай-чинчийэр институтун үбүлээһининэн, итиэннэ институт научнай үлэһитэ Руслан Николаевич Анисимов, Үөһэ Бүлүү култууратын методическай киинин сүрүн үлэһитэ Матрена Степановна Ченохова, кыыһа Татьяна Кирилловна Никифрова быһаччы кыттыыларынан «Хабыр киирсиилээх Хабытта Бэргэн» олонхото киинигэ буолан уонна диискэҕэ уһулан тахсыбыта.

В 2013 сыл Кирилл Никоневич улахан билиниини ылбыта, «Олонхотун» диэн анал аат ингэриллибитэ.

2015 сыл сэттинньи 18–22 күннэригэр Польша өрөспүүбүлүкэтин култуураҕа Министирэристибэтин, ону таһынан Варшава куорат мэриятын көбүлээһининэн «Х Норуоттар икки ардыларынааҕы тылынан ускуустуба» бэстибээлэ ытыллыбыта. Бу манна Саха сириттэн К. Никифоров баран кыттыбыта, бэйэтин олонхотун уона тойугун толорон улахан сэнээриини ылбыта.

Кэлинни кэмгэ уһуяан быһытынан оскуола оҕолорун, эдэр дьону сиэргэ-туомна, үгэскэ, олонхоҕо үөрэтэр, дьарыктыыр буолбута. Бүгүнгү күнгэ кини курдук Ийэ тылбыт баайын, сүмэтин этигэр-хааныгар ингэринэн илдэ сылдьар айылҕа анаабыт дьоно ахсааннаах. Онон манньк дьон аттыбытыгар бааларын тухары, кинилэртэн үөрэнэн хааларга дьулуһуохтаахпыт. Кирилл Никоневич бэйэтэ уһуяанын туһунан манньк кэпсиир: «Олонхо нөнгү оҕолор Ийэ тыл ситимин тутталлар, дорҕоон, тыл көбүлүүр күүһүнэн айар-тутар талааннара арыллар, өйдөрө-санаалара тобуллар, ис сүр кыахтаналлар, удьуор утумун ситимэ күүһүрэн сахалыы тыын, итэҕэл сүрүннэнэллэр. Онон оҕолор олоххо тардыһылаах, дьулуурдаах, эрэллээх буола улааталлар».

2018 сыллаахха Кирилл Никоневич 80 сааһын бэлиэтиир улахан тэрээһингэ Үөһэ Бүлүүгэ, Өрөспүүбүлүкэҕэ да диэххэ, саҥа кэм кирбиитигэр бастакынан 3–4 саастаах оҕотуттан саҕалаан 17-гэр тийэ саастаахтарга олонхону атын омук (англия) тылынан санардыы суолун аан маннай тобулуу олоххо кирибитэ. Бу манна кыттааччы толорбут олонхотун төрөөбүт тылынан этэн-тыынан баран, атын омук тылынан толоруута эбэтэр кылгас ис хоһоонун тиэрдиитэ саҥа хардыы диэтэххэ, үрдүк таһымнаахтык уонна ситиһиилээхтик ааспыта. Ону сэргэ, Татьяна Семеновна Борисова «Уол оҕо тойуга» диэн улахан бырайыага эмиэ олохтоохтук кирибитэ. Кирилл Никоневич бу икки хайысханы кэскиллээһинэн ааҕан уонна үрдүк сыанабылын биэрэн, бэйэтин сэмэй өйөбүлүн тиэрпитэ.

Дьэ, ити курдук Кирилл Никоневич Никифоров айар абылан умсулҕаныгар ылларан айа-тута, үгүс дойдулар үтүөлээхтэрин, айылҕаттан айдарылаахта-

рын кытта алтыһан, аан дойдуну анаара, туспа сири тоһумурдуу, биһиги саха норуота үйэттэн үйэҕэ атын омуктартан биир чабылхай уратыбытын олонхону тилиннэриигэ сүдү кылаатын киллэрсэн, төрүт култуурабытын үйэтитиигэ бэриниилээхтик үлэлэһэн кэллэ.

Бу манна бири бэлиэтиэҕи баҕарыллар: ЮНЕСКО 2005 сыл сэтинньи 25 күнүгэр саха олонхотун киһи аймах тылынан уус-уран айымньытын уонна матырыйаалынайа суох духуобунай баайын-дуолун быһыытынан биллэрбитэ. Бу ураты суолталаах быһаарыы ылылларыгар Кирилл Никонович кылаата, үтүөтэ-өнгөтө эмиэ баара чаччы. Тоҕо диэтэргит, Кирилл Никонович олонхону Аан дойдуга аатырдар-сураҕырдар үлэтэ-хамнаһа инньэ 1993 сылтан улахан-нык биллэр, биһирэнэр.

Айыыһыттаах алгысчыт

Кирилл Никонович дөссө биир алгысчыт диэн ураты идэлээх. Ол туһунан Мария Матахова маннык суруйан турар: «Устар ууну сомоҕолуур олонхоһут да, тойуксут да быһыытынан ситэн-хотон баран, аны туран Кирилэбит аатырбыт алгысчыт буолан турда! Дьэ, ханныгын да иһин силигилээн иһэр ситэри талаан диэбэккит дуо!

Алгыһы былыр былыргыттан даҕаны олох аһытын-һулуутун этинэн-хаанынан билбит, итии куйааска сыраллыбыт, тостор тымныыга хатырҕаабыт, сааһырбыт киһи толороро. Алгысчыт киһи хаһан да аһы-хара сыстыбатах тунал манган хаар ырааһыны, сарсыардаангы кыыс сарыаллыы сырдык дууһалаах, айылҕаттан айдарыылаах такаллыбыт киһи буолуохтаах. Хас сайын ахсын долгуйар Дьокуускай куорат үрдүк-мөңгөн үөтэлигэр, тулланнаабат томтордоох Туймаада Эбэ Хотун киэн туонатыгар саха дьоно самаан сайыны көрсөр ытык ыһахтарыгар, төрүт омук дьоно төбүрүүннээн түмсэр төһүүлээх түһүлгэлэригэр биһиги Кирилэбит үрүн сылгы үрүн көмүс сиэлинэн онгоһуллубут дэйбииринэн садьыс гынан далбаатанан, дьаны-дьаһаҕы, куһаҕан санааны кыйдаан, үөһээ үрдүк айыылардыын быһаччы быһаарсан, алгыс тылынан ааттаһан, кырылас кымыһынан айах тутан, алҕаан-силээн бардаҕына, чаччы даҕаны киһи киһилээхпин, саха сахалаахпын дэнэр. Оччоҕо улуу Туймаада эбэ хотун улахан талааннаахтара даҕаны сүһүөхтээх бэйэлэрэ сүгүрүйэллэр, хоолдуктаах бэйэлэрэ хонкуйаллар. Оччоҕо...»

Саха сири биллиилээх оһуохайдыта, тойуксута Варвара Саввична Васильева Кирилл Никоновичка анаан, алгысчыт быһыытынан сыана быһан, суруйбут суругуттан: «Ыһах саамай күүһэ-уоҕа, киһи сүргэтин көтөҕөрө маннайгы арыллыта. Ол барыта алгысчыттан уонна кини хайдах алгыһы түһэрэриттэн, тылыттан-өһүттэн улахан тутулуктаах. Алгыһы саастаах, дьон-сэргэ ылынар, ытыктыыр, сүгүрүйэр, күн курдук сырдык, ыраас, аһыыта-харата суох киһи түһэриэхтээх. Оттон Кирилэ оннук дьонтон биирдэстэрэ, айылҕа барахсан Аан Ийэ дойдутун, бар дьонун араҥаччылыы-харыстыы, алгыы сырыттын диэн анаан-минээн айбыт киһитэ».

Кирилл Никонович Туймаада хочотун Улуу Тунах Ыһаҕар сэттэтэ алгыстаан турар. Ити иһигэр алгыс тылын этэн, тойук туойан аламай манган күнү көрсүү сиэрин-туомун толоруу кытта баара. Оттон бэйэтин улууһун ыһаҕын кини эрэ алҕаан арыйдаҕына сатанар курдук, оччоҕо эрэ дьон-сэргэ санаата көнһүөрэр, астынар. Оннук кинини дьон күүскэ ылынар, итэҕэйэр. Оттон бэйэтэ алгыһынан

сирдэтэн олоруу туһунан манныгы этэр: «Үрдүк Айыылар харахтара кыраҕы, кыларыян турар кырдыгы көрөллөр. Аньыыны билэ-билэ онорор буоллахпытына харангата ыараан, аньыы-хара буолан, удьуорбут төрдүгэр сыыйа мунньулан барыа. Аньыы-хара аһара мунньулан хангаан бардаҕына удьуор төрдүн сүһүрдэн ыарытыннаран, үүнэр-сайдар, ууһуур-тэнийэр тымырдарын-сыдьааннарын хам баттаан, адаҕа буолан, кэскиллэрин сарбыйан кэхтии суолугар тиэрдиэн сөп. Оттон алгыһынан олодоххо, олох тоҕус араас өгүнэн оонньуур, чэпчиир, кэскилэ кэниир, тупсар, иннигэр бары аартык аана аһыллар, алгыс баһа сирдьит сулус буолан субуллаар».

Дөссө кэлинни кэмнэ дьон үөрүүтүн-көтүүтүн, ситиһиитин эбэтэр хомолто-тун, туох эмит ыараханга, санааҕа-онооҕо түбэспитин үллэстэ, Кирилэ алгыһын ыла, «Арчытын дьиэтигэр» тоҕуоруһаллар. Ол эмиэ мээнэҕэ буолбатах.

Бачча элбэх дьобур биир киһиэхэ түмүллүүтэ чэхчы да сөхтөрүөн сөхтөрөр.

2018 сыллаахха «Олонхо тыла – Ийэ тыл» өрөспүүбүлүкэтээҕи билим методической форум үлэтин түмүгүнэн Кирилл Никонович 80 сааһын туоларыгар Т.К. Никифорова салайааччылаах М.А. Алексеев аатынан Үөһээ Бүлүүтээҕи лиссийэ-интэринээт үөрэнээччилэрэ «Олонхо тылын тилиннэри» бырайыагы үлэлэпиттэрин түмүгэр, «Хабытта Бэргэн» олонхо быһаарыылаах кылгас тылдыта күн сириҥ көрбүтэ. Кинигэҕэ сыһыарыы быһыытынан Кирилл Никонович сурукка тиспит уонна тылыттан суруллубут алгыстара, тойуктара киирбиттэрэ.

Уран тарбахтаах уус

Кирилл Никонович дөссө уран тарбахтаах уус. Кини оноһуктара элбэх бэстибээл-лэргэ, быыстапкаларга кыттыбыттара. Аан бастакы «Ыһыах тэрээһинэ», «Сир оноһуга», «Саһыл сыһыы» (1968 с.), «Кийиит сүктүүтэ», «Булчут төннүүтэ» диэн мастан оноһуктара Улуу Москваҕа норуот хаһаайыстыбатын Бүтүн Союзтааҕы быыстапкатыгар тийэ кэрэхсэммиттэрэ. Былыргы хотун баай дьахтар илин кэбиһэрин, ытарҕатын алтантан чочуйан онорбута үгүс дьон биһирэбилиҥ ылбыта.

Хатын удьурҕайынан «Хабыр Киирсиилээх Хабытта Бэргэн» диэн бэйэтэ суруйбут олонхотун персонажтарын онорбутун Сахатын сириҥ улуустарынан, Дьоккуускайынан, Санкт-Петербурунан, Москванан, Калмыкиянан, Кыргызстанынан, Казахстанынан, Американан, Япониянан илдьэ сылдьан быыстапкалаабыта.

1997 сыллаахха «Уус-удьуора» улуустааҕы уус-уран оноһуктары дьиэ кэргэнинэн көрүү быыстапкатыгар кини дьиэ кэргэнэ II миэстэни ылбыта. Онно бары, 5 саастаах сиэнигэр саҕалаан, ким тугу сатыырынан онорон киллэрэн кыттыбыттара.

2003 сыллаахха мас оноһуктарынан «Традиции и современность в искусстве народных художественных промыслов и ремесел крайнего Севера и Дальнего Востока» диэн I региональной быыстапка-дьаарбанкаҕа кыттан үрдүк ситиһиилэммитэ.

2005 сыллаахха «Сверкай алмазами, Победа» диэн Кыайыы 60 сылыгар аналлаах өрөспүүбүлүкэҕэ ытыллыбыт оноһуктар күрэхтэригэр лауреат аатын ылбыта.

Аны туран, Кирилл Никонович дьиэ тутуучу быһыытынан дьонго-сэргэҕэ кизник биллэр. Дэлэҕэ: «Дьиэни көрүөх бэтэрээ өттүгэр, аҕыйах хонук иһигэр испиискэ сототун сааһылыыр кэриэтэ онорон-тутан кэбиһэр», – диэн кэпсэлгэ сылдыһа дуо? Биһиги улууспутугар кини илиитин иминэн элбэх дьиэ тутулан

турар. Ол онон эрэ мунгурдаммат: сувенирдары, дьиз ис-тас көстүүтүн араастаан киэргэтэр. Кэлинги кэмнэ сахалыы мандар оһуордаан дьиз тэрилин, сандалы остуол арааһын, суунар сири, устуулары, ыскамыайкалары уо.д.а. оноруунан дьарыктанар.

Кини дьиз тутарын туһунан уһун кэмнэ бииргэ үлэлээбит табаарыһа Семенов Василий Иванович – Күүс Баһылай кэпсээбитин Егор Семенов хаһыакка суруй-бута баар: «Кирилэ кыратын көрүмэн, этэ суох барыта ингиир киһи. Кини маһы суорарыгар биһиги курдук быһыта сынньан суорбат, кини суорбута харбыл курдук буолааччы, 8x12 м. иэннээх дьизтин тутарыгар кими да көмөлөһүммүтүбүккэ бэйэтэ туппута. Хайдахтаах да бэрэбинэни ангар баһын көтөхтө да, таптаабытынан туттааччы», – диэн. Ону туоһулуур ити ыстатыйаҕа өссө биир түгэн баар – Филипп Игнатьев сөҕөн кэпсээбитэ: «Дьизтин маһа итээбитигэр, биэрэк анныгар, өрүс халааныгар тутан муспут 5–6 м. уһуннаах 20 устуука бэрэбинэтин санныгар уурунун үрдүк хара сыыры дабайан таһаара турарын көрбүтүм. Бэрэбинэни төбөтүнэн санныгар уурда да, төһө баҕарар ыраах сиргэ илдьиэх быһылааҕа», – диэн.

Кирилл Никонович биһиги улууспутугар онгорбута элбэх. Ыһахтыыр пааркабыт Аар Баҕах сэргэлэригэр, ураһаларыгар, Кыайыы 40 сылыгар аналлаах обелиһыгар, «Үөдүгэй» совхоз ааркатыгар тийиэ.

Суруйааччы Валерий Васильев – Муттукхай Борон манньк ахтар: «Оҕо сылдьан Мааркыска кини дьиз тутта сылдьан мас суорарын, сатабыллаахтык туттарын-хаптарын сөҕө-махтайа көрөн, таалан олонорон хаалылааччы. Сүгэнэн сатаан таба туттуу диэн дьэ киниэхэ баара. Хайдахтаах да модьу, уһун бэрэбинэни таптаабытынан халааччы курдук эргитэ сылдьан, хатырыгын хастыы охсон суоран кэбиһэрэ. Онуоха сүгэтин суола да хаалбата».

Кирилл Никонович 2002 сыл кулун тутар ыйыттан саҕалаан, сүрэбин баҕатынан аҕыс кырыылаах «Арчы дьизтин» үс сыл устата эт илиитинэн тутан бүтэрэн киллэрэн, үлэлэтэ олонорор. Кини бу дьизтин саха фольклорун анаан-минээн үөрэтээччилэргэ, айар талааннаах айылҕа оҕолорунуун алтыһарга анаан туппута. Бу дьизэҕэ сылдыбыт эрэ барыта бэйэлэрэ этэллэрини «саҕа төрөөбүт кыһыл оҕо курдук» ыраастанан тахсаллар. Номнуо тыһыынчанан киһи кэлэн ыалдьыттаан, ыраастанан барар сирдэринэн буолла. Дьон-сэргэ кэлэн Кирилэ олонхотун истэригэр, айыы кутун-сүрүн ингэринэригэр, эдэр ыал уруу тэринэригэр, үбүлүйдээх дьон алгыс ылалларыгар анаабыт курдук тутулан, тиргиччи үлэли-хамсыы турар.

Аны туран, 2011 сылга Олонхо балаһанын тутан бүтэрэн киллэртэ. Олонхону таптаан истээччилэр, сэнгээрээччилэр, Кирилл Никонович уһууһааннара кэлэн сылдьар, дьарыктанар кииннэрэ буолта. Билигин көһөрүллэн Кэнтик оскуолатын тэлгэһитигэр оҕолор олонхо эйгэтигэр уһулар көмүс уруктара буолан турар.

Маны таһынан, Кирилл Никонович уруһуйдуур идэлээх. «Маннайгы булт» диэн уруһуйа 1966 сыллааха аан бастаан «Кыым» хаһыакка бэчээттэниэбиттэн баһаам элбэх уруһуйа быыстапкаларга кыттан, дьон сэнгээритин ыллылар. Билигин Кирилл Никонович бэйэтэ суруйбут олонхотун ис хоһоонун кэпсиир уруһуйа «Арчытын дьизтин» биир сонун муннуга буолан турар. Ол уруһуйун иннигэр турдар эрэ, кини олонхотун ис хоһоонун кэпсээн, олонхолоон долоһутан киирэн барар, кэлбит ыалдьыттарын астыннарар.

Кус быһый, ат бөҕө

Кирилл Никонович Никифоров кэлин отуччатыгар сылдыан, түөрт оҕолонон баран, успуордунан утумнаахтык дьарыктаммыта. Аан бастаан 1965 сыллаахха сайын Нам оройуонугар ытыллыбыт национальной спартакиадаҕа кыттыбыта. Эрийсиилээх күрэхтэһии 10 км. дистанциятыгар быһыйдары бары тоҕу түһэн, спартакиада чөмпүйүөнүнэн буолбута. Ол күһүнүгэр, алтынньыга, 30 км. дистанцияҕа, Манчаары бириһигэр Майаҕа күрэхтэспитэ. Онно Уус-Алдан аатырбыт сүүрүгэ В. Румянцевка куоттаран иккис миэстэни ылбыта. Дьэ, бу күрэхтэһии кэнниттэн улахан сүүрүк быһыытынан биллэн барбыта.

Өтөр буолбакка, сэтинньи ыйга, аны РСФСР зонатыгар улахан марафонга, ол аата 42 км. 195 м. сиргэ бастыыр иһин күрэхтэһиигэ Грозной куоракка барарга ынгырык кэлбитэ. Ол улахан түһүлгүгэ дойду бары куораттарыттан 80-тан тахса хамаанда кэлбитэ. Улахан куораттар иккилии-үстүү хамаанданы туруорбуттара. Россия 200-кэ күүстээх быһыйа кыттыыны ылбыта. Кинилэр ортолоругар Советской Союз күүстээх марафонецтара Н. Ракитин, И. Горелов уо. д. а. баалара. Ааттаахтары кытта күрэх былдьаһа, күүс мээрэйдэһэ ыраах Саха сириттэн биһиги өрөспүүбүлүкэбит марафонецтара Андрей Устинов (Майа), Роберт Егоров (Дьокуускай) уонна Кирилл Никифоров (Үөһээ Бүлүү) тийибиттэрэ. Кирилл бу күрэххэ анаммыт сири 2 чаас 38 мүнүүтэнэн кэлэн, 1 разряд нуорматын толорон, үөрүү-көтүү аргыстаах эргиллибитэ.

1966 сыл киниэхэ улахан үөрүүнү аҕалбыт – 30 километры 1 чаас 42 мүнүүтэнэн 32 сөкүүндэнэн кэлэн, урукку рекорду 1,5 мүнүүтэ ордугунан тупсарбыта. Бу рекорду 11 сыл буолан баран Чурапчы ааттааҕа Афанасий Илларионов мүнүүтэ аҕарынан тупсарбыт. Кирилл Никифоров рекордун туһунан И. Кычкин манньык суруйар: «Сотурутааҕыта Магадан уонна Саха сирин чэпчэки атлеттарын матчевай көрсүһүүлэрэ буолан ааста. Урукку өттүгэр биһиги атлеттарбыт магаданнары кытта 4 төгүл көрсүһэн турардаахтар. Ол көрсүһүүлэргэ аҕардастыы магаданнар кыайаллара. Быһыл хартыына уларыйда. Үс күннээх көрсүһүү устатын тухары Саха сирин спортсменнара иннилэрин биэрбэттилэр. Түмүгэр 129:124 ахсаанынан хотон таҕыстылар... Саҥа рекордары олохтоохунга биһиэннэрэ да хаалсыбатылар. Ярослав Попов 6 км. 72 см ырааҕы ыстанан, Үөһээ Бүлүүттэн сылдыар быһый Кирилл Никифоров 30 км сири 1 чаас 42 мүнүүтэ 32 сөкүүндэнэн кэлэн, өрөспүүбүлүкэ урукку рекордарын тупсардылар».

Марафонец бэйэтэ бу күрэхтэһии туһунан: «Көлөһүн тохтуулаах кыайыы этэ», – диэн сыаналыыр. Төһө да аата «Аччыгыһы марафон» дэннэр, 27 кыраадыстаах итиигэ, оҥоһулла турар элбэх тумнуулаах шоссеҕа сүүрүү, ону таһынан 20-тэн тахса быһыйдар эриспиттэрэ чэпчэки суоҕа биллэр.

1968 сыллаахха 5 километр сири 15 мүнүүтэ 43 сөкүүндэнэн кэлэн, Үөһээ Бүлүү рекордун олохтообутун, күн бүгүнүгэр диэри бу стадионга ону тупсарар ыччат көстө илик.

1969 сыллаахха 20 км. 1 чаас 7 мүнүүтэ 21 сөкүүндэнэн кэлэн маастарга кандидат нуорматын толорбута. Ол эрэн Манчаары спартакиадатыгар өрөспүүбүлүкэ иһинээҕи күрэхтэһиигэ ситиһиллибит буолан, ити аат хомойох иһин ингэриллибэтэҕэ.

1970 сыллаахха Кирилл Никифоров юбилейнай спартакиадаҕа кыттыбытын туһунан долгутуулаах түгэннэри саһаран ээр хаһыат кэпсиир: «Главный судья

спартакиады отдаёт команду: «Внести флаг!» Его несут ведущие спортсмены республики Александр Иванов, Зоя Латышева, Олег Пак, Татьяна Иванова-Черноградская. Они подходят к флагштоку, а в это время на стадионе появляется спортсмен с горящим факелом в руке. Его бег красив и стремителен. Факел несёт сильнейший марафонец республики Кирилл Никифоров... В чаше спыхивает огонь. Он будет гореть все дни соревнований».

Бу күрэхтэһиигэ Кирилл Никифоров 5000 миэтири 15 мүнүүтэ 47 сөкүүндэнэн кэлэн, I миэстэни ылбыта. Ол сағана ити дистанцияға өрөспүүбүлүкэ рекорда 15 мүнүүтэ 13 сөкүүндэҕэ тэнгнээрэ. Рекорду биэс-алта сыллаабыта аатырбыт быһый Афанасий Алексеев олохтообута. Онон Кирилл Никифоров куһағана суох көрдөрүүнү көрдөрбүтэ.

Бу сыл биир улахан кыайытынан буолбута РСФСР зонатыгар Барнаул куоракка Дальнай Восток уонна Сибиир зонатын күрэхтэһиитигэр 5 км. уонна 10 км. дистанцияларга иккиэннэригэр үһүс бириистээх миэстэлэргэ киирсиитэ. Онон стадионна олорор көрөөччүлэр: «Хоту сир табата, маладьыас!», – диэн хаһытаабыттарын туһунан бэрт астынан ахтар. «Ол хаһыы сүргэбин көтөҕөн, Чита киһитин түөспүнэн кыайбытым уонна итинник улахан күрэхтэһиигэ үһүс бириистээх миэстэҕэ тиксибитим», – диэн кэпсиир.

Кирилл Никифоров улахан масштабтаах спортсмен быһыытынан сиппитэ-хоппута. Стайерскай уонна марафонскай дистанциялары таһынан хамаанда интэриэһигэр 1500 м. 4 мүн. 17 сөк (1965 с.), 400 м. 58 сөк., 800 м. 2 мүн. 04 сөк. (1967 с.), 1200 м 3 мүн. 20 сөк. (1967 с.), 3000 м. 9 мүн. 02 сөк. (1971 с.) дистанцияларга кыттан испитэ классификационнай киниискэтигэр ырылыччы суруллан сылдьар. Бу дистанцияларга II разряд нуорматын мэлдьи толороро. Оттон 20 км., 30 км., 42 км. 195 м. дистанцияларга I разряд нуорматыттан түспэтэҕэ.

Кини элбэхтик кросска кыттыбыта эмиэ биллэр. Ол курдук 8 км. 26 мүн. 57 сөк (1973 с.), 15 км. 52 мүн. 37 сөк. (1975 с.) көрдөрбүтэ.

Күрэхтэһэрин устата араас түгэннэр бары буолан ааспыттара. Холобур, 19.. сыллаахха «Правда» хаһыат бириһигэр тымныы, хаардаах, инчэҕэй күн сүүрбүттэрэ. Манна 150 спортсмен кыттыыны ылбыта. Бу күрэхтэһиигэ, киһи сөҕүүх, 20 км. икки буолан, А. Илларионовтыын тэнгэ сүүрэн кэлбиттэрэ. Ону күрэхтэһии саамай интэриэһинэй түгэнин быһыытынан хойукка дылы ахталлар. Иккиэн Саха сиригэр хамаандатыгар киирсэн, Москва куоракка «Правда» хаһыат бириһигэр кыттар чиескэ тиксэллэр. Бу туһунан «Восточно-Сибирская правда» хаһыакка суруллубута.

1972 с. Чита куоракка Россия күрэхтэһиитигэр 5,10 килэмэтиргэ иккис-үһүс буолбута.

Дьэ, ити курдук чэпчэки атлетикаға 13 сыл устата Саха сиригэр сборнай хамаандатыгар сылдьан, дойдутун чиеһин көмүскээбитэ. Билигин үгүс дьон: «Кирилэ курдук кыраһаабайдык, чэпчэкигэ атаҕын тарбахтарын төбөтүнэн дугуйан кынтааччы соҕус туттан, сиртэн-буортан тэйбит курдук сүүрэр киһини көрө иликпит» – дэһэллэр. Оттон Виталий Попов «Кирилинэн киэн туттабын» диэн суруйуутугар: «Саамай күннээн сүүрэ сылдьар кэмигэр 56 кг ыйааһыннааға, 160–161 см үрдүктээҕэ. Ыраах дистанцияға сүүрэр киһиэхэ уңуох кырата оруолу оонньообот. Кирилл сүүрэрин киһи көрдөр көрө олоруох курдук буолааччы. Кини сүүрэр техникатын видео үөдүйэ илик буолан, уһулан ылан дьону үөрэтэр кыаллыбатаҕа хомолтолоох», – диэн бэлиэтиир. Ол эрэн, Кирилл Никифоров үгүс

спортка сыстан дъарыктаныан бажалаах эдэр ыччакка холобур буолта саарба-ба суох. Биир оннук спортсменынан буолар, бэйэтин кэмигэр марафонец быһыытынан чаҕылхайдык биллэн испит Үөһээ Бүлүү ыччата Еремисов Михаил Николаевич биир көрсүһүүгэ маннык этэн турар: «Кирилл Никифоров мин оҕо эрдэхпиттэн кумирым, кини курдук сүүрүк буолуохпун баҕарарым», – диэн.

Иван Ионович Дьячковскай – Кыталык Уйбаан Үөһээ Бүлүүгэ кэлэ сылдьан суруйан хаалларабыт интэриэһинэй суругар: «Оскуолаҕа үөрэнэ сылдьан Үөһээ Бүлүү сүүрүгэ К.Н. Никифоров күрэхтэһиилэргэ кыттарын астына көрөр этим. Кини мин олохпор холобур буолбута, кини курдук спортсмен буолуохпун баҕарар да этим.

Устудьоннуур сылларбар тутуу этэрээтигэр Үөһээ Бүлүүгэ үлэлээбитим. Арай биирдэ Бүлүү эбэҕэ эрбэһин кыра оҕолор уу баһа сылдьалларын көрбүтүм уонна көмөлөспүтүм. Дьиэлэригэр диэри атаарбытым кэннэ, ийэлэрэ чэйдэппитэ. Ол онно билэр чайникпар хараҕым игнибитэ. Республикаҕа ытыллыбыт марафонскай сүүрүү кыайыылаахтарыгар туттарбыттарын санаан кэлбитим. Онтон билбитим, ытыктыыр, олохпор кумир онгостон кэлбит спортсменым, биллэр марафонец Кирилл Никифоров дьиэтигэр кэлэн олорор эбиппин.

Кэлин дъарыгын уларытан олонхоһут, тойуксут буолан, Аан дойдуга тахсыбытыттан, сахатын норуотун аатын ааттата сылдьарыттан астынабын. Ити ситиһиитэ төрөөбүт дойдутугар бэриниилээх буолуутун туоһута. Бу дъарыгынан эмиэ бэйэтин кыагынан, эр санаатынан, дууһатын баҕатынан улахан түһүлгэҕэ тахсытын, киһи саҥа аллайа эрэ хайгыыр, сөҕөр-махтайар».

Кирилл Никифоров сүүрэрин тухары араас күрэхтэһиилэргэ барыта 29 төгүллээн чөмпүйүөннэбитэ.

«Сүүрүүгэ кыттыым мин олохпор элбэх үөрүүнү, үгүс чиэстээһини тиксэрбитэ, элбэх сири-дойдуну, киһини кытта билиһиннэрбитэ. Онно ылаттаабыт кубоктарбын, мэтээллэрбин, жетоннарбын, дипломнарбын, грамоталарбын төрөөбүт дойдум, үөрэммит Илбэнгэм оскуолатын спортивной муннугар туттарбытым», – диэн кэпсир марафонец. Ити күндү бэлэҕин оскуолата 50 сааһын туолар үбүлүөйүгэр илдьэн туттарбыта. Ол эрэн, үчүгэйдик хараллыбакка үйэтитиллибэтэҕэ хомолтолоох.

2017 сылга Үөһээ Бүлүүгэ ытыллыбыт «XX-с юбилейнай Манчаары ооньууларын» түмүктүүр церемонияҕа Кирилл Никоновичка, II Манчаары ооньууларын призругар, хас да төгүллээх кыттыылааҕар, улуус баһылыга Владимир Семенович Поскачины, XX-с Манчаары ооньууларын кыайыылаахтара Сардана Трофимованы (чэпчэки атлетика), Валентина Иванованы (чэпчэки атлетика), Наталья Черноградскаяны (мас-рестлинг), Михаил Саввиновы (гиирэни анньыы), Эрчим Баппаҕайы (мас-рестлинг), Увар Тимофеевы (хапсаҕайдаһан тустуу) кытта спартакиада түмүктэнэр былааҕын түһэрэр чиэс тиксэбитэ.

Успуорка да, ускуустубаҕа да сылайбат сындааһын, уҕараабат уох, булгуруйбат дьулуур хайаан да наада. Бу хаачыстыбалар Кирилл Никонович биир туспа уратытынан буолаллар. Кини киһи ылсыбыт буоллаҕына, хайаан да тиһэҕэр тириэрдэр, айылҕа анаабытын барытын олоххо киллэрэргэ дьулуһар. Ол иһин биир киһи үйэтигэр бачча элбэҕи, мунура биллибэти ситистэҕэ.

Олоѳум туһунан кылгас ахтыы

Мин 1938 с. сэтинньи 28 күнүгэр Бүлүү оруйуонун Баппаҕайы нэһилиэгэр колхуостаах кэргэнтэн төрөөбүтүм. Кыра эрдэхпинэ, дьоннорум эрдэ өлөттөр, ыал устун сылдьан улааппытым.

1954 с. Бүлүү куоратыгар промартыалга араас үлэлэргэ үлэлээбитим – тутууга, эстэлээргэ.

1959 с. Армияҕа Хотугу Муустаах муора кытытыгар Тиксигэ 3 сыл 4 ый сулууспалаабытым. Армияттан кэлэн баран, 1962 сыллаахха Үөһээ Бүлүү кыһын Гаврильева Татьяна Титовнаны кытта холбоһон күн бүгүнүгэр дылы дьоллоохтук-соргулаахтык олорбут.

Биэс оҕоломмуппут. Валя Якутскайга оҕо бырааһынан үлэлиир, Валентин лесной авиацияҕа инструктор, Вася ЖКХ-ҕа суоппар, Таня Үөһээ Бүлүү гимназиятыгар саха тылын учуутала, кыра уолум Кэбээйи улууһугар Кальвица нэһилиэгин оскуолатыгар эмиэ учуутал. Барыта 13 сиэннээхпит.

Эдэр сааспар көмүһүнэн уһанар этим, уруһуйдуурум, хатын мас удьурҕайынан араас онгоһуктары кыһан онгорорум.

Дьахтар симэҕин онортум, «Ыһыах бэлэмэ», «Сир онгоһуута», «Маннайгы булт», «Булчут төттүүтэ», «Саһыл сыһыы» онтон да үгүс үлэлэрдээхпин. Бу онгоһуктарым ол кэмнэ Сойуус эдэр худуһунньуктарын, маастардарын онгоһуктарын көрүү быыстапкатыгар кыттан, киэн биһирэбили ылбытара.

Кэнники бэйэм олонхон дьоруойдарын онорон, Саха сиригэр быыстапкаҕа көрдөрбүтүм. Үстэ бастакы миэстэҕэ тиксибиттэрэ уонна «Норуот маастара» диэн аат ингэриллититэ. Бу быыстапкабын Американын, иннэ Калифорния штатыгар тийэ, Япониянын, Казахстанынан, Кыргызстанынан, Калмыкиянын, Москванан, Санкт-Петербурунан илдэ сылдьан көрдөрбүтүм.

Эдэр сылдьан сүүрүүнэн дьарыктаммытым. Саха сиригэр уон үс сыл араас дойдуларынан сүүрэн, кыттан көмүскээбитим. Барнаул, Тула, Орехово-Зуева, Грознай, Чита, Новосибирскай, Краснодар, Рязань, Адлер курдук куораттарга улахан күрэхтэһиилэргэ миэстэлэспитим. Саха сиригэр 3 көскө уонна 3 биэрэстэҕэ рекорд олохтообутум уонтан тахса сыл турбута. Барыта 29 төгүл бастаабытым. Ол устата үөрүү да баара, хомойуу да баара. Холобур, сүүрбүтүм устатыгар киэн Россия эбэ хотун дьоно-сэргэтэ наһаа миэхэ ыалдьаллара. «Хотугу Таба» диэн хос ааттыыллара, истиэххэ наһаа үчүгэй буолара, күүспэр күүс эбиллэр курдуга.

Туох баар сүүрэн-көтөн ылбыт кубоктарбын, мэтээллэрбин, жетоннарбын, дипломнарбын, драмоталарбын төрөөбүт дойдубар махталым бэлиэтэ гынан, үөрэммит Илбэнэм оскуолата 50 сааһын ылар үбүлүөйүгэр спортивной муннугар илдээн туттарбытым. Манна даҕатан этэр буоллаахха, иккис улахан бэлэппинэн буолар, 2009 сыллаахха төрөөбүт Лөкөчөөнүм буоругар тийэн, Тойон сэргэни туруоруум.

Сүүрэн бүтээт, олонхонон, тойугунан дьарыктанан бартым. Бу дьарыкпын спорду хайдах таптыырым курдук таптаабытым. Тугу толорорбун бэйэм сурыйабын, онон арыычча чэпчэки курдук. Туойар тойукпун, ыллыыр ырыабын

суруйа-суруйа бэйэм матыып айабын, дууһам иэйэринэн уонна истээччилэргэ тиийэрин курдук.

1975 сылтан бэттэх маннайгы олонхобун кыра кыралаан суруйан саҕалаабытым.

1982 сыллаахха өрөспүүбүлүкэҕэ ытыллыбыт олонхо күрүбэр «Хабыр Ки-ирсиилээх Хабытта Бэргэн» диэн олонхобунан бастакыбын кыттыбытым. Бэйэм санаабар толоруум соччото суох этэ да буоллар, быһыыта, санга саҕалаан эрэр киһи диэн аһынан «Бэлэм буол» хаһыат бириийин биэртэрэ. Онно аатырбыт олонхоһуттар Андрей Титаров, Иван Жендринскэй, Каратаев курдук устар ууну сомоҕолуур, биллэр-көстөр олонхоһуттар бааллара.

Бу олонхобун 1993 сыллаахха олонхо-испэктээк гынан таһаарбыппыт. Саха сиригн киэнгн киэлитинэн сылдьан көрдөрбүппүт, дьон-сэргэ биһирэбилин ылта. Интэн эр ылан, «Айдааннаах айаннаах Ала Буурай аттаах Мохсоҕоллой Боотур» диэн иккис олонхобун эмиэ испэктээк, кэлин букатын киэнэ гынан таһаарбыппыт. 2010 сылга аны «Күүдээннээх кутуруктаах күдэн кугас аттаах Күн Эрбийэ Бухатыырбын» туруорбуппүт. Дьэ, ити курдук бэйэ-бэйэлэриттэн ситим тардыһан олонхолорум күн сиригн көрбүттэрэ.

Билигин биэс уонча тойуктаахпын. Олортон уончатын таптаан, түгэн түбэстэр эрэ, үөрэ-көтө толоробун. Лаппа киэнгн сирдэринэн иһиллибит тойуктардаахпын. Холобур, 1996 сыллаахха Казахстанга V Аан дойдутааҕы Альберт Бейст Лорд кэриэһигэр уонна казах аатырбыт музыканы Джанбул Джабаев 150 сааһын туоларыгар аналлаах фестивалга «Аар Хатын Алгыһа» диэн тойукпун толортум. Онтум биэс бастыгнар истэригэр киирбитэ. 1997 сыллаахха Америкаҕа Калифорния штатыгар Беркли диэн куорат театрыгар, ону таһынан Москва Чайковской театрыгар, Санкт Петербурга «Мин сахабынан киэн туттабын», 2001 сыллаахха Японияҕа Токио куорат биир бастыгн аан дойдуга биллэр улахан театрыгар «Дуораһыйа туруохтун дорҕоонноох тойугун!» диэн П.А. Ойуунускайга анаабыт тойукпун толортообутум.

Уопсайынан, түүр тыллаах омуктар уонна Аан дойду норуоттарын фольклорун фестивалыгар, конгресһыгар сэттэтэ кыттыыны ыллым.

Олорбут олоҕум сындаһаннаах үлэтин сыаналаан, 2004 сыллаахха киэнгн Россия эбэ хотун «Душа России» диэн үрдүкү наҕарааданы ингэрбитэ.

2008 сыл саамай үөрүүлээх сылым. Тааттаҕа буолбут олонхо ыһыаҕар уонна киэнгн Туймаада Улуу тунах ыһыаҕар иккиэннэригэр тойукка Гран-при аатын ылбытым «Көмүс кылыһах» уонна «Лучший исполнитель тойук» диэн суруктаах Бочуотунай Грамотаны туппүтүм. Ити мин уһун сыллаах сыралаах үлэм түмүгэ дии саныыбын.

Бу барыта соҕотох бэйэм эрэ ситиһиим буолбатах. Улууһум, култуурам үлэһиттэрин, норуодунай театрым – бука барыбыт ситиһиибит. Уонна саамай улахан өйөбүлбүнэн буолаллар Өрөспүүбүлүкэм култуураҕа министриэристибэтэ, Аҕа баһылыкпыт Андрей Саввич Борисов, тас дойдуларга иилээн-салайан илдэ сылдьыбыт Юрий Ильич Шейкин.

Билигин да инники былааным син элбэх курдук, төһөтө олоххо киирэр. Эдэрдэри кытта үлэлэһэбин. Онтум түмүктээх буолара буоллар диэн баҕа санаалаахпын.

Бука барыгытыгар барҕа махтал! Уруй-Тускул буолуохтун!

ТУҢАНЫЛЛЫБЫТ ЛИТЕРАТУРА

Анисимов Р. Н. Олонхосут К. Н. Никифоров-Лөкөчөөн и его олонхо «Хабыр киirsiилээх Хабытта Бэргэн» // Никифоров К. Н. Хабытта Бэргэн: олонхо. Якутск: Издательский дом СВФУ им. М. К. Аммосова, 2012. С. 4–6.

Архипова Е. А. Хабытта Бэргэн» олонхо хоһоонун тутула // Никифоров К. Н. Хабытта Бэргэн: олонхо. Якутск: Издательский дом СВФУ им. М. К. Аммосова, 2012. С. 17–21.

Бүлүү фольклора – Бүлүү олонхоһуттара. Сост. Иванова С.Т. Вилюйск: КЦ Стиль, 2006. 56 с.

Васильев, Г.М. Якутское стихосложение. Якутск: Кн. изд-во, 1965. 126 с. .

Емельянов Н. В. Сюжеты якутских олонхо. М.: Наука, 1980. 376 с.

Емельянов, Н.В. Сюжеты олонхо о защитниках племени. Новосибирск: Наука, 2000. 192 с.

Иванов В. Н. Олонхо – уникальное явление в мировой эпической культуре: монография. Якутск: Издательский дом СВФУ, 2014. 175 с.

Илларионов В. В. Эпическое наследие народа саха. Новосибирск: Наука, 2016. 344 с.

Илларионов, В.В. Искусство якутских олонхосутов. Якутск, 1982. 123 с.

Илларионов, В.В. Олонхо алыптаах эйгэтэ. Дьокуускай: Бичик, 2006. 336 с.

Илларионов, В.В. Якутское сказительство и проблемы возрождения олонхо. Новосибирск: Наука, 2006. 191 с.

Кормушин И.В. Тюркские енисейские эпитафии. Тексты и исследования. М. 1997. 303 с.

Кузьмина А. А. Олонхо Вилюйского региона: бытование, сюжетно-композиционная структура, образы. Новосибирск: Наука, 2014. 160 с.

Лукина А.Г. Танцы Саха. Якутск: Бичик, 1995. 126 с.

Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. Москва: Восточная литература: Языки русской культуры, 1995. 407 с.

Мүлдү Бөбө / Олонхосут Д.М.Говоров. Якутск: Бичик, 2010. 472–478 с.

Никифоров К. Н. Хабытта Бэргэн: олонхо. Якутск: Издательский дом СВФУ им. М. К. Аммосова, 2012. 388 с.

Никифоров, В.М. Стадии эпических коллизий в олонхо: Формы фольклорной и книжной трансформации. Новосибирск: Наука, 2002. 208 с.

Окладников А. П. Якутский эпос (олонхо) и его связь с югом. Якутск: Сайдам, 2013. 64 с.

Окладников А.П., Запорожская В.Д. Ленские писаницы. Наскальные рисунки у деревни Шишкино. М.-Л.: 1959. 145 с.

Окладников А.П., Запорожская В.Д. Петроглифы Средней Лены. Ленинград: Наука, 1972. 267 с.

Окладников П.А., Мазин А.И. Писаницы реки Олёкмы и Верхнего Приамурья. Новосибирск: Наука, 1976. 189 с.

Пекарский Э.К. Словарь якутского языка. В 3 томах. 1959.

Пухов И. В. Якутский героический эпос олонхо. Основные образы. М.: Изд-во АН СССР, 1962. 256 с.

Пухов И.В. Якутское олонхо и калмыцкий «Джангар» // Проблемы алтаистики и монголоведения. Элиста, 1974. С. 61–68.

Саха тылын быһаарыылаах тылдыта. = Толковый словарь якутского языка/
под. ред. П.А. Слепцова. Новосибирск: Наука, 2004–2015.

Уткин К. Д. Дорҕоонноох олонхолор дуорааннарын тутуһан // Никифоров К. Н. Хабытта Бэргэн: олонхо. Якутск: Издательский дом СВФУ им. М. К. Аммосова, 2012. С. 21–24.

Шейкин Ю.И. Обрядовое интонирование саха: алгыс, осуохай. // Обрядовая поэзия саха (якутов). Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока. Т. 24. Новосибирск: Наука, 2003. С. 58–114.

Шейкин Ю.И. Феномен современного сказителя (На примере олонхосута Никифорова Кириллы Никоновича) // Никифоров К. Н. Хабытта Бэргэн: олонхо. Якутск: Издательский дом СВФУ им. М. К. Аммосова, 2012. С. 24–31.

Эргис, Г.У. Очерки по якутскому фольклору. М.: Наука, 1974. 402 с.

Кылгатыылар

алт. — алтайский

бур. — бурятский

др.-тюрк. — древнетюркский

маньчж. — маньчжурский

монг. — монгольский

ОНЧИ — М.К. Аммосов аатынан Хотугулуу-Илинги федеральной университет

Олонхо научнай-чинчийэр института

өс хоһ. — өс хоһооно

Пек. — Пекарский Э.К. Словарь якутского языка. В 3 томах. 1959.

пратюрк. — пратюркский

с. — сирэй

ст. — столбец

т. — том

тел. — телеутский

тув. — тувинский

тюрк. — тюркский

ХБ — Никифоров К. Н. Хабытта Бэргэн: олонхо. Якутск: Издательский дом СВФУ

им. М. К. Аммосова, 2012. 388 с.

ИҢИНЭЭБИТЭ

I. ӨБҮГЭ ҮГЭЙН УТУМНААЧЧЫ

<i>Корякина А.Ф.</i> Хранитель и носитель устного народного творчества якутского народа Кирилл Никонович Никифоров – Лёкөчөөн.....	4
ХАБЫР КИИРСИИЛЭЭХ ХАБЫТТА БЭРГЭН	16
Тыллар быһаарыылары.....	277
Сир-дойду уонна персонажтар ыйынньыктара	284
АЙДААННААХ АЙАННААХ АЛА БУУРАЙ АТТААХ	
МОХСОБОЛЛОЙ БООТУР	288
Тыллар быһаарыылары.....	396
Сир-дойду уонна персонажтар ыйынньыктара	399
КҮДЭННЭЭХ КУТУРУКТААХ КҮДЭН КУГАС АТТААХ КҮН ЭР-БИЙЭ БУХАТЫЫР	401
Тыллар быһаарыылары.....	472
Сир-дойду уонна персонажтар ыйынньыктара	475

II. К. Н. НИКИФОРОВ – ЛӨКӨЧӨӨН СУРУККА ТИСПИТ УОННА КИНИ ТЫЛЫТТАН ТҮҤЭРИЛЛИБИТ АЛГЫСТАРА, ТОЙУКТАРА, ХОҦООННОРО

<i>Корякина А.Ф.</i> Обрядовая поэзия в репертуаре алгысчыта, тойуксута.....	477
К.Н. Никифорова. Алгыс түһэрии	480
Аймах-билэ дьон алгыһа.....	483
Ыһых алгыстара	484
Аар Баҕабы, сэргэни туруоруу алгыһа.....	501
Ураа муостаах ууһаатын, сыспай сиэллээх элбээтин	508
Дьизэ-уот алгыһа.....	511
Уруу алгыһа.....	513
Булт-ас алгыстара	518
Аал уокка сүгүрүүү.....	524
Аар Айыыларга алгыс.....	529
Эккэ-хаанна ингэн хаалбыт норуот итэҕэлэ	536
Айылҕа сүгүрүүү	545
Кииним түспүт Лөкөчөөнүм барахсан.....	549
Бүлүү эбэм барахсан	552
Ыччаттарбар алгыс тыллар	558
Таптал - киһи истин иэиитэ	560
Чугас дьоммор, доҕотторбор	570
Үөлээннээхтэрбэр	571
Анабыл тойуктар	572
Мутугунан быраҕар уһун үйэбэр	574

III. СЫҤАРЫЫЛАР

<i>Архипова Е.А.</i> Хабытта Бэргэн олонхо хоһоонун тутула.....	583
<i>Уткин К.Д.</i> Дорҕоонноох олонхолор дуорааннарын тутуһан.....	586

<i>Шейкин Ю.И.</i> . Феномен современного эпического сказителя (на примере олонхосута Никифорова Кирилла Никоновича).....	588
<i>Никифоров К.Н.</i> Өхүн (драма).....	593
<i>Борисова Т.С.</i> Айдааннаах айаннаах ала буурай аттаах Мох- соҕоллой Боотур. олонхо-спектакль сценарийа	616
<i>Борисова Т.С.</i> Күдэннээх кутуруктаах күдэн кугас аттаах Күн Эрбийэ бухатыыр олонхо-спектакль сценарийа.....	642
<i>Никифорова Т.К.</i> К.Н.Никифоров – Лөкөчөөн олоҕун туһунан	665
<i>Никифоров К.Н.</i> Олоҕум туһунан кылгас ахтыы.....	679
ТУҤАНЫЛЛЫБЫТ ЛИТЕРАТУРА	681
КЫЛГАТЫЫЛАР	683

Научно-популярное издание

**ХАБЫТТА БЭРГЭН
МОХСОБОЛЛОЙ БООТУР
КҮН ЭРБИЙЭ
БЛАГОПОЖЕЛАНИЯ
ПЕСНИ-ИМПРОВИЗАЦИИ**

Составители:

Анисимов Руслан Николаевич
Герасимова Лилия Николаевна
Никифорова Татьяна Кирилловна

Якутск, Дани-Алмас, 2022

На якутском и русском языках.

Научнай-популярнай таһаарыы

**ХАБЫТТА БЭРГЭН
МОХСОБОЛЛОЙ БООТУР
КҮН ЭРБИЙЭ
АЛГЫСТАР
ТОЙУКТАР**

Хомуйан онордулар:

Анисимов Руслан Николаевич
Герасимова Лилия Николаевна
Никифорова Татьяна Кирилловна

Компьютерная верстка *М.Ю. Карпов*

Печатается в авторской редакции.

09.06.2022 бэчээккэ илии баттанна. Киэбэ-кээмэйэ 70x100 1/16.
Офсет кумааһыта. Офсет бэчээтэ. Усул.бэч. л. 55,47. Ахсаана 300 экз.
Сакааһын №-рэ 1419.

Бэчээттэммит сирэ: «Дани-Алмас» компания» ХЭТ.
677008. СӨ, Дьокуускай куорат, Билибина аат. уул., 10 А.
Төл.: 36-92-91